๚ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส๚

ขุทฺทกนิกาเย

เถรคาถา-อฏฺฐกถา

(ปฐโม ภาโค)

คนฺถารมฺภกถา

มหาการุณิกํ **นาถํ,** เญยฺยสาครปารคุํ;
วนฺเท นิปุณคมฺภีร-วิจิตฺรนยเทสนํ๚

วิชฺชาจรณสมฺปนฺนา, เยน นิยฺยนฺติ โลกโต;
วนฺเท ตมุตฺตมํ **ธมฺมํ,** สมฺมาสมฺพุทฺธปูชิตํ๚

สีลาทิคุณสมฺปนฺโน, ฐิโต มคฺคผเลสุ โย;
วนฺเท **อริยสงฺฆํ** ตํ, ปุญฺญกฺเขตฺตํ อนุตฺตรํ๚

วนฺทนาชนิตํ ปุญฺญํ, อิติ ยํ รตนตฺตเย;
หตนฺตราโย สพฺพตฺถ, หุตฺวาหํ ตสฺส เตชสา๚

ยา ตา สุภูติอาทีหิ, กตกิจฺจหิ ตาทิหิ;
เถเรหิ ภาสิตา คาถา, เถรีหิ จ นิรามิสา๚

อุทานนาทวิธินา, คมฺภีรา นิปุณา สุภา;
สุญฺญตาปฏิสํยุตฺตา, อริยธมฺมปฺปกาสิกา๚

เถรคาถาติ นาเมน, **เถรีคาถา**ติ ตาทิโน;
ยา ขุทฺทกนิกายมฺหิ, สงฺคายึสุ มเหสโย๚

ตาสํ คมฺภีรญาเณหิ, โอคาเหตพฺพภาวโต;
กิญฺจาปิ ทุกฺกรา กาตุํ, **อตฺถสํวณฺณนา** มยา๚

สหสํวณฺณนํ ยสฺมา, ธรเต สตฺถุ สาสนํ;
ปุพฺพาจริยสีหานํ, ติฏฺฐเตว วินิจฺฉโย๚

ตสฺมา ตํ อวลมฺพิตฺวา, โอคาเหตฺวาน ปญฺจปิ;
นิกาเย อุปนิสฺสาย, โปราณฏฺฐกถานยํ๚

สุวิสุทฺธํ อสํกิณฺณํ, นิปุณตฺถวินิจฺฉยํ;
มหาวิหารวาสีนํ, สมยํ อวิโลมยํ๚

ยาสํ อโตฺถ ทุวิเญฺญโยฺย, อนุปุพฺพิกถํ วินา;
ตาสํ ตญฺจ วิภาเวโนฺต, ทีปยโนฺต วินิจฺฉยํฯ

ยถาพลํ กริสฺสามิ, อตฺถสํวณฺณนํ สุภํ;
สกฺกจฺจํ เถรคาถานํ, เถรีคาถานเมว จฯ

อิติ อากงฺขมานสฺส, สทฺธมฺมสฺส จิรฏฺฐิตึ;
ตทตฺถํ วิภชนฺตสฺส, นิสามยถ สาธโวติฯ

กา ปเนตา **เถรคาถา เถรีคาถา** จ, กถญฺจ ปวตฺตาติ, กามญฺจายมโตฺถ คาถาสุ วุโตฺตเยว ปากฏกรณตฺถํ ปน ปุนปิ วุจฺจเต – ตตฺถ เถรคาถา ตาว สุภูติเตฺถราทีหิ ภาสิตาฯ ยา หิ เต อตฺตนา ยถาธิคตํ มคฺคผลสุขํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา กาจิ อุทานวเสน, กาจิ อตฺตโน สมาปตฺติวิหารปจฺจเวกฺขณวเสน, กาจิ ปุจฺฉาวเสน, กาจิ ปรินิพฺพานสมเย สาสนสฺส นิยฺยานิกภาววิภาวนวเสน อภาสึสุ, ตา สพฺพา สงฺคีติกาเล เอกชฺฌํ กตฺวา ‘‘เถรคาถา’’อิเจฺจว ธมฺมสงฺคาหเกหิ สงฺคีตาฯ เถรีคาถา ปน เถริโย อุทฺทิสฺส เทสิตาฯ

ตา ปน วินยปิฏกํ, สุตฺตนฺตปิฏกํ อภิธมฺมปิฏกนฺติ ตีสุ ปิฏเกสุ สุตฺตนฺตปิฏกปริยาปนฺนาฯ ทีฆนิกาโย, มชฺฌิมนิกาโย, สํยุตฺตนิกาโย, องฺคุตฺตรนิกาโย, ขุทฺทกนิกาโยติ ปญฺจสุ นิกาเยสุ ขุทฺทกนิกายปริยาปนฺนา, สุตฺตํ, เคยฺยํ, เวยฺยากรณํ, คาถา, อุทานํ, อิติวุตฺตกํ , ชาตกํ, อพฺภุตธมฺมํ, เวทลฺลนฺติ นวสุ สาสนเงฺคสุ คาถงฺคสงฺคหํ คตาฯ

‘‘ทฺวาสีติ พุทฺธโต คณฺหึ, เทฺวสหสฺสานิ ภิกฺขุโต;
จตุราสีติสหสฺสานิ, เย เม ธมฺมา ปวตฺติโน’’ติฯ

เอวํ ธมฺมภณฺฑาคาริเกน ปฏิญฺญาเตสุ จตุราสีติยา ธมฺมกฺขนฺธสหเสฺสสุ กติปยธมฺมกฺขนฺธสงฺคหํ คตาฯ

ตตฺถ เถรคาถา ตาว นิปาตโต เอกนิปาโต เอกุตฺตรวเสน ยาว จุทฺทสนิปาตาติ จุทฺทสนิปาโต โสฬสนิปาโต วีสตินิปาโต ตึสนิปาโต จตฺตาลีสนิปาโต ปญฺญาสนิปาโต สฏฺฐินิปาโต สตฺตตินิปาโตติ เอกวีสตินิปาตสงฺคหาฯ นิปาตนํ นิกฺขิปนนฺติ นิปาโตฯ เอโก เอเกโก คาถานํ นิปาโต นิเกฺขโป เอตฺถาติ เอกนิปาโตฯ อิมินา นเยน เสเสสุปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ตตฺถ เอกนิปาเต ทฺวาทส วคฺคาฯ เอเกกสฺมึ วเคฺค ทส ทส กตฺวา วีสุตฺตรสตํ เถรา, ตตฺติกา เอว คาถาฯ วุตฺตญฺหิ –

‘‘วีสุตฺตรสตํ เถรา, กตกิจฺจา อนาสวา;
เอกกมฺหิ นิปาตมฺหิ, สุสงฺคีตา มเหสิภี’’ติฯ

ทุกนิปาเต เอกูนปญฺญาส เถรา, อฏฺฐนวุติ คาถา; ติกนิปาเต โสฬส เถรา, อฏฺฐจตฺตาลีส คาถา; จตุกฺกนิปาเต เตรส เถรา, เทฺวปญฺญาส คาถา; ปญฺจกนิปาเต ทฺวาทส เถรา, สฏฺฐิ คาถา; ฉกฺกนิปาเต จุทฺทส เถรา, จตุราสีติ คาถา; สตฺตกนิปาเต ปญฺจ เถรา, ปญฺจตึส คาถา; อฏฺฐกนิปาเต ตโย เถรา, จตุวีสติ คาถา; นวกนิปาเต เอโก เถโร, นว คาถา; ทสนิปาเต สตฺต เถรา, สตฺตติ คาถา; เอกาทสนิปาเต เอโก เถโร, เอกาทส คาถา; ทฺวาทสนิปาเต เทฺว เถรา, จตุวีสติ คาถา; เตรสนิปาเต เอโก เถโร, เตรส คาถา; จุทฺทสนิปาเต เทฺว เถรา, อฏฺฐวีสติ

คาถา; ปนฺนรสนิปาโต นตฺถิ, โสฬสนิปาเต เทฺว เถรา, ทฺวตฺตึส คาถา; วีสตินิปาเต ทส เถรา, ปญฺจจตฺตาลีสาธิกานิ เทฺว คาถาสตานิ; ตึสนิปาเต ตโย เถรา, สตํ ปญฺจ จ คาถา; จตฺตาลีสนิปาเต เอโก เถโร, เทฺวจตฺตาลีส คาถา; ปญฺญาสนิปาเต เอโก เถโร, ปญฺจปญฺญาส คาถา; สฏฺฐินิปาเต เอโก เถโร, อฏฺฐสฏฺฐิ คาถา; สตฺตตินิปาเต เอโก เถโร, เอกสตฺตติ คาถาฯ สมฺปิเณฺฑตฺวา ปน เทฺวสตานิ จตุสฏฺฐิ จ เถรา, สหสฺสํ ตีณิ สตานิ สฏฺฐิ จ คาถาติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘สหสฺสํ โหนฺติ ตา คาถา, ตีณิ สฏฺฐิ สตานิ จ;
> เถรา จ เทฺว สตา สฏฺฐิ, จตฺตาโร จ ปกาสิตา’’ติฯ

เถรีคาถา ปน เอกนิปาโต เอกุตฺตรวเสน ยาว นวนิปาตาติ นวนิปาโต เอกาทสนิปาโต, ทฺวาทสนิปาโต, โสฬสนิปาโต, วีสตินิปาโต, ตึสนิปาโต, จตฺตาลีสนิปาโต, มหานิปาโตติ โสฬสนิปาตสงฺคหาฯ ตตฺถ เอกนิปาเต อฏฺฐารส เถริโย, อฏฺฐารเสว คาถา; ทุกนิปาเต ทส เถริโย, วีสติ คาถา; ติกนิปาเต อฏฺฐ เถริโย, จตุวีสติ คาถา; จตุกฺกนิปาเต เอกา เถรี, จตโสฺส คาถา; ปญฺจกนิปาเต ทฺวาทส เถริโย สฏฺฐิ คาถา; ฉกฺกนิปาเต อฏฺฐ เถริโย อฏฺฐจตฺตาลีส คาถา; สตฺตนิปาเต ติโสฺส เถริโย, เอกวีสติ คาถา; อฏฺฐ นิปาตโต ปฏฺฐาย ยาว โสฬสนิปาตา เอเกกา เถริโย ตํตํนิปาตปริมาณา คาถา; วีสตินิปาเต ปญฺจ เถริโย, อฏฺฐารสสตคาถา; ตึสนิปาเต เอกา เถรี, จตุตฺตึส คาถา; จตฺตาลีสนิปาเต เอกา เถรี, อฏฺฐจตฺตาลีส คาถา; มหานิปาเตปิ เอกา เถรี, ปญฺจสตฺตติ คาถาฯ เอวเมตฺถ นิปาตานํ คาถาวคฺคานํ คาถานญฺจ ปริมาณํ เวทิตพฺพํฯ

นิทานคาถาวณฺณนา

เอวํ ปริจฺฉินฺนปริมาณาสุ ปเนตาสุ เถรคาถา อาทิฯ ตตฺถาปิ –

> ‘‘สีหานํว นทนฺตานํ, ทาฐีนํ คิริคพฺภเร;
> สุณาถ ภาวิตตฺตานํ, คาถา อตฺถูปนายิกา’’ติฯ

อยํ ปฐมมหาสงฺคีติกาเล อายสฺมตา อานเนฺทน เตสํ เถรานํ โถมนตฺถํ ภาสิตา คาถา อาทิฯ ตตฺถ **สีหาน**นฺติ สีหสโทฺท ‘‘สีโห, ภิกฺขเว, มิคราชา’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๓๓) มิคราเช อาคโตฯ ‘‘อถ โข สีโห เสนาปติ เยน ภควา เตนุปสงฺกมี’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๕.๓๔) ปญฺญตฺติยํฯ ‘‘สีโหติ โข, ภิกฺขเว, ตถาคตเสฺสตํ อธิวจนํ อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสา’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๕.๙๙; ๑๐.๒๑) ตถาคเตฯ ตตฺถ ยถา ตถาคเต สทิสกปฺปนาย อาคโต, เอวํ อิธาปิ สทิสกปฺปนาวเสเนว เวทิตโพฺพ, ตสฺมา **สีหานํวา**ติ สีหานํ อิวฯ สนฺธิวเสน สรโลโป ‘‘เอวํส เต’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๒) วิยฯ ตตฺถ **อิวา**ติ นิปาตปทํฯ **สุณาถา**ติ อาขฺยาตปทํฯ อิตรานิ นามปทานิฯ **สีหานํวา**ติ จ สมฺพเนฺธ สามิวจนํฯ กามเญฺจตฺถ สมฺพนฺธี สรูปโต น วุโตฺต, อตฺถโต ปน วุโตฺตว โหติฯ ยถา หิ ‘‘โอฏฺฐเสฺสว มุขํ เอตสฺสา’’ติ วุเตฺต โอฏฺฐสฺส มุขํ วิย มุขํ เอตสฺสาติ อยมโตฺถ วุโตฺต เอว โหติ, เอวมิธาปิ ‘‘สีหานํวา’’ติ วุเตฺต สีหานํ นาโท วิยาติ อยมโตฺถ วุโตฺต เอว โหติฯ ตตฺถ มุขสทฺทสนฺนิธานํ โหตีติ เจ, อิธาปิ ‘‘นทนฺตาน’’นฺติ ปทสนฺนิธานโต, ตสฺมา **สีหานํวา**ติ นิทสฺสนวจนํฯ **นทนฺตาน**นฺติ ตสฺส นิทสฺสิตเพฺพน สมฺพนฺธทสฺสนํฯ **ทาฐีน**นฺติ ตพฺพิเสสนํฯ **คิริคพฺภเร**ติ ตสฺส ปวตฺติฏฺฐานทสฺสนํฯ **สุณาถา**ติ สวเน นิโยชนํฯ **ภาวิตตฺตาน**นฺติ โสตพฺพสฺส ปภวทสฺสนํฯ **คาถา**ติ โสตพฺพวตฺถุทสฺสนํฯ **อตฺถุปนายิกา**ติ ตพฺพิเสสนํฯ กามเญฺจตฺถ ‘‘สีหานํ นทนฺตานํ ทาฐีน’’นฺติ ปุลฺลิงฺควเสน อาคตํ, ลิงฺคํ ปน ปริวเตฺตตฺวา

‘‘สีหีน’’นฺติอาทินา อิตฺถิลิงฺควเสนาปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เอกเสสวเสน วา สีหา จ สีหิโย จ สีหา, เตสํ สีหานนฺติอาทินา สาธารณา เหตา ติโสฺส นิทานคาถา เถรคาถานํ เถรีคาถานญฺจาติฯ

ตตฺถ สหนโต หนนโต จ สีโหฯ ยถา หิ สีหสฺส มิคราโชฺญ พลวิเสสโยคโต สรภมิคมตฺตวรวารณาทิโตปิ ปริสฺสโย นาม นตฺถิ, วาตาตปาทิปริสฺสยมฺปิ โส สหติเยว, โคจราย ปกฺกมโนฺตปิ เตชุสฺสทตาย มตฺตคนฺธหตฺถิวนมหึสาทิเก สมาคนฺตฺวา อภีรู อฉมฺภี อภิภวติ, อภิภวโนฺต จ เต อญฺญทตฺถุ หนฺตฺวา ตตฺถ มุทุมํสานิ ภกฺขยิตฺวา สุเขเนว วิหรติ, เอวเมเตปิ มหาเถรา อริยพลวิเสสโยเคน สเพฺพสมฺปิ ปริสฺสยานํ สหนโต, ราคาทิสํกิเลสพลสฺส อภิภวิตฺวา หนนโต ปชหนโต เตชุสฺสทภาเวน กุโตจิปิ อภีรู อฉมฺภี ฌานาทิสุเขน วิหรนฺตีติ สหนโต หนนโต จ สีหา วิยาติ สีหาฯ สทฺทตฺถโต ปน ยถา กนฺตนเตฺถน อาทิอนฺตวิปลฺลาสโต ตกฺกํ วุจฺจติ, เอวํ หึสนเฎฺฐน สีโห เวทิตโพฺพฯ ตถา สหนเฎฺฐนฯ ปิโสทราทิปเกฺขเปน นิรุตฺตินเยน ปน วุจฺจมาเน วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ

อถ วา ยถา มิคราชา เกสรสีโห อตฺตโน เตชุสฺสทตาย เอกจารี วิหรติ, น กญฺจิ สหายํ ปจฺจาสีสติ, เอวเมเตปิ เตชุสฺสทตาย วิเวกาภิรติยา จ เอกจาริโนติ เอกจริยเฎฺฐนปิ สีหา วิยาติ สีหา, เตนาห – ภควา ‘‘สีหํเวกจรํ นาค’’นฺติ (สํ. นิ. ๑.๓๐; สุ. นิ. ๑๖๘)ฯ

อถ วา อสนฺตาสนชวปรกฺกมาทิวิเสสโยคโต สีหา วิยาติ สีหา, เอเต มหาเถราฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

> ‘‘เทฺวเม, ภิกฺขเว, อสนิยา ผลนฺติยา น สนฺตสนฺติ, กตเมว เทฺว? ภิกฺขุ จ ขีณาสโว สีโห จ มิคราชา’’ติ (อ. นิ. ๒.๖๐)ฯ

ชโวปิ สีหสฺส อเญฺญหิ อสาธารโณ, ตถา ปรกฺกโมฯ ตถา หิ โส อุสภสตมฺปิ ลงฺฆิตฺวา วนมหึสาทีสุ นิปตติ, โปตโกปิ สมาโน ปภินฺนมทานมฺปิ มตฺตวรวารณานํ ปฏิมานํ ภินฺทิตฺวา ทนฺตกฬีรํ ขาทติฯ เอเตสํ ปน อริยมคฺคชโว อิทฺธิชโว จ อเญฺญหิ อสาธารโณ, สมฺมปฺปธานปรกฺกโม จ นิรติสโยฯ ตสฺมา **สีหานํวา**ติ สีหสทิสานํ วิยฯ สีหสฺส เจตฺถ หีนูปมตา ทฎฺฐพฺพา, อจฺจนฺตวิสิฎฺฐสฺส สหนาทิอตฺถสฺส เถเรเสฺวว ลพฺภนโตฯ

นทนฺตานนฺติ คชฺชนฺตานํฯ โคจรปรกฺกมตุฎฺฐิเวลาทีสุ หิ ยถา สีหา อตฺตโน อาสยโต นิกฺขมิตฺวา วิชมฺภิตฺวา สีหนาทํ อภีตนาทํ นทนฺติ, เอวํ เอเตปิ วิสยชฺฌตฺตปจฺจเวกฺขณอุทานาทิกาเลสุ อิมํ อภีตนาทํ นทึสุฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘สีหานํว นทนฺตาน’’นฺติฯ **ทาฐีน**นฺติ ทาฐาวนฺตานํฯ ปสฎฺฐทาฐีนํ, อติสยทาฐานนฺติ วา อโตฺถฯ ยถา หิ สีหา อติวิย ทฬฺหานํ ติกฺขานญฺจ จตุนฺนํ ทาฐานํ พเลน ปฏิปกฺขํ อภิภวิตฺวา อตฺตโน มโนรถํ มตฺถกํ ปูเรนฺติ, เอวเมเตปิ จตุนฺนํ อริยมคฺคทาฐานํ พเลน อนาทิมติ สํสาเร อนภิภูตปุพฺพปฏิปกฺขํ อภิภวิตฺวา อตฺตโน มโนรถํ มตฺถกํ ปาเปสุํฯ อิธาปิ ทาฐา วิยาติ ทาฐาติ สทิสกปฺปนาวเสเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

คิริคพฺภเรติ ปพฺพตคุหายํ, สมีปเตฺถ ภุมฺมวจนํฯ ‘‘คิริควฺหเร’’ติ เกจิ ปฐนฺติฯ ปพฺพเตสุ วนคหเน วนสเณฺฑติ อโตฺถฯ อิทํ ปน เนสํ วิโรจนฎฺฐานทสฺสนเญฺจว สีหนาทสฺส โยคฺยภูมิทสฺสนญฺจฯ นทนฺตานํ คิริคพฺภเรติ โยชนาฯ ยถา หิ สีหา เยภุเยฺยน คิริคพฺภเร อเญฺญหิ ทุราสทตาย ชนวิวิเตฺต วสนฺตา อตฺตโน ทสฺสเนน อุปฺปชฺชนกสฺส ขุทฺทกมิคสนฺตาสสฺส ปริหรณตฺถํ โคจรคมเน สีหนาทํ นทนฺติ, เอวเมเตปิ อเญฺญหิ ทุราสทคิริคพฺภรสทิเสว สุญฺญาคาเรว

สนฺตา คุเณหิ ขุทฺทกานํ ปุถุชฺชนานํ ตณฺหาทิฏฺฐิปริตฺตาสปริวชฺชนตฺถํ วกฺขมานคาถาสงฺขาตํ อภีตนาทํ นทึสุฯ เตน วุตฺตํ ‘‘สีหานํว นทนฺตานํ, ทาฐีนํ คิริคพฺภเร’’ติฯ

สุณาถาติ สวนาณตฺติกวจนํ, เตน วกฺขมานานํ คาถานํ สนฺนิปติตาย ปริสาย โสตุกามตํ อุปฺปาเทนฺโต สวเน อาทรํ ชเนติ, อุสฺสาหํ สมุฏฺฐาเปนฺโต คารวํ พหุมานญฺจ อุปฏฺฐเปติฯ อถ วา ‘‘สีหาน’’นฺติอาทีนํ ปทานํ สทิสกปฺปนาย วินา มุขฺยวเสเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ตสฺมา ทฬฺหทิกฺขภาเวน ปสฏฺฐาติสยทาฐตาย ทาฐีนํ คิริคพฺภเร นทนฺตานํ สีหคชฺชิตํ คชฺชนฺตานํ สีหานํ มิคราชูนํ วิย เตสํ อภีตนาทสทิสา คาถา สุณาถาติ อโตฺถฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ‘‘ยถา สีหนาทํ นทนฺตานํ สีหานํ มิคราชูนํ กุโตจิปิ ภยาภาวโต โส อภีตนาโท ตทญฺญมิคสนฺตาสกโร, เอวํ ภาวิตตฺตานํ อปฺปมตฺตานํ เถรานํ สีหนาทสทิสิโย สพฺพโส ภยเหตูนํ สุปฺปหีนตฺตา อภีตนาทภูตา, ปมตฺตชนสนฺตาสกรา คาถา สุณาถา’’ติฯ

ภาวิตตฺตานนฺติ ภาวิตจิตฺตานํฯ จิตฺตญฺหิ ‘‘อตฺตา หิ กิร ทุทฺทโม (ธ. ป. ๑๕๙) โย เว ฐิตโตฺต ตสรํว อุชฺชู’’ติ (สุ. นิ. ๒๑๗) จ ‘‘อตฺตสมฺมาปณิธี’’ติ (ขุ. ปา. ๕.๔; สุ. นิ. ๒๖๓) จ เอวมาทีสุ อตฺตาติ วุจฺจติ, ตสฺมา อธิจิตฺตานุโยเคน สมถวิปสฺสนาภิวฑฺฒิตจิตฺตานํ สมถวิปสฺสนาภาวนามตฺถกํ ปาเปตฺวา ฐิตานนฺติ อโตฺถฯ อถ วา ***ภาวิตตฺตาน***นฺติ ภาวิตสภาวานํ, สภาวภูตสีลาทิภาวิตานนฺติ อโตฺถฯ คียตีติ **คาถา,** อนุฏฺฐุภาทิวเสน อิสีหิ ปวตฺติตํ จตุปฺปทํ ฉปฺปทํ วา วจนํฯ อเญฺญสมฺปิ ตํสทิสตาย ตถา วุจฺจนฺติฯ อตฺตตฺถาทิเภเท อเตฺถ อุปเนนฺติ เตสุ วา อุปนิยฺยนฺตีติ **อตฺถูปนายิกา**ฯ

อถ วา ***ภาวิตตฺตาน***นฺติ ภาวิตตฺตภาวานํ, อตฺตภาโว หิ อาหิโต อหํ มาโน เอตฺถาติ ‘‘อตฺตา’’ติ วุจฺจติ, โส จ เตหิ อปฺปมาทภาวนาย อนวชฺชภาวนาย ภาวิโต สมฺมเทว คุณคนฺธํ คาหาปิโตฯ เตน เตสํ กายภาวนา สีลภาวนา จิตฺตภาวนา ปญฺญาภาวนาติ จตุนฺนมฺปิ ภาวนานํ ปริปุณฺณภาวํ ทเสฺสติฯ ‘‘ภาวนา’’ติ จ สโมฺพธิปฏิปทา อิธาธิเปฺปตาฯ ยายํ สจฺจสโมฺพธิ อตฺถิ, สา ทุวิธา อภิสมยโต ตทตฺถโต จฯ สโมฺพธิ ปน ติวิธา สมฺมาสโมฺพธิ ปเจฺจกสโมฺพธิ สาวกสโมฺพธีติฯ ตตฺถ สมฺมา สามํ สพฺพธมฺมานํ พุชฺฌนโต โพธนโต จ สมฺมาสโมฺพธิฯ สพฺพญฺญุตญฺญาณปทฏฺฐานํ มคฺคญาณํ มคฺคญาณปทฏฺฐานญฺจ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ‘‘สมฺมาสโมฺพธี’’ติ วุจฺจติฯ เตนาห –

> ‘‘พุโทฺธติ โย โส ภควา สยมฺภู อนาจริยโก ปุเพฺพ อนนุสฺสุเตสุ ธเมฺมสุ สามํ สจฺจานิ อภิสมฺพุชฺฌิ, ตตฺถ จ สพฺพญฺญุตํ ปโตฺต พเลสุ จ วสีภาว’’นฺติ (มหานิ. ๑๙๒; จูฬนิ. ปารายนตฺถุติคาถานิเทฺทส ๙๗; ปฏิ. ม. ๑.๑๖๑)ฯ

โพธเนยฺยโพธนโตฺถ หิ พเลสุ วสีภาโวฯ ปเจฺจกํ สยเมว โพธีติ ปเจฺจกสโมฺพธิ, อนนุพุโทฺธ สยมฺภูญาเณน สจฺจาภิสมโยติ อโตฺถฯ สมฺมาสมฺพุทฺธานญฺหิ สยมฺภูญาณตาย สยเมว ปวตฺตมาโนปิ สจฺจาภิสมโย สานุพุโทฺธ อปริมาณานํ สตฺตานํ สจฺจาภิสมยสฺส เหตุภาวโตฯ อิเมสํ ปน โส เอกสฺสาปิ สตฺตสฺส สจฺจาภิสมยเหตุ น โหติฯ สตฺถุ ธมฺมเทสนาย สวนเนฺต ชาตาติ สาวกาฯ สาวกานํ สจฺจาภิสมโย สาวกสโมฺพธิฯ ติวิธาเปสา ติณฺณํ โพธิสตฺตานํ ยถาสกํ อาคมนียปฏิปทาย มตฺถกปฺปตฺติยา สติปฏฺฐานาทีนํ สตฺตตึสาย โพธิปกฺขิยธมฺมานํ ภาวนาปาริปูรีติ เวทิตพฺพา อิตราภิสมยานํ ตทวินาภาวโตฯ น หิ สจฺฉิกิริยาภิสมเยน วินา ภาวนาภิสมโย สมฺภวติ, สติ จ ภาวนาภิสมเย ปหานาภิสมโย ปริญฺญาภิสมโย จ สิโทฺธเยว โหตีติฯ

ยทา หิ มหาโพธิสตฺโต ปริปูริตโพธิสมฺภาโร จริมภเว กตปุพฺพกิจฺจ โพธิมณฺฑํ อารุยฺห – ‘‘น ตาวิมํ ปลฺลงฺกํ ภินฺทิสฺสามิ, ยาว น เม อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมุจฺจิสฺสตี’’ติ ปฏิญฺญํ กตฺวา อปราชิตปลฺลงฺเก นิสิโนฺน อสมฺปตฺตาย เอว สญฺฌาเวลาย มารพลํ วิธมิตฺวา ปุริมยาเม ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาเณน อเนกาการโวกาเร ปุเพฺพ นิวุตฺถกฺขเนฺธ อนุสฺสริตฺวา มชฺฌิมยาเม ทิพฺพจกฺขุวิโสธเนน จุตูปปาตญาณอนาคตํสญาณานิ อธิคนฺตฺวา ปจฺฉิมยาเม ‘‘กิจฺฉํ วตายํ โลโก อาปโนฺน ชายติ จ ชียติ จ มียติ จ จวติ จ อุปปชฺชติ จ, อถ จ ปนิมสฺส ทุกฺขสฺส นิสฺสรณํ นปฺปชานาติ ชรามรณสฺสา’’ติอาทินา (ที. นิ. ๒.๕๗) ชรามรณโต ปฏฺฐาย ปฏิจฺจสมุปฺปาทมุเขน วิปสฺสนํ อภินิวิสิตฺวา มหาคหนํ ฉินฺทิตุํ นิสทสิลายํ ผรสุํ นิเสโนฺต วิย กิเลสคหนํ ฉินฺทิตุํ โลกนาโถ ญาณผรสุํ เตเชโนฺต พุทฺธภาวาย เหตุสมฺปตฺติยา ปริปากํ คตตฺตา สพฺพญฺญุตญฺญาณาธิคมาย วิปสฺสนํ คพฺภํ คณฺหาเปโนฺต อนฺตรนฺตรา นานาสมาปตฺติโย สมาปชฺชิตฺวา ยถาววตฺถาปิเต นามรูเป ติลกฺขณํ อาโรเปตฺวา อนุปทธมฺมวิปสฺสนาวเสน อเนกาการโวการสงฺขาเร สมฺมสโนฺต ฉตฺตึสโกฏิสตสหสฺสมุเขน สมฺมสนวารํ วิตฺถาเรตฺวา ตตฺถ มหาวชิรญาณสงฺขาเต วิปสฺสนาญาเณ ติเกฺข สูเร ปสเนฺน วุฏฺฐานคามินิภาเวน ปวตฺตมาเน ยทา ตํ มเคฺคน ฆเฏติ, ตทา มคฺคปฏิปาฏิยา ทิยฑฺฒกิเลสสหสฺสํ เขเปโนฺต อคฺคมคฺคกฺขเณ สมฺมาสโมฺพธึ อธิคจฺฉติ นาม, อคฺคผลกฺขณโต ปฏฺฐาย อธิคโต นามฯ สมฺมาสมฺพุทฺธภาวโต ทสพลจตุเวสารชฺชาทโยปิ ตสฺส ตทา หตฺถคตาเยว โหนฺตีติ อยํ ตาว อภิสมยโต สมฺมาสโมฺพธิปฏิปทาฯ ตทตฺถโต ปน มหาภินีหารโต ปฏฺฐาย ยาว ตุสิตภวเน นิพฺพตฺติ, เอตฺถนฺตเร ปวตฺตํ โพธิสมฺภารสมฺภรณํฯ ตตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ สพฺพาการสมฺปนฺนํ จริยาปิฏกวณฺณนายํ วิตฺถารโต วุตฺตเมวาติ ตตฺถ วุตฺตนเยเนว คเหตพฺพํฯ

ปเจฺจกโพธิสตฺตาปิ ปเจฺจกโพธิยา กตาภินีหารา อนุปุเพฺพน สมฺภตปเจฺจกสโมฺพธิสมฺภารา ตาทิเส กาเล จริมตฺตภาเว ฐิตา ญาณสฺส ปริปากคตภาเวน อุปฏฺฐิตํ สํเวคนิมิตฺตํ คเหตฺวา สวิเสสํ ภวาทีสุ อาทีนวํ ทิสฺวา สยมฺภูญาเณน ปวตฺตึ ปวตฺติเหตุํ นิวตฺตึ นิวตฺติเหตุญฺจ ปริจฺฉินฺทิตฺวา ‘‘โส ‘อิทํ ทุกฺข’นฺติ โยนิโส มนสิ กโรตี’’ติอาทินา อาคตนเยน จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานํ ปริพฺรูเหนฺตา อตฺตโน อภินีหารานุรูปํ สงฺขาเร ปริมทฺทนฺตา อนุกฺกเมน วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา มคฺคปฏิปาฏิยา อคฺคมคฺคํ อธิคจฺฉนฺตา ปเจฺจกสโมฺพธึ อภิสมฺพุชฺฌนฺติ นาม, อคฺคผลกฺขณโต ปฏฺฐาย ปเจฺจกสมฺพุทฺธา นาม หุตฺวา สเทวกสฺส โลกสฺส อคฺคทกฺขิเณยฺยา โหนฺติฯ

สาวกา ปน สตฺถุ สพฺรหฺมจาริโน วา จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานกถํ สุตฺวา ตสฺมึเยว ขเณ กาลนฺตเร วา ตชฺชํ ปฏิปตฺตึ อนุติฏฺฐนฺตา ฆเฏนฺตา วายมนฺตา วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา, ยทิ วา ปฏิปทาย วฑฺฒนฺติยา, สจฺจานิ ปฏิวิชฺฌนฺตา อตฺตโน อภินีหารานุรูปสิทฺธิอคฺคสาวกภูมิยา วา เกวลํ วา อคฺคมคฺคกฺขเณ สาวกสโมฺพธึ อธิคจฺฉนฺติ นามฯ ตโต ปรํ สาวกพุทฺธา นาม โหนฺติ สเทวเก โลเก อคฺคทกฺขิเณยฺยาฯ เอวํ ตาว อภิสมยโต ปเจฺจกสโมฺพธิ สาวกสโมฺพธิ จ เวทิตพฺพาฯ

ตทตฺถโต ปน ยถา มหาโพธิสตฺตานํ เหฏฺฐิมปริเจฺฉเทน จตฺตาริ อสเงฺขฺยยฺยานิ กปฺปานํ สตสหสฺสญฺจ โพธิสมฺภารสมฺภรณํ อิจฺฉิตพฺพํ มชฺฌิมปริเจฺฉเทน อฏฺฐ อสเงฺขฺยยฺยานิ กปฺปานํ สตสหสฺสญฺจ, อุปริมปริเจฺฉเทน โสฬส อสเงฺขฺยยฺยานิ กปฺปานํ สตสหสฺสญฺจ เอเต จ เภทา ปญฺญาธิกสทฺธาธิกวีริยาธิกวเสน เวทิตพฺพาฯ ปญฺญาธิกานญฺหิ สทฺธา มนฺทา โหติ ปญฺญา ติกฺขา, ตโต จ อุปายโกสลฺลสฺส วิสทนิปุณภาเวน นจิรเสฺสว ปารมิโย ปาริปูรึ คจฺฉนฺติฯ สทฺธาธิกานํ ปญฺญา มชฺฌิมา โหตีติ เตสํ นาติสีฆํ นาติสณิกํ ปารมิโย ปาริปูรึ คจฺฉนฺติฯ วี

ริยาธิกานํ ปน ปญฺญา มนฺทา โหตีติ เตสํ จิเรเนว ปารมิโย ปาริปูรึ คจฺฉนฺติฯ น เอวํ ปเจฺจก โพธิสตฺตานํฯ เตสญฺหิ สติปิ ปญฺญาธิกภาเว เทฺว อสเงฺขยฺยยานิ กปฺปานํ สตสหสฺสญฺจ โพธิ สมฺภารสมฺภรณํ อิจฺฉิตพฺพํ, น ตโต โอรํฯ สทฺธาธิกวีริยาธิกาปิ วุตฺตปริเจฺฉทโต ปรํ กติปเย เอว กเปฺป อติกฺกมิตฺวา ปเจฺจกสโมฺพธึ อภิสมฺพุชฺฌนฺติ, น ตติยํ อสเงฺขยฺยยนฺติฯ สาวกโพธิ สตฺตานํ ปน เยสํ อคฺคสาวกภาวาย อภินีหาโร, เตสํ เอกํ อสเงฺขยฺยํ กปฺปานํ สตสหสฺสญฺจ สมฺภารสมฺภรณํ อิจฺฉิตพฺพํฯ เยสํ มหาสาวกภาวาย, เตสํ กปฺปานํ สตสหสฺสเมว, ตถา พุทฺธสฺส มาตาปิตูนํ อุปฏฺฐากสฺส ปุตฺตสฺส จฯ ตตฺถ ยถา –

> ‘‘มนุสฺสตฺตํ ลิงฺคสมฺปตฺติ, เหตุ สตฺถารทสฺสนํ;
> ปพฺพชฺชา คุณสมฺปตฺติ, อธิกาโร จ ฉนฺทตา;
> อฎฺฐธมฺมสโมหานา, อภินีหาโร สมิชฺฌตี’’ติฯ (พุ. วํ. ๒.๕๙) –

เอวํ วุเตฺต อฎฺฐ ธเมฺม สโมธาเนตฺวา กตปณิธานานํ มหาโพธิสตฺตานํ มหาภินีหารโต ปภุติ ส วิเสสํ ทานาทีสุ ยุตฺตปฺปยุตฺตานํ ทิวเส ทิวเส เวสฺสนฺตรทานสทิสํ มหาทานํ เทนฺตานํ ตทนุ รูปสีลาทิเก สพฺพปารมิธเมฺม อาจินนฺตานมฺปิ ยถาวุตฺตกาลปริเจฺฉทํ อสมฺปตฺวา อนฺตรา เอว พุทฺธภาวปฺปตฺติ นาม นตฺถิฯ กสฺมา? ญาณสฺส อปริปจฺจนโตฯ ปริจฺฉินฺนกาเล นิปฺผาทิตํ วิย หิ สสฺสํ พุทฺธญาณํ ยถาปริจฺฉินฺนกาลวเสเนว วุทฺธึ วิรุฬฺหึ เวปุลฺลํ อาปชฺชนฺตํ คพฺภํ คณฺหนฺตํ ปริปากํ คจฺฉตีติ เอวํ –

> ‘‘มนุสฺสตฺตํ ลิงฺคสมฺปตฺติ, วิคตาสวทสฺสนํ;
> อธิกาโร ฉนฺทตา เอเต, อภินีหารการณา’’ติฯ (สุ. นิ. อฎฺฐ. ๑.ขคฺควิสาณสุตฺ
> ตวณฺณนา) –

อิเม ปญฺจ ธเมฺม สโมธาเนตฺวา กตาภินีหารานํ ปเจฺจกโพธิสตฺตานํ ‘‘อธิกาโร ฉนฺทตา’’ติ ทฺวงฺคสมนฺนาคตาย ปตฺถนาย วเสน กตปณิธานานํ สาวกโพธิสตฺตานญฺจ ตตฺถ ตตฺถ วุตฺตกาล ปริเจฺฉทํ อสมฺปตฺวา อนฺตรา เอว ปเจฺจกสโมฺพธิยา ยถาวุตฺตสาวกสโมฺพธิยา จ อธิคโม นตฺถิฯ กสฺมา? ญาณสฺส อปริปจฺจนโตฯ อิเมสมฺปิ หิ ยถา มหาโพธิสตฺตานํ ทานาทิปารมีหิ ปริพฺรูหิตา ปญฺญาปารมี อนุกฺกเมน คพฺภํ คณฺหนฺตี ปริปากํ คจฺฉนฺตี พุทฺธญาณํ ปริปูเรติ, เอวํ ทานาทีหิ ปริพฺรูหิตา อนุปุเพฺพน ยถารหํ คพฺภํ คณฺหนฺตี ปริปากํ คจฺฉนฺตี ปเจฺจกโพธิญาณํ สาวกโพธิญาณญฺจ ปริปูเรติฯ ทานปริจเยน เหเต ตตฺถ ตตฺถ ภเว อโลภชฺฌาสยตาย สพฺพตฺถ อสงฺคมานสา อนเปกฺขจิตฺตา หุตฺวา, สีลปริจเยน สุสํวุตกายวาจตาย สุปริสุทฺธกาย วจีกมฺมนฺตา ปริสุทฺธาชีวา อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารา โภชเน มตฺตญฺญุโน หุตฺวา ชาคริยานุโย เคน จิตฺตํ สมาทหนฺติ, สฺวายํ เตสํ ชาคริยานุโยโค คตปจฺจาคติกวตฺตวเสน เวทิตโพฺพฯ

เอวํ ปน ปฎิปชฺชนฺตานํ อธิการสมฺปตฺติยา อปฺปกสิเรเนว อฎฺฐ สมาปตฺติโย ปญฺจา ภิญฺญา ฉฬภิญฺญา อธิฎฺฐานภูตา ปุพฺพภาควิปสฺสนา จ หตฺถคตาเยว โหนฺติฯ วีริยาทโย ปน ตทโนฺตคธา เอวฯ ยญฺหิ ปเจฺจกโพธิยา สาวกโพธิยา วา อตฺถาย ทานาทิปุญฺญสมฺภรเณ อพฺ ภุสฺสหนํ, อิทํ วีริยํฯ ยํ ตทนุปโรธสฺส สหนํ, อยํ ขนฺติฯ ยํ ทานสีลาทิสมาทานาวิสํวาทนํ, อิทํ สจฺจํฯ สพฺพตฺถเมว อจลสมาธานาธิฎฺฐานํ, อิทํ อธิฎฺฐานํ ฯ ยา ทานสีลาทีนํ ปวตฺติฎฺฐานภูเต สุ สเตฺตสุ หิเตสิตา, อยํ เมตฺตาฯ ยํ สตฺตานํ กตวิปฺปกาเรสุ อชฺฌุเปกฺขนํ, อยํ อุเปกฺขาติฯ เอวํ ทานสีลภาวนาสุ สีลสมาธิปญฺญาสุ จ สิชฺฌมานาสุ วีริยาทโย สิทฺธา เอว โหนฺติฯ สา เยว ปเจฺจกโพธิอตฺถาย สาวกโพธิอตฺถาย จ ทานาทิปฎิปทา เตสํ โพธิสตฺตานํ สนฺตานสฺส ภาวนโต ปริภาวนโต ภาวนา นามฯ วิเสสโต ทานสีลาทีหิ สฺวาภิสงฺขเต สนฺตาเน ปวตฺตา

สมถวิปสฺสนาปฏิปทา, ยโต เต โพธิสตฺตา ปุพฺพโยคาวจรสมฺทาคมสมฺปนฺนา โหนฺติฯ เต นาห ภควา –

> ‘‘ปญฺจิเม, อานนฺท, อานิสํสา ปุพฺพโยคาวจเรฯ กตเม ปญฺจ? อิธานนฺท, ปุพฺพโยคาวจโร ทิฏฺเฐว ธมฺมํ ปฏิกจฺจ อญฺญํ อาราเธติ, โน เจ ทิฏฺเฐว ธมฺมํ ปฏิกจฺจ อญฺญํ อาราเธติ, อถ มรณกาเล อญฺญํ อาราเธติ, อถ เทวปุตฺโต สมาโน อญฺญํ อาราเธติ, อถ พุทฺธานํ สมฺมุขีภาเว ขิปฺปาภิญฺโญ โหติ, อถ ปจฺฉิเม กาเล ปเจฺจกสมฺพุทฺโธ โหตี’’ติ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.ขคฺควิสาณสุตฺตวณฺณนา)ฯ

อิติ ปุพฺพภาคปฏิปทาภูตาย ปารมิตาปริภาวิตาย สมถวิปสฺสนาภาวนาย นิโรธคามินิปฏิปทาภูตาย อภิสมยสงฺขาตาย มคฺคภาวนาย จ ภาวิตตฺตภาวา พุทฺธปเจฺจกพุทฺธพุทฺธสาวกา ภาวิตตฺตา นามฯ เตสุ อิธ พุทฺธสาวกา อธิเปฺปตาฯ

เอตฺถ จ ‘‘สีหานํว’’ติ อิมินา เถรานํ สีหสมานวุตฺติตาทสฺสเนน อตฺตโน ปฏิปเกฺขหิ อนภิภวนียตํ, เต จ อภิภุยฺย ปวตฺตึ ทเสฺสติฯ ‘‘สีหานํว นทนฺตานํ…เป.… คาถา’’ติ อิมินา เถรคาถานํ สีหนาทสทิสตาทสฺสเนน ตาสํ ปรวาเทหิ อนภิภวนียตํ, เต จ อภิภวิตฺวา ปวตฺตึ ทเสฺสติฯ ‘‘ภาวิตตฺตาน’’นฺติ อิมินา ตทุภยสฺส การณํ วิภาเวติฯ ภาวิตตฺตภาเวน เถรา อิธ สีหสทิสา วุตฺตา, เตสญฺจ คาถา สีหนาทสทิสิโยฯ ‘‘อตฺถูปนายิกา’’ติ อิมินา อภิภวเน ปโยชนํ ทเสฺสติฯ ตตฺถ เถรานํ ปฏิปโกฺข นาม สํกิเลสธมฺโม, ตทภิภโว ตทงฺควิกฺขมฺภนปฺปหาเนหิ สทฺธึ สมุเจฺฉทปฺปหานํฯ ตสฺมึ สติ ปฏิปสฺสทฺธิปฺปหานํ นิสฺสรณปฺปหานญฺจ สิทฺธเมว โหติ, ยโต เต ภาวิตตฺตาติ วุจฺจนฺติฯ มคฺคกฺขเณ หิ อริยา อปฺปมาทภาวนํ ภาเวนฺติ นาม, อคฺคผลกฺขณโต ปฏฺฐาย ภาวิตตฺตา นามาติ วุโตฺตวายมโตฺถฯ

เตสุ ตทงฺคปฺปหาเนน เนสํ สีลสมฺปทา ทสฺสิตา, วิกฺขมฺภนปฺปหาเนน สมาธิสมฺปทา, สมุเจฺฉทปฺปหาเนน ปญฺญาสมฺปทา, อิตเรน ตาสํ ผลํ ทสฺสิตํฯ สีเลน จ เตสํ ปฏิปตฺติยา อาทิกลฺยาณตา ทสฺสิตา, ‘‘โก จาทิ กุสลานํ ธมฺมานํ? สีลญฺจ สุวิสุทฺธํ’’ (สํ. นิ. ๕.๓๖๙), ‘‘สีเล ปติฏฺฐาย’’ (สํ. นิ. ๑.๒๓; วิสุทฺธิ. ๑.๑), ‘‘สพฺพปาปสฺส อกรณ’’นฺติ (ธ. ป. ๑๘๓; ที. นิ. ๒.๙๐) จ วจนโต สีลํ ปฏิปตฺติยา อาทิกลฺยาณํว อวิปฺปฏิสาราทิคุณาวหตฺตาฯ สมาธินา มเชฺฌกลฺยาณตา ทสฺสิตา, ‘‘จิตฺตํ ภาวยํ’’, ‘‘กุสลสฺส อุปสมฺปทา’’ติ จ วจนโต สมาธิปฏิปตฺติยา มเชฺฌกลฺยาโณว, อิทฺธิวิธาทิคุณาวหตฺตาฯ ปญฺญาย ปริโยสานกลฺยาณตา ทสฺสิตา, ‘‘สจิตฺตปริโยทปนํ’’ (ธ. ป. ๑๘๓; ที. นิ. ๒.๙๐), ‘‘ปญฺญํ ภาวย’’นฺติ (สํ. นิ. ๑.๒๓; วิสุทฺธิ. ๑.๑) จ วจนโต ปญฺญา ปฏิปตฺติยา ปริโยสานํว, ปญฺญุตฺตรโต กุสลานํ ธมฺมานํ สาว กลฺยาณา อิฏฺฐานิเฏฺฐสุ ตาทิภาวาวหตฺตาฯ

> ‘‘เสโล ยถา เอกฆโน, วาเตน น สมีรติ; (มหาว. ๒๔๔);
> เอวํ นินฺทาปสํสาสุ, น สมิญฺชนฺติ ปณฺฑิตา’’ติฯ (ธ. ป. ๘๑) –

หิ วุตฺตํฯ

ตถา สีลสมฺปทาย เตวิชฺชภาโว ทสฺสิโตฯ สีลสมฺปตฺติญฺหิ นิสฺสาย ติโสฺส วิชฺชา ปาปุณนฺติฯ สมาธิสมฺปทาย ฉฬภิญฺญาภาโวฯ สมาธิสมฺปตฺติญฺหิ นิสฺสาย ฉฬภิญฺญา ปาปุณนฺติฯ ปญฺญาสมฺปทาย ปภินฺนปฏิสมฺภิทาภาโวฯ ปญฺญาสมฺปทญฺหิ นิสฺสาย จตโสฺส ปฏิสมฺภิท

า ปาปุณนฺติฯ อิมินา เตสํ เถรานํ เกจิ เตวิชฺชา, เกจิ ฉฬภิญฺญา, เกจิ ปฏิสมฺภิทาปตฺตาติ อยมตฺโถ ทสฺสิโตติ เวทิตพฺพํฯ

ตถา สีลสมฺปทาย เตสํ กามสุขานุโยคสงฺขาตสฺส อนฺตสฺส ปริวชฺชนํ ทเสฺสติฯ สมาธิสมฺปทาย อตฺตกิลมถานุโยคสงฺขาตสฺส, ปญฺญาสมฺปทาย มชฺฌิมาย ปฏิปทาย เสวนํ ทเสฺสติฯ ตถา สีลสมฺปทาย เตสํ วีติกฺกมปฺปหานํ กิเลสานํ ทเสฺสติฯ สมาธิสมฺปทาย ปริยุฏฺฐานปฺปหานํ , ปญฺญาสมฺปทาย อนุสยปฺปหานํ ทเสฺสติฯ สีลสมฺปทาย วา ทุจฺจริตสํกิเลสวิโสธนํ, สมาธิสมฺปทาย ตณฺหาสํกิเลสวิโสธนํ, ปญฺญาสมฺปทาย ทิฏฺฐิสํกิเลสวิโสธนํ ทเสฺสติฯ ตทงฺคปฺปหาเนน วา เนสํ อปายสมติกฺกโม ทสฺสิโตฯ วิกฺขมฺภนปฺปหาเนน กามธาตุสมติกฺกโม, สมุเจฺฉทปฺปหาเนน สพฺพภวสมติกฺกโม ทสฺสิโตติ เวทิตพฺพํฯ

‘‘ภาวิตตฺตาน’’นฺติ วา เอตฺถ สีลภาวนา, จิตฺตภาวนา ปญฺญาภาวนาติ ติโสฺส ภาวนา เวทิตพฺพา กายภาวนาย ตทโนฺตคธตฺตาฯ สีลภาวนา จ ปฏิปตฺติยา อาทีติ สพฺพํ ปุริมสทิสํ ฯ ยถา ปน สีหนาทํ ปเร มิคคณา น สหนฺติ, กุโต อภิภเว, อญฺญทตฺถุ สีหนาโทว เต อภิภวติ เอวเมว อญฺญติตฺถิยวาทา เถรานํ วาเท น สหนฺติ, กุโต อภิภเว, อญฺญทตฺถุ เถรวาทาว เต อภิภวนฺติฯ ตํ กิสฺส เหตุ? ‘‘สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจา, สเพฺพ สงฺขารา ทุกฺขา, สเพฺพ ธมฺมา อนตฺตา’’ติ (ธ. ป. ๒๗๗-๒๗๙) ‘‘นิพฺพานธาตู’’ติ จ ปวตฺตนโตฯ น หิ ธมฺมโต สกฺกา เกนจิ อญฺญถา กาตุํ อปฺปฏิวตฺตนียโตฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ ปรโต อาวิภวิสฺสติฯ เอวเมตฺถ สเงฺขเปเนว ปฐมคาถาย อตฺถวิภาวนา เวทิตพฺพาฯ

ทุติยคาถายํ ปน อยํ สมฺพนฺธทสฺสนมุเขน อตฺถวิภาวนาฯ ตตฺถ เยสํ เถรานํ คาถา สาเวตุกาโม, เต สาธารณวเสน นามโต โคตฺตโต คุณโต จ กิเตฺตตุํ ‘‘ยถานามา’’ติอาทิ วุตฺตํฯ อสาธารณโต ปน ตตฺถ ตตฺถ คาถาเสฺวว อาวิภวิสฺสติฯ ตตฺถ **ยถานามา**ติ ยํยํนามา, สุภูติ มหาโกฏฺฐิโกติอาทินา นเยน นามเธเยฺยน ปญฺญาตาติ อโตฺถฯ **ยถาโคตฺตา**ติ ยํยํโคตฺตา, โคตโม กสฺสโปติอาทินา นเยน กุลปเทเสน ยาย ยาย ชาติยา ปญฺญาตาติ อโตฺถฯ **ยถาธมฺมวิหาริโน**ติ ยาทิสธมฺมวิหาริโน, ปริยตฺติปรมตายํ อฐตฺวา ยถานุรูปํ สมาปตฺติวิหาริโน หุตฺวา วิหริํสูติ อโตฺถฯ อถ วา **ยถาธมฺมวิหาริโน**ติ ยถาธมฺมา วิหาริโน จ, ยาทิสสีลาทิธมฺมา ทิพฺพวิหาราทีสุ อภิณฺหโส วิหรมานา ยาทิสวิหารา จาติ อโตฺถฯ **ยถาธิมุตฺตา**ติ ยาทิสอธิมุตฺติกา สทฺธาธิมุตฺติปญฺญาธิมุตฺตีสุ ยํยํอธิมุตฺติกา สุญฺญตมุขาทีสุ วา ยถา ยถา นิพฺพานํ อธิมุตฺตาติ ยถาธิมุตฺตาฯ ‘‘นิพฺพานํ อธิมุตฺตานํ, อตฺถํ คจฺฉนฺติ อาสวา’’ติ (ธ. ป. ๒๒๖) หิ วุตฺตํฯ อุภยเมฺปตํ ปุพฺพภาควเสน เวทิตพฺพํฯ อรหตฺตปฺปตฺติโต ปุเพฺพเยว หิ ยถาวุตฺตมธิมุจฺจนํ, น ปรโตฯ เตนาห ภควา –

‘‘อสฺสโทฺธ อกตญฺญู จ, สนฺธิเจฺฉโท จ โย นโร’’ติอาทิฯ (ธ. ป. ๙๗)ฯ

‘‘ยถาวิมุตฺตา’’ติ วา ปาโฐ, ปญฺญาวิมุตฺติอุภโตภาควิมุตฺตีสุ ยํยํวิมุตฺติกาติ อโตฺถฯ **สปฺปญฺญา**ติ ติเหตุกปฏิสนฺธิปญฺญาย ปาริหาริกปญฺญาย ภาวนาปญฺญาย จาติ ติวิธายปิ ปญฺญาย ปญฺญวโนฺตฯ **วิหริํสู**ติ ตาย เอว สปฺปญฺญตาย ยถาลเทฺธน ผาสุวิหาเรเนว วสิํสุฯ **อตนฺทิตา**ติ อนลสา, อตฺตหิตปฏิปตฺติยํ ยถาพลํ ปรหิตปฏิปตฺติยญฺจ อุฏฺฐานวโนฺตติ อโตฺถฯ

เอตฺถ จ ปน นามโคตฺตคฺคหเณน เตสํ เถรานํ ปกาสปญฺญาตภาวํ ทเสฺสติฯ ธมฺมวิหารคฺคหเณน สีลสมฺปทํ สมาธิสมฺปทญฺจ ทเสฺสติฯ ‘‘ยถาธิมุตฺตา สปฺปญฺญา’’ติ อิมินา ปญฺญาสมฺปทํ ฯ ‘‘อตนฺทิตา’’ติ อิมินา สีลสมฺปทาทีนํ การณภูตํ วีริยสมฺปทํ ทเสฺสติฯ ‘‘ยถานา

มา’’ติ อิมินา เตสํ ปกาสนนามตํ ทเสฺสติฯ ‘‘ยถาโคตฺตา’’ติ อิมินา สทฺธานุสารีธมฺมานุสารีโคตฺตสมฺปตฺติสมุทาคมํ, ‘‘ยถาธมฺมวิหาริโน’’ติอาทินา สีลสมาธิปญฺญาวิมุตฺติวิมุตฺติญาณทสฺสนํ สมฺปตฺติสมุทาคมํ, ‘‘อตนุทิตา’’ติ อิมินา เอวํ อตฺตหิตสมฺปตฺติยํ ฐิตานํ ปรหิตปฏิปตฺติํ ทเสฺสติฯ

อถ วา ‘‘ยถานามา’’ติ อิทํ เตสํ เถรานํ ครูหิ คหิตนามเธยฺยทสฺสนํ สมญฺญามตฺตกิตฺตนโตฯ ‘‘ยถาโคตฺตา’’ติ อิทํ กุลปุตฺตภาวทสฺสนํ กุลาปเทส กิตฺตนโตฯ เตน เนสํ สทฺธาปพฺพชิตภาวํ ทเสฺสติ ฯ ‘‘ยถาธมฺมวิหาริโน’’ติ อิทํ จรณสมฺปตฺติทสฺสนํ สีลสํวราทีหิ สมงฺคีภาวทีปนโต ฯ ‘‘ยถาธิมุตฺตา สปฺปญฺญา’’ติ อิทํ เนสํ วิชฺชาสมฺปตฺติทสฺสนํ อาสวกฺขยปริโยสานายญาณสมฺปตฺติยา อธิคมปริทีปนโตฯ ‘‘อตนุทิตา’’ติ อิทํ วิชฺชาจรณสมฺปตฺตีนํ อธิคมูปายทสฺสนํฯ ‘‘ยถานามา’’ติ วา อิมินา เตสํ ปกาสนนามตํเยว ทเสฺสติฯ ‘‘ยถาโคตฺตา’’ติ ปน อิมินา ปจฺฉิมจกฺกทฺวยสมฺปตฺติํ ทเสฺสติฯ น หิ สมฺมาอปฺปณิหิตตฺตโน ปุเพฺพ จ อกตปุญฺญสฺส สทฺธานุสารีธมฺมานุสาริโน โคตฺตสมฺปตฺติสมุทาคโม สมฺภวติฯ ‘‘ยถาธมฺมวิหาริโน’’ติ อิมินา เตสํ ปุริมจกฺกทฺวยสมฺปตฺติํ ทเสฺสติฯ น หิ อปฺปติรูเป เทเส วสโต สปฺปุริสูปนิสฺสยรหิตสฺส จ ตาทิสา คุณวิเสสา สมฺภวนฺติฯ ‘‘ยถาธิมุตฺตา’’ติ อิมินา สทฺธมฺมสวนสมฺปทาสมาโยคํ ทเสฺสติฯ น หิ ปรโตโฆเสน วินา สาวกานํ สจฺจสมฺปฏิเวโธ สมฺภวติฯ ‘‘สปฺปญฺญา อตนุทิตา’’ติ อิมินา ยถาวุตฺตสฺส คุณวิเสสสฺส อพฺยภิจาริเหตุํ ทเสฺสติ ญายารมฺภทสฺสนโตฯ

อปโร นโย – ‘‘ยถาโคตฺตา’’ติ เอตฺถ โคตฺตกิตฺตเนน เตสํ เถรานํ โยนิโสมนสิการสมฺปทํ ทเสฺสติ ยถาวุตฺตโคตฺตสมฺปนฺนสฺส โยนิโสมนสิการสมฺภวโตฯ ‘‘ยถาธมฺมวิหาริโน’’ติ เอตฺถ ธมฺมวิหารคฺคหเณน สทฺธมฺมสวนสมฺปทํ ทเสฺสติ สทฺธมฺมสวเนน วินา ตทภาวโตฯ ‘‘ยถาธิมุตฺตา’’ติ อิมินา มตฺถกปฺปตฺตํ ธมฺมานุธมฺมปฏิปทํ ทเสฺสติฯ ‘‘สปฺปญฺญา’’ติ อิมินา สพฺพตฺถ สมฺปชานการิตํฯ ‘‘อตนุทิตา’’ติ อิมินา วุตฺตนเยน อตฺตหิตสมฺปตฺติํ ปริปูเรตฺวา ฐิตานํ ปเรสํ หิตสุขาวหาย ปฏิปตฺติยํ อกิลาสุภาวํ ทเสฺสติฯ ตถา ‘‘ยถาโคตฺตา’’ติ อิมินา เนสํ สรณคมนสมฺปทา ทสฺสิตา สทฺธานุสารีโคตฺตกิตฺตนโตฯ ‘‘ยถาธมฺมวิหาริโน’’ติ อิมินา สีลกฺขนฺธปุพฺพงฺคโม สมาธิกฺขโนฺธ ทสฺสิโตฯ ‘‘ยถาธิมุตฺตา สปฺปญฺญา’’ติ อิมินา ปญฺญากฺขนฺธาทโยฯ สรณคมนญฺจ สาวกคุณานํ อาทิ, สมาธิ มเชฺฌ, ปญฺญา ปริโยสานนฺติ อาทิมชฺฌปริโยสานทสฺสเนน สเพฺพปิ สาวกคุณา ทสฺสิตา โหนฺติฯ

อีทิสี ปน คุณวิภูติ ยาย สมฺมาปฏิปตฺติยา เตหิ อธิคตา, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘ตตฺถ ตตฺถ วิปสฺสิตฺวา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถ ตตฺถา**ติ เตสุ เตสุ อรญฺญรุกฺขมูลปพฺพตาทีสุ วิวิตฺตเสนาสเนสุฯ ตตฺถ ตตฺถาติ วา ตสฺมิํ ตสฺมิํ อุทานาทิกาเลฯ **วิปสฺสิตฺวา**ติ สมฺปสฺสิตฺวาฯ นามรูปววตฺถาปนปจฺจยปริคฺคเหหิ ทิฏฺฐิวิสุทฺธิกงฺขาวิตรณวิสุทฺธิโย สมฺปาเทตฺวา กลาปสมฺมสนาทิกฺกเมน ปญฺจมํ วิสุทฺธิํ อธิคนฺตฺวา ปฏิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธิยา มตฺถกํ ปาปนวเสน วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา **ผุสิตฺวา**ติ ปตฺวา สจฺฉิกตฺวาฯ **อจฺจุตํ ปท**นฺติ นิพฺพานํฯ ตญฺหิ สยํ อจวนธมฺมตฺตา อธิคตานํ อจฺจุติเหตุภาวโต จ นตฺถิ เอตฺถ จุตีติ ‘‘อจฺจุตํ’’ฯ สงฺขตธเมฺมหิ อสมฺมิสฺสภาวตาย ตทตฺถิเกหิ ปฏิปชฺชิตพฺพตาย จ ‘‘ปท’’นฺติ จ วุจฺจติฯ **กตนฺต**นฺติ กตสฺส อนฺตํฯ โย หิ เตหิ อธิคโต อริยมโคฺค, โส อตฺตโน ปจฺจเยหิ อุปฺปาทิตตฺตา กโต นามฯ ตสฺส ปน ปริโยสานภูตํ ผลํ กตโนฺตติ อธิเปฺปตํฯ ตํ กตนฺตํ อคฺคผลํฯ อถ วา ปจฺจเยหิ กตตฺตา นิปฺผาทิตตฺตา กตา นาม สงฺขตธมฺมา, ตนฺนิสฺสรณภาวโต กตโนฺต นิพฺพานํฯ ตํ กตนฺตํฯ **ปจฺจเวกฺขนฺตา**ติ ‘‘อธิคตํ วต มยา อริยมคฺคาธิคเมน อิทํ อริยผลํ, อธิคตา อสงฺขตา ธาตู’’ติ อริยผลนิพฺพานานิ วิมุตฺติญาณทสฺสเนน ปฏิปตฺติํ อเวกฺขมานาฯ อถ วา สจฺจสมฺปฏิเวธวเสน ยํ อริเยน กรณียํ ปริ

ณฺญาทิโสฬสวิธํ กิจฺจํ อคฺคผเล ฐิเตน นิปฺผาทิตตฺตา ปริโยสาปิตตฺตา กตํ นาม, เอวํ กตํ ตํ ปจฺจเวกฺขนฺตาฯ เอเตน ปหีนกิเลสปจฺจเวกฺขณํ ทสฺสิตํฯ ปุริมนเยน ปน อิตรปจฺจเวกฺขณานีติ เอกูนวีสติ ปจฺจเวกฺขณานิ ทสฺสิตานิ โหนฺติฯ

อิมมตฺถนฺติ เอตฺถ **อิม**นฺติ สกโล เถรเถรีคาถานํ อโตฺถ อตฺตโน อิตเรสญฺจ ตตฺถ สนฺนิปติตานํ ธมฺมสงฺคาหกมหาเถรานํ พุทฺธิยํ วิปริวตฺตมานตาย อาสโนฺน ปจฺจโกฺขติ จ กตฺวา วุตฺตํฯ **อตฺถ**นฺติ ‘‘ฉนฺนา เม กุฏิกา’’ติอาทีหิ คาถาหิ วุจฺจมานํ อตฺตูปนายิกํ ปรูปนายิกํ โลกิย โลกุตฺตรปฏิสํยุตฺตํ อตฺถํฯ **อภาสิสุ**นฺติ คาถาพนฺธวเสน กเถสุํ, ตํทีปนิโย อิทานิ มยา วุจฺจมานา เตสํ ภาวิตตฺตานํ คาถา อตฺตูปนายิกา สุณาถาติ โยชนาฯ เต จ มหาเถรา เอวํ กเถนฺตา อตฺตโน สมฺมาปฏิปตฺติปกาสนีหิ คาถาหิ สาสนสฺส เอกนฺตนิยฺยานิกวิภาวเนน ปเรปิ ตตฺถ สมฺมาปฏิปตฺติยํ นิโยเชนฺตีติ เอตมตฺถํ ทีเปติ อายสฺมา ธมฺมภณฺฑาคาริโก, ตถา ทีเปโนฺต จ อิมาหิ คาถาหิ เตสํ โถมนํ ตาสญฺจ เตสํ วจนสฺส นิทานภาเวน ฐปนํ ฐานคตเมวาติ ทเสฺสตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

นิทานคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑. เอกกนิปาโต

๑. ปฐมวโคฺค

๑. สุภูติเตฺถรคาถาวณฺณนา

อิทานิ **ฉนฺนา เม กุฏิกา**ติอาทินยปฺปวตฺตานํ เถรคาถานํ อตฺถวณฺณนา โหติฯ สา ปนายํ อตฺถวณฺณนา ยสฺมา ตาสํ ตาสํ คาถานํ อฏฺฐุปฺปตฺตึ ปกาเสตฺวา วุจฺจมานา ปากฏา โหติ สุวิเญฺญยฺยา จฯ ตสฺมา ตตฺถ ตตฺถ อฏฺฐุปฺปตฺตึ ปกาเสตฺวา อตฺถวณฺณนํ กริสฺสามาติฯ

ตตฺถ **ฉนฺนา เม กุฏิกา**ติคาถาย กา อุปฺปตฺติ? วุจฺจเต – อิโต กิร กปฺปสตสหสฺสมตฺถเก อนุปฺปเนฺนเยว ปทุมุตฺตเร ภควติ โลกนาเถ หํสวตีนามเก นคเร อญฺญตรสฺส พฺราหฺมณมหาสาลสฺส เอโก ปุโตฺต อุปฺปชฺชิฯ ตสฺส ‘‘นนฺทมาณโว’’ติ นามํ อกํสุฯ โส วยปฺปโตฺต ตโย เวเท อุคฺคณฺหิตฺวา ตตฺถ สารํ อปสฺสโนฺต อตฺตโน ปริวารภูเตหิ จตุจตฺตาลีสาย มาณวกสหเสฺสหิ สทฺธึ ปพฺพตปาเท อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา อฏฺฐ สมาปตฺติโย ปญฺจ จ อภิญฺญาโย นิพฺพเตฺตสิฯ อเนฺตวาสิกานมฺปิ กมฺมฏฺฐานํ อาจิกฺขิฯ เตปิ น จิเรเนว ฌานลาภิโน อเหสุํฯ

เตน จ สมเยน ปทุมุตฺตโร ภควา โลเก อุปฺปชฺชิตฺวา หํสวตีนครํ อุปนิสฺสาย วิหรโนฺต เอกทิวสํ ปจฺจูสสมเย โลกํ โวโลเกโนฺต นนฺทตาปสสฺส อเนฺตวาสิกชฏิลานํ อรหตฺตูปนิสฺสยํ นนฺทตาปสสฺส จ ทฺวีหเงฺคหิ สมนฺนาคตสฺส สาวกฏฺฐานนฺตรสฺส ปตฺถนํ ทิสฺวา ปาโตว สรีรปฏิชคฺคนํ กตฺวา ปุพฺพณฺหสมเย ปตฺตจีวรมาทาย อญฺญํ กญฺจิ อนามเนฺตตฺวา สีโห วิย เอกจโร นนฺทตาปสสฺส อเนฺตวาสิเกสุ ผลาผลตฺถาย คเตสุ ‘‘พุทฺธภาวํ เม ชานาตู’’ติ ปสฺสโนฺตเสฺสว นนฺทตาปสสฺส อากาสโต โอตริตฺวา ปถวิยํ ปติฏฺฐาสิฯ นนฺทตาปโส พุทฺธานุภาวเญฺจว ลกฺขณปาริปูริเญฺจ ทิสฺวา ลกฺขณมเนฺต สมฺมสิตฺวา ‘‘อิเมหิ ลกฺขเณหิ สมนฺนาคโต นาม อคารํ อชฺฌาวสโนฺต ราชา โหติ จกฺกวตฺตี, ปพฺพชโนฺต โลเก วิวฏจฺฉโท สพฺพญฺญู พุโทฺธ โหติฯ อยํ ปุริสาชานีโย นิสฺสํสยํ พุโทฺธติ ญตฺวา ปจฺจุคฺคมนํ กตฺวา, ปญฺจปติฏฺฐิเตน วนฺทิตฺวา, อาสนํ ปญฺญาเปตฺวา, อทาสิฯ นิสีทิ ภควา ปญฺญเตฺต อาสเนฯ นนฺทตาปโสปิ อตฺตโน อนุจฺฉวิกํ อาสนํ คเหตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิฯ

ตสฺมึ สมเย จตุจตฺตาลีสสหสฺสชฏิลา ปณีตปณีตานิ โอชวนฺตานิ ผลาผลานิ คเหตฺวา อาจริยสฺส สนฺติกํ สมฺปตฺตา พุทฺธานเญฺจว อาจริยสฺส จ นิสินฺนาสนํ โอโลเกนฺตา อาหํสุ – ‘‘อาจริย, มยํ ‘อิมสฺมึ โลเก ตุเมฺหหิ มหนฺตตโร นตฺถี’ติ วิจราม, อยํ ปน ปุริโส ตุเมฺหหิ มหนฺตตโร มเญฺญ’’ติฯ นนฺทตาปโส, ‘‘ตาตา, กึ วเทถ, สาสเปน สทฺธึ อฏฺฐสฏฺฐิสตสหสฺสโยชนุเพฺพธํ สิเนรุํ อุปเมตุํ อิจฺฉถ, สพฺพญฺญุพุเทฺธน สทฺธึ มา มํ อุปมิตฺถา’’ติ อาหฯ อถ เต ตาปสา ‘‘สเจ อยํ โอรโก อภวิสฺส, น อมฺหากํ อาจริโย เอวํ อุปมํ อาหเรยฺย, ยาว มหา วตายํ ปุริสาชานีโย’’ติ ปาเทสุ นิปติตฺวา สิรสา วนฺทึสุฯ อถ เต อาจริโย อาห – ‘‘ตาตา, อมฺหากํ พุทฺธานํ อนุจฺฉวิโก เทยฺยธโมฺม นตฺถิ, ภควา จ ภิกฺขาจารเวลายํ อิธาคโต, ตสฺมา มยํ ยถาพลํ เทยฺยธมฺมํ ทสฺสาม, ตุเมฺห ยํ ยํ ปณีตํ ผลาผลํ อานีตํ, ตํ ตํ อาหรถา’’ติ วตฺวา อาหราเปตฺวา หเตฺถ โธวิตฺวา สยํ ตถาคตสฺส ปเตฺต ปติฏฺฐาเปสิฯ สตฺถารา ผลาผเล ปฏิคฺคหิตมเตฺต เทวตา ทิโพฺพชํ ปกฺขิปึสุฯ ตาปโส อุทกมฺปิ สยเมว ปริสฺสาเวตฺวา อทาสิฯ ตโต โภชนกิจฺจํ นิฏฺฐาเปตฺวา นิสิเนฺน สตฺถริ สเพฺพ อเนฺตวาสิเก ปโกฺกสิตฺวา สตฺถุ สนฺติเก สารณียํ กถํ กเถ

โนฺต นิสีทิฯ สตฺถา ‘‘ภิกฺขุสโงฺฆ อาคจฺฉตู’’ติ จิเนฺตสิฯ ภิกฺขู สตฺถุ จิตฺตํ ญตฺวา สตสหสฺสมตฺตา ขีณาสวา อาคนฺตฺวา สตฺถารํ วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ อฏฺฐํสุฯ

นนฺทตาปโส อเนฺตวาสิเก อามเนฺตสิ – ‘‘ตาตา, พุทฺธานํ นิสินฺนาสนมฺปิ นีจํ, สมณสตสหสฺสสฺสปิ อาสนํ นตฺถิ, ตุเมฺหหิ อชฺช อุฬารํ ภควโต ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ สกฺการํ กาตุํ วฏฺฏติ , ปพฺพตปาทโต วณฺณคนฺธสมฺปนฺนานิ ปุปฺผานิ อาหรถา’’ติฯ อจิเนฺตยฺยตฺตา อิทฺธิวิสยสฺส มุหุเตฺตเนว วณฺณคนฺธสมฺปนฺนานิ ปุปฺผานิ อาหริตฺวา พุทฺธานํ โยชนปฺปมาณํ ปุปฺผาสนํ ปญฺญาเปสุํฯ อคฺคสาวกานํ ติคาวุตํ, เสสภิกฺขูนํ อฑฺฒโยชนิกาทิเภทํ, สงฺฆนวกสฺส อุสภมตฺตํ อโหสิฯ เอวํ ปญฺญเตฺตสุ อาสเนสุ นนฺทตาปโส ตถาคตสฺส ปุรโต อญฺชลึ ปคฺคยฺห ฐิโต, ‘‘ภเนฺต, มยฺหํ ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย อิมํ ปุปฺผาสนํ อภิรุหถา’’ติ อาหฯ นิสีทิ ภควา ปุปฺผาสเนฯ เอวํ นิสิเนฺน สตฺถริ สตฺถุ อาการํ ญตฺวา ภิกฺขู อตฺตโน อตฺตโน ปตฺตาสเน นิสีทิํสุฯ นนฺทตาปโส มหนฺตํ ปุปฺผฉตฺตํ คเหตฺวา ตถาคตสฺส มตฺถเก ธาเรโนฺต อฏฺฐาสิฯ สตฺถา ‘‘ตาปสานํ อยํ สกฺกาโร มหปฺผโล โหตู’’ติ นิโรธสมาปตฺติํ สมาปชฺชิฯ สตฺถุ สมาปนฺนภาวํ ญตฺวา ภิกฺขูปิ สมาปชฺชิํสุฯ ตถาคเต สตฺตาหํ นิโรธํ สมาปชฺชิตฺวา นิสิเนฺน อเนฺตวาสิกา ภิกฺขาจารกาเล สมฺปเตฺต วนมูลผลาผลํ ปริภุญฺชิตฺวา เสสกาเล พุทฺธานํ อญฺชลึ ปคฺคยฺห ติฏฺฐนฺติฯ นนฺทตาปโส ปน ภิกฺขาจารมฺปิ อคนฺตฺวา ปุปฺผฉตฺตํ ธาเรโนฺต สตฺตาหํ ปีติสุเขเนว วีตินาเมติฯ

สตฺถา นิโรธโต วุฏฺฐาย อรณวิหาริอเงฺคน ทกฺขิเณยฺยเงฺคน จาติ ทฺวีหิ อเงฺคหิ สมนฺนาคตํ เอกํ สาวกํ ‘‘อิสิคณสฺส ปุปฺผาสนานุโมทนํ กโรหี’’ติ อาณาเปสิฯ โส จกฺกวตฺติรโญฺญ สนฺติกา ปฏิลทฺธมหาลาโภ มหาโยโธ วิย ตุฏฺฐมานโส อตฺตโน วิสเย ฐตฺวา เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ สมฺมสิตฺวา อนุโมทนํ อกาสิฯ ตสฺส เทสนาวสาเน สตฺถา สยํ ธมฺมํ เทเสสิฯ เทสนาปริโยสาเน สเพฺพ จตฺจตฺตาลีสสหสฺสตาปสา อรหตฺตํ ปาปุณิํสุฯ สตฺถา ‘‘เอถ, ภิกฺขโว’’ติ หตฺถํ ปสาเรสิฯ เตสํ ตาวเทว เกสมสฺสุ อนฺตรธายิฯ อฏฺฐ ปริกฺขารา กาเย ปฏิมุกฺกาว อเหสุํ สฏฺฐิวสฺสเตฺถรา วิย สตฺถารํ ปริวารยิํสุฯ นนฺทตาปโส ปน วิกฺขิตฺตจิตฺตตาย วิเสสํ นาธิคจฺฉิฯ ตสฺส กิร อรณวิหาริเตฺถรสฺส สนฺติเก ธมฺมํ โสตุํ อารทฺธกาลโต ปฏฺฐาย ‘‘อโห วตาหมฺปิ อนาคเต อุปฺปชฺชนกพุทฺธสฺส สาสเน อิมินา สาวเกน ลทฺธธุรํ ลเภยฺย’’นฺติ จิตฺตํ อุทปาทิฯ โส เตน ปริวิตเกฺกน มคฺคผลปฏิเวธํ กาตุํ นาสกฺขิฯ ตถาคตํ ปน วนฺทิตฺวา สมฺมุเข ฐตฺวา อาห – ‘‘ภเนฺต, เยน ภิกฺขุนา อิสิคณสฺส ปุปฺผาสนานุโมทนา กตา, โก นามายํ ตุมฺหากํ สาสเน’’ติฯ ‘‘อรณวิหาริอเงฺค ทกฺขิเณยฺยอเงฺค จ เอตทคฺคํ ปโตฺต เอโส ภิกฺขู’’ติฯ ‘‘ภเนฺต, ยฺวายํ มยา สตฺตาหํ ปุปฺผฉตฺตํ ธาเรเนฺตน สกฺกาโร กโต, เตน อธิกาเรน น อญฺญํ สมฺปตฺติํ ปเตฺถมิ, อนาคเต ปน เอกสฺส พุทฺธสฺส สาสเน อยํ เถโร วิย ทฺวีหเงฺคหิ สมนฺนาคโต สาวโก ภเวยฺย’’นฺติ ปตฺถนมกาสิฯ

สตฺถา ‘‘สมิชฺฌิสฺสติ นุ, โข อิมสฺส ตาปสสฺส ปตฺถนา’’ติ อนาคตํสญาณํ เปเสตฺวา โอโลเกโนฺต กปฺปสตสหสฺสํ อติกฺกมิตฺวา สมิชฺฌนกภาวํ ทิสฺวา นนฺทตาปสํ อาห – ‘‘น เต อยํ ปตฺถนา โมฆา ภวิสฺสติ, อนาคเต กปฺปสตสหสฺสํ อติกฺกมิตฺวา โคตโม นาม พุโทฺธ อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส สนฺติเก สมิชฺฌิสฺสตี’’ติ วตฺวา ธมฺมกถํ กเถตฺวา ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต อากาสํ ปกฺขนฺทิฯ นนฺทตาปโส ยาว จกฺขุปถสมติกฺกมา สตฺถารํ ภิกฺขุสงฺฆญฺจ อุทฺทิสฺส อญฺชลึ ปคฺคยฺห อฏฺฐาสิฯ โส อปรภาเค กาเลน กาลํ สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา ธมฺมํ สุณิฯ อปริหีนชฺฌาโนว กาลงฺกตฺวา พฺรหฺมโลเก นิพฺพโตฺตฯ ตโต ปน จุโต อปรานิปิ ปญฺจ ชาติสตานิ ปพฺพชิตฺวา อารญฺญโก อโหสิฯ กสฺสปสมฺมาสมฺพุทฺธกาเลปิ ปพฺพชิตฺวา อารญฺญโก หุตฺวา คตปจฺจาคตวตฺตํ ปูเรสิฯ

เอตํ กิร วตฺตํ อปริปูเรตฺวา มหาสาวกภาวํ ปาปุณนฺตา นาม นตฺถิฯ คตปจฺจาคตวตฺตํ ปน อาคมฏฺฐกถาสุ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ โส วีสติวสฺสสหสฺสานิ คตปจฺจาคตวตฺตํ ปูเรตฺวา กาลงฺกตฺวา กามาวจรเทวโลเก ตาวตึสภวเน นิพฺพตฺติฯ วุตฺตเญฺหตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๓.๑๕๑) –

‘‘หิมวนฺตสฺสาวิทูเร , นิสโภ นาม ปพฺพโต;
อสฺสโม สุกโต มยฺหํ, ปณฺณสาลา สุมาปิตาฯ

‘‘โกสิโย นาม นาเมน, ชฏิโล อุคฺคตาปโน;
เอกากิโย อทุติโย, วสามิ นิสเภ ตทาฯ

‘‘ผลํ มูลญฺจ ปณฺณญฺจ, น ภุญฺชามิ อหํ ตทา;
ปวตฺตํว สุปาตาหํ, อุปชีวามิ ตาวเทฯ

‘‘นาหํ โกเปมิ อาชีวํ, จชมาโนปิ ชีวิตํ;
อาราเธมิ สกํ จิตฺตํ, วิวเชฺชมิ อเนสนํฯ

‘‘ราคูปสํหิตํ จิตฺตํ, ยทา อุปฺปชฺชเต มม;
สยํว ปจฺจเวกฺขามิ, เอกโคฺค ตํ ทเมมหํฯ

‘‘รชฺชเส รชฺชนีเย จ, ทุสฺสนีเย จ ทุสฺสเส;
มุยฺหเส โมหนีเย จ, นิกฺขมสฺสุ วนา ตุวํฯ

‘‘วิสุทฺธานํ อยํ วาโส, นิมฺมลานํ ตปสฺสินํ;
มา โข วิสุทฺธํ ทูเสสิ, นิกฺขมสฺสุ วนา ตุวํฯ

‘‘อคาริโก ภวิตฺวาน, ยทา ปุตฺตํ ลภิสฺสสิ;
อุโภปิ มา วิราเธสิ, นิกฺขมสฺสุ วนา ตุวํฯ

‘‘ฉวาลาตํ ยถา กฏฺฐํ, น กฺวจิ กิจฺจการกํ;
เนว คาเม อรเญฺญ วา, น หิ ตํ กฏฺฐสมฺมตํฯ

‘‘ฉวาลาตูปโม ตฺวํ สิ, น คิหี นาปิ สญฺญโต;
อุภโต มุตฺตโก อชฺช, นิกฺขมสฺสุ วนา ตุวํฯ

‘‘สิยา นุ โข ตว เอตํ, โก ปชานาติ เต อิทํ;
สทฺธาธุรํ วหิสิ เม, โกสชฺชพหุลาย จฯ

‘‘ชิคุจฺฉิสฺสนฺติ ตํ วิญฺญู, อสุจึ นาคริโก ยถา;
อากฑฺฒิตฺวาน อิสโย, โจทยิสฺสนฺติ ตํ สทาฯ

‘‘ตํ วิญฺญู ปวทิสฺสนฺติ, สมติกฺกนฺตสาสนํ;
สํวาสํ อลภโนฺต หิ, กถํ ชีวิหิสิ ตุวํฯ

‘‘ติธาปภินฺนํ มาตงฺคํ, กุญฺชรํ สฏฺฐิหายนํ;

พลี นาโค อุปคนฺตฺวา, ยูถา นีหรเต คชํฯ

‘‘ยูถา วินิสฺสโฏ สโนฺต, สุขํ สาตํ น วินฺทติ;
ทุกฺขิโต วิมโน โหติ, ปชฺฌายโนฺต ปเวธติฯ

‘‘ตเถว ชฏิลา ตมฺปิ, นีหริสฺสนฺติ ทุมฺมตึ;
เตหิ ตฺวํ นิสฺสโฏ สโนฺต, สุขํ สาตํ น ลจฺฉสิฯ

‘‘ทิวา วา ยทิ วา รตฺตึ, โสกสลฺลสมปฺปิโต;
ทยฺหติ ปริฬาเหน, คโช ยูถาว นิสฺสโฏฯ

‘‘ชาตรูปํ ยถา กูฏํ, เนว ฌายติ กตฺถจิ;
ตถา สีลวีหิโน ตฺวํ, น ฌายิสฺสสิ กตฺถจิฯ

‘‘อคารํ วสมาโนปิ, กถํ ชีวิหิสิ ตุวํ;
มตฺติกํ เปตฺติกญฺจาปิ, นตฺถิ เต นิหิตํ ธนํฯ

‘‘สยํ กมฺมํ กริตฺวาน, คเตฺต เสทํ ปโมจยํ;
เอวํ ชีวิหิสิ เคเห, สาธุ เต ตํ น รุจฺจติฯ

‘‘เอวาหํ ตตฺถ วาเรมิ, สํกิเลสคตํ มนํ;
นานาธมฺมกถํ กตฺวา, ปาปา จิตฺตํ นิวารยึฯ

‘‘เอวํ เม วิหรนฺตสฺส, อปฺปมาทวิหาริโน;
ตึสวสฺสสหสฺสานิ, วิปิเน เม อติกฺกมุํฯ

‘‘อปฺปมาทรตํ ทิสฺวา, อุตฺตมตฺถํ คเวสกํ;
ปทุมุตฺตรสมฺพุโทฺธ, อาคจฺฉิ มม สนฺติกํฯ

‘‘ติมฺพรูสกวณฺณาโภ, อปฺปเมโยฺย อนูปโม;
รูเปนาสทิโส พุโทฺธ, อากาเส จงฺกมี ตทาฯ

‘‘สุผุโลฺล สาลราชาว, วิชฺชูวพฺภฆนนฺตเร;
ญาเณนาสทิโส พุโทฺธ, อากาเส จงฺกมี ตทาฯ

‘‘สีหราชาวสมฺภีโต, คชราชาว ทปฺปิโต;
ลาสีโต พฺยคฺฆราชาว, อากาเส จงฺกมี ตทาฯ

‘‘สิงฺฆีนิกฺขสวณฺณาโภ, ขทิรงฺคารสนฺนิโภ;
มณิ ยถา โชติรโส, อากาเส จงฺกมี ตทาฯ

‘‘วิสุทฺธเกลาสนิโภ, ปุณฺณมาเยว จนฺทิมา;
มชฺฌนฺหิเกว สูริโย, อากาเส จงฺกมี ตทาฯ

‘‘ทิสฺวา นเภ จงฺกมนฺตํ, เอวํ จิเนฺตสหํ ตทา;

เทโว นุ โข อยํ สโตฺต, อุทาหุ มนุโช อยํฯ

‘‘น เม สุโต วา ทิโฏฺฐ วา, มหิยา เอทิโส นโร;
อปิ มนฺตปทํ อตฺถิ, อยํ สตฺถา ภวิสฺสติฯ

‘‘เอวาหํ จินฺตยิตฺวาน, สกํ จิตฺตํ ปสาทยิํ;
นานาปุปฺผญฺจ คนฺธญฺจ, สนฺนิปาเตสหํ ตทาฯ

‘‘ปุปฺผาสนํ ปญฺญาเปตฺวา, สาธุจิตฺตํ มโนรมํ;
นรสารถินํ อคฺคํ, อิทํ วจนมพฺรวิํฯ

‘‘อิทํ เม อาสนํ วีร, ปญฺญตฺตํ ตวนุจฺฉวํ;
หาสยโนฺต มมํ จิตฺตํ, นิสีท กุสุมาสเนฯ

‘‘นิสีทิ ตตฺถ ภควา, อสมฺภีโตว เกสรี;
สตฺตรตฺตินฺทิวํ พุโทฺธ, ปวเร กุสุมาสเนฯ

‘‘นมสฺสมาโน อฎฺฐาสิํ, สตฺตรตฺตินฺทิวํ อหํ;
วุฎฺฐหิตฺวา สมาธิมฺหา, สตฺถา โลเก อนุตฺตโร;
มม กมฺมํ ปกิเตฺตโนฺต, อิทํ วจนมพฺรวิฯ

‘‘ภาเวหิ พุทฺธานุสฺสติํ, ภาวนานมนุตฺตรํ;
อิมํ สติํ ภาวยิตฺวา, ปูรยิสฺสสิ มานสํฯ

‘‘ติํสกปฺปสหสฺสานิ , เทวโลเก รมิสฺสสิ;
อสีติกฺขตฺตุํ เทวิโนฺท, เทวรชฺชํ กริสฺสสิ;
สหสฺสกฺขตฺตุํ จกฺกวตฺตี, ราชา รเฎฺฐ ภวิสฺสสิฯ

‘‘ปเทสรชฺชํ วิปุลํ, คณนาโต อสงฺขิยํ;
อนุโภสฺสสิ ตํ สพฺพํ, พุทฺธานุสฺสติยา ผลํฯ

‘‘ภวาภเว สํสรโนฺต, มหาโภคํ ลภิสฺสสิ;
โภเค เต อูนตา นตฺถิ, พุทฺธานุสฺสติยา ผลํฯ

‘‘กปฺปสตสหสฺสมฺหิ, โอกฺกากกุลสมฺภโว;
โคตโม นาม โคเตฺตน, สตฺถา โลเก ภวิสฺสติฯ

‘‘อสีติโกฎิํ ฉเฑฺฑตฺวา, ทาเส กมฺมกเร พหู;
โคตมสฺส ภควโต, สาสเน ปพฺพชิสฺสสิฯ

‘‘อาราธยิตฺวา สมฺพุทฺธํ, โคตมํ สกฺยปุงฺควํ;
สุภูติ นาม นาเมน, เหสฺสสิ สตฺถุ สาวโกฯ

‘‘ภิกฺขุสเงฺฆ นิสีทิตฺวา, ทกฺขิเณยฺยคุณมฺหิ ตํ;
ตถารณวิหาเร จ, ทฺวีสุ อเคฺค ฐเปสฺสสิฯ

‘‘อิทํ วตฺวาน สมฺพุทฺโธ, ชลชุตฺตมนามโก;
นภํ อพฺภุคฺคมี วีโร, หํสราชาว อมฺพเรฯ

‘‘สาสิโต โลกนาเถน, นมสฺสิตฺวา ตถาคตํ;
สทา ภาเวมิ มุทิโต, พุทฺธานุสฺสติมุตฺตมํฯ

‘‘เตน กมฺเมน สุกเตน, เจตนาปณิธีหิ จ;
ชหิตฺวา มานุสํ เทหํ, ตาวตึสํ อคจฺฉหํฯ

‘‘อสีติกฺขตฺตุํ เทวิโนฺท, เทวรชฺชมการยิํ;
สหสฺสกฺขตฺตุํ ราชา จ, จกฺกวตฺตี อโหสหํฯ

‘‘ปเทสรชฺชํ วิปุลํ, คณนาโต อสงฺขิยํ;
อนุโภมิ สุสมฺปตฺติํ, พุทฺธานุสฺสติยา ผลํฯ

‘‘ภวาภเว สํสรโนฺต, มหาโภคํ ลภามหํ;
โภเค เม อูนตา นตฺถิ, พุทฺธานุสฺสติยา ผลํฯ

‘‘สตสหสฺสิโต กเปฺป, ยํ กมฺมมกริํ ตทา;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, พุทฺธานุสฺสติยา ผลํฯ

‘‘ปฏิสมฺภิทา จตโสฺส, วิโมกฺขาปิ จ อฏฺฐิเม;
ฉฬภิญฺญา สจฺฉิกตา, กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ –

อิตฺถํ สุทํ อายสฺมา สุภูติเตฺถโร อิมา คาถาโย อภาสิตฺถาติฯ

เอวํ ปน โส ตาวติํสภวเน อปราปรํ อุปฺปชฺชนวเสน ทิพฺพสมฺปตฺติํ อนุภวิตฺวา ตโต จุโต มนุสฺสโลเก อเนกสตกฺขตฺตุํ จกฺกวตฺติราชา จ ปเทสราชา จ หุตฺวา อุฬารํ มนุสฺสสมฺปตฺติํ อนุภวิตฺวา อถ อมฺหากํ ภควโต กาเล สาวตฺถิยํ สุมนเสฏฺฐิสฺส เคเห อนาถปิณฺฑิกสฺส กนิโฏฺฐ หุตฺวา นิพฺพตฺติ **‘‘สุภูติ’’**ติสฺส นามํ อโหสิฯ

เตน จ สมเยน อมฺหากํ ภควา โลเก อุปฺปชฺชิตฺวา ปวตฺตวรธมฺมจโกฺก อนุปุเพฺพน ราชคหํ คนฺตฺวา ตตฺถ เวฬุวนปฏิคฺคหณาทินา โลกานุคฺคหํ กโรโนฺต ราชคหํ อุปนิสฺสาย สีตวเน วิหรติฯ ตทา อนาถปิณฺฑิโก เสฏฺฐิ สาวตฺถิยํ อุฏฺฐานกภณฺฑํ คเหตฺวา อตฺตโน สหายสฺส ราชคหเสฏฺฐิโน ฆรํ คโต พุทฺธุปฺปาทํ สุตฺวา สตฺถารํ สีตวเน วิหรนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ปฐมทสฺสเนเนว โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาย สตฺถารํ สาวตฺถิํ อาคมนตฺถาย ยาจิตฺวา ตโต ปญฺจจตฺตาลีสโยชเน มเคฺค โยชเน โยชเน สตสหสฺสปริจฺจาเคน วิหาเร ปติฏฺฐาเปตฺวา สาวตฺถิยํ ราชมาเนน อฏฺฐกรีสปฺปมาณํ เชตสฺส ราชกุมารสฺส อุยฺยานภูมิํ โกฏิสนฺถาเรน กิณิตฺวา ตตฺถ ภควโต วิหารํ กาเรตฺวา อทาสิฯ วิหารปริคฺคหณทิวเส อยํ สุภูติกุฎุมฺพิโก อนาถปิณฺฑิกเสฏฺฐินา สทฺธิํ คนฺตฺวา ธมฺมํ สุณโนฺต สทฺธํ ปฏิลภิตฺวา ปพฺพชิ ฯ โส อุปสมฺปชฺชิตฺวา เทฺว มาติกา ปคุณา กตฺวา กมฺมฏฺฐานํ กถาเปตฺวา อรเญฺญ สมณธมฺมํ กโรโนฺต เมตฺตาฌานปาทกํ วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ โส ธมฺมํ เทเสโนฺต ยสฺมา สตฺถารา เทสิตนิยาเมน อโนทิสฺสกํ กตฺวา ธมฺมํ เทเสติฯ ตสฺมา อรณวิหารีนํ อโคฺค นาม ชาโตฯ ปิณฺฑาย จรโนฺต ฆเร ฆเร เมตฺตาฌานํ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย ภิกฺขํ ปฏิคฺคณฺหาติ ‘‘เอวํ ทายกานํ มหปฺผลํ ภวิสฺสตี’’ติฯ ตสฺ

มา ทกฺขิเณยฺยานํ อโคฺค นาม ชาโตฯ เตนาห ภควา – ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ อรณวิหารีนํ ยทิทํ สุภูติ, ทกฺขิเณยฺยานํ ยทิทํ สุภูตี’’ติ (อ. นิ. ๑.๑๙๘, ๒๐๑)ฯ เอวมยํ มหาเถโร อรหตฺตํ ปติฏฺฐาย อตฺตนา ปูริตปารมีนํ ผลสฺส มตฺถกํ ปตฺวา โลเก อภิญฺญาโต อภิลกฺขิโต หุตฺวา พหุชนหิตาย ชนปทจาริกํ จรนฺโต อนุปุพฺเพน ราชคหํ อคมาสิฯ

ราชา พิมฺพิสาโร เถรสฺส อาคมนํ สุตฺวา อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา ‘‘อิเธว, ภนฺเต, วสถา’’ติ วตฺวา ‘‘นิวาสนฏฺฐานํ กริสฺสามี’’ติ ปกฺกนฺโต วิสฺสริฯ เถโร เสนาสนํ อลภนฺโต อโพฺภกาเส วีตินาเมสิฯ เถรสฺส อานุภาเวน เทโว น วสฺสติฯ มนุสฺสา อวุฏฺฐิตาย อุปทฺทุตา รโญฺญ นิเวสนทฺวาเร อุกฺกุฏฺฐิมกํสุฯ ราชา ‘‘เกน นุ โข การเณน เทโว น วสฺสตี’’ติ วีมํสนฺโต ‘‘เถรสฺส อโพฺภกาสวาเสน มเญฺญ น วสฺสตี’’ติ จินฺเตตฺวา ตสฺส ปณฺณกุฏึ การาเปตฺวา ‘‘อิมิสฺสา, ภนฺเต, ปณฺณกุฏิยา วสถา’’ติ วตฺวา วนฺทิตฺวา ปกฺกามิฯ เถโร กุฏิกํ ปวิสิตฺวา ติณสนฺถารเก ปลฺลงฺเกน นิสีทิฯ ตทา ปน เทโว โถกํ โถกํ ผุสายติ, น สมฺมา ธารํ อนุปฺปเวจฺฉติฯ อถ เถโร โลกสฺส อวุฏฺฐิกภยํ วิสมิตุกาโม อตฺตโน อชฺฌตฺติกพาหิรวตฺถุกสฺส ปริสฺสยสฺส อภาวํ ปเวเทนฺโต –

๑. ‘‘ฉนฺนา เม กุฏิกา สุขา นิวาตา, วสฺส เทว ยถาสุขํ;
จิตฺตํ เม สุสมาหิตํ วิมุตฺตํ, อาตาปี วิหรามิ วสฺส เทวา’’ติฯ –

คาถมาหฯ

ตตฺถ **ฉนฺน**-สโทฺท ตาว ‘‘ฉนฺนา สา กุมาริกา อิมสฺส กุมารกสฺส’’ (ปารา. ๒๙๖) ‘‘นจฺฉนฺนํ นปฺปติรูป’’นฺติอาทีสุ (ปารา. ๓๘๓) ปติรูเป อาคโตฯ ‘‘ฉนฺนํ เตฺวว, ผคฺคุณ, ผสฺสายตนาน’’นฺติอาทีสุ วจนวิสิเฏฺฐ สงฺขฺยาวิเสเสฯ ‘‘ฉนฺนมติวสฺสติ, วิวฏํ นาติวสฺสตี’’ติอาทีสุ (อุทา. ๔๕; จูฬว. ๓๘๕) คหเณฯ ‘‘กฺยาหํ เต นจฺฉโนฺนปิ กริสฺสามี’’ติอาทีสุ นิวาสนปารุปเน ‘‘อายสฺมา ฉโนฺน อนาจารํ อาจรตี’’ติอาทีสุ (ปารา. ๔๒๔) ปญฺญตฺติยํฯ ‘‘สพฺพจฺฉนฺนํ สพฺพปริจฺฉนฺนํ (ปาจิ. ๕๒, ๕๔), ฉนฺนา กุฏิ อาหิโต คินี’’ติ (สุ. นิ. ๑๘) จ อาทีสุ ติณาทีหิ ฉาทเนฯ อิธาปิ ติณาทีหิ ฉาทเนเยว ทฏฺฐโพฺพ, ตสฺมา ติเณน วา ปเณฺณน วา ฉนฺนา ยถา น วสฺสติ วโสฺสทกปตนํ น โหติ น โอวสฺสติ, เอวํ สมฺมเทว ฉาทิตาติ อโตฺถฯ

เม-สโทฺท ‘‘กิเจฺฉน เม อธิคตํ, หลํ ทานิ ปกาสิตุ’’นฺติอาทีสุ (มหาว. ๘; ที. นิ. ๒.๖๕; ม. นิ. ๑.๒๘๑; ๒.๓๓๗; สํ. นิ. ๑.๑๗๒) กรเณ อาคโต, มยาติ อโตฺถฯ ‘‘ตสฺส เม, ภนฺเต, ภควา สํขิเตฺตน ธมฺมํ เทเสตู’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๓.๑๘๒; อ. นิ. ๔.๒๕๗) สมฺปทาเน, มยฺหนฺติ อโตฺถฯ ‘‘ปุเพฺพว เม, ภิกฺขเว, สโมฺพธา อนภิสมฺพุทฺธสฺส โพธิสตฺตเสฺสว สโต’’อาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๐๖; สํ. นิ. ๔.๑๔) สามิอเตฺถ อาคโตฯ อิธาปิ สามิอเตฺถ เอว ทฏฺฐโพฺพ, มมาติ อโตฺถฯ กิญฺจาปิ ขีณาสวานํ มมายิตพฺพํ นาม กิญฺจิ นตฺถิ โลกธเมฺมหิ อนุปลิตฺตภาวโต, โลกสมญฺญาวเสน ปน เตสมฺปิ ‘‘อหํ มมา’’ติ โวหารมตฺตํ โหติฯ เตนาห ภควา – ‘‘กินฺติ เม สาวกา ธมฺมทายาทา ภเวยฺยุํ, โน อามิสทายาทา’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๙)ฯ

กุฏิกาติ ปน มาตุกุจฺฉิปิ กรชกาโยปิ ติณาทิจฺฉทโน ปติสฺสโยปิ วุจฺจติฯ ตถา หิ –

‘‘มาตรํ กุฏิกํ พฺรูสิ, ภริยํ พฺรูสิ กุลาวกํ;
ปุเตฺต สนฺตานเก พฺรูสิ, ตณฺหา เม พฺรูสิ พนฺธน’’นฺติฯ (สํ. นิ. ๑.๑๙) –

อาทีสุ มาตุกุจฺฉิ ‘‘กุฏิกา’’ติ วุตฺตาฯ

> ‘‘อฏฺฐิกงฺกลกุฏิเก , มํสนฺหารุปสิพฺพิเต;
> ธิรตฺถุ ปูเร ทุคฺคนฺเธ, ปรคเตฺต มมายสี’’ติฯ (เถรคา. ๑๑๕๓) –

อาทีสุ เกสาทิสมูหภูโต กรชกาโยฯ ‘‘กสฺสปสฺส ภควโต ภคินิ กุฏิ โอวสฺสติ’’ (ม. นิ. ๒.๒๙๑) ‘‘กุฏิ นาม อุลฺลิตฺตา วา โหติ อวลิตฺตา วา’’ติอาทีสุ (ปารา. ๓๔๙) ติณฉทนปติสฺส โยฯ อิธาปิ โส เอว เวทิตโพฺพ ปณฺณสาลาย อธิเปฺปตตฺตาฯ กุฏิ เอว หิ กุฏิกา, อปากฏกุฏิ ‘‘กุฏิกา’’ติ วุตฺตาฯ

สุข-สโทฺท ปน ‘‘วิปิฏฺฐิกตฺวาน สุขํ ทุขญฺจ, ปุเพฺพว จ โสมนสฺสโทมนสฺส’’นฺติอาทีสุ (สุ. นิ. ๖๗) สุขเวทนายํ อาคโตฯ ‘‘สุโข พุทฺธานมุปฺปาโท, สุขา สทฺธมฺมเทสนา’’ติอาทีสุ (ธ. ป. ๑๙๔) สุขมูเลฯ ‘‘สุขเสฺสตํ, ภิกฺขเว, อธิวจนํ ยทิทํ ปุญฺญานี’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๗.๖๒; อิติวุ. ๒๒) สุขเหตุมฺหิฯ ‘‘ยสฺมา จ, โข, มหาลิ, รูปํ สุขํ สุขานุปติตํ สุขาวกฺกนฺต’’นฺติอาทีสุ (สํ. นิ. ๓.๖๐) สุขารมฺมเณ, ‘‘ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารา เอเต, จุนฺท, อริยสฺส วินเย’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๘๒) อพฺยาปเชฺชฯ ‘‘นิพฺพานํ ปรมํ สุข’’นฺติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๒๑๕; ธ. ป. ๒๐๓-๒๐๔) นิพฺพาเนฯ ‘‘ยาวญฺจิทํ, ภิกฺขเว, น สุกรํ อกฺขาเนน ปาปุณิตุํ ยาว สุขา สคฺคา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๒๒๕) สุขปฺปจฺจยฏฺฐาเนฯ ‘‘โสวคฺคิกํ สุขวิปากํ สคฺคสํวตฺตนิก’’นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๑๖๓; สํ. นิ. ๑.๑๓๐) อิเฏฺฐ, ปิยมนาเปติ อโตฺถฯ อิธาปิ อิเฏฺฐ สุขปฺปจฺจเย วา ทฏฺฐโพฺพฯ สา หิ กุฏิ อโนฺต พหิ จ มนาปภาเวน สมฺปาทิตา นิวาสนผาสุตาย ‘‘สุขา’’ติ วุตฺตาฯ ตถา นาติสีตนาติอุณฺหตาย อุตุสุขสมฺปตฺติโยเคน กายิกเจตสิกสุขสฺส ปจฺจยภาวโตฯ

นิวาตาติ อวาตา, ผุสิตคฺคฬปิหิตวาตปานตฺตา วาตปริสฺสยรหิตาติ อโตฺถฯ อิทํ ตสฺสา กุฏิกา สุขภาววิภาวนํฯ สวาเต หิ เสนาสเน อุตุสปฺปาโย น ลพฺภติ, นิวาเต โส ลพฺภตีติฯ **วสฺสา**ติ ปวสฺส สมฺมา ธารํ อนุปฺปเวจฺฉฯ **เทวา**ติ อยํ **เทว**-สโทฺท ‘‘อิมานิ เต, เทว, จตุราสีติ นครสหสฺสานิ กุสวตีราชธานิปฺปมุขานิ, เอตฺถ , เทว, ฉนฺทํ ชเนหิ ชีวิเต อเปกฺข’’นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๒๖๖) สมฺมุติเทเว ขตฺติเย อาคโตฯ ‘‘จาตุมหาราชิกา เทวา วณฺณวโนฺต สุขพหุลา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๓.๓๓๗) อุปปตฺติเทเวสุฯ ‘‘ตสฺส เทวาติเทวสฺส, สาสนํ สพฺพทสฺสิโน’’ติอาทีสุ วิสุทฺธิเทเวสุ ฯ วิสุทฺธิเทวานญฺหิ ภควโต อติเทวภาเว วุเตฺต อิตเรสํ วุโตฺต เอว โหติฯ ‘‘วิเทฺธ วิคตวลาหเก เทเว’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๔๘๖; สํ. นิ. ๑.๑๑๐; อิติวุ. ๒๗) อากาเสฯ ‘‘เทโว จ กาเลน กาลํ น สมฺมา ธารํ อนุปฺปเวจฺฉตี’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๗๐) เมเฆ ปชฺชุเนฺน วาฯ อิธาปิ เมเฆ ปชฺชุเนฺน วา ทฏฺฐโพฺพฯ วสฺสาติ หิ เต อาณาเปโนฺต เถโร อาลปติฯ **ยถาสุข**นฺติ ยถารุจิํฯ ตว วสฺสเนน มยฺหํ พาหิโร ปริสฺสโย นตฺถิ, ตสฺมา ยถากามํ วสฺสาติ วสฺสูปชีวิสเตฺต อนุคฺคณฺหโนฺต วทติฯ

อิทานิ อพฺภนฺตเร ปริสฺสยาภาวํ ทเสฺสโนฺต **‘‘จิตฺต’’**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **จิตฺตํ เม สุสมาหิต**นฺติ มม จิตฺตํ สุฏฺฐุ อติวิย สมฺมา สมฺมเทว เอกคฺคภาเวน อารมฺมเณ ฐปิตํฯ ตญฺจ โข น นีวรณาทิวิกฺขมฺภนมเตฺตน; อปิ จ โข วิมุตฺตํ โอรมฺภาคิยอุทฺธํภาคิยสงฺคเหหิ สพฺพสํโยชเนหิ สพฺพกิเลสธมฺมโต จ วิเสเสน วิมุตฺตํ, สมุเจฺฉทปฺปหานวเสน ปฏิปสฺสทฺธิปฺปหานวเสน เต ปชหิตฺวา ฐิตนฺติ อโตฺถฯ **อาตาปี**ติ วีริยวาฯ ผลสมาปตฺติอตฺถํ วิปสฺสนารมฺภวเสน ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารตฺถญฺจ อารทฺธวีริโย หุตฺวา วิหรามิ, ทิพฺพวิหาราทีหิ อตฺตภาวํ ปวเตฺตมิ, น ปน กิเลสปฺปหานตฺถํ, ปหาตพฺพเสฺสว อภาวโตติ อธิปฺปาโยฯ ‘‘ยถา ปน พาหิรปริสฺสยาภาเวน, เทว,

มยา ตุวํ วสฺสเน นิโยชิโต, เอวํ อพฺภนฺตรปริสฺสยาภาเวนปี’’ติ ทเสฺสนฺโต ปุนปิ **‘‘วสฺส, เทวา’’**ติ อาหฯ

อปโร นโย **ฉนฺนา**ติ ฉาทิตา ปิหิตาฯ **กุฏิกา**ติ อตฺตภาโวฯ โส หิ ‘‘อเนกาวยวสฺส สมุทายสฺส อวิชฺชานีวรณสฺส, ภิกฺขเว, ปุคฺคลสฺส ตณฺหาสํยุตฺตสฺส อยเญฺจว กาโย สมุทาคโต, พหิทฺธา จ นามรูป’’นฺติอาทีสุ (สํ. นิ. ๒.๑๙) กาโยติ อาคโตฯ ‘‘สิญฺจ, ภิกฺขุ, อิมํ นาวํ , สิตฺตา เต ลหุเมสฺสตี’’ติอาทีสุ (ธ. ป. ๖๖) นาวาติ อาคโตฯ ‘‘คหการก ทิโฏฺฐสิ, คหกูฏํ วิสงฺขต’’นฺติ (ธ. ป. ๑๕๔) จ อาทีสุ คหนฺติ อาคโตฯ ‘‘สโตฺต คุหายํ พหุนาภิฉโนฺน, ติฏฺฐํ นโร โมหนสฺมิํ ปคาโฬฺห’’ติอาทีสุ (สุ. นิ. ๗๗๘) คุหาติ อาคโตฯ ‘‘เนลโงฺค เสตปจฺฉาโท, เอการ วตฺตตี รโถ’’ติอาทีสุ (อุทา. ๖๕) รโถติ อาคโตฯ ‘‘ปุน เคหํ น กาหสี’’ติอาทีสุ (ธ. ป. ๑๕๔) เคหนฺติ อาคโตฯ ‘‘วิวฏา กุฏิ นิพฺพุโต คินี’’ติอาทีสุ (สุ. นิ. ๑๙) กุฏีติ อาคโตฯ ตสฺมา อิธาปิ โส ‘‘กุฏิกา’’ติ วุโตฺตฯ อตฺตภาโว หิ กฏฺฐาทีนิ ปฏิจฺจ ลพฺภมานา เคหนามิกา กุฏิกา วิย อฏฺฐิอาทิสญฺญิเต ปถวีธาตุอาทิเก ผสฺสาทิเก จ ปฏิจฺจ ลพฺภมาโน ‘‘กุฏิกา’’ติ วุโตฺต, จิตฺตมกฺกฏสฺส นิวาสภาวโต จฯ ยถาห –

> ‘‘อฏฺฐิกงฺกลกุฏิเวสา, มกฺกฏาวสโถ อิติ;
> มกฺกโฏ ปญฺจทฺวาราย, กุฏิกาย ปสกฺกิย;
> ทฺวาเรนานุปริยาติ, ฆฏฺฏยโนฺต ปุนปฺปุน’’นฺติ จฯ

สา ปเนสา อตฺตภาวกุฏิกา เถรสฺส ติณฺณํ ฉนฺนํ อฏฺฐนฺนญฺจ อสํวรทฺวารานํ วเสน สมติวิชฺฌนกสฺส ราคาทิอวสฺสุตสฺส ปญฺญาย สํวุตตฺตา สมฺมเทว ปิหิตตฺตา ‘‘ฉนฺนา’’ติ วุตฺตาฯ เตนาห ภควา – ‘‘โสตานํ สํวรํ พฺรูมิ, ปญฺญาเยเต ปิธียเร’’ติ (สุ. นิ. ๑๐๔๑)ฯ วุตฺตนเยน ฉนฺนตฺตา เอว กิเลสทุกฺขาภาวโต นิรามิสสุขสมงฺคิตาย จ **สุขา** สุขปฺปตฺตา, ตโต เอว จ **นิวาตา** นิหตมานมทถมฺภสารมฺภตาย นิวาตวุตฺติกาฯ อยญฺจ นโย ‘‘มยฺหํ น สํกิเลสธมฺมานํ สํวรณมเตฺตน สิโทฺธ, อถ โข อคฺคมคฺคสมาธินา สุฏฺฐุ สมาหิตจิตฺตตาย เจว อคฺคมคฺคปญฺญาย สพฺพสํโยชเนหิ วิปฺปมุตฺตจิตฺตตาย จา’’ติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘จิตฺตํ เม สุสมาหิตํ วิมุตฺต’’**นฺติฯ เอวํภูโต จ ‘‘อิทานาหํ กตกรณีโย’’ติ น อโปฺปสฺสุโกฺก โหมิ, อถ โข **อาตาปี วิหรามิ,** สเทวกสฺส โลกสฺส หิตสุขูปสํหาเร อุสฺสาหชาโต ภิกฺขาจารกาเลปิ อนุฃรํ พฺรหฺมวิหาเรเนว วิหรามิฯ ตสฺมา ตุวมฺปิ, **เทว,** ปชฺชุนฺน มยฺหํ ปิยํ กาตุกามตายปิ วสฺสูปชีวีนํ สตฺตานํ อนุกมฺปายปิ **วสฺส** สมฺมา ธารํ อนุปฺปเวจฺฉาติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

เอตฺถ จ เถโร ‘‘ฉนฺนา เม กุฏิกา สุขา นิวาตา’’ติ อิมินา โลกิยโลกุตฺตรเภทํ อตฺตโน อธิสีลสิกฺขํ ทเสฺสติฯ ‘‘จิตฺตํ เม สุสมาหิต’’นฺติ อิมินา อธิจิตฺตสิกฺขํฯ ‘‘วิมุตฺต’’นฺติ อิมินา อธิปญฺญาสิกฺขํฯ ‘‘อาตาปี วิหรามี’’ติ อิมินา ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารํฯ อถ วา ‘‘ฉนฺนา เม กุฏิกา สุขา นิวาตา’’ติ อิมินา อนิมิตฺตวิหารํ ทเสฺสติ กิเลสวสฺสปิธานมุเขน นิจฺจาทินิมิตฺตุคฺฆาฏนทีปนโตฯ ‘‘จิตฺตํ เม สุสมาหิต’’นฺติ อิมินา อปฺปณิหิตวิหารํฯ ‘‘วิมุตฺต’’นฺติ อิมินา สุญฺญตวิหารํฯ ‘‘อาตาปี วิหรามี’’ติ อิมินา เตสํ ติณฺณํ วิหารานํ อธิคมูปายํฯ ปฐเมน วา โทสปฺปหานํ, ทุติเยน ราคปฺปหานํ, ตติเยน โมหปฺปหานํฯ ตถา ทุติเยน ปฐมทุติเยหิ วา ธมฺมวิหารสมฺปตฺติโย ทเสฺสติฯ ตติเยน วิมุตฺติสมฺปตฺติโยฯ ‘‘อาตาปี วิหรามี’’ติ อิมินา ปรหิตปฏิปตฺติยํ อตนฺทิตภาวํ ทเสฺสตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

เอวํ ‘‘ยถานามา’’ติ คาถาย วุตฺตานํ ธมฺมวิหาราทีนํ อิมาย คาถาย ทสฺสิตตฺตา ตตฺถ อทสฺสิเตสุ นามโคเตฺตสุ นามํ ทเสฺสตุํ **‘‘อิตฺถํ สุท’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ เย หิ เถรา นามมเตฺตน

ปากฏา, เต นาเมน, เย โคตฺตมเตฺตน ปากฏา, เต โคเตฺตน, เย อุภยถา ปากฏา, เต อุภเยนปิ ทสฺสิสฺส’’นฺติฯ อยํ ปน เถโร นาเมน อภิลกฺขิโต, น ตถา โคเตฺตนาติ **‘‘อิตฺถํ สุทํ อายสฺมา สุภูตี’’**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อิตฺถ**นฺติ อิทํ ปการํ, อิมินา อากาเรนาติ อโตฺถฯ **สุท**นฺติ สุ อิทํ, สนฺธิวเสน อิการโลโปฯ **สูติ** จ นิปาตมตฺตํ, อิทํ คาถนฺติ โยชนาฯ **อายสฺมา**ติ ปิยวจนเมตํ ครุคารวสปฺปติสฺสวจนเมตํฯ **สุภูตี**ติ นามกิตฺตนํฯ โส หิ สรีรสมฺปตฺติยาปิ ทสฺสนีโย ปาสาทิโก, คุณสมฺปตฺติยาปิฯ อิติ สุนฺทราย สรีราวยววิภูติยา สีลสมฺปตฺติยาทิวิภูติยา จ สมนฺนาคตตฺตา สุภูตีติ ปญฺญายิตฺถ สีลสาราทิถิรคุณโยคโต **เถโรฯ อภาสิตฺถา**ติ กเถสิฯ กสฺมา ปเนเต มหาเถรา อตฺตโน คุเณ ปกาเสนฺตีติ? อิมินา ทีเฆน อทฺธุนา อนธิคตปุพฺพํ ปรมคมฺภีรํ อติวิย สนฺตํ ปณีตํ อตฺตนา อธิคตํ โลกุตฺตรธมฺมํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปีติเวคสมุสฺสาหิตอุทานวเสน สาสนสฺส นิยฺยานิกภาววิภาวนวเสน จ ปรมปฺปิจฺฉา อริยา อตฺตโน คุเณ ปกาเสนฺติ, ยถา ตํ โลกนาโถ โพธเนยฺยอชฺฌาสยวเสน ‘‘ทสพลสมนฺนาคโต, ภิกฺขเว, ตถาคโต จตุเวสารชฺชวิสารโท’’ติ อาทินา อตฺตโน คุเณ ปกาเสติ, เอวมยํ เถรสฺส อญฺญาพฺยากรณคาถา โหตีติฯ

ปรมตฺถทีปนิยา เถรคาถาสํวณฺณนาย

สุภูติเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. มหาโกฏฺฐิกเตฺถรคาถาวณฺณนา

อุปสโนฺตติ อายสฺมโต มหาโกฏฺฐิกเตฺถรสฺส คาถาฯ ตสฺส กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ เถโร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล หํสวตีนคเร มหาโภคกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต มาตาปิตูนํ อจฺจเยน กุฏุมฺพํ สณฺฐเปตฺวา ฆราวาสํ วสโนฺต เอกทิวสํ ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต ธมฺมเทสนากาเล หํสวตีนครวาสิเก คนฺธมาลาทิหเตฺถ เยน พุโทฺธ เยน ธโมฺม เยน สโงฺฆ, ตนฺนิเนฺน ตโปฺปเณ ตปฺปพฺภาเร คจฺฉเนฺต ทิสฺวา มหาชเนน สทฺธึ อุปคโต สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุํ ปฏิสมฺภิทาปตฺตานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา ‘‘อยํ กิร อิมสฺมิํ สาสเน ปฏิสมฺภิทาปตฺตานํ อโคฺค, อโหวตาหมฺปิ เอกสฺส พุทฺธสฺส สาสเน อยํ วิย ปฏิสมฺภิทาปตฺตานํ อโคฺค ภเวยฺย’’นฺติ จิเนฺตตฺวา สตฺถุ เทสนาปริโยสาเน วุฏฺฐิตาย ปริสาย ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา, ‘‘ภเนฺต, เสฺว มยฺหํ ภิกฺขํ คณฺหถา’’ติ นิมเนฺตสิฯ สตฺถา อธิวาเสสิฯ โส ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา สกนิเวสนํ คนฺตฺวา สพฺพรตฺติํ พุทฺธสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ นิสชฺชฏฺฐานํ คนฺธทามมาลาทามาทีหิ อลงฺกริตฺวา ปณีตํ ขาทนียํ โภชนียํ ปฏิยาทาเปตฺวา ตสฺสา รตฺติยา อจฺจเยน สเก นิเวสเน ภิกฺขุสตสหสฺสปริวารํ ภควนฺตํ วิวิธยาคุขชฺชกปริวารํ นานารสสูปพฺยญฺชนํ คนฺธสาลิโภชนํ โภเชตฺวา ภตฺตกิจฺจปริโยสาเน จิเนฺตสิ – ‘‘มหนฺตํ, โข, อหํ ฐานนฺตรํ ปเตฺถมิ น โข ปน มยฺหํ ยุตฺตํ เอกทิวสเมว ทานํ ทตฺวา ตํ ฐานนฺตรํ ปเตฺถตุํ, อนุปฏิปาฏิยา สตฺต ทิวเส ทานํ ทตฺวา ปเตฺถสฺสามี’’ติ ฯ โส เตเนว นิยาเมน สตฺต ทิวเส มหาทานานิ ทตฺวา ภตฺตกิจฺจปริโยสาเน ทุสฺสโกฏฺฐาคารํ วิวราเปตฺวา อุตฺตมํ ติจีวรปฺปโหนกํ สุขุมวตฺถํ พุทฺธสฺส ปาทมูเล ฐเปตฺวา ภิกฺขุสตสหสฺสสฺส จ ติจีวรํ ทตฺวา ตถาคตํ อุปสงฺกมิตฺวา, ‘‘ภเนฺต, โย โส ภิกฺขุ ตุเมฺหหิ อิโต สตฺตมทิวสมตฺถเก เอตทเคฺค ฐปิโต, อหมฺปิ โส ภิกฺขุ วิย อนาคเต อุปฺปชฺชนกพุทฺธสฺส สาสเน ปพฺพชิตฺวา ปฏิสมฺภิทาปตฺตานํ อโคฺค ภเวยฺย’’นฺติ วตฺวา สตฺถุ ปาทมูเล นิปชฺชิตฺวา ปตฺถนํ อกาสิฯ สตฺถา ตสฺส ปตฺถนาย สมิชฺฌนภาวํ ทิสฺวา ‘‘อนาคเต อิโต กปฺปสตสหสฺสมตฺถเก โคตโม นาม พุโทฺธ โลเก อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส สาสเน ตว ปตฺถนา สมิชฺฌิสฺสตี’’ติ พฺยากาสิฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๔.๒๒๑-๒๕๐) –

‘‘ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน, สพฺพโลกวิทู มุนิ;

อิโต สตสหสฺสมฺหิ, กปฺเป อุปฺปชฺชิ จกฺขุมาฯ

‘‘โอวาทโก วิญฺญาปโก, ตารโก สพฺพปาณินํ;
เทสนากุสโล พุโทฺธ, ตาเรสิ ชนตํ พหุํฯ

‘‘อนุกมฺปโก การุณิโก, หิเตสี สพฺพปาณินํ;
สมฺปตฺเต ติตฺถิเย สเพฺพ, ปญฺจสีเล ปติฏฺฐปิฯ

‘‘เอวํ นิราภุลํ อาสิ, สุญฺญตํ ติตฺถิเยหิ จ;
วิจิตฺตํ อรหเนฺตหิ, วสีภูเตหิ ตาทิภิฯ

‘‘รตนานฏฺฐปญฺญาสํ, อุคฺคโต โส มหามุนิ;
กญฺจนคฺฆิยสงฺกาโส, พาตฺตึสวรลกฺขโณฯ

‘‘วสฺสสตสหสฺสานิ, อายุ วิชฺชติ ตาวเท;
ตาวตา ติฏฺฐมาโน โส, ตาเรสิ ชนตํ พหุํฯ

‘‘ตทาหํ หํสวติยํ, พฺราหฺมโณ เวทปารคู;
อุเปจฺจ สพฺพโลกคฺคํ, อโสฺสสึ ธมฺมเทสนํฯ

‘‘ตทา โส สาวกํ วีโร, ปภินฺนมติโคจรํ;
อเตฺถ ธเมฺม นิรุเตฺต จ, ปฏิภาเน จ โกวิทํฯ

‘‘ฐเปสิ เอตทคฺคมฺหิ, ตํ สุตฺวา มุทิโต อหํ;
สสาวกํ ชินวรํ, สตฺตาหํ โภชยึ ตทาฯ

‘‘ทุเสฺสหจฺฉาทยิตฺวาน, สสิสฺสํ พุทฺธิสาครํ;
นิปจฺจ ปาทมูลมฺหิ, ตํ ฐานํ ปตฺถยึ อหํฯ

‘‘ตโต อโวจ โลกโคฺค, ปสฺสเถตํ ทิชุตฺตมํ;
วินตํ ปาทมูเล เม, กมโลทรสปฺปภํฯ

‘‘พุทฺธเสฏฺฐสฺส ภิกฺขุสฺส, ฐานํ ปตฺถยเต อยํ;
ตาย สทฺธาย จาเคน, สทฺธมฺมสฺสวเนน จฯ

‘‘สพฺพตฺถ สุขิโต หุตฺวา, สํสริตฺวา ภวาภเว;
อนาคตมฺหิ อทฺธาเน, ลจฺฉเสตํ มโนรถํฯ

‘‘สตสหสฺสิโต กปฺเป, โอกฺกากกุลสมฺภโว;
โคตโม นาม โคเตฺตน, สตฺถา โลเก ภวิสฺสติฯ

‘‘ตสฺส ธเมฺมสุ ทายาโท, โอรโส ธมฺมนิมฺมิโต;
โกฏฺฐิโก นาม นาเมน, เหสฺสติ สตฺถุ สาวโกฯ

‘‘ตํ สุตฺวา มุทิโต หุตฺวา, ยาวชีวํ ตทา ชินํ;

เมตฺตจิโตฺต ปริจริํ, สโต ปญฺญา สมาหิโตฯ

‘‘เตน กมฺมวิปาเกน, เจตนาปณิธีหิ จ;
ชหิตฺวา มานุสํ เทหํ, ตาวตึสมคจฺฉหํฯ

‘‘สตานํ ตีณิกฺขตฺตุญฺจ, เทวรชฺชมการยึ;
สตานํ ปญฺจกฺขตฺตุญฺจ, จกฺกวตฺตี อโหสหํฯ

‘‘ปเทสรชฺชํ วิปุลํ, คณนาโต อสงฺขิยํ;
สพฺพตฺถ สุขิโต อาสึ, ตสฺส กมฺมสฺส วาหสาฯ

‘‘ทุเว ภเว สํสรามิ, เทวเตฺต อถ มานุเส;
อญฺญํ คตึ น คจฺฉามิ, สุจิณฺณสฺส อิทํ ผลํฯ

‘‘ทุเว กุเล ปชายามิ, ขตฺติเย อถ พฺราหฺมเณ;
นีเจ กุเล น ชายามิ, สุจิณฺณสฺส อิทํ ผลํฯ

‘‘ปจฺฉิเม ภเว สมฺปเตฺต, พฺรหฺมพนฺธุ อโหสหํ;
สาวตฺถิยํ วิปฺปกุเล, ปจฺจาชาโต มหทฺธเนฯ

‘‘มาตา จนฺทวตี นาม, ปิตา เม อสฺสลายโน;
ยทา เม ปิตรํ พุโทฺธ, วินยี สพฺพสุทฺธิยาฯ

‘‘ตทา ปสโนฺน สุคเต, ปพฺพชึ อนคาริยํ;
โมคฺคลฺลาโน อาจริโย, อุปชฺฌา สาริสมฺภโวฯ

‘‘เกเสสุ ฉิชฺชมาเนสุ, ทิฎฺฐิ ฉินฺนา สมูลิกา;
นิวาเสโนฺต จ กาสาวํ, อรหตฺตมปาปุณึฯ

‘‘อตฺถธมฺมนิรุตฺตีสุ, ปฎิภาเน จ เม มติ;
ปภินฺนา เตน โลกโคฺค, เอตทเคฺค ฐเปสิ มํฯ

‘‘อสนฺทิฎฺฐํ วิยากาสึ, อุปติเสฺสน ปุจฺฉิโต;
ปฎิสมฺภิทาสุ เตนาหํ, อโคฺค สมฺพุทฺธสาสเนฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ, ภวา สเพฺพ สมูหตา;
นาโคว พนฺธนํ เฉตฺวา, วิหรามิ อนาสโวฯ

‘‘สฺวาคตํ วต เม อาสิ, มม พุทฺธสฺส สนฺติเก;
ติโสฺส วิชฺชา อนุปฺปตฺตา, กตํ พุทฺธสฺส สาสนํฯ

‘‘ปฎิสมฺภิทา จตโสฺส, วิโมกฺขาปิ จ อฎฺฐิเม;
ฉฬภิญฺญา สจฺฉิกตา, กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

เอวํ โส ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญญาณสมฺภารํ สมฺภรนฺโต อปราปรํ เทวมนุสฺเสสุ สํสรนฺโต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ พฺราหฺมณมหาสาลกุเล นิพฺพตฺติฯ โกฏฺฐิโกติสฺส นามํ อกํสุฯ โส วยปฺปตฺโต ตโย เวเท อุคฺคเหตฺวา พฺราหฺมณสิปฺเป นิปฺผตฺตึ คโต เอกทิวสํ สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสทฺโธ ปพฺพชิตฺวา อุปสมฺปนฺนกาลโต ปฏฺฐาย วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรนฺโต สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปตฺวา ปฏิสมฺภิทาสุ จิณฺณวสี หุตฺวา อภิญฺญาเต อภิญฺญาเต มหาเถเร อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺหํ ปุจฺฉนฺโตปิ ทสพลํ อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺหํ ปุจฺฉนฺโตปิ ปฏิสมฺภิทาสุเยว ปญฺหํ ปุจฺฉิฯ เอวมยํ เถโร ตตฺถ กตาธิการตาย จิณฺณวสีภาเวน จ ปฏิสมฺภิทาปตฺตานํ อโคฺค ชาโตฯ อถ นํ สตฺถา มหาเวทลฺลสุตฺตํ (ม. นิ. ๑.๔๔๙ อาทโย) อฏฺฐุปฺปตฺตึ กตฺวา ปฏิสมฺภิทาปตฺตานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสิ – ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ ปฏิสมฺภิทาปตฺตานํ ยทิทํ มหาโกฏฺฐิโก’’ติ (อ. นิ. ๑.๒๐๙, ๒๑๘)ฯ โส อปเรน สมเยน วิมุตฺติสุขํ ปฏิสํเวเทนฺโต อุทานวเสน –

๒. ‘‘อุปสนฺโต อุปรโต, มนฺตภาณี อนุทฺธโต;
ธุนาติ ปาปเก ธมฺเม, ทุมปตฺตํว มาลุโต’’ติฯ –

อิตฺถํ สุทํ อายสฺมา มหาโกฏฺฐิกเตฺถโร คาถํ อภาสิฯ

ตตฺถ **อุปสนฺโต**ติ มนจฺฉฏฺฐานํ อินฺทฺริยานํ อุปสมเนน นิพฺพิเสวนภาวกรเณน อุปสนฺโตฯ **อุปรโต**ติ สพฺพสฺมา ปาปกรณโต โอรโต วิรโตฯ **มนฺตภาณี**ติ มนฺตา วุจฺจติ ปญฺญา, ตาย ปน อุปปริกฺขิตฺวา ภณตีติ มนฺตภาณี, กาลวาทีอาทิภาวํ อวิสฺสเชฺชนฺโตเยว ภณตีติ อโตฺถฯ มนฺตภณนวเสน วา ภณตีติ มนฺตภาณี, ทุพฺภาสิตโต วินา อตฺตโน ภาสนวเสน จตุรงฺคสมนฺนาคตํ สุภาสิตํเยว ภณตีติ อโตฺถฯ ชาติอาทิวเสน อตฺตโน อนุกฺกํสนโต น อุทฺธโตติ **อนุทฺธโต** อถ วา ติณฺณํ กายทุจฺจริตานํ วูปสมเนน ตโต ปฏิวิรติยา อุปสนฺโต, ติณฺณํ มโนทุจฺจริตานํ อุปรมเณน ปชหเนน อุปรโต, จตุนฺนํ วจีทุจฺจริตานํ อปฺปวตฺติยา ปริมิตภาณิตาย มนฺตภาณี, ติวิธทุจฺจริตนิมิตฺตอุปฺปชฺชนกสฺส อุทฺธจฺจสฺส อภาวโต อนุทฺธโตฯ เอวํ ปน ติวิธทุจฺจริตปฺปหาเนน สุเทฺธ สีเล ปติฏฺฐิโต, อุทฺธจฺจปฺปหาเนน สมาหิโต, ตเมว สมาธึ ปทฏฺฐานํ กตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา มคฺคปฏิปาฏิยา **ธุนาติ ปาปเก ธมฺเม** ลามกเฏฺฐน ปาปเก สเพฺพปิ สํกิเลสธเมฺม นิทฺธุนาติ, สมุเจฺฉทวเสน ปชหติ ฯ ยถา กึ? **ทุมปตฺตํว มาลุโต,** ยถา นาม ทุมสฺส รุกฺขสฺส ปตฺตํ ปณฺฑุปลาสํ มาลุโต วาโต ธุนาติ, พนฺธนโต วิโยเชนฺโต นีหรติ, เอวํ ยถาวุตฺตปฏิปตฺติยํ ฐิโต ปาปธมฺเม อตฺตโน สนฺตานโต นีหรติ, เอวมยํ เถรสฺส อญฺญาปเทเสน อญฺญาพฺยากรณคาถาปิ โหตีติ เวทิตพฺพาฯ

เอตฺถ จ กายวจีทุจฺจริตปฺปหานวจเนน ปโยคสุทฺธึ ทเสฺสติ, มโนทุจฺจริตปฺปหานวจเนน อาสยสุทฺธึฯ เอวํ ปโยคาสยสุทฺธสฺส ‘‘อนุทฺธโต’’ติ อิมินา อุทฺธจฺจาภาววจเนน ตเทกฏฺฐตาย นีวรณปฺปหานํ ทเสฺสติฯ เตสุ ปโยคสุทฺธิยา สีลสมฺปตฺติ วิภาวิตา, อาสยสุทฺธิยา สมถภาวนาย อุปการธมฺมปริคฺคโห, นีวรณปฺปหาเนน สมาธิภาวนา, ‘‘ธุนาติ ปาปเก ธมฺเม’’ติ อิมินา ปญฺญาภาวนา วิภาวิตา โหติฯ เอวํ อธิสีลสิกฺขาทโย ติโสฺส สิกฺขา, ติวิธกลฺยาณํ สาสนํ, ตทงฺคปฺปหานาทีนิ ตีณิ ปหานานิ, อนฺตทฺวยปริวชฺชเนน สทฺธึ มชฺฌิมาย ปฏิปตฺติยา ปฏิปชฺชนํ, อปายภวาทีนํ สมติกฺกมนูปาโย จ ยถารหํ นิทฺธาเรตฺวา โยเชตพฺพาฯ อิมินา นเยน เสสคาถาสุปิ ยถารหํ อตฺถโยชนา เวทิตพฺพาฯ อตฺถมตฺตเมว ปน ตตฺถ ตตฺถ อปุพฺพํ วณฺณยิสฺสามฯ ‘‘อิตฺถํ สุทํ อายสฺมา มหาโกฏฺฐิโก’’ติ อิทํ ปูชาวจนํ, ยถา ตํ มหาโมคฺคลฺลาโนติฯ

มหาโกฏฺฐิกเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. กงฺขาเรวตเตฺถรคาถาวณฺณนา

ปญฺญํ อิมํ ปสฺสาติ อายสฺมโต กงฺขาเรวตสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ เถโร ปทุมุตฺตรภควโต กาเล หํสวตีนคเร พฺราหฺมณมหาสาลกุเล นิพฺพตฺโตฯ เอกทิวสํ พุทฺธานํ ธมฺมเทสนากาเล เหฏฺฐา วุตฺตนเยน มหาชเนน สทฺธึ วิหารํ คนฺตฺวา ปริสปริยนฺเต ฐิโต ธมฺมํ สุณนฺโต สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุํ ฌานาภิรตานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา ''มยาปิ อนาคเต เอวรูเปน ภวิตุํ วฏฺฏตี''ติ จินฺเตตฺวา เทสนาวสาเน สตฺถารํ นิมนฺเตตฺวา เหฏฺฐา วุตฺตนเยน มหาสกฺการํ กตฺวา ภควนฺตํ อาห – ''ภนฺเต, อหํ อิมินา อธิการกมฺเมน อญฺญํ สมฺปตฺตึ น ปตฺเถมิ, ยถา ปน โส ภิกฺขุ ตุมฺเหหิ อิโต สตฺตมทิวสมตฺถเก ฌายีนํ อคฺคฏฺฐาเน ฐปิโต, เอวํ อหมฺปิ อนาคเต เอกสฺส พุทฺธสฺส สาสเน ฌายีนํ อโคฺค ภเวยฺย''นฺติ ปตฺถนมกาสิฯ สตฺถา อนาคตํ โอโลเกตฺวา นิปฺผชฺชนภาวํ ทิสฺวา ''อนาคเต กปฺปสตสหสฺสาวสาเน โคตโม นาม พุโทฺธ อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส สาสเน ตฺวํ ฌายีนํ อโคฺค ภวิสฺสสี''ติ พฺยากริตฺวา ปกฺกามิฯ

โส ยาวชีวํ กลฺยาณกมฺมํ กตฺวา กปฺปสตสหสฺสํ เทวมนุเสฺสสุ สํสริตฺวา อมฺหากํ ภควโต กาเล สาวตฺถินคเร มหาโภคกุเล นิพฺพโตฺต ปจฺฉาภตฺตํ ธมฺมสฺสวนตฺถํ คจฺฉเนฺตน มหาชเนน สทฺธึ วิหารํ คนฺตฺวา ปริสปริยนฺเต ฐิโต ทสพลสฺส ธมฺมกถํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา อุปสมฺปทํ ลภิตฺวา กมฺมฏฺฐานํ กถาเปตฺวา ฌานปริกมฺมํ กโรนฺโต ฌานลาภี หุตฺวา ฌานํ ปาทกํ กตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ โส เยภุเยฺยน ทสพเลน สมาปชฺชิตพฺพสมาปตฺตึ สมาปชฺชโนฺต อโหรตฺตํ ฌาเนสุ จิณฺณวสี อโหสิฯ อถ นํ สตฺถา ''เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ ฌายีนํ ยทิทํ กงฺขาเรวโต''ติ (อ. นิ. ๑.๑๙๘, ๒๐๔) ฌายีนํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสิฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๕.๓๔-๕๓) –

''ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน, สพฺพธเมฺมสุ จกฺขุมา;
อิโต สตสหสฺสมฺหิ, กเปฺป อุปฺปชฺชิ นายโกฯ

''สีหหนุ พฺรหฺมคิโร, หํสทุนฺทุภินิสฺสโน;
นาควิกฺกนฺตคมโน, จนฺทสูราธิกปฺปโภฯ

''มหามติ มหาวีโร, มหาฌายี มหาพโล;
มหาการุณิโก นาโถ, มหาตมปนูทโนฯ

''ส กทาจิ ติโลกโคฺค, เวเนยฺยํ วินยํ พหุํ;
ธมฺมํ เทเสสิ สมฺพุโทฺธ, สตฺตาสยวิทู มุนิฯ

''ฌายึ ฌานรตํ วีรํ, อุปสนฺตํ อนาวิลํ;
วณฺณยโนฺต ปริสตึ, โตเสสิ ชนตํ ชิโนฯ

''ตทาหํ หํสวติยํ, พฺราหฺมโณ เวทปารคู;
ธมฺมํ สุตฺวาน มุทิโต, ตํ ฐานมภิปตฺถยึฯ

''ตทา ชิโน วิยากาสิ, สงฺฆมเชฺฌ วินายโก;
มุทิโต โหหิ ตฺวํ พฺรเหฺม, ลจฺฉเส ตํ มโนรถํฯ

''สตสหสฺสิโต กเปฺป, โอกฺกากกุลสมฺภโว;

โคตโม นาม โคเตฺตน, สตฺถา โลเก ภวิสฺสติฯ

‘‘ตสฺส ธเมฺมสุ ทายาโท, โอรโส ธมฺมนิมฺมิโต;
เรวโต นาม นาเมน, เหสฺสติ สตฺถุ สาวโกฯ

‘‘เตน กเมฺมน สุกเตน, เจตนาปณิธีหิ จ;
ชหิตฺวา มานุสํ เทหํ, ตาวตึสมคจฺฉหํฯ

‘‘ปจฺฉิเม จ ภเว ทานิ, ชาโตหํ โกลิเย ปุเร;
ขตฺติเย กุลสมฺปเนฺน, อิเทฺธ ผีเต มหทฺธเนฯ

‘‘ยทา กปิลวตฺถุสฺมึ, พุโทฺธ ธมฺมมเทสยิ;
ตทา ปสโนฺน สุคเต, ปพฺพชึ อนคาริยํฯ

‘‘กงฺขา เม พหุลา อาสิ, กปฺปากเปฺป ตหึ ตหึ;
สพฺพํ ตํ วินยี พุโทฺธ, เทเสตฺวา ธมฺมมุตฺตมํฯ

‘‘ตโตหํ ติณฺณสํสาโร, ตทา ฌานสุเข รโต;
วิหรามิ ตทา พุโทฺธ, มํ ทิสฺวา เอตทพฺรวิฯ

‘‘ยา กาจิ กงฺขา อิธ วา หุรํ วา, สเวทิยา วา ปรเวทิยา วา;
เย ฌายิโน ตา ปชหนฺติ สพฺพา, อาตาปิโน พฺรหฺมจริยํ จรนฺตาฯ

‘‘สตสหเสฺส กตํ กมฺมํ, ผลํ ทเสฺสสิ เม อิธ;
สุมุโตฺต สรเวโคว, กิเลเส ฌาปยึ มมฯ

‘‘ตโต ฌานรตฺตํ ทิสฺวา, พุโทฺธ โลกนฺตคู มุนิ;
ฌายีนํ ภิกฺขูนํ อโคฺค, ปญฺญาเปสิ มหามติฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ, ภวา สเพฺพ สมูหตา;
นาโคว พนฺธนํ เฉตฺวา, วิหรามิ อนาสโวฯ

‘‘สฺวาคตํ วต เม อาสิ, มม พุทฺธสฺส สนฺติเก;
ติโสฺส วิชฺชา อนุปฺปตฺตา, กตํ พุทฺธสฺส สาสนํฯ

‘‘ปฏิสมฺภิทา จตโสฺส, วิโมกฺขาปิ จ อฏฺฐิเม;
ฉฬภิญฺญา สจฺฉิกตา, กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

ตถา กตกิโจฺจ ปนายํ มหาเถโร ปุเพฺพ ทีฆรตฺตํ อตฺตโน กงฺขาปกตจิตฺตตํ อิทานิ สพฺพโส วิคตกงฺขตญฺจ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ‘‘อโห นูน มยฺหํ สตฺถุโน เทสนานุภาโว, เตเนตรหิ เอวํ วิคตกโงฺข อชฺฌตฺตํ วูปสนฺตจิโตฺต ชาโต’’ติ สญฺชาตพหุมาโน ภควโต ปญฺญํ ปสํสโนฺต **‘‘ปญฺญํ อิมํ ปสฺสา’’**ติ อิมํ คาถมาหฯ

๓. ตตฺถ **ปญฺญ**นฺติ ปกาเร ชานาติ, ปกาเรหิ ญาเปตีติ จ ปญฺญาฯ เวเนยฺยานํ อาสยานุสยจริยาธิมุตฺติอาทิปฺปกาเร ธมฺมานํ กุสลาทิเก ขนฺธาทิเก จ เทเสตพฺพปฺปกาเร ชานาติ,

ยถาสภาวโต ปฏิวิชฺฌติ, เตหิ จ ปกาเรหิ ญาเปตีติ อโตฺถฯ สตฺถุ เทสนาญาณญฺหิ อิธาธิเปฺปตํ, เตนาห **“อิม”**นฺติฯ ตญฺหิ อตฺตนิ สิเทฺธน เทสนาพเลน นยคฺคาหโต ปจฺจกฺขํ วิย อุปฏฺฐิตํ คเหตฺวา **“อิม”**นฺติ วุตฺตํฯ ยทเคฺคน วา สตฺถุ เทสนาญาณํ สาวเกหิ นยโต คยฺหติ, ตทเคฺคน อตฺตโน วิสเย ปฏิเวธญาณมฺปิ นยโต คยฺหเตวฯ เตนาห อายสฺมา ธมฺมเสนาปติ – ‘‘อปิจ เม, ภเนฺต, ธมฺมนฺวโย วิทิโต’’ติ (ที. นิ. ๒.๑๔๖; ๓.๑๔๓)ฯ **ปสฺสา**ติ วิมฺหยปฺปโตฺต อนิยมโต อาลปติ อตฺตโนเยว วา จิตฺตํ, ยถาห ภควา อุทาเนโนฺต – ‘‘โลกมิมํ ปสฺส; ปุถู อวิชฺชาย ปเรตํ ภูตํ ภูตรตํ ภวา อปริมุตฺต’’นฺติ (อุทา. ๓๐)ฯ **ตถาคตาน**นฺติ ตถา อาคมนาทิอเตฺถน ตถาคตานํฯ ตถา อาคโตติ หิ ตถาคโต, ตถา คโตติ ตถาคโต, ตถลกฺขณํ อาคโตติ ตถาคโต, ตถธเมฺม ยาถาวโต อภิสมฺพุโทฺธติ ตถาคโต, ตถทสฺสิตาย ตถาคโต, ตถวาทิตาย ตถาคโต, ตถาการิตาย ตถาคโต, อภิภวนเฎฺฐน ตถาคโตติ เอวํ อฎฺฐหิ การเณหิ ภควา ตถาคโตฯ ตถาย อาคโตติ ตถาคโต, ตถาย คโตติ ตถาคโต, ตถลกฺขณํ คโตติ ตถาคโต, ตถานิ อาคโตติ ตถาคโต, ตถาวิโธติ ตถาคโต, ตถา ปวตฺติโตติ ตถาคโต, ตเถหิ อาคโตติ ตถาคโต , ตถา คตภาเวน ตถาคโตติ เอวมฺปิ อฎฺฐหิ การเณหิ ภควา ตถาคโตติ อยเมตฺถ สเงฺขโปฯ วิตฺถาโร ปน ปรมตฺถทีปนิยา อุทานฎฺฐกถาย (อุทา. อฎฺฐ. ๑๘) อิติวุตฺตกฎฺฐกถาย (อิติวุ. อฎฺฐ. ๓๘) จ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ

อิทานิ ตสฺสา ปญฺญาย อสาธารณวิเสสํ ทเสฺสตุํ **“อคฺคิ ยถา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ยถา อคฺคี**ติ อุปมาวจนํฯ **ยถา**ติ ตสฺส อุปมาภาวทสฺสนํฯ **ปชฺชลิโต**ติ อุปเมเยฺยน สมฺพนฺธทสฺสนํฯ **นิสีเถ**ติ กิจฺจกรณกาลทสฺสนํฯ อยเญฺหตฺถ อโตฺถ – ยถา นาม นิสีเถ รตฺติยํ จตุรงฺคสมนฺนาคเต อนฺธกาเร วตฺตมาเน อุนฺนเต ฐาเน ปชฺชลิโต อคฺคิ ตสฺมิํ ปเทเส ตยคตํ วิธมนฺตํ ติฎฺฐติ, เอวเมว ตถาคตานํ อิมํ เทสนาญาณสงฺขาตํ สพฺพโส เวเนยฺยานํ สํสยตมํ วิธมนฺตํ ปญฺญํ ปสฺสาติฯ ยโต เทสนาวิลาเสน สตฺตานํ ญาณมยํ อาโลกํ เทนฺตีติ **อาโลกทา**ฯ ปญฺญามยเมว จกฺขุํ ททนฺตีติ **จกฺขุททา**ฯ ตทุภยมฺปิ กงฺขาวินยปทฎฺฐานเมว กตฺวา ทเสฺสโนฺต **“เย อาคตานํ วินยนฺติ กงฺข”**นฺติ อาห, **เย** ตถาคตา อตฺตโน สนฺติกํ **อาคตานํ** อุปคตานํ เวเนยฺยานํ ‘‘อโหสิํ นุ โข อหมตีตมทฺธาน’’นฺติอาทินยปฺปวตฺตํ (ม. นิ. ๑.๑๘; สํ. นิ. ๒.๒๐) โสฬสวตฺถุกํ, ‘‘พุเทฺธ กงฺขติ ธเมฺม กงฺขตี’’ติอาทินยปฺปวตฺตํ (ธ. ส. ๑๐๐๘) อฎฺฐวตฺถุกญฺจ **กงฺขํ** วิจิกิจฺฉํ **วินยนฺติ** เทสนานุภาเวน อนวเสสโต วิธมนฺติ วิทฺธํเสนฺติฯ วินยกุกฺกุจฺจสงฺขาตา ปน กงฺขา ตพฺพินเยเนว วินีตา โหนฺตีติฯ

อปโร นโย – ยถา อคฺคิ นิสีเถ รตฺติภาเค ปชฺชลิโต ปฎุตรชาโล สมุชฺชลํ อุจฺจาสเน ฐิตานํ โอภาสทานมเตฺตน อนฺธการํ วิธมิตฺวา สมวิสมํ วิภาเวโนฺต อาโลกทโท โหติฯ อจฺจาสเนฺน ปน ฐิตานํ ตํ สุปากฎํ กโรโนฺต จกฺขุกิจฺจกรณโต จกฺขุทโท นาม โหติ, เอวเมว ตถาคโต อตฺตโน ธมฺมกายสฺส ทูเร ฐิตานํ อกตาธิการานํ ปญฺญาปโชฺชเตน โมหนฺธการํ วิธมิตฺวา กายวิสมาทิสมวิสมํ วิภาเวโนฺต อาโลกทา ภวนฺติ, อาสเนฺน ฐิตานํ ปน กตาธิการานํ ธมฺมจกฺขุํ อุปฺปาเทโนฺต จกฺขุททา ภวนฺติฯ เย เอวํภูตา อตฺตโน วจีโคจรํ อาคตานํ มาทิสานมฺปิ กงฺขาพหุลานํ กงฺขํ วินยนฺติ อริยมคฺคสมุปฺปาทเนน วิธมนฺติ, เตสํ ตถาคตานํ ปญฺญํ ญาณาติสยํ ปสฺสาติ โยชนาฯ เอวมยํ เถรสฺส อตฺตโน กงฺขาวิตรณปฺปกาสเนน อญฺญาพฺยากรณคาถาปิ โหติฯ อยญฺหิ เถโร ปุถุชฺชนกาเล กปฺปิเยปิ กุกฺกุจฺจโก หุตฺวา กงฺขาพหุลตาย ‘‘กงฺขาเรวโต’’ติ ปญฺญาโต, ปจฺฉา ขีณาสวกาเลปิ ตเถว โวหรยิตฺถฯ เตนาห – ‘‘อิตฺถํ สุทํ อายสฺมา กงฺขาเรวโต คาถํ อภาสิตฺถา’’ติฯ ตํ วุตฺตตฺถเมวฯ

กงฺขาเรวตเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๔. ปุณฺณเตฺถรคาถาวณฺณนา

สพฺภิเรว สมาเสถาติ อายสฺมโต ปุณฺณเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยํ กิร ปทุมุตฺต รสฺส ทสพลสฺส อุปฺปตฺติโต ปุเรตรเมว หํสวตีนคเร พฺราหฺมณมหาสาลกุเล นิพฺพตฺโต อนุกฺก เมน วิญฺญุตํ ปตฺโต สตฺถริ โลเก อุปฺปชฺชเนฺต เอกทิวสํ พุทฺธานํ ธมฺมเทสนากาเล เหฏฺฐา วุตฺ ตนเยน มหาชเนน สทฺธิํ วิหารํ คนฺตฺวา ปริสปริยเนฺต นิสีทิตฺวา ธมฺมํ สุณโนฺต สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุํ ธมฺมกถิกานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา ‘‘มยาปิ อนาคเต เอวรูเปน ภวิตุํ วฏฺฏตี’’ติ จิ เนฺตตฺวา เทสนาวสาเน วุฏฺฐิตาย ปริสาย สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา นิมเนฺตตฺวา เหฏฺฐา วุตฺตน เยเนว มหาสกฺการํ กตฺวา ภควนฺตํ เอวมาห – ‘‘ภเนฺต, อหํ อิมินา อธิการกเมฺมน นาญฺญํ สมฺปตฺติํ ปเตฺถมิฯ ยถา ปน โส ภิกฺขุ อิโต สตฺตมทิวสมตฺถเก ธมฺมกถิกานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐปิโต, เอวํ อหมฺปิ อนาคเต เอกสฺส พุทฺธสฺส สาสเน ธมฺมกถิกานํ ภิกฺขูนํ อโคฺค ภเวยฺย’’นฺติ ปตฺถนํ อกาสิฯ สตฺถา อนาคตํ โอโลเกตฺวา ตสฺส ปตฺถนาย สมิชฺฌนภาวํ ทิสฺวา ‘‘อนาคเต กปฺปสต สหสฺสมตฺถเก โคตโม นาม พุโทฺธ อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส สาสเน ตฺวํ ปพฺพชิตฺวา ธมฺมกถิกานํ อ โคฺค ภวิสฺสสี’’ติ พฺยากาสิฯ

โส ตตฺถ ยาวชีวํ กลฺยาณธมฺมํ กตฺวา ตโต จุโต กปฺปสตสหสฺสํ ปุญฺญญาณสมฺภารํ สมฺภรโนฺต เทวมนุเสฺสสุ สํสริตฺวา อมฺหากํ ภควโต กาเล กปิลวตฺถุนครสฺส อวิทูเร โทณวตฺ ถุนามเก พฺราหฺมณคาเม พฺราหฺมณมหาสาลกุเล อญฺญาสิโกณฺฑญฺญเตฺถรสฺส ภาคิเนยฺโย หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ ตสฺส นามคฺคหณทิวเส ‘‘ปุโณฺณ’’ติ นามํ อกํสุฯ โส สตฺถริ อภิสโมฺพธิํ ปตฺ วา ปวตฺตวรธมฺมจเกฺก อนุปุเพฺพน ราชคหํ คนฺตฺวา ตํ อุปนิสฺสาย วิหรเนฺต อญฺญาสิโกณฺ ฑญฺญเตฺถรสฺส สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา ลทฺธูปสมฺปโท สพฺพํ ปุพฺพกิจฺจํ กตฺวา ปธานมนุยุญฺช โนฺต ปพฺพชิตกิจฺจํ มตฺถกํ ปาเปตฺวาว ‘‘ทสพลสฺส สนฺติกํ คมิสฺสามี’’ติ มาตุลเตฺถเรน สทฺธิํ สตฺถุ สนฺติกํ อคนฺตฺวา กปิลวตฺถุสามนฺตาเยว โอหียิตฺวา โยนิโสมนสิกาเร กมฺมํ กโรโนฺต นจิร เสฺสว วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑.๔๓๔-๔๔๐) –

> ‘‘อชฺฌายโก มนฺตธโร, ติณฺณํ เวทาน ปารคู;
> ปุรกฺขโตมฺหิ สิเสฺสหิ, อุปคจฺฉิํ นรุตฺตมํฯ
>
> ‘‘ปทุมุตฺตโร โลกวิทู, อาหุตีนํ ปฏิคฺคโห;
> มม กมฺมํ ปกิเตฺตสิ, สํขิเตฺตน มหามุนิฯ
>
> ‘‘ตาหํ ธมฺมํ สุณิตฺวาน, อภิวาเทตฺวาน สตฺถุโน;
> อญฺชลิํ ปคฺคเหตฺวาน, ปกฺกมิํ ทกฺขิณามุโขฯ
>
> ‘‘สํขิเตฺตน สุณิตฺวาน, วิตฺถาเรน อภาสยิํ;
> สเพฺพ สิสฺสา อตฺตมนา, สุตฺวาน มม ภาสโตฯ
>
> ‘‘สกํ ทิฏฺฐิํ วิโนเทตฺวา, พุเทฺธ จิตฺตํ ปสาทยุํ;
> สํขิเตฺตนปิ เทเสมิ, วิตฺถาเรน ตเถวหํฯ
>
> ‘‘อภิธมฺมนยญฺญูหํ, กถาวตฺถุวิสุทฺธิยา;
> สเพฺพสํ วิญฺญาเปตฺวาน, วิหรามิ อนาสโวฯ

“อิโต ปญฺจสเต กปฺเป, จตุโร สุปฺปกาสกา;
สตฺตรตนสมฺปนฺนา, จตุทีปมฺหิ อิสฺสราฯ

“ปฏิสมฺภิทา จตโสฺส…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน”นฺติฯ

ตสฺส ปน ปุณฺณเตฺถรสฺส สนฺติเก ปพฺพชิตา กุลปุตฺตา ปญฺจสตา อเหสุํฯ เถโร สยํ ทสกถาวตฺถุลาภิตาย เตปิ ทสหิ กถาวตฺถูหิ โอวทิฯ เต ตสฺส โอวาเท ฐตฺวา สเพฺพว อรหตฺตํ ปตฺตาฯ เต อตฺตโน ปพฺพชิตกิจฺจํ มตฺถกปฺปตฺตํ ญตฺวา อุปชฺฌายํ อุปสงฺกมิตฺวา อาหํสุ – “ภเนฺต, อมฺหากํ กิจฺจํ มตฺถกปฺปตฺตํ, ทสนฺนญฺจมฺห กถาวตฺถูนํ ลาภิโน, สมโย, ทานิ โน ทสพลํ ปสฺสิตุ”นฺติฯ เถโร เตสํ วจนํ สุตฺวา จิเนฺตสิ – “มม ทสกถาวตฺถุลาภิตํ สตฺถา ชานาติ อหํ ธมฺมํ เทเสโนฺต ทส กถาวตฺถูนิ อมุญฺจิตฺวาว เทเสมิ, มยิ คจฺฉเนฺต สเพฺพปิเม ภิกฺขู มํ ปริวาเรตฺวา คจฺฉิสฺสนฺติ, เอวํ คณสงฺคณิกาย คนฺตฺวา ปน อยุตฺตํ มยฺหํ ทสพลํ ปสฺสิตุํ, อิเม ตาว คนฺตฺวา ปสฺสนฺตู”ติ เต ภิกฺขู อาห – “อาวุโส, ตุเมฺห ปุรโต คนฺตฺวา ตถาคตํ ปสฺสถ, มม วจเนน จสฺส ปาเท วนฺทถ, อหมฺปิ ตุมฺหากํ คตมเคฺคนาคมิสฺสามี”ติฯ เต เถรา สเพฺพปิ ทสพลสฺส ชาติภูมิรฏฺฐวาสิโน สเพฺพ ขีณาสวา สเพฺพ ทสกถาวตฺถุลาภิโน อตฺตโน อุปชฺฌายสฺส โอวาทํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา เถรํ วนฺทิตฺวา อนุปุเพฺพน จาริกํ จรนฺตา สฏฺฐิโยชนมคฺคํ อติกฺกมฺม ราชคเห เวฬุวนมหาวิหารํ คนฺตฺวา ทสพลสฺส ปาเท วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิํสุฯ

อาจิณฺณํ โข ปเนตํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ อาคนฺตุเกหิ ภิกฺขูหิ สทฺธิํ ปฏิสโมฺมทิตุนฺติ ภควา เตหิ สทฺธิํ – “กจฺจิ, ภิกฺขเว, ขมนีย”นฺติอาทินา นเยน มธุรปฏิสนฺถารํ กตฺวา “กุโต จ ตุเมฺห, ภิกฺขเว, อาคจฺฉถา”ติ ปุจฺฉิ ฯ อถ เตหิ “ชาติภูมิโต”ติ วุเตฺต “โก นุ โข, ภิกฺขเว, ชาติภูมิยํ ชาติภูมกานํ ภิกฺขูนํ สพฺรหฺมจารีนํ เอวํ สมฺภาวิโต ‘อตฺตนา จ อปฺปิโจฺฉ อปฺปิจฺฉกถญฺจ ภิกฺขูนํ กตฺตา’”ติ (ม. นิ. ๑.๒๕๒) ทสกถาวตฺถุลาภิํ ภิกฺขุํ ปุจฺฉิฯ เตปิ “ปุโณฺณ นาม, ภเนฺต, อายสฺมา มนฺตาณิปุโตฺต”ติ อาโรจยิํสุฯ ตํ กถํ สุตฺวา อายสฺมา สาริปุโตฺต เถรสฺส ทสฺสนกาโม อโหสิฯ อถ สตฺถา ราชคหโต สาวตฺถิํ อคมาสิ ฯ ปุณฺณเตฺถโรปิ ทสพลสฺส ตตฺถ อาคตภาวํ สุตฺวา – “สตฺถารํ ปสฺสิสฺสามี”ติ คนฺตฺวา อโนฺตคนฺธกุฏิยํเยว ตถาคตํ สมฺปาปุณิฯ สตฺถา ตสฺส ธมฺมํ เทเสสิฯ เถโร ธมฺมํ สุตฺวา ทสพลํ วนฺทิตฺวา ปฏิสลฺลานตฺถาย อนฺธวนํ คนฺตฺวา อญฺญตรสฺมิํ รุกฺขมูเล ทิวาวิหารํ นิสีทิฯ

สาริปุตฺตเตฺถโรปิ ตสฺสาคมนํ สุตฺวา สีสานุโลกิโก คนฺตฺวา โอกาสํ สลฺลเกฺขตฺวา ตํ รุกฺขมูเล นิสินฺนํ อุปสงฺกมิตฺวา เถเรน สทฺธิํ สโมฺมทิตฺวา, ตํ สตฺตวิสุทฺธิกฺกมํ ปุจฺฉิฯ เถโรปิสฺส ปุจฺฉิตปุจฺฉิตํ พฺยากโรโนฺต รถวินีตูปมาย จิตฺตํ อาราเธสิ, เต อญฺญมญฺญสฺส สุภาสิตํ สมนุโมทิํสุฯ อถ สตฺถา อปรภาเค ภิกฺขุสงฺฆมเชฺฌ นิสิโนฺน เถรํ “เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ ธมฺมกถิกานํ ยทิทํ ปุโณฺณ”ติ (อ. นิ. ๑.๑๘๘, ๑๙๖) ธมฺมกถิกานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสิฯ โส เอกทิวสํ อตฺตโน วิมุตฺติสมฺปตฺติํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา “สตฺถารํ นิสฺสาย อหเญฺจว อเญฺญ จ พหู สตฺตา สํสารทุกฺขโต วิปฺปมุตฺตา, พหูปการา วต สปฺปุริสสํเสวา”ติ ปีติโสมนสฺสชาโต อุทานวเสน ปีติเวควิสฺสฏฺฐํ **“สพฺภิเรว สมาเสถา”**ติ คาถํ อภาสิฯ

๔. ตตฺถ **สพฺภิเรวา**ติ สปฺปุริเสหิ เอวฯ สโนฺตติ ปเนตฺถ พุทฺธาทโย อริยา อธิเปฺปตาฯ เต หิ อนวเสสโต อสตํ ธมฺมํ ปหาย สทฺธเมฺม อุกฺกํสคตตฺตา สาติสยํ ปสํสิยตฺตา จ วิเสสโต “สโนฺต สปฺปุริสา”ติ จ วุจฺจนฺติฯ **สมาเสถา**ติ สมํ อาเสถ สห วเสยฺยฯ เต ปยิรุปาสโนฺต เตสํ สุสฺสูสโนฺต ทิฏฺฐานุคติญฺจ อาปชฺชโนฺต สมานวาโส ภเวยฺยาติ อโตฺถฯ **ปณฺฑิเตหตฺถทสฺสิภี**ติ เตสํ โถมนาฯ **ปณฺฑา** วุจฺจติ ปญฺญา, สา อิเมสํ สญฺชาตาติ **ปณฺฑิตา**ฯ ตโต เอว

อตฺตตฺถาทิเภทํ อตฺถํ อวิปรีตโต ปสฺสนฺตีติ **อตฺถทสฺสิโน**ฯ เตหิ ปณฺฑิเตหิ อตฺถทสฺสีภิ สมาเสถฯ กสฺมาติ เจ? ยสฺมา เต สโนฺต ปณฺฑิตา, เต วา สมฺมา เสวนฺตา เอกนฺตหิตภาวโต มคฺคญาณาทีเหว อรณียโต **อตฺถํ,** มหาคุณตาย สนฺตตาย จ **มหนฺตํ,** อคาธภาวโต คมฺภีรญาณโคจรโต จ **คมฺภีรํ,** หีนจฺฉนฺทาทีหิ ทฏฺฐุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา อิตเรหิ จ กิจฺฉน ทฏฺฐพฺพตฺตา **ทุทฺทสํ** , ทุทฺทสตฺตา สณฺหนิปุณสภาวตฺตา นิปุณญาณโคจรโต จ **นิปุณํ,** นิปุณตฺตา เอวํ สุขุมสภาวตาย **อณุํ** นิพฺพานํ, อวิปรีตเฏฺฐน วา ปรมตฺถสภาวตฺตา **อตฺถํ,** อริยภาวกรตฺตา มหตฺตนิมิตฺตตาย **มหนฺตํ,** อนุตฺตานสภาวตาย **คมฺภีรํ,** ทุเกฺขน ทฏฺฐพฺพํ น สุเขน ทฏฺฐุํ สกฺกาติ **ทุทฺทสํ,** คมฺภีรตฺตา ทุทฺทสํ, ทุทฺทสตฺตา **คมฺภีรนฺ**ติ จตุสจฺจํ, วิเสสโต **นิปุณํ อณุํ,** นิโรธสจฺจนฺติ เอวเมตํ จตุสจฺจํ **ธีรา สมธิคจฺฉนฺติ** ธิติสมฺปนฺนตาย ธีรา จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานภาวนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา สมฺมเทว อธิคจฺฉนฺติฯ **อปฺปมตฺตา**ติ สพฺพตฺถ สติอวิปฺปวาเสน อปฺปมาทปฏิปตฺตึ ปูเรนฺตาฯ **วิจกฺขณา**ติ วิปสฺสนาภาวนาย เฉกา กุสลาฯ ตสฺมา สพฺภิเรว สมาเสถาติ โยชนาฯ ปณฺฑิเตหตฺถทสฺสิภีติ วา เอตํ นิสฺสกฺกวจนํฯ ยสฺมา ปณฺฑิเตหิ อตฺถทสฺสีภิ สมุทายภูเตหิ ธีรา อปฺปมตฺตา วิจกฺขณา มหนฺตาทิวิเสสวนฺตํ อตฺถํ สมธิคจฺฉนฺติ, ตสฺมา ตาทิเสหิ สพฺภิเรว สมาเสถาติ สมฺพโนฺธฯ เอวเมสา เถรสฺส ปฏิเวธทีปเนน อญฺญาพฺยากรณคาถาปิ อโหสีติฯ

ปุณฺณเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ทพฺพเตฺถรคาถาวณฺณนา

โย ทุทฺทมิโยติ อายสฺมโต ทพฺพเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปทุมุตฺตรพุทฺธกาเล หํสวตีนคเร กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วยปฺปโตฺต เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว ธมฺมเทสนํ สุณโนฺต สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุํ เสนาสนปญฺญาปกานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา อธิการกมฺมํ กตฺวา ตํ ฐานนฺตรํ ปเตฺถตฺวา สตฺถารา พฺยากโต ยาวชีวํ กุสลํ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสริตฺวา กสฺสปทสพลสฺส สาสโนสกฺกนกาเล ปพฺพชิฯ ตทา เตน สทฺธึ อปเร ฉ ชนาติ สตฺต ภิกฺขู เอกจิตฺตา หุตฺวา อเญฺญ สาสเน อคารวํ กโรเนฺต ทิสฺวา – ‘‘อิธ กึ กโรม เอกมเนฺต สมณธมฺมํ กตฺวา ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสามา’’ติ นิเสฺสณึ พนฺธิตฺวา อุจฺจํ ปพฺพตสิขรํ อารุหิตฺวา, ‘‘อตฺตโน จิตฺตพลํ ชานนฺตา นิเสฺสณึ นิปาเตนฺตุ, ชีวิเต สาลยา โอตรนฺตุ, มา ปจฺฉานุตปฺปิโน อหุวตฺถา’’ติ วตฺวา สเพฺพ เอกจิตฺตา หุตฺวา นิเสฺสณึ ปาเตตฺวา – ‘‘อปฺปมตฺตา โหถ, อาวุโส’’ติ อญฺญมญฺญํ โอวทิตฺวา จิตฺตรุจิเกสุ ฐาเนสุ นิสีทิตฺวา สมณธมฺมํ กาตุํ อารภึสุฯ

ตเตฺรโก เถโร ปญฺจเม ทิวเส อรหตฺตํ ปตฺวา, ‘‘มม กิจฺจํ นิปฺผนฺนํ, อหํ อิมสฺมึ ฐาเน กึ กริสฺสามิ’’ติ อิทฺธิยา อุตฺตรกุรุโต ปิณฺฑปาตํ อาหริตฺวา, ‘‘อาวุโส, อิมํ ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชถ, ภิกฺขาจารกิจฺจํ มมายตฺตํ โหตุ, ตุเมฺห อตฺตโน กมฺมํ กโรถา’’ติ อาหฯ ‘‘กึ นุ โข มยํ, อาวุโส, นิเสฺสณึ ปาเตนฺตา เอวํ อโวจุมฺห – ‘โย ปฐมํ ธมฺมํ สจฺฉิกโรติ, โส ภิกฺขํ อาหรตุ, เตนาภตํ เสสา ปริภุญฺชิตฺวา สมณธมฺมํ กริสฺสนฺตี’’’ติฯ ‘‘นตฺถิ, อาวุโส’’ติฯ ตุเมฺห อตฺตโน ปุพฺพเหตุนา ลภิตฺถ, มยมฺปิ สโกฺกนฺตา วฏฺฏสฺสนฺตํ กริสฺสาม, คจฺฉถ ตุเมฺหติฯ เถโร เต สญฺญาเปตุํ อสโกฺกโนฺต ผาสุกฏฺฐาเน ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชิตฺวา คโต ฯ อปโร เถโร สตฺตเม ทิวเส อนาคามิผลํ ปตฺวา ตโต จุโต สุทฺธาวาสพฺรหฺมโลเก นิพฺพโตฺตฯ อิตเร เถรา ตโต จุตา เอกํ พุทฺธนฺตรํ เทวมนุเสฺสสุ สํสริตฺวา เตสุ เตสุ กุเลสุ นิพฺพตฺตาฯ เอโก คนฺธารรเฏฺฐ ตกฺกสิลานคเร ราชเคเห นิพฺพโตฺต, เอโก มชฺฌนฺติกรเฏฺฐ ปริพฺพาชิกาย กุจฺฉิมฺหิ นิพฺพโตฺต, เอโก พาหิยรเฏฺฐ กุฏุมฺพิยเคเห นิพฺพโตฺต, เอโก ภิกฺขุนุปสฺสเย ชาโตฯ

อยํ ปน ทพฺพเตฺถโร มลฺลรเฏฺฐ อนุปิยนคเร เอกสฺส มลฺลรโญฺญ เคเห ปฏิสนฺธึ คณฺหิฯ ตสฺส มาตา อุปวิชญฺญา กาลมกาสิ, มตสรีรํ สุสานํ เนตฺวา ทารุจิตกํ อาโรเปตฺวา อคฺคึ อทํสุฯ ตสฺสา อคฺคิเวคสนฺตตฺตํ อุทรปฏลํ เทฺวธา อโหสิฯ ทารโก อตฺตโน ปุญฺญพเลน อุปฺปติตฺวา เอกสฺมึ ทพฺพตฺถมฺเภ นิปติฯ ตํ ทารกํ คเหตฺวา อยฺยิกาย อทํสุฯ สา ตสฺส นามํ คณฺหนฺตี ทพฺพตฺถมฺเภ ปติตฺวา ลทฺธชีวิตตฺตา ''ทพฺโพ''ติสฺส นามํ อกาสิฯ ตสฺส จ สตฺตวสฺสิกกาเล สตฺถา ภิกฺขุสงฺฆปริวาโร มลฺลรเฏฺฐ จาริกํ จรมาโน อนุปิยมฺพวเน วิหรติฯ ทพฺพกุมาโร สตฺถารํ ทิสฺวา ทสฺสเนเนว ปสีทิตฺวา ปพฺพชิตุกาโม หุตฺวา ''อหํ ทสพลสฺส สนฺติเก ปพฺพชิสฺสามี''ติ อยฺยิกํ อาปุจฺฉิฯ สา ''สาธุ, ตาตา''ติ ทพฺพกุมารํ อาทาย สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา, ''ภเนฺต, อิมํ กุมารํ ปพฺพาเชถา''ติ อาหฯ สตฺถา อญฺญตรสฺส ภิกฺขุโน สญฺญํ อทาสิ – ''ภิกฺขุ อิมํ ทารกํ ปพฺพาเชหี''ติฯ โส เถโร สตฺถุ วจนํ สุตฺวา ทพฺพกุมารํ ปพฺพาเชเนฺต ตจปญฺจกกมฺมฏฺฐานํ อาจิกฺขิฯ ปุพฺพเหตุสมฺปโนฺน กตาภินีหาโร สโตฺต ปฐมเกสวฏฺฏิยา โวโรปนกฺขเณ โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐหิ, ทุติยาย เกสวฏฺฏิยา โอโรปิยมานาย สกทาคามิผเล, ตติยาย อนาคามิผเล, สพฺพเกสานํ ปน โอโรปนญฺจ อรหตฺตผลสจฺฉิกิริยา จ อปจฺฉา อปุเร อโหสิฯ สตฺถา มลฺลรเฏฺฐ ยถาภิรนฺตํ วิหริตฺวา ราชคหํ คนฺตฺวา เวฬุวเน วาสํ กเปฺปสิฯ

ตตฺรายสฺมา ทพฺโพ มลฺลปุโตฺต รโหคโต อตฺตโน กิจฺจนิปฺผตฺตึ โอโลเกตฺวา สงฺฆสฺส เวยฺยาวจฺจกรเณ กายํ โยเชตุกาโม จิเนฺตสิ – ''ยํนูนาหํ สงฺฆสฺส เสนาสนญฺจ ปญฺญาเปยฺยํ ภตฺตานิ จ อุทฺทิเสยฺย''นฺติฯ โส สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา อตฺตโน ปริวิตกฺกํ อาโรเจสิฯ สตฺถา ตสฺส สาธุการํ ทตฺวา เสนาสนปญฺญาปกตฺตญฺจ ภตฺตุเทฺทสกตฺตญฺจ สมฺปฏิจฺฉิฯ อถ นํ ''อยํ ทพฺโพ ทหโรว สมาโน มหเนฺต ฐาเน ฐิโต''ติ สตฺตวสฺสิกกาเลเยว อุปสมฺปาเทสิฯ เถโร อุปสมฺปนฺนกาลโต ปฏฺฐาย ราชคหํ อุปนิสฺสาย วิหรนฺตานํ สพฺพภิกฺขูนํ เสนาสนานิ จ ปญฺญาเปติ, ภิกฺขญฺจ อุทฺทิสติฯ ตสฺส เสนาสนปญฺญาปกภาโว สพฺพทิสาสุ ปากโฏ อโหสิ – ''ทพฺโพ กิร มลฺลปุโตฺต สภาคสภาคานํ ภิกฺขูนํ เอกฏฺฐาเน เสนาสนานิ ปญฺญาเปติ, อาสเนฺนปิ ทูเรปิ เสนาสนํ ปญฺญาเปติ, คนฺตุํ อสโกฺกเนฺต อิทฺธิยา เนตี''ติฯ

อถ นํ ภิกฺขู กาเลปิ วิกาเลปิ – ''อมฺหากํ, อาวุโส, ชีวกมฺพวเน เสนาสนํ ปญฺญาเปหิ, อมฺหากํ มทฺทกุจฺฉิสฺมึ มิคทาเย''ติ เอวํ เสนาสนํ อุทฺทิสาเปตฺวา ตสฺส อิทฺธึ ปสฺสนฺตา คจฺฉนฺติฯ โสปิ อิทฺธิยา มโนมเย กาเย อภิสงฺขริตฺวา เอเกกสฺส เถรสฺส เอเกกํ อตฺตนา สทิสํ ภิกฺขุํ ทตฺวา องฺคุลิยา ชลมานาย ปุรโต คนฺตฺวา ''อยํ มโญฺจ อิทํ ปีฐ''นฺติอาทีนิ วตฺวา เสนาสนํ ปญฺญาเปตฺวา ปุน อตฺตโน วสนฏฺฐานเมว อาคจฺฉติ ฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถารโต ปนิทํ วตฺถุ ปาฬิยํ อาคตเมวฯ สตฺถา อิทเมว การณํ อฏฺฐุปฺปตฺตึ กตฺวา อปรภาเค อริยคณมเชฺฌ นิสิโนฺน เถรํ เสนาสนปญฺญาปกานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสิ – ''เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ เสนาสนปญฺญาปกานํ ยทิทํ ทพฺโพ มลฺลปุโตฺต''ติ (อ. นิ. ๑.๒๐๙; ๒๑๔)ฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๔, ๑๐๘-๑๔๙) –

''ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน, สพฺพโลกวิทู มุนิ;
อิโต สตสหสฺสมฺหิ, กเปฺป อุปฺปชฺชิ จกฺขุมาฯ

''โอวาทโก วิญฺญาปโก, ตารโก สพฺพปาณินํ;
เทสนากุสโล พุโทฺธ, ตาเรสิ ชนตํ พหุํฯ

''อนุกมฺปโก การุณิโก, หิเตสี สพฺพปาณินํ;
สมฺปเตฺต ติตฺถิเย สเพฺพ, ปญฺจสีเล ปติฏฺฐปิฯ

‘‘เอวํ นิราকุลํ อาสิ, สุญฺญตํ ติตฺถิเยหิ จ;
วิจิตฺตํ อรหเนฺตหิ, วสีภูเตหิ ตาทิภิฯ

‘‘รตนานฏฺฐปญฺญาสํ, อุคฺคโต โส มหามุนิ;
กญฺจนคฺฆิยสงฺกาโส, พาตฺตึสวรลกฺขโณฯ

‘‘วสฺสสตสหสฺสานิ, อายุ วิชฺชติ ตาวเท;
ตาวตา ติฏฺฐมาโน โส, ตาเรสิ ชนตํ พหุํฯ

‘‘ตทาหํ หํสวติยํ, เสฏฺฐิปุโตฺต มหายโส;
อุเปตฺวา โลกปโชฺชตํ, อโสฺสสิํ ธมฺมเทสนํฯ

‘‘เสนาสนานิ ภิกฺขูนํ, ปญฺญาเปนฺตํ สสาวกํ;
กิตฺตยนฺตสฺส วจนํ, สุณิตฺวา มุทิโต อหํฯ

‘‘อธิการํ สสงฺฆสฺส, กตฺวา ตสฺส มเหสิโน;
นิปจฺจ สิรสา ปาเท, ตํ ฐานมภิปตฺถยิํฯ

‘‘ตทาห ส มหาวีโร, มม กมฺมํ ปกิตฺตยํ;
โย สสงฺฆมโภเชสิ, สตฺตาหํ โลกนายกํฯ

‘‘โสยํ กมลปตฺตโกฺข, สีหํโส กนกตฺตโจ;
มม ปาทมูเล นิปติ, ปตฺถยํ ฐานมุตฺตมํฯ

‘‘สตสหสฺสิโต กเปฺป, โอกฺกากกุลสมฺภโว;
โคตโม นาม โคเตฺตน, สตฺถา โลเก ภวิสฺสติฯ

‘‘สาวโก ตสฺส พุทฺธสฺส, ทโพฺพ นาเมน วิสฺสุโต;
เสนาสนปญฺญาปโก, อโคฺค เหสฺสติยํ ตทาฯ

‘‘เตน กเมฺมน สุกเตน, เจตนาปณิธีหิ จ;
ชหิตฺวา มานุสํ เทหํ, ตาวติํสมคจฺฉหํฯ

‘‘สตานํ ตีณิกฺขตฺตุญฺจ, เทวรชฺชมการยิํ;
สตานํ ปญฺจกฺขตฺตุญฺจ, จกฺกวตฺตี อโหสหํฯ

‘‘ปเทสรชฺชํ วิปุลํ, คณนาโต อสงฺขิยํ;
สพฺพตฺถ สุขิโต อาสิํ, ตสฺส กมฺมสฺส วาหสาฯ

‘‘เอกนวุติโต กเปฺป, วิปสฺสี นาม นายโก;
อุปฺปชฺชิ จารุทสฺสโน, สพฺพธมฺมวิปสฺสโกฯ

‘‘ทุฏฺฐจิโตฺต อุปวทิํ, สาวกํ ตสฺส ตาทิโน;
สพฺพาสวปริกฺขีณํ, สุโทฺธติ จ วิชานิยฯ

‘‘ตเสฺสว นรวีรสฺส, สาวกานํ มเหสินํ;
สลากญฺจ คเหตฺวาน, ขีโรทนมทาสหํฯ

‘‘อิมมฺหิ ภทฺทเก กเปฺป, พฺรหฺมพนฺธุ มหายโส;
กสฺสโป นาม โคเตฺตน, อุปฺปชฺชิ วทตํ วโรฯ

‘‘สาสนํ โชตยิตฺวาน, อภิภุยฺย กุติตฺถิเย;
วิเนเยฺย วินยิตฺวาว, นิพฺพุโต โส สสาวโกฯ

‘‘สสิเสฺส นิพฺพุเต นาเถ, อตฺถเมนฺตมฺหิ สาสเน;
เทวา กนฺทึสุ สํวิคฺคา, มุตฺตเกสา รุทมฺมุขาฯ

‘‘นิพฺพายิสฺสติ ธมฺมโกฺข, น ปสฺสิสาม สุพฺพเต;
น สุณิสฺสาม สทฺธมฺมํ, อโห โน อปฺปปุญฺญตาฯ

‘‘ตทายํ ปถวี สพฺพา, อจลา สา จลาจลา;
สาคโร จ สโสโกว, วินที กรุณํ คิรํฯ

‘‘จตุทฺทิสา ทุนฺทุภิโย, นาทยึสุ อมานุสา;
สมนฺตโต อสนิโย, ผลึสุ จ ภยาวหาฯ

‘‘อุกฺกา ปตึสุ นภสา, ธูมเกตุ จ ทิสฺสติ;
สธูมา ชาลวฏฺฏา จ, รวึสุ กรุณํ มิคาฯ

‘‘อุปฺปาเท ทารุเณ ทิสฺวา, สาสนตฺถงฺคสูจเก;
สํวิคฺคา ภิกฺขโว สตฺต, จินฺตยิมฺห มยํ ตทาฯ

‘‘สาสเนน วินามฺหากํ, ชีวิเตน อลํ มยํ;
ปวิสิตฺวา มหารญฺญํ, ยุญฺชาม ชินสาสเนฯ

‘‘อทฺทสมฺห ตทารเญฺญ, อุพฺพิทฺธํ เสลมุตฺตมํ;
นิเสฺสณิยา ตมารุยฺห, นิเสฺสณิํ ปาตยิมฺหเสฯ

‘‘ตทา โอวทิ โน เถโร, พุทฺธุปฺปาโท สุทุลฺลโภ;
สทฺธาติทุลฺลภา ลทฺธา, โถกํ เสสญฺจ สาสนํฯ

‘‘นิปตนฺติ ขณาตีตา, อนเนฺต ทุกฺขสาคเร;
ตสฺมา ปโยโค กตฺตโพฺพ, ยาว ฐาติ มุเน มตํฯ

‘‘อรหา อาสิ โส เถโร, อนาคามี ตทานุโค;
สุสีลา อิตเร ยุตฺตา, เทวโลกํ อคมฺหเสฯ

‘‘นิพฺพุโต ติณฺณสํสาโร, สุทฺธาวาเส จ เอกโก;
อหญฺจ ปกฺกุสาติ จ, สภิโย พาหิโย ตถาฯ

‘‘กุมารกสฺสโป, เจว, ตตฺถ ตตฺถูปคา มยํ;
สํสารพนฺธนา มุตฺตา, โคตเมนานุกมฺปิตาฯ

‘‘มเลฺลสุ กุสินารายํ, คเพฺภ ชาตสฺส เม สโต;
มาตา มตา จิตารุฬฺหา, ตโต นิปฺปติโต อหํฯ

‘‘ปติโต ทพฺพปุญฺชมฺหิ, ตโต ทโพฺพติ วิสฺสุโต;
พฺรหฺมจารีพเลนาหํ, วิมุโตฺต สตฺตวสฺสิโกฯ

‘‘ขีโรทนพเลนาหํ , ปญฺจหเงฺคหุปาคโต;
ขีณาสโวปวาเทน, ปาเปหิ พหุ โจทิโตฯ

‘‘อุโภ ปุญฺญญฺจ ปาปญฺจ, วีติวโตฺตมฺหิ ทานิหํ;
ปตฺวาน ปรมํ สนฺติํ, วิหรามิ อนาสโวฯ

‘‘เสนาสนํ ปญฺญาปยิํ, หาสยิตฺวาน สุพฺพเต;
ชิโน ตสฺมิํ คุเณ ตุโฎฺฐ, เอตทเคฺค ฐเปสิ มํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ, ภวา สเพฺพ สมูหตา;
นาโคว พนฺธนํ เฉตฺวา, วิหรามิ อนาสโวฯ

‘‘สฺวาคตํ วต เม อาสิ, พุทฺธเสฎฺฐสฺส สนฺติเก;
ติโสฺส วิชฺชา อนุปฺปตฺตา, กตํ พุทฺธสฺส สาสนํฯ

‘‘ปฎิสมฺภิทา จตโสฺส…เป.…กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

เอวํภูตํ ปน ตํ เยน ปุเพฺพ เอกสฺส ขีณาสวเตฺถรสฺส อนุทฺธํสนวเสน กเตน ปาปกเมฺมน พหูนิ วสฺสสตสหสฺสานิ นิรเย ปจฺจิ, ตาย เอว กมฺมปิโลติกาย โจทิยมานา เมตฺติยภูมชกา ภิกฺขู ‘‘อิมินา มยํ กลฺยาณภตฺติกสฺส คหปติโน อนฺตเร ปริเภทิตา’’ติ ทุคฺคหิตคาหิโน อมูลเกน ปาราชิเกน ธเมฺมน อนุทฺธํเสสุํฯ ตสฺมิญฺจ อธิกรเณ สเงฺฆน สติวินเยน วูปสมิเต อยํ เถโร โลกานุกมฺปาย อตฺตโน คุเณ วิภาเวโนฺต **‘‘โย ทุทฺทมิโย’’**ติ อิมํ คาถํ อภาสิฯ

๕. ตตฺถ **โย**ติ อนิยมิตนิเทฺทโส, ตสฺส ‘‘โส’’ติ อิมินา นิยมตฺตํ ทฎฺฐพฺพํฯ อุภเยนปิ อญฺญํ วิย กตฺวา อตฺตานเมว วทติฯ **ทุทฺทมิโย**ติ ทุทฺทโม, ทเมตุํ อสกฺกุเณโยฺยฯ อิทญฺจ อตฺตโน ปุถุชฺชนกาเล ทิฎฺฐิคตานํ วิสูกายิกานํ กิเลสานํ มทาเลปจิตฺตสฺส วิปฺผนฺทิตํ อินฺทฺริยานํ อวูปสมนญฺจ จิเนฺตตฺวา วทติฯ **ทเมนา**ติ อุตฺตเมน อคฺคมคฺคทเมน, เตน หิ ทโนฺต ปุน ทเมตพฺพตาภาวโต ‘‘ทโนฺต’’ติ วตฺตพฺพตํ อรหติ, น อเญฺญนฯ อถ วา **ทเมนา**ติ ทมเกน ปุริสทมฺมสารถินา ทมิโต ฯ **ทโพฺพ**ติ ทฺรโพฺย, ภโพฺพติ อโตฺถฯ เตนาห ภควา อิมเมว เถรํ สนฺธาย – ‘‘น โข, ทพฺพ, ทพฺพา เอวํ นิเพฺพเฐนฺตี’’ติ (ปารา. ๓๘๔; จูฬว. ๑๙๓) ฯ **สนฺตุสิโต**ติ ยถาลทฺธปจฺจยสโนฺตเสน ฌานสมาปตฺติสโนฺตเสน มคฺคผลสโนฺตเสน จ สนฺตุโฎฺฐฯ **วิติณฺณกโงฺข**ติ โสฬสวตฺถุกาย อฎฺฐวตฺถุกาย จ กงฺขาย ปฐมมเคฺคเนว สมุคฺฆาฎิตตฺตา วิคตกโงฺขฯ **วิชิตาวี**ติ ปุริสาชานีเยน วิเชตพฺพสฺส สพฺพสฺสปิ สํกิเลสปกฺขสฺส วิชิตตฺตา วิธมิตตฺตา วิชิตาวีฯ **อเปตเภรโว**ติ ปญฺจวีสติยา ภยานํ สพฺพโส อเปตตฺตา อปคตเภรโว อภยูปรโตฯ ปุน **ทโพฺพ**ติ นามกิตฺตนํฯ **ปรินิพฺพุโต**ติ เทฺว ปรินิพฺพานานิ กิเลสปรินิพฺพานญฺจ, ยา สอุปาทิเสสนิพฺพานธาตุ, ขนฺธปรินิพฺพานญฺจ, ยา อนุปาทิเสสนิพฺพานธาตุฯ เตสุ อิธ กิเลสปริ

นิพฺพานํ อธิเปฺปตํ, ตสฺมา ปหาตพฺพธมฺมานํ มเคฺคน สพฺพโส ปหีนตฺตา กิเลสปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพุโตติ อโตฺถฯ **ฐิตโตฺต**ติ ฐิตสภาโว อจโล อิฏฺฐาทีสุ ตาทิภาวปฺปตฺติยา โลกธเมฺมหิ อกมฺปนีโยฯ **หี**ติ จ เหตุอเตฺถ นิปาโต, เตน โย ปุเพฺพ ทุทฺทโม หุตฺวา ฐิโต ยสฺมา ทพฺพตฺตา สตฺถารา อุตฺตเมน ทเมน ทมิโต สนฺตุสิโต วิติณฺณกโงฺข วิชิตาวี อเปตเภรโว, ตสฺมา โส ท โพฺพ ปรินิพฺพุโต ตโตเยว จ ฐิตโตฺต, เอวํภูเต จ ตสฺมึ จิตฺตปสาโทว กาตโพฺพ, น ปสาท ญฺญถตฺตนฺติ ปรเนยฺยพุทฺธิเก สเตฺต อนุกมฺปโนฺต เถโร อญฺญํ พฺยากาสิฯ

ทพฺพเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. สีตวนิยเตฺถรคาถาวณฺณนา

โย สีตวนนฺติ อายสฺมโต สมฺภูตเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อิโต กิร อฏฺฐารสาธิกสฺส กปฺปสตสฺส มตฺถเก อตฺถทสฺสี นาม สมฺพุโทฺธ โลเก อุปฺปชฺชิตฺวา สเทวกํ โลกํ สํสารมโหฆ โต ตาเรโนฺต เอกทิวสํ มหตา ภิกฺขุสเงฺฆน สทฺธึ คงฺคาตีรํ อุปคจฺฉิฯ ตสฺมึ กาเล อยํ คหปติ กุเล นิพฺพโตฺต ตตฺถ ภควนฺตํ ปสฺสิตฺวา ปสนฺนมานโส อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา ‘‘กึ, ภเนฺต, ปารํ คนฺตุกามตฺถา’’ติ ปุจฺฉิฯ ภควา ‘‘คมิสฺสามา’’ติ อโวจฯ โส ตาวเทว นาวาสงฺฆาฏํ โยเชตฺวา อุปเนสิฯ สตฺถา ตํ อนุกมฺปโนฺต สห ภิกฺขุสเงฺฆน นาวํ อภิรุหิฯ โส สยมฺปิ อภิรุยฺห สุเขเนว ปรตีรํ สมฺปาเปตฺวา ภควนฺตํ ภิกฺขุสงฺฆญฺจ ทุติยทิวเส มหาทานํ ปวเตฺตตฺวา อนุคนฺตฺวา ป สนฺนจิโตฺต วนฺทิตฺวา นิวตฺติฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสริตฺวา อิโต เตรสาธิ กกปฺปสตสฺส มตฺถเก ขตฺติยกุเล นิพฺพตฺติตฺวา ราชา อโหสิ จกฺกวตฺตี ธมฺมิโก ธมฺมราชาฯ โส สเตฺต สุคติมเคฺค ปติฏฺฐาเปตฺวา ตโต จุโต เอกนวุติกเปฺป วิปสฺสิสฺส ภควโต สาสเน ปพฺพชิตฺวา ธุตธเมฺม สมาทาย สุสาเน วสโนฺต สมณธมฺมํ อกาสิฯ ปุน กสฺสปสฺส ภควโต กาเลปิ ตสฺส สาสเน ตีหิ สหาเยหิ สทฺธึ ปพฺพชิตฺวา วีสติวสฺสสหสฺสานิ สมณธมฺมํ กตฺวา เอกํ พุทฺธนฺตรํ เทวมนุเสฺสสุ สํสริตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท ราชคเห พฺราหฺมณมหาสาลสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ ตสฺส ‘‘สมฺภูโต’’ติ นามํ อกํสุฯ โส วยปฺปโตฺต พฺราหฺมณสิเปฺปสุ นิปฺผตฺตึ คโตฯ ภู มิโช เชยฺยเสโน อภิราธโนติ ตีหิ สหาเยหิ สทฺธึ ภควโต สนฺติกํ คโต ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิฯ เย สนฺธาย วุตฺตํ –

> ‘‘ภูมิโช เชยฺยเสโน จ, สมฺภูโต อภิราธโน;
> เอเต ธมฺมํ อภิญฺญาสุํ, สาสเน วรตาทิโน’’ติฯ

อถ สมฺภูโต ภควโต สนฺติเก กายคตาสติกมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา นิพทฺธํ สีตวเน วสติฯ เต เนวายสฺมา ‘‘สีตวนิโย’’ติ ปญฺญายิตฺถฯ เตน จ สมเยน เวสฺสวโณ มหาราชา เกนจิเทว กรณี เยน ชมฺพุทีเป ทกฺขิณทิสาภาคํ อุทฺทิสฺส อากาเสน คจฺฉโนฺต เถรํ อโพฺภกาเส นิสีทิตฺวา กมฺมฏฺฐานํ มนสิกโรนฺตํ ทิสฺวา วิมานโต โอรุยฺห เถรํ วนฺทิตฺวา, ‘‘ยทา เถโร สมาธิโต วุฏฺฐหิสฺ สติ, ตทา มม อาคมนํ อาโรเจถ, อารกฺขญฺจสฺส กโรถา’’ติ เทฺว ยเกฺข อาณาเปตฺวา ปกฺกามิฯ เต เถรสฺส สมีเป ฐตฺวา มนสิการํ ปฏิสํหริตฺวา นิสินฺนกาเล อาโรเจสุํฯ ตํ สุตฺวา เถโร ‘‘ตุเมฺห มม วจเนน เวสฺสวณมหาราชสฺส กเถถ, ภควตา อตฺตโน สาสเน ฐิตานํ สติอารกฺขา นาม ฐ ปิตา อตฺถิ, สาเยว มาทิเส รกฺขติ, ตฺวํ ตตฺถ อโปฺปสฺสุโกฺก โหหิ, ภควโต โอวาเท ฐิตานํ เอทิ สาย อารกฺขาย กรณียํ นตฺถี’’ติ เต วิสฺสเชฺชตฺวา ตาวเทว วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา วิชฺชาตฺตยํ สจฺ ฉากาสิฯ ตโต เวสฺสวโณ นิวตฺตมาโน เถรสฺส สมีปํ ปตฺวา มุขาการสลฺลกฺขเณเนวสฺส กตกิจฺจ ภาวํ ญตฺวา สาวตฺถึ คนฺตฺวา ภควโต อาโรเจตฺวา สตฺถุ สมฺมุขา เถรํ อภิตฺถวโนฺต –

‘‘สติอารกฺขสมฺปโนฺน, ธิติมา วีริยสมาหิโต;
อนุชาโต สตฺถุ สมฺภูโต, เตวิโชฺช มจฺจุปารคู’’ติฯ –

อิมาย คาถาย เถรสฺส คุเณ วเณฺณสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๒๑.๑๕-๒๐) –

‘‘อตฺถทสฺสี ตุ ภควา, ทฺวิปทิโนฺท นราสโภ;
ปุรกฺขโต สาวเกหิ, คงฺคาตีรมุปาคมิฯ

‘‘สมติตฺติ กากเปยฺยา, คงฺคา อาสิ ทุรุตฺตรา;
อุตฺตารยึ ภิกฺขุสงฺฆํ, พุทฺธญฺจ ทฺวิปทุตฺตมํฯ

‘‘อฎฺฐารเส กปฺปสเต, ยํ กมฺมมกริํ ตทา;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, ตรณาย อิทํ ผลํฯ

‘‘เตรเสโต กปฺปสเต, ปญฺจ สโพฺพภวา อหุํ;
สตฺตรตนสมฺปนฺนา, จกฺกวตฺตี มหพฺพลาฯ

‘‘ปจฺฉิเม จ ภเว อสฺมิํ, ชาโตหํ พฺราหฺมเณ กุเล;
สทฺธิํ ตีหิ สหาเยหิ, ปพฺพชิํ สตฺถุ สาสเนฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อถายสฺมา สมฺภูโต ภควนฺตํ ทสฺสนาย คจฺฉเนฺต ภิกฺขู ทิสฺวา ‘‘อาวุโส, มม วจเนน ภควโต ปาเท สิรสา วนฺทถ, เอวญฺจ วเทถา’’ติ วตฺวา ธมฺมาธิกรณํ อตฺตโน สตฺถุ อวิเหฐิตภาวํ ปกาเสโนฺต **‘‘โย สีตวน’’**นฺติ คาถมาหฯ เต ภิกฺขู ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา สมฺภูตเตฺถรสฺส สาสนํ สมฺปเวเทนฺตา, ‘‘อายสฺมา, ภเนฺต, สมฺภูโต ภควโต ปาเท สิรสา วนฺทติ, เอวญฺจ วทตี’’ติ วตฺวา ตํ คาถํ อาโรเจสุํ, ตํ สุตฺวา ภควา ‘‘ปณฺฑิโต, ภิกฺขเว, สมฺภูโต ภิกฺขุ ปจฺจปาทิ ธมฺมสฺสานุธมฺมํ, น จ มํ ธมฺมาธิกรณํ วิเหเฐติฯ เวสฺสวเณน ตสฺสโตฺถ มยฺหํ อาโรจิตา’’ติ อาหฯ

๖. ยํ ปน เต ภิกฺขู สมฺภูตเตฺถเรน วุตฺตํ **‘‘โย สีตวน’’**นฺติ คาถํ สตฺถุ นิเวเทสุํฯ ตตฺถ **สีตวน**นฺติ เอวํนามกํ ราชคหสมีเป มหนฺตํ เภรวสุสานวนํฯ **อุปคา**ติ นิวาสนวเสน อุปคจฺฉิฯ เอเตน ภควตา อนุญฺญาตํ ปพฺพชิตานุรูปํ นิวาสนฎฺฐานํ ทเสฺสติฯ **ภิกฺขู**ติ สํสารภยสฺส อิกฺขนโต ภินฺนกิเลสตาย จ ภิกฺขุฯ **เอโก**ติ อทุติโย, เอเตน กายวิเวกํ ทเสฺสติฯ **สนฺตุสิโต**ติ สนฺตุโฎฺฐฯ เอเตน จตุปจฺจยสโนฺตสลกฺขณํ อริยวํสํ ทเสฺสติฯ **สมาหิตโตฺต**ติ อุปจารปฺปนาเภเทน สมาธินา สมาหิตจิโตฺต, เอเตน จิตฺตวิเวกภาวนามุเขน ภาวนารามํ อริยวํสํ ทเสฺสติฯ **วิชิตาวี**ติ สาสเน สมฺมาปฎิปชฺชเนฺตน วิเชตพฺพํ กิเลสคณํ วิชิตฺวา ฐิโต, เอเตน อุปธิวิเวกํ ทเสฺสติฯ ภยเหตูนํ กิเลสานํ อปคตตฺตา **อเปตโลมหํโส,** เอเตน สมฺมาปฎิปตฺติยา ผลํ ทเสฺสติฯ **รกฺข**นฺติ รกฺขโนฺตฯ **กายคตาสติ**นฺติ กายารมฺมณํ สติํ, กายคตาสติกมฺมฎฺฐานํ ปริพฺรูหนวเสน อวิสฺสเชฺชโนฺตฯ **ธิติมา**ติ ธีโร, สมาหิตตฺตํ วิชิตาวิภาวตํ วา อุปาทาย ปฎิปตฺติทสฺสนเมตํฯ อยเญฺหตฺถ สเงฺขปโตฺถ – โส ภิกฺขุ วิเวกสุขานุเปกฺขาย เอโก สีตวนํ อุปาคมิ, อุปาคโต จ โลลภาวาภาวโต สนฺตุโฎฺฐ ธิติมา กายคตาสติกมฺมฎฺฐานํ ภาเวโนฺต ตถาธิคตํ ฌานํ ปาทกํ กตฺวา อารทฺธวิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อธิคเตน อคฺคมเคฺคน สมาหิโต วิชิตาวี จ หุตฺวา กตกิจฺจตาย ภยเหตูนํ สพฺพโส อปคตตฺตา อเปตโลมหํโส ชาโตติฯ

สีตวนิยเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ภลฺลิยเตฺถรคาถาวณฺณนา

โยปานุทีติ อายสฺมโต ภลฺลิยเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยํ กิร อิโต เอกตึเส กปฺเป อนุปฺปเนฺน พุเทฺธ สุมนสฺส นาม ปเจฺจกพุทฺธสฺส ปสนฺนจิโตฺต ผลาผลํ ทตฺวา สุคตีสุ เอว สํสรโนฺต สิขิสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส กาเล อรุณวตีนคเร พฺราหฺมณกุเล นิพฺพโตฺต ‘‘สิขิสฺส ภควโต ปฐมาภิสมฺพุทฺธสฺส อุชิต, โอชิตา นาม เทฺว สตฺถวาหปุตฺตา ปฐมาหารํ อทํสู’’ติ สุตฺวา อตฺตโน สหายเกน สทฺธึ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา สฺวาตนาย นิมเนฺตตฺวา มหาทานํ ปวเตฺตตฺวา ปตฺถนํ อกํสุ – ‘‘อุโภปิ มยํ, ภเนฺต, อนาคเต ตุมฺหาทิสสฺส พุทฺธสฺส ปฐมาหารทายกา ภเวยฺยามา’’ติฯ เต ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญกมฺมํ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรนฺตา กสฺสปสฺส ภควโต กาเล โคปาลกเสฏฺฐิสฺส ปุตฺตา ภาตโร หุตฺวา นิพฺพตฺตาฯ พหูนิ วสฺสานิ ภิกฺขุสงฺฆํ ขีรโภชเนน อุปฏฺฐหึสุฯ อมฺหากํ ปน ภควโต กาเล โปกฺขรวตีนคเร สตฺถวาหสฺส ปุตฺตา ภาตโร หุตฺวา นิพฺพตฺตาฯ เตสุ เชโฏฺฐ ตปุโสฺส นาม, กนิโฏฺฐ ภลฺลิโย นาม, เต ปญฺจมตฺตานิ สกฏสตานิ ภณฺฑสฺส ปูเรตฺวา วาณิชฺชาย คจฺฉนฺตา ภควติ ปฐมาภิสมฺพุเทฺธ สตฺตสตฺตาหํ วิมุตฺติสุขธมฺมปจฺจเวกฺขณาหิ วีตินาเมตฺวา อฏฺฐเม สตฺตาเห ราชายตนมูเล วิหรเนฺต ราชายตนสฺส อวิทูเร มหามเคฺคน อติกฺกมนฺติ, เตสํ ตสฺมึ สมเย สเมปิ ภูมิภาเค อกทฺทโมทเก สกฏานิ นปฺปวตฺตึสุ, ‘‘กึ นุ, โข, การณ’’นฺติ จ จิเนฺตนฺตานํ โปราณสาโลหิตา เทวตา รุกฺขวิฏปนฺตเร อตฺตานํ ทเสฺสนฺตี อาห – ‘‘มาทิสา, อยํ ภควา อจิราภิสมฺพุโทฺธ สตฺตสตฺตาหํ อนาหาโร วิมุตฺติสุขาปฏิสํเวที อิทานิ ราชายตนมูเล นิสิโนฺน, ตํ อาหาเรน ปฏิมาเนถ, ยทสฺส ตุมฺหากํ ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขายา’’ติฯ ตํ สุตฺวา เต อุฬารํ ปีติโสมนสฺสํ ปฏิสํเวเทนฺตา, ‘‘อาหารสมฺปาทนํ ปปญฺจ’’นฺติ มญฺญมานา มนฺถญฺจ มธุปิณฺฑิกญฺจ ภควโต ทตฺวา เทฺววาจิกสรณํ คนฺตฺวา เกสธาตุโย ลภิตฺวา อคมํสุฯ เต หิ ปฐมํ อุปาสกา อเหสุํฯ อถ ภควติ พาราณสึ คนฺตฺวา ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตตฺวา อนุปุเพฺพน ราชคเห วิหรเนฺต ตปุสฺสภลฺลิยา ราชคหํ อุปคตา ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทึสุฯ เตสํ ภควา ธมฺมํ เทเสสิฯ เตสุ ตปุโสฺส โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาย อุปาสโกว อโหสิฯ ภลฺลิโย ปน ปพฺพชิตฺวา ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๔๘.๖๖-๗๐) –

‘‘สุมโน นาม สมฺพุโทฺธ, ตกฺกรายํ วสี ตทา;
วลฺลิการผลํ คยฺห, สยมฺภุสฺส อทาสหํฯ

‘‘เอกตึเส อิโต กเปฺป, ยํ ผลํ อททึ ตทา;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, ผลทานสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อเถกทิวสํ มาโร ภลฺลิยเตฺถรสฺส ภึสาปนตฺถํ ภยานกํ รูปํ ทเสฺสสิฯ โส อตฺตโน สพฺพภยาติกฺกมํ ปกาเสโนฺต **‘‘โยปานุที’’**ติ คาถมภาสิฯ

๗. ตตฺถ **โยปานุที**ติ โย อปานุทิ ขิปิ ปชหิ วิทฺธํเสสิฯ **มจฺจุราชสฺสา**ติ **มจฺจุ** นาม มรณํ ขนฺธานํ เภโท, โส เอว จ สตฺตานํ อตฺตโน วเส อนุวตฺตาปนโต อิสฺสรเฏฺฐน **ราชา**ติ มจฺจุราชา, ตสฺสฯ **เสน**นฺติ ชราโรคาทึ, สา หิสฺส วสวตฺตเน องฺคภาวโต เสนา นาม, เตน เหส มหตา นานาวิเธน วิปุเลน ‘‘มหาเสโน’’ติ วุจฺจติฯ ยถาห – ‘‘น หิ โน สงฺครํ เตน, มหาเสเนน มจฺจุนา’’ติ (ม. นิ. ๓.๒๗๒; ชา. ๒.๒๒.๑๒๑; เนตฺติ. ๑๐๓)ฯ อถ วา คุณมารณเฏฺฐน ‘‘มจฺ

จู’’ติ อิธ เทวปุตฺตมาโร อธิเปฺปโต, ตสฺส จ สหายภาวูปคมนโต กามาทโย เสนาฯ ตถา จาห –

> ‘‘กามา เต ปฐมา เสนา, ทุติยา อรติ วุจฺจติ;
> ตติยา ขุปฺปิปาสา เต, จตุตฺถี ตณฺหา ปวุจฺจติฯ
>
> ‘‘ปญฺจมี ถินมิทฺธํ เต, ฉฏฺฐา ภีรู ปวุจฺจติ;
> สตฺตมี วิจิกิจฺฉา เต, มาโน มกฺโข จ อฏฺฐมี’’ติฯ (สุ. นิ. ๔๓๘-๔๓๙; มหานิ. ๒๘;จูฬนิ. นนฺทมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๔๗);

นฬเสตุํว สุทุพฺพลํ มโหโฆติ สารวิรหิตโต นฬเสตุสทิสํ อติวิย อพลภาวโต สุฏฺฐุ ทุพฺพลํ สํกิเลสเสนํ นวโลกุตฺตรธมฺมานํ มหาพลวภาวโต มโหฆสทิเสน อคฺคมเคฺคน โย อปานุทิ วิชิตาวี อเปตเภรโว ทโนฺต, โส ปรินิพฺพุโต ฐิตโตฺตติ โยชนาฯ ตํ สุตฺวา มาโร ‘‘ชานาติ มํ สมโณ’’ติ ตเตฺถวนฺตรธายีติฯ

ภลฺลิยเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. วีรเตฺถรคาถาวณฺณนา

โย ทุทฺทมิโยติ อายสฺมโต วีรเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยํ กิร อิโต เอกนวุเต กเปฺป วิปสฺสิสฺส ภควโต วสนอาวาสํ ปฏิชคฺคิฯ เอกทิวสญฺจ สินฺธุวารปุปฺผสทิสานิ นิคฺคุณฺฐิปุปฺผานิ คเหตฺวา ภควนฺตํ ปูเชสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิโต ปญฺจตึเส กเปฺป ขตฺติยกุเล นิพฺพตฺติตฺวา มหาปตาโป นาม ราชา อโหสิ จกฺกวตฺตีฯ โส ธเมฺมน สเมน รชฺชํ กาเรโนฺต สเตฺต สคฺคมเคฺค ปติฏฺฐาเปสิฯ ปุน อิมสฺมึ กเปฺป กสฺสปสฺส ภควโต กาเล มหาวิภโว เสฏฺฐิ หุตฺวา กปณทฺธิกาทีนํ ทานํ เทโนฺต สงฺฆสฺส ขีรภตฺตํ อทาสิฯ เอวํ ตตฺถ ตตฺถ ทานมยํ ปุญฺญสมฺภารํ กโรโนฺต อิตรญฺจ นิพฺพานตฺถํ สมฺภรโนฺต เทวมนุเสฺสสุ สํสริตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถินคเร รโญฺญ ปเสนทิสฺส อมจฺจกุเล นิพฺพตฺติ, ‘‘วีโร’’ติสฺส นามํ อกํสุฯ โส วยปฺปโตฺต นามานุคเตหิ ปตฺตพลชวาทิคุเณหิ สมนฺนาคโต สงฺคามสูโร หุตฺวา มาตาปิตูหิ นิพนฺธวเสน การิเต ทารปริคฺคเห เอกํเยว ปุตฺตํ ลภิตฺวา ปุพฺพเหตุนา โจทิยมาโน กาเมสุ สํสาเร จ อาทีนวํ ทิสฺวา สํเวคชาโต ปพฺพชิตฺวา ฆเฏโนฺต วายมโนฺต นจิรเสฺสว ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๒๑.๒๑-๒๔) –

> ‘‘วิปสฺสิสฺส ภควโต, อาสิมารามิโก อหํ;
> นิคฺคุณฺฐิปุปฺผํ ปคฺคยฺห, พุทฺธสฺส อภิโรปยึฯ
>
> ‘‘เอกนวุติโต กเปฺป, ยํ ปุปฺผมภิปูชยึ;
> ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ
>
> ‘‘ปญฺจวีเส อิโต กเปฺป, เอโก อาสึ ชนาธิโป;
> มหาปตาปนาเมน, จกฺกวตฺตี มหพฺพโลฯ
>
> ‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

เอวํ ปน อรหตฺตํ ปตฺวา ผลสมาปตฺติสุเขน วีตินาเมนฺตํ เถรํ ปุราณทุติยิกา อุปฺปพฺพาเชตุกามา อนฺตรนฺตรา นานานเยหิ ปโลเภตุํ ปรกฺกมนฺตี เอกทิวสํ ทิวาวิหารฏฺฐานํ คนฺตฺวา อิตฺถิ

กุตฺตาทีนิ ทเสฺสตุํ อารภิฯ อถายสฺมา วีโร ‘‘มํ ปโลเภตุกามา สิเนรุํ มกสปกฺขวาเตน จาเลตุกามา วิย ยาว พาลา วตายํ อิตฺถี’’ติ ตสฺสา กิริยาย นิรตฺถกภาวํ ทีเปโนฺต **‘‘โย ทุทฺทมิโย’’**ติ คาถํ อภาสิฯ

๘. ตตฺถ **โย ทุทฺทมิโย**ติอาทีนํ ปทานํ อโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ อิทํ ปเนตฺถ โยชนา มตฺตํ **โย** ปุเพฺพ อทนฺต กิเลสตาย ปจฺจตฺถิเกหิ วา สงฺคมสีเส ทเมตุํ เชตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย **ทุทฺทมิโย,** อิทานิ ปน อุตฺตเมน ทเมน ทโนฺต จตุพฺพิธสมฺมปฺปธานวีริยสมฺปตฺติยา **วีโร,** วุตฺตนเยเนว สนฺตุสิโต วิติณฺณกโงฺข วิชิตาวี อเปตโลมหํโส **วีโร** วีรนามโก อนวเสสโต กิเลสปรินิพฺพาเนน **ปรินิพฺพุโต,** ตโต เอว ฐิตสภาโว, น ตาทิสานํ สเตนปิ สหเสฺสนปิ จาลนีโยติฯ ตํ สุตฺวา สา อิตฺถี – ‘‘มยฺหํ สามิเก เอวํ ปฏิปเนฺน โก มยฺหํ ฆราวาเสน อโตฺถ’’ติ สํเวคชาตา ภิกฺขุนีสุ ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว เตวิชฺชา อโหสีติฯ

วีรเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. ปิลินฺทวจฺฉเตฺถรคาถาวณฺณนา

สฺวาคตนฺติ อายสฺมโต ปิลินฺทวจฺฉเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยํ กิร ปทุมุตฺตรพุทฺธกาเล หํสวตีนคเร มหาโภคกุเล นิพฺพโตฺต เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุณโนฺต สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุํ เทวตานํ ปิยมนาปภาเวน อคฺคฏฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา ตํ ฐานนฺตรํ ปเตฺถตฺวา ยาวชีวํ กุสลํ กตฺวา ตโต จุโต เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต สุเมธสฺส ภควโต กาเล มนุสฺสโลเก นิพฺพตฺติตฺวา ภควติ ปรินิพฺพุเต สตฺถุ ถูปสฺส ปูชํ กตฺวา สเงฺฆ จ มหาทานํ ปวเตฺตตฺวา ตโต จุโต เทวมนุเสฺสสุ เอว สํสรโนฺต อนุปฺปเนฺน พุเทฺธ จกฺกวตฺตี ราชา หุตฺวา มหาชนํ ปญฺจสุ สีเลสุ ปติฏฺฐาเปตฺวา สคฺคปรายณํ อกาสิฯ โส อนุปฺปเนฺนเยว อมฺหากํ ภควติ สาวตฺถิยํ พฺราหฺมณเคเห นิพฺพตฺติฯ ‘‘ปิลิโนฺท’’ติสฺส นามํ อกํสุฯ วโจฺฉติ ปน โคตฺตํ ฯ เตน โส อปรภาเค ‘‘ปิลินฺทวโจฺฉ’’ติ ปญฺญายิตฺถฯ สํสาเร ปน สํเวคพหุลตาย ปริพฺพาชกปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา จูฬคนฺธารํ นาม วิชฺชํ สาเธตฺวา ตาย วิชฺชาย อากาสจารี ปรจิตฺตวิทู จ หุตฺวา ราชคเห ลาภคฺคยสคฺคปฺปโตฺต ปฏิวสติฯ

อถ ยทา อมฺหากํ ภควา อภิสมฺพุโทฺธ หุตฺวา อนุกฺกเมน ราชคหํ อุปคโต, ตโต ปฏฺฐาย พุทฺธานุภาเวน ตสฺส สา วิชฺชา น สมฺปชฺชติ, อตฺตโน กิจฺจํ น สาเธติฯ โส จิเนฺตสิ – ‘‘สุตํ โข ปน เมตํ อาจริยปาจริยานํ ภาสมานานํ ‘ยตฺถ มหาคนฺธารวิชฺชา ธรติ, ตตฺถ จูฬคนฺธารวิชฺชา น สมฺปชฺชตี’ติ, สมณสฺส ปน โคตมสฺส อาคตกาลโต ปฏฺฐาย นายํ มม วิชฺชา สมฺปชฺชติ, นิสฺสํสยํ สมโณ โคตโม มหาคนฺธารวิชฺชํ ชานาติ, ยํนูนาหํ ตํ ปยิรุปาสิตฺวา ตสฺส สนฺติเก ตํ วิชฺชํ ปริยาปุเณยฺย’’นฺติฯ โส ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา เอตทโวจ – ‘‘อหํ, มหาสมณ, ตว สนฺติเก เอกํ วิชฺชํ ปริยาปุณิตุกาโม, โอกาสํ เม กโรหี’’ติฯ ภควา ‘‘เตน หิ ปพฺพชา’’ติ อาหฯ โส ‘‘วิชฺชาย ปริกมฺมํ ปพฺพชฺชา’’ติ มญฺญมาโน ปพฺพชิฯ ตสฺส ภควา ธมฺมํ กเถตฺวา จริตานุกูลํ กมฺมฏฺฐานํ อทาสิฯ โส อุปนิสฺสยสมฺปนฺนตาย นจิรเสฺสว วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ ยา ปน ปุริมชาติยํ ตโสฺสวาเท ฐตฺวา สเคฺค นิพฺพตฺตา เทวตา, ตํ กตญฺญุตํ นิสฺสาย สญฺชาตพหุมานา สายํ ปาตํ เถรํ ปยิรุปาสิตฺวา คจฺฉนฺติฯ ตสฺมา เถโร เทวตานํ ปิยมนาปตาย อคฺคตํ ปโตฺตฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๒.๕๕-๖๗) –

> ‘‘นิพฺพุเต โลกนาถมฺหิ, สุเมเธ อคฺคปุคฺคเล;
> ปสนฺนจิโตฺต สุมโน, ถูปปูชํ อกาสหํฯ

‘‘เย จ ขีณาสวา ตตฺถ, ฉฬภิญฺญา มหิทฺธิกา;
เตหํ ตตฺถ สมาเนตฺวา, สงฺฆภตฺตํ อกาสหํฯ

‘‘สุเมธสฺส ภควโต, อุปฏฺฐาโก ตทา อหุ;
สุเมโธ นาม นาเมน, อนุโมทิตฺถ โส ตทาฯ

‘‘เตน จิตฺตปฺปสาเทน, วิมานํ อุปปชฺชหํ;
ฉฬาสีติสหสฺสานิ, อจฺฉราโย รมึสุ เมฯ

‘‘มเมว อนุวตฺตนฺติ, สพฺพกาเมหิ ตา สทา;
อเญฺญ เทเว อภิโภมิ, ปุญฺญกมฺมสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘ปญฺจวีสมฺหิ กปฺปมฺหิ, วรุโณ นาม ขตฺติโย;
วิสุทฺธโภชโน อาสึ, จกฺกวตฺตี อหํ ตทาฯ

‘‘น เต พีชํ ปวปฺปนฺติ, นปิ นียนฺติ นงฺคลา;
อกฏฺฐปากิมํ สาลึ, ปริภุญฺชนฺติ มานุสาฯ

‘‘ตตฺถ รชฺชํ กริตฺวาน, เทวตฺตํ ปุน คจฺฉหํ;
ตทาปิ เอทิสา มยฺหํ, นิพฺพตฺตา โภคสมฺปทาฯ

‘‘น มํ มิตฺตา อมิตฺตา วา, หึสนฺติ สพฺพปาณิโน;
สเพฺพสมฺปิ ปิโย โหมิ, ปุญฺญกมฺมสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘ตึสกปฺปสหสฺสมฺหิ , ยํ ทานมททึ ตทา;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, คนฺธาเลปสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘อิมสฺมึ ภทฺทเก กเปฺป, เอโก อาสึ ชนาธิโป;
มหานุภาโว ราชาหํ, จกฺกวตฺตี มหพฺพโลฯ

‘‘โสหํ ปญฺจสุ สีเลสุ, ฐเปตฺวา ชนตํ พหุํ;
ปาเปตฺวา สุคตึเยว, เทวตานํ ปิโย อหุํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

ตถา เทวตาหิ อติวิย ปิยายิตพฺพภาวโต อิมํ เถรํ ภควา เทวตานํ ปิยมนาปภาเวน อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสิ – ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ เทวตานํ ปิยมนาปานํ ยทิทํ ปิลินฺทวจฺฉ’’ติ (อ. นิ. ๑.๒๐๙, ๒๑๕) โส เอกทิวสํ ภิกฺขุสงฺฆมชฺเฌ นิสิโนฺน อตฺตโน คุเณ ปจฺจเวกฺขิตฺวา เตสํ การณภูตํ วิชฺชานิมิตฺตํ ภควโต สนฺติเก อาคมนํ ปสํสโนฺต **‘‘สฺวาคตํ นาปคต’’**นฺติ คาถํ อภาสิฯ

๙. ตตฺถ **สฺวาคต**นฺติ สุนฺทรํ อาคมนํ, อิทํ มมาติ สมฺพโนฺธฯ อถ วา **สฺวาคต**นฺติ สุฏฺฐุ อาคตํ, มยาติ วิภตฺติ วิปริณาเมตพฺพาฯ **นาปคต**นฺติ น อปคตํ หิตาภิวุทฺธิโต น อเปตํฯ **นยิทํ ทุมนฺติตํ มมา**ติ อิทํ มม ทุฏฺฐุ กถิตํ, ทุฏฺฐุ วา วีมํสิตํ น โหติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยํ ภควโต สนฺติเก มมาคมนํ, ยํ วา มยา ตตฺถ อาคตํ, ตํ สฺวาคตํ, สฺวาคตตฺตาเยว น ทุราคตํฯ ยํ ‘‘ภควโต สนฺ

ติเก ธมฺมํ สุตฺวา ปพฺพชิสฺสามี’’ติ มม มนฺติตํ คทิตํ กถิตํ, จิเตฺตน วา วีมํสิตํ อิทมฺปิ น ทุมฺมนฺตินฺติฯ อิทานิ ตตฺถ การณํ ทเสฺสโนฺต **‘‘สํวิภเตฺตสู’’**ติอาทิมาหฯ **สํวิภเตฺตสู**ติ ปการโต วิภเตฺตสุฯ **ธเมฺมสู**ติ เญยฺยธเมฺมสุ สมถธเมฺมสุ วา, นานาติตฺถิเยหิ ปกติอาทิวเสน, สมฺมาสมฺพุเทฺธหิ ทุกฺขาทิวเสน สํวิภชิตฺวา วุตฺตธเมฺมสุฯ **ยํ เสฎฺฐํ ตทุปาคมิ**นฺติ ยํ ตตฺถ เสฎฺฐํ, ตํ จตุสจฺจธมฺมํ, ตสฺส วา โพธกํ สาสนธมฺมํ อุปาคมิํ, ‘‘อยํ ธโมฺม อยํ วินโย’’ติ อุปคจฺฉิํฯ สมฺมาสมฺพุเทฺธหิ เอว วา กุสลาทิวเสน ขนฺธาทิวเสน ยถาสภาวโต สํวิภเตฺตสุ สภาวธเมฺมสุ ยํ ตตฺถ เสฎฺฐํ อุตฺตมํ ปวรํ, ตํ มคฺคผลนิพฺพานธมฺมํ อุปาคมิํ, อตฺตปจฺจกฺขโต อุปคจฺฉิํ สจฺฉากาสิํ, ตสฺมา สฺวาคตํ มม น อปคตํ สุมนฺติตํ น ทุมฺมนฺติตนฺติ โยชนาฯ

ปิลินฺทวจฺฉเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๐. ปุณฺณมาสเตฺถรคาถาวณฺณนา

วิหริ อเปกฺขนฺติ อายสฺมโต ปุณฺณมาสเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โส กิร วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล จกฺกวากโยนิยํ นิพฺพโตฺต ภควนฺตํ คจฺฉนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส อตฺตโน มุขตุเณฺฑน สาลปุปฺผํ คเหตฺวา ปูชํ อกาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิโต สตฺตรเส กเปฺป อฎฺฐกฺขตฺตุํ จกฺกวตฺตี ราชา อโหสิฯ อิมสฺมิํ ปน กเปฺป กสฺสปสฺส ภควโต สาสเน โอสกฺกมาเน กุฎุมฺพิยกุเล นิพฺพตฺติตฺวา ปพฺพชิตฺวา สมณธมฺมํ กตฺวา ตโต จุโต เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถินคเร สมิทฺธิสฺส นาม พฺราหฺมณสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ ตสฺส ชาตทิวเส ตสฺมิํ เคเห สพฺพา ริตฺตกุมฺภิโย สุวณฺณมาสานํ ปุณฺณา อเหสุํฯ เตนสฺส **ปุณฺณมาโส**ติ นามํ อกํสุฯ โส วยปฺปโตฺต พฺราหฺมณวิชฺชาสุ นิปฺผตฺติํ ปตฺวา วิวาหกมฺมํ กตฺวา เอกํ ปุตฺตํ ลภิตฺวา อุปนิสฺสยสมฺปนฺนตาย ฆราวาสํ ชิคุจฺฉโนฺต ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา ปฎิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา ลทฺธูปสมฺปโท ปุพฺพกิจฺจสมฺปโนฺน จตุสจฺจกมฺมฎฺฐาเน ยุตฺตปฺปยุโตฺต วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๗.๑๓-๑๙) –

‘‘สินฺธุยา นทิยา ตีเร, จกฺกวาโก อหํ ตทา;
สุทฺธเสวาลภโกฺขหํ, ปาเปสุ จ สุสญฺญโตฯ

‘‘อทฺทสํ วิรชํ พุทฺธํ, คจฺฉนฺตํ อนิลญฺชเส;
ตุเณฺฑน สาลํ ปคฺคยฺห, วิปสฺสิสฺสาภิโรปยิํฯ

‘‘ยสฺส สทฺธา ตถาคเต, อจลา สุปฺปติฎฺฐิตา;
เตน จิตฺตปฺปสาเทน, ทุคฺคติํ โส น คจฺฉติฯ

‘‘สฺวาคตํ วต เม อาสิ, พุทฺธเสฎฺฐสฺส สนฺติเก;
วิหงฺคเมน สเนฺตน, สุพีชํ โรปิตํ มยาฯ

‘‘เอกนวุติโต กเปฺป, ยํ ปุปฺผมภิโรปยิํ;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘สุจารุทสฺสนา นาม, อเฎฺฐเต เอกนามกา;
กเปฺป สตฺตรเส อาสุํ, จกฺกวตฺตี มหพฺพลาฯ

“กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน”นฺติฯ

อถสฺส ปุราณทุติยิกา ตํ ปโลเภตุกามา อลงฺกตปฏิยตฺตา ปุตฺเตน สทฺธิํ อุปคนฺตฺวา ปิยาลาปภาวาทิเกหิ ภาววิวรณกมฺมํ นาม กาตุํ อารภิฯ เถโร ตสฺสา การณํ ทิสฺวา อตฺตโน กตฺถจิปิ อลคฺคภาวํ ปกาเสนฺโต **“วิหริ อเปกฺข”**นฺติ คาถํ อภาสิฯ

๑๐. ตตฺถ **วิหรี**ติ วิเสสโต หริ อปหริ อปเนสิฯ **อเปกฺข**นฺติ ตณฺหํฯ **อิธา**ติ อิมสฺมิํ โลเก อตฺตภาเว วาฯ **หุร**นฺติ อปรสฺมิํ อนาคเต อตฺตภาเว วาฯ **อิธา**ติ วา อชฺฌตฺติเกสุ อายตเนสุฯ **หุร**นฺติ พาหิเรสุ ฯ **วา**-สโทฺท สมุจฺจยโตฺถ “อปทา วา ทฺวิปทา วา”ติอาทีสุ (อิติวุ. ๙๐; อ. นิ. ๔.๓๔; ๕.๓๒) วิยฯ **โย**ติ อตฺตานเมว ปรํ วิย ทเสฺสติฯ **เวทคู**ติ เวเทน คโต มคฺคญาเณน นิพฺพานํ คโต อธิคโต, จตฺตาริ วา สจฺจานิ ปริญฺญาปหานสจฺฉิกิริยาภาวนาภิสมยวเสน อภิสเมจฺจ ฐิโตฯ **ยตโตฺต**ติ มคฺคสํวเรน สํยตสภาโว, สมฺมาวายาเมน วา สํยตสภาโวฯ **สเพฺพสุ ธเมฺมสุ อนูปลิโตฺต**ติ สเพฺพสุ อารมฺมเณสุ ธเมฺมสุ ตณฺหาทิฏฺฐิเลปวเสน น อุปลิโตฺต, เตน ลาภาทิโลกธเมฺม สมติกฺกมํ ทเสฺสติฯ **โลกสฺสา**ติ อุปาทานกฺขนฺธปญฺจกสฺสฯ ตญฺหิ ลุชฺชนปลุชฺชนเฏฺฐน โลโกฯ **ชญฺญา**ติ ชานิตฺวาฯ **อุทยพฺพยญฺจา**ติ อุปฺปาทเญฺจว วยญฺจ, เอเตน ยถาวุตฺตคุณานํ ปุพฺพภาคปฏิปทํ ทเสฺสติฯ อยํ ปเนตฺถ อโตฺถ – โย สกลสฺส ขนฺธาทิโลกสฺส สมปญฺญาสาย อากาเรหิ อุทยพฺพยํ ชานิตฺวา เวทคู ยตโตฺต กตฺถจิ อนุปลิโตฺต, โส สพฺพตฺถ อเปกฺขํ วิเนยฺย สนฺตุสิโต ตาทิสานํ วิปฺปการานํ น กิญฺจิ มญฺญติ, ตสฺมา ตฺวํ อนฺธพาเล ยถาคตมเคฺคเนว คจฺฉาติฯ อถ สา อิตฺถี “อยํ สมโณ มยิ ปุเตฺต จ นิรเปโกฺข, น สกฺกา อิมํ ปโลเภตุ”นฺติ ปกฺกามิฯ

ปุณฺณมาสเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ปรมตฺถทีปนิยา เถรคาถาสํวณฺณนาย

ปฐมวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. ทุติยวโคฺค

๑. จูฬวจฺฉเตฺถรคาถาวณฺณนา

ปาโมชฺชพหุโลติ อายสฺมโต จูฬวจฺฉเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โส กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล ทลิทฺทกุเล นิพฺพตฺติตฺวา ปเรสํ ภติยา ชีวิกํ กเปฺปโนฺต ภควโต สาวกํ สุชาตํ นาม เถรํ ปํสุกูลํ ปริเยสนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส อุปสงฺกมิตฺวา วตฺถํ ทตฺวา ปญฺจปติฏฺฐิเตน วนฺทิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เตตฺติํสกฺขตฺตุํ เทวรชฺชํ กาเรสิฯ สตฺตสตฺตติกฺขตฺตุํ จกฺกวตฺตี ราชา อโหสิฯ อเนกวารํ ปเทสราชาฯ เอวํ เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต กสฺสปสฺส ภควโต สาสเน โอสกฺกมาเน ปพฺพชิตฺวา สมณธมฺมํ กตฺวา เอกํ พุทฺธนฺตรํ เทวมนุสฺสคตีสุ อปราปรํ ปริวตฺตโนฺต อมฺหากํ ภควโต กาเล โกสมฺพิยํ พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติฯ **จูฬวโจฺฉ**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส วยปฺปโตฺต พฺราหฺมณสิเปฺปสุ นิปฺผตฺติํ คโต พุทฺธคุเณ สุตฺวา ปสนฺนมานโส ภควนฺตํ อุปสงฺกมิ, ตสฺส ภควา ธมฺมํ กเถสิฯ โส ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา ลทฺธูปสมฺปโท กตปุพฺพกิโจฺจ จริตานุกูลํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา ภาเวโนฺต วิหริฯ เตน จ สมเยน โกสมฺพิกา ภิกฺขู ภณฺฑนชาตา อเหสุํฯ ตทา จูฬวจฺฉเตฺถโร อุภเยสํ ภิกฺขูนํ ลทฺธิํ อนาทาย ภควตา ทินฺนวาเท ฐตฺวา วิปสฺสนํ พฺรูเหตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๐.๓๑-๔๐)
–

‘‘ปทุมุตฺตรภควโต, สุชาโต นาม สาวโก;
ปํสุกูลํ คเวสนฺโต, สงฺกาเร จรตี ตทาฯ

‘‘นคเร หํสวติยา, ปเรสํ ภตโก อหํ;
อุปฑฺฒทุสฺสํ ทตฺวาน, สิรสา อภิวาทยิํฯ

‘‘เตน กมฺเมน สุกเตน, เจตนาปณิธีหิ จ;
ชหิตฺวา มานุสํ เทหํ, ตาวติํสมคจฺฉหํฯ

‘‘เตตฺติํสกฺขตฺตุํ เทวินฺท, เทวรชฺชมการยิํ;
สตฺตสตฺตติกฺขตฺตุญฺจ, จกฺกวตฺตี อโหสหํฯ

‘‘ปเทสรชฺชํ วิปุลํ, คณนาโต อสงฺขิยํ;
อุปฑฺฒทุสฺสทาเนน, โมทามิ อกุโตภโยฯ

‘‘อิจฺฉมาโน จหํ อชฺช, สกานนํ สปพฺพตํ;
โขมทุเสฺสหิ ฉาเทยฺยํ, อฑฺฒทุสฺสสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘สตสหสฺสิโต กเปฺป, ยํ ทานมททิํ ตทา;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, อฑฺฒทุสฺสสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อถ จูฬวจฺฉตฺเถโร อรหตฺตํ ปตฺวา เตสํ ภิกฺขูนํ กลหาภิรติยา สกตฺถวินาสํ ทิสฺวา ธมฺมสํเวคปฺปโตฺต, อตฺตโน จ ปตฺตวิเสสํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปีติโสมนสฺสวเสน **‘‘ปาโมชฺชพหุโล’’**ติ คาถํ อภาสิฯ

๑๑. ตตฺถ **ปาโมชฺชพหุโล**ติ สุปริสุทฺธสีลตาย วิปฺปฏิสาราภาวโต อธิกุสเลสุ ธเมฺมสุ อภิรติวเสน ปโมทพหุโลฯ เตเนวาห **‘‘ธเมฺม พุทฺธปฺปเวทิเต’’**ติฯ ตตฺถ **ธเมฺม**ติฯ สตฺตติํสาย โพธิปกฺขิยธเมฺม นววิเธ วา โลกุตฺตรธเมฺมฯ โส หิ สพฺพญฺญุพุเทฺธน สามุกฺกํสิกาย เทสนาย ปกาสิตตฺตา สาติสยํ พุทฺธปฺปเวทิโต นามฯ ตสฺส ปน อธิคมูปายภาวโต เทสนาธโมฺมปิ อิธ ลพฺภเตวฯ **ปทํ สนฺต**นฺติ นิพฺพานํ สนฺธาย วทติฯ เอวรูโป หิ ภิกฺขุ สนฺตํ ปทํ สนฺตํ โกฏฺฐาสํ สพฺพสงฺขารานํ อุปสมภาวโต **สงฺขารูปสมํ** ปรมสุขตาย **สุขํ** นิพฺพานํ อธิคจฺฉติ วินฺทติเยวฯ ปริสุทฺธสีโล หิ ภิกฺขุ วิปฺปฏิสาราภาเวน ปาโมชฺชพหุโล สทฺธเมฺม ยุตฺตปฺปยุโตฺต วิมุตฺติปริโยสานา สพฺพสมฺปตฺติโย ปาปุณาติฯ ยถาห – ‘‘อวิปฺปฏิสารตฺถานิ โข , อานนฺท, กุสลานิ สีลานิ, อวิปฺปฏิสาโร ปาโมชฺชตฺถายา’’ติอาทิ (อ. นิ. ๑๐.๑)ฯ อถ วา **ปาโมชฺชพหุโล**ติ สมฺมาสมฺพุโทฺธ ภควา, สฺวากฺขาโต ธโมฺม, สุปฺปฏิปโนฺน สโงฺฆติ รตนตฺตยํ สนฺธาย ปโมทพหุโลฯ ตตฺถ ปน โส ปโมทพหุโล กิํ วา กโรตีติ อาห ‘‘ธเมฺม พุทฺธปฺปเวทิเต’’ติอาทิฯ สทฺธาสมฺปนฺนสฺส หิ สปฺปุริสสํเสวนสทฺธมฺมสฺสวนโยนิโสมนสิการธมฺมานุธมฺมปฏิปตฺตีนํ สุเขเนว สมฺภวโต สมฺปตฺติโย หตฺถคตา เอว โหนฺติ, ยถาห – ‘‘สทฺธาชาโต อุปสงฺกมติ, อุปสงฺกมนฺโต ปยิรุปาสตี’’ติอาทิ (ม. นิ. ๒.๑๘๓)ฯ

จูฬวจฺฉตฺเถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. มหาวจฺฉตฺเถรคาถาวณฺณนา

ปญฺญาพลีติ อายสฺมโต มหาวจฺฉเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยํ กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ ปานียทานมทาสิฯ ปุน สิขิสฺส ภควโต กาเล อุปาสโก หุตฺวา วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ พหุํ ปุญฺญกมฺมํ อกาสิ, โส เตหิ ปุญฺญกมฺเมหิ ตตฺถ ตตฺถ สุคตีสุเยว สํสรนฺโต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท มคธรฏฺเฐ นาฬกคาเม สมิทฺธิสฺส นาม พฺราหฺมณสฺส ปุตฺโต หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ ตสฺส **มหาวจฺโฉ**ติ นามํ อโหสิฯ โส วยปฺปตฺโต อายสฺมโต สาริปุตฺตสฺส ภควโต สาวกภาวํ สุตฺวา ‘‘โสปิ นาม มหาปญฺโญฯ ยสฺส สาวกตฺตํ อุปาคโต, โส เอว มเญฺญ อิมสฺมึ โลเก อคฺคปุคฺคโล’’ติ ภควติ สทฺธํ อุปฺปาเทตฺวา สตฺถุ สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา กมฺมฏฺฐานํ อนุยุญฺชนฺโต น จิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๐.๕๑-๕๖) –

> ‘‘ปทุมุตฺตรพุทฺธสฺส, ภิกฺขุสเงฺฆ อนุตฺตเร;
> ปสนฺนจิตฺโต สุมโน, ปานียฆฏมปูรยึฯ
>
> ‘‘ปพฺพตเคฺค ทุมเคฺค วา, อากาเส วาถ ภูมิยํ;
> ยทา ปานียมิจฺฉามิ, ขิปฺปํ นิพฺพตฺตเต มมฯ
>
> ‘‘สตสหสฺสิโต กเปฺป, ยํ ทานมททึ ตทา;
> ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, ทกทานสฺสิทํ ผลํฯ
>
> ‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… ภวา สเพฺพ สมูหตา;
> ฉฬภิญฺญา สจฺฉิกตา, กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

เอวํ ปน อรหตฺตํ ปตฺวา วิมุตฺติสุขํ อนุภวนฺโต สาสนสฺส นิยฺยานิกภาววิภาวเนน สพฺรหฺมจารีนํ อุสฺสาหชนนตฺถํ **‘‘ปญฺญาพลี’’**ติ คาถํ อภาสิฯ

๑๒. ตตฺถ **ปญฺญาพลี**ติ ปาริหาริยปญฺญาย วิปสฺสนาปญฺญาย จ วเสน อภิณฺหโส สาติสเยน ปญฺญาพเลน สมนฺนาคโตฯ **สีลวตูปปนฺโน**ติ อุกฺกํสคเตน จตุปาริสุทฺธิสีเลน, ธุตธมฺมสงฺขาเตหิ วเตหิ จ อุปปนฺโน สมนฺนาคโตฯ **สมาหิโต**ติ อุปจารปฺปนาเภเทน สมาธินา สมาหิโตฯ **ฌานรโต**ติ ตโต เอว อารมฺมณูปนิชฺฌาเนน ลกฺขณูปนิชฺฌาเนน จ รโต สตตาภิยุตฺโตฯ สพฺพกาลํ สติยา อวิปฺปวาสวเสน **สติมาฯ ยทตฺถิย**นฺติ อตฺถโต อนเปตํ อตฺถิยํ, เยน อตฺถิยํ ยทตฺถิยํฯ ยถา ปจฺจเย ปริภุญฺชนฺตสฺส ปริภุญฺชนํ อตฺถิยํ โหติ, ตถา **โภชนํ ภุญฺชมาโน**ฯ สามิปริโภเคน หิ ตํ อตฺถิยํ โหติ ทายชฺชปริโภเคน วา, น อญฺญถา โภชนนฺติ จ นิทสฺสนมตฺตํ ทฏฺฐพฺพํฯ ภุญฺชิยติ ปริภุญฺชิยตีติ วา โภชนํ, จตฺตาโร ปจฺจยาฯ ‘‘ยทตฺถิก’’นฺติ วา ปาโฐฯ ยทตฺถํ ยสฺสตฺถาย สตฺถารา ปจฺจยา อนุญฺญาตา, ตทตฺถํ กายสฺส ฐิติอาทิอตฺถํ, ตญฺจ อนุปาทิเสสนิพฺพานตฺถํฯ ตสฺมา อนุปาทาปรินิพฺพานตฺถํ โภชนปจฺจเย ภุญฺชมาโน ตโต เอว **กเงฺขถ กาลํ** อตฺตโน อนุปาทาปรินิพฺพานกาลํ อาคเมยฺยฯ **อิธ** อิมสฺมึ สาสเน **วีตราโค**ฯ พาหิรกสฺส ปน กาเมสุ วีตราคสฺส อิทํ นตฺถีติ อธิปฺปาโยฯ

มหาวจฺฉเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. วนวจฺฉเตฺถรคาถาวณฺณนา

นีลพฺภวณฺณาติ อายสฺมโต วนวจฺฉเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โส กิร อตฺถทสฺสิโน ภควโต กาเล กจฺฉปโยนิยํ นิพฺพโตฺต วินตาย นาม นทิยา วสติฯ ตสฺส ขุทฺทกนาวปฺปมาโณ อตฺตภาโว อโหสิฯ โส กิร เอกทิวสํ ภควนฺตํ นทิยา ตีเร ฐิตํ ทิสฺวา, ‘‘ปารํ คนฺตุกาโม มเญฺญ

ภควา’’ติ อตฺตโน ปิฏฺฐิยํ อาโรเปตฺวา เนตุกาโม ปาทมูเล นิปชฺชิฯ ภควา ตสฺส อชฺฌาสยํ ญตฺวา ตํ อนุกมฺปโนฺต อารุหิฯ โส ปีติโสมนสฺสชาโต โสตํ ฉินฺทโนฺต ชิยาย เวเคน ขิตฺตสโร วิย ตาวเทว ปรตีรํ ปาเปสิฯ ภควา ตสฺส ปุญฺญสฺส ผลํ เอตรหิ นิพฺพตฺตนกสมฺปตฺติญฺจ พฺยากริตฺวา ปกฺกามิฯ โส เตน ปุญฺญกมฺเมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อเนกสตกฺขตฺตุํ ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา อรญฺญวาสีเยว อโหสิฯ ปุน กสฺสปพุทฺธกาเล กโปตโยนิยํ นิพฺพตฺติตฺวา อรเญฺญ วิหรนฺตํ เมตฺตาวิหาริํ เอกํ ภิกฺขุํ ทิสฺวา จิตฺตํ ปสาเทสิฯ

ตโต ปน จุโต พาราณสิยํ กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วยปฺปโตฺต สํเวคชาโต ปพฺพชิตฺวา วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ พหุํ ปุญฺญกมฺมํ อุปจินิฯ เอวํ ตตฺถ ตตฺถ เทวมนุเสฺสสุ สํสริตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท กปิลวตฺถุนคเร วจฺฉโคตฺตสฺส นาม พฺราหฺมณสฺส เคเห ปฏิสนฺธิํ คณฺหิฯ ตสฺส มาตา ปริปกฺกคพฺภา อรญฺญํ ทสฺสนตฺถาย สญฺชาตโทหฬา อรญฺญํ ปวิสิตฺวา วิจรติ, ตาวเทวสฺสา กมฺมชวาตา จลิํสุ, ติโรกรณิํ ปริกฺขิปิตฺวา อทํสุฯ สา ธญฺญปุญฺญลกฺขณํ ปุตฺตํ วิชายิฯ โส โพธิสเตฺตน สห ปํสุกีฬิกสหาโย อโหสิฯ ‘‘วโจฺฉ’’ติสฺส นามญฺจ อโหสิฯ วนาภิรติยา วเสน **วนวโจฺฉ**ติ ปญฺญายิตฺถฯ อปรภาเค มหาสเตฺต มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมิตฺวา มหาปธานํ ปทหเนฺต, ‘‘อหมฺปิ สิทฺธตฺถกุมาเรน สห อรเญฺญ วิหริสฺสามี’’ติ นิกฺขมิตฺวา ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา หิมวเนฺต วสโนฺต อภิสมฺพุทฺธภาวํ สุตฺวา ภควโต สนฺติกํ อุปคนฺตฺวา ปพฺพชิตฺวา กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา อรเญฺญ วสมาโน นจิรเสฺสว วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อรหตฺตํ สจฺฉากาสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๔๙-๑๔๘-๑๖๓) –

‘‘อตฺถทสฺสี ตุ ภควา, สยมฺภู โลกนายโก;
วินตานทิยา ตีรํ, อุปคจฺฉิ ตถาคโตฯ

‘‘อุทกา อภินิกฺขมฺม, กจฺฉโป วาริโคจโร;
พุทฺธํ ตาเรตุกาโมหํ, อุเปสิํ โลกนายกํฯ

‘‘อภิรูหตุ มํ พุโทฺธ, อตฺถทสฺสี มหามุนิ;
อหํ ตํ ตารยิสฺสามิ, ทุกฺขสฺสนฺตกโร ตุวํฯ

‘‘มม สงฺกปฺปมญฺญาย, อตฺถทสฺสี มหายโส;
อภิรูหิตฺวา เม ปิฏฺฐิํ, อฏฺฐาสิ โลกนายโกฯ

‘‘ยโต สรามิ อตฺตานํ, ยโต ปโตฺตสฺมิ วิญฺญุตํ;
สุขํ เม ตาทิสํ นตฺถิ, ผุเฏฺฐ ปาทตเล ยถาฯ

‘‘อุตฺตริตฺวาน สมฺพุโทฺธ, อตฺถทสฺสี มหายโส;
นทิตีรมฺหิ ฐตฺวาน, อิมา คาถา อภาสถฯ

‘‘ยาวตา วตฺตเต จิตฺตํ, คงฺคาโสตํ ตรามหํ;
อยญฺจ กจฺฉโป ราชา, ตาเรสิ มม ปญฺญวาฯ

‘‘อิมินา พุทฺธตรเณน, เมตฺตจิตฺตวตาย จ;
อฏฺฐารเส กปฺปสเต, เทวโลเก รมิสฺสติฯ

‘‘เทวโลกา อิธาคนฺตฺวา, สุกฺกมูเลน โจทิโต;

เอกาสเน นิสีทิตฺวา, กงฺขาโสตํ ตริสฺสติฯ

‘‘ยถาปิ ภทฺทเก เขตฺเต, พีชํ อปฺปมฺปิ โรปิตํ;
สมฺมาธาเร ปเวจฺฉนฺเต, ผลํ โตเสติ กสฺสกํฯ

‘‘ตเถวิทํ พุทฺธเขตฺตํ, สมฺมาสมฺพุทฺธเทสิตํ;
สมฺมาธาเร ปเวจฺฉนฺเต, ผลํ มํ โตสยิสฺสติฯ

‘‘ปธานปหิตโตฺตมฺหิ, อุปสนฺโต นิรูปธิ;
สพฺพาสเว ปริญฺญาย, วิหรามิ อนาสโวฯ

‘‘อฏฺฐารเส กปฺปสเต, ยํ กมฺมมกริํ ตทา;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, ตรณาย อิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

เอวํ ปน อรหตฺตํ ปตฺวา ภควติ กปิลวตฺถุสฺมิํ วิหรนฺเต ตตฺถ คนฺตฺวา สตฺถารํ วนฺทิตฺวา ภิกฺขูหิ สมาคโต ปฏิสนฺถารวเสน ‘‘กิํ, อาวุโส, อรเญฺญ ผาสุวิหาโร ลโทฺธ’’ติ ปุฏฺโฐ ‘‘รมณียา, อาวุโส, อรเญฺญ ปพฺพตา’’ติ อตฺตนา วุฏฺฐปพฺพเต วเณฺณโนฺต **‘‘นีลพฺภวณฺณา’’**ติ คาถํ อภาสิฯ

๑๓. ตตฺถ **นีลพฺภวณฺณา**ติ นีลวลาหกนิภา นีลวลาหกสณฺฐานา จฯ **รุจิรา**ติ รุจิยา สกิรณา ปภสฺสรา จฯ **สีตวารี**ติ สีตลสลิลาฯ **สุจินฺธรา**ติ สุจิสุทฺธภูมิภาคตาย สุทฺธจิตฺตานํ วา อริยานํ นิวาสนฏฺฐานตาย สุจินฺธราฯ คาถาสุขตฺถญฺหิ สานุนาสิกํ กตฺวา นิเทฺทโสฯ ‘‘สีตวาริ สุจินฺธรา’’ติปิ ปาโฐ, สีตสุจิวาริธรา สีตลวิมลสลิลาสยวโนฺตติ อโตฺถฯ **อินฺทโคปกสญฺฉนฺนา**ติ อินฺทโคปกนามเกหิ ปวาฬวเณฺณหิ รตฺตกิมีหิ สญฺฉาทิตา ปาวุสฺสกาลวเสน เอวมาหฯ เกจิ ปน ‘‘อินฺทโคปกนามานิ รตฺตติณานี’’ติ วทนฺติฯ อปเร ‘‘กณิการรุกฺขา’’ติฯ **เสลา**ติ สิลามยา ปพฺพตา, น ปํสุปพฺพตาติ อโตฺถฯ เตนาห – ‘‘ยถาปิ ปพฺพโต เสโล’’ติ (อุทา. ๒๔)ฯ **รมยนฺติ ม**นฺติ มํ รมาเปนฺติ, มยฺหํ วิเวกาภิรติํ ปริพฺรูเหนฺติฯ เอวํ เถโร อตฺตโน จิรกาลปริภาวิตํ อรญฺญาภิรติํ ปเวเทโนฺต ติวิธํ วิเวกาภิรติเมว ทีเปติฯ ตตฺถ อุปธิวิเวเกน อญฺญาพฺยากรณํ ทีปิตเมว โหตีติฯ

วนวจฺฉเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. สิวกสามเณรคาถาวณฺณนา

อุปชฺฌาโยติ สิวกสฺส สามเณรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โส กิร อิโต เอกติํเส กเปฺป เวสฺสภุสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพโตฺต เอกทิวสํ เกนจิเทว กรณีเยน อรญฺญํ ปวิโฏฺฐ ตตฺถ ปพฺพตนฺตเร นิสินฺนํ เวสฺสภุํ ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนจิโตฺต อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา อญฺชลิํ ปคฺคยฺห อฏฺฐาสิฯ ปุน ตตฺถ มโนหรานิ กาสุมาริกผลานิ ทิสฺวา ตานิ คเหตฺวา ภควโต อุปเนสิ, ปฏิคฺคเหสิ ภควา อนุกมฺปํ อุปาทายฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต กสฺสปสฺส ภควโต สาสเน มาตุเล ปพฺพชเนฺต เตน สทฺธิํ ปพฺพชิตฺวา พหุํ วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ กุสลํ อุปจินิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท วนวจฺฉเตฺถรสฺส ภาคิเนยฺโย หุตฺวา นิพฺพโตฺต, **สิวโก**ติสฺส นามํ อโหสิฯ ตสฺส มาตา อตฺตโน เชฏฺฐภาติเก วนวเจฺฉ สาสเน ปพฺพชิตฺวา ปพฺพชิตกิจฺจํ มตฺถกํ ปาเปตฺวา อรเญฺญ วิหรเนฺต ตํ ปวตฺติํ สุตฺวา ปุตฺตํ อาห – ‘‘ตาต สิวก, เถรสฺส สนฺติเก

ปพฺพชิตฺวา เถรํ อุปฏฺฐห, มหลฺลโก ทานิ เถโร''ติฯ โส มาตุ เอกวจเนเนว จ ปุเพฺพ กตาธิการตาย จ มาตุลเตฺถรสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา ปพฺพชิตฺวา ตํ อุปฏฺฐหโนฺต อรเญฺญ วสติฯ

ตสฺส เอกทิวสํ เกนจิเทว กรณีเยน คามนฺตํ คตสฺส ขโร อาพาโธ อุปฺปชฺชิฯ มนุเสฺสสุ เภสชฺชํ กโรเนฺตสุปิ น ปฏิปฺปสฺสมฺภิฯ ตสฺมิํ จิรายเนฺต เถโร ''สามเณโร จิรายติ, กิํ นุ โข การณ''นฺติ ตตฺถ คนฺตฺวา ตํ คิลานํ ทิสฺวา ตสฺส ตํ ตํ กตฺตพฺพยุตฺตกํ กโรโนฺต ทิวสภาคํ วีตินาเมตฺวา รตฺติภาเค พลวปจฺจูสเวลายํ อาห – ''สิวก, น มยา ปพฺพชิตกาลโต ปฏฺฐาย คาเม วสิตปุพฺพํ, อิโต อรญฺญเมว คจฺฉามา''ติฯ ตํ สุตฺวา สิวโก ''ยทิปิ เม, ภเนฺต, อิทานิ กาโย คามเนฺต ฐิโต, จิตฺตํ ปน อรเญฺญ, ตสฺมา สยาโนปิ อรญฺญเมว คมิสฺสามี''ติ, ตํ สุตฺวา เถโร ตํ พาหายํ คเหตฺวา อรญฺญเมว เนตฺวา โอวาทํ อทาสิฯ โส เถรสฺส โอวาเท ฐตฺวา วิปสฺสิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๓๘.๕๓-๕๘) –

> ''กณิการํว โชตนฺตํ, นิสินฺนํ ปพฺพตนฺตเร;
> อทฺทสํ วิรชํ พุทฺธํ, โลกเชฏฺฐํ นราสภํฯ
>
> ''ปสนฺนจิโตฺต สุมโน, กิเร กตฺวาน อญฺชลิํ;
> กาสุมาริกมาทาย, พุทฺธเสฏฺฐสฺสทาสหํฯ
>
> ''เอกติํเส อิโต กเปฺป, ยํ ผลํ อททิํ ตทา;
> ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, ผลทานสฺสิทํ ผลํฯ
>
> ''กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน''นฺติฯ

โส อรหตฺตํ ปตฺวา อุปชฺฌาเยน อตฺตนา จ วุตฺตมตฺถํ สํสนฺทิตฺวา อตฺตโน วิเวกาภิรติกตํ กตกิจฺจตญฺจ ปเวเทโนฺต **''อุปชฺฌาโย มํ อวจา''**ติ คาถํ อภาสิฯ

๑๔. ตตฺถ **อุปชฺฌาโย**ติ วชฺชาวชฺชํ อุปนิชฺฌายติ หิเตสิตํ ปจฺจุปฏฺฐเปตฺวา ญาณจกฺขุนา เปกฺขตีติ อุปชฺฌาโยฯ **มนฺ**ติ อตฺตานํ วทติฯ **อวจา**ติ อภาสิฯ **อิโต คจฺฉาม สีวกา**ติ วุตฺตาการทสฺสนํ, สิวก, อิโต คามนฺตโต อรญฺญฏฺฐานเมว เอหิ คจฺฉาม, ตเทว อมฺหากํ วสนโยคฺคนฺติ อธิปฺปาโยฯ เอวํ ปน อุปชฺฌาเยน วุโตฺต สิวโก ภโทฺร อสฺสาชานีโย วิย กสาภิหโต สญฺชาตสํเวโค หุตฺวา อรญฺญเมว คนฺตุกามตํ ปเวเทโนฺต –

> ''คาเม เม วสติ กาโย, อรเญฺญ เม คตํ มโน;
> เสมานโกปิ คจฺฉามิ, นตฺถิ สโงฺค วิชานต''นฺติฯ –อาห;

ตสฺสโตฺถ – ยสฺมา อิทานิ ยทิปิ เม อิทํ สรีรํ คามเนฺต ฐิตํ, อชฺฌาสโย ปน อรญฺญเมว คโต, ตสฺมา เสมานโกปิ คจฺฉามิ เคลเญฺญน ฐานนิสชฺชาคมเนสุ อสมตฺถตาย สยาโนปิ อิมินา สยิตากาเรน สรีสโป วิย สรีสปโนฺต, เอถ, ภเนฺต, อรญฺญเมว คจฺฉาม, กสฺมา? **นตฺถิ สโงฺค วิชานต**นฺติ, ยสฺมา ธมฺมสภาวา กาเมสุ สํสาเร จ อาทีนวํ, เนกฺขเมฺม นิพฺพาเน จ อานิสํสํ ยาถาวโต ชานนฺตสฺส น กตฺถจิ สโงฺค, ตสฺมา เอกปเทเนว อุปชฺฌายสฺส อาณา อนุฏฺฐิตาติ, ตทปเทเสน อญฺญํ พฺยากาสิฯ

สิวกสามเณรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. กุณฺฑธานเตฺถรคาถาวณฺณนา

ปญฺจ ฉินฺท ปญฺจ ชเหติ อายสฺมโต กุณฺฑธานเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โส กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล หํสวตีนคเร กุลเคเห อุปฺปนฺโน วยปฺปตฺโต เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ธมฺมํ สุณนฺโต สตฺถารา เอกํ ภิกฺขุํ ปฐมํ สลากํ คณฺหนฺตานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐปิยมานํ ทิสฺวา ตํ ฐานนฺตรํ ปตฺเถตฺวา ตทนุรูปํ ปุญฺญํ กโรนฺโต วิจริฯ โส เอกทิวสํ ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต นิโรธสมาปตฺติโต วุฏฺฐาย นิสินฺนสฺส มโนสิลาจุณฺณปิญฺชรํ มหนฺตํ กทลิผลกณฺณิกํ อุปเนสิ, ตํ ภควา ปฏิคฺคเหตฺวา ปริภุญฺชิฯ โส เตน ปุญฺญกมฺเมน เอกาทสกฺขตฺตุํ เทเวสุ เทวรชฺชํ กาเรสิฯ จตุวีสติวาเร ราชา อโหสิ จกฺกวตฺตีฯ เอวํ โส ปุนปฺปุนํ ปุญฺญานิ กตฺวา อปราปรํ เทวมนุสฺเสสุ สํสรนฺโต กสฺสปพุทฺธกาเล ภุมฺมเทวตา หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ ทีฆายุกพุทฺธานญฺจ นาม น อนฺวทฺธมาสิโก อุโปสโถ โหติฯ ตถา หิ วิปสฺสิสฺส ภควโต ฉพฺพสฺสนฺตเร ฉพฺพสฺสนฺตเร อุโปสโถ อโหสิฯ กสฺสปทสพโล ปน ฉฏฺเฐ ฉฏฺเฐ มาเส ปาติโมกฺขํ โอสาเรสิฯ ตสฺส ปาติโมกฺขสฺส โอสารณกาเล ทิสาวาสิกา เทฺว สหายกา ภิกฺขู ''อุโปสถํ กริสฺสามา''ติ คจฺฉนฺติฯ

อยํ ภุมฺมเทวตา จินฺเตสิ – ''อิเมสํ ทฺวินฺนํ ภิกฺขูนํ เมตฺติ อติวิย ทฬฺหา, กึ นุ โข, เภทเก สติ ภิเชฺชยฺย, น ภิเชฺชยฺยา''ติ, สา เตสํ โอกาสํ โอโลกยมานา เตสํ อวิทูเรเนว คจฺฉติฯ อเถโก เถโร เอกสฺส หเตฺถ ปตฺตจีวรํ ทตฺวา สรีรวฬญฺชนตฺถํ อุทกผาสุกฏฺฐานํ คนฺตฺวา โธตหตฺถปาโท หุตฺวา คุมฺพสมีปโต นิกฺขมติ ภุมฺมเทวตา ตสฺส เถรสฺส ปจฺฉโต อุตฺตมรูปา อิตฺถี หุตฺวา เกเส วิธุนิตฺวา สํวิธาย สมฺพนฺธนฺตี วิย ปิฏฺฐิยํ ปํสุํ ปุญฺฉมานา วิย สาฏกํ สํวิธาย นิวาสยมานา วิย จ หุตฺวา เถรสฺส ปทานุปทิกา หุตฺวา คุมฺพโต นิกฺขนฺตาฯ เอกมเนฺต ฐิโต สหายกเตฺถโร ตํ การณํ ทิสฺวาว โทมนสฺสชาโต ''นฏฺโฐ ทานิ เม อิมินา ภิกฺขุนา สทฺธึ ทีฆรตฺตานุคโต สิเนโห, สจาหํ เอวํวิธภาวํ ชาเนยฺยํ, เอตฺตกํ อทฺธานํ อิมินา สทฺธึ วิสฺสาสํ น กเรยฺย''นฺติ จินฺเตตฺวา อาคจฺฉนฺตเสฺสวสฺส, ''หนฺทาวุโส, ตุยฺหํ ปตฺตจีวรํ, ตาทิเสน ปาเปน สทฺธึ เอกมคฺคํ นาคจฺฉามี''ติ อาหฯ ตํ กถํ สุตฺวา ตสฺส ลชฺชิภิกฺขุโน หทยํ ติขิณสตฺตึ คเหตฺวา วิทฺธํ วิย อโหสิฯ ตโต นํ อาห – ''อาวุโส, กึ นาเมตํ วทสิ, อหํ เอตฺตกํ กาลํ ทุกฺกฏมตฺตมฺปิ อาปตฺตึ น ชานามิฯ ตฺวํ ปน มํ อชฺช 'ปาโป'ติ วทสิ, กึ เต ทิฏฺฐ''นฺติฯ ''กึ อเญฺญน ทิเฏฺฐน, กึ ตฺวํ เอวํวิเธน อลงฺกตปฏิยเตฺตน มาตุคาเมน สทฺธึ เอกฏฺฐาเน หุตฺวา นิกฺขโนฺต''ติฯ ''นเตฺถตํ, อาวุโส, มยฺหํ, นาหํ เอวรูปํ มาตุคามํ ปสฺสามี''ติฯ ตสฺส ยาวตติยํ กเถนฺตสฺสาปิ อิตโร เถโร กถํ อสทฺทหิตฺวา อตฺตนา ทิฏฺฐการณํเยว ภูตตฺถํ กตฺวา คณฺหโนฺต เตน สทฺธึ เอกมเคฺคน อคนฺตฺวา อเญฺญน มเคฺคน สตฺถุ สนฺติกํ คโตฯ อิตโรปิ ภิกฺขุ อเญฺญน มเคฺคน สตฺถุ สนฺติกํเยว คโตฯ

ตโต ภิกฺขุสงฺฆสฺส อุโปสถาคารํ ปวิสนเวลาย โส ภิกฺขุ ตํ ภิกฺขุํ อุโปสถเคฺค สญฺชานิตฺวา, ''อิมสฺมึ อุโปสถเคฺค เอวรูโป นาม ปาปภิกฺขุ อตฺถิ, นาหํ เตน สทฺธึ อุโปสถํ กริสฺสามี''ติ นิกฺขมิตฺวา พหิ อฏฺฐาสิฯ อถ ภุมฺมเทวตา ''ภาริยํ มยา กมฺมํ กต''นฺติ มหลฺลกอุปาสกวเณฺณน ตสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา ''กสฺมา, ภเนฺต, อโยฺย อิมสฺมึ ฐาเน ฐิโต''ติ อาหฯ ''อุปาสก, อิมํ อุโปสถคฺคํ เอโก ปาปภิกฺขุ ปวิโฏฺฐ, 'นาหํ เตน สทฺธึ อุโปสถํ กโรมี'ติ พหิ ฐิโตมฺหี''ติฯ ''ภเนฺต, มา เอวํ คณฺหถ, ปริสุทฺธสีโล เอส ภิกฺขุฯ ตุเมฺหหิ ทิฏฺฐมาตุคาโม นาม อหํ, มยา ตุมฺหากํ วีมํสนตฺถาย 'ทฬฺหา นุ โข อิเมสํ เถรานํ เมตฺติ, โน ทฬฺหา'ติ ภิชฺชนาภิชฺชนภาวํ โอโลเกเนฺตน ตํ กมฺมํ กต''นฺติฯ ''โก ปน, ตฺวํ สปฺปุริสา''ติ? ''อหํ เอกา ภุมฺมเทวตา, ภเนฺต''ติ เทวปุโตฺต กเถโนฺต ทิพฺพานุภาเวน ฐตฺวา เถรสฺส ปาเทสุ นิปติตฺวา ''มยฺหํ, ภเนฺต, ขมถ, เอตํ โทสํ เถโร น ชานาติ, อุโปสถํ กโรถา''ติ เถรํ ยาจิตฺวา อุโปสถคฺคํ ปเวเสสิฯ โส เถโร อุโปสถํ ตาว เอกฏฺฐาเน อกาสิ, มิตฺตสนฺถววเสน ปน ปุน เตน สทฺธึ น เอกฏฺฐาเน อโหสีติฯ อิมสฺส เถรสฺส กมฺมํ น กถียติ, จุทิตกเตฺถโร ปน อปราปรํ วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรนฺโต อรหตฺตํ ปาปุณิฯ

ภุมฺมเทวตา ตสฺส กมฺมสฺส นิสฺสเนฺทน เอกํ พุทฺธนฺตรํ อปายภยโต น มุจฺจิตฺถฯ สเจ ปน กิสฺมิญฺจิ กาเล มนุสฺสตฺตํ อาคจฺฉติ, อเญฺญน เยน เกนจิ กโต โทโส ตเสฺสว อุปริ ปตติฯ โส อมฺหากํ ภควโต กาเล สาวตฺถิยํ พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติฯ ''ธานมาณโว''ติสฺส นามํ อกํสุฯ โส วยปฺปตฺโต ตโย เวเท อุคฺคณฺหิตฺวา มหลฺลกกาเล สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิ, ตสฺส อุปสมฺปนฺนทิวสโต ปฏฺฐาย เอกา อลงฺกตปฏิยตฺตา อิตฺถี ตสฺมิํ คามํ ปวิสเนฺต สทฺธิํเยว คามํ ปวิสติ, นิกฺขมเนฺต นิกฺขมติฯ วิหารํ ปวิสเนฺตปิ สทฺธิํ ปวิสติ, ติฏฺฐเนฺตปิ ติฏฺฐตีติ เอวํ นิจฺจานุพนฺธา ปญฺญายติฯ เถโร ตํ น ปสฺสติฯ ตสฺส ปุน ปุริมกมฺมนิสฺสเนฺทน สา อเญฺญสํ อุปฏฺฐาติฯ คาเม ยาคุํ ภิกฺขญฺจ ททมานา อิตฺถิโย ''ภเนฺต, อยํ เอโก ยาคุอุฬุโงฺก ตุมฺหากํ, เอโก อิมิสฺสา อมฺหากํ สหายิกายา''ติ ปริหาสํ กโรนฺติฯ เถรสฺส มหตี วิเหสา โหติฯ วิหารคตมฺปิ นํ สามเณรา เจว ทหรา ภิกฺขู จ ปริวาเรตฺวา ''ธาโน โกโณฺฑ ชาโต''ติ ปริหาสํ กโรนฺติฯ อถสฺส เตเนว การเณน **กุณฺฑธานเตฺถโร**ติ นามํ ชาตํฯ โส อุฏฺฐาย สมุฏฺฐาย เตหิ กริยมานํ เกฬิํ สหิตุํ อสโกฺกเนฺต อุมฺมาทํ คเหตฺวา ''ตุเมฺห โกณฺฑา, ตุมฺหากํ อุปชฺฌาโย โกโณฺฑ, อาจริโย โกโณฺฑ''ติ วทติฯ อถ นํ สตฺถุ อาโรเจสุํ ''กุณฺฑธาโน, ภเนฺต, ทหรสามเณเรหิ สทฺธิํ เอวํ ผรุสวาจํ วทตี''ติฯ สตฺถา ตํ ปโกฺกสาเปตฺวา ''สจฺจํ กิร ตฺวํ, ธาน, สามเณเรหิ สทฺธิํ ผรุสวาจํ วทสี''ติ วตฺวา เตน ''สจฺจํ ภควา''ติ วุเตฺต ''กสฺมา เอวํ วเทสี''ติ อาหฯ ''ภเนฺต, นิพทฺธํ วิเหสํ อสหเนฺต เอวํ กเถมี''ติฯ ''ตฺวํ ปุเพฺพ กตกมฺมํ ยาวชฺชทิวสา ชีราเปตุํ น สโกฺกสิ, ปุน เอวรูปํ ผรุสํ มาวที ภิกฺขู''ติ วตฺวา อาห –

> ''มาโวจ ผรุสํ กญฺจิ, วุตฺตา ปฏิวเทยฺยุ ตํ;
> ทุกฺขา หิ สารมฺภกถา, ปฏิทณฺฑา ผุเสยฺยุ ตํฯ
>
> ''สเจ เนเรสิ อตฺตานํ, กํโส อุปหโต ยถา;
> เอส ปโตฺตสิ นิพฺพานํ, สารโมฺภ เต น วิชฺชตี''ติฯ (ธ. ป. ๑๓๓-๑๓๔);

อิมญฺจ ปน ตสฺส เถรสฺส มาตุคาเมน สทฺธิํ วิจรณภาวํ โกสลรโญฺญปิ กถยิํสุฯ ราชา ''คจฺฉถ, ภเณ, วีมํสถา''ติ เปเสตฺวา สยมฺปิ มเนฺทเนว ปริวาเรน เถรสฺส วสนฏฺฐานํ คนฺตฺวา เอกมเนฺต โอโลเกเนฺต อฏฺฐาสิฯ ตสฺมิํ ขเณ เถโร สูจิกมฺมํ กโรเนฺต นิสิโนฺน โหติ, สาปิ อิตฺถี อวิทูเร ฐาเน ฐิตา วิย ปญฺญายติฯ ราชา ทิสฺวา ''อตฺถิทํ การณ''นฺติ ตสฺสา ฐิตฏฺฐานํ อคมาสิฯ สา ตสฺมิํ อาคจฺฉเนฺต เถรสฺส วสนปณฺณสาลํ ปวิฏฺฐา วิย อโหสิฯ ราชาปิ ตาย สทฺธิํ ตเมว ปณฺณสาลํ ปวิสิตฺวา สพฺพตฺถ โอโลเกเนฺต อทิสฺวา ''นายํ มาตุคาโม, เถรสฺส เอโก กมฺมวิปาโก''ติ สญฺญํ กตฺวา ปฐมํ เถรสฺส สมีเปน คจฺฉโนฺตปิ เถรํ อวนฺทิตฺวา ตสฺส การณสฺส อภูตภาวํ ญตฺวา อาคมฺม เถรํ วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ นิสิโนฺน ''กจฺจิ, ภเนฺต, ปิณฺฑเกน น กิลมถา''ติ ปุจฺฉิฯ เถโร ''วฏฺฏติ, มหาราชา''ติ อาหฯ ''ชานามหํ, ภเนฺต, อยฺยสฺส กถํ, เอวรูเปน ปริกฺกิเลเสน สทฺธิํ จรนฺตานํ ตุมฺหากํ เก นาม ปสีทิสฺสนฺติ, อิโต ปฏฺฐาย โว กตฺถจิ คมนกิจฺจํ นตฺถิ, อหํ จตูหิ ปจฺจเยหิ ตุเมฺห อุปฏฺฐหิสฺสามิ, ตุเมฺห โยนิโส มนสิกาเร มา ปมชฺชิตฺถา''ติ นิพทฺธภิกฺขํ ปฏฺฐเปสิฯ เถโร ราชานํ อุปตฺถมฺภกํ ลภิตฺวา โภชนสปฺปาเยน เอกคฺคจิโตฺต หุตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ ตโต ปฏฺฐาย สา อิตฺถี อนฺตรธายิฯ

ตทา มหาสุภทฺทา อุคฺคนคเร มิจฺฉาทิฏฺฐิกกุเล วสมานา ''สตฺถา มํ อนุกมฺปตู''ติ อุโปสถํ อธิฏฺฐาย นิรามคนฺธา หุตฺวา อุปริปาสาทตเล ฐิตา ''อิมานิ ปุปฺผานิ อนฺตเร อฏฺฐตฺวา ทสพลสฺส มตฺถเก วิตานํ หุตฺวา ติฏฺฐนฺตุ, ทสพโล อิมาย สญฺญาย เสฺว ปญฺจหิ ภิกฺขุสเตหิ สทฺธิํ มยฺหํ ภิกฺขํ คณฺหตู''ติ สจฺจกิริยํ กตฺวา อฏฺฐ สุมนปุปฺผมุฏฺฐิโย วิสฺสเชฺชสิฯ ปุปฺผานิ คนฺตฺวา

ธมฺมเทสนาเวลาย สตฺถุ มตฺถเก วิตานํ หุตฺวา อฏฺฐํสุฯ สตฺถา ตํ สุมนปุปฺผวิตานํ ทิสฺวา จิเตฺตเนว สุภทฺทาย ภิกฺขํ อธิวาเสตฺวา ปุนทิวเส อรุเณ อุฏฺฐิเต อานนฺทเตฺถรํ อาห – ‘‘อานนฺท, มยํ อชฺช ทูรํ ภิกฺขาจารํ คมิสฺสาม, ปุถุชฺชนานํ อทตฺวา อริยานํเยว สลากํ เทหี’’ติฯ เถโร ภิกฺขูนํ อาโรเจสิ – ‘‘อาวุโส, สตฺถา อชฺช ทูรํ ภิกฺขาจารํ คมิสฺสติ, ปุถุชฺชนา มา คณฺหนฺตุ, อริยาว สลากํ คณฺหนฺตู’’ติฯ กุณฺฑธานเตฺถโร ‘‘อาหร, อาวุโส สลาก’’นฺติ ปฐมํเยว หตฺถํ ปสาเรสิฯ อานโนฺท ‘‘สตฺถา ตาทิสานํ ภิกฺขูนํ สลากํ น ทาเปติ, อริยานํเยว ทาเปตี’’ติ วิตกฺกํ อุปฺปาเทตฺวา คนฺตฺวา สตฺถุ อาโรเจสิฯ สตฺถา ‘‘อาหราเปนฺตสฺส สลากํ เทหี’’ติ อาหฯ เถโร จิเนฺตสิ – ‘‘สเจ กุณฺฑธานสฺส สลากา ทาตุํ น ยุตฺตา, อถ สตฺถา ปฏิพาเหยฺย, ภวิสฺสติ เอเตฺถ การณ’’นฺติ ‘‘กุณฺฑธานสฺส สลากํ ทสฺสามี’’ติ คมนํ อภินีหริฯ กุณฺฑธาโน ตสฺส ปุเร อาคมนาเอว อภิญฺญาปาทกํ จตุตฺถชฺฌานํ สมาปชฺชิตฺวา อิทฺธิยา อากาเส ฐตฺวา ‘‘อาหราวุโส, อานนฺท, สตฺถา มํ ชานาติ, มาทิสํ ภิกฺขุํ ปฐมํ สลากํ คณฺหนฺตํ น สตฺถา นิวาเรตี’’ติ หตฺถํ ปสาเรตฺวา สลากํ คณฺหิฯ สตฺถา ตํ อฏฺฐุปฺปตฺติํ กตฺวา เถรํ อิมสฺมิํ สาสเน ปฐมํ สลากํ คณฺหนฺตานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสิฯ ยสฺมา อยํ เถโร ราชานํ อุปตฺถมฺภกํ ลภิตฺวา สปฺปายาหารลาเภน สมาหิตจิโตฺต วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรโนฺต อุปนิสฺสยสมฺปนฺนตาย ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๔.๑-๑๖) –

‘‘สตฺตาหํ ปฏิสลฺลีนํ, สยมฺภุํ อคฺคปุคฺคลํ;
ปสนฺนจิโตฺต สุมโน, พุทฺธเสฏฺฐํ อุปฏฺฐหิํฯ

‘‘วุฏฺฐิตํ กาลมญฺญาย, ปทุมุตฺตรํ มหามุนิํ;
มหนฺติํ กทลีกณฺณิํ, คเหตฺวา อุปคจฺฉหํฯ

‘‘ปฏิคฺคเหตฺวา ภควา, สพฺพญฺญู โลกนายโก;
มม จิตฺตํ ปสาเทโนฺต, ปริภุญฺชิ มหามุนิฯ

‘‘ปริภุญฺชิตฺวา สมฺพุโทฺธ, สตฺถวาโห อนุตฺตโร;
สกาสเน นิสีทิตฺวา, อิมา คาถา อภาสถฯ

‘‘เย จ สนฺติ สมิตาโร, ยกฺขา อิมมฺหิ ปพฺพเต;
อรเญฺญ ภูตภพฺยานิ, สุณนฺตุ วจนํ มมฯ

‘‘โย โส พุทฺธํ อุปฏฺฐาสิ, มิคราชํว เกสริํ;
ตมหํ กิตฺตยิสฺสามิ, สุณาถ มม ภาสโตฯ

‘‘เอกาทสญฺจกฺขตฺตุํ โส, เทวราชา ภวิสฺสติ;
จตุวีสติกฺขตฺตุญฺจ, จกฺกวตฺตี ภวิสฺสติฯ

‘‘กปฺปสตสหสฺสมฺหิ, โอกฺกากกุลสมฺภโว;
โคตโม นาม โคเตฺตน, สตฺถา โลเก ภวิสฺสติฯ

‘‘อโกฺกสิตฺวาน สมเณ, สีลวเนฺต อนาสเว;
ปาปกมฺมวิปาเกน, นามเธยฺยํ ลภิสฺสติฯ

‘‘ตสฺส ธเมฺม สุทายาโท, โอรโส ธมฺมนิมฺมิโต;

กุณฺฑธาโนติ นาเมน, สาวโก โส ภวิสฺสติฯ

‘‘ปวิเวกมนุยุตฺโต, ฌายี ฌานรโต อหํ;
โตสยิตฺวาน สตฺถารํ, วิหรามิ อนาสโวฯ

‘‘สาวเกหิ ปริวุโต, ภิกฺขุสงฺฆปุรกฺขโต;
ภิกฺขุสงฺเฆ นิสีทิตฺวา, สลากํ คาหยี ชิโนฯ

‘‘เอกํสํ จีวรํ กตฺวา, วนฺทิตฺวา โลกนายกํ;
วทตํ วรสฺส ปุรโต, ปฐมํ อคฺคเหสหํฯ

‘‘เตน กมฺเมน ภควา, ทสสหสฺสิกมฺปโก;
ภิกฺขุสงฺเฆ นิสีทิตฺวา, อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสิ มํฯ

‘‘วีริยํ เม ธุรโธรยฺหํ, โยคกฺเขมาธิวาหนํ;
ธาเรมิ อนฺติมํ เทหํ, สมฺมาสมฺพุทฺธสาสเนฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

เอวํภูตสฺสปิ อิมสฺส เถรสฺส คุเณ อชานนฺตา เย ปุถุชฺชนา ภิกฺขู ตทา ปฐมํ สลากคฺคหเณ ‘‘กึ นุ โข เอต’’นฺติ สมจินฺเตสุํฯ เตสํ วิมติวิธมนตฺถํ เถโร อากาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา อิทฺธิปาฏิหาริยํ ทเสฺสตฺวา อญฺญาปเทเสน อญฺญํ พฺยากโรนฺโต **‘‘ปญฺจ ฉินฺเท’’**ติ คาถํ อภาสิฯ

๑๕. ตตฺถ **ปญฺจ ฉินฺเท**ติ อปายูปปตฺตินิพฺพตฺตนกานิ ปโญฺจรมฺภาคิยานิ สํโยชนานิ ปาเท พนฺธนรชฺชุํ วิย ปุริโส สเตฺถน เหฏฺฐิมมคฺคตฺตเยน ฉินฺทเยฺย ปชเหยฺยฯ **ปญฺจ ชเห**ติ อุปริเทวโลกูปปตฺติเหตุภูตานิ ปญฺจุทฺธมฺภาคิยสํโยชนานิ ปุริโส คีวาย พนฺธนรชฺชุํ วิย อรหตฺตมเคฺคน ชเหยฺย, ฉินฺทเยฺย วาติ อโตฺถฯ **ปญฺจ จุตฺตริ ภาวเย**ติ เตสํเยว อุทฺธมฺภาคิยสํโยชนานํ ปหานาย สทฺธาทีนิ ปญฺจินฺทฺริยานิ อุตฺตริ อนาคามิมคฺคาธิคมโต อุปริ ภาเวยฺย อคฺคมคฺคาธิคมวเสน วเฑฺฒยฺยฯ **ปญฺจสงฺคาติโค**ติ เอวํภูโต ปน ปญฺจนฺนํ ราคโทสโมหมานทิฏฺฐิสงฺคานํ อติกฺกมเนน ปหาเนน ปญฺจสงฺคาติโค หุตฺวาฯ **ภิกฺขุ โอฆติโณฺณติ วุจฺจตี**ติ สพฺพถา ภินฺนกิเลสตาย ภิกฺขูติ, กามภวทิฏฺฐิอวิโชฺชเฆ ตริตฺวา เตสํ ปารภูเต นิพฺพาเน ฐิโตติ จ วุจฺจตีติ อโตฺถฯ

กุณฺฑธานเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. เพลฏฺฐสีสเตฺถรคาถาวณฺณนา

ยถาปิ ภโทฺท อาชโญฺญติ อายสฺมโต เพลฏฺฐสีสเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โส กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพโตฺต ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา สมณธมฺมํ กโรโนฺต อุปนิสฺสยสมฺปตฺติยา อภาเวน วิเสสํ นิพฺพเตฺตตุํ นาสกฺขิฯ วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ ปน พหุํ กุสลํ อุปจินิตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิโต เอกตึเส กเปฺป เวสฺสภุํ ภควนฺตํ ปสฺสิตฺวา ปสนฺนจิโตฺต มาตุลุงฺคผลํ อทาสิฯ โส เตน ปุญฺญกมฺมเนน เทเวสุ นิพฺพตฺติตฺวา อปราปรํ ปุญฺญานิ กตฺวา สุคติโต สุคตึ อุปคจฺฉโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ พฺราหฺมณกุเล นิพฺพโตฺต ภควโต อภิสโมฺพธิยา ปุเรตรเมว อุรุเวลกสฺสปสฺส สนฺติเก ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา อคฺคึ ปริจรโนฺต อุรุเวลกสฺสปทมเน **อาทิตฺตปริยายเทสนาย**

(มหาว. ๕๔; สํ. นิ. ๔.๒๘) ปุราณชฏิลสหเสฺสน สทฺธึ อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๑.๖๘-๗๓) –

> ‘‘กณิการํว โชตนฺตํ, ปุณฺณมาเยว จนฺทิมํ;
> ชลนฺตํ ทีปรุกฺขํว, อทฺทสํ โลกนายกํฯ
>
> ‘‘มาตุลุงฺคผลํ คยฺห, อทาสึ สตฺถุโน อหํ;
> ทกฺขิเณยฺยสฺส วีรสฺส, ปสนฺโน เสหิ ปาณิภิฯ
>
> ‘‘เอกตึเส อิโต กปฺเป, ยํ ผลํ อททึ ตทา;
> ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, ผลทานสฺสิทํ ผลํฯ
>
> ‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

เอวํ อธิคตารหตฺโต อายสฺมโต ธมฺมภณฺฑาคาริกสฺส อุปชฺฌาโย อยํ เถโร เอกทิวสํ ผลสมาปตฺติโต อุฏฺฐาย ตํ สนฺตํ ปณีตํ นิรามิสํ สุขํ อตฺตโน ปุพฺพโยคญฺจ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปีติเวควเสน **‘‘ยถาปิ ภโทฺท อาชโญฺญ’’**ติ คาถํ อภาสิฯ

๑๖. ตตฺถ **ยถาปี**ติ โอปมฺมปฏิปาทนเตฺถ นิปาโตฯ **ภโทฺท**ติ สุนฺทโร ถามพลสมตฺถชวปรกฺกมาทิสมฺปโนฺนฯ **อาชโญฺญ**ติ อาชานีโย ชาติมา การณาการณานํ อาชานนโกฯ โส ติวิโธ อุสภาชโญฺญ อสฺสาชโญฺญ หตฺถาชโญฺญติฯ เตสุ อุสภาชโญฺญ อิธาธิเปฺปโตฯ โส จ โขเฉกกสนกิเจฺจ นิยุโตฺต, เตนาห **‘‘นงฺคลาวตฺตนี’’**ติฯ นงฺคลสฺส ผาลสฺส อาวตฺตนโก, นงฺคลํ อิโต จิโต จ อาวเตฺตตฺวา เขเตฺต กสนโกติ อโตฺถฯ นงฺคลํ วา อาวตฺตยติ เอตฺถาติ นงฺคลาวตฺตํ , เขเตฺต นงฺคลปโถ, ตสฺมึ นงฺคลาวตฺตนิฯ คาถาสุขตฺถเญฺหตฺถ ‘‘วตฺตนี’’ติ ทีฆํ กตฺวา วุตฺตํฯ **สิขี**ติ มตฺถเก อวฏฺฐานโต สิขาสทิสตาย สิขา, สิงฺคํฯ ตทสฺส อตฺถีติ สิขีฯ อปเร ปน ‘‘กกุธํ อิธ ‘สิขา’ติ อธิเปฺปต’’นฺติ วทนฺติ, อุภยถาปิ ปธานงฺคกิตฺตนเมตํ ‘‘สิขี’’ติฯ **อปฺปกสิเรนา**ติ อปฺปกิลมเถนฯ **รตฺตินฺทิวา**ติ รตฺติโย ทิวา จ, เอวํ มมํ อปฺปกสิเรน คจฺฉนฺตีติ โยชนาฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถา ‘‘ภโทฺท อุสภาชานีโย กสเน นิยุโตฺต ฆนติณมูลาทิเกปิ นงฺคลปเถ ตํ อคเณโนฺต อปฺปกสิเรน อิโต จิโต จ ปริวเตฺตโนฺต คจฺฉติ, ยาว กสนติณานํ ปริสฺสมํ ทเสฺสติ, เอวํ มมํ รตฺตินฺทิวาปิ อปฺปกสิเรเนว คจฺฉนฺติ อติกฺกมนฺตี’’ติฯ ตตฺถ การณมาห **‘‘สุเข ลเทฺธ นิรามิเส’’**ติฯ ยสฺมา กามามิสโลกามิสวฏฺฏามิเสหิ อสมฺมิสฺสํ สนฺตํ ปณีตํ ผลสมาปตฺติสุขํ ลทฺธํ, ตสฺมาติ อโตฺถฯ ปจฺจเตฺต เจตํ ภุมฺมวจนํ ยถา ‘‘วนปฺปคุเมฺพ’’ (ขุ. ปา. ๖.๑๓; สุ. นิ. ๒๓๖) ‘‘เตน วต เร วตฺตเพฺพ’’ติ (กถา. ๑) จฯ อถ วา ตโต ปฎฺฐาย รตฺตินฺทิวา อปฺปกสิเรน คจฺฉนฺตีติ วิจารณาย อาห – ‘‘สุเข ลเทฺธ นิรามิเส’’ติ, นิรามิเส สุเข ลเทฺธ สติ ตสฺส ลทฺธกาลโต ปฏฺฐายาติ อโตฺถฯ

เพลฏฺฐสีสเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ทาสกเตฺถรคาถาวณฺณนา

มิทฺธี ยทาติ อายสฺมโต ทาสกเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โส กิร อิโต เอกนวุเต กเปฺป อนุปฺปเนฺน ตถาคเต อชิตสฺส นาม ปเจฺจกพุทฺธสฺส คนฺธมาทนโต มนุสฺสปถํ โอตริตฺวา อญฺญตรสฺมึ คาเม ปิณฺฑาย จรนฺตสฺส มโนรมานิ อมฺพผลานิ อทาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต กสฺสปสฺส ภควโต กาเล สาสเน ปพฺพชิตฺวา วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ พหุํ ปุญฺญํ

อกาสิฯ เอวํ กุสลกมฺมปฺปสุโต หุตฺวา สุคติโต สุคตึ อุปคจฺฉนฺโต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ กุลเคเห นิพฺพตฺติฯ **ทาสโก**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส อนาถปิณฺฑิเกน คหปตินา วิหารปฏิชคฺคนกมฺเม ฐปิโต สกฺกจฺจํ วิหารํ ปฏิชคฺคนฺโต อภิณฺหํ พุทฺธทสฺสเนน ธมฺมสฺสวเนน จ ปฏิลทฺธสทฺโธ ปพฺพชิฯ เกจิ ปน ภณนฺติ – ''อยํ กสฺสปสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วยปฺปตฺโต อญฺญตรํ ขีณาสวเตฺถรํ อุปฏฺฐหนฺโต กิญฺจิ กมฺมํ การาเปตุกาโม เถรํ อาณาเปสิฯ โส เตน กมฺเมน อมฺหากํ ภควโต กาเล สาวตฺถิยํ อนาถปิณฺฑิกสฺส ทาสิยา กุจฺฉิมฺหิ นิพฺพตฺโต วยปฺปตฺโต เสฏฺฐินา วิหารปฏิชคฺคเน ฐปิโต วุตฺตนเยเนว ปฏิลทฺธสทฺโธ อโหสิฯ มหาเสฏฺฐิ ตสฺส สีลาจารํ อชฺฌาสยญฺจ ญตฺวา ภุชิสฺสํ กตฺวา 'ยถาสุขํ ปพฺพชา'ติ อาหฯ ตํ ภิกฺขู ปพฺพาเชสุ''นฺติฯ โส ปพฺพชิตกาลโต ปฏฺฐาย กุสีโต หีนวีริโย หุตฺวา น กิญฺจิ วตฺตปฏิวตฺตํ กโรติ, กุโต สมณธมฺมํ, เกวลํ ยาวทตฺถํ ภุญฺชิตฺวา นิทฺทาพหุโล วิหรติฯ ธมฺมสฺสวนกาเลปิ เอกํ โกณํ ปวิสิตฺวา ปริสปริยนฺเต นิสินฺโน ฆุรุฆุรุปสฺสาสี นิทฺทายเตวฯ อถสฺส ภควา ปุพฺพูปนิสฺสยํ โอโลเกตฺวา สํเวคชนนตฺถํ **''มิทฺธี ยทา โหติ มหคฺฆโส จา''**ติ คาถํ อภาสิฯ

๑๗. ตตฺถ **มิทฺธี**ติ ถินมิทฺธาภิภูโต, ยญฺหิ มิทฺธํ อภิภวติ, ตํ ถินมฺปิ อภิภวเตวฯ **ยทา**ติ ยสฺมึ กาเลฯ **มหคฺฆโส**ติ มหาโภชโน, อาหรหตฺถกอลํสาฏกตตฺถวฏฺฏกกากมาสกภุตฺตวมิตกานํ อญฺญตโร วิยฯ **นิทฺทายิตา**ติ สุปนสีโลฯ **สมฺปริวตฺตสายี**ติ สมฺปริวตฺตกํ สมฺปริวตฺตกํ นิปชฺชิตฺวา อุภเยนปิ เสยฺยสุขํ ปสฺสสุขํ มิทฺธสุขํ อนุยุตฺโตตฺติ ทเสฺสติฯ **นิวาปปุฏฺโฐ**ติ กุณฺฑกาทินา สูกรภเตฺตน ปุฏฺโฐ ภริโตฯ ฆรสูกโร หิ พาลกาลโต ปฏฺฐาย โปสิยมาโน ถูลสรีรกาเล เคหา พหิ นิกฺขมิตุํ อลภนฺโต เหฏฺฐามญฺจาทีสุ สมฺปริวเตฺตตฺวา สมฺปริวเตฺตตฺวา สยเตวฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยทา ปุริโส มิทฺธี จ โหติ มหคฺฆโส จ นิวาปปุฏฺโฐ มหาวราโห วิย อเญฺญน อิริยาปเถน ยาเปตุํ อสโกฺกนฺโต นิทฺทายนสีโล สมฺปริวตฺตสายี, ตทา โส ''อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา''ติ ตีณิ ลกฺขณานิ มนสิกาตุํ น สโกฺกติฯ เตสํ อมนสิการา มนฺทปโญฺญ ปุนปฺปุนํ คพฺภํ อุเปติ, คพฺภาวาสโต น ปริมุจฺจเตวาติฯ ตํ สุตฺวา ทาสกเตฺถโร สํเวคชาโต วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ สจฺฉากาสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๑.๗๔, ๘๐-๘๔) –

> ''อชิโต นาม สมฺพุโทฺธ, หิมวเนฺต วสี ตทา;
> จรเณน จ สมฺปโนฺน, สมาธิกุสโล มุนิฯ
>
> ''สุวณฺณวเณฺณ สมฺพุเทฺธ, อาหุตีนํ ปฏิคฺคเห;
> รถิยํ ปฏิปชฺชเนฺต, อมฺพผลมทาสหํฯ
>
> ''เอกนวุเต อิโต กเปฺป, ยํ ผลํ อททึ ตทา;
> ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, ผลทานสฺสิทํ ผลํฯ
>
> ''กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน''นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา เถโร อิมาย คาถาย มํ ภควา โอวทิ, ''อยํ คาถา มยฺหํ องฺกุสภูตา''ติ ตเมว คาถํ ปจฺจุทาหาสิฯ ตยิทํ เถรสฺส ปริวตฺตาหารนเยน อญฺญาพฺยากรณํ ชาตํฯ

ทาสกเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. สิงฺคาลปิตุเตฺถรคาถาวณฺณนา

อหํ พุทฺธสฺส ทายาโทติ สิงฺคาลกปิตุเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โส กิร อิโต จตุนวุเต กปฺเป สตรํสึ นาม ปเจฺจกสมฺพุทฺธํ ปิณฺฑาย จรนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส วนฺทิตฺวา อตฺตโน หตฺถคตํ ตาลผลํ อทาสิฯ เตน ปุญฺญกมฺเมน เทวโลเก นิพฺพตฺโต อปราปรํ ปุญฺญานิ กตฺวา สุคตีสุเยว สํสรนฺโต กสฺสปสฺส ภควโต กาเล มนุสฺสโยนิยํ นิพฺพตฺโต สาสเน ปฏิลทฺธสโทฺธ หุตฺวา ปพฺพชิตฺวา อฏฺฐิกสญฺญํ ภาเวสิฯ ปุน อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วยปฺปโตฺต ทารปริคฺคหํ กตฺวา เอกํ ปุตฺตํ ลภิตฺวา ตสฺส ‘‘สิงฺคาลโก’’ติ นามํ อกาสิฯ เตน นํ **สิงฺคาลกปิตา**ติ โวหรนฺติฯ โส อปรภาเค ฆรพนฺธนํ ปหาย สาสเน ปพฺพชิฯ ตสฺส ภควา อชฺฌาสยํ โอโลเกนฺโต อฏฺฐิกสญฺญากมฺมฏฺฐานํ อทาสิฯ โส ตํ คเหตฺวา ภเคฺคสุ วิหรติ สุสุมารคิเร เภสกฬาวเน, อถสฺส ตสฺมึ วเน อธิวตฺถา เทวตา อุสฺสาหชนนตฺถํ ‘‘ภาวนาผลํ นจิรเสฺสว หตฺถคตํ กริสฺสตี’’ติ อิมมตฺถํ อญฺญาปเทเสน วิภาเวนฺตี **‘‘อหุ พุทฺธสฺส ทายาโท’’**ติ คาถํ อภาสิฯ

๑๘. ตตฺถ **อหุ**ติ โหติ, วตฺตมานเตฺถ หิ อิทํ อตีตกาลวจนํฯ **พุทฺธสฺสา**ติ สพฺพญฺญุพุทฺธสฺสฯ **ทายาโท**ติ ธมฺมทายาโท นววิธสฺส โลกุตฺตรธมฺมทายสฺส อตฺตโน สมฺมาปฏิปตฺติยา อาทายโก คณฺหนโกฯ อถ วา **อหุ**ติ อโหสิฯ เอวํนามสฺส พุทฺธสฺส ทายาทภาเว โกจิ วิพโนฺธ อิทาเนว ภวิสฺสตีติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห **‘‘มเญฺญหํ กามราคํ โส, ขิปฺปเมว วหิสฺสตี’’**ติฯ **เภสกฬาวเน**ติ เภสเกน นาม ยเกฺขน ลภิตตฺตา ปริคฺคหิตตฺตา, เภสกฬานํ วา กฏฺฐาทีนํ พหุลตาย ‘‘เภสกฬาวน’’นฺติ ลทฺธนาเม อรเญฺญฯ ตสฺส ภิกฺขุโน พุทฺธสฺส ทายาทภาเว การณํ วทโนฺต **‘‘เกวลํ อฏฺฐิสญฺญาย, อผรี ปถวึ อิม’’**นฺติ อาหฯ ตตฺถ **เกวล**นฺติ สกลํ อนวเสสํฯ **อฏฺฐิสญฺญายา**ติ อฏฺฐิกภาวนายฯ **อผรี**ติ ‘‘อฏฺฐี’’ติ อธิมุจฺจนวเสน ปตฺถริฯ **ปถวิ**นฺติ อตฺตภาวปถวึฯ อตฺตภาโว หิ อิธ ‘‘ปถวี’’ติ วุโตฺต ‘‘โก อิมํ ปถวึ วิเจฺจสฺสตี’’ติอาทีสุ วิยฯ **มเญฺญหนฺ**ติ มเญฺญ อหํฯ ‘‘มญฺญาห’’นฺติปิ ปาโฐฯ **โส**ติ โส ภิกฺขุฯ **ขิปฺปเมว** นจิรเสฺสว กามราคํ ปหิสฺสติ ปชหิสฺสตีติ มเญฺญฯ กสฺมา? อฏฺฐิกสญฺญาย กามราคสฺส อุชุปฏิปกฺขภาวโตฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – โย เอกสฺมึ ปเทเส ลทฺธาย อตฺถิกสญฺญาย สกลํ อตฺตโน สเพฺพสํ วา อตฺตภาวํ ‘‘อฏฺฐี’’เตฺวว ผริตฺวา ฐิโต, โส ภิกฺขุ ตํ อฏฺฐิกฌานํ ปาทกํ กตฺวา วิปสฺสโนฺต นจิเรเนว อนาคามิมเคฺคน กามราคํ , สพฺพํ วา กามนเฏฺฐน ‘‘กาโม’’, รญฺชนเฏฺฐน ‘‘ราโค’’ติ จ ลทฺธนามํ ตณฺหํ อคฺคมเคฺคน ปชหิสฺสตีติฯ อิมํ คาถํ สุตฺวา โส เถโร ‘‘อยํ เทวตา มยฺหํ อุสฺสาหชนนตฺถํ เอวมาหา’’ติ อปฺปฏิวานวีริยํ อธิฏฺฐาย วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๑.๘๕-๙๐) –

> ‘‘สตรํสี นาม ภควา, สยมฺภู อปราชิโต;
> วิเวกา อุฏฺฐหิตฺวาน, โคจรายาภินิกฺขมิฯ
>
> ‘‘ผลหโตฺถ อหํ ทิสฺวา, อุปคจฺฉึ นราสภํ;
> ปสนฺนจิโตฺต สุมโน, ตาลผลมทาสหํฯ
>
> ‘‘จตุนฺนวุติโต กปฺเป, ยํ ผลํ อททึ ตทา;
> ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, ผลทานสฺสิทํ ผลํฯ
>
> ‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา ตาย เทวตาย วุตฺตวจนํ ปติมาเนโนฺต ตเมว คาถํ อุทานวเสน อภาสิฯ ตเทวสฺส เถรสฺส อญฺญาพฺยากรณํ อโหสีติฯ

๙. กุลเตฺถรคาถาวณฺณนา

อุทกญฺหิ นยนฺตีติ อายสฺมโต กุลเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยํ กิร เถโร ปุเพฺพปิ วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ พหุํ กุสลํ อุปจินิตฺวา อธิการสมฺปนฺโน วิปสฺสึ ภควนฺตํ อากาเส คจฺฉนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส นาฬิเกรผลํ ทาตุกาโม อฏฺฐาสิฯ สตฺถา ตสฺส จิตฺตํ ญตฺวา โอตริตฺวา ปฏิคฺคณฺหิฯ โส อติวิย ปสนฺนจิโตฺต หุตฺวา เตเนว สทฺธาปฏิลาเภน สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา ปพฺพชฺชํ ยาจิ, สตฺถา อญฺญตรํ ภิกฺขุํ อาณาเปสิ – ‘‘อิมํ ปุริสํ ปพฺพาเชหี’’ติฯ โส ปพฺพชิตฺวา ลทฺธูปสมฺปโท สมณธมฺมํ กตฺวา ตโต จุโต ฉปิ พุทฺธนฺตรานิ เทวมนุเสฺสสุ สํสรนฺโต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติฯ **กุโล**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส วยปฺปโตฺต สาสเน ลทฺธปฺปสาโท ภควโต สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา วิเกฺขปพหุลตาย วิเสสํ นิพฺพเตฺตตุํ นาสกฺขิฯ อเถกทิวสํ คามํ ปิณฺฑาย ปวิสโนฺต อนฺตรามเคฺค ภูมึ ขณิตฺวา อุทกวาหกํ กตฺวา อิจฺฉิติจฺฉิตฏฺฐาเน อุทกํ เนเนฺต ปุริเส ทิสฺวา ตํ สลฺลเกฺขตฺวา คามํ ปวิโฏฺฐ อญฺญตรํ อุสุการํ อุสุทณฺฑกํ อุสฺมเนฺต ปกฺขิปิตฺวา อกฺขิโกฏิยา โอโลเกตฺวา อุชุํ กโรนฺตํ ทิสฺวา ตมฺปิ สลฺลเกฺขตฺวา คจฺฉโนฺต ปุรโต คนฺตฺวา อรเนมินาภิอาทิเก รถจกฺกาวยเว ตจฺฉเนฺต ตจฺฉเก ทิสฺวา ตมฺปิ สลฺลเกฺขตฺวา วิหารํ ปวิสิตฺวา กตภตฺตกิโจฺจ ปตฺตจีวรํ ปฏิสาเมตฺวา ทิวาวิหาเร นิสิโนฺน อตฺตนา ทิฏฺฐนิมิตฺตานิ อุปมาภาเวน คเหตฺวา อตฺตโน จิตฺตทมเน อุปเนโนฺต ‘‘อเจตนํ อุทกมฺปิ มนุสฺสา อิจฺฉิติจฺฉิตฏฺฐานํ นยนฺติ ตถา อเจตนํ วงฺกมฺปิ สรทณฺฑํ อุปาเยน นเมโนฺต อุชุํ กโรนฺติ , ตถา อเจตนํ กฏฺฐกฬิงฺคราทึ ตจฺฉกา เนมิอาทิวเสน วงฺกํ อุชุญฺจ กโรนฺติฯ อถ กสฺมา อหํ สกจิตฺตํ อุชุํ น กริสฺสามี’’ติ จิเนฺตตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา ฆเฏโนฺต วายมโนฺต นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๑.๙๑-๙๙) –

> ‘‘นคเร พนฺธุมติยา, อารามิโก อหํ ตทา;
> อทฺทสํ วิรชํ พุทฺธํ, คจฺฉนฺตํ อนิลญฺชเสฯ
>
> ‘‘นาฬิเกรผลํ คยฺห, พุทฺธเสฏฺฐสฺสทาสหํ;
> อากาเส ฐิตโก สโนฺต, ปฏิคฺคณฺหิ มหายโสฯ
>
> ‘‘วิตฺติสญฺชนโน มยฺหํ, ทิฏฺฐธมฺมสุขาวโห;
> ผลํ พุทฺธสฺส ทตฺวาน, วิปฺปสเนฺนน เจตสาฯ
>
> ‘‘อธิคจฺฉึ ตทา ปีตึ, วิปุลญฺจ สุขุตฺตมํ;
> อุปฺปชฺชเตว รตนํ, นิพฺพตฺตสฺส ตหึ ตหึฯ
>
> ‘‘เอกนวุติโต กเปฺป, ยํ ผลํ อททึ ตทา;
> ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, ผลทานสฺสิทํ ผลํฯ
>
> ‘‘ทิพฺพจกฺขุ วิสุทฺธํ เม, สมาธิกุสโล อหํ;
> อภิญฺญาปารมิปฺปโตฺต, ผลทานสฺสิทํ ผลํฯ
>
> ‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

เอวํ ยานิ นิมิตฺตานิ องฺกุเส กตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิ, เตหิ สทฺธึ อตฺตโน จิตฺตทมนํ สํสนฺทิตฺวา อญฺญํ พฺยากโรโนฺต **‘‘อุทกญฺหิ นยนฺติ เนตฺติกา’’**ติ คาถํ อภาสิฯ

๑๙. ตตฺถ **อุทกํ หีติ หิ**-สโทฺท นิปาตมตฺตํฯ **นยนฺตีติ** ปถวิยา ตํ ตํ ถลฏฺฐานํ ขณิตฺวา นินฺนฏฺฐานํ ปูเรตฺวา มาติกํ วา กตฺวา รุกฺขโทณึ วา ฐเปตฺวา อตฺตโน อิจฺฉิติจฺฉิตฏฺฐานํ เนนฺติฯ ตถา เต เนนฺตีติ **เนตฺติกาฯ เตชน**นฺติ กณฺฑํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – เนตฺติกา อตฺตโน รุจิยา อิจฺฉิติจฺฉิตฏฺฐานํ อุทกํ **นยนฺติ, อุสุการา**ปิ ตาเปตฺวา เตชนํ **นมยนฺติ** อุชุํ กโรนฺติฯ นมนวเสน **ตจฺฉกา** เนมิอาทีนํ อตฺถาย ตจฺฉนฺตา **ทารุํ นมยนฺติ** อตฺตโน รุจิยา อุชุํ วา วงฺกํ วา กโรนฺติฯ เอวํ เอตฺตกํ อารมฺมณํ กตฺวา **สุพฺพตา** ยถาสมาทิเนฺนน สีลาทินา สุนฺทรวตา ธีรา โสตาปตฺติมคฺคาทีนํ อุปฺปาเทนฺตา **อตฺตานํ ทเมนฺติ,** อรหตฺตํ ปน ปเตฺตสุ เอกนฺตทนฺตา นาม โหนฺตีติฯ

กุลเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. อชิตเตฺถรคาถาวณฺณนา

มรเณ เม ภยํ นตฺถีติ อายสฺมโต อชิตเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โส กิร เอกนวุเต กเปฺป วิปสฺสิํ ภควนฺตํ ปสฺสิตฺวา ปสนฺนจิโตฺต กปิตฺถผลํ อทาสิฯ ตโต ปรมฺปิ ตํ ตํ ปุญฺญํ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ กเปฺป อนุปฺปเนฺน เอว อมฺหากํ สตฺถริ สาวตฺถิยํ มหาโกสลรโญฺญ อคฺคาสนิยสฺส พฺราหฺมณสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ ตสฺส **อชิโต**ติ นามํ อโหสิฯ ตสฺมิญฺจ สมเย สาวตฺถิวาสี พาวรี นาม พฺราหฺมโณ ตีหิ มหาปุริสลกฺขเณหิ สมนฺนาคโต ติณฺณํ เวทานํ ปารคู สาวตฺถิโต นิกฺขมิตฺวา ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา โคธาวรีตีเร กปิตฺถาราเม วสติฯ อถ อชิโต ตสฺส สนฺติเก ปพฺพชิโต อตฺถกามาย เทวตาย โจทิเตน พาวรินา สตฺถุ สนฺติกํ เปสิโต ติสฺสเมเตฺตยฺยาทีหิ สทฺธิํ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา มนสาว ปเญฺห ปุจฺฉิตฺวา เตสุ วิสฺสชฺชิเตสุ ปสนฺนจิโตฺต สตฺถุ สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๒.๗-๑๑) –

> ‘‘สุวณฺณวณฺณํ สมฺพุทฺธํ, อาหุตีนํ ปฏิคฺคหํ;
> รถิยํ ปฏิปชฺชนฺตํ, กปิตฺถํ อททิํ ผลํฯ
>
> ‘‘เอกนวุติโต กเปฺป, ยํ ผลํ อททิํ ทดา;
> ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, ผลทานสฺสิทํ ผลํฯ
>
> ‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปโตฺต สีหนาทํ นทโนฺต **‘‘มรเณ เม ภยํ นตฺถี’’**ติ คาถํ อภาสิฯ

๒๐. ตตฺถ **มรเณ**ติ มรณนิมิตฺตํ มรณเหตุฯ **เม**ติ มยฺหํ, ภยํ นตฺถิ อุจฺฉินฺนภวมูลตาย ปริกฺขีณชาติกตฺตา ฯ อนุจฺฉินฺนภวมูลานญฺหิ ‘‘กีทิสี นุ โข มยฺหํ อายติํ อุปฺปตฺตี’’ติ มรณโต ภยํ ภเวยฺยฯ **นิกนฺตี**ติ อเปกฺขา ตณฺหา, สา นตฺถิ ชีวิเต สุปริมทฺทิตสงฺขารตาย อุปาทานกฺขนฺธานํ ทุกฺขาสารกาทิภาเวน สุฏฺฐุ อุปฏฺฐหนโตฯ เอวํภูโต จาหํ **สเนฺทหํ** สรีรํ, สกํ วา เทหํ เทหสงฺขาตํ ทุกฺขภารํ **นิกฺขิปิสฺสามิ** ฉเฑฺฑสฺสามิ, นิกฺขิปโนฺต จ ‘‘‘อิมินา สรีรเกน สาเธตพฺพํ สาธิตํ, อิทานิ ตํ เอกํเสน ฉฑฺฑนียเมวา’ติ ปญฺญาเวปุลฺลปฺปตฺติยา **สมฺปชาโน** สติเวปุลฺลปฺปตฺติยา **ปฏิสฺสโต** นิกฺขิปิสฺสามี’’ติฯ อิมํ ปน คาถํ วตฺวา เถโร ฌานํ สมาปชฺชิตฺวา ตทนนฺตรํ ปรินิพฺพายีติฯ

อชิตเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ทุติยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ตติยวโคฺค

๑. นิโคฺรธเตฺถรคาถาวณฺณนา

นาหํ ภยสฺส ภายามีติ อายสฺมโต นิโคฺรธเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยํ กิร อิโต อฏฺฐารเส กปฺปสเต พฺราหฺมณมหาสาลกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วยปฺปตฺโต กาเมสุ อาทีนวํ เนกฺขมฺเม จ อานิสํสํ ทิสฺวา ฆรพนฺธนํ ปหาย อรญฺญายตนํ ปวิสิตฺวา อญฺญตรสฺมึ สาลวเน ปณฺณสาลํ กตฺวา ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา วนมูลผลาหาโร วสติฯ เตน สมเยน ปิยทสฺสี นาม สมฺมาสมฺพุโทฺธ โลเก อุปฺปชฺชิตฺวา สเทวกสฺส โลกสฺส ธมฺมามตวเสฺสน กิเลสสนฺตาปํ นิพฺพาเปโนฺต เอกทิวสํ ตาปเส อนุกมฺปาย ตํ สาลวนํ ปวิสิตฺวา นิโรธสมาปตฺติํ สมาปโนฺนฯ ตาปโส วนมูลผลตฺถาย คจฺฉโนฺต ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ปุปฺผิตสาลทณฺฑสาขาโย คเหตฺวา สาลมณฺฑปํ กตฺวา ตํ สพฺพตฺถกเมว สาลปุเปฺผหิ สญฺฉาเทตฺวา ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา ปีติโสมนสฺสวเสเนว อาหารตฺถายปิ อคนฺตฺวา นมสฺสมาโน อฏฺฐาสิฯ สตฺถา นิโรธโต วุฏฺฐาย ตสฺส อนุกมฺปาย ‘‘*ภิกฺขุสโงฺฆ อาคจฺฉตู*’’ติ จิเนฺตสิ, ‘‘*ภิกฺขุสเงฺฆปิ จิตฺตํ ปสาเทสฺสตี*’’ติฯ ตาวเทว ภิกฺขุสโงฺฆ อาคโตฯ โส ภิกฺขุสงฺฆมฺปิ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส วนฺทิตฺวา อญฺชลิํ ปคฺคยฺห อฏฺฐาสิฯ สตฺถา สิตสฺส ปาตุกรณาปเทเสน ตสฺส ภาวินิํ สมฺปตฺติํ ปกาเสโนฺต ธมฺมํ กเถตฺวา ปกฺกามิ สทฺธิํ ภิกฺขุสเงฺฆนฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสฺเยว สํสรโนฺต วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ พหุํ กุสลํ อุปจินิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ พฺราหฺมณมหาสาลกุเล นิพฺพตฺติ, **นิโคฺรโธ**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส เชตวนปฏิคฺคหณทิวเส พุทฺธานุภาวทสฺสเนน สญฺชาตปฺปสาโท ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ อารภิตฺวา นจิรเสฺสว ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๔๙.๑๙๐-๒๒๐) –

‘‘อโชฺฌคาเหตฺวา สาลวนํ, สุกโต อสฺสโม มม;
สาลปุเปฺผหิ สญฺฉโนฺน, วสามิ วิปิเน ตทาฯ

‘‘ปิยทสฺสี จ ภควา, สยมฺภู อคฺคปุคฺคโล;
วิเวกกาโม สมฺพุโทฺธ, สาลวนมุปาคมิฯ

‘‘อสฺสมา อภินิกฺขมฺม, ปวนํ อคมาสหํ;
มูลผลํ คเวสโนฺต, อาหิณฺฑามิ วเน ตทาฯ

‘‘ตตฺถทฺทสาสิํ สมฺพุทฺธํ, ปิยทสฺสิํ มหายสํ;
สุนิสินฺนํ สมาปนฺนํ, วิโรจนฺตํ มหาวเนฯ

‘‘จตุทเณฺฑ ฐเปตฺวาน, พุทฺธสฺส อุปรี อหํ;
มณฺฑปํ สุกตํ กตฺวา, สาลปุเปฺผหิ ฉาทยิํฯ

‘‘สตฺตาหํ ธารยิตฺวาน, มณฺฑปํ สาลฉาทิตํ;
ตตฺถ จิตฺตํ ปสาเทตฺวา, พุทฺธเสฏฺฐมวนฺทหํฯ

‘‘ภควา ตมฺหิ สมเย, วุฏฺฐหิตฺวา สมาธิโต;
ยุคมตฺตํ เปกฺขมาโน, นิสีทิ ปุริสุตฺตโมฯ

‘‘สาวโก วรุโณ นาม, ปิยทสฺสิสฺส สตฺถุโน;

วสีสตสหเสฺสหิ, อุปคจฺฉิ วินายกํฯ

‘‘ปิยทสฺสี จ ภควา, โลกเชฏฺโฐ นราสโภ;
ภิกฺขุสงฺฆ นิสีทิตฺวา, สิตํ ปาตุกรี ชิโนฯ

‘‘อนุรุทฺโธ อุปฏฺฐาโก, ปิยทสฺสิสฺส สตฺถุโน;
เอกํสํ จีวรํ กตฺวา, อปุจฺฉิตฺถ มหามุนิํฯ

‘‘โก นุ โข ภควา เหตุ, สิตกมฺมสฺส สตฺถุโน;
การเณ วิชฺชมานมฺหิ, สตฺถา ปาตุกเร สิตํฯ

‘‘สตฺตาหํ สาลจฺฉทนํ, โย เม ธาเรสิ มาณโว;
ตสฺส กมฺมํ สริตฺวาน, สิตํ ปาตุกริํ อหํฯ

‘‘อโนกาสํ น ปสฺสามิ, ยตฺถ ปุญฺญํ วิปจฺจติ;
เทวโลเก มนุสฺเส วา, โอกาโสว น สมฺมติฯ

‘‘เทวโลเก วสนฺตสฺส, ปุญฺญกมฺมสมงฺคิโน;
ยาวตา ปริสา ตสฺส, สาลจฺฉนฺนา ภวิสฺสติฯ

‘‘ตตฺถ ทิเพฺพหิ นจฺจหิ, คีเตหิ วาทิเตหิ จ;
รมิสฺสติ สทา สนฺต, ปุญฺญกมฺมสมาหิโตฯ

‘‘ยาวตา ปริสา ตสฺส, คนฺธคนฺธี ภวิสฺสติ;
สาลสฺส ปุปฺผวสฺส จ, ปวสฺสิสฺสติ ตาวเทฯ

‘‘ตโต จุโตยํ มนุโช, มานุสํ อาคมิสฺสติ;
อิธาปิ สาลจฺฉทนํ, สพฺพกาลํ ธริสฺสติฯ

‘‘อิธ นจฺจญฺจ คีตญฺจ, สมฺมตาฬสมาหิตํ;
ปริวาเรสฺสนฺติ มํ นิจฺจํ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘อุคฺคจฺฉเนฺต จ สูริเย, สาลวสฺสํ ปวสฺสเต;
ปุญฺญกเมฺมน สํยุตฺตํ, วสฺสเต สพฺพกาลิกํฯ

‘‘อฏฺฐารเส กปฺปสเต, โอกฺกากกุลสมฺภโว;
โคตโม นาม นาเมน, สตฺถา โลเก ภวิสฺสติฯ

‘‘ตสฺส ธเมฺม สุทายาโท, โอรโส ธมฺมนิมฺมิโต;
สพฺพาสเว ปริญฺญาย, นิพฺพายิสฺสตินาสโวฯ

‘‘ธมฺมํ อภิสเมนฺตสฺส, สาลจฺฉนฺนํ ภวิสฺสติ;
จิตเก ฌายมานสฺส, ฉทนํ ตตฺถ เหสฺสติฯ

‘‘วิปากํ กิตฺตยิตฺวาน, ปิยทสฺสี มหามุนิ;

ปริสาย ธมฺมํ เทเสสิ, ตเปฺปโนฺต ธมฺมวุฏฺฐิยาฯ

‘‘ตึสกปฺปานิ เทเวสุ, เทวรชฺชมการยึ;
สฏฺฐิ จ สตฺตกฺขตฺตุญฺจ, จกฺกวตฺตี อโหสหํฯ

‘‘เทวโลกา อิธาคนฺตฺวา, ลภามิ วิปุลํ สุขํ;
อิธาปิ สาลจฺฉทนํ, มณฺฑปสฺส อิทํ ผลํฯ

‘‘อยํ ปจฺฉิมโก มยฺหํ, จริโม วตฺตเต ภโว;
อิธาปิ สาลจฺฉทนํ, เหสฺสติ สพฺพกาลิกํฯ

‘‘มหามุนึ โตสยิตฺวา, โคตมํ สกฺยปุงฺควํ;
ปโตฺตมฺหิ อจลํ ฐานํ, หิตฺวา ชยปราชยํฯ

‘‘อฏฺฐารเส กปฺปสเต, ยํ พุทฺธมภิปูชยึ;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ, ภวา สเพฺพ สมูหตา;
นาโคว พนฺธนํ เฉตฺวา, วิหรามิ อนาสโวฯ

‘‘สฺวาคตํ วต เม อาสิ, พุทฺธเสฏฺฐสฺส สนฺติเก;
ติโสฺส วิชฺชา อนุปฺปตฺตา, กตํ พุทฺธสฺส สาสนํฯ

‘‘ปฏิสมฺภิทา จตโสฺส, วิโมกฺขาปิ จ อฏฺฐิเม;
ฉฬภิญฺญา สจฺฉิกตา, กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

เอวํ ปน ฉฬภิโญฺญ หุตฺวา ผลสุเขน วีตินาเมโนฺต สาสนสฺส นิยฺยานิกภาววิภาวนตฺถํ อญฺญาพฺยากรณวเสน **‘‘นาหํ ภยสฺส ภายามี’’**ติ คาถํ อภาสิฯ

๒๑. ตตฺถ ภายนฺติ เอตสฺมาติ ***ภยํ,*** ชาติชราทิฯ ***ภยสฺสา***ติ นิสฺสเกฺก สามิวจนํ, ภยโต ภายิตพฺพนิมิตฺตํ ชาติชรามรณาทินา เหตุนา นาหํ ภายามีติ อโตฺถฯ ตตฺถ การณมาห **‘‘สตฺถา โน อมตสฺส โกวิโท’’**ติฯ อมฺหากํ สตฺถา อมเต กุสโล เวเนยฺยานํ อมตทาเน เฉโกฯ ***ยตฺถ ภยํ นาวติฏฺฐตี***ติ ยสฺมึ นิพฺพาเน ยถาวุตฺตํ ภยํ น ติฏฺฐติ โอกาสํ น ลภติฯ **เตนา**ติ ตโต นิพฺพานโตฯ **วชนฺตี**ติ อภยฏฺฐานเมว คจฺฉนฺติฯ นิพฺพานญฺหิ อภยฏฺฐานํ นามฯ เกน ปน วชนฺตีติ อาห ***‘‘มเคฺคน วชนฺติ ภิกฺขโว’’***ติ, อฏฺฐงฺคิเกน อริยมเคฺคน สตฺถุ โอวาทกรณา ภิกฺขู สํสาเร ภยสฺส อิกฺขนกาติ อโตฺถฯ **ยตฺถา**ติ วา ยํ นิมิตฺตํ ยสฺส อริยมคฺคสฺส อธิคมเหตุ อตฺตานุวาทาทิกํ ปญฺจวีสติวิธมฺปิ ภยํ นาวติฏฺฐติ ปติฏฺฐํ น ลภติ, เตน อริเยน มเคฺคน วชนฺติ อภยฏฺฐานํ สตฺถุ สาสเน ภิกฺขู, เตน มเคฺคน อหมฺปิ คโต, ตสฺมา นาหํ ภยสฺส ภายามีติ เถโร อญฺญํ พฺยากาสิฯ

นิโคฺรธเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. จิตฺตกเตฺถรคาถาวณฺณนา

นีลาสุคีวาติ อายสฺมโต จิตฺตกเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โส กิร ปทุมุตฺตรพุทฺธกาลโต ปฏฺฐาย วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ กุสลํ อาจินโนฺต อิโต เอกนวุเต กปฺเป มนุสฺสโยนิยํ นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต วิปสฺสึ ภควนฺตํ ปสฺสิตฺวา ปสนฺนมานโส ปุเปฺผหิ ปูชํ กตฺวา วนฺทิตฺวา ''สนฺตธเมฺมน นาม เอตฺถ ภวิตพฺพ''นฺติ สตฺถริ นิพฺพาเน จ อธิมุจฺจิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน ตโต จุโต ตาวติํสภวเน นิพฺพโตฺต อปราปรํ ปุญฺญานิ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท ราชคเห วิภวสมฺปนฺนสฺส พฺราหฺมณสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ **จิตฺตโก** นาม นาเมนฯ โส ภควติ ราชคหํ คนฺตฺวา เวฬุวเน วิหรเนฺต สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา จริยานุกูลํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา อรญฺญายตนํ ปวิสิตฺวา ภาวนานุยุโตฺต ฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา ฌานปาทกํ วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา นจิเรเนว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๐.๑-๗) –

> ''กณิการํว โชตนฺตํ, นิสินฺนํ ปพฺพตนฺตเร;
> อทฺทสํ วิรชํ พุทฺธํ, วิปสฺสิํ โลกนายกํฯ
>
> ''ตีณิ กิงฺกณิปุปฺผานิ, ปคฺคยฺห อภิโรปยิํ;
> สมฺพุทฺธํ อภิปูเชตฺวา, คจฺฉามิ ทกฺขิณามุโขฯ
>
> ''เตน กเมฺมน สุกเตน, เจตนาปณิธีหิ จ;
> ชหิตฺวา มานุสํ เทหํ, ตาวติํสํ อคจฺฉหํฯ
>
> ''เอกนวุเต อิโต กเปฺป, ยํ พุทฺธมภิปูชยิํ;
> ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ
>
> ''กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน''นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา สตฺถารํ วนฺทิตุํ ราชคหํ อุปคโต ตตฺถ ภิกฺขูหิ ''กิํ, อาวุโส, อรเญฺญ อปฺปมโตฺต วิหาสี''ติ ปุโฏฺฐ อตฺตโน อปฺปมาทวิหารนิเวทเนน อญฺญํ พฺยากโรโนฺต **''นีลาสุคีวา''**ติ คาถํ อภาสิฯ

๒๒. ตตฺถ **นีลาสุคีวา**ติ นีลสุคีวา, คาถาสุขตฺถเญฺหตฺถ ทีโฆ กโต, ราชิวนฺตตาย สุนฺทราย คีวาย สมนฺนาคโตติ อโตฺถฯ เต เยภุเยฺยน จ นีลวณฺณตาย **นีลา**ฯ โสภนกณฺฐตาย **สุคีวา**ฯ **สิขิโน**ติ มตฺถเก ชาตาย สิขาย สสฺสิริกภาเวน **สิขิโนฯ โมรา**ติ มยูราฯ **การมฺภิย**นฺติ การมฺพรุเกฺขฯ **การมฺภิย**นฺติ วา ตสฺส วนสฺส นามํฯ ตสฺมา การมฺภิยนฺติ การมฺภนามเก วเนติ อโตฺถฯ **อภินทนฺตี**ติ ปาวุสฺสกาเล เมฆคชฺชิตํ สุตฺวา เกกาสทฺทํ กโรนฺตา อุตฺสมฺปทาสิเทฺธน สเรน หํสาทิเก อภิภวนฺตา วิย นทนฺติฯ **เต**ติ เต โมราฯ **สีตวาตกีฬิตา**ติ สีเตน เมฆวาเตน สญฺชาตกีฬิตา มธุรวสฺสิตํ วสฺสนฺตาฯ **สุตฺต**นฺติ ภตฺตสมฺมทวิโนทนตฺถํ สยิตํ, กายกิลมถปฏิปสฺสมฺภนาย วา อนุญฺญาตเวลายํ สุปนฺตํฯ **ฌาย**นฺติ สมถวิปสฺสนาฌาเนหิ ฌายนสีลํ ภาวนานุยุตฺตํฯ **นิโพเธนฺตี**ติ ปโพเธนฺติฯ ''อิเมปิ นาม นิทฺทํ อนุปคนฺตฺวา ชาครนฺตา อตฺตนา กตฺตพฺพํ กโรนฺติ, กิมงฺค ปนาห''นฺติ เอวํ สมฺปชญฺญุปฺปาทเนน สยนโต วุฏฺฐาเปนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ

จิตฺตกเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. โคสาลเตฺถรคาถาวณฺณนา

อหํ โข เวฬุคุมฺพสฺมินฺติ อายสฺมโต โคสาลเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โสปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิการโร ตตฺถ ตตฺถ วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ กุสลํ อาจินโนฺต อิโต เอกนวุเต กเปฺป อญฺญตรสฺมิํ ปพฺพเต รุกฺขสาขายํ โอลมฺพมานํ ปเจฺจกพุทฺธสฺส ปํสุกูลจีวรํ ทิสฺวา ‘‘อรหทฺธโชวตาย’’นฺติ ปสนฺนจิโตฺต ปุเปฺผหิ ปูเชหิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน ตาวติํสภวเน นิพฺพโตฺต ฯ ตโต ปฏฺฐาย เทวมนุเสฺสสุเยว สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท มคธรเฏฺฐ อิพฺภกุเล นิพฺพโตฺต **โคสาโล** นาม นาเมนฯ โสเณน ปน โกฏิกเณฺณน กตปริจยตฺตา ตสฺส ปพฺพชิตภาวํ สุตฺวา ‘‘โสปิ นาม มหาวิภโว ปพฺพชิสฺสติ , กิมงฺคํ ปนาห’’นฺติ สญฺชาตสํเวโค ภควโต สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา จริยานุกูลํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา สปฺปายํ วสนฏฺฐานํ คเวสโนฺต อตฺตโน ชาตคามสฺส อวิทูเร เอกสฺมิํ สานุปพฺพเต วิหาสิฯ ตสฺส มาตา ทิวเส ทิวเส ภิกฺขํ เทติฯ อเถกทิวสํ คามํ ปิณฺฑาย ปวิฏฺฐสฺส มาตา มธุสกฺขราภิสงฺขตํ ปายาสํ อทาสิฯ โส ตํ คเหตฺวา ตสฺส ปพฺพตสฺส ฉายายํ อญฺญตรสฺส เวฬุคุมฺพสฺส มูเล นิสีทิตฺวา ปริภุญฺชิตฺวา โธวิตปตฺตปาณี วิปสฺสนํ อารภิฯ โภชนสปฺปายลาเภน กายจิตฺตานํ กลฺลตาย สมาหิโต อุทยพฺพยญาณาทิเก ติเกฺขสูเร วหเนฺต อปฺปกสิเรเนว วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา มคฺคปฏิปาฏิยา ภาวนํ มตฺถกํ ปาเปโนฺต สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ สจฺฉากาสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๐.๘-๑๔) –

> ‘‘หิมวนฺตสฺส อวิทูเร, อุทงฺคโณ นาม ปพฺพโต;
> ตตฺถทฺทสํ ปํสุกูลํ, ทุมคฺคมฺหิ วิลมฺพิตํฯ
>
> ‘‘ตีณิ กิงฺกณิปุปฺผานิ, โอจินิตฺวานหํ ตทา;
> เหฏฺฐา ปหเฏฺฐน จิเตฺตน, ปํสุกูลํ อปูชยิํฯ
>
> ‘‘เตน กเมฺมน สุกเตน, เจตนาปณิธีหิ จ;
> ชหิตฺวา มานุสํ เทหํ, ตาวติํสํ อคจฺฉหํฯ
>
> ‘‘เอกนวุเต อิโต กเปฺป, ยํ กมฺมมกริํ ตทา;
> ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, ปูชิตฺวา อรหทฺธชํฯ
>
> ‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน อธิคนฺตฺวา ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารตฺถํ ปพฺพตสานุเมว คนฺตุกาโม อตฺตโน ปฏิปตฺติํ ปเวเทโนฺต **‘‘อหํ โข เวฬุคุมฺพสฺมิ’’**นฺติ คาถํ อภาสิฯ

๒๓. ตตฺถ **เวฬุคุมฺพสฺมิ**นฺติ เวฬุคจฺฉสฺส สมีเป, ตสฺส ฉายายนฺติฯ **ภุตฺวาน มธุปายส**นฺติ มธุปสิตฺตปายาสํ ภุญฺชิตฺวาฯ **ปทกฺขิณ**นฺติ ปทกฺขิณคฺคาเหน, สตฺถุ โอวาทสฺส สมฺมา สมฺปฏิจฺฉเนนาติ อโตฺถฯ **สมฺมสโนฺต ขนฺธานํ อุทยพฺพย**นฺติ ปญฺจนฺนํ อุปาทานกฺขนฺธานํ อุทยพฺพยญฺจ วิปสฺสโนฺต, ยทิปิ อิทานิ กตกิโจฺจ, ผลสมาปตฺติํ ปน สมาปชฺชิตุํ วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปโนฺตติ อธิปฺปาโยฯ **สานุํ ปฏิคมิสฺสามี**ติ ปุเพฺพ มยา วุตฺถปพฺพตสานุเมว อุทฺทิสฺส คจฺฉิสฺสามิฯ **วิเวกมนุพฺรูหย**นฺติ ปฏิปสฺสทฺธิวิเวกํ ผลสมาปตฺติกายวิเวกญฺจ ปริพฺรูหยโนฺต, ตสฺส วา ปริพฺรูหนเหตุ คมิสฺสามีติฯ เอวํ ปน วตฺวา เถโร ตเตฺถว คโต, อยเมว จ อิมสฺส เถรสฺส อญฺญาพฺยากรณคาถา อโหสิฯ

โคสาลเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. สุคนฺธเตฺถรคาถาวณฺณนา

อนุวสฺสิโก ปพฺพชิโตติ อายสฺมโต สุคนฺธเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โส กิร อิโต ทฺวานวุเต กเปฺป ติสฺสสฺส นาม สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส กาเล มนุสฺสโยนิยํ นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต มิคพฺยธเนน อรเญฺญ วิจรติฯ สตฺถา ตสฺส อนุกมฺปาย ปทวฬญฺชํ ทเสฺสตฺวา คโตฯ โส สตฺถุ ปทเจติยานิ ทิสฺวา ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิการตาย ''สเทวเก โลเก อคฺคปุคฺคลสฺส อิมานิ ปทานี''ติ ปีติโสมนสฺสชาโต โกรณฺฑกปุปฺผานิ คเหตฺวา ปูชํ กตฺวา จิตฺตํ ปสาเทสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา ตโต จุโต อปราปรํ ปุญฺญานิ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต กสฺสปสฺส ภควโต กาเล กุฎุมฺพิโก หุตฺวา สตฺถุ ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ มหาทานํ ปวเตฺตตฺวา คนฺธกุฎึ มหคฺฆโคสิตจนฺทนํ ปิสิตฺวา เตน ปริภณฺฑํ กตฺวา ปตฺถนํ ปฎฺฐเปสิ – ''นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตฎฺฐาเน มยฺหํ สรีรํ เอวํสุคนฺธํ โหตู''ติฯ เอวํ อญฺญานิปิ ตตฺถ ตตฺถ ภเว พหูนิ ปุญฺญกมฺมานิ กตฺวา สุคตีสุ เอว ปริวตฺตมาโน อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ วิภวสมฺปนฺนสฺส พฺราหฺมณสฺส เคเห นิพฺพตฺติฯ นิพฺพตฺตสฺส จ ตสฺส มาตุกุจฺฉิคตกาลโต ปฎฺฐาย มาตุ สรีรํ สกลมฺปิ เคหํ สุรภิคนฺธํ วายติฯ ชาตทิวเส ปน วิเสสโต ปรมสุคนฺธํ สามนฺตเคเหสุปิ วายเตวฯ ตสฺส มาตาปิตโร ''อมฺหากํ ปุโตฺต อตฺตนาว อตฺตโน นามํ คเหตฺวา อาคโต''ติ **สุคโนฺธ**เตฺวว นามํ อกํสุฯ โส อนุปุเพฺพน วยปฺปโตฺต มหาเสลเตฺถรํ ทิสฺวา ตสฺส สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรโนฺต สตฺตาหพฺภนฺตเร เอว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๐.๑๕-๒๔) –

''วนกมฺมิโก ปุเร อาสึ, ปิตุมาตุมเตนหํ;
ปสุมาเรน ชีวามิ, กุสลํ เม น วิชฺชติฯ

''มม อาสยสามนฺตา, ติโสฺส โลกคฺคนายโก;
ปทานิ ตีณิ ทเสฺสสิ, อนุกมฺปาย จกฺขุมาฯ

''อกฺกเนฺต จ ปเท ทิสฺวา, ติสฺสนามสฺส สตฺถุโน;
หโฎฺฐ หเฎฺฐน จิเตฺตน, ปเท จิตฺตํ ปสาทยึฯ

''โกรณฺฑํ ปุปฺผิตํ ทิสฺวา, ปาทปํ ธรณีรุหํ;
สโกสกํ คเหตฺวาน, ปทเสฎฺฐํ อปูชยึฯ

''เตน กเมฺมน สุกเตน, เจตนาปณิธีหิ จ;
ชหิตฺวา มานุสํ เทหํ, ตาวตึสมคจฺฉหํฯ

''ยํ ยํ โยนุปปชฺชามิ, เทวตฺตํ อถ มานุสํ;
โกรณฺฑกฉวี โหมิ, สุปฺปภาโส ภวามหํฯ

''เทฺวนวุเต อิโต กเปฺป, ยํ กมฺมมกริํ ตทา;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, ปทปูชายิทํ ผลํฯ

''กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน''นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อญฺญํ พฺยากโรโนฺต **''อนุวสฺสิโก ปพฺพชิโต''**ติ อิมํ คาถํ อภาสิฯ

๒๔. ตตฺถ **อนุวสฺสิโก**ติ อนุคโต อุปคโต วสฺสํ อนุวโสฺส, อนุวโสฺสว อนุวสฺสิโกฯ **ปพฺพชิโต**ติ ปพฺพชฺชํ อุปคโต, ปพฺพชิโต หุตฺวา อุปคตวสฺสมโตฺต เอกวสฺสิโกติ อโตฺถฯ อถ วา อนุคตํ ปจฺฉาคตํ อปคตํ วสฺสํ อนุวสฺสํ, ตํ อสฺส อตฺถีติ อนุวสฺสิโกฯ ยสฺส ปพฺพชิตสฺส วสฺสํ

อปริปุณฺณตาย น คณนูปคตํ, โส เอวํ วุโตฺต, ตสฺมา อวสฺสิโกติ วุตฺตํ โหติฯ **ปสฺส ธมฺมสุธมฺมต**นฺติ ตว สตฺถุ ธมฺมสฺส สุธมฺมภาวํ สฺวากฺขาตตํ เอกนฺตนิยฺยานิกตํ ปสฺส, ยตฺถ อนฺวสฺสิโก ตฺวํ ปพฺพชิโตฯ ปุเพฺพนิวาสญาณํ ทิพฺพจกฺขุญาณํ อาสวกฺขยญาณนฺติ **ติโสฺส วิชฺชา** ตยา **อนุปฺปตฺตา** สจฺฉิกตา, ตโต เอว **กตํ พุทฺธสฺส สาสนํ** สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สาสนํ อนุสิฏฺฐิ โอวาโท อนุสิกฺขิโตติ กตกิจฺจตํ นิสฺสาย ปีติโสมนสฺสชาโต เถโร อตฺตานํ ปรํ วิย กตฺวา วทตีติฯ

สุคนฺธเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. นนฺทิยเตฺถรคาถาวณฺณนา

โอภาสชาตนฺติ อายสฺมโต นนฺทิยเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โส กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล สตฺถริ ปรินิพฺพุเต เจติเย จนฺทนสาเรน เวทิกํ กาเรตฺวา อุฬารํ ปูชาสกฺการํ ปวเตฺตสิฯ ตโต ปฏฺฐาย อชฺฌาสยสมฺปโนฺน หุตฺวา ตตฺถ ตตฺถ วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ พหุํ ปุญฺญกมฺมํ อาจินิตฺวา เทเวสุ จ มนุเสฺสสุ จ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท กปิลวตฺถุสฺมิํ สกฺยราชกุเล นิพฺพตฺติฯ ตสฺส มาตาปิตโร นนฺทิํ ชเนโนฺต ชาโตติ **นนฺทิโย**ติ นามํ อกํสุฯ โส วยปฺปโตฺต อนุรุทฺธาทีสุ สตฺถุ สนฺติเก ปพฺพชเนฺตสุ สยมฺปิ ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรโนฺต กตาธิการตาย น จิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๕.๑๕-๒๐) –

‘‘ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน, โลกเชฎฺฐ นราสโภ;
ชลิตฺวา อคฺคิขโนฺธว, สมฺพุโทฺธ ปรินิพฺพุโตฯ

‘‘นิพฺพุเต จ มหาวีเร, ถูโป วิตฺถาริโก อหุ;
ทูรโตว อุปเฏฺฐนฺติ, ธาตุเคหวรุตฺตเมฯ

‘‘ปสนฺนจิโตฺต สุมโน, อกํ จนฺทนเวทิกํ;
ทิสฺสติ ถูปขโนฺธ จ, ถูปานุจฺฉวิโก ตทาฯ

‘‘ภเว นิพฺพตฺตมานมฺหิ, เทวเตฺต อถ มานุเสฯ
โอมตฺตํ เม น ปสฺสามิ, ปุพฺพกมฺมสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘ปญฺจทสกปฺปสเต, อิโต อฏฺฐ ชนา อหุํ;
สเพฺพ สมตฺตนามา เต จกฺกวตฺตี มหพฺพลาฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อนุรุทฺธเตฺถราทีหิ สทฺธิํ ปาจีนวํสมิคทาเย วิหรเนฺต อิมสฺมิํ เถเร เอกทิวสํ มาโร ปาปิมา ภิํสาเปตุกาโม ตสฺส เภรวรูปํ ทเสฺสติฯ เถโร ตํ ‘‘มาโร อย’’นฺติ ญตฺวา ‘‘ปาปิม, เย มารเธยฺยํ วีติวตฺตา, เตสํ ตว กิริยา กิํ กริสฺสติ, ตโตนิทานํ ปน ตฺวํ เอว วิฆาตํ อนตฺถํ ปาปุณิสฺสสี’’ติ ทเสฺสโนฺต **‘‘โอภาสชาตํ ผลค’’**นฺติ คาถํ อภาสิฯ

๒๕. ตตฺถ **โอภาสชาต**นฺติ ญาโณภาเสน ชาโตภาสํ อคฺคมคฺคญาณสฺส อธิคตตฺตาฯ เตน อนวเสสโต กิเลสนฺธการสฺส วิหตวิทฺธํสิตภาวโต อติวิย ปภสฺสรนฺติ อโตฺถฯ **ผลค**นฺติ ผลํ คตํ อุปคตํ, อคฺคผลญาณสหิตนฺติ อธิปฺปาโยฯ **จิตฺต**นฺติ ขีณาสวสฺส จิตฺตํ สามเญฺญน วทติฯ เตนาห **‘‘อภิณฺหโส’’**ติฯ ตญฺหิ นิโรธนินฺนตาย ขีณาสวานํ นิจฺจกปฺปํ อรหตฺตผลสมาปตฺ

ติสมาปชฺชนฺโต ‘‘ผเลน สหิต’’นฺติ วตฺตพฺพตํ อรหติฯ **ตาทิส**นฺติ ตถารูปํ, อรหนฺตนฺติ อตฺโถฯ **อาสชฺชา**ติ วิโสเธตฺวา ปริภุญฺชฯ **กณฺหา**ติ มารํ อาลปติ, โส หิ กณฺหกมฺมตฺตา กณฺหาภิชาติตาย จ ‘‘กโณฺห’’ติ วุจฺจติฯ **ทุกฺขํ นิคจฺฉสี**ติ อิธ กุจฺฉิอนุปฺปเวสาทินา นิรตฺถกํ กายปริสฺสมํ ทุกฺขํ, สมฺปราเย จ อปฺปติการํ อปายทุกฺขํ อุปคมิสฺสสิ ปาปุณิสฺสสิฯ ตํ สุตฺวา มาโร ‘‘ชานาติ มํ สมโณ’’ติ ตเตฺถวนฺตรธายีติฯ

นนฺทิยเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. อภยเตฺถรคาถาวณฺณนา

สุตฺวา สุภาสิตํ วาจนฺติ อายสฺมโต อภยเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โส กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต สาสเน ปพฺพชิตฺวา ธมฺมกถิโก หุตฺวา ธมฺมกถนกาเล ปฐมํ จตูหิ คาถาหิ ภควนฺตํ อภิตฺถวิตฺวา ปจฺฉา ธมฺมํ กเถสิฯ เตนสฺส ปุญฺญกมฺมพเลน กปฺปานํ สตสหสฺสํ อปายปฏิสนฺธิ นาม นาโหสิฯ ตถา หิ วุตฺตํ –

> ‘‘อภิตฺถวิตฺวา ปทุมุตฺตรํ ชินํ, ปสนฺนจิโตฺต อภโย สยมฺภุํ;
> น คจฺฉิ กปฺปานิ อปายภูมึ, สตสหสฺสานิ อุฬารสโทฺธ’’ติฯ (อป. เถร ๒.๕๕.๒๒๑)

เขตฺตสมฺปตฺติยาทีหิ ตสฺส จ ปุพฺพปจฺฉิมสนฺนิฏฺฐานเจตนานํ อติวิย อุฬารภาเวน โส อปริเมโยฺย ปุญฺญาภิสโนฺท กุสลาภิสโนฺท ตาทิโส อโหสิฯ ‘‘อจินฺติเย ปสนฺนานํ, วิปาโก โหติ อจินฺติโย’’ติ (อป. เถร ๑.๑.๘๒) หิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ตตฺถ หิ ภเว อุปจิตํ ปุญฺญํ ตสฺส อุปตฺถมฺภกมโหสิฯ ตถา หิ โส วิปสฺสิสฺส ภควโต เกตกปุเปฺผหิ ปูชมกาสิฯ เอวํ อุฬาเรหิ ปุญฺญวิเสเสหิ สุคตีสุ เอว สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท รโญฺญ พิมฺพิสารสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ **อภโย**ติสฺส นามํ อโหสิฯ ตสฺส อุปฺปตฺติ ปรโต อาวิ ภวิสฺสติฯ โส นิคเณฺฐน นาฏปุเตฺตน อุภโตโกฏิกํ ปญฺหํ สิกฺขาเปตฺวา ‘‘อิมํ ปญฺหํ ปุจฺฉิตฺวา สมณสฺส โคตมสฺส วาทํ อาโรเปหี’’ติ วิสฺสชฺชิโต ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ตํ ปญฺหํ ปุจฺฉิตฺวา ตสฺส ปญฺหสฺส อเนกํสพฺยากรณภาเว ภควตา กถิเต นิคณฺฐานํ ปราชยํ, สตฺถุ จ สมฺมาสมฺพุทฺธภาวํ วิทิตฺวา อุปาสกตฺตํ ปฏิเวเทสิฯ ตโต รเญฺญ พิมฺพิสาเร กาลงฺกเต สญฺชาตสํเวโค สาสเน ปพฺพชิตฺวา ตาลจฺฉิคฺคฬูปมสุตฺตเทสนาย โสตาปโนฺน หุตฺวา ปุน วิปสฺสนํ อารภิตฺวา อรหตฺตํ สจฺฉากาสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๒.๑๗-๒๒) –

> ‘‘วินตานทิยา ตีเร, วิหาสิ ปุริสุตฺตโม;
> อทฺทสํ วิรชํ พุทฺธํ, เอกคฺคํ สุสมาหิตํฯ
>
> ‘‘มธุคนฺธสฺส ปุเปฺผน, เกตกสฺส อหํ ตทา;
> ปสนฺนจิโตฺต สุมโน, พุทฺธเสฏฺฐมปูชยึฯ
>
> ‘‘เอกนวุเต อิโต กเปฺป, ยํ ปุปฺผมภิปูชยึ;
> ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ
>
> ‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อตฺตโน ปฏิปตฺติกิตฺตเนน อญฺญํ พฺยากโรโนฺต **‘‘สุตฺวา สุภาสิตํ วาจ**’’นฺติ คาถํ อภาสิฯ

๒๖. ตตฺถ **สุตฺวา**ติ โสตํ โอทหิตฺวา, โสตทฺวารานุสาเรน อุปธาเรตฺวาฯ **สุภาสิต**นฺติ สุฏฺฐุ ภาสิตํ, สมฺมเทว ภาสิตํ, สมฺมาสมฺพุทฺธภาวโต มหาการุณิกตาย จ กิญฺจิ อวิสํวาเทตฺวา ยถาธิเปฺปตสฺส อตฺถสฺส เอกนฺตโต สาธนวเสน ภาสิตํ จตุสจฺจวิภาวนียธมฺมกถํฯ น หิ สจฺจวินิมุตฺตา ภควโต ธมฺมเทสนา อตฺถิฯ **พุทฺธสฺสา**ติ สพฺพญฺญุพุทฺธสฺสฯ **อาทิจฺจพนฺธุโน**ติ อาทิจฺจวํเส สมฺภูตตฺตา อาทิโจฺจ พนฺธุ เอตสฺสาติ อาทิจฺจพนฺธุ, ภควาฯ ตสฺส อาทิจฺจพนฺธุโนฯ อาทิจฺจสฺส วา พนฺธูติ อาทิจฺจพนฺธุ, ภควาฯ ตสฺส ภควโต โอรสปุตฺตภาวโตฯ เตนาห ภควา –

> ‘‘โย อนฺธกาเร ตมสี ปภงฺกโร, เวโรจโน มณฺฑลี อุคฺคเตโช;
> มา ราหุ คิลี จรมนฺตลิเกฺข, ปชํ มมํ ราหุ ปมุญฺจ สูริย’’นฺติฯ (สํ. นิ. ๑.๙๑);

ปจฺจพฺยธินฺติ ปฏิวิชฺฌิํฯ **หี**-ติ นิปาตมตฺตํฯ **นิปุณ**นฺติ สณฺหํ ปรมสุขุมํ, นิโรธสจฺจํ, จตุสจฺจเมว วาฯ **หี**-ติ วา เหตุอเตฺถ นิปาโตฯ ยสฺมา ปจฺจพฺยธิํ นิปุณํ จตุสจฺจํ, ตสฺมา น ทานิ กิญฺจิ ปฏิวิชฺฌิตพฺพํ อตฺถีติ อโตฺถฯ ยถา กิํ ปฏิวิชฺฌีติ อาห **‘‘วาลคฺคํ อุสุนา ยถา’’**ติฯ ยถา สตฺตธา ภินฺนสฺส วาลสฺส โกฏิํ สุสิกฺขิโต กุสโล อิสฺสาโส อุสุนา กเณฺฑน อวิรชฺฌโนฺต วิเชฺฌยฺย, เอวํ ปจฺจพฺยธิํ นิปุณํ อริยสจฺจนฺติ โยชนาฯ

อภยเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. โลมสกงฺคิยเตฺถรคาถาวณฺณนา

ทพฺพํ กุสนฺติ อายสฺมโต โลมสกงฺคิยเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โส กิร อิโต เอกนวุเต กเปฺป วิปสฺสิํ ภควนฺตํ ปสฺสิตฺวา ปสนฺนมานโส นานาปุเปฺผหิ ปูเชตฺวา เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวโลเก นิพฺพโตฺต ปุน อปราปรํ ปุญฺญานิ กตฺวา สุคตีสุเยว สํสรโนฺต กสฺสปสฺส ภควโต สาสเน ปพฺพชิตฺวา สมณธมฺมํ กโรติฯ เตน จ สมเยน สตฺถารา ภเทฺทกรตฺตปฏิปทาย กถิตาย อญฺญตโร ภิกฺขุ ภเทฺทกรตฺตสุตฺตวเสน เตน สากจฺฉํ กโรติฯ โส ตํ น สมฺปายาสิฯ อสมฺปายโนฺต ‘‘อหํ อนาคเต ตุยฺหํ ภเทฺทกรตฺตํ กเถตุํ สมโตฺถ ภเวยฺย’’นฺติ ปณิธานํ อกาสิ, อิตโร ‘‘ปุเจฺฉยฺย’’นฺติฯ เอเตสุ ปฐโม เอกํ พุทฺธนฺตรํ เทวมนุเสฺสสุ สํสริตฺวา อมฺหากํ ภควโต กาเล กปิลวตฺถุสฺมิํ สากิยราชกุเล นิพฺพตฺติฯ ตสฺส สุขุมาลภาเวน โสณสฺส วิย ปาทตเลสุ โลมานิ ชาตานิ, เตนสฺส **โลมสกงฺคิโย**ติ นามํ อโหสิฯ อิตโร เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา **จนฺทโน**ติ ปญฺญายิตฺถฯ โลมสกงฺคิโย อนุรุทฺธาทีสุ สกฺยกุมาเรสุ ปพฺพชเนฺตสุ ปพฺพชิตุํ น อิจฺฉิฯ อถ นํ สํเวเชตุํ จนฺทโน เทวปุโตฺต อุปสงฺกมิตฺวา ภเทฺทกรตฺตํ ปุจฺฉิฯ อิตโร ‘‘น ชานามี’’ติฯ ปุน เทวปุโตฺต ‘‘อถ กสฺมา ตยา ‘ภเทฺทกรตฺตํ กเถยฺย’นฺติ สงฺคโร กโต, อิทานิ ปน นามมตฺตมฺปิ น ชานาสี’’ติ โจเทสิฯ อิตโร เตน สทฺธิํ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา, ‘‘มยา กิร, ภเนฺต, ปุเพฺพ ‘อิมสฺส ภเทฺทกรตฺตํ กเถสฺสามี’ติ สงฺคโร กโต’’ติ ปุจฺฉิฯ ภควา ‘‘อาม, กุลปุตฺต, กสฺสปสฺส ภควโต กาเล ตยา เอวํ กต’’นฺติ อาหฯ สฺวายมโตฺถ อุปริปณฺณาสเก อาคตนเยน วิตฺถารโต เวทิตโพฺพฯ อถ โลมสกงฺคิโย ‘‘เตน หิ, ภเนฺต, ปพฺพาเชถ ม’’นฺติ อาหฯ ภควา ‘‘น, โข, ตถาคตา มาตาปิตูหิ อนนุญฺญาตํ ปุตฺตํ ปพฺพาเชนฺตี’’ติ ปฏิกฺขิปิฯ โส มาตุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ‘‘อนุชานาหิ มํ, อมฺม, ปพฺพชิตุํ, ปพฺพชิสฺสามห’’นฺติ วตฺวา, มาตรา ‘‘ตาต, สุขุมาโล ตฺวํ กถํ ปพฺพชิสฺสสี’’ติ วุเตฺต, ‘‘อตฺตโน ปริสฺสยสหนภาวํ ปกาเสโนฺต **‘‘ทพฺพํ กุสํ โปฏกิล’’**นฺติ คาถํ อภาสิฯ

๒๗. ตตฺถ **ทพฺพนฺ**ติ ทพฺพติณมาห, ยํ ‘‘สทฺทุโล’’ติปิ วุจฺจติฯ **กุสนฺ**ติ กุสติณํ, โย ‘‘กาโส’’ติ วุจฺจติฯ **โปฏกิลนฺ**ติ สกณฺฏกํ อกณฺฏกญฺจ คจฺฉํฯ อิธ ปน สกณฺฏกเมว อธิเปฺปตํฯ อุสีราทีนิ สุวิเญฺญยฺยานิฯ ทพฺพาทีนิ ติณานิ พีรณติณานิ ปาเทหิ อกฺกนฺตสฺสาปิ ทุกฺขชนกานิ คมนนฺตรายกรานิ จ, ตานิ จ ปนาหํ **อุรสา ปนุทิสฺสามิ** อุรสาปิ อปเนสฺสามิฯ เอวํ อปเนโนฺต ตํ นิมิตฺตํ ทุกฺขํ สหโนฺต อรญฺญายตเน คุมฺพนฺตรํ ปวิสิตฺวา สมณธมฺมํ กาตุํ สกฺขิสฺสามิฯ โก ปน วาโท ปาเทหิ อกฺกมเนติ ทเสฺสติฯ **วิเวกมนุพฺรูหยนฺ**ติ กายวิเวกํ จิตฺตวิเวกํ อุปธิวิเวกญฺจ อนุพฺรูหยโนฺตฯ คณสงฺคณิกญฺหิ ปหาย กายวิเวกํ อนุพฺรูหยนฺตเสฺสว อฎฺฐตึสาย อารมฺมเณสุ ยตฺถ กตฺถจิ จิตฺตํ สมาทหนฺตสฺส จิตฺตวิเวโก, น สงฺคณิการตสฺสฯ สมาหิตเสฺสว วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรนฺตสฺส สมถวิปสฺสนญฺจ ยุคนทฺธํ กโรนฺตสฺส กิเลสานํ เขปเนน อุปธิวิเวกาธิคโม, น อสมาหิตสฺสฯ เตน วุตฺตํ ‘‘วิเวกมนุพฺรูหยนฺติ กายวิเวกํ จิตฺตวิเวกํ อุปธิวิเวกญฺจ อนุพฺรูหยโนฺต’’ติฯ เอวํ ปน ปุเตฺตน วุเตฺต มาตา ‘‘เตน หิ, ตาต, ปพฺพชา’’ติ อนุชานิฯ โส ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ปพฺพชฺชํ ยาจิฯ ตํ สตฺถา ปพฺพาเชสิฯ ตํ ปพฺพชิตฺวา กตปุพฺพกิจฺจํ กมฺมฎฺฐานํ คเหตฺวา อรญฺญํ ปวิสนฺตํ ภิกฺขู อาหํสุ – ‘‘อาวุโส, ตฺวํ สุขุมาโล กึ สกฺขิสฺสสิ อรเญฺญ วสิตุ’’นฺติฯ โส เตสมฺปิ ตเมว คาถํ วตฺวา อรญฺญํ ปวิสิตฺวา ภาวนํ อนุยุญฺชโนฺต นจิรเสฺสว ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๒.๒๓-๒๗) –

‘‘สุวณฺณวณฺณํ สมฺพุทฺธํ, อาหุตีนํ ปฎิคฺคหํ;
รถิยํ ปฎิปชฺชนฺตํ, นานาปุเปฺผหิ ปูชยิํฯ

‘‘เอกนวุติโต กเปฺป, ยํ ปุปฺผมภิปูชยิํ;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา เถโร อญฺญํ พฺยากโรโนฺต ตํเยว คาถํ อภาสีติฯ

โลมสกงฺคิยเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๘. ชมฺพุคามิยปุตฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา

กจฺจิ โน วตฺถปสุโตติ อายสฺมโต ชมฺพุคามิยปุตฺตเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โส กิร ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร หุตฺวา ตตฺถ ตตฺถ วิวฎฺฎูปนิสฺสยํ กุสลํ อาจินโนฺต อิโต เอกตึเส กเปฺป เวสฺสภุสฺส ภควโต กาเล เอกทิวสํ กิํสุกานิ ปุปฺผานิ ทิสฺวา ตานิ ปุปฺผานิ คเหตฺวา พุทฺธคุเณ อนุสฺสรโนฺต ภควนฺตํ อุทฺทิสฺส อากาเส ขิปโนฺต ปูเชสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน ตาวติํเสสุ นิพฺพโตฺตฯ ตโต ปรํ ปุญฺญานิ กตฺวา อปราปรํ เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท จมฺปายํ ชมฺพุคามิยสฺส นาม อุปาสกสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ เตน ปุญฺญกเมฺมน ตาวติํเสสุ นิพฺพโตฺตฯ ตโต ปรํ ปุญฺญานิ กตฺวา อปราปรํ เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท จมฺปายํ ชมฺพุคามิยสฺส นาม อุปาสกสฺส ปุตฺวา นิพฺพตฺติฯ เตนสฺส **ชมฺพุคามิยปุโตฺต**เตฺวว สมญฺญา อโหสิฯ โส วยปฺปโตฺต ภควโต สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ปฎิลทฺธสํเวโค ปพฺพชิตฺวา กตปุพฺพกิโจฺจ กมฺมฎฺฐานํ คเหตฺวา สาเกเต อญฺชนวเน วสติฯ อถสฺส ปิตา ‘‘กิํ นุ โข มม ปุโตฺต สาสเน อภิรโต วิหรติ, อุทาหุ โน’’ติ วีมํสนตฺถํ **‘‘กจฺจิ โน วตฺถปสุโต’’**ติ คาถํ ลิขิตฺวา เปเสสิฯ โส ตํ วาเจตฺวา, ‘‘ปิตา เม ปมาทวิหารํ อาสงฺกติ, อหญฺจ อชฺชาปิ ปุถุชฺชนภูมิํ นาติวโตฺต’’ติ สํเวคชาโต ฆเฎโนฺต วายมโนฺต นจิรเสฺสว ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๐.๒๕-๓๐) –

‘‘กึสุกํ ปุปฺผิตํ ทิสฺวา, ปคฺคเหตฺวาน อญฺชลึ;
พุทฺธเสฏฺฐํ สริตฺวาน, อากาเส อภิปูชยึฯ

‘‘เตน กมฺมน สุกเตน, เจตนาปณิธีหิ จ;
ชหิตฺวา มานุสํ เทหํ, ตาวตึสมคจฺฉหํฯ

‘‘เอกตึเส อิโต กเปฺป, ยํ กมฺมมกรึ ตทา;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา ญาตีนํ วสนนครํ คนฺตฺวา สาสนสฺส นิยฺยานิกภาวํ ปกาเสนฺโต อิทฺธิปาฏิหาริยํ ทเสฺสสิฯ ตํ ทิสฺวา ญาตกา ปสนฺนมานสา พหู สงฺฆาราเม กาเรสุํฯ เถโรปิ สกปิตรา เปสิตํ คาถํ องฺกุสํ กตฺวา ฆเฏนฺโต วายมนฺโต อรหตฺตํ สจฺฉากาสิฯ อญฺญํ พฺยากโรนฺตปิ ปิตุปูชนตฺถํ **‘‘กจฺจิ โน วตฺถปสุโต’’**ติ ตเมว คาถํ อภาสิฯ

๒๘. ตตฺถ **กจฺจี**ติ ปุจฺฉายํ นิปาโตฯ **โน**ติ ปฏิเสเธฯ **วตฺถปสุโต**ติ วเตฺถ ปสุโต วตฺถปสุโต, จีวรมณฺฑนาภิรโตฯ นิทสฺสนมตฺตเญฺจตํ ปตฺตมณฺฑนาทิจาปลฺลปฏิเกฺขปสฺสาปิ อธิเปฺปตตฺตาฯ ‘‘กจฺจิ น วตฺถปสุโต’’ติปิ ปาโฐ, โส เอวโตฺถฯ **ภูสนารโต**ติ อตฺตภาววิภูสนายรโต อภิรโต, ยเถกเจฺจ ปพฺพชิตฺวาปิ จปลา กายทฬฺหิพหุลา จีวราทิปริกฺขารสฺส อตฺตโน สรีรสฺส จ มณฺฑนวิภูสนฏฺฐานาย ยุตฺตา โหนฺติฯ กิเมว ปริกฺขารปสุโต ภูสนารโต จ นาโหสีติ อยเมตฺถ ปททฺวยสฺสาปิ อโตฺถฯ **สีลมยํ คนฺธ**นฺติ อขณฺฑาทิภาวาปาทเนน สุปริสุทฺธสฺส จตุพฺพิธสฺสปิ สีลสฺส วเสน ยุวายํ ‘‘โย จ สีลวตํ ปชาติ น อิตรา ทุสฺสีลปชา, ทุสฺสีลตฺตาเยว ทุสฺสิลฺยมยํ ทุคฺคนฺธํ วายติ, เอวํ ตฺวํ ทุคฺคนฺธํ อวายิตฺวา กจฺจิ สีลมยํ คนฺธํ วายสีติ อโตฺถฯ อถ วา **เนตรา ปชา**ติ น อิตรา ทุสฺสีลปชา, ตํ กจฺจิ น โหติ, ยโต สีลมยํ คนฺธํ วายสีติ พฺยติเรเกน สีลคนฺธวายนเมว วิภาเวติฯ

ชมฺพุคามิยปุตฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. หาริตเตฺถรคาถาวณฺณนา

สมุนฺนมยมตฺตานนฺติ อายสฺมโต หาริตเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โส กิร ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร หุตฺวา ตตฺถ ตตฺถ วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ ปุญฺญสมฺภารํ อุปจินโนฺต อิโต เอกตึเส กเปฺป สุทสฺสนํ นาม ปเจฺจกสมฺพุทฺธํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส กุฏชปุเปฺผหิ ปูชํ กตฺวา เตน ปุญฺญกมฺมน สุคตีสุเยว ปริวเตฺตโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถินคเร พฺราหฺมณมหาสาลกุเล นิพฺพตฺติฯ **หาริโต**ติสฺส นามํ อโหสิฯ ตสฺส วยปฺปตฺตสฺส มาตาปิตโร กุลรูปาทีหิ อนุจฺฉวิกํ กุมาริกํ พฺราหฺมณธีตรํ อาเนสุํฯ โส ตาย สทฺธึ โภคสุขํ อนุภวโนฺต เอกทิวสํ อตฺตโน ตสฺสา จ รูปสมฺปตฺตึ โอโลเกตฺวา ธมฺมตาย โจทิยมาโน ‘‘อีทิสํ นาม รูปํ นจิรเสฺสว ชราย มจฺจุนา จ อภิปฺปมทฺทียตี’’ติ สํเวคํ ปฏิลภิฯ กติปยทิวสาติกฺกเมเนว จสฺส ภริยํ กณฺหสโปฺป ฑํสิตฺวา มาเรสิฯ โส เตน ภิโยฺยโสมตฺตาย สญฺชาตสํเวโค สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา ฆรพนฺธเน ฉินฺทิตฺวา ปพฺพชิฯ ตสฺส จ จริยานุกูลํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา วิหรนฺตสฺส กมฺมฏฺฐานํ น สมฺปชฺชติ, จิตฺตํ อุชุคตํ น โหติฯ โส คามํ ปิณฺฑาย ปวิโฏฺฐ อญฺญตรํ อุสุการํ อุสุทณฺฑํ ยเนฺต ปกฺขิปิตฺวา อุชุํ กโรนฺตํ ทิสฺวา ‘‘อิเม อเจตนมฺปิ นาม อุชุํ กโรนฺติ, กสฺมา อหํ จิตฺตํ อุชุํ น กริสฺสามี’’ติ จิเนฺตตฺวา ตโตว ปฏินิวตฺติตฺวา ทิวาฏฺฐาเน นิสิโนฺน วิปสฺสนํ อารภิฯ อถสฺส ภควา อุปริ อากา

เส นิสีทิตฺวา โอวาทํ เทนฺโต **“สมุนฺนมยมตฺตาน”**นฺติ คาถํ อภาสิฯ อยเมว เถโร อตฺตานํ ปรํ วิย โอวทนฺโต อภาสีติ จ วทนฺติฯ

๒๙. ตตฺถ **สมุนฺนมย**นฺติ สมฺมา อุนฺนเมนฺโต, สมาปตฺติวเสน โกสชฺชปเกฺข ปติตุํ อทตฺวา ตโต อุทฺธรนฺโต วีริยสมตํ โยเชนฺโตติ อโตฺถฯ **อตฺตาน**นฺติ จิตฺตํ, อถ วา **สมุนฺนมยา**ติ โกสชฺชปกฺขโต สมุนฺนเมหิฯ **ม**-กาโร ปทสนฺธิกโรฯ หีนวีริยตาย ตว จิตฺตํ กมฺมฏฺฐานวีถึ นปฺปฏิปชฺชติ เจ, ตํ วีริยารมฺภวเสน สมฺมา อุนฺนเมหิ, อโนนตํ อนปนตํ กโรหีติ อธิปฺปาโยฯ เอวํ ปน กโรนฺโต **อุสุกาโรว เตชนํฯ จิตฺตํ อุชุํ กริตฺวาน, อวิชฺชํ ภินฺท หาริตา**ติฯ ยถา นาม อุสุกาโร กณฺฑํ อีสกมฺปิ โอนตํ อปนตญฺจ วิชฺฌโนฺต ลกฺขํ ภินฺทนตฺถํ อุชุํ กโรติ, เอวํ โกสชฺชปาตโต อรกฺขเณน โอนตํ อุทฺธจฺจปาตโต อรกฺขเณน อปนตํ วิชฺฌโนฺต อปฺปนาปตฺติยา จิตฺตํ อุชุํ กริตฺวาน สมาหิตจิโตฺต วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา สีฆํ อคฺคมคฺคญาเณน อวิชฺชํ ภินฺท ปทาเลหีติฯ ตํ สุตฺวา เถโร วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา นจิเรเนว อรหา อโหสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๓๕.๓๙-๔๓) –

> ‘‘หิมวนฺตสฺสาวิทูเร, วสโล นาม ปพฺพโต;
> พุโทฺธ สุทสฺสโน นาม, วสเต ปพฺพตนฺตเรฯ
>
> ‘‘ปุปฺผํ เหมวนฺตํ คยฺห, เวหาสํ อคมาสหํ;
> ตตฺถทฺทสาสึ สมฺพุทฺธํ, โอฆติณฺณมนาสวํฯ
>
> ‘‘ปุปฺผํ กุฏชมาทาย, สีเส กตฺวานหํ ตทา;
> พุทฺธสฺส อภิโรเปสึ, สยมฺภุสฺส มเหสิโนฯ
>
> ‘‘เอกตึเส อิโต กเปฺป, ยํ ปุปฺผมภิปูชยึ;
> ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, ปุปฺผปูชายิทํ ผลํฯ
>
> ‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อญฺญํ พฺยากโรนฺตปิ ตเมว คาถํ อภาสิฯ

หาริตเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. อุตฺติยเตฺถรคาถาวณฺณนา

อาพาเธ เม สมุปฺปเนฺนติ อายสฺมโต อุตฺติยเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โส กิร ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ ปุญฺญํ อุปจินโนฺต อิโต จตุนฺวุเต กเปฺป สิทฺธตฺถสฺส ภควโต กาเล จนฺทภาคาย นทิยา มหารูโป สุสุมาโร หุตฺวา นิพฺพโตฺตฯ โส ปารํ คนฺตุํ นทิยา ตีรํ อุปคตํ ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนจิโตฺต ปารํ เนตุกาโม ตีรสมีเป นิปชฺชิฯ ภควา ตสฺส อนุกมฺปาย ปิฏฺฐิยํ ปาเท ฐเปสิฯ โส หโฏฺฐ อุทโคฺค ปีติเวเคน ทิคุณุสฺสาโห หุตฺวา โสตํ ฉินฺทโนฺต สีเฆน ชเวน ภควนฺตํ ปรตีรํ เนสิฯ ภควา ตสฺส จิตฺตปฺปสาทํ โอโลเกตฺวา ‘‘อยํ อิโต จุโต เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา ตโต ปฏฺฐาย สุคตีสฺเยว สํสรโนฺต อิโต จตุนฺวุเต กเปฺป อมตํ ปาปุณิสฺสตี’’ติ พฺยากริตฺวา ปกฺกามิฯ

โส ตถา สุคตีสฺเยว ปริพฺภมโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ อญฺญตรสฺส พฺราหฺมณสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ **อุตฺติโย** นาม นาเมนฯ โส วยปฺปโตฺต ‘‘อมตํ ปริเยสิสฺ

สามี’’ติ ปริพฺพาชโก หุตฺวา วิจรนฺโต เอกทิวสํ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา สาสเน ปพฺพชิตฺวาปิ สีลาทีนํ อวิโสธิตตฺตา วิเสสํ นิพฺพตฺเตตุํ อสโกฺกนฺโต อเญฺญ ภิกฺขู วิเสสํ นิพฺพตฺเตตฺวา อญฺญํ พฺยากโรเนฺต ทิสฺวา สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา สเงฺขเปเนว โอวาทํ ยาจิฯ สตฺถาปิ ตสฺส ‘‘ตสฺมาติห ตฺวํ, อุตฺติย, อาทิเมว วิโสเธหี’’ติอาทินา (สํ. นิ. ๕.๓๖๙) สเงฺขเปเนว โอวาทํ อทาสิฯ โส ตสฺส โอวาเท ฐตฺวา วิปสฺสนํ อารภิฯ ตสฺส อารทฺธวิปสฺสนสฺส อาพาโธ อุปฺปชฺชิฯ อุปฺปเนฺน ปน อาพาเธ สญฺชาตสํเวโค วีริยารมฺภวตฺถุํ กตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรโนฺต วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๓.๑๖๙-๑๗๙) –

‘‘จนฺทภาคานทีตีเร, สุสุมาโร อหํ ตทา;
สโคจรปสุโตหํ, นทิติตฺถํ อคจฺฉหํฯ

‘‘สิทฺธโตฺถ ตมฺหิ สมเย, สยมฺภู อคฺคปุคฺคโล;
นทึ ตริตุกาโม โส, นทิติตฺถํ อุปาคมิฯ

‘‘อุปคเต จ สมฺพุเทฺธ, อหมฺปิ ตตฺถุปาคมิํ;
อุปคนฺตฺวาน สมฺพุทฺธํ, อิมํ วาจํ อุทีรยิํฯ

‘‘อภิรูห มหาวีร, ตาเรสฺสามิ อหํ ตุวํ;
เปตฺติกํ วิสยํ มยฺหํ, อนุกมฺป มหามุนิฯ

‘‘มม อุคฺคชฺชนํ สุตฺวา, อภิรูหิ มหามุนิ;
หโฎฺฐ หเฎฺฐน จิเตฺตน, ตาเรสิํ โลกนายกํฯ

‘‘นทิยา ปาริเม ตีเร, สิทฺธโตฺถ โลกนายโก;
อสฺสาเสสิ มมํ ตตฺถ, อมตํ ปาปุณิสฺสติฯ

‘‘ตมฺหา กายา จวิตฺวาน, เทวโลกํ อคจฺฉหํ;
ทิพฺพสุขํ อนุภวิํ, อจฺฉราหิ ปุรกฺขโตฯ

‘‘สตฺตกฺขตฺตุญฺจ เทวิโนฺท, เทวรชฺชมกาสหํ;
ตีณิกฺขตฺตุํ จกฺกวตฺตี, มหิยา อิสฺสโร อหุํฯ

‘‘วิเวกมนุยุโตฺตหํ , นิปโก จ สุสํวุโต;
ธาเรมิ อนฺติมํ เทหํ, สมฺมาสมฺพุทฺธสาสเนฯ

‘‘จตุนฺนวุติโต กเปฺป, ตาเรสิํ ยํ นราสภํ;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, ตรณาย อิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อตฺตโน สมฺมา ปฏิปตฺติยา ปริปุณฺณาการวิภาวนมุเขน อญฺญํ พฺยากโรโนฺต **‘‘อาพาเธ เม สมุปฺปเนฺน’’**ติ คาถํ อภาสิฯ

๓๐. ตตฺถ **อาพาเธ เม สมุปฺปเนฺน**ติ สรีรสฺส อาพาธนโต ‘‘อาพาโธ’’ติ ลทฺธนาเม วิสภาคธาตุโกฺขภเหตุเก โรเค มยฺหํ สญฺชาเตฯ **สติ เม อุทปชฺชถา**ติ ‘‘อุปฺปโนฺน โข เม อา

พาโธ, ฐานํ โข ปเนตํ วิชฺชติ, ยทิทํ อาพาโธ วเฑฺฒยฺยฯ ยาว ปนายํ อาพาโธ น วฑฺฒติ, หนฺทาหํ วีริยํ อารภามิ ‘อปฺปตฺตสฺส ปตฺติยา อนธิคตสฺส อธิคมาย อสจฺฉิกตสฺส สจฺฉิกิริยายา’’’ติ วีริยารมฺภวตฺถุภูตา สติ ตเสฺสว อาพาธสฺส วเสน ทุกฺขาย เวทนาย ปีฬิยมานสฺส มยฺหํ อุทปาทิฯ เตนาห **‘‘อาโพโธ เม สมุปฺปโนฺน, กาโล เม นปฺปมชฺชิตุ’’**นฺติฯ เอวํ อุปฺปนฺนญฺหิ สติํ องฺกุสํ กตฺวา อยํ เถโร อรหตฺตํ ปโตฺตติฯ

อุตฺติยเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ตติยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. จตุตฺถวโคฺค

๑. คหฺวรตีริยเตฺถรคาถาวณฺณนา

ผุโฏฺฐ ฑํเสหีติ อายสฺมโต คหฺวรตีริยเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โส กิร ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร อิโต เอกติํเส กเปฺป สิขิสฺส ภควโต กาเล มิคลุโทฺท หุตฺวา อรเญฺญ วิจรโนฺต อทฺทส สิขิํ ภควนฺตํ อญฺญตรสฺมิํ รุกฺขมูเล เทวนาคยกฺขานํ ธมฺมํ เทเสนฺตํ, ทิสฺวา ปน ปสนฺนมานโส ‘‘ธโมฺม เอส วุจฺจตี’’ติ สเร นิมิตฺตํ อคฺคเหสิฯ โส เตน จิตฺตปฺปสาเทน เทวโลเก อุปฺปโนฺน ปุน อปราปรํ สุคตีสุเยว สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา ‘‘อคฺคิทโตฺต’’ติ ลทฺธนาโม วยปฺปโตฺต ภควโต ยมกปาฏิหาริยํ ทิสฺวา สญฺชาตปฺปสาโท สาสเน ปพฺพชิตฺวา กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา คหฺวรตีเร นาม อรญฺญฏฺฐาเน วสติฯ เตนสฺส **คหฺวรตีรโย**ติ สมญฺญา อโหสิฯ โส วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๒.๔๔-๕๐) –

‘‘มิคลุโทฺท ปุเร อาสิ, อรเญฺญ วิปิเน อหํ;
อทฺทสํ วิรชํ พุทฺธํ, เทวสงฺฆปุรกฺขตํฯ

‘‘จตุสจฺจํ ปกาเสนฺตํ, เทเสนฺตํ, อมตํ ปทํ;
อโสฺสสิํ มธุรํ ธมฺมํ, สิขิโน โลกพนฺธุโนฯ

‘‘โฆเส จิตฺตํ ปสาเทสิํ, อสมปฺปฏิปุคฺคเล;
ตตฺถ จิตฺตํ ปสาเทตฺวา, อุตฺตริํ ทุตฺตรํ ภวํฯ

‘‘เอกติํเส อิโต กเปฺป, ยํ สญฺญมลภิํ ตทา;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, โฆสสญฺญายิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา สาวตฺถิยํ อคมาสิฯ ตสฺส อาคตภาวํ สุตฺวา ญาตกา อุปคนฺตฺวา มหาทานํ ปวเตฺตสุํฯ โส กติปยทิวเส วสิตฺวา อรญฺญเมว คนฺตุกาโม อโหสิฯ ตํ ญาตกา, ‘‘ภเนฺต, อรญฺญํ นาม ฑํสมกสาทิวเสน พหุปริสฺสยํ, อิเธว วสถา’’ติ อาหํสุฯ ตํ สุตฺวา เถโร ‘‘อรญฺญวาโสเยว มยฺหํ รุจฺจตี’’ติ วิเวกาภิรติกิตฺตนมุเขน อญฺญํ พฺยากโรโนฺต ‘‘ผุโฏฺฐ ฑํเสหี’’ติ คาถํ อภาสิฯ

๓๑. ตตฺถ **ผุโฏฺฐ ฑํเสหิ มกเสหี**ติ ฑํสนสีลตาย ‘‘ฑํสา’’ติ ลทฺธนามาหิ อนฺธกมกฺขิกาหิ, มกสนญฺญิเตหิ จ สูจิมุขปาเณหิ ผุสฺสิโต ทโฏฺฐติ อโตฺถฯ **อรญฺญสฺมิ**นฺติ ‘‘ปญฺจธนุสติกํ ปจฺฉิม’’นฺติ (ปารา. ๖๕๔) วุตฺตอรญฺญลกฺขณโยคโต อรเญฺญฯ **พฺรหาวเน**ติ มหารุกฺขคจฺฉคหนตาย มหาวเน อรญฺญานิยํฯ **นาโค สงฺคามสีเสวา**ติ สงฺคามาวจโร หตฺถินาโค วิย สงฺคามมุทฺธนิ ปรเสนาสมฺปหารํฯ ‘‘อรญฺญวาโส นาม พุทฺธาทีหิ วณฺณิโต โถมิโต’’ติ อุสฺสาหชาโต **สโต** สติมา หุตฺวา **ตตฺร** ตสฺมิํ อรเญฺญ, ตสฺมิํ วา ฑํสาทิสมฺผเสฺส อุปฏฺฐิเต **อธิวาสเย** อธิวาเสยฺย สเหยฺย, ‘‘ฑํสาทโย มํ อาพาเธนฺตี’’ติ อรญฺญวาสํ น ชเหยฺยาติ อโตฺถฯ

คหฺวรตีริยเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. สุปฺปิยเตฺถรคาถาวณฺณนา

อชรํ ชีรมาเนนาติ อายสฺมโต สุปฺปิยเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โส กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา อรญฺญายตเน วสโนฺต ตตฺถ ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ผลาผลํ อทาสิ, ตถา ภิกฺขุสงฺฆสฺสฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต กสฺสปสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส กาเล ขตฺติยกุเล นิพฺพตฺติตฺวา อนุกฺกเมน วิญฺญุตํ ปโตฺต กลฺยาณมิตฺตสนฺนิสฺสเยน ลทฺธสํเวโค สาสเน ปพฺพชิตฺวา พหุสฺสุโต อโหสิฯ ชาติมเทน สุตมเทน จ อตฺตานํ อุกฺกํเสโนฺต ปเร จ วเมฺภโนฺต วิหาสิฯ โส อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท ตสฺส กมฺมสฺส นิสฺสเนฺทน สาวตฺถิยํ ปริภูตรูเป สุสานโคปกกุเล นิพฺพตฺติฯ **สุปฺปิโย**ติสฺส นามํ อโหสิฯ อถ วิญฺญุตํ ปโตฺต อตฺตโน สหายภูตํ โสปากเตฺถรํ อุปสงฺกมิตฺวา ตสฺส สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสํเวโค ปพฺพชิตฺวา สมฺมาปฏิปตฺติํ ปูเรตฺวา **‘‘อชรํ ชีรมาเนนา’’**ติ คาถํ อภาสิฯ

๓๒. ตตฺถ **อชร**นฺติ ชรารหิตํ, นิพฺพานํ สนฺธายาหฯ ตญฺหิ อชาตตฺตา นตฺถิ เอตฺถ ชรา, เอตสฺมิํ วา อธิคเต ปุคฺคลสฺส สา นตฺถีติ ชราภาวเหตุโตปิ อชรํ นามฯ **ชีรมาเนนา**ติ ชีรเนฺตน, ขเณ ขเณ ชรํ ปาปุณเนฺตนฯ **ตปฺปมาเนนา**ติ สนฺตปฺปมาเนน, ราคาทีหิ เอกาทสหิ อคฺคีหิ ทยฺหมาเนนฯ **นิพฺพุติ**นฺติ ยถาวุตฺตสนฺตาปาภาวโต นิพฺพุตสภาวํ นิพฺพานํฯ **นิมิย**นฺติ ปริวเตฺตยฺยํ เจตาเปยฺยํฯ **ปรมํ สนฺติ**นฺติ อนวเสสกิเลสาภิสงฺขารปริฬาหวูปสมธมฺมตาย อุตฺตมํ สนฺติํฯ จตูหิ โยเคหิ อนนุพนฺธตฺตา **โยคเกฺขมํ**ฯ อตฺตโน อุตฺตริตรสฺส กสฺสจิ อภาวโต **อนุตฺตรํ**ฯ อยเญฺหตฺถ สเงฺขปโตฺถ – ขเณ ขเณ ชราย อภิภุยฺยมานตฺตา ชีรมาเนน, ตถา ราคคฺคิอาทีหิ สนฺตปฺปมาเนน คโต เอวํ อนิเจฺจน ทุเกฺขน อสาเรน สพฺพถาปิ อนุปสนฺตสภาเวน สอุปทฺทเวน, ตปฺปฏิปกฺขภาวโต อชรํ ปรมุปสมภูตํ เกนจิ อนุปทฺทุตํ อนุตฺตรํ นิพฺพานํ นิมิยํ ปริวเตฺตยฺยํ ‘‘มหา วต เม ลาโภ มหา อุทโย หตฺถคโต’’ติฯ ยถา หิ มนุสฺสา ยํ กิญฺจิ ภณฺฑํ ปริวเตฺตนฺตา นิรเปกฺขา คยฺหมาเนน สมฺพหุมานา โหนฺติ, เอวมยํ เถโร ปหิตโตฺต วิหรโนฺต อตฺตโน กาเย จ ชีวิเต จ นิรเปกฺขตํ, นิพฺพานํ ปฏิเปสิตตฺตญฺจ ปกาเสโนฺต ‘‘นิมิยํ ปรมํ สนฺติํ, โยคเกฺขมํ อนุตฺตร’’นฺติ วตฺวา ตเมว ปฏิปตฺติํ ปริพฺรูหยโนฺต วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๒.๕๑-๗๗) –

‘‘วรุโณ นาม นาเมน, พฺราหฺมโณ มนฺตปารคู;
ฉเฑฺฑตฺวา ทส ปุตฺตานิ, วนมโชฺฌคหิํ ตทาฯ

‘‘อสฺสมํ สุกตํ กตฺวา, สุวิภตฺตํ มโนรมํ;
ปณฺณสาลํ กริตฺวาน, วสามิ วิปิเน อหํฯ

‘‘ปทุมุตฺตโร โลกวิทู, อาหุตีนํ ปฏิคฺคโห;
มมุทฺธริตุกาโม โส, อาคจฺฉิ มม อสฺสมํฯ

‘‘ยาวตา วนสณฺฑมฺหิ, โอภาโส วิปุโล อหุ;
พุทฺธสฺส อานุภาเวน, ปชฺชลี วิปินํ ตทาฯ

‘‘ทิสฺวาน ตํ ปาฏิหีรํ, พุทฺธเสฏฺฐสฺส ตาทิโน;
ปตฺตปุฏํ คเหตฺวาน, ผเลน ปูชยึ อหํฯ

‘‘อุปคนฺตฺวาน สมฺพุทฺธํ, สหขาริมทาสหํ;
อนุกมฺปาย เม พุโทฺธ, อิทํ วจนมพฺรวิฯ

‘‘ขาริภารํ คเหตฺวาน, ปจฺฉโต เอหิ เม ตุวํ;
ปริภุเตฺต จ สงฺฆมฺหิ, ปุญฺญํ ตว ภวิสฺสติฯ

‘‘ปุฏกํ ตํ คเหตฺวาน, ภิกฺขุสงฺฆสฺสทาสหํ;
ตตฺถ จิตฺตํ ปสาเทตฺวา, ตุสิตํ อุปปชฺชหํฯ

‘‘ตตฺถ ทิเพฺพหิ นจฺจหิ, คีเตหิ วาทิเตหิ จ;
ปุญฺญกเมฺมน สํยุตฺตํ, อนุโภมิ สทา สุขํฯ

‘‘ยํ ยํ โยนุปปชฺชามิ, เทวตฺตํ อถ มานุสํ;
โภเค เม อูนตา นตฺถิ, ผลทานสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘ยาวตา จตุโร ทีปา, สสมุทฺทา สปพฺพตา;
ผลํ พุทฺธสฺส ทตฺวาน, อิสฺสรํ การยามหํฯ

‘‘ยาวตา เย ปกฺขิคณา, อากาเส อุปฺปตนฺติ เจ;
เตปิ เม วสมเนฺวนฺติ, ผลทานสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘ยาวตา วนสณฺฑมฺหิ, ยกฺขา ภูตา จ รกฺขสา;
กุมฺภณฺฑา ครุฬา จาปิ, ปาริจริยํ อุเปนฺติ เมฯ

‘‘กุมฺมา โสณา มธุการา, ฑํสา จ มกสา อุโภ;
เตปิ มํ วสมเนฺวนฺติ, ผลทานสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘สุปณฺณา นาม สกุณา, ปกฺขิชาตา มหพฺพลา;
เตปิ มํ สรณํ ยนฺติ, ผลทานสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘เยปิ ทีฆายุกา นาคา, อิทฺธิมโนฺต มหายสา;
เตปิ มํ วสมเนฺวนฺติ, ผลทานสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘สีหา พฺยคฺฆา จ ทีปี จ, อจฺฉโกกตรจฺฉกา;
เตปิ มํ วสมเนฺวนฺติ, ผลทานสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘โอสธี ติณวาสี จ, เย จ อากาสวาสิโน;
สเพฺพ มํ สรณํ ยนฺติ, ผลทานสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘สุทุทฺทสํ สุนิปุณํ, คมฺภีรํ สุปฺปกาสิตํ;
ผสฺสยิตฺวา วิหรามิ, ผลทานสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘วิโมกฺเข อฏฺฐ ผุสิตฺวา, วิหรามิ อนาสโว;
อาตาปี นิปโก จาหํ, ผลทานสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘เย ผลฏฺฐา พุทฺธปุตฺตา, ขีณโทสา มหายสา;
อหมญฺญตโร เตสํ, ผลทานสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘อภิญฺญาปารมึ คนฺตฺวา, สุกฺกมูเลน โจทิโต;
สพฺพาสเว ปริญฺญาย, วิหรามิ อนาสโวฯ

‘‘เตวิชฺชา อิทฺธิปตฺตา จ, พุทฺธปุตฺตา มหายสา;
ทิพฺพโสตํ สมาปนฺนา, เตสํ อญฺญตโร อหํฯ

‘‘สตสหสฺสิโต กปฺเป, ยํ ผลํ อททึ ตทา;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, ผลทานสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ
อรหตฺตํ ปน ปตฺวาปิ ตเมว คาถํ อญฺญาพฺยากรณวเสน อภาสิฯ

สุปฺปิยเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. โสปากเตฺถรคาถาวณฺณนา

ยถาปิ เอกปุตฺตสฺมินฺติ อายสฺมโต โสปากเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โส กิร ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร หุตฺวา ตตฺถ ตตฺถ วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ กุสลํ อุปจินนฺโต กกุสนฺธสฺส ภควโต กาเล อญฺญตรสฺส กุฏุมฺพิกสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพโตฺต เอกทิวสํ สตฺถารํ ทิสฺวา ปสนฺนจิโตฺต พีชปูรผลานิ สตฺถุ อุปเนสิฯ ปฏิคฺคเหสิ ภควา อนุกมฺปํ อุปาทาย ฯ โส ภิกฺขุสเงฺฆ จ อภิปฺปสโนฺน สลากภตฺตํ ปฏฺฐเปตฺวา สงฺฆุเทฺทสวเสน ติณฺณํ ภิกฺขูนํ ยาวตายุกํ ขีรภตฺตํ อทาสิฯ โส เตหิ ปุญฺญกเมฺมหิ อปราปรํ เทวมนุเสฺสสุ สมฺปตฺตึ อนุภวโนฺต เอกทา มนุสฺสโยนิยํ นิพฺพโตฺต เอกสฺส ปเจฺจกพุทฺธสฺส ขีรภตฺตํ อทาสิฯ เอวํ ตตฺถ ตตฺถ ปุญฺญานิ กตฺวา สุคตีสุ เอว ปริพฺภมโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท ปุริมกมฺมนิสฺสเนฺทน สาวตฺถิยํ อญฺญตราย ทุคฺคติตฺถิยา กุจฺฉิมฺหิ ปฏิสนฺธึ คณฺหิฯ ตสฺส มาตา ทส มาเส กุจฺฉินา ปริหริตฺวา ปริปเกฺก คเพฺภ วิชายนกาเล วิชายิตุํ อสโกฺกนฺตี มุจฺฉํ อาปชฺชิตฺวา พหุเวลํ มตา วิย นิปชฺชิฯ ตํ ญาตกา ‘‘มตา’’ติ สญฺญาย สุสานํ เนตฺวา จิตกํ อาโรเปตฺวา เทวตานุภาเวน วาตวุฏฺฐิยา อุฏฺฐิตาย อคฺคึ อทตฺวา ปกฺกมึสุฯ ทารโก ปจฺฉิมภาวิกตฺตา เทวตานุภาเวน มาตุกุจฺฉิโต อโรโค นิกฺขมิฯ มาตา ปน กาลมกาสิฯ เทวตา ตํ คเหตฺวา มนุสฺสรูเปน สุสานโคปกสฺส เคเห ฐเปตฺวา กติปยกาลํ ปติรูเปน อาหาเรน โปเสสิฯ ตโต ปรํ สุสานโคปโก จ นํ อตฺตโน ปุตฺตํ กตฺวา วเฑฺฒติฯ โส ตถา วเฑฺฒโนฺต ตสฺส ปุเตฺตน สุปิเยน นาม ทารเกน สทฺธึ กีฬโนฺต วิจรติฯ ตสฺส สุสาเน ชาตสํวฑฺฒภาวโต **โสปาโก**ติ สมญฺญา อโหสิฯ

อเถกทิวสํ สตฺตวสฺสิกํ ตํ ภควา ปจฺจูสเวลาย ญาณชาลํ ปตฺถริตฺวา เวเนยฺยพนฺธเว โอโลเกตฺวา ญาณชลนฺโตคธํ ทิสฺวา สุสานฏฺฐานํ อคมาสิฯ ทารโก ปุพฺพเหตุนา โจทิยมาโน ปสนฺนมานโส สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา อฏฺฐาสิฯ สตฺถา ตสฺส ธมฺมํ กเถสิฯ โส ธมฺมํ สุตฺวา ปพฺพชฺชํ ยาจิตฺวา ''ปิตรา อนุญฺญาโตสี''ติ วุตฺโต ปิตรํ สตฺถุ สนฺติกํ เนสิฯ ตสฺส ปิตา สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา ''ภนฺเต, อิมํ ทารกํ ปพฺพาเชถา''ติ อนุชานิฯ สตฺถา ตํ ปพฺพาเชตฺวา เมตฺตาภาวนาย นิโยเชสิฯ โส เมตฺตากมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา สุสาเน วิหรนฺโต จ จิรสฺเสว เมตฺตาฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา ฌานํ ปาทกํ กตฺวา วิปสฺสนํ วฑฺเฒตฺวา อรหตฺตํ สจฺฉากาสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๔๕.๑-๗) –

> ''กกุสนฺโธ มหาวีโร, สพฺพธมฺมาน ปารคู;
> คณมฺหา วูปกฏฺฐ โส, อคมาสิ วนนฺตรํฯ
>
> ''พีชมิญฺชํ คเหตฺวาน, ลตาย อาวุณึ อหํ;
> ภควา ตมฺหิ สมเย, ฌายเต ปพฺพตนฺตเรฯ
>
> ''ทิสฺวานหํ เทวเทวํ, วิปฺปสเนฺนน เจตสา;
> ทกฺขิเณยฺยสฺส วีรสฺส, พีชมิญฺชมทาสหํฯ
>
> ''อิมสฺมึเยว กปฺปมฺหิ, ยํ มิญฺชมททึ ตทา;
> ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, พีชมิญฺชสฺสิทํ ผลํฯ
>
> ''กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน''นฺติฯ

อรหา หุตฺวา ปน อเญฺญสํ โสสานิกภิกฺขูนํ เมตฺตาภาวนาวิธึ ทเสฺสนฺโต **''ยถาปิ เอกปุตฺตสฺมิ''**นฺติ คาถํ อภาสิฯ

๓๓. ตตฺถ **ยถา**ติ โอปมฺมเตฺถ นิปาโตฯ **เอกปุตฺตสฺมิ**นฺติ ปุนาติ จ กุลวํสํ ตายติ จาติ ปุโตฺต, อตฺรชาทิเภโท ปุโตฺตฯ เอโก ปุโตฺต เอกปุโตฺต, ตสฺมึ เอกปุตฺตสฺมึฯ วิสเย เจตํ ภุมฺมวจนํฯ **ปิยสฺมิ**นฺติ ปิยายิตพฺพตาย เจว เอกปุตฺตตาย จ รูปสีลาจาราทีหิ จ เปมกรณฏฺฐานภูเตฯ **กุสลี**ติ กุสลํ วุจฺจติ เขมํ โสตฺถิภาโว, ตํ ลภิตพฺพํ เอตสฺส อตฺถีติ กุสลี, สตฺตานํ หิเตสี เมตฺตชฺฌาสโยฯ **สเพฺพสุ ปาเณสู**ติ สเพฺพสุ สเตฺตสุฯ **สพฺพตฺถา**ติ สพฺพาสุ ทิสาสุ สเพฺพสุ วา ภวาทีสุ, สพฺพาสุ วา อวตฺถาสุฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถา เอกปุตฺตเก ปิเย มนาเป มาตาปิตา กุสลี เอกนฺตหิเตสี ภเวยฺย, เอวํ ปุรตฺถิมาทิเภทาสุ สพฺพาสุ ทิสาสุ, กามภวาทิเภเทสุ สเพฺพสุ ภเวสุ ทหราทิเภทาสุ สพฺพาสุ อวตฺถาสุ จ ฐิเตสุ สเพฺพสุ สเตฺตสุ เอกนฺตหิเตสิตาย กุสลี ภเวยฺย, ''มิโตฺต อุทาสีโน ปจฺจตฺถิโก''ติ สีมํ อกตฺวา สีมาสเมฺภทวเสน สพฺพตฺถ เอกรสํ เมตฺตํ ภาเวยฺยาติฯ อิมํ ปน คาถํ วตฺวา ''สเจ ตุเมฺห อายสฺมโนฺต เอวํ เมตฺตาภาวนํ อนุยุเญฺชยฺยาถ, เย เต ภควตา 'สุขํ สุปตี'ติอาทินา (อ. นิ. ๑๑.๑๕) เอกาทส เมตฺตานิสํสา วุตฺตา, เอกํเสน เตสํ ภาคิโน ภวถา''ติ โอวาทมทาสิฯ

โสปากเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. โปสิยเตฺถรคาถาวณฺณนา

อนาสนฺนวราติ อายสฺมโต โปสิยเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โส กิร ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ พหุํ กุสลํ อุปจินิตฺวา สุคตีสุ เอว สํสรโนฺต อิโต เทฺวนวุเต

กเปฺป ติสฺสสฺส ภควโต กาเล มิคลุทฺโท หุตฺวา อรญฺญ วิจรติฯ อถ ภควา ตสฺส อนุคฺคหํ กาตุํ อรญฺญํ คนฺตฺวา ตสฺส จกฺขุปเถ อตฺตานํ ทเสฺสสิฯ โส ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนจิโตฺต อาวุธํ นิกฺขิปิตฺวา อุปสงฺกมิตฺวา อญฺชลึ ปคฺคยฺห อฏฺฐาสิฯ ภควา นิสีทิตุกามตํ ทเสฺสสิฯ โส ตาว เทว ติณมุฏฺฐิโย คเหตฺวา สเม ภูมิภาเค สกฺกจฺจํ สนฺถริตฺวา อทาสิฯ นิสีทิ ตตฺถ ภควา อนุ กมฺปํ อุปาทายฯ นิสิเนฺน ปน ภควติ อนปฺปกํ ปีติโสมนสฺสํ ปฏิสํเวเทโนฺต ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา ส ยมฺปิ เอกมนฺตํ นิสีทิฯ อถ ภควา ‘‘เอตฺตกํ วฏฺฏติ อิมสฺส กุสลพีช’’นฺติ อุฏฺฐายาสนา ปกฺกามิฯ อจิรปกฺกเนฺต ภควติ ตํ สีโห มิคราชา ฆาเตสิฯ โส กาลงฺกโต เทวโลเก นิพฺพตฺติฯ ‘‘โส กิร ภควติ อนุปคจฺฉเนฺต สีเหน ฆาติโต นิรเย นิพฺพตฺติสฺสตี’’ติ ตํ ทิสฺวา ภควา สุคติยํ นิพฺพตฺ ตนตฺถํ กุสลพีชโรปนตฺถญฺจ อุปสงฺกมิฯ

โส ตตฺถ ยาวตายุกํ ฐตฺวา ตโต เทวโลกโต จวิตฺวา สุคตีสุเยว ปริวเตฺตโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ อญฺญตรสฺส มหาวิภวสฺส เสฏฺฐิโน ปุโตฺต สงฺคามชิตเตฺถรสฺส กนิฏฺฐ ภาตา หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ **โปสิโย**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส วยปฺปโตฺต ทารปริคฺคหํ กตฺวา เอกํ ปุตฺตํ ลภิตฺวา อนฺติมภวิกตาย ธมฺมตาย โจทิยมาโน ชาติอาทึ ปฏิจฺจ อุปฺปนฺนสํเวโค ปพฺพ ชิตฺวา อรญฺญํ ปวิสิตฺวา วูปกโฏฺฐ หุตฺวา จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานภาวนํ อนุยุญฺชโนฺต นจิรเสฺสว วิ ปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๓.๑-๑๒) –

‘‘หิมวนฺตสฺสาวิทูเร, ลมฺพโก นาม ปพฺพโต;
ตเตฺถว ติโสฺส สมฺพุโทฺธ, อโพฺภกาสมฺหิ จงฺกมิฯ

‘‘มิคลุทฺโท ตทา อาสึ, อรเญฺญ กานเน อหํ;
ทิสฺวาน ตํ เทวเทวํ, ติณมุฏฺฐิมทาสหํฯ

‘‘นิสีทนตฺถํ พุทฺธสฺส, ทตฺวา จิตฺตํ ปสาทยึ;
สมฺพุทฺธํ อภิวาเทตฺวา, ปกฺกามึ อุตฺตรามุโขฯ

‘‘อจิรํ คตมตฺตสฺส, มิคราชา อโปถยิ;
โสเหน โปถิโต, สโนฺต ตตฺถ กาลงฺกโต อหํฯ

‘‘อาสเนฺน เม กตํ กมฺมํ, พุทฺธเสเฏฺฐ อนาสเว;
สุมุโตฺต สรเวโคว, เทวโลกมคจฺฉหํฯ

‘‘ยูโป ตตฺถ สุโภ อาสิ, ปุญฺญกมฺมาภินิมฺมิโต;
สหสฺสกโณฺฑ สตเภณฺฑุ, ธชาลุ หริตามโยฯ

‘‘ปภา นิทฺธาวเต ตสฺส, สตรํสีว อุคฺคโต;
อากิโณฺณ เทวกญฺญาหิ, อาโมทึ กามกามิหํฯ

‘‘เทวโลกา จวิตฺวาน, สุกฺกมูเลน โจทิโต;
อาคนฺตฺวาน มนุสฺสตฺตํ, ปโตฺตมฺหิ อาสวกฺขยํฯ

‘‘จตุนฺนวุติโต กเปฺป, นิสีทนมทาสหํ;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, ติณมุเฏฺฐ อิทํ ผลํฯ

“กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน”นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา ภควนฺตํ วนฺทิตุํ สาวตฺถึ อาคโต ญาตึ อนุกมฺปาย ญาติเคหํ อคมาสิฯ ตตฺถ นํ ปุราณทุติยิกา วนฺทิตฺวา อาสนทานาทินา ปฐมํ อุปาสิกา วิย วตฺตํ ทเสฺสตฺวา เถรสฺส อชฺฌาสยํ อชานนฺตี ปจฺฉา อิตฺถิกุตฺตาทีหิ ปโลเภตุกามา อโหสิ ฯ เถโร “อโห อนฺธพาลา มาทิเสปิ นาม เอวํ ปฏิปชฺชตี”ติ จิเนฺตตฺวา กิญฺจิ อวตฺวา อุฏฺฐายาสนา อรญฺญเมว คโตฯ ตํ อารญฺญกา ภิกฺขู “กึ, อาวุโส, อติลหุํ, นิวโตฺตสิ, ญาตเกหิ น ทิโฏฺฐสี”ติ ปุจฺฉึสุฯ เถโร ตตฺถ ปวตฺตึ อาจิกฺขโนฺต **“อนาสนฺนวรา เอตา”**ติ คาถํ อภาสิฯ

๓๔. ตตฺถ **อนาสนฺนวรา**ติ **เอตา** อิตฺถิโย น อาสนฺนา อนุปคตา, ทูเร เอว วา ฐิตา หุตฺวา วรา ปุริสสฺส เสฏฺฐา หิตาวหา, ตญฺจ โข **นิจฺจเมว** สพฺพกาลเมว, น รตฺติเมว, น ทิวาปิ, น รโหเวลายปิฯ **วิชานตา**ติ วิชานเนฺตนฯ “อนาสนฺนปรา”ติปิ ปาฬิ, โส เอวโตฺถฯ อยเญฺหตฺถ อธิปฺปาโย – จณฺฑหตฺถิอสฺสมหึสสีหพฺยคฺฆยกฺขรกฺขสปิสาจาปิ มนุสฺสานํ อนุปสงฺกมโนฺต วรา เสฏฺฐา, น อนตฺถาวหา, เต ปน อุปสงฺกมนฺตา ทิฏฺฐธมฺมิกํเยว อนตฺถํ กเรยฺยุํฯ อิตฺถิโย ปน อุปสงฺกมิตฺวา ทิฏฺฐธมฺมิกํ สมฺปรายิกํ วิโมกฺขนิสฺสิตมฺปิ อตฺถํ วินาเสตฺวา มหนฺตํ อนตฺถํ อาปาเทนฺติ, ตสฺมา อนาสนฺนวรา เอตา นิจฺจเมว วิชานตาติฯ อิทานิ ตมตฺถํ อตฺตูปนายิกํ กตฺวา ทเสฺสโนฺต **“คามา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **คามา**ติ คามํฯ อุปโยคเตฺถ หิ เอตํ นิสฺสกฺกวจนํฯ **อรญฺญมาคมฺมา**ติ อรญฺญโต อาคนฺตฺวาฯ **ม**-กาโร ปทสนฺธิกโร, นิสฺสเกฺก เจตํ อุปโยควจนํฯ **ตโต**ติ มญฺจกโตฯ **อนามเนฺตตฺวา**ติ อนาลปิตฺวา ปุราณทุติยิกํ “อปฺปมตฺตา โหหี”ติ เอตฺตกมฺปิ อวตฺวาฯ **โปสิโย**ติ อตฺตานเมว ปรํ วิย วทติฯ เย ปน “ปกฺกามิ”นฺติ ปฐนฺติ, เตสํ อหํ โปสิโย ปกฺกามินฺติ โยชนาฯ เย ปน “สา อิตฺถี เถรํ ฆรํ อุปคตํ โภเชตฺวา ปโลเภตุกามา ชาตา, ตํ ทิสฺวา เถโร ตาวเทว เคหโต นิกฺขมิตฺวา วิหารํ คนฺตฺวา อตฺตโน วสนฏฺฐาเน มญฺจเก นิสีทิฯ สาปิ โข อิตฺถี ปจฺฉาภตฺตํ อลงฺกตปฏิยตฺตา วิหาเร เถรสฺส วสนฏฺฐานํ อุปสงฺกมิฯ ตํ ทิสฺวา เถโร กิญฺจิ อวตฺวา อุฏฺฐาย ทิวาฏฺฐานเมว คโต”ติ วทนฺติ, เตสํ “คามา อรญฺญมาคมฺมา”ติ คาถาปทสฺส อโตฺถ ยถารุตวเสเนว นิยฺยติฯ วิหาโร หิ อิธ “อรญฺญ”นฺติ อธิเปฺปโตฯ

โปสิยเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. สามญฺญกานิเตฺถรคาถาวณฺณนา

สุขํ สุขโตฺถติ อายสฺมโต สามญฺญกานิเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โส กิร ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร หุตฺวา ตตฺถ ตตฺถ ภเว กุสลํ อุปจินโนฺต อิโต เอกนวุเต กเปฺป วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล มนุสฺสโยนิยํ นิพฺพโตฺต วิปสฺสึ ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส เอกํ มญฺจํ อทาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท อญฺญตรสฺส ปริพฺพาชกสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ **สามญฺญกานี**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส วิญฺญุตํ ปโตฺต สตฺถุ ยมกปาฏิหาริยํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส สาสเน ปพฺพชิตฺวา จริยานุกูลํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา ฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา ฌานํ ปาทกํ กตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๓๖.๓๐-๓๓) –

“วิปสฺสิโน ภควโต, โลกเชฏฺฐสฺส ตาทิโน;
เอกํ มญฺจํ มยา ทินฺนํ, ปสเนฺนน สปาณินาฯ

“หตฺถิยานํ อสฺสยานํ, ทิพฺพยานํ สมชฺฌคํ;
เตน มญฺจก ทาเนน, ปโตฺตมฺหิ อาสวกฺขยํฯ

‘‘เอกนวุติโต กเปฺป, ยํ มญฺจมททึ ตทา;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, มญฺจทานสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

เถรสฺส ปน คิหิสหายโก กาติยาโน นาม ปริพฺพาชโก พุทฺธุปฺปาทโต ปฏฺฐาย ติตฺถิยานํ หตลาภสกฺการตาย ฆาสจฺฉาทนมตฺตมฺปิ อลภนฺโต อาชีวกาปกโต เถรํ อุปสงฺกมิตฺวา ‘‘ตุเมฺห สากิยปุตฺติยา นาม มหาลาภคฺคยสคฺคปฺปตฺตา สุเขน ชีวถ, มยํ ปน ทุกฺขิตา กิจฺฉชีวิกา, กถํ นุ โข ปฏิปชฺชมานสฺส ทิฏฺฐธมฺมิกเญฺจว สมฺปรายิกญฺจ สุขํ สมฺปชฺชตี’’ติ ปุจฺฉิฯ อถสฺส เถโร ‘‘นิปฺปริยายโต สุขํ นาม โลกุตฺตรสุขเมว, ตญฺจ ตทนุรูปํ ปฏิปตฺตึ ปฏิปชฺชนฺตเสฺสวา’’ติ อตฺตนา ตสฺส อธิคตภาวํ ปริยาเยน วิภาเวนฺโต **‘‘สุขํ สุขตฺถ ลภเต ตทาจร’’**นฺติ คาถํ อภาสิฯ

๓๕. ตตฺถ **สุข**นฺติ นิรามิสํ สุขํ อิธาธิเปฺปตํฯ ตญฺจ ผลสมาปตฺติ เจว นิพฺพานญฺจฯ ตถา หิ ‘‘อยํ สมาธิ ปจฺจุปฺปนฺนสุโข เจว อายติญฺจ สุขวิปาโก’’ (ที. นิ. ๓.๓๕๕; อ. นิ. ๕.๒๗; วิภ. ๘๐๔) ‘‘นิพฺพานํ ปรมํ สุข’’นฺติ (ธ. ป. ๒๐๓-๒๐๔) จ วุตฺตํฯ **สุขตฺถ**ติ สุขปฺปโยชโน, ยถาวุเตฺตน สุเขน อตฺถิโกฯ **ลภเต**ติ ปาปุณาติ, อตฺถิกเสฺสเวทํ สุขํ, น อิตรสฺสฯ โก ปน อตฺถิโกติ อาห **‘‘ตทาจร’’**นฺติ ตทตฺถํ อาจรนฺโต, ยาย ปฏิปตฺติยา ตํ ปฏิปตฺตึ ปฏิปชฺชโนฺตติ อโตฺถฯ น เกวลํ ตทาจรํ สุขเมว ลภเต, อถ โข **กิตฺติญฺจ ปโปฺปติ** ‘‘อิติปิ สีลวา สุปริสุทฺธกายวจีกมฺมโนฺต สุปริสุทฺธาชีโว ฌายี ฌานยุโตฺต’’ติอาทินา กิตฺตึ ปรมฺมุขา ปตฺถฏยสตํ ปาปุณาติฯ **ยสสฺส วฑฺฒตี**ติ สมฺมุเข คุณาภิตฺถวสงฺขาโต ปริวารสมฺปทาสงฺขาโต จ ยโส อสฺส ปริพฺรูหติฯ อิทานิ ‘‘ตทาจร’’นฺติ สามญฺญโต วุตฺตมตฺถํ สรูปโต ทเสฺสโนฺต – **‘‘โย อริยมฏฺฐงฺคิกมญฺชสํ อุชุํ, ภาเวติ มคฺคํ อมตสฺส ปตฺติยา’’**ติ อาหฯ ตสฺสโตฺถ **โย** ปุคฺคโล กิเลเสหิ อารกตฺตา ปริสุทฺธเฏฺฐน ปฏิปชฺชนฺตานํ อริยภาวกรณเฏฺฐน **อริยํ,** สมฺมาทิฏฺฐิอาทิอฏฺฐงฺคสมุทายตาย **อฏฺฐงฺคิกํ,** อนฺตทฺวยรหิตมชฺฌิมปฏิปตฺติภาวโต อกุฏิลเฏฺฐน **อญฺชสํ,** กายวงฺกาทิปฺปหานโต **อุชุํ,** นิพฺพานตฺถิเกหิ มคฺคนิยเฏฺฐน กิเลเส มาเรนฺโต คมนเฏฺฐน จ **‘‘มคฺค’’**นฺติ ลทฺธนามํ ทุกฺขนิโรธคามินิปฏิปทํ **อมตสฺส** อสงฺขตาย ธาตุยา **ปตฺติยา** อธิคมาย **ภาเวติ** อตฺตโน สนฺตาเน อุปฺปาเทติ วเฑฺฒติ จ, โส นิปฺปริยาเยน ‘‘สุขตฺถ ตทาจร’’นฺติ วุจฺจติ, ตสฺมา ยถาวุตฺตํ สุขํ ลภติฯ ตํ สุตฺวา ปริพฺพาชโก ปสนฺนมานโส ปพฺพชิตฺวา สมฺมา ปฏิปชฺชโนฺต นจิรเสฺสว วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ อิทเมว เถรสฺส อญฺญาพฺยากรณํ อโหสิฯ

สามญฺญกานิเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. กุมาปุตฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา

สาธุ สุตนฺติ อายสฺมโต กุมาปุตฺตเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โส กิร ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร อิโต เอกนวุเต กเปฺป อชินจมฺมวสโน ตาปโส หุตฺวา พนฺธุมตีนคเร ราชุยฺยาเน วสโนฺต วิปสฺสึ ภควนฺตํ ปสฺสิตฺวา ปสนฺนมานโส ปาทพฺภญฺชนเตลํ อทาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวโลเก นิพฺพโตฺตฯ ตโต ปฏฺฐาย สุคตีสุเยว สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท อวนฺติรเฏฺฐ เวฬุกณฺฏกนคเร คหปติกุเล นิพฺพโตฺตฯ ‘‘นโนฺท’’ติสฺส นามํ อกํสุฯ มาตา ปนสฺส กุมา นาม, เตน **กุมาปุโตฺต**ติ ปญฺญายิตฺถฯ โส อายสฺมโต สาริปุตฺตสฺส สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ลทฺธปฺปสาโท ปพฺพชิตฺวา กตปุพฺพกิโจฺจ ปริยนฺตปพฺพตปเสฺส สมณธมฺมํ กโรโนฺต วิเสสํ นิพฺพเตฺตตุํ อสโกฺกโนฺต ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา กมฺมฏฺฐานํ โสเธตฺวา สปฺปายฏฺฐาเน วสโนฺต วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ สจฺฉากาสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๓.๒๔-๓๐) –

‘‘นคเร พนฺธุมติยา, ราชุยฺยาเน วสามหํ;
จมฺมวาสี ตทา อาสึ, กมณฺฑลุธโร อหํฯ

‘‘อทฺทสํ วิมลํ พุทฺธํ, สยมฺภุํ อปราชิตํ;
ปธานํ ปหิตตฺตํ ตํ, ฌายึ ฌานรตํ วสึฯ

‘‘สพฺพกามสมิทฺธญฺจ, โอฆติณฺณมนาสวํ;
ทิสฺวา ปสนฺนสุมโน, อพฺภญฺชนมทาสหํฯ

‘‘เอกนวุติโต กปฺเป, อพฺภญฺชนมทาสหํ;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, อพฺภญฺชนสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อรญฺเญ กายทฬฺหิพหุเล ภิกฺขู, ทิสฺวา เต โอวทนฺโต สาสนสฺส นิยฺยานิกภาวํ ปกาเสนฺโต **‘‘สาธุ สุตํ สาธุ จริตก’’**นฺติ คาถํ อภาสิฯ

๓๖. ตตฺถ **สาธู**ติ สุนฺทรํฯ **สุต**นฺติ สวนํฯ ตญฺจ โข วิวฏฺฏูปนิสฺสิตํ วิเสสโต อปฺปิจฺฉตาทิปฏิสํยุตฺตํ ทสกถาวตฺถุสวนํ อิธาธิเปฺปตํฯ **สาธุ จริตก**นฺติ ตเทว อปฺปิจฺฉตาทิจริตํ จิณฺณํ, สาธุ จริตเมว หิ ‘‘จริตก’’นฺติ วุตฺตํฯ ปททฺวเยนาปิ พาหุสจฺจํ ตทนุรูปํ ปฏิปตฺติญฺจ ‘‘สุนฺทร’’นฺติ ทเสฺสติฯ **สทา**ติ สพฺพกาเล นวกมชฺฌิมเถรกาเล, สเพฺพสุ วา อิริยาปถกฺขเณสุฯ **อนิเกตวิหาโร**ติ กิเลสานํ นิวาสนฏฺฐานเฏฺฐน ปญฺจกามคุณา นิเกตา นาม, โลกิยา วา ฉฬารมฺมณธมฺมาฯ ยถาห – ‘‘รูปนิมิตฺตนิเกตวิสารวินิพนฺธา โข, คหปติ, ‘นิเกตสารี’ติ วุจฺจตี’’ติอาทิ (สํ. นิ. ๓.๓)ฯ เตสํ นิเกตานํ ปหานตฺถาย ปฏิปทา อนิเกตวิหาโรฯ **อตฺถปุจฺฉน**นฺติ ตํ อาชานิตุกามสฺส กลฺยาณมิตฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมตฺถปเภทสฺส ปุจฺฉนํ, กุสลาทิเภทสฺส วา อตฺถสฺส สภาวธมฺมสฺส ‘‘กึ, ภเนฺต, กุสลํ, กึ อกุสลํ, กึ สาวชฺชํ, กึ อนวชฺช’’นฺติอาทินา (ม. นิ. ๓.๒๙๖) ปุจฺฉนํ อตฺถปุจฺฉนํฯ **ปทกฺขิณกมฺม**นฺติ ตํ ปน ปุจฺฉิตฺวา ปทกฺขิณคฺคาหิภาเวน ตสฺส โอวาเท อธิฏฺฐานํ สมฺมาปฏิปตฺติฯ อิธาปิ ‘‘สาธู’’ติ ปทํ อาเนตฺวา โยเชตพฺพํฯ **เอตํ สามญฺญ**นฺติ ‘‘สาธุ สุต’’นฺติอาทินา วุตฺตํ ยํ สุตํ, ยญฺจ จริตํ, โย จ อนิเกตวิหาโร , ยญฺจ อตฺถปุจฺฉนํ, ยญฺจ ปทกฺขิณกมฺมํ, เอตํ สามญฺญํ เอโส สมณภาโวฯ ยสฺมา อิมาย เอว ปฏิปทาย สมณภาโว, น อญฺญถา, ตสฺมา ‘‘สามญฺญ’’นฺติ นิปฺปริยายโต มคฺคผลสฺส อธิวจนํฯ ตสฺส วา ปน อยํ อปณฺณกปฏิปทา, ตํ ปเนตํ สามญฺญํ ยาทิสสฺส สมฺภวาติ, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘อกิญฺจนสฺสา’’**ติ วุตฺตํฯ อปริคฺคาหกสฺส, เขตฺตวตฺถุหิรญฺญสุวณฺณทาสิทาสาทิปริคฺคหปฏิคฺคหณรหิตสฺสาติ อโตฺถฯ

กุมาปุตฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. กุมาปุตฺตสหายเตฺถรคาถาวณฺณนา

นานาชนปทํ ยนฺตีติ อายสฺมโต กุมาปุตฺตสหายเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โส กิร ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ กุสลํ อุปจินโนฺต อิโต จตุนวุเต กเปฺป สิทฺธตฺถสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต อรญฺญํ ปวิสิตฺวา พหุํ รุกฺขทณฺฑํ ฉินฺทิตฺวา กตฺตรยฏฺฐิํ กตฺวา สงฺฆสฺส อทาสิฯ อญฺญญฺจ ยถาวิภวํ ปุญฺญํ กตฺวา เทเวสุ นิพฺพตฺติตฺวา ตโต ปฏฺฐาย สุคตีสุเยว ปริวเตฺตโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท เวฬุกณฺฏกนคเร อิ

เทฺธ กุเล นิพฺพตฺติฯ **สุทโนฺต**ติสฺส นามํ อโหสิฯ ‘‘วาสุโล’’ติ เกจิ วทนฺติฯ โส กุมาปุตฺตสฺส ปิยสหาโย หุตฺวา วิจรโนฺต ‘‘กุมาปุโตฺต ปพฺพชิโต’’ติ สุตฺวา ‘‘น หิ นูน โส โอรโก ธมฺมวินโย, ยตฺถ กุมาปุโตฺต ปพฺพชิโต’’ติ ตทนุพเนฺธน สยมฺปิ ปพฺพชิตุกาโม หุตฺวา สตฺถุ สนฺติกํ อุปสงฺกมิฯ ตสฺส สตฺถา ธมฺมํ เทเสสิฯ โส ภิโยฺยโสมตฺตาย ปพฺพชฺชาย สญฺชาตฉโนฺท ปพฺพชิตฺวา กุมาปุเตฺตเนว สทฺธิํ ปริยนฺตปพฺพเต ภาวนานุยุโตฺต วิหรติฯ เตน จ สมเยน สมฺพหุลา ภิกฺขู นานาชนปเทสุ ชนปทจาริกํ จรนฺตาปิ คจฺฉนฺตาปิ อาคจฺฉนฺตาปิ ตํ ฐานํ อุปคจฺฉนฺติฯ เตน ตตฺถ โกลาหลํ โหติฯ ตํ ทิสฺวา สุทนฺตเตฺถโร ‘‘อิเม ภิกฺขู นิยฺยานิกสาสเน ปพฺพชิตฺวา ชนปทวิตกฺกํ อนุวเตฺตนฺตา จิตฺตสมาธิํ วิราเธนฺตี’’ติ สํเวคชาโต ตเมว สํเวคํ อตฺตโน จิตฺตทมนสฺส องฺกุสํ กโรโนฺต **‘‘นานาชนปทํ ยนฺตี’’**ติ คาถํ อภาสิฯ

๓๗. ตตฺถ **นานาชนปท**นฺติ วิสุํ วิสุํ นานาวิธํ ชนปทํ, กาสิโกสลาทิอเนกรฎฺฐนฺติ อโตฺถฯ **ยนฺตี**ติ คจฺฉนฺติฯ **วิจรนฺตา**ติ ‘‘อสุโก ชนปโท สุภิโกฺข สุลภปิโณฺฑ, อสุโก เขโม อโรโค’’ติอาทิวิตกฺกวเสน ชนปทจาริกํ จรนฺตาฯ **อสญฺญตา**ติ ตเสฺสว ชนปทวิตกฺกสฺส อปฺปหีนตาย จิเตฺตน อสํยตาฯ **สมาธิญฺจ วิราเธนฺตี**ติ สพฺพสฺสปิ อุตฺตริมนุสฺสธมฺมสฺส มูลภูตํ อุปจารปฺปนาเภทํ สมาธิญฺจ นาม วิราเธนฺติ ฯ **จ**-สโทฺท สมฺภาวเนฯ เทสนฺตรจรเณน ฌายิตุํ โอกาสาภาเวน อนธิคตํ สมาธิํ นาธิคจฺฉนฺตา, อธิคตญฺจ วสีภาวานาปาทเนน ชีรนฺตา วีราเธนฺติ นามฯ **กิํสุ รฎฺฐจริยา กริสฺสตี**ติ **สู**ติ นิปาตมตฺตํฯ ‘‘เอวํภูตานํ รฎฺฐจริยา ชนปทจาริกา กิํ กริสฺสติ, กิํ นาม อตฺถํ สาเธสฺสติ, นิรตฺถกาวา’’ติ ครหโนฺต วทติฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา อีทิสี เทสนฺตรจริยา ภิกฺขุสฺส น อตฺถาวหา, อปิ จ โข อนตฺถาวหา สมฺปตฺตีนํ วิราธนโต, ตสฺมาฯ **วิเนยฺย สารมฺภ**นฺติ วสนปเทเส อรติวเสน อุปฺปนฺนํ สารมฺภํ จิตฺตสํกิเลสํ ตทนฺรูเปน ปฎิสงฺขาเนน วิเนตฺวา วูปสเมตฺวาฯ **ฌาเยยฺยา**ติ อารมฺมณูปนิชฺฌาเนน ลกฺขณูปนิชฺฌาเนน จาติ ทุวิเธนปิ ฌาเนน ฌาเยยฺยฯ **อปุรกฺขโต**ติ มิจฺฉาวิตเกฺกหิ ตณฺหาทีหิ วา น ปุรกฺขโตติ เตสํ วสํ อนุปคจฺฉโนฺต กมฺมฎฺฐานเมว มนสิ กเรยฺยาติ อโตฺถฯ เอวํ ปน วตฺวา เถโร ตเมว สํเวคํ องฺกุสํ กตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๓.๓๖-๔๑) –

> ‘‘กานนํ วนโมคฺคยฺห, เวฬุํ เฉตฺวานหํ ตทา;
> อาลมฺพนํ กริตฺวาน, สงฺฆสฺส อททิํ พหุํฯ
>
> ‘‘เตน จิตฺตปฺปสาเทน, สุพฺพเต อภิวาทิย;
> อาลมฺพทณฺฑํ ทตฺวาน, ปกฺกามิํ อุตฺตรามุโขฯ
>
> ‘‘จตฺนฺนวุติโต กเปฺป, ยํ ทณฺฑมททิํ ตทา;
> ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, ทณฺฑทานสฺสิทํ ผลํฯ
>
> ‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

ยํ ปนตฺถํ องฺกุสํ กตฺวา อยํ เถโร อรหตฺตํ ปโตฺต, ตเมวตฺถํ หทเย ฐเปตฺวา อรหตฺตํ ปโตฺตปิ **‘‘นานาชนปทํ ยนฺติ’’**ติ อิทเมว คาถํ อภาสิฯ ตสฺมา ตเทวสฺส อญฺญาพฺยากรณํ อโหสีติฯ

กุมาปุตฺตสหายเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๘. ควมฺปติเตฺถรคาถาวณฺณนา

โย อิทฺธิยา สรภุนฺติ อายสฺมโต ควมฺปติเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โส กิร ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร อิโต เอกตึเส กเปฺป สิขึ ภควนฺตํ ปสฺสิตฺวา ปสนฺนมานโส ปุเปฺผหิ ปูชํ อกาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวโลเก อุปฺปโนฺน อปราปรํ ปุญฺญานิ กโรโนฺต โกณาคมนสฺส ภควโต เจติเย ฉตฺตญฺจ เวทิกญฺจ กาเรสิฯ กสฺสปสฺส ปน ภควโต กาเล อญฺญตรสฺมึ กุลเคเห นิพฺพโตฺตฯ ตสฺมิญฺจ กุเล พหุํ โคมณฺฑลํ อโหสิฯ ตํ โคปาลกา รกฺขนฺติฯ อยํ ตตฺถ อนฺตรนฺตรา ยุตฺตปฺปยุตฺตํ วิจาเรโนฺต วิจรติฯ โส เอกํ ขีณาสวเตฺถรํ คาเม ปิณฺฑาย จริตฺวา พหิคาเม เทวสิกํ เอกสฺมึ ปเทเส ภตฺตกิจฺจํ กโรนฺตํ ทิสฺวา ‘‘อโยฺย สูริยาตเปน กิลมิสฺสตี’’ติ จิเนฺตตฺวา จตฺตาโร สิรีสทเณฺฑ อุสฺสาเปตฺวา เตสํ อุปริ สิรีสสาขาโย ฐเปตฺวา สาขามณฺฑปํ กตฺวา อทาสิฯ ‘‘มณฺฑปสฺส สมีเป สิรีสรุกฺขํ โรเปสี’’ติ จ วทนฺติฯ ตสฺส อนุกมฺปาย เทวสิกํ เถโร ตตฺถ นิสีทิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน ตโต จวิตฺวา จาตุมหาราชิเกสุ นิพฺพตฺติฯ ตสฺส ปุริมกมฺมสํสูจกํ วิมานทฺวาเร มหนฺตํ สิรีสวนํ นิพฺพตฺติ วณฺณคนฺธสมฺปเนฺนหิ อเญฺญหิ ปุเปฺผหิ สพฺพกาเล อุปโสภยมานํ, เตน ตํ วิมานํ ‘‘เสรีสก’’นฺติ ปญฺญายิตฺถฯ โส เทวปุโตฺต เอกํ พุทฺธนฺตรํ เทเวสุ จ มนุเสฺสสุ จ สํสริตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท ยสเตฺถรสฺส จตูสุ คิหิสหาเยสุ **ควมฺปติ** นาม หุตฺวา อายสฺมโต ยสสฺส ปพฺพชิตภาวํ สุตฺวา อตฺตโน สหาเยหิ สทฺธึ ภควโต สนฺติกํ อคมาสิ ฯ สตฺถา ตสฺส ธมฺมํ เทเสสิฯ โส เทสนาวสาเน สหาเยหิ สทฺธึ อรหเตฺต ปติฎฺฐาสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๓.๔๒-๔๗) –

‘‘มิคลุโทฺท ปุเร อาสึ, วิปิเน วิจรํ อหํ;
อทฺทสํ วิรชํ พุทฺธํ, สพฺพธมฺมาน ปารคุํฯ

‘‘ตสฺมึ มหาการุณิเก, สพฺพสตฺตหิเต รเต;
ปสนฺนจิโตฺต สุมโน, เนลปุปฺผํ อปูชยึฯ

‘‘เอกตึเส อิโต กเปฺป, ยํ ปุปฺผมภิปูชยึ;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา เถโร วิมุตฺติสุขํ ปฎิสํเวเทโนฺต สาเกเต วิหรติ อญฺชนวเนฯ เตน จ สมเยน ภควา มหตา ภิกฺขุสเงฺฆน สทฺธึ สาเกตํ คนฺตฺวา อญฺชนวเน วิหาสิฯ เสนาสนํ นปฺปโหสิฯ สมฺพหุลา ภิกฺขู วิหารสามนฺตา สรภุยา นทิยา วาลิกาปุลิเน สยึสุฯ อถ อฑฺฒรตฺตสมเย นทิยา อุทโกเฆ อาคจฺฉเนฺต สามเณราทโย อุจฺจาสทฺทมหาสทฺทา อเหสุํฯ ภควา ตํ ญตฺวา อายสฺมนฺตํ ควมฺปตึ อาณาเปสิ – ‘‘คจฺฉ, ควมฺปติ, ชโลฆํ วิกฺขเมฺภตฺวา ภิกฺขูนํ ผาสุวิหารํ กโรหี’’ติฯ เถโร ‘‘สาธุ, ภเนฺต’’ติ อิทฺธิพเลน นทีโสตํ วิกฺขมฺภิ, ตํ ทูรโตว ปพฺพตกูฎํ วิย อฎฺฐาสิฯ ตโต ปฎฺฐาย เถรสฺส อานุภาโว โลเก ปากโฎ อโหสิฯ อเถกทิวสํ สตฺถา มหติยา เทวปริสาย มเชฺฌ นิสีทิตฺวา ธมฺมํ เทเสนฺตํ เถรํ ทิสฺวา โลกานุกมฺปาย ตสฺส คุณานํ วิภาวนตฺถํ ตํ ปสํสโนฺต **‘‘โย อิทฺธิยา สรภุ’’**นฺติ คาถํ อภาสิฯ

๓๘. ตตฺถ **อิทฺธิยา**ติ อธิฎฺฐานิทฺธิยาฯ **สรภุ**นฺติ เอวํนามิกํ นทึ, ยํ โลเก ‘‘สรภุ’’นฺติ วทนฺติฯ **อฎฺฐเปสี**ติ สนฺทิตุํ อเทโนฺต โสตํ นิวเตฺตตฺวา ปพฺพตกูฎํ วิย มหนฺตํ ชลราสึ กตฺวา ฐเปสิฯ **อสิโต**ติ นสิโต, ตณฺหาทิฎฺฐินิสฺสยรหิโต, พนฺธนสงฺขาตานํ วา สพฺพสํโยชนานํ สมุจฺฉินฺนตฺตา เกนจิปิ พนฺธเนน อพโทฺธ, ตโต เอว เอชานํ กิเลสานํ อภาวโต **อเนโช โส, ควมฺปติ, ตํ สพฺพสงฺคาติคตํ** ตาทิสํ สเพฺพปิ ราคโทสโมหมานทิฎฺฐิสเงฺค อติกฺกมิตฺวา ฐิตตฺตา สพฺพสงฺ

คาติคตํ, อเสกฺขมุนิภาวโต **มหามุนึ,** ตโต เอว กามกมฺมภวาทิเภทสฺส สกลสฺสปิ ภวสฺส ปารํ นิพฺพานํ คตตฺตา **ภวสฺส ปารคุํ฿ เทวา นมสฺสนฺตี**ติ เทวาปิ อิมสฺสนฺติ, ปเคว อิตรา ปชาติฯ

คาถาปริโยสาเน มหโต ชนกายสฺส ธมฺมาภิสมโย อโหสิฯ เถโร อญฺญํ พฺยากโรนฺโต ‘‘สตฺถารํ ปูเชสฺสามี’’ติ อิมเมว คาถํ อภาสีติฯ

ควมฺปติเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. ติสฺสเตฺถรคาถาวณฺณนา

สตฺติยา วิย โอมฏฺโฐติ อายสฺมโต ติสฺสเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ กิร ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ ปุญฺญํ อุปจินนฺโต ติสฺสสฺส ภควโต โพธิยา มูเล ปุราณปณฺณานิ นีหริตฺวา โสเธสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรนฺโต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท กปิลวตฺถุนคเร ภควโต ปิตุจฺฉาปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ **ติโสฺส** นาม นาเมนฯ โส ภควนฺตํ อนุปพฺพชิตฺวา อุปสมฺปโนฺน หุตฺวา อรญฺญายตเน วิหรโนฺต ชาตึ ปฏิจฺจ มานํ กโรโนฺต โกธูปายาสพหุโล จ อุชฺฌานพหุโล จ หุตฺวา วิจรติ, สมณธเมฺม อุสฺสุกฺกํ น กโรติฯ อถ นํ สตฺถา เอกทิวสํ ทิวาฏฺฐาเน วิวฏฺฏมุขํ นิทฺทายนฺตํ ทิพฺพจกฺขุนา โอโลเกโนฺต สาวตฺถิโต อากาเสน คนฺตฺวา ตสฺส อุปริ อากาเสเยว ฐตฺวา โอภาสํ ผริตฺวา เตโนภาเสน ปฏิพุทฺธสฺส สตึ อุปฺปาเทตฺวา โอวาทํ เทโนฺต **‘‘สตฺติยา วิย โอมฏฺโฐ’’**ติ คาถํ อภาสิฯ

๓๙. ตตฺถ **สตฺติยา**ติ เทสนาสีสเมตํ, เอกโตธาราทินา สเตฺถนาติ อโตฺถฯ **โอมฏฺโฐ**ติ ปหโตฯ จตฺตาโร หิ ปหารา โอมฏฺโฐ อุมฺมฏฺโฐ มฏฺโฐ วิมฏฺโฐติฯ ตตฺถ อุปริ ฐตฺวา อโธมุขํ ทินฺนปหาโร โอมฏฺโฐ นาม, เหฏฺฐา ฐตฺวา อุทฺธมฺมุขํ ทินฺนปหาโร อุมฺมฏฺโฐ นาม, อคฺคฬสูจิ วิย วินิวิชฺฌิตฺวา คโต มฏฺโฐ นาม, เสโส สโพฺพปิ วิมฏฺโฐ นามฯ อิมสฺมึ ปน ฐาเน โอมฏฺโฐ คหิโตฯ โส หิ สพฺพทารุโณ ทุรุทฺธรณสโลฺล ทุตฺติกิโจฺฉ อโนฺตโทโส อโนฺตปุพฺพโลหิโตว โหติ, ปุพฺพโลหิตํ อนิกฺขมิตฺวา วณมุขํ ปริโยนนฺธิตฺวา ติฏฺฐติฯ ปุพฺพโลหิตํ นีหริตุกาเมหิ มเญฺจน สทฺธึ พนฺธิตฺวา อโธสิโร กาตโพฺพ โหติ, มรณํ วา มรณมตฺตํ วา ทุกฺขํ ปาปุณนฺติฯ **ฑยฺหมาเน**ติ อคฺคินา ฌายมาเนฯ **มตฺถเก**ติ สีเสฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถา สตฺติยา โอมฏฺโฐ ปุริโส สลฺลุพฺพาหนวณติกิจฺฉนานํ อตฺถาย วีริยํ อารภติ ตาทิสํ ปโยคํ กโรติ ปรกฺกมติ, ยถา จ ฑยฺหมาเน มตฺถเก อาทิตฺตสีโส ปุริโส ตสฺส นิพฺพาปนตฺถํ วีริยํ อารภติ ตาทิสํ ปโยคํ กโรติ, เอวเมวํ, ภิกฺขุ, กามราคปฺปหานาย สโต อปฺปมโตฺต อติวิย อุสฺสาหชาโต หุตฺวา วิหเรยฺยาติฯ

เอวํ ภควา ตสฺส เถรสฺส โกธูปายาสวูปสมาย โอวาทํ เทโนฺต ตเทกฏฺฐตาย กามราคปฺปหานสีเสน เทสนํ นิฏฺฐาเปสิฯ เถโร อิมํ คาถํ สุตฺวา สํวิคฺคหทโย วิปสฺสนาย ยุตฺตปฺปยุโตฺต วิหาสิฯ ตสฺส อชฺฌาสยํ ญตฺวา สตฺถา สํยุตฺตเก **ติสฺสเตฺถรสุตฺตํ** (สํ. นิ. ๓.๘๔) เทเสสิฯ โส เทสนาปริโยสาเน อรหเตฺต ปติฏฺฐาสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๓.๖๖-๗๓) –

‘‘เทวโลเก มนุเสฺส เจ, อนุโภตฺวา อุโภ ยเส;
อวสาเน จ นิพฺพานํ, สิวํ ปโตฺต อนุตฺตรํฯ

‘‘สมฺพุทฺธํ อุทฺทิสิตฺวาน, โพธึ วา ตสฺส สตฺถุโน;
โย ปุญฺญํ ปสวี โปโส, ตสฺส กึ นาม ทุลฺลภํฯ

‘‘มเคฺค ผเล อาคเม จ, ฌานาภิญฺญาคุเณสุ จ;

อเญฺญสํ อธิโก หุตฺวา, นิพฺพายามิ อนาสโวฯ

‘‘ปุเรหํ โพธิยา ปตฺตํ, ฉเฑฺฑตฺวา หฏฺฐมานโส;
อิเมหิ วีสตเงฺคหิ, สมงฺคี โหมิ สพฺพถาฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ
อรหตฺตํ ปน ปตฺวา เถโร อญฺญํ พฺยากโรโนฺต สตฺถารํ ปูเชตุํ ตเมว คาถํ อภาสิฯ

ติสฺสเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. วฑฺฒมานเตฺถรคาถาวณฺณนา

สตฺติยา วิย โอมโฏฺฐติ อายสฺมโต วฑฺฒมานเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ กิร ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร อิโต เทฺวนวุเต กเปฺป ติสฺสสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต ติสฺสํ ภควนฺตํ ปิณฺฑาย จรนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส สุปริปกฺกานิ วณฺฏโต มุตฺตานิ อมฺพผลานิ อทาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวโลเก นิพฺพโตฺต อปราปรํ ปุญฺญกมฺมานิ อุปจิโนโฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท เวสาลิยํ ลิจฺฉวิราชกุเล นิพฺพตฺติ, **วฑฺฒมาโน**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส วยปฺปโตฺต สโทฺธ ปสโนฺน ทายโก ทานรโต การโก สงฺฆุปฏฺฐาโก หุตฺวา ตถารูเป อปราเธ สตฺถารา ปตฺตนิกฺกุชฺชนกเมฺม การาปิเต อคฺคิํ อกฺกโนฺต วิย สงฺฆํ ขมาเปตฺวา กมฺมํ ปฏิปฺปสฺสเมฺภตฺวา สญฺชาตสํเวโค ปพฺพชิ, ปพฺพชิตฺวา ปน ถินมิทฺธาภิภูโต วิหาสิฯ ตํ สตฺถา สํเวเชโนฺต **‘‘สตฺติยา วิย โอมโฏฺฐ’’**ติ คาถํ อภาสิฯ

๔๐. ตตฺถ **ภวราคปฺปหานายา**ติ ภวราคสฺส รูปราคสฺส อรูปราคสฺส จ ปชหนตฺถายฯ ยทิปิ อชฺฌตฺตสํโยชนานิ อปฺปหาย พหิทฺธสํโยชนานํ ปหานํ นาม นตฺถิ, นานนฺตริกภาวโต ปน อุทฺธมฺภาคิยสํโยชนปฺปหานวจเนน โอรมฺภาคิยสํโยชนปฺปหานมฺปิ วุตฺตเมว โหติฯ ยสฺมา วา สมุจฺฉิโนฺนรมฺภาคิยสํโยชนานมฺปิ เกสญฺจิ อริยานํ อุทฺธมฺภาคิยสํโยชนานิ ทุปฺปเหยฺยานิ โหนฺติ, ตสฺมา สุปฺปเหยฺยโต ทุปฺปเหยฺยเมว ทเสฺสโนฺต ภควา ภวราคปฺปหานสีเสน สพฺพสฺสาปิ อุทฺธมฺภาคิยสํโยชนสฺส ปหานมาหฯ เถรสฺส เอว วา อชฺฌาสยวเสเนวํ วุตฺตํฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

วฑฺฒมานเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

จตุตฺถวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ปญฺจมวโคฺค

๑. สิริวฑฺฒเตฺถรคาถาวณฺณนา

วิวรมนุปตนฺติ วิชฺชุตาติ อายสฺมโต สิริวฑฺฒเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โสปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ กุสลํ อุปจิโนโฺต อิโต เอกนวุเต กเปฺป วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต วิปสฺสิํ ภควนฺตํ ปสฺสิตฺวา กิงฺกณิปุเปฺผหิ ปูชํ กตฺวา เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวโลเก นิพฺพโตฺต อปราปรํ ปุญฺญานิ กตฺวา สุคตีสุเยว สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท ราชคเห วิภวสมฺปนฺนสฺส พฺราหฺมณสฺส เคเห นิพฺพตฺติ, **สิริวโฑฺฒ**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส วยปฺปโตฺต พิมฺพิสารสมาคเม สตฺถริ สทฺธเมฺม จ อุปฺปนฺนปฺป

สาโท เหตุสมฺปนฺนตาย ปพฺพชิฯ ปพฺพชิตฺวา จ กตปุพฺพกิจฺจ เวภารปณฺฑวปพฺพตานํ อวิทูเร อญฺญตรสฺมึ อรญฺญายตเน ปพฺพตคุหายํ กมฺมฏฺฐานมนุยุตฺโต วิหรติฯ ตสฺมิญฺจ สมเย มหา อกาลเมโฆ อุฏฺฐหิฯ วิชฺชุลฺลตา ปพฺพตวิวรํ ปวิสนฺติโย วิย วิจรนฺติฯ เถรสฺส ฆมฺมปริฬาหาภิภูตสฺส สารคเพฺภหิ เมฆวาเตหิ ฆมฺมปริฬาโห วูปสมิฯ อุตุสปฺปายลาเภน จิตฺตํ เอกคฺคํ อโหสิฯ สมาหิตจิตฺโต วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๒๑.๑๐-๑๔) –

> ‘‘กญฺจนคฺฆิยสงฺกาโส, สพฺพญฺญู โลกนายโก;
> โอทกํ ทหโมคฺคยฺห, สินายิ อคฺคปุคฺคโลฯ
>
> ‘‘ปคฺคยฺห กิงฺกณึ ปุปฺผํ, วิปสฺสิสฺสาภิโรปยึ;
> อุทคฺคจิตฺโต สุมโน, ทฺวิปทินฺทสฺส ตาทิโนฯ
>
> ‘‘เอกนวุติโต กเปฺป, ยํ ปุปฺผมภิโรปยึ;
> ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ
>
> ‘‘สตฺตวีสติกปฺปมฺหิ, ราชา ภีมรโถ อหุ;
> สตฺตรตนสมฺปนฺโน, จกฺกวตฺตี มหพฺพโลฯ
>
> ‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อญฺญาปเทเสน อตฺตสนฺนิสฺสยํ อุทานํ อุทาเนนฺโต **‘‘วิวรมนุปตนฺติ วิชฺชุตา’’**ติ คาถํ อภาสิฯ

๔๑. ตตฺถ **วิวร**นฺติ อนฺตรา เวมชฺฌํฯ **อนุปตนฺตี**ติ อนุลกฺขเณ ปตนฺติ ปวตฺตนฺติ, วิโชฺชตนฺตีติ อโตฺถฯ วิโชฺชตนเมว หิ วิชฺชุลฺลตานํ ปวตฺติ นามฯ **อนุ**-สทฺทโยเคน เจตฺถ อุปโยควจนํ, ยถา ‘‘รุกฺขมนุวิโชฺชตนฺตี’’ติฯ **วิชฺชุตา**ติ สเตรตาฯ **เวภารสฺส จ ปณฺฑวสฺส จา**ติ เวภารปพฺพตสฺส จ ปณฺฑวปพฺพตสฺส จ วิวรมนุปตนฺตีติ โยชนาฯ **นควิวรคโต**ติ นควิวรํ ปพฺพตคุหํ อุปคโตฯ **ฌายตี**ติ อารมฺมณูปนิชฺฌาเนน ลกฺขณูปนิชฺฌาเนน จ ฌายติ, สมถวิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปนฺโต ภาเวติฯ **ปุโตฺต อปฺปฏิมสฺส ตาทิโน**ติ สีลกฺขนฺธาทิธมฺมกายสมฺปตฺติยา รูปกายสมฺปตฺติยา จ อนุปมสฺส อุปมารหิตสฺส อิฏฺฐานิฏฺฐาทีสุ ตาทิลกฺขณสมฺปตฺติยา ตาทิโน พุทฺธสฺส ภควโต โอรสปุโตฺตฯ ปุตฺตวจเนเนว เจตฺถ เถเรน สตฺถุ อนุชาตภาวทีปเนน อญฺญา พฺยากตาติ เวทิตพฺพํฯ

สิริวฑฺฒเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ขทิรวนิยเตฺถรคาถาวณฺณนา

จาเล อุปจาเลติ อายสฺมโต ขทิรวนิยเรวตเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยํ กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล หํสวตีนคเร ติตฺถนาวิกกุเล นิพฺพตฺติตฺวา มหาคงฺคาย ปยาคติเตฺถ ติตฺถนาวากมฺมํ กโรเนฺต เอกทิวสํ สสาวกสงฺฆํ ภควนฺตํ คงฺคาตีรํ อุปคตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส นาวาสงฺฆาฏํ โยเชตฺวา มหเนฺตน ปูชาสกฺกาเรน ปรตีรํ ปาเปตฺวา อญฺญตรํ ภิกฺขุํ สตฺถารา อารญฺญกานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐปิยมานํ ทิสฺวา ตทตฺถํ ปตฺถนํ ปฏฺฐเปตฺวา ภควโต ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ มหาทานํ ปวเตฺตสิฯ ภควา จ ตสฺส ปตฺถนาย อวชฺฌภาวํ พฺยากาสิฯ โส ตโต ปฏฺฐาย ตตฺถ ตตฺถ วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ กุสลํ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท มคธรเฏฺฐ นาลก

คาเม รูปสาริยา พฺราหฺมณิยา กุจฺฉิสฺมึ นิพฺพตฺติฯ ตํ วยปฺปตฺตํ มาตาปิตโร ฆรพนฺธเนน พนฺธิตุกามา ชาตาฯ โส สาริปุตฺตตฺเถรสฺส ปพฺพชิตภาวํ สุตฺวา ‘‘มยฺหํ เชฏฺฐภาตา อโยฺย อุปติโสฺส อิมํ วิภวํ ฉเฑฺฑตฺวา ปพฺพชิโต, เตน วนฺตํ เขฬปิณฺฑํ กถาหํ ปจฺฉา คิลิสฺสามี’’ติ ชาตสํเวโค ปาสํ อนุปคจฺฉนกมิโค วิย ญาตเก วเญฺจตฺวา เหตุสมฺปตฺติยา โจทิยมาโน ภิกฺขูนํ สนฺติกํ คนฺตฺวา ธมฺมเสนาปติโน กนิฏฺฐภาวํ นิเวเทตฺวา อตฺตโน ปพฺพชฺชาย ฉนฺทํ อาโรเจสิฯ ภิกฺขู ตํ ปพฺพาเชตฺวา ปริปุณฺณวีสติวสฺสํ อุปสมฺปาเทตฺวา กมฺมฏฺฐาเน นิโยเชสุํฯ โส กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา ขทิรวนํ ปวิสิตฺวา, ‘‘อรหตฺตํ ปตฺวา ภควนฺตํ ธมฺมเสนาปติญฺจ ปสฺสิสฺสามี’’ติ ฆเฏโนฺต วายมโนฺต ญาณสฺส ปริปากคตตฺตา นจิรเสฺสว ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑.๖๒๘-๖๔๓) –

‘‘คงฺคา ภาคีรถี นาม, หิมวนฺตา ปภาวิตา;
กุติเตฺถ นาวิโก อาสึ, โอริเม จ ตรึ อหํฯ

‘‘ปทุมุตฺตโร นายโก, สมฺพุโทฺธ ทฺวิปทุตฺตโม;
วสีสตสหเสฺสหิ, คงฺคาตีรมุปาคโตฯ

‘‘พหู นาวา สมาเนตฺวา, วฑฺฒกีหิ สุสงฺขตํ;
นาวาย ฉทนํ กตฺวา, ปฏิมานิํ นราสภํฯ

‘‘อาคนฺตฺวาน จ สมฺพุโทฺธ, อารูหิ ตญฺจ นาวกํ;
วาริมเชฺฌ ฐิโต สตฺถา, อิมา คาถา อภาสถฯ

‘‘โย โส ตาเรสิ สมฺพุทฺธํ, สงฺฆญฺจาปิ อนาสวํ;
เตน จิตฺตปฺปสาเทน, เทวโลเก รมิสฺสติฯ

‘‘นิพฺพตฺติสฺสติ เต พฺยมฺหํ, สุกตํ นาวสณฺฐิตํ;
อากาเส ปุปฺผฉทนํ, ธารยิสฺสติ สพฺพทาฯ

‘‘อฏฺฐปญฺญาสกปฺปมฺหิ, ตารโก นาม ขตฺติโย;
จาตุรโนฺต วิชิตาวี, จกฺกวตฺตี ภวิสฺสติฯ

‘‘สตฺตปญฺญาสกปฺปมฺหิ , จมฺมโก นาม ขตฺติโย;
อุคฺคจฺฉโนฺตว สูริโย, โชติสฺสติ มหพฺพโลฯ

‘‘กปฺปสตสหสฺสมฺหิ, โอกฺกากกุลสมฺภโว;
โคตโม นาม โคเตฺตน, สตฺถา โลเก ภวิสฺสติฯ

‘‘ติทสา โส จวิตฺวาน, มนุสฺสตฺตํ คมิสฺสติ;
เรวโต นาม นาเมน, พฺรหฺมพนฺธุ ภวิสฺสติฯ

‘‘อคารา นิกฺขมิตฺวาน, สุกฺกมูเลน โจทิโต;
โคตมสฺส ภควโต, สาสเน ปพฺพชิสฺสติฯ

‘‘โส ปจฺฉา ปพฺพชิตฺวาน, ยุตฺตโยโค วิปสฺสโก;

สพฺพาสเว ปริญฺญาย, นิพฺพายิสฺสตินาสโวฯ

‘‘วีริยํ เม ธุรโธรยฺหํ, โยคเกฺขมาธิวาหนํ;
ธาเรมิ อนฺติมํ เทหํ, สมฺมาสมฺพุทฺธสาสเนฯ

‘‘สตสหเสฺส กตํ กมฺมํ, ผลํ ทเสฺสสิ เม อิธ;
สุมุโตฺต สรเวโคว, กิเลเส ฌาปยี มมฯ

‘‘ตโต มํ วนนิรตํ, ทิสฺวา โลกนฺตคู มุนิ;
วนวาสิภิกฺขูนคฺคํ, ปญฺญเปสิ มหามติฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

ฉฬภิญฺโญ ปน หุตฺวา เถโร สตฺถารํ ธมฺมเสนาปติญฺจ วนฺทิตุํ เสนาสนํ สํสาเมตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย อนุปุเพฺพน สาวตฺถิํ ปตฺวา เชตวนํ ปวิสิตฺวา สตฺถารํ ธมฺมเสนาปติญฺจ วนฺทิตฺวา กติปาหํ เชตวเน วิหาสิ ฯ อถ นํ สตฺถา อริยคณมเชฺฌ นิสิโนฺน อารญฺญกานํ ภิกฺขูนํ อคฺคฎฺฐาเน ฐเปสิ – ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ อารญฺญกานํ ยทิทํ เรวโต ขทิรวนิโย’’ติ (อ. นิ. ๑.๑๙๘, ๒๐๓)ฯ โส อปรภาเค อตฺตโน ชาตคามํ คนฺตฺวา ‘‘จาลา, อุปจาลา, สีสูปจาลา’’ติ ติสฺสนฺนํ ภคินีนํ ปุเตฺต ‘‘จาลา, อุปจาลา, สีสูปจาลา’’ติ ตโย ภาคิเนเยฺย อาเนตฺวา ปพฺพาเชตฺวา กมฺมฎฺฐาเน นิโยเชสิฯ เต กมฺมฎฺฐานํ อนุยุตฺตา วิหรนฺติฯ ตสฺมิญฺจ สมเย เถรสฺส โกจิเทว อาพาโธ อุปฺปโนฺนฯ ตํ สุตฺวา สาริปุตฺตเตฺถโร เรวตํ ‘‘คิลานปุจฺฉนํ อธิคมปุจฺฉนญฺจ กริสฺสามี’’ติ อุปคจฺฉิฯ เรวตเตฺถโร ธมฺมเสนาปติํ ทูรโตว อาคจฺฉนฺตํ ทิสฺวา เตสํ สามเณรานํ สตุปฺปาทนวเสน โอวทโนฺต **‘‘จาเล อุปจาเล’’**ติ คาถํ อภาสิฯ

๔๒. ตตฺถ **จาเล อุปจาเล สีสูปจาเล**ติ เตสํ อาลปนํฯ ‘‘จาลา, อุปจาลา, สีสูปจาลา’’ติ หิ อิตฺถิลิงฺควเสน ลทฺธนามา เต ตโย ทารกา ปพฺพชิตาปิ ตถา โวหรียนฺติฯ ‘‘‘จาลี, อุปจาลี, สีสูปจาลี’ติ เตสํ นาม’’นฺติ จ วทนฺติฯ ยทตฺถํ ‘‘จาลา’’ติอาทินา อามนฺตนํ กตํ, ตํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ปติสฺสตา นุ โข วิหรถา’’**ติ วตฺวา ตตฺถ การณมาห **‘‘อาคโต โว วาลํ วิย เวธี’’**ติฯ **ปติสฺสตา**ติ ปติสฺสติกาฯ **โข**ติ อวธารเณฯ **อาคโต**ติ อาคจฺฉิฯ **โว**ติ ตุมฺหากํฯ **วาลํ วิย เวธี**ติ วาลเวธี วิย, อยเญฺหตฺถ สเงฺขปโตฺถ – ติกฺขชวนนิเพฺพธิกปญฺญตาย วาลเวธิรูโป สตฺถุกโปฺป ตุมฺหากํ มาตุลเตฺถโร อาคโต, ตสฺมา สมณสญฺญํ อุปฎฺฐเปตฺวา สติสมฺปชญฺญยุตฺตา เอว หุตฺวา วิหรถ, ‘‘ยถาธิคเต วิหาเร อปฺปมตฺตา ภวถา’’ติฯ

ตํ สุตฺวา เต สามเณรา ธมฺมเสนาปติสฺส ปจฺจุคฺคมนาทิวตฺตํ กตฺวา อุภินฺนํ มาตุลเตฺถรานํ ปฎิสนฺถารเวลายํ นาติทูเร สมาธิํ สมาปชฺชิตฺวา นิสีทิํสุฯ ธมฺมเสนาปติ เรวตเตฺถเรน สทฺธิํ ปฎิสนฺถารํ กตฺวา อุฎฺฐายาสนา เต สามเณเร อุปสงฺกมิ, เต ตถากาลปริเจฺฉทสฺส กตตฺตา เถเร อุปสงฺกมเนฺต เอว อุฎฺฐหิตฺวา วนฺทิตฺวา อฎฺฐํสุฯ เถโร ‘‘กตรกตรวิหาเรน วิหรถา’’ติ ปุจฺฉิตฺวา เตหิ ‘‘อิมาย อิมายา’’ติ วุเตฺต ‘‘ทารเกปิ นาม เอวํ วิเนโนฺต มยฺหํ ภาติโก ปจฺจปาทิ วต ธมฺมสฺส อนุธมฺม’’นฺติ เถรํ ปสํสโนฺต ปกฺกามิฯ

ขทิรวนิยเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. สุมงฺคลเตฺถรคาถาวณฺณนา

สุมุตฺติโกติ อายสฺมโต สุมงฺคลเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โสปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ ปุญฺญํ อุปจินโนฺต สิทฺธตฺถสฺส ภควโต กาเล รุกฺขเทวตา หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ โส เอกทิวสํ สตฺถารํ นฺหายิตฺวา เอกจีวรํ ฐิตํ ทิสฺวา โสมนสฺสปฺปโตฺต หุตฺวา อโปฺผเฏสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยา อวิทูเร อญฺญตรสฺมิํ คามเก ตาทิเสน กมฺมนิสฺสเนฺทน ทลิทฺทกุเล นิพฺพตฺติฯ ตสฺส **สุมงฺคโล**ติ นามํ อโหสิฯ โส วยปฺปโตฺต ขุชฺชกาสิตนงฺคลกุทฺทาลปริกฺขาโร หุตฺวา กสิยา ชีวติฯ โส เอกทิวสํ รญฺญา ปเสนทิโกสเลน ภควโต ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ มหาทาเน ปวตฺติยมาเน ทาโนปกรณานิ คเหตฺวา อาคจฺฉเนฺตหิ มนุเสฺสหิ สทฺธิํ ทธิฆฏํ คเหตฺวา อาคโต ภิกฺขูนํ สกฺการสมฺมานํ ทิสฺวา ‘‘อิเม สมณา สกฺยปุตฺติยา สุขุมวตฺถสุนิวตฺถา สุโภชนานิ ภุญฺชิตฺวา นิวาเตสุ เสนาสเนสุ วิหรนฺติ, ยํนูนาหมฺปิ ปพฺพเชยฺย’’นฺติ จิเนฺตตฺวา, อญฺญตรํ มหาเถรํ อุปสงฺกมิตฺวา อตฺตโน ปพฺพชฺชาธิปฺปายํ นิเวเทสิฯ โส ตํ กรุณายโนฺต ปพฺพาเชตฺวา กมฺมฏฺฐานํ อาจิกฺขิฯ โส อรเญฺญ วิหรโนฺต เอกวิหาเร นิพฺพิโนฺน อุกฺกณฺฐิโต หุตฺวา, วิพฺภมิตุกาโม ญาติคามํ คจฺฉโนฺต อนฺตรามเคฺค กจฺฉํ พนฺธิตฺวา เขตฺตํ กสเนฺต กิลิฏฺฐวตฺถนิวเตฺถ สมนฺตโต รโชกิณฺณสรีเร วาตาตเปน ผุสฺสเนฺต กสฺสเก ทิสฺวา, ‘‘มหนฺตํ วติเม สตฺตา ชีวิกนิมิตฺตํ ทุกฺขํ ปจฺจนุโภนฺตี’’ติ สํเวคํ ปฏิลภิฯ ญาณสฺส ปริปากํ คตตฺตา ยถาคหิตํ กมฺมฏฺฐานํ อุปฏฺฐาสิฯ โส อญฺญตรํ รุกฺขมูลํ อุปคนฺตฺวา วิเวกํ ลภิตฺวา โยนิโส มนสิกโรโนฺต วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา มคฺคปฏิปาฏิยา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๒.๑๑-๑๙) –

‘‘อตฺถทสฺสี ชินวโร, โลกเชโฏฺฐ นราสโภ;
วิหารา อภินิกฺขมฺม, ตฬากํ อุปสงฺกมิฯ

‘‘นฺหาตฺวา ปิตฺวา จ สมฺพุโทฺธ, อุตฺตริเตฺวกจีวโร;
อฎฺฐาสิ ภควา ตตฺถ, วิโลเกโนฺต ทิโสทิสํฯ

‘‘ภวเน อุปวิโฏฺฐหํ, อทฺทสํ โลกนายกํ;
หโฏฺฐ หเฏฺฐน จิเตฺตน, อโปฺผเฏสิํ อหํ ตทาฯ

‘‘สตรํสิํว โชตนฺตํ, ปภาสนฺตํว กญฺจนํ;
นจฺจคีเต ปยุโตฺตหํ, ปญฺจงฺคตูริยมฺหิ จฯ

‘‘ยํ ยํ โยนุปปชฺชามิ, เทวตฺตํ อถ มานุสํ;
สเพฺพ สเตฺต อภิโภมิ, วิปุโล โหติ เม ยโสฯ

‘‘นโม เต ปุริสาชญฺญ, นโม เต ปุริสุตฺตม;
อตฺตานํ โตสยิตฺวาน, ปเร โตเสสิ ตฺวํ มุนิฯ

‘‘ปริคฺคเห นิสีทิตฺวา, หาสํ กตฺวาน สุพฺพเต;
อุปฏฺฐหิตฺวา สมฺพุทฺธํ, ตุสิตํ อุปปชฺชหํฯ

‘‘โสฬเสโต กปฺปสเต, ทฺวินวเอกจินฺติตา;
สตฺตรตนสมฺปนฺนา, จกฺกวตฺตี มหพฺพลาฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา สมฺปตฺตึ อตฺตโน ทุกฺขวิมุตฺติญฺจ กิตฺตนวเสน อุทานํ อุทาเนนฺโต **“สุมุตฺติโก”**ติอาทิมาหฯ

๔๓. ตตฺถ **สุมุตฺติโก**ติ สุนฺทรา อจฺจนฺติกตาย อปุนพฺภวิกา มุตฺติ เอตสฺสาติ สุมุตฺติโกฯ ตสฺส ปน วิมุตฺติยา ปาสํสิยตาย อจฺฉริยตาย จ อโปฺผเฏโนฺต อาห **“สุมุตฺติโก”**ติฯ ปุน ตตฺถ วิมุตฺติยํ อตฺตโน ปสาทสฺส ทฬฺหภาวํ ทเสฺสโนฺต **“สาหุ สุมุตฺติโกมฺหี”**ติ อาหฯ ‘‘สาธุ สุฏฺฐุ มุตฺติโก วตมฺหี’’ติ อโตฺถฯ ‘‘กุโต ปนายํ สุมุตฺติกตา’’ติ? กามญฺจายํ เถโร สพฺพสฺมาปิ วฏฺฏทุกฺขโต สุวิมุโตฺต, อตฺตโน ปน ตาว อุปฏฺฐิตํ อติวิย อนิฏฺฐภูตํ ทุกฺขํ ทเสฺสโนฺต **“ตีหิ ขุชฺชเกหี”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ขุชฺชเกหี**ติ ขุชฺชสภาเวหิ, ขุชฺชากาเรหิ วาฯ นิสฺสกฺกวจนเญฺจตํ มุตฺตสทฺทาเปกฺขายฯ กสฺสโก หิ อขุโชฺชปิ สมาโน ตีสุ ฐาเนสุ อตฺตานํ ขุชฺชํ กตฺวา ทเสฺสติ ลายเน กสเน กุทฺทาลกเมฺม จฯ โย หิ ปน กสฺสโก ลายนาทีนิ กโรติ , ตานิปิ อสิตาทีนิ กุฏิลาการโต ขุชฺชกานีติ วุตฺตํ ‘‘ตีหิ ขุชฺชเกหี’’ติฯ

อิทานิ ตานิ สรูปโต ทเสฺสโนฺต **“อสิตาสุ มยา, นงฺคลาสุ มยา, ขุทฺทกุทฺทาลาสุ มยา”**ติ อาหฯ ตตฺถ **อสิตาสุ มยา**ติ ลวิเตฺตหิ มยา มุตฺตนฺติ อโตฺถฯ นิสฺสเกฺก เจตํ ภุมฺมวจนํฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ อปเร ปน **“อสิตาสุ มยา**ติ ลวิเตฺตหิ กรณภูเตหิ มยา ขุชฺชิต’’นฺติ วทนฺติฯ เตสํ มเตน กรณเตฺถ เหตุมฺหิ วา ภุมฺมวจนํฯ **“นงฺคลาสู”**ติ ลิงฺควิปลฺลาสํ กตฺวา วุตฺตํ, นงฺคเลหิ กสิเรหีติ อโตฺถฯ อตฺตนา วณฺณิตกุทฺทาลสฺส สภาวโต วณฺณเนน วา อปฺปกตาย วุตฺตํ ‘‘ขุทฺทกุทฺทาลาสู’’ติ ‘‘กุณฺฐกุทฺทาลาสู’’ติปิ ปาฬิฯ วณฺณเนเนว อติขิณขณิเตฺตสูติ อโตฺถฯ **อิธเมวา**ติ **ม**-กาโร ปทสนฺธิกโรฯ **อถ วาปี**ติ **วา**-สโทฺท นิปาตมตฺตํฯ คามเกฺขิตฺตา ตานิ อสิตาทีนิ กิญฺจาปิ อิเธว มม สมีเปเยว, ตถาปิ อลเมว โหตีติ อโตฺถฯ ตุริตวเสน เจตํ อาเมฑิตวจนํฯ **ฌายา**ติ ผลสมาปตฺติชฺฌานวเสน ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารตฺถํ ทิพฺพวิหาราทิวเสน จ ฌายฯ **สุมงฺคลา**ติ อตฺตานํ อาลปติฯ ฌาเนน ปน อาทรทสฺสนตฺถํ อาเมฑิตํ กตํฯ **อปฺปมโตฺต วิหรา**ติ สติปญฺญาเวปุลฺลปฺปตฺติยา สพฺพตฺถกเมว อปฺปมโตฺตสิ ตฺวํ, ตสฺมา อิทานิ สุขํ วิหร, สุมงฺคลฯ เกจิ ปน ‘‘อรหตฺตํ อปฺปตฺวา เอว วิปสฺสนาย วีถิปฏิปนฺนาย สาสเน สญฺชาตาภิรติยา ยถานุภูตํ ฆราวาสทุกฺขํ ชิคุจฺฉโนฺต เถโร อิมํ คาถํ วตฺวา ปจฺฉา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณี’’ติ วทนฺติฯ เตสํ มเตน ‘‘ฌาย อปฺปมโตฺต วิหรา’’ติ ปทานํ อโตฺถ วิปสฺสนามคฺควเสนปิ ยุชฺชติ เอวฯ

สุมงฺคลเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. สานุเตฺถรคาถาวณฺณนา

มตํ วา อมฺม โรทนฺตีติ อายสฺมโต สานุเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โสปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ ปุญฺญํ อุปจินโนฺต อิโต จตุนวุเต กเปฺป สิทฺธตฺถสฺส ภควโต หตฺถปาทโธวนมุขวิกฺขาลนานํ อตฺถาย อุทกํ อุปเนสิฯ สตฺถา หิ โภชนกาเล หตฺถปาเท โธวิตุกาโม อโหสิฯ โส สตฺถุ อาการํ สลฺลเกฺขตฺวา อุทกํ อุปเนสิฯ ภควา หตฺถปาเท โธวิตฺวา ภุญฺชิตฺวา มุขํ วิกฺขาเลตุกาโม อโหสิฯ โส ตมฺปิ ญตฺวา มุโขทกํ อุปเนสิฯ สตฺถา มุขํ วิกฺขาเลตฺวา มุขโธวนกิจฺจํ นิฏฺฐาเปสิฯ เอวํ ภควา อนุกมฺปํ อุปาทาย เตน กรียมานํ เวยฺยาวจฺจํ สาทิยิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา อปราปรํ ปุญฺญานิ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ อญฺญตรสฺส อุปาสกสฺส เคเห ปฏิสนฺธิํ คณฺหิฯ ตสฺมิํ คพฺภคเตเยว ปิตา ปวาสํ คโต, อุปาสิกา ทสมาสจฺจเยน ปุตฺตํ วิชายิตฺวา **สานู**ติสฺส นามํ อกาสิฯ ตสฺมิํ อนุกฺกเมน วฑฺฒเนฺต สตฺตวสฺสิกํเยว นํ ภิกฺขูนํ สนฺติเก ปพฺ

พาเชสิ, ‘‘เอวมยํ อนนุตฺตราโย วฑฺฒิตฺวา อจฺจนฺตสุขภาคี ภวิสฺสตี’’ติฯ ‘‘โส สานุสามเณโร’’ติ ปญฺญาโต ปญฺญวา วตฺตสมฺปนฺโน พหุสฺสุโต ธมฺมกถิโก สเตฺตสุ เมตฺตชฺฌาสโย หุตฺวา เทวมนุสฺสานํ ปิโย อโหสิ มนาโปติ สพฺพํ สานุสุเตฺต อาคตนเยน เวทิตพฺพํฯ

ตสฺส อตีตชาติยํ มาตา ยกฺขโยนิยํ นิพฺพตฺติฯ ตํ ยกฺขา ‘‘สานุเตฺถรสฺส อยํ มาตา’’ติ ครุจิตฺติการพหุลา หุตฺวา มาเนนฺติฯ เอวํ คจฺฉเนฺต กาเล ปุถุชฺชนภาวสฺส อาทีนวํ วิภาเวนฺตํ วิย เอกทิวสํ สานุสฺส โยนิโส มนสิการาภาวา อโยนิโส อุมฺมุชฺชนฺตสฺส วิพฺภมิตุกามตาจิตฺตํ อุปฺปชฺชิฯ ตํ ตสฺส ยกฺขินิมาตา ญตฺวา มนุสฺสมาตุยา อาโรเจสิ – ‘‘ตว ปุโตฺต, สานุ, ‘วิพฺภมิสฺสามี’ติ จิตฺตํ อุปฺปาเทสิ, ตสฺมา ตฺวํ –

‘‘สานุํ ปพุทฺธํ วชฺชาสิ, ยกฺขานํ วจนํ อิทํ;
มากาสิ ปาปกํ กมฺมํ, อาวิ วา ยทิ วา รโหฯ

‘‘สเจ ตฺวํ ปาปกํ กมฺมํ, กริสฺสสิ กโรสิ วา;
น เต ทุกฺขา ปมุตฺยตฺถิ, อุปฺปจฺจาปิ ปลายโต’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๒๓๙; ธ. ป. อฎฺฐ. ๒.๓๒๕ สานุสามเณรวตฺถุ) –

เอวํ ภณาหี’’ติฯ เอวญฺจ ปน วตฺวา ยกฺขินิมาตา ตเตฺถวนฺตรธายิฯ มนุสฺสมาตา ปน ตํ สุตฺวา ปริเทวโสกสมาปนฺนา เจโตทุกฺขสมปฺปิตา อโหสิฯ อถ สานุสามเณโร ปุพฺพณฺหสมยํ นิวาเสตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย มาตุ สนฺติกํ อุปคโต มาตรํ โรทมานํ ทิสฺวา ‘‘อมฺม, กึ นิสฺสาย โรทสี’’ติ วตฺวา ‘‘ตํ นิสฺสายา’’ติ จ วุโตฺต มาตุ **‘‘มตํ วา, อมฺม, โรทนฺติ, โย วา ชีวํ น ทิสฺสตี’’**ติ คาถํ อภาสิฯ

๔๔. ตสฺสโตฺถ – **‘‘อมฺม,** โรทนฺตา นาม ญาตกา มิตฺตา วา อตฺตโน ญาตกํ มิตฺตํ วา **มตํ** อุทฺทิสฺส **โรทนฺติ** ปรโลกํ คตตฺตา, **โย วา** ญาตโก มิโตฺต วา **ชีวํ** ชีวโนฺต เทสนฺตรํ ปกฺกนฺตตาย จ **น ทิสฺสติ,** ตํ วา อุทฺทิสฺส โรทนฺติ, อุภยเมฺปตํ มยิ น วิชฺชติ, เอวํ สเนฺต **ชีวนฺตํ** ธรมานํ **มํ** ปุรโต ฐิตํ **ปสฺสนฺตี; กสฺมา, อมฺม, โรทสิ?**มํ อุทฺทิสฺส ตว โรทนสฺส การณเมว นตฺถี’’ติฯ

ตํ สุตฺวา ตสฺส มาตา ‘‘มรณเญฺหตํ, ภิกฺขเว, โย สิกฺขํ ปจฺจกฺขาย หีนายาวตฺตตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๖๓) สุตฺตปทานุสาเรน อุปฺปพฺพชนํ อริยสฺส วินเย มรณนฺติ ทเสฺสนฺตี –

‘‘มตํ วา ปุตฺต โรทนฺติ, โย วา ชีวํ น ทิสฺสติ;
โย จ กาเม จชิตฺวาน, ปุนราคจฺฉเต อิธฯ

‘‘ตํ วาปิ ปุตฺต โรทนฺติ, ปุน ชีวํ มโต หิ โส;
กุกฺกุฬา อุพฺภโต ตาต, กุกฺกุฬํ ปติตุมิจฺฉสี’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๒๓๙; ธ. ป. อฎฺฐ. ๒.สานุสามเณรวตฺถุ) –

คาถาทฺวยํ อภาสิฯ

ตตฺถ **กาเม จชิตฺวานา**ติ เนกฺขมฺมชฺฌาสเยน วตฺถุกาเม ปหาย, ตญฺจ กิเลสกามสฺส ตทงฺคปฺปหานวเสน เวทิตพฺพํฯ ปพฺพชฺชา เหตุ กามปริจฺจาโค อธิเปฺปโตฯ **ปุนราคจฺฉเต อิธา**ติ อิธ เคเห ปุนเทว อาคจฺฉติ, หีนายาวตฺตนํ สนฺธาย วทติฯ **ตํ วาปี**ติ โย ปพฺพชิตฺวา วิพฺภมติ , ตํ วาปิ ปุคฺคลํ มตํ วิยมาทิสิโย โรทนฺติฯ กสฺมาติ เจ? **ปุน ชีวํ มโต หิ โส**ติ วิพฺภ

มนโต ปจฺฉา โย ชีวโนฺต, โส คุณมรเณน อตฺถโต มโตเยวฯ อิทานิสฺส สวิเสสสํเวคํ ชเนตุํ **“กุกฺกุฬา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตสฺสโตฺถ – ‘‘อโหรตฺตํ อาทิตฺตํ วิย หุตฺวา ฑหนเฏฺฐน กุกฺกุฬนิรยสทิสตฺตา **กุกฺกุฬา** คิหิภาวา อนุกมฺปนฺติยา มยา **อุพฺภโต** อุทฺธโต, **ตาต** สานุ, **กุกฺกุฬํ ปติตุํ อิจฺฉสิ** ปติตุกาโมสี’’ติฯ

ตํ สุตฺวา สานุสามเณโร สํเวคชาโต หุตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๒๑.๒๕-๒๙) –

‘‘ภุญฺชนฺตํ สมณํ ทิสฺวา, วิปฺปสนฺนมนาวิลํ;
ฆเฏโนทกมาทาย, สิทฺธตฺถสฺส อทาสหํฯ

‘‘นิมฺมโล โหมหํ อชฺช, วิมโล ขีณสํสโย;
ภเว นิพฺพตฺตมานสฺส, ผลํ นิพฺพตฺตเต สุภํฯ

‘‘จตุนฺนวุติโต กเปฺป, อุทกํ ยมทาสหํ;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, ทกทานสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘เอกสฏฺฐิมฺหิโต กเปฺป, เอโกว วิมโล อหุ;
สตฺตรตนสมฺปโนฺน, จกฺกวตฺตี มหพฺพโลฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา เถโร อิมิสฺสา คาถาย วเสน ‘‘มยฺหํ วิปสฺสนารโมฺภ อรหตฺตปฺปตฺติ จ ชาตา’’ติ อุทานวเสน ตเมว คาถํ ปจฺจุทาหาสิฯ

สานุเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. รมณียวิหาริเตฺถรคาถาวณฺณนา

ยถาปิ ภโทฺท อาชโญฺญติ อายสฺมโต รมณียวิหาริเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โสปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต อิโต เอกนวุเต กเปฺป วิปสฺสึ ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ปญฺจปติฏฺฐิเตน วนฺทิตฺวา โกรณฺฑปุเปฺผหิ ปูชํ อกาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทเวสุ นิพฺพตฺติตฺวา อปราปรํ ปุญฺญานิ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท ราชคเห อญฺญตรสฺส เสฏฺฐิสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพโตฺต โยพฺพนมเทน กาเมสุ มุจฺฉํ อาปโนฺน วิหรติฯ โส เอกทิวสํ อญฺญตรํ ปารทาริกํ ราชปุริเสหิ วิวิธา กมฺมการณา กรียมานํ ทิสฺวา สํเวคชาโต สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ปพฺพชิฯ ปพฺพชิโต จ ราคจริตตาย นิจฺจกาลํ สุสมฺมฏฺฐํ ปริเวณํ สูปฏฺฐิตํ ปานียปริโภชนียํ สุปญฺญตฺตํ มญฺจปีฐํ กตฺวา วิหรติฯ เตน โส **รมณียวิหารี**เตฺวว ปญฺญายิตฺถฯ

โส ราคุสฺสนฺนตาย อโยนิโส มนสิ กริตฺวา สเญฺจตนิกํ สุกฺกวิสฺสฎฺฐิอาปตฺตึ อาปชฺชิตฺวา, ‘‘ธิรตฺถุ, มํ เอวํภูโต สทฺธาเทยฺยํ ภุเญฺชยฺย’’นฺติ วิปฺปฏิสารี หุตฺวา ‘‘วิพฺภมิสฺสามี’’ติ คจฺฉโนฺต อนฺตรามเคฺค รุกฺขมูเล นิสีทิ, เตน จ มเคฺคน สกเฏสุ คจฺฉเนฺตสุ เอโก สกฏยุโตฺต โคโณ ปริสฺสมโนฺต วิสมฏฺฐาเน ขลิตฺวา ปติ, ตํ สากฏิกา ยุคโต มุญฺจิตฺวา ติโณทกํ ทตฺวา ปริสฺสมํ วิโนเทตฺวา ปุนปิ ธุเร โยเชตฺวา อคมํสุฯ เถโร ตํ ทิสฺวา – ‘‘ยถายํ โคโณ สกึ ขลิตฺวาปิ อุฏฺฐาย สกึ ธุรํ วหติ, เอวํ มยาปิ กิเลสวเสน สกึ ขลิเตนาปิ วุฏฺฐาย สมณธมฺมํ กาตุํ วฏฺฏตี’’ติ โยนิโส

อุมฺมุชฺชโนฺต นิวตฺติตฺวา อุปาลิเตฺถรสฺส อตฺตโน ปวตฺตึ อาจิกฺขิตฺวา เตน วุตฺตวิธินา อาปตฺติโต วุฏฺฐหิตฺวา สีลํ ปากติกํ กตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา นจิรสฺเสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๒๑.๓๕-๓๙) –

> ‘‘อกฺกนฺตญฺจ ปทํ ทิสฺวา, จกฺกาลงฺการภูสิตํ;
> ปเทนานุปทํ ยนฺโต, วิปสฺสิสฺส มเหสิโนฯ
>
> ‘‘โกรณฺฑํ ปุปฺผิตํ ทิสฺวา, สมูลํ ปูชิตํ มยา;
> หฏฺโฐ หฏฺเฐน จิตฺเตน, อวนฺทึ ปทมุตฺตมํฯ
>
> ‘‘เอกนวุติโต กปฺเป, ยํ ปุปฺผมภิปูชยึ;
> ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ
>
> ‘‘สตฺตปญฺญาสกปฺปมฺหิ, เอโก วีตมโล อหุํ;
> สตฺตรตนสมฺปนฺโน, จกฺกวตฺตี มหพฺพโลฯ
>
> ‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา วิมุตฺติสุขํ อนุภวนฺโต อตฺตโน ปุพฺพภาคปฏิปตฺติยา สทฺธึ อริยธมฺมาธิคมนทีปนึ **‘‘ยถาปิ ภโทฺร อาชโญฺญ, ขลิตฺวา ปติติฏฺฐตี’’**ติ คาถํ อภาสิฯ

๔๕. ตตฺถ **ขลิตฺวา**ติ ปกฺขลิตฺวาฯ **ปติติฏฺฐตี**ติ ปติฏฺฐหติ, ปุนเทว ยถาฐาเน ติฏฺฐติฯ **เอว**นฺติ ยถา ภโทฺร อุสภาชานีโย ภารํ วหโนฺต ปริสฺสมปฺปโตฺต วิสมฏฺฐานํ อาคมฺม เอกวารํ ปกฺขลิตฺวา ปติโต น ตตฺตเกน ธุรํ ฉเฑฺฑติ, ถามชวปรกฺกมสมฺปนฺนตาย ปน ขลิตฺวาปิ ปติติฏฺฐติ, อตฺตโน สภาเวเนว ฐตฺวา ภารํ วหติ, เอวํ กิเลสปริสฺสมปฺปโตฺต กิริยาปราเธน ขลิตฺวา ตํ ขลิตํ ถามวีริยสมฺปตฺติตาย ปฏิปากติกํ กตฺวา มคฺคสมฺมาทิฏฺฐิยา **ทสฺสนสมฺปนฺนํ,** ตโตเอว **สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส** สวนเนฺต อริยาย ชาติยา ชาตตาย **สาวกํ,** ตสฺส อุเร วายามชนิตาภิชาติตาย โอรสํ ปุตฺตํ ภทฺทาชานียสทิสกิจฺจตาย อาชานียนฺติ จ มํ ธาเรถ อุปธาเรถาติ อโตฺถฯ

รมณียวิหาริเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. สมิทฺธิเตฺถรคาถาวณฺณนา

สทฺธายาหํ ปพฺพชิโตติ อายสฺมโต สมิทฺธิเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต อิโต จตุนวุเต กปฺเป สิทฺธตฺถํ ภควนฺตํ ปสฺสิตฺวา ปสนฺนมานโส สวณฺฏานิ ปุปฺผานิ กณฺณิกพทฺธานิ คเหตฺวา ปูเชสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา อปราปรํ ปุญฺญานิ กตฺวา สุคตีสุเยว ปริวเตฺตโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท ราชคเห กุลเคเห นิพฺพตฺติฯ ตสฺส ชาตกาลโต ปฏฺฐาย ตํ กุลํ ธนธญฺญาทีหิ วฑฺฒิ, อตฺตภาโว จสฺส อภิรูโป ทสฺสนีโย คุณวา อิติ วิภวสมิทฺธิยา จ คุณสมิทฺธิยา จ **สมิทฺธิ**เตฺวว ปญฺญายิตฺถฯ โส พิมฺพิสารสมาคเม พุทฺธานุภาวํ ทิสฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา ภาวนาย ยุตฺตปฺปยุโตฺต วิหรโนฺต ภควติ ตโปทาราเม วิหรเนฺต เอกทิวสํ เอวํ จิเนฺตสิ – ‘‘ลาภา วต เม สตฺถา อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ, สฺวากฺขาเต จาหํ ธมฺมวินเย ปพฺพชิโต, สพฺรหฺมจารี จ เม สีลวโนฺต กลฺยาณธมฺมา’’ติฯ ตเสฺสวํ จิเนฺตนฺตสฺส อุฬารํ ปีติโสมนสฺสํ อุทปาทิฯ ตํ อสหโนฺต มาโร ปาปิมา เถรสฺส อวิทูเร มหนฺตํ เภรวสทฺทมกาสิ, ปถวิยา อุนฺทริยนกาโล วิย

อโหสิฯ เถโร ภควโต ตมตฺถํ อาโรเจสิฯ ภควา ''มาโร ตุยฺหํ วิจกฺขุกมฺมาย เจเตติ, คจฺฉ, ภิกฺขุ ตตฺถ อจิเนฺตตฺวา วิหราหี''ติ อาหฯ เถโร ตตฺถ คนฺตฺวา วิหรโนฺต นจิรเสฺสว วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๒๑.๓๐-๓๔) –

''กณิการํว โชตนฺตํ, นิสินฺนํ ปพฺพตนฺตเร;
โอภาเสนฺตํ ทิสา สพฺพา, สิทฺธตฺถํ นรสารถึฯ

''ธนุํ อเทฺวชฺฌํ กตฺวาน, อุสุํ สนฺนยฺหหํ ตทา;
ปุปฺผํ สวณฺฏํ เฉตฺวาน, พุทฺธสฺส อภิโรปยิํฯ

''จตุนฺนวุติโต กเปฺป, ยํ ปุปฺผมภิโรปยิํ;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

''เอกปญฺญาสิโต กเปฺป, เอโก อาสิํ ชุตินฺธโร;
สตฺตรตนสมฺปโนฺน, จกฺกวตฺตี มหพฺพโลฯ

''กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน''นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา ตเตฺถว วิหรนฺตสฺส เถรสฺส ขีณาสวภาวํ อชานโนฺต ปุริมนเยเนว มาโร มหนฺตํ เภรวสทฺทํ อกาสิฯ ตํ สุตฺวา เถโร อภีโต อจฺฉมฺภี ''ตาทิสานํ มารานํ สตมฺปิ สหสฺสมฺปิ มยฺหํ โลมมฺปิ น กเมฺปตี''ติ อญฺญํ พฺยากโรโนฺต **''สทฺธายาหํ ปพฺพชิโต''**ติ คาถํ อภาสิฯ

๔๖. ตตฺถ **สทฺธายา**ติ ธมฺมจฺฉนฺทสมุฎฺฐานาย กมฺมผลสทฺธาย เจว รตนตฺตยสทฺธาย จฯ **อห**นฺติ อตฺตานํ นิทฺทิสติฯ **ปพฺพชิโต**ติ อุปคโตฯ **อคารสฺมา**ติ เคหโต ฆราวาสโต วาฯ **อนคาริย**นฺติ ปพฺพชฺชํ, สา หิ ยํกิญฺจิ กสิวาณิชฺชาทิกมฺมํ 'อคารสฺส หิต'นฺติ อคาริยํ นาม, ตทภาวโต ''อนคาริยา''ติ วุจฺจติฯ **สติ ปญฺญา จ เม วุฑฺฒา**ติ สรณลกฺขณา สติ, ปชานนลกฺขณา ปญฺญาติ อิเม ธมฺมา วิปสฺสนากฺขณโต ปฎฺฐาย มคฺคปฎิปาฎิยา ยาว อรหตฺตา เม วุฑฺฒา วฑฺฒิตา, น ทานิ วเฑฺฒตพฺพา อตฺถิ สติปญฺญา เวปุลฺลปฺปตฺตาติ ทเสฺสติฯ **จิตฺตญฺจ สุสมาหิต**นฺติ อฎฺฐสมาปตฺติวเสน เจว โลกุตฺตรสมาธิวเสน จ จิตฺตํ เม สุฎฺฐุ สมาหิตํ, น ทานิ ตสฺส สมาธาตพฺพํ อตฺถิ, สมาธิ เวปุลฺลปฺปโตฺตติ ทเสฺสติฯ ตสฺมา **กามํ กรสฺสุ รูปานี**ติ ปาปิม มํ อุทฺทิสฺส ยานิ กานิจิ วิปฺปการานิ ยถารุจิํ กโรหิ, เตหิ ปน **เนว มํ พฺยาธยิสฺสสิ** มม สรีรกมฺปนมตฺตมฺปิ กาตุํ น สกฺขิสฺสสิ, กุโต จิตฺตญฺญถตฺตํ? ตสฺมา ตว กิริยา อปฺปฎิจฺฉิตปเหนกํ วิย น กิญฺจิ อตฺถํ โสเธติ, เกวลํ ตว จิตฺตวิฆาตมตฺตผลาติ เถโร มารํ ตเชฺชสิฯ ตํ สุตฺวา มาโร ''ชานาติ มํ สมโณ''ติ ตเตฺถวนฺตรธายิฯ

สมิทฺธิเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๗. อุชฺชยเตฺถรคาถาวณฺณนา

นโม เต พุทฺธ วีรตฺถูติ อายสฺมโต อุชฺชยเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ กโรโนฺต อิโต ทฺวานวุเต กเปฺป ติสฺสํ ภควนฺตํ ปสฺสิตฺวา ปสนฺนมานโส กณิการปุเปฺผหิ ปูชํ อกาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา อปราปรํ ปุญฺญานิ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท ราชคเห อญฺญตรสฺส โสตฺติยพฺราหฺมณสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ, **อุชฺชโย**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส วยปฺปโตฺต

ติณฺณํ เวทานํ ปารคู หุตฺวา ตตฺถ สารํ อปสฺสโนฺต อุปนิสฺสยสมฺปตฺติยา โจทิยมาโน เวฬุวนํ คนฺตฺวา สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสทฺโธ ปพฺพชิตฺวา จริยานุกูลํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา อรเญฺญ วิหรโนฺต วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๒๑.๑-๔) –

‘‘กณิการํ ปุปฺผิตํ ทิสฺวา, โอจินิตฺวานหํ ตทา;
ติสฺสสฺส อภิโรเปสึ, โอฆติณฺณสฺส ตาทิโนฯ

‘‘เทฺวนวุเต อิโต กเปฺป, ยํ ปุปฺผมภิโรปยึ;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘ปญฺจตึเส อิโต กเปฺป, อรุณปาณีติ วิสฺสุโต;
สตฺตรตนสมฺปโนฺน, จกฺกวตฺตี มหพฺพโลฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิตฺวา ภควโต โถมนากาเรน อญฺญํ พฺยากโรโนฺต **‘‘นโม เต พุทฺธ วีรตฺถู’’**ติ คาถํ อภาสิฯ

๔๗. ตตฺถ **นโม**ติ ปณามกิตฺตนํฯ **เต**ติ ปณามกิริยาย สมฺปทานกิตฺตนํ, ตุยฺหนฺติ อโตฺถฯ **พุทฺธ วีรา**ติ จ ภควโต อาลปนํฯ ภควา หิ ยถา อภิเญฺญยฺยาทิเภทสฺส อตฺถสฺส อภิเญฺญยฺยาทิเภเทน สยมฺภูญาเณน อนวเสสโต พุทฺธตฺตา ‘‘พุโทฺธ’’ติ วุจฺจติฯ เอวํ ปญฺจนฺนมฺปิ มารานํ อภิปฺปมทฺทนวเสน ปทหเนฺตน มหตา วีริเยน สมนฺนาคตตฺตา ‘‘วีโร’’ติ วุจฺจติฯ **อตฺถู**ติ โหตุ, ตสฺส ‘‘นโม’’ติ อิมินา สมฺพโนฺธฯ **วิปฺปมุโตฺตสิ สพฺพธี**ติ สเพฺพหิ กิเลเสหิ สพฺพสฺมิญฺจ สงฺขารคเต วิปฺปมุโตฺต วิสํยุโตฺต อสิ ภวสิ, น ตยา กิญฺจิ อวิปฺปมุตฺตํ นาม อตฺถิ, ยโตหํ **ตุยฺหาปทาเน วิหรํ, วิหรามิ อนาสโว**ติ ตุยฺหํ ตว อปทาเน โอวาเท คตมเคฺค ปฏิปตฺติจริยาย วิหรํ ยถาสตฺติ ยถาพลํ ปฏิปชฺชโนฺต กามาสวาทีนํ จตุนฺนมฺปิ อาสวานํ สุปฺปหีนตฺตา อนาสโว วิหรามิ, ตาทิสสฺส นโม เต พุทฺธ-วีรตฺถูติฯ

อุชฺชยเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. สญฺชยเตฺถรคาถาวณฺณนา

ยโต อหนฺติ อายสฺมโต สญฺชยเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โสปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ ปุญฺญํ อุปจิโนฺต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล มหติ ปูเค สํกิตฺติวเสน วตฺถุํ สงฺฆริตฺวา รตนตฺตยํ อุทฺทิสฺส ปุญฺญํ กโรโนฺต สยํ ทลิโทฺท หุตฺวา เนสํ คณาทีนํ ปุญฺญกิริยาย พฺยาวโฏ อโหสิฯ กาเลน กาลํ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา ปสนฺนมานโส ภิกฺขูนญฺจ ตํ ตํ เวยฺยาวจฺจํ อกาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวโลเก นิพฺพโตฺต อปราปรํ ปุญฺญานิ กตฺวา สุคตีสฺเวว สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท ราชคเห วิภวสมฺปนฺนสฺส พฺราหฺมณสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ **สญฺชโย** นาม นาเมน, โส วยปฺปโตฺต พฺรหฺมายุโปกฺขรสาติอาทิเก อภิญฺญาเต พฺราหฺมเณ สาสเน อภิปฺปสเนฺน ทิสฺวา สญฺชาตปฺปสาโท สตฺถารํ อุปสงฺกมิฯ ตสฺส สตฺถา ธมฺมํ เทเสสิฯ โส ธมฺมํ สุตฺวา โสตาปโนฺน อโหสิฯ อปรภาเค ปพฺพชิฯ ปพฺพชโนฺต จ ขุรเคฺคเยว ฉฬภิโญฺญ อโหสีฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๐.๕๑-๕๕) –

‘‘วิปสฺสิสฺส ภควโต, มหาปูคคโณ อหุ;
เวยฺยาวจฺจกโร อาสึ, สพฺพกิเจฺจสุ วาวโฏฯ

‘‘เทยฺยธมฺโม จ เม นตฺถิ, สุคตสฺส มเหสิโน;
อวนฺทึ สตฺถุโน ปาเท, วิปฺปสนฺเนน เจตสาฯ

‘‘เอกนวุติโต กปฺเป, เวยฺยาวจฺจํ อกาสหํ;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, เวยฺยาวจฺจสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘อิโต จ อฏฺฐเม กปฺเป, ราชา อาสึ สุจินฺติโต;
สตฺตรตนสมฺปนฺโน, จกฺกวตฺตี มหพฺพโลฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

ฉฬภิญฺโญ ปน หุตฺวา อญฺญํ พฺยากโรนฺโต **‘‘ยโต อหํ ปพฺพชิโต’’**ติ คาถํ อภาสิฯ

๔๘. ตตฺถ **ยโต อหํ ปพฺพชิโต**ติ ยโต ปภุติ ยโต ปฏฺฐาย อหํ ปพฺพชิโตฯ ปพฺพชิตกาลโต ปฏฺฐาย **นาภิชานามิ สงฺกปฺปํ, อนริยํ โทสสํหิต**นฺติ ราคาทิโทสสํหิตํ ตโต เอว อนริยํ นิหีนํ, อริเยหิ วา อนรณียตาย อนริเยหิ อรณียตาย จ อนริยํ ปาปกํ อารมฺมเณ อภูตคุณาทิสงฺกปฺปนโต ‘‘สงฺกปฺโป’’ติ ลทฺธนามํ กามวิตกฺกาทิมิจฺฉาวิตกฺกํ อุปฺปาทิตํ นาภิชานามีติ, ‘‘ขุรเคฺคเยว มยา อรหตฺตํ ปตฺต’’นฺติ อญฺญํ พฺยากาสิฯ

สญฺชยเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. รามเณยฺยกเตฺถรคาถาวณฺณนา

จิหจิหาภินทิเตติ อายสฺมโต รามเณยฺยกเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต สิขิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ปุเปฺผหิ ปูชํ อกาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวโลเก นิพฺพโตฺต อปราปรํ ปุญฺญานิ กตฺวา สุคตีสุ เอว ปริวเตฺตโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ อิพฺภกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วยปฺปโตฺต เชตวนปฏิคฺคหเณ สญฺชาตปฺปสาโท ปพฺพชิตฺวา จริยานุกูลํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา อรเญฺญ วิหรติฯ ตสฺส อตฺตโน สมฺปตฺติยา ปพฺพชิตสารุปฺปาย จ ปฏิปตฺติยา ปาสาทิกภาวโต **รามเณยฺยโก**เตฺวว สมญฺญา อโหสิ ฯ อเถกทิวสํ มาโร เถรํ ภึสาเปตุกาโม เภรวสทฺทํ อกาสิฯ ตํ สุตฺวา เถโร ถิรปกติตาย เตน อสนฺตสโนฺต ‘‘มาโร อย’’นฺติ ญตฺวา ตตฺถ อนาทรํ ทเสฺสโนฺต **‘‘จิหจิหาภินทิเต’’**ติ คาถํ อภาสิฯ

๔๙. ตตฺถ **จิหจิหาภินทิเต**ติ จิหจิหาติ อภิณฺหํ ปวตฺตสทฺทตาย ‘‘จิหจิหา’’ติ ลทฺธนามานํ วฏฺฏกานํ อภินาทนิมิตฺตํ, วิรวเหตูติ อโตฺถฯ **สิปฺปิกาภิรุเตหิ จา**ติ สิปฺปิกา วุจฺจนฺติ เทวกา ปรนามกา เคลเญฺญน ฉาตกิสทารกาการา สาขามิคาฯ ‘‘มหากลนฺทกา’’ติ เกจิ, สิปฺปิกานํ อภิรุเตหิ มหาวิรเวหิ, เหตุมฺหิ เจตํ กรณวจนํ, ตํ เหตูติ อโตฺถฯ **น เม ตํ ผนฺทติ จิตฺต**นฺติ มม จิตฺตํ น ผนฺทติ น จวติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – อิมสฺมึ อรเญฺญ วิรวเหตุ สิปฺปิกาภิรุตเหตุ วิย, ปาปิม, ตว วิสฺสรกรณเหตุ มม จิตฺตํ กมฺมฏฺฐานโต น ปริปตตีติฯ ตตฺถ การณมาห **‘‘เอกตฺตนิรตญฺหิ เม’’**ติฯ **หิ**-สโทฺท เหตุ อโตฺถ, ยสฺมา มม จิตฺตํ คณสงฺคณิกํ ปหาย เอกเตฺต เอกีภาเว, พหิทฺธา วา วิเกฺขปํ ปหาย เอกเตฺต เอกคฺคตาย, เอกเตฺต เอกสภาเว วา นิพฺพาเน นิรตํ

อภิรตํ, ตสฺมา กมฺมฏฺฐานโต น ผนฺทติ น จวตีติ, อิมํ กิร คาถํ วทโนฺต เอว เถโร วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๒๑.๕-๙) –

“สุวณฺณวโณฺณ ภควา, สตรํสี ปตาปวา;
จงฺกมนํ สมารูโฬฺห, เมตฺตจิโตฺต สิขีสโภฯ

“ปสนฺนจิโตฺต สุมโน, วนฺทิตฺวา ญาณมุตฺตมํ;
มิเนลปุปฺผํ ปคฺคยฺห, พุทฺธสฺส อภิโรปยิํฯ

“เอกตึเส อิโต กเปฺป, ยํ ปุปฺผมภิปูชยิํ;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

“เอกูนติํสกปฺปมฺหิ, สุเมฆฆนนามโก;
สตฺตรตนสมฺปโนฺน, จกฺกวตฺตี มหพฺพโลฯ

“กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน”นฺติฯ
อยเมว จ เถรสฺส อญฺญาพฺยากรณคาถา อโหสิฯ

รามเณยฺยกเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. วิมลเตฺถรคาถาวณฺณนา

ธรณี จ สิญฺจติ วาติ อายสฺมโต วิมลเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โสปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ กุสลํ อุปจินโนฺต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล สงฺขธมนกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต ตสฺมิํ สิเปฺป นิปฺผตฺติํ คโต เอกทิวสํ วิปสฺสิํ ภควนฺตํ ปสฺสิตฺวา ปสนฺนมานโส สงฺขธมเนน ปูชํ กตฺวา ตโต ปฏฺฐาย กาเลน กาลํ สตฺถุ อุปฏฺฐานํ อกาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา อปราปรํ ปุญฺญานิ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต กสฺสปสฺส ภควโต กาเล “อนาคเต เม วิมโล วิสุโทฺธ กาโย โหตู”ติ โพธิรุกฺขํ คโนฺธทเกหิ นฺหาเปสิ, เจติยงฺคณโพธิยงฺคเณสุ อาสนานิ โธวาเปสิ, ภิกฺขูนมฺปิ กิลิเฏฺฐ สมณปริกฺขาเร โธวาเปสิฯ

โส ตโต จวิตฺวา เทเวสุ จ มนุเสฺสสุ จ ปริวเตฺตโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท ราชคเห อิพฺภกุเล นิพฺพตฺติฯ ตสฺส มาตุกุจฺฉิยํ วสนฺตสฺส นิกฺขมนฺตสฺส จ กาโย ปิตฺตเสมฺหาทีหิ อสํกิลิโฎฺฐ ปทุมปลาเส อุทกพินฺทุ วิย อลโคฺค ปจฺฉิมภวิกโพธิสตฺตสฺส วิย สุวิสุโทฺธ อโหสิ, เตนสฺส **วิมโล**เตฺวว นามํ อกํสุฯ โส วยปฺปโตฺต ราชคหปฺปเวสเน พุทฺธานุภาวํ ทิสฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา โกสลรเฎฺฐ ปพฺพตคุหายํ วิหรติฯ อเถกทิวสํ จาตุทฺทีปิกมหาเมโฆ สกลํ จกฺกวาฬคพฺภํ ปตฺถริตฺวา ปาวสฺสิฯ วิวฏฺฏฏฺฐายิมฺหิ พุทฺธานํ จกฺกวตฺตีนญฺจ ธรมานกาเล เอว กิร เอวํ วสฺสติฯ ฆมฺมปริฬาหวูปสมโต อุตุสปฺปายลาเภน เถรสฺส จิตฺตํ สมาหิตํ อโหสิ เอกคฺคํฯ โส สมาหิตจิโตฺต ตาวเทว วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา มคฺคปฏิปาฏิยา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๐.๕๖-๖๐) –

“วิปสฺสิสฺส ภควโต, อโหสิํ สงฺขธมฺมโก;
นิจฺจุปฏฺฐานยุโตฺตมฺหิ, สุคตสฺส มเหสิโนฯ

‘‘อุปฏฺฐานผลํ ปสฺส, โลกนาถสฺส ตาทิโน;
สฏฺฐิ ตูริยสหสฺสานิ, ปริวาเรนฺติ มํ สทาฯ

‘‘เอกนวุติโต กเปฺป, อุปฏฺฐหึ มหาอิสึ;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, อุปฏฺฐานสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘จตุวีเส อิโต กเปฺป, มหานิโคฺฆสนามกา;
โสฬสาสึสุ ราชาโน, จกฺกวตฺตี มหพฺพลาฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา กตกิจฺจตาย ตุฏฺฐมานโส อุทานํ อุทาเนโนฺต **‘‘ธรณี จ สิญฺจติ วาติ มาลุโต’’**ติ คาถํ อภาสิฯ

๕๐. ตตฺถ **ธรณี**ติ ปถวี, สา หิ สกลํ ธราธรํ ธาเรตีติ ‘‘ธรณี’’ติ วุจฺจติฯ **สิญฺจตี**ติ สมนฺตโต นภํ ปูเรตฺวา อภิปฺปวสฺสโต มหาเมฆสฺส วุฏฺฐิธาราหิ สิญฺจติ ฯ **วาติ มาลุโต**ติ อุทกผุสิตสมฺมิสฺสตาย สีตโล วาโต วายติฯ **วิชฺชุตา จรติ นเภ**ติ ตตฺถ ตตฺถ คชฺชตา คฬคฬายตา มหาเมฆโต นิจฺฉรนฺติโย สเตรตา อากาเส อิโต จิโต จ วิจรนฺติฯ **อุปสมนฺติ วิตกฺกา**ติ อุตฺสปฺปายสิเทฺธน สมถวิปสฺสนาธิคเมน ปุพฺพภาเค ตทงฺคาทิวเสน วูปสนฺตา หุตฺวา กามวิตกฺกาทโย สเพฺพปิ นว มหาวิตกฺกา อริยมคฺคาธิคเมน อุปสมนฺติฯ อนวเสสโต สมุจฺฉิชฺชนฺตีติฯ วตฺตมานสมีปตาย อริยมคฺคกฺขณํ วตฺตมานํ กตฺวา วทติฯ อตีตเตฺถ วา เอตํ ปจฺจุปฺปนฺนวจนํฯ **จิตฺตํ สุสมาหิตํ มมา**ติ ตโต เอว โลกุตฺตรสมาธินา มม จิตฺตํ สุฏฺฐุ สมาหิตํ, น ทานิ ตสฺส สมาธาเน กิญฺจิ กาตพฺพํ อตฺถีติ เถโร อญฺญํ พฺยากาสิฯ

วิมลเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปญฺจมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ฉฏฺฐวโคฺค

๑. โคธิกาทิจตุเตฺถรคาถาวณฺณนา

วสฺสติ เทโวติอาทิกา จตโสฺส – โคธิโก, สุพาหุ, วลฺลิโย, อุตฺติโยติ อิเมสํ จตุนฺนํ เถรานํ คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อิเมปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิการา ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินนฺตา อิโต จตุนวุเต กเปฺป สิทฺธตฺถสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปตฺวา อญฺญมญฺญํ สหายา หุตฺวา วิจรึสุฯ เตสุ เอโก สิทฺธตฺถํ ภควนฺตํ ปิณฺฑาย จรนฺตํ ทิสฺวา กฏจฺฉุภิกฺขํ อทาสิฯ ทุติโย ปสนฺนจิโตฺต หุตฺวา ปญฺจปติฏฺฐิเตน วนฺทิตฺวา อญฺชลึ ปคฺคณฺหิฯ ตติโย ปสนฺนจิโตฺต เอเกน ปุปฺผหเตฺถน ภควนฺตํ ปูเชสิฯ จตุโตฺถ สุมนปุเปฺผหิ ปูชมกาสิฯ เอวํ เต สตฺถริ จิตฺตํ ปสาเทตฺวา ปสุเตน เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา ปุน อปราปรํ ปุญฺญานิ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต กสฺสปสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา สหายกา หุตฺวา สาสเน ปพฺพชิตฺวา สมณธมฺมํ กตฺวา อมฺหากํ ภควโต กาเล ปาวายํ จตุนฺนํ มลฺลราชานํ ปุตฺตา หุตฺวา นิพฺพตฺตึสุฯ เตสํ **โคธิโก, สุพาหุ, วลฺลิโย, อุตฺติโย**ติ นามานิ อกํสุฯ อญฺญมญฺญํ ปิยสหายา อเหสุํฯ เต เกนจิเทว กรณีเยน กปิลวตฺถุํ อคมํสุฯ ตสฺมิญฺจ สมเย สตฺถา กปิลวตฺถุํ คนฺตฺวา นิโคฺรธาราเม วสโนฺต ยมกปาฏิหาริยํ ทเสฺสตฺวา สุโทฺธทนปฺปมุเข สกฺย

ราชาโน ทเมสิฯ ตทา เตปิ จตฺตาโร มลฺลราชปุตฺตา ปาฏิหาริยํ ทิสฺวา ลทฺธปฺปสาทา ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนากมฺมํ กโรนฺตา นจิรเสฺสว สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปุณิํสุฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๑.๑-๒๓) –

‘‘สุวณฺณวณฺณํ สมฺพุทฺธํ, อาหุตีนํ ปฏิคฺคหํ;
ปวรา อภินิกฺขนฺตํ, วนา นิพฺพนมาคตํฯ

‘‘กฏจฺฉุภิกฺขํ ปาทาสิํ, สิทฺธตฺถสฺส มเหสิโน;
ปญฺญาย อุปสนฺตสฺส, มหาวีรสฺส ตาทิโนฯ

‘‘ปเทนานุปทายนฺตํ, นิพฺพาเปเนฺต มหาชนํ;
อุฬารา วิตฺติ เม ชาตา, พุเทฺธ อาทิจฺจพนฺธุเนฯ

‘‘จตุนฺนวุติโต กเปฺป, ยํ ทานมททิํ ตทา;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, ภิกฺขาทานสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘สตฺตาสีติมฺหิโต กเปฺป, มหาเรณุสนามกา;
สตฺตรตนสมฺปนฺนา, สเตฺตเต จกฺกวตฺติโนฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ
โคธิโก เถโรฯ

‘‘สุวณฺณวณฺณํ สมฺพุทฺธํ, นิสภาชานิยํ ยถา;
ติธาปภินฺนํ มาตงฺคํ, กุญฺชรํว มเหสินํฯ

‘‘โอภาเสนฺตํ ทิสา สพฺพา, อุฬุราชํว ปูริตํ;
รถิยํ ปฏิปชฺชนฺตํ, โลกเชฏฺฐํ อปสฺสหํฯ

‘‘ญาเณ จิตฺตํ ปสาเทตฺวา, ปคฺคเหตฺวาน อญฺชลิํ;
ปสนฺนจิโตฺต สุมโน, สิทฺธตฺถมภิวาทยิํฯ

‘‘จตุนฺนวุติโต กเปฺป, ยํ กมฺมมกริํ ตทา;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, ญาณสญฺญายิทํ ผลํฯ

‘‘เตสตฺตติมฺหิโต กเปฺป, โสฬสาสุํ นรุตฺตมา;
สตฺตรตนสมฺปนฺนา, จกฺกวตฺตี มหพฺพลาฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ
สุพาหุเตฺถโรฯ

‘‘ติวรายํ นิวาสีหํ, อโหสิํ มาลิโก ตทา;
อทฺทสํ วิรชํ พุทฺธํ, สิทฺธตฺถํ โลกปูชิตํฯ

‘‘ปสนฺนจิโตฺต สุมโน, ปุปฺผหตฺถมทาสหํ;
ยตฺถ ยตฺถุปปชฺชามิ, ตสฺส กมฺมสฺส วาหสาฯ

‘‘อนุโภมิ ผลํ อิฏฺฐํ, ปุเพฺพ สุกตมตฺตโน;
ปริกฺขิโตฺต สุมเลฺลหิ, ปุปฺผทานสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘จตุนฺนวุติโต กเปฺป, ยํ ปุปฺผมภิโรปยิํ;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, ปุปฺผปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘จตุนฺนวุตุปาทาย , ฐเปตฺวา วตฺตมานกํ;
ปญฺจราชสตา ตตฺถ, นชฺชสมสนามกาฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

วลฺลิโย เถโรฯ

‘‘สิทฺธตฺถสฺส ภควโต, ชาติปุปฺผมทาสหํ;
ปาเทสุ สตฺต ปุปฺผานิ, หาเสโนกิริตานิ เมฯ

‘‘เตน กเมฺมนหํ อชฺช, อภิโภมิ นรามเร;
ธาเรมิ อนฺติมํ เทหํ, สมฺมาสมฺพุทฺธสาสเนฯ

‘‘จตุนฺนวุติโต กเปฺป, ยํ ปุปฺผมภิโรปยิํ;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, ปุปฺผปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘สมนฺตคนฺธนามาสุํ, เตรส จกฺกวตฺติโน;
อิโต ปญฺจมเก กเปฺป, จาตุรนฺตา ชนาธิปาฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ (อป. เถร ๑.๑๑.๑-๒๓);

อุตฺติโย เถโรฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อิเม จตฺตาโรปิ เถรา โลเก ปากฏา ปญฺญาตา ราชราชมหามเตฺตหิ สกฺกตา ครุกตา หุตฺวา อรเญฺญ สเหว วิหรนฺติฯ อเถกทา ราชา พิมฺพิสาโร เต จตฺตาโร เถเร ราชคหํ อุปคเต อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา เตมาสํ วสฺสาวาสตฺถาย นิมเนฺตตฺวา เตสํ ปาฏิเยกฺกํ กุฏิกาโย กาเรตฺวา สติสโมฺมเสน น ฉาเทสิฯ เถรา อจฺฉนฺนาสุ กุฏิกาสุ วิหรนฺติฯ วสฺสกาเล เทโว น วสฺสติฯ ราชา ‘‘กิํ นุ โข การณํ เทโว น วสฺสตี’’ติ จิเนฺตโนฺต, ตํ การณํ ญตฺวา, ตา กุฏิกาโย ฉาทาเปตฺวา, มตฺติกากมฺมํ จิตฺตกมฺมญฺจ การาเปตฺวา, กุฏิกามหํ กโรโนฺต มหโต ภิกฺขุสงฺฆสฺส ทานํ อทาสิฯ เถรา รโญฺญ อนุกมฺปาย กุฏิกาโย ปวิสิตฺวา เมตฺตาสมาปตฺติโย สมาปชฺชิํสุฯ อถุตฺตรปาจีนทิสโต มหาเมโฆ อุฎฺฐหิตฺวา เถรานํ สมาปตฺติโต วุฎฺฐานกฺขเณเยว วสฺสิตุํ อารภิฯ เตสุ โคธิกเตฺถโร สมาปตฺติโต วุฎฺฐาย สห เมฆคชฺชิเตน –

๕๑. ‘‘วสฺสติ เทโว ยถา สุคีตํ, ฉนฺนา เม กุฏิกา สุขา นิวาตา;
จิตฺตํ สุสมาหิตญฺจ มยฺหํ, อถ เจ ปตฺถยสิ ปวสฺส เทวา’’ติฯ –

อิมํ คาถํ อภาสิฯ

ตตฺถ **วสฺสตี**ติ สิญฺจติ วุฎฺฐิธารํ ปเวจฺฉติฯ **เทโว**ติ เมโฆฯ **ยถา สุคีต**นฺติ สุนฺทรคีตํ วิย คชฺชโนฺตติ อธิปฺปาโยฯ เมโฆ หิ วสฺสนกาเล สตปฏลสหสฺสปฏโล อุฎฺฐหิตฺวา ถนยโนฺต วิชฺชุ

ตา นิจฺฉาเรโนฺตว โสภติ, น เกวโลฯ ตสฺมา สินิทฺธมธุรคมฺภีรนิโคฺฆโส วสฺสติ เทโวติ ทเสฺสติฯ เตน สทฺทโต อนุปปีฬิตํ อาห **“ฉนฺนา เม กุฏิกา สุขา นิวาตา”**ติฯ ยถา น เทโว วสฺสติ, เอวํ ติณาทีหิ ฉาทิตา อยํ เม กุฏิกา, เตน วุฏฺฐิวเสฺสน อนุปปีฬิตํ อาหฯ ปริโภคสุขสฺส อุตุสปฺปายอุตุสุขสฺส จ สพฺภาวโต สุขาฯ ผุสิตคฺคฬปิหิตวาตปานตาหิ วาตปริสฺสยรหิตาฯ อุภเยนปิ อาวาสสปฺปายวเสน อนุปปีฬิตํ อาหฯ **จิตฺตํ สุสมาหิตญฺจ มยฺห**นฺติ จิตฺตญฺจ มม สุฏฺฐุ สมาหิตํ อนุตฺตรสมาธินา นิพฺพานารมฺมเณ สุฏฺฐุ อปฺปิตํ, เอเตน อพฺภนฺตรปริสฺสยาภาวโต อโปฺปสฺสุกฺกตํ ทเสฺสติฯ **อถ เจ ปตฺถยสี**ติ อถ อิทานิ ปตฺถยสิ เจ, ยทิ อิจฺฉสิฯ **ปวสฺสา**ติ สิญฺจ อุทกํ ปคฺฆร วุฏฺฐิธารํ ปเวจฺฉฯ **เทวา**ติ เมฆํ อาลปติฯ

โคธิกเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. สุพาหุเตฺถรคาถาวณฺณนา

๕๒. อิตเรหิ วุตฺตคาถาสุ ตติยปเท เอว วิเสโสฯ ตตฺถ สุพาหุนา วุตฺตคาถายํ **จิตฺตํ สุสมาหิตญฺจ กาเย**ติ มม จิตฺตํ กรชกาเย กายคตาสติภาวนาวเสน สุฏฺฐุ สมาหิตํ สมฺมเทว อปฺปิตํฯ อยญฺหิ เถโร กายคตาสติภาวนาวเสน ปฏิลทฺธฌานํ ปาทกํ กตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ ตํ สนฺธายาห ‘‘จิตฺตํ สุสมาหิตญฺจ กาเย’’ติฯ

สุพาหุเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. วลฺลิยเตฺถรคาถาวณฺณนา

๕๓. วลฺลิยเตฺถรคาถายํ **ตสฺสํ วิหรามิ อปฺปมโตฺต**ติ ตสฺสํ กุฏิกายํ อปฺปมาทปฏิปตฺติยา มตฺถกํ ปาปิตตฺตา อปฺปมโตฺต อริยวิหารูปสํหิเตน ทิพฺพวิหาราทิสํหิเตน จ อิริยาปถวิหาเรน วิหรามิ, อตฺตภาวํ ปวเตฺตมีติ วุตฺตํ โหติฯ

วลฺลิยเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตา

๔. อุตฺติยเตฺถรคาถาวณฺณนา

๕๔. อุตฺติยเตฺถเรน วุตฺตคาถายํ **อทุติโย**ติ อสหาโย, กิเลสสงฺคณิกาย คณสงฺคณิกาย จ วิรหิโตติ อโตฺถฯ

อุตฺติยเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

จตุนฺนํ เถรานํ คาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. อญฺชนวนิยเตฺถรคาถาวณฺณนา

อาสนฺทึ กุฏิกํ กตฺวาติ อายสฺมโต อญฺชนวนิยเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โส กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล สุทสฺสโน นาม มาลาการโร หุตฺวา สุมนปุเปฺผหิ ภควนฺตํ ปูเชตฺวา อญฺญมฺปิ ตตฺถ ตตฺถ พหุํ ปุญฺญํ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต กสฺสปสฺส ภควโต สาสเน ปพฺพชิตฺวา สมณธมฺมํ อกาสิฯ อถ อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท เวสาลิยํ วชฺชิราชกุเล นิพฺพตฺติตฺวา ตสฺส วยปฺปตฺตกาเล วชฺชิรเฏฺฐ อวุฏฺฐิภยํ พฺยาธิภยํ อมนุสฺสภยนฺติ ตีณิ ภยานิ อุปฺปชฺชึสุ ฯ ตํ สพฺพํ รตนสุตฺตวณฺณนายํ (ขุ. ปา. อฏฺฐ. รตนสุตฺตวณฺณนา; สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.รตนสุตฺตวณฺณนา)

วุตฺตนเยน เวทิตพฺพํฯ ภควติ ปน เวสาลึ ปวิฏฺเฐ ภเยสุ จ วูปสนฺตสุ สตฺถุ ธมฺมเทสนาย สมฺพหุลานํ เทวมนุสฺสานํ ธมฺมาภิสมเย จ ชาเต อยํ ราชกุมาโร พุทฺธานุภาวํ ทิสฺวา ปฏิลทฺธสทฺโธ ปพฺพชิฯ ยถา จายํ เอวํ อนนฺตรํ วุจฺจมานา จตฺตาโรปิ ชนาฯ เตปิ หิ อิมสฺส สหายภูตา ลิจฺฉวิราชกุมารา เอวํ อิมินาว นีหาเรน ปพฺพชึสุฯ กสฺสปสมฺพุทฺธกาเลปิ สหายา หุตฺวา อิมินา สเหว ปพฺพชิตฺวา สมณธมฺมํ อกํสุ, ปทุมุตฺตรสฺสปิ ภควโต ปาทมูเล กุสลพีชโรปนาทึ อกํสูติฯ ตตฺถายํ กตปุพฺพกิจฺจ สาเกเต อญฺชนวเน สุสานฏฺฐาเน วสโนฺต อุปกฏฺฐาย วสฺสูปนายิกาย มนุเสฺสหิ ฉฑฺฑิตํ ชิณฺณกํ อาสนฺทึ ลภิตฺวา ตํ จตูสุ ปาสาเณสุ ฐเปตฺวา อุปริ ติริยญฺจ ติณาทีหิ ฉาเทตฺวา ทฺวารํ โยเชตฺวา วสฺสํ อุปคโตฯ ปฐมมาเสเยว ฆเฏโนฺต วายมโนฺต อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๑.๒๔-๒๘) –

''สุทสฺสโนติ นาเมน, มาลากาโร อหํ ตทา;
อทฺทสํ วิรชํ พุทฺธํ, โลกเชฏฺฐํ นราสภํฯ

''ชาติปุปฺผํ คเหตฺวาน, ปูชยึ ปทุมุตฺตรํ;
วิสุทฺธจกฺขุ สุมโน, ทิพฺพจกฺขุํ สมชฺฌคํฯ

''เอติสฺสา ปุปฺผปูชาย, จิตฺตสฺส ปณิธีหิ จ;
กปฺปานํ สตสหสฺสํ, ทุคฺคตึ นุปปชฺชหํฯ

''โสฬสาสึสุ ราชาโน, เทวุตฺตรสนามกา;
ฉตฺตึสมฺหิ อิโต กเปฺป, จกฺกวตฺตี มหพฺพลาฯ

''กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน''นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา วิมุตฺติสุขํ ปฏิสํเวเทโนฺต สมาปตฺติโต วุฏฺฐาย ยถาลทฺธํ สมฺปตฺตึ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปีติเวเคน อุทาเนโนฺต **''อาสนฺทึ กุฏิกํ กตฺวา''**ติ คาถํ อภาสิ ฯ

๕๕. ตตฺถ **อาสนฺทึ กุฏิกํ กตฺวา**ติ อาสนฺที นาม ทีฆปาทกํ จตุรสฺสปีฐํ, อายตํ จตุรสฺสมฺปิ อตฺถิเยว, ยตฺถ นิสีทิตุเมว สกฺกา, น นิปชฺชิตุํ ตํ อาสนฺทึ กุฏิกํ กตฺวา วาสตฺถาย เหฏฺฐา วุตฺตนเยน กุฏิกํ กตฺวา ยถา ตตฺถ นิสินฺนสฺส อุตุปริสฺสยาภาเวน สุเขน สมณธมฺมํ กาตุํ สกฺกา, เอวํ กุฏิกํ กตฺวาฯ เอเตน ปรมุกฺกํสคตํ เสนาสเน อตฺตโน อปฺปิจฺฉตํ สนฺตุฏฺฐิญฺจ ทเสฺสติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ธมฺมเสนาปตินา –

''ปลฺลเงฺกน นิสินฺนสฺส, ชณฺณุเกนาภิวสฺสติ;
อลํ ผาสุวิหาราย, ปหิตตฺตสฺส ภิกฺขุโน''ติฯ (เถรคา. ๙๘๕; มิ. ป. ๖.๑.๑);

อปเร ''อาสนฺทิกุฏิก''นฺติ ปาฐํ วตฺวา ''อาสนฺทิปฺปมาณํ กุฏิกํ กตฺวา''ติ อตฺถํ วทนฺติฯ อเญฺญ ปน ''อาสนนิสชฺชาทิคเต มนุเสฺส อุทฺทิสฺส มญฺจกสฺส อุปริ กตกุฏิกา อาสนฺที นาม, ตํ อาสนฺทึ กุฏิกํ กตฺวา''ติ อตฺถํ วทนฺติฯ **โอคฺคยฺหา**ติ โอคาเหตฺวา อนุปวิสิตฺวาฯ **อญฺชนํ วน**นฺติ เอวํนามกํ วนํ, อญฺชนวณฺณปุปฺผภาวโต หิ อญฺชนา วุจฺจนฺติ วลฺลิโย, ตพฺพหุลตาย ตํ วนํ ''อญฺชนวน''นฺติ นามํ ลภิฯ อปเร ปน ''อญฺชนา นาม มหาคจฺฉา''ติ วทนฺติ, ตํ อญฺชนวนํ โอคฺคยฺห อาสนฺทิกํ กุฏิกํ กตฺวา **ติโสฺส วิชฺชา อนุปฺปตฺตา, กตํ พุทฺธสฺส สาสน**นฺติ วิหรตามยาติ วจนเสเสเนว โยชนาฯ อิทเมว จ เถรสฺส อญฺญาพฺยากรณํ อโหสีติฯ

อญฺชนวนิยเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. กุฏิวิหาริเตฺถรคาถาวณฺณนา

โก กุฏิกายนฺติ อายสฺมโต กุฏิวิหาริเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โส กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต อากาเสน คจฺฉนฺตสฺส ''อุทกทานํ ทสฺสามี''ติ สีตลํ อุทกํ คเหตฺวา ปีติโสมนสฺสชาโต อุทฺธมฺมุโข หุตฺวา อุกฺขิปิฯ สตฺถา ตสฺส อชฺฌาสยํ ญตฺวา ปสาทสํวฑฺฒนตฺถํ อากาเส ฐิโตว สมฺปฏิจฺฉิฯ โส เตน อนปฺปกํ ปีติโสมนสฺสํ ปฏิสํเวเทสิฯ เสสํ อญฺชนวนิยเตฺถรสฺส วตฺถุมฺหิ วุตฺตสทิสเมวฯ อยํ ปน วิเสโส – อยํ กิร วุตฺตนเยน ปพฺพชิตฺวา กตปุพฺพกิจฺจ วิปสฺสนํ อนุยุญฺชโนฺต สายํ เขตฺตสมีเปน คจฺฉโนฺต เทเว ผุสายเนฺต เขตฺตปาลกสฺส ปุญฺญํ ติณกุฏึ ทิสฺวา ปวิสิตฺวา ตตฺถ ติณสนฺถารเก นิสีทิ ฯ นิสินฺนมโตฺตว อุตฺสปฺปายํ ลภิตฺวา วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๑.๒๙-๓๕) –

''สุวณฺณวณฺณํ สมฺพุทฺธํ, คจฺฉนฺตํ อนิลญฺชเส;
ฆตาสนํว ชลิตํ, อาทิตฺตํว หุตาสนํฯ

''ปาณินา อุทกํ คยฺห, อากาเส อุกฺขิปึ อหํ;
สมฺปฏิจฺฉิ มหาวีโร, พุโทฺธ การุณิโก อิสิฯ

''อนฺตลิเกฺข ฐิโต สตฺถา, ปทุมุตฺตรนามโก;
มม สงฺกปฺปมญฺญาย, อิมา คาถา อภาสถฯ

''อิมินา ทกทาเนน, ปีติอุปฺปาทเนน จ;
กปฺปสตสหสฺสมฺปิ, ทุคฺคตึ นุปปชฺชติฯ

''เตน กเมฺมน ทฺวิปทินฺท, โลกเชฏฺฐ นราสภ;
ปโตฺตมฺหิ อจลํ ฐานํ, หิตฺวา ชยปราชยํฯ

''สหสฺสราชนาเมน, ตโย เต จกฺกวตฺติโน;
ปญฺจสฏฺฐิกปฺปสเต, จาตุรนฺตา ชนาธิปาฯ

''กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน''นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา เถเร ตตฺถ นิสิเนฺน เขตฺตปาลโก อาคนฺตฺวา ''โก กุฏิกาย''นฺติ อาหฯ ตํ สุตฺวา เถโร ''ภิกฺขุ กุฏิกาย''นฺติอาทิมาหฯ ตยิทํ เขตฺตปาลสฺส เถรสฺส จ วจนํ เอกชฺฌํ กตฺวา –

๕๖. ''โก กุฏิกายํ ภิกฺขุ กุฏิกายํ, วีตราโค สุสมาหิตจิโตฺต;
เอวํ ชานาหิ อาวุโส, อโมฆา เต กุฏิกา กตา''ติฯ –

ตถารูเปน สงฺคีตึ อาโรปิตํฯ

ตตฺถ **โก กุฏิกายนฺ**ติ, ''อิมิสฺสํ กุฏิกายํ โก นิสิโนฺน''ติ เขตฺตปาลสฺส ปุจฺฉาวจนํฯ ตสฺส **ภิกฺขุ กุฏิกายนฺ**ติ เถรสฺส ปฏิวจนทานํฯ อถ นํ อตฺตโน อนุตฺตรทกฺขิเณยฺยภาวโต ตํ กุฏิปริโภคํ อนุโมทาเปตฺวา อุฬารํ ตเมว ปุญฺญํ ปติฏฺฐาเปตุํ **''วีตราโค''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตสฺสโตฺถ – เอโก ภินฺนกิเลโส **ภิกฺขุ** เต **กุฏิกายํ** นิสิโนฺน, ตโต เอว โส อคฺคมเคฺคน สพฺพโส สมุจฺฉินฺนราคตาย **วีตราโค** อนุตฺตรสมาธินา นิพฺพานํ อารมฺมณํ กตฺวา สุฏฺฐุ สมาหิตจิตฺตตาย **สุ**

สมาหิตจิโตฺต, อิมญฺจ อตฺถํ, **อาวุโส** เขตฺตปาล, ยถาหํ วทามิ, **เอวํ ชานาหิ** สทฺทห อธิมุจฺจสฺสุฯ **อโมฆา เต กุฏิกา กตา** ตยา กตา กุฏิกา อโมฆา อวญฺฌา สผลา สอุทฺรยา, ยสฺมา อรหตา ขีณาสเวน ปริภุตฺตาฯ สเจ ตฺวํ อนุโมทสิ, ตํ เต ภวิสฺสติ ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขายาติฯ

ตํ สุตฺวา เขตฺตปาโล ''ลาภา วต เม, สุลทฺธํ วต เม, ยสฺส เม กุฏิกายํ เอทิโส อโยฺย ปวิสิตฺวา นิสีทตี''ติ ปสนฺนจิโตฺต อนุโมทโนฺต อฏฺฐาสิฯ อิมํ ปน เตสํ กถาสลฺลาปํ ภควา ทิพฺพาย โสตธาตุยา สุตฺวา อนุโมทนญฺจสฺส ญตฺวา ตมฺภาวินึ สมฺปตฺตึ วิภาเวโนฺต เขตฺตปาลํ อิมาหิ คาถาหิ อชฺฌภาสิ –

> ''วิหาสิ กุฏิยํ ภิกฺขุ, สนฺตจิโตฺต อนาสโว;
> เตน กมฺมวิปาเกน, เทวิโนฺท ตฺวํ ภวิสฺสสิฯ
>
> ''ฉตฺติํสกฺขตฺตุํ เทวิโนฺท, เทวรชฺชํ กริสฺสสิ;
> จตฺตฺติํสกฺขตฺตุํ จกฺกวตฺตี, ราชา รเฏฺฐ ภวิสฺสสิ;
>
> รตนกุฏิ นาม ปเจฺจกพุโทฺธ, วีตราโค ภวิสฺสสี''ติฯ

กุฏิกายํ ลทฺธวิเสสตฺตา ปน เถรสฺส ตโต ปภุติ **กุฏิวิหารี**เตฺวว สมญฺญา อุทปาทิฯ อยเมว จ เถรสฺส อญฺญาพฺยากรณคาถาปิ อโหสีติฯ

กุฏิวิหาริเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ทุติยกุฏิวิหาริเตฺถรคาถาวณฺณนา

อยมาหุ ปุราณิยาติ อายสฺมโต กุฏิวิหาริเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โส กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต ปสนฺนมานโส ปริฬาหกาเล นฬวิลีเวหิ วิรจิตํ พีชนึ อทาสิฯ ตํ สตฺถา อนุโมทนคาถาย สมฺปหํเสสิฯ เสสํ ยเทตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ อญฺชนวนิยเตฺถรวตฺถุมฺหิ วุตฺตสทิสเมวฯ อยํ ปน วิเสโส – อยํ กิร วุตฺตนเยน ปพฺพชิตฺวา อญฺญตราย ปุราณกุฏิกาย วิหรโนฺต สมณธมฺมํ อจิเนฺตตฺวา, ''อยํ กุฏิกา ชิณฺณา, อญฺญํ กุฏิกํ กาตุํ วฏฺฏตี''ติ นวกมฺมวเสน จิตฺตํ อุปฺปาเทสิฯ ตสฺส อตฺถกามา เทวตา สํเวคชนนตฺถํ อิมํ อุตฺตาโนภาสํ คมฺภีรตฺถํ **''อยมาหุ''**ติ คาถมาหฯ

๕๗. ตตฺถ **อย**นฺติ อาสนฺนปจฺจกฺขวจนํฯ **อาหู**ติ อโหสีติ อโตฺถฯ คาถาสุขตฺถญฺหิ ทีฆํ กตฺวา วุตฺตํฯ **ปุราณิยา**ติ ปุราตนี อทฺธคตาฯ **อญฺญํ ปตฺถยเส นวํ กุฏิ**นฺติ อิมิสฺสา กุฏิยา ปุราณภาเวน ชิณฺณตาย อิโต อญฺญํ อิทานิ นิพฺพตฺตนียตาย นวํ กุฏิํ ปตฺถยเส ปเตฺถสิ อาสีสสิฯ สเพฺพน สพฺพํ ปน **อาสํ กุฏิยา วิราชย** ปุราณิยํ วิย นวายมฺปิ กุฏิยํ อาสํ ตณฺหํ อเปกฺขํ วิราเชหิ, สพฺพโส ตตฺถ วิรตฺตจิโตฺต โหหิฯ กสฺมา? ยสฺมา **ทุกฺขา ภิกฺขุ ปุน นวา** นาม **กุฏิ** ภิกฺขุ ปุน อิทานิ นิพฺพตฺติยมานา ทุกฺขาวหตฺตา ทุกฺขา, ตสฺมา อญฺญํ นวํ ทุกฺขํ อนุปฺปาเทโนฺต ยถานิพฺพตฺตายํ ปุราณิยํเยว กุฏิยํ ฐตฺวา อตฺตนา กตพฺพํ กโรหีติฯ อยเณฺหตฺถ อธิปฺปาโย – ตฺวํ, ภิกฺขุ, ''อยํ ปุราณี ติณกุฏิกา ชิณฺณา''ติ อญฺญํ นวํ ติณกุฏิกํ กาตุํ อิจฺฉสิ, น สมณธมฺมํ, เอวํ อิจฺฉโนฺต ปน ภาวนาย อนนุยุญฺชเนน ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติยา อนติวตฺตนโต อายติํ อตฺตภาวกุฏิมฺปิ ปเตฺถโนฺต กาตุํ อิจฺฉโนฺตเยว นาม โหติฯ สา ปน นวา ติณกุฏิ วิย กรณทุเกฺขน ตโต ภิโยฺยปิ ชรามรณโสกปริเทวาทิทุกฺขสํสฏฺฐตาย ทุกฺขา, ตสฺมา ติณกุฏิยํ วิย อตฺตภา

วกฺฏิยํ อาสํ อเปกฺขํ วิราชย สพฺพโส ตตฺถ วิรตฺตจิโตฺต โหหิ, เอวํ เต วฏฺฏทุกฺขํ น ภวิสฺสตีติฯ เทวตาย จ วจนํ สุตฺวา เถโร สํเวคชาโต วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา ฆเฏนฺโต วายมโนฺต นจิรเสฺสว อรหเตฺต ปติฏฺฐาสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๑.๓๖-๔๖) –

“ปทุมุตฺตรพุทฺธสฺส , โลกเชฏฺฐสฺส ตาทิโน;
ติณตฺถเร นิสินฺนสฺส, อุปสนฺตสฺส ตาทิโนฯ

“นฬมาลํ คเหตฺวาน, พนฺธิตฺวา พีชนึ อหํ;
พุทฺธสฺส อุปนาเมสึ, ทฺวิปทินฺทสฺส ตาทิโนฯ

“ปฏิคฺคเหตฺวา สพฺพญฺญู, พีชนึ โลกนายโก;
มม สงฺกปฺปมญฺญาย, อิมํ คาถํ อภาสถฯ

“ยถา เม กาโย นิพฺพาติ, ปริฬาโห น วิชฺชติ;
ตเถว ติวิธคฺคีหิ, จิตฺตํ ตว วิมุจฺจตุฯ

“สเพฺพ เทวา สมาคจฺฉุํ, เย เกจิ วนนิสฺสิตา;
โสสฺสาม พุทฺธวจนํ, หาสยนฺตญฺจ ทายกํฯ

“นิสิโนฺน ภควา ตตฺถ, เทวสงฺฆปุรกฺขโต;
ทายกํ สมฺปหํเสโนฺต, อิมา คาถา อภาสถฯ

“อิมินา พีชนิทาเนน, จิตฺตสฺส ปณิธีหิ จ;
สุพฺพโต นาม นาเมน, จกฺกวตฺตี ภวิสฺสติฯ

“เตน กมฺมาวเสเสน, สุกฺกมูเลน โจทิโต;
มาลุโต นาม นาเมน, จกฺกวตฺตี ภวิสฺสติฯ

“อิมินา พีชนิทาเนน, สมฺมานวิปุเลน จ;
กปฺปสตสหสฺสมฺปิ, ทุคฺคตึ นุปปชฺชติฯ

“ตึสกปฺปสหสฺสมฺหิ, สุพฺพตา อฏฺฐตึส เต;
เอกูนตึสสหเสฺส, อฏฺฐ มาลุตนามกาฯ

“กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน”นฺติฯ

อรหเตฺต ปน ปติฏฺฐิโต “อยํ เม อรหตฺตปฺปตฺติยา องฺกุสภูตา”ติ ตเมว คาถํ ปจฺจุทาหาสิฯ สาเยว จ เถรสฺส อญฺญาพฺยากรณคาถา อโหสิฯ กุฏิโอวาเทน ลทฺธวิเสสตฺตา จสฺส **กุฏิวิหารี**เตฺวว สมญฺญา อโหสีติฯ

ทุติยกุฏิวิหาริเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. รมณียกุฏิกเตฺถรคาถาวณฺณนา

รมณียา เม กุฏิกาติ อายสฺมโต รมณียกุฏิกเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โสปิ กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล กุสลพีชโรปนํ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิโต อฏฺฐารสกปฺปส

ตมตฺถเก อตฺถทสฺสิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต พุทฺธารหํ อาสนํ ภควโต อทาสิฯ ปุปฺเผหิ จ ภควนฺตํ ปูเชตฺวา ปญฺจปติฏฺฐิเตน วนฺทิตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา ปกฺกามิฯ เสสํ อญฺชนวนิยเตฺถรสฺส วตฺถุมฺหิ วุตฺตสทิสเมวฯ อยํ ปน วิเสโส – อยํ กิร วุตฺตนเยน ปพฺพชิตฺวา กตปุพฺพกิจฺโจ วชฺชิรฏฺเฐ อญฺญตรสฺมิํ คามกาวาเส กุฏิกายํ วิหรติ, สา โหติ กุฏิกา อภิรูปา ทสฺสนียา ปาสาทิกา สุปริกมฺมกตภิตฺติภูมิกา อารามโปกฺขรณิรามเณยฺยาทิสมฺปนฺนา มุตฺตาชาลสทิสวาลิกากิณฺณภูมิภาคา เถรสฺส จ วตฺตสมฺปนฺนตาย สุสมฺมฏฺฐงฺคณตาทินา ภิโยฺยโสมตฺตาย รมณียตรา หุตฺวา ติฏฺฐติฯ โส ตตฺถ วิหรโนฺต วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา นจิรเสฺสว อรหเตฺต ปติฏฺฐาสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๑.๔๗-๕๒) –

> ‘‘กานนํ วนโมคยฺห, อปฺปสทฺทํ นิราภุลํ;
> สีหาสนํ มยา ทินฺนํ, อตฺถทสฺสิสฺส ตาทิโนฯ
>
> ‘‘มาลาหตฺถํ คเหตฺวาน, กตฺวา จ นํ ปทกฺขิณํ;
> สตฺถารํ ปยิรุปาสิตฺวา, ปกฺกามิํ อุตฺตรามุโขฯ
>
> ‘‘เตน กเมฺมน ทฺวิปทินฺท, โลกเชฏฺฐ นราสภ;
> สนฺนิพฺพาเปมิ อตฺตานํ, ภวา สเพฺพ สมูหตาฯ
>
> ‘‘อฏฺฐารสกปฺปสเต, ยํ ทานมททิํ ตทา;
> ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, สีหาสนสฺสิทํ ผลํฯ
>
> ‘‘อิโต สตฺตกปฺปสเต, สนฺนิพฺพาปกขตฺติโย;
> สตฺตรตนสมฺปโนฺน, จกฺกวตฺตี มหพฺพโลฯ
>
> ‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา เถเร ตตฺถ วิหรเนฺต กุฏิกาย รมณียภาวโต วิหารเปกฺขกา มนุสฺสา ตโต ตโต อาคนฺตฺวา กุฏิํ ปสฺสนฺติ ฯ อเถกทิวสํ กติปยา ธุตฺตชาติกา อิตฺถิโย ตตฺถ คตา กุฏิกาย รมณียภาวํ ทิสฺวา, ‘‘เอตฺถ วสโนฺต อยํ สมโณ สิยา อเมฺหหิ อากงฺขฺตนียหทโย’’ติ อธิปฺปาเยน – ‘‘รมณียํ โว, ภเนฺต, วสนฏฺฐานํฯ มยมฺปิ รมณียรูปา ปฐมโยพฺพเน ฐิตา’’ติ วตฺวา อิตฺถิกุตฺตาทีนิ ทเสฺสตฺํ อารภิํสุฯ เถโร อตฺตโน วีตราคภาวํ ปกาเสโนฺต **‘‘รมณียา เม กุฏิกา, สทฺธาเทยฺยา มโนรมา’’**ติ คาถํ อภาสิฯ

๕๘. ตตฺถ **รมณียา เม กุฏิกา**ติ ‘‘รมณียา เต, ภเนฺต, กุฏิกา’’ติ ยํ ตุเมฺหหิ วุตฺตํ, ตํ สจฺจํฯ อยํ มม วสนกุฏิกา รมณียา มนุญฺญรูปา, สา จ โข **สทฺธาเทยฺยา,** ‘‘เอวรูปาย มนาปํ กตฺวา ปพฺพชิตานํ ทินฺนาย อิทํ นาม ผลํ โหตี’’ติ กมฺมผลานิ สทฺทหิตฺวา สทฺธาย ธมฺมจฺฉเนฺทน ทาตพฺพตฺตา สทฺธาเทยฺยา, น ธเนน นิพฺพตฺติตาฯ สยญฺจ ตถาทินฺนานิ สทฺธาเทยฺยานิ ปสฺสนฺตานํ ปริภุญฺชนฺตานญฺจ มโน รเมตีติ **มโนรมา**ฯ สทฺธาเทยฺยตฺตา เอว หิ มโนรมา, สทฺธาทีหิ เทยฺยธมฺมํ สกฺกจฺจํ อภิสงฺขริตฺวา เทนฺติ, สทฺธาเทยฺยญฺจ ปริภุญฺชนฺตา สปฺปุริสา ทายกสฺส อวิสํวาทนตฺถมฺปิ ปโยคาสยสมฺปนฺนา โหนฺติ, น ตุเมฺหหิ จินฺติตากาเรน ปโยคาสยวิปนฺนาติ อธิปฺปาโยฯ **น เม อโตฺถ กุมารีหี**ติ ยสฺมา สพฺพโส กาเมหิ วินิวตฺติตมานโส อหํ, ตสฺมา น เม อโตฺถ กุมารีหิฯ กปฺปิยการกกมฺมวเสนปิ หิ มาทิสานํ อิตฺถีหิ ปโยชนํ นาม นตฺถิ, ปเคว ราควเสน, ตสฺมา น เม อโตฺถ กุมารีหีติฯ กุมาริคฺคหณเญฺจตฺถ อุปลกฺขณํ ทฏฺฐพฺพํฯ

มาทิสสฺส นาม สนฺติเก เอวํ ปฏิปชฺชาหีติ อยุตฺตการินีหิ ยาว อปรทฺธญฺจ ตุเมฺหหิ สมาน ชฺฌาสยานํ ปุรโต อยํ กิริยา โสเภยฺยาติ ทเสฺสนฺโต อาห **“เยสํ อโตฺถ ตหึ คจฺฉถ นาริโย”**ติฯ ตตฺถ **เยส**นฺติ กาเมสุ อวีตราคานํฯ **อโตฺถ**ติ ปโยชนํฯ **ตหิ**นฺติ ตตฺถ เตสํ สนฺติกํฯ **นาริโย**ติ อาลปนํฯ ตํ สุตฺวา อิตฺถิโย มงฺกุภูตา ปตฺตกฺขนฺธา อาคตมเคฺคเนว คตาฯ เอตฺถ จ ‘‘น เม อโตฺถ กุมารีหี’’ติ กาเมหิ อนตฺถิกภาววจเนเนว เถเรน อรหตฺตํ พฺยากตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ

รมณียกุฎิกเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๙. โกสลวิหาริเตฺถรคาถาวณฺณนา

สทฺธายาหํ ปพฺพชิโตติ อายสฺมโต โกสลวิหาริเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล กุสลพีชํ โรเปตฺวา ตํ ตํ ปุญฺญํ อกาสิฯ เสสํ อญฺชนวนิยเตฺถรวตฺถุสทิสเมวฯ อยํ ปน วิเสโส – อยํ กิร วุตฺตนเยน ปพฺพชิตฺวา กตปุพฺพกิโจฺจ โกสลรเฎฺฐ อญฺญตรสฺมิํ คาเม เอกํ อุปาสกกุลํ นิสฺสาย อรเญฺญ วิหรติ, ตํ โส อุปาสโก รุกฺขมูเล วสนฺตํ ทิสฺวา กุฎิกํ กาเรตฺวา อทาสิฯ เถโร กุฎิกายํ วิหรโนฺต อาวาสสปฺปาเยน สมาธานํ ลภิตฺวา วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๑.๕๓-๖๑) –

‘‘หิมวนฺตสฺสาวิทูเร, วสามิ ปณฺณสนฺถเร;
ฆาเสสุ เคธมาปโนฺน, เสยฺยสีโล จหํ ตทาฯ

‘‘ขณนฺตาลุกลมฺพานิ , พิฬาลิตกฺกลานิ จ;
โกลํ ภลฺลาตกํ พิลฺลํ, อาหตฺวา ปฎิยาทิตํฯ

‘‘ปทุมุตฺตโร โลกวิทู, อาหุตีนํ ปฎิคฺคโห;
มม สงฺกปฺปมญฺญาย, อาคจฺฉิ มม สนฺติกํฯ

‘‘อุปาคตํ มหานาคํ, เทวเทวํ นราสภํ;
พิฬาลิํ ปคฺคเหตฺวาน, ปตฺตมฺหิ โอกิริํ อหํฯ

‘‘ปริภุญฺชิ มหาวีโร, โตสยโนฺต มมํ ตทา;
ปริภุญฺชิตฺวาน สพฺพญฺญู, อิมํ คาถํ อภาสถฯ

‘‘สกํ จิตฺตํ ปสาเทตฺวา, พิฬาลิํ เม อทา ตุวํ;
กปฺปานํ สตสหสฺสํ, ทุคฺคติํ นุปปชฺชสิฯ

‘‘จริมํ วตฺตเต มยฺหํ, ภวา สเพฺพ สมูหตา;
ธาเรมิ อนฺติมํ เทหํ, สมฺมาสมฺพุทฺธสาสเนฯ

‘‘จตุปญฺญาสิโต กเปฺป, สุเมขลิย สวฺหโย;
สตฺตรตนสมฺปโนฺน, จกฺกวตฺตี มหพฺพโลฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา วิมุตฺติสุขปฺปฏิสํเวทเนน อุปฺปนฺนปีติเวเคน อุทาเนนฺต **“สทฺธา ยาหํ ปพฺพชิโต”**ติ คาถํ อภาสิฯ

๕๙. ตตฺถ **สทฺธายา**ติ ภควโต เวสาลึ อุปคมเน อานุภาวํ ทิสฺวา, ‘‘เอกนฺตนิยฺยานิกํ อิทํ สาสนํ, ตสฺมา อทฺธา อิมาย ปฏิปตฺติยา ชรามรณโต มุจฺจิสฺสามี’’ติ อุปฺปนฺนสทฺธาวเสน **ปพฺพชิโต** ปพฺพชฺชํ อุปคโตฯ **อรญฺเญ เม กุฏิกา กตา**ติ ตสฺสา ปพฺพชฺชาย อนุรูปวเสน อรญฺเญ วสโต เม กุฏิกา กตา, ปพฺพชฺชานุรูปํ อารญฺญโก หุตฺวา วูปกฏฺโฐ วิหรามีติ ทเสฺสติฯ เตนาห **“อปฺปมตฺโต จ อาตาปี, สมฺปชาโน ปติสฺสโต”**ติฯ อรญฺญวาสลเทฺธน กายวิเวเกน ชาคริยํ อนุยุญฺชนฺโต ตตฺถ สติยา อวิปฺปวาเสน **อปฺปมตฺโต,** อารทฺธวีริยตาย **อาตาปี,** ปุพฺพภาคิยสติสมฺปชญฺญปาริปูริยา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตาธิคเมน ปญฺญาสติเวปุลฺลปฺปตฺติยา อจฺจนฺตเมว **สมฺปชาโน ปติสฺสโต** วิหรามีติ อโตฺถฯ อปฺปมตฺตภาวาทิกิตฺตเน จสฺส อิทเมว อญฺญาพฺยากรณํ อโหสิ โกสลรเฏฺฐ จิรนิวาสิภาเวน ปน **โกสลวิหารี**ติ สมญฺญา ชาตาติฯ

โกสลวิหาริเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. สีวลิเตฺถรคาถาวณฺณนา

เต เม อิชฺฌึสุ สงฺกปฺปาติ อายสฺมโต สีวลิเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล เหฏฺฐา วุตฺตนเยน วิหารํ คนฺตฺวา ปริสปริยเนฺต ฐิโต ธมฺมํ สุณโนฺต สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุํ ลาภีนํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา ‘‘มยาปิ อนาคเต เอวรูเปน ภวิตุํ วฏฺฏตี’’ติ ทสพลํ นิมเนฺตตฺวา สตฺตาหํ สตฺถุ ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ มหาทานํ ทตฺวา ‘‘ภควา อหํ อิมินา อธิการกเมฺมน อญฺญํ สมฺปตฺตึ น ปเตฺถมิ, อนาคเต ปน เอกพุทฺธสฺส สาสเน อหมฺปิ ตุเมฺหหิ โส เอตทเคฺค ฐปิตภิกฺขุ วิย ลาภีนํ อโคฺค ภเวยฺย’’นฺติ ปตฺถนํ อกาสิฯ สตฺถา อนนฺตรายํ ทิสฺวา – ‘‘อยํ เต ปตฺถนา อนาคเต โคตมพุทฺธสฺส สนฺติเก สมิชฺฌิสฺสตี’’ติ พฺยากริตฺวา ปกฺกามิฯ โสปิ กุลปุโตฺต ยาวชีวํ กุสลํ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต วิปสฺสีพุทฺธกาเล พนฺธุมตีนครโต อวิทูเร เอกสฺมึ คามเก ปฏิสนฺธึ คณฺหิฯ ตสฺมึ สมเย พนฺธุมตีนครวาสิโน รญฺญา สทฺธึ สากจฺฉิตฺวา ทสพลสฺส ทานํ เทนฺติฯ เต เอกทิวสํ สเพฺพว เอกโต หุตฺวา ทานํ เทนฺตา ‘‘กึ นุ โข อมฺหากํ ทานมุเข นตฺถี’’ติ (อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๒๐๗) มธุญฺจ คุฬทธิญฺจ น อทฺทสํสุฯ เต ‘‘ยโต กุโตจิ อาหริสฺสามา’’ติ ชนปทโต นครปวิสนมเคฺค ปุริสํ ฐเปสุํฯ ตทา เอส กุลปุโตฺต อตฺตโน คามโต คุฬทธิวารกํ คเหตฺวา, ‘‘กิญฺจิเทว อาหริสฺสามี’’ติ นครํ คจฺฉโนฺต, ‘‘มุขํ โธวิตฺวา โธตหตฺถปาโท ปวิสิสฺสามี’’ติ ผาสุกฏฺฐานํ โอโลเกโนฺต นงฺคลสีสมตฺตํ นิมฺมกฺขิกํ ทณฺฑกมธุํ ทิสฺวา ‘‘ปุเญฺญน เม อิทํ อุปฺปนฺน’’นฺติ คเหตฺวา นครํ ปาวิสิฯ นาคเรหิ ฐปิตปุริโส ตํ ทิสฺวา, ‘‘โภ ปุริส, กสฺสิมํ อาหรสี’’ติ ปุจฺฉิฯ ‘‘น กสฺสจิ, สามิ, วิกฺกิณิตุํ ปน เม อิทํ อาภต’’นฺติฯ ‘‘เตน หิ, โภ, อิทํ กหาปณํ คเหตฺวา เอตํ มธุญฺจ คุฬทธิญฺจ เทหี’’ติฯ โส จิเนฺตสิ – ‘‘อิทํ น พหุมูลํ, อยญฺจ เอกปฺปหาเรเนว พหุํ เทติ, วีมํสิตุํ วฏฺฏตี’’ติฯ ตโต นํ ‘‘นาหํ เอเกน กหาปเณน เทมี’’ติ อาหฯ ‘‘ยทิ เอวํ เทฺว คเหตฺวา เทหี’’ติฯ ‘‘ทฺวีหิปิ น เทมี’’ติฯ เอเตนุปาเยน วเฑฺฒตฺวา สหสฺสํ ปาปุณิฯ

โส จิเนฺตสิ – ‘‘อติวฑฺฒิตุํ น วฏฺฏติ, โหตุ ตาว อิมินา กตฺตพฺพกิจฺจํ ปุจฺฉิสฺสามี’’ติฯ อถ นํ อาห – ‘‘อิทํ น พหุํ อคฺฆนกํ, ตฺวญฺจ พหุํ เทสิ, เกน กเมฺมน อิทํ คณฺหาสี’’ติฯ ‘‘อิธ, โภ, นครวาสิโน รญฺญา สทฺธึ ปฏิวิรุชฺฌิตฺวา วิปสฺสีทสพลสฺส ทานํ เทนฺตา อิทํ ทฺวยํ ทานมุเข อปสฺสนฺตา ปริเยสนฺติ, สเจ อิทํ ทฺวยํ น ลภิสฺสนฺติ, นาครานํ ปราชโย ภวิสฺสติ, ตสฺมา สหสฺสํ

กตฺวา คณฺหามี’’ติฯ ‘‘กึ ปเนตํ นาครานเมว วฏฺฏติ, อเญฺญสํ ทาตุํ น วฏฺฏตี’’ติฯ ‘‘ยสฺส กสฺสจิ ทาตุํ อวาริตเมต’’นฺติฯ ‘‘อตฺถิ ปน โกจิ นาครานํ ทาเน เอกทิวสํ สหสฺสํ ทาตา’’ติ? ‘‘นตฺถิ, สมฺมา’’ติฯ ‘‘อิเมสํ ปน ทฺวินฺนํ สหสฺสคฺฆนกภาวํ ชานาสี’’ติ? ‘‘อาม, ชานามี’’ติฯ ‘‘เตน หิ คจฺฉ, นาครานํ อาจิกฺข ‘เอโก ปุริโส อิมานิ เทฺว มูเลน น เทติ สหเตฺถเนว ทาตุกาโม, ตุเมฺห อิเมสํ ทฺวินฺนํ การณา นิพฺพิตกฺกา โหถา’ติ, ตฺวํ ปน เม อิมสฺมึ ทานมุเข เชฏฺฐกภาวสฺส กายสกฺขี โหหี’’ติฯ โส ปริพฺพยตฺถํ คหิตมาสเกน ปญฺจกฏุกํ คเหตฺวา จุณฺณํ กตฺวา ทธิโต กญฺชิยํ คเหตฺวา ตตฺถ มธุปฏลํ ปีเฬตฺวา ปญฺจกฏุกจุเณฺณน โยเชตฺวา เอกสฺมึ ปทุมินิปเตฺต ปกฺขิปิตฺวา ตํ สํวิทหิตฺวา อาทาย ทสพลสฺส อวิทูรฏฺฐาเน นิสีทิ มหาชเนน อาหริยมานสฺส สกฺการสฺส อวิทูเร อตฺตโน ปตฺตวารํ โอโลกยมาโน, โส โอกาสํ ญตฺวา สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ภควา อยํ อุปฺปนฺนทุคฺคตปณฺณากาโร, อิมํ เม อนุกมฺปํ ปฏิจฺจ ปฏิคฺคณฺหถาติฯ สตฺถา ตสฺส อนุกมฺปํ ปฏิจฺจ จตุมหาราชทตฺติเยน เสลมยปเตฺตน ตํ ปฏิคฺคเหตฺวา ยถา อฏฺฐสฏฺฐิยา ภิกฺขุสตสหสฺสสฺส ทิยฺยมานํ น ขียติ, เอวํ อธิฏฺฐาสิฯ โส กุลปุโตฺต นิฏฺฐิตภตฺตกิจฺจํ ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ ฐิโต อาห – ‘‘ทิโฏฺฐ เม, ภควา, อชฺช พนฺธุมตีนครวาสิเกหิ ตุมฺหากํ สกฺกาโร อาหริยมาโน, อหมฺปิ อิมสฺส กมฺมสฺส นิสฺสเนฺทน นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตภเว ลาภคฺคยสคฺคปฺปโตฺต ภเวยฺย’’นฺติ (อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๒๐๗)ฯ สตฺถา, ‘‘เอวํ โหตุ, กุลปุตฺตา’’ติ วตฺวา ตสฺส จ นครวาสีนญฺจ ภตฺตานุโมทนํ กตฺวา ปกฺกามิฯ

โสปิ กุลปุโตฺต ยาวชีวํ กุสลํ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สุปฺปวาสาย ราชธีตาย กุจฺฉิมฺหิ ปฏิสนฺธึ คณฺหิฯ ปฏิสนฺธิคฺคหณโต ปฏฺฐาย สายํ ปาตญฺจ ปณฺณาการสตานิ สกเฏนาทาย สุปฺปวาสาย อุปนียนฺติฯ อถ นํ ปุญฺญวีมํสนตฺถํ หเตฺถน พีชปจฺฉึ ผุสาเปนฺติฯ เอเกกพีชโต สลากสตมฺปิ สลากสหสฺสมฺปิ นิคฺคจฺฉติฯ เอเกกกรีสเขเตฺต ปณฺณาสมฺปิ สฏฺฐิปิ สกฏปฺปมาณานิ อุปฺปชฺชนฺติฯ โกเฏฺฐ ปูรณกาเลปิ โกฏฺฐทฺวารํ หเตฺถน ผุสาเปนฺติฯ ราชธีตาย ปุเญฺญน คณฺหนฺตานํ คหิตคหิตฏฺฐานํ ปุน ปูรติฯ ปริปุณฺณภตฺตภาชนโตปิ ‘‘ราชธีตาย ปุญฺญ’’นฺติ วตฺวา ยสฺส กสฺสจิ เทนฺตานํ ยาว น อุกฺกฑฺฒนฺติ, น ตาว ภตฺตํ ขียติ, ทารเก กุจฺฉิคเตเยว สตฺตวสฺสานิ อติกฺกมิํสุฯ

คเพฺภ ปน ปริปเกฺก สตฺตาหํ มหาทุกฺขํ อนุโภสิฯ สา สามิกํ อามเนฺตตฺวา, ‘‘ปุเร มรณา ชีวมานาว ทานํ ทสฺสามี’’ติ สตฺถุ สนฺติกํ เปเสสิ – ‘‘คจฺฉ, อิมํ ปวตฺตึ สตฺถุ อาโรเจตฺวา สตฺถารํ นิมเนฺตหิ, ยญฺจ สตฺถา วเทติ, ตํ สาธุกํ อุปลเกฺขตฺวา อาคนฺตฺวา มยฺหํ กเถหี’’ติฯ โส คนฺตฺวา ตสฺสา สาสนํ ภควโต อาโรเจสิฯ สตฺถา, ‘‘สุขินี โหตุ สุปฺปวาสา โกลิยธีตา อโรคา, อโรคํ ปุตฺตํ วิชายตู’’ติ (อุทา. ๑๘) อาหฯ ราชา ตํ สุตฺวา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา อตฺตโน คามาภิมุโข ปายาสิฯ ตสฺส ปุเร อาคมนาเยว สุปฺปวาสาย กุจฺฉิโต ธมกรณา อุทกํ วิย คโพฺภ นิกฺขมิ, ปริวาเรตฺวา นิสินฺนชโน อสฺสุมุโขว หสิตุํ อารทฺโธ ตุฏฺฐปหโฏฺฐ มหาชโน รโญฺญ สาสนํ อาโรเจตุํ อคมาสิฯ

ราชา เตสํ อาคมนํ ทิสฺวาว, ‘‘ทสพเลน กถิตกถา นิปฺผนฺนา ภวิสฺสติ มเญฺญ’’ติ จิเนฺตสิฯ โส อาคนฺตฺวา สตฺถุ สาสนํ ราชธีตาย อาโรเจสิฯ ราชธีตา ตยา นิมนฺติตํ ชีวิตภตฺตเมว มงฺคลภตฺตํ ภวิสฺสติ, คจฺฉ สตฺตาหํ ทสพลํ นิมเนฺตหีติฯ ราชา ตถา อกาสิฯ สตฺตาหํ พุทฺธปฺปมุขสฺส สงฺฆสฺส มหาทานํ ปวตฺตยิํสุฯ ทารโก สเพฺพสํ ญาตีนํ สนฺตตฺตํ จิตฺตํ นิพฺพาเปโนฺต ชาโตติ **สีวลิทารโก**เตฺววสฺส นามํ อกํสุฯ โส สตฺตวสฺสานิ คเพฺภ วสิตตฺตา ชาตกาลโต ปฏฺฐาย สพฺพกมฺมกฺขโม อโหสิฯ ธมฺมเสนาปติ สาริปุโตฺต สตฺตเม ทิวเส เตน สทฺธึ กถาสลฺลาปํ อกาสิฯ สตฺถาปิ ธมฺมปเท คาถํ อภาสิ –

‘‘โยมํ ปลิปถํ ทุคฺคํ, สํสารํ โมหมจฺจคา;
ติโณฺณ ปารงฺคโต ฌายี, อเนโช อกถํกถี;
อนุปาทาย นิพฺพุโต, ตมหํ พฺรูมิ พฺราหฺมณ’’นฺติฯ (ธ. ป. ๔๑๔);

อถ นํ เถโร เอวมาห – ‘‘กึ ปน ตยา เอวรูปํ ทุกฺขราสึ อนุภวิตฺวา ปพฺพชิตุํ น วฏฺฏตี’’ติ? ‘‘ลภมาโน ปพฺพเชยฺยํ, ภนฺเต’’ติฯ สุปฺปวาสา นํ ทารกํ เถเรน สทฺธึ กเถนฺตํ ทิสฺวา ‘‘กึ นุ โข เม ปุตฺโตฺต ธมฺมเสนาปตินา สทฺธึ กเถตี’’ติ เถรํ อุปสงฺกมิตฺวา ปุจฺฉิ – ‘‘มยฺหํ ปุตฺโต ตุเมฺหหิ สทฺธึ กึ กเถติ, ภนฺเต’’ติ? ‘‘อตฺตนา อนุภูตํ คพฺภวาสทุกฺขํ กเถตฺวา, ‘ตุเมฺหหิ อนุญฺญาโต ปพฺพชิสฺสามี’ติ วทตี’’ติฯ ‘‘สาธุ , ภนฺเต, ปพฺพาเชถ น’’นฺติฯ เถโร ตํ วิหารํ เนตฺวา ตจปญฺจกกมฺมฏฺฐานํ ทตฺวา ปพฺพาเชโนฺต ‘‘สีวลิ, น ตุยฺหํ อเญฺญน โอวาเทน กมฺมํ อตฺถิ, ตยา สตฺต วสฺสานิ อนุภูตทุกฺขเมว ปจฺจเวกฺขาหี’’ติฯ ‘‘ภเนฺต, ปพฺพาชนเมว ตุมฺหากํ ภาโร, ยํ ปน มยา กาตุํ สกฺกา, ตมหํ ชานิสฺสามี’’ติฯ โส ปน ปฐมเกสวฏฺฏิยา โอหารณกฺขเณเยว โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาสิ, ทุติยาย โอหารณกฺขเณ สกทาคามิผเล, ตติยาย อนาคามิผเล สเพฺพสํเยว ปน เกสานํ โอโรปนญฺจ อรหตฺตสจฺฉิกิริยา จ อปจฺฉา อปุริมา อโหสิฯ ตสฺส ปพฺพชิตทิวสโต ปฏฺฐาย ภิกฺขุสงฺฆสฺส จตฺตาโร ปจฺจยา ยาวติจฺฉกํ อุปฺปชฺชนฺติฯ เอวํ เอตฺถ วตฺถุ สมุฏฺฐิตํฯ

อปรภาเค สตฺถา สาวตฺถึ อคมาสิฯ เถโร สตฺถารํ อภิวาเทตฺวา, ‘‘ภเนฺต, มยฺหํ ปุญฺญํ วีมํสิสฺสามิ, ปญฺจ เม ภิกฺขุสตานิ เทถา’’ติ อาหฯ ‘‘คณฺห สีวลี’’ติฯ โส ปญฺจสเต ภิกฺขู คเหตฺวา หิมวนฺตาภิมุขํ คจฺฉโนฺต อฏวิมคฺคํ คจฺฉติ, ตสฺส ปฐมํ ทิฏฺฐนิโคฺรเธ อธิวตฺถา เทวตา สตฺตทิวสานิ ทานํ อทาสิฯ อิติ โส –

‘‘นิโคฺรธํ ปฐมํ ปสฺสิ, ทุติยํ ปณฺฑวปพฺพตํ;
ตติยํ อจิรวติยํ, จตุตฺถํ วรสาครํฯ

‘‘ปญฺจมํ หิมวนฺตํ โส, ฉฏฺฐํ ฉทฺทนฺตุปาคมิ;
สตฺตมํ คนฺธมาทนํ, อฏฺฐมํ อถ เรวต’’นฺติฯ

สพฺพฏฺฐาเนสุ สตฺต สตฺต ทิวสาเนว ทานํ อทํสุฯ คนฺธมาทนปพฺพเต ปน นาคทตฺตเทวราชา นาม สตฺตสุ ทิวเสสุ เอกทิวเส ขีรปิณฺฑปาตํ อทาสิ, เอกทิวเส สปฺปิปิณฺฑปาตํฯ ภิกฺขุสโงฺฆ อาห – ‘‘อิมสฺส เทวรโญฺญ เนว เธนุโย ทุยฺหมานา ปญฺญายนฺติ, น ทธินิมฺมถนํ , กุโต เต เทวราช อิทํ อุปฺปชฺชตี’’ติฯ ‘‘ภเนฺต กสฺสปทสพลสฺส กาเล ขีรสลากภตฺตทานเสฺสตํ ผล’’นฺติ เทวราชา อาหฯ อปรภาเค สตฺถา ขทิรวนิยเรวตสฺส ปจฺจุคฺคมนํ อฏฺฐุปฺปตฺตึ กตฺวา เถรํ อตฺตโน สาสเน ลาภคฺคยสคฺคปฺปตฺตานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสิฯ

เอวํ ลาภคฺคยสคฺคปฺปตฺตสฺส ปน อิมสฺส เถรสฺส อรหตฺตปฺปตฺตึ เอกเจฺจ อาจริยา เอวํ วทนฺติ – ‘‘เหฏฺฐา วุตฺตนเยน ธมฺมเสนาปตินา โอวาเท ทิเนฺน ยํ มยา กาตุํ สกฺกา, ตมหํ ชานิสฺสามีติ ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนากมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา ตํ ทิวสํเยว อญฺญตรํ วิวิตฺตํ กุฏิกํ ทิสฺวา ตํ ปวิสิตฺวา มาตุกุจฺฉิสฺมึ สตฺต วสฺสานิ อตฺตนา อนุภูตํ ทุกฺขํ อนุสฺสริตฺวา ตทนุสาเรน อตีตานาคเต ตสฺส อเวกฺขนฺตสฺส อาทิตฺตา วิย ตโย ภวา อุปฏฺฐหิํสุฯ ญาณสฺส ปริปากํ คตตฺตา วิปสฺสนาวีถึ โอตริ, ตาวเทว มคฺคปฺปฏิปาฏิยา สเพฺพปิ อาสเว เขเปโนฺต อรหตฺตํ ปาปุณี’’ติฯ อุภยถาปิ เถรสฺส อรหตฺตปฺปตฺติเยว ปกาสิตาฯ เถโร ปน ปภินฺนปฏิสมฺภิโท ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๒.๓๑-๓๙) –

‘‘วรุโณ นาม นาเมน, เทวราชา อหํ ตทา;
อุปฏฺฐเหสึ สมฺพุทฺธํ, สโยคฺคพลวาหโนฯ

‘‘นิพฺพุเต โลกนาถมฺหิ, อตฺถทสฺสีนรุตฺตเม;
ตูริยํ สพฺพมาทาย, อคมํ โพธิมุตฺตมํฯ

‘‘วาทิเตน จ นจฺเจน, สมฺมตาฬสมาหิโต;
สมฺมุขา วิย สมฺพุทฺธํ, อุปฏฺฐึ โพธิมุตฺตมํฯ

‘‘อุปฏฺฐหิตฺวา ตํ โพธึ, ธรณีรุหปาทปํ;
ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวาน, ตตฺถ กาลงฺกโต อหํฯ

‘‘สกกมฺมาภิรโทฺธหํ, ปสโนฺน โพธิมุตฺตเม;
เตน จิตฺตปฺปสาเทน, นิมฺมานํ อุปปชฺชหํฯ

‘‘สฏฺฐิตูริยสหสฺสานิ, ปริวาเรนฺติ มํ สทา;
มนุเสฺสสุ จ เทเวสุ, วตฺตมานํ ภวาภเวฯ

‘‘ติวิธคฺคี นิพฺพุตา มยฺหํ, ภวา สเพฺพ สมูหตา;
ธาเรมิ อนฺติมํ เทหํ, สมฺมาสมฺพุทฺธสาสเนฯ

‘‘สุพาหู นาม นาเมน, จตุตฺตึสาสุ ขตฺติยา;
สตฺตรตนสมฺปนฺนา, ปญฺจกปฺปสเต อิโตฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา วิมุตฺติสุขปฏิสํเวทเนน ปีติเวเคน อุทาเนโนฺต **‘‘เต เม อิชฺฌิํสุ สงฺกปฺปา’’**ติ คาถํ อภาสิฯ

๖๐. ตตฺถ **เต เม อิชฺฌิํสุ สงฺกปฺปา, ยทโตฺถ ปาวิสึ กุฏิํ, วิชฺชาวิมุตฺติํ ปเจฺจส**นฺติ เย ปุเพฺพ มยา กามสงฺกปฺปาทีนํ สมุเจฺฉทกรา เนกฺขมฺมสงฺกปฺปาทโย อภิปตฺถิตาเยว ‘‘กทา นุ ขฺวาหํ ตทายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหริสฺสามิ, ยทริยา เอตรหิ อุปสมฺปชฺช วิหรนฺตี’’ติ, วิมุตฺตาธิปฺปายสญฺญิตา วิมุตฺติํ อุทฺทิสฺส สงฺกปฺปา มโนรถา อภิณฺหโส อปฺปมตฺตา ยทโตฺถ ยํปโยชโน เยสํ นิปฺผาทนตฺถํ กุฏิํ สุญฺญาคารํ วิปสฺสิตุํ ปาวิสึ ติโสฺส วิชฺชา ผลวิมุตฺติญฺจ ปเจฺจสโนฺต, คเวสโนฺต เต เม อิชฺฌิํสุ เต สเพฺพว อิทานิ มยฺหํ อิชฺฌิํสุ สมิชฺฌิํสุ, นิปฺผนฺนกุสลสงฺกโปฺป ปริปุณฺณมโนรโถ ชาโตติ อโตฺถฯ เตสํ สมิทฺธภาวํ ทเสฺสตุํ **‘‘มานานุสยมุชฺชห’’**นฺติ วุตฺตํฯ ยสฺมา มานานุสยมุชฺชหํ ปชหิํ สมุจฺฉินฺทิํ, ตสฺมา เต เม สงฺกปฺปา อิชฺฌิํสูติ โยชนาฯ มานานุสเย หิ ปหีเน อปฺปหีโน นาม อนุสโย นตฺถิ, อรหตฺตญฺจ อธิคตเมว โหตีติ มานานุสยปฺปหานํ ยถาวุตฺตสงฺกปฺปสมิทฺธิยา การณํ กตฺวา วุตฺตํฯ

สีวลิเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ฉฏฺฐวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. สตฺตมวโคฺค

๑. วปฺปเตฺถรคาถาวณฺณนา

ปสฺสติ ปโสฺสติ อายสฺมโต วปฺปเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โส กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล หํสวตีนคเร กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต ‘‘อสฺโก จ อสฺโก จ เถโร สตฺถุ ปฐมํ ธมฺมปฏิคฺคาหกา อเหสฺ’’นฺติ โถมนํ สุตฺวา ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ปตฺถนํ ปฏฺฐเปสิ – ‘‘อหมฺปิ ภควา อนาคเต ตาทิสสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ปฐมํ ธมฺมปฏิคฺคาหกานํ อญฺญตโร ภเวยฺย’’นฺติ, สตฺถุ สนฺติเก สรณคมนญฺจ ปเวเทสิฯ โส ยาวชีวํ ปุญฺญานิ กตฺวา ตโต จุโต เทวมนุเสฺสสฺเยว สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท กปิลวตฺถุสฺมิํ วาเสฏฺฐสฺส นาม พฺราหฺมณสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ, **วโปฺป**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส อสิเตน อิสินา ‘‘สิทฺธตฺถกุมาโร สพฺพญฺญู ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากโต โกณฺฑญฺญปฺปมุเขหิ พฺราหฺมณปุเตฺตหิ สทฺธิํ ฆราวาสํ ปหาย ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา ‘‘ตสฺมิํ สพฺพญฺญุตํ ปเตฺต ตสฺส สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา อมตํ ปาปุณิสฺสามี’’ติ อุรุเวลายํ วิหรนฺตํ มหาสตฺตํ ฉพฺพสฺสานิ ปธานํ ปทหนฺตํ อุปฏฺฐหิตฺวา โอฬาริกาหารปริโภเคน นิพฺพิชฺชิตฺวา อิสิปตนํ คโตฯ อภิสมฺพุชฺฌิตฺวา สตฺถารา สตฺตสตฺตาหานิ วีตินาเมตฺวา อิสิปตนํ คนฺตฺวา ธมฺมจเกฺก ปวตฺติเต ปาฏิปททิวเส โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐิโต ปญฺจมิยํ ปกฺขสฺส อญฺญาสิโกณฺฑญฺญาทีหิ สทฺธิํ อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๒.๒๐-๓๐) –

‘‘อุภินฺนํ เทวราชูนํ, สงฺคาโม สมุปฏฺฐิโต;
อโหสิ สมุปพฺยูโฬฺห, มหาโฆโส อวตฺตถฯ

‘‘ปทุมุตฺตโร โลกวิทู, อาหุตีนํ ปฏิคฺคโห;
อนฺตลิเกฺข ฐิโต สตฺถา, สํเวเชสิ มหาชนํฯ

‘‘สเพฺพ เทวา อตฺตมนา, นิกฺขิตฺตกวจาวุธา;
สมฺพุทฺธํ อภิวาเทตฺวา, เอกคฺคาสิํสุ ตาวเทฯ

‘‘มยฺหํ สงฺกปฺปมญฺญาย, วาจาสภิมุทีรยิ;
อนุกมฺปโก โลกวิทู, นิพฺพาเปสิ มหาชนํฯ

‘‘ปทุฏฺฐจิโตฺต มนุโช, เอกปาณํ วิเหฐยํ;
เตน จิตฺตปฺปโทเสน, อปายํ อุปปชฺชติฯ

‘‘สงฺคามสีเส นาโคว, พหู ปาเณ วิเหฐยํ;
นิพฺพาเปถ สกํ จิตฺตํ, มา หญฺญิโตฺถ ปุนปฺปุนํฯ

‘‘ทฺวินฺนมฺปิ ยกฺขราชูนํ, เสนา สา วิมฺหิตา อหุ;
สรณญฺจ อุปาคจฺฉุํ, โลกเชฏฺฐํ สุตาทินํฯ

‘‘สญฺญาเปตฺวาน ชนตํ, ปทมุทฺธริ จกฺขุมา;
เปกฺขมาโนว เทเวหิ, ปกฺกามิ อุตฺตรามุโขฯ

‘‘ปฐมํ สรณํ คจฺฉิํ, ทฺวิปทินฺทสฺส ตาทิโน;
กปฺปานํ สตสหสฺสํ, ทุคฺคติํ นุปปชฺชหํฯ

‘‘มหาทุนฺทุภินามา จ, โสฬสาสุํ รเถสภา;
ติํสกปฺปสหสฺสมฺหิ, ราชาโน จกฺกวตฺติโนฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อตฺตนา ปฏิลทฺธสมฺปตฺติํ ปจฺจเวกฺขณมุเขน สตฺถุ คุณมหนฺตตํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ‘‘อีทิสํ นาม สตฺถารํ พาหุลิกาทิวาเทน สมุทาจริมฺหฯ อโห ปุถุชฺชนภาโว นาม อนฺธกรโณ อจกฺขุกรโณ อริยภาโวเยว จกฺขุกรโณ’’ติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ปสฺสติ ปโสฺส’’**ติ คาถํ อภาสิฯ

๖๑. ตตฺถ **ปสฺสติ ปโสฺส**ติ ปสฺสติ สมฺมาทิฏฺฐิยา ธเมฺม อวิปรีตํ ชานาติ พุชฺฌตีติ ปโสฺส, ทสฺสนสมฺปโนฺน อริโย, โส **ปสฺสนฺตํ** อวิปรีตทสฺสาวิํ ‘‘อยํ อวิปรีตทสฺสาวี’’ติ ปสฺสติ ปญฺญาจกฺขุนา ธมฺมาธมฺมํ ยถาสภาวโต ชานาติฯ น เกวลํ ปสฺสนฺตเมว, อถ โข **อปสฺสนฺตญฺจ** ปสฺสติ, โย ปญฺญาจกฺขุวิรหิโต ธเมฺม ยถาสภาวโต น ปสฺสติ, ตมฺปิ อปสฺสนฺตํ ปุถุชฺชนํ ‘‘อโนฺธ วตายํ ภวํ อจกฺขุโก’’ติ อตฺตโน ปญฺญาจกฺขุนา ปสฺสติฯ **อปสฺสโนฺต อปสฺสนฺตํ, ปสฺสนฺตญฺจ น ปสฺสตี**ติ อปสฺสโนฺต ปญฺญาจกฺขุรหิโต อนฺธพาโล ตาทิสํ อนฺธพาลํ อยํ ธมฺมาธมฺมํ ยถาสภาวโต น ปสฺสตีติ ยถา อปสฺสนฺตํ น ปสฺสติ น ชานาติ, เอวํ อตฺตโน ปญฺญาจกฺขุนา ธมฺมาธมฺมํ ยถาสภาวโต ปสฺสนฺตญฺจ ปณฺฑิตํ ‘‘อยํ เอวํวิโธ’’ติ น ปสฺสติ น ชานาติ, ตสฺมา อหมฺปิ ปุเพฺพ ทสฺสนรหิโต สกลํ เญยฺยํ หตฺถามลกํ วิย ปสฺสนฺตํ ภควนฺตํ อปสฺสนฺตมฺปิ ปูรณาทิํ ยถาสภาวโต น ปสฺสิํ, อิทานิ ปน พุทฺธานุภาเวน สมฺปโนฺน อุภเยปิ ยถาสภาวโต ปสฺสามีติ เสวิตพฺพาเสวิตเพฺพสุ อตฺตโน อวิปรีตปฏิปตฺติํ ทเสฺสติฯ

วปฺปเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. วชฺชิปุตฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา

เอกกา มยํ อรเญฺญติ อายสฺมโต วชฺชิปุตฺตเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ ปุญฺญํ อุปจินโนฺต อิโต เอกนวุเต กเปฺป วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ วิปสฺสิํ ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส นาคปุปฺผเกสเรหิ ปูชํ อกาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท อมจฺจกุเล นิพฺพตฺติ, **วชฺชิปุโตฺต**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส ภควโต เวสาลิคมเน พุทฺธานุภาวํ ทิสฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา กตปุพฺพกิจฺจ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา เวสาลิยา อวิทูเร อญฺญตรสฺมิํ วนสเณฺฑ วิหรติฯ เตน จ สมเยน เวสาลิยํ อุสฺสโว อโหสิฯ ตตฺถ ตตฺถ นจฺจคีตวาทิตํ ปวตฺตติ, มหาชโน หฏฺฐตุโฏฺฐ อุสฺสวสมฺปตฺติํ ปจฺจนุโภติ, ตํ สุตฺวา โส ภิกฺขุ อโยนิโส อุมฺมุชฺชโนฺต วิเวกํ วชฺชมาโน กมฺมฏฺฐานํ วิสฺสเชฺชตฺวา อตฺตโน อนภิรติํ ปกาเสโนฺต –

‘‘เอกกา มยํ อรเญฺญ วิหราม, อปวิทฺธํว วนสฺมิํ ทารุกํ;
เอตาทิสิกาย รตฺติยา, โก สุ นาม อเมฺหหิ ปาปิโย’’ติฯ – คาถมาห;

ตํ สุตฺวา วนสเณฺฑ อธิวตฺถา เทวตา ตํ ภิกฺขุํ อนุกมฺปมานา ‘‘ยทิปิ, ตฺวํ ภิกฺขุ, อรญฺญวาสํ หีเฬโนฺต วทสิ, วิเวกกามา ปน วิทฺทสุโน ตํ พหุ มญฺญนฺติเยวา’’ติ อิมมตฺถํ ทเสฺสนฺตี –

‘‘เอกโก ตฺวํ อรเญฺญ วิหรสิ, อปวิทฺธํว วนสฺมิํ ทารุกํ;

ตสฺส เต พหุกา ปิหยนฺติ, เนรยิกา วิย สคฺคคามิน’’นฺติฯ –

คาถํ วตฺวา, ‘‘กถญฺหิ นาม ตฺวํ, ภิกฺขุ, นิยฺยานิเก สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สาสเน ปพฺพชิตฺวา อนิยฺยานิกํ วิตกฺกํ วิตเกฺกสฺสสี’’ติ สนฺตชฺชนฺตี สํเวเชสิ ฯ เอวํ โส ภิกฺขุ ตาย เทวตาย สํเวชิโต กสาภิหโต วิย ภโทฺร อสฺสาชานีโย วิปสฺสนาวีถึ โอตริตฺวา นจิรเสฺสว วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๑.๖๒-๖๖) –

‘‘สุวณฺณวณฺณํ สมฺพุทฺธํ, สตรํสึว ภาณุมํ;
โอภาเสนฺตํ ทิสา สพฺพา, อุฬุราชํว ปูริตํฯ

‘‘ปุรกฺขตํ สาวเกหิ, สาคเรเหว เมทนึ;
นาคํ ปคฺคยฺห เรณูหิ, วิปสฺสิสฺสาภิโรปยึฯ

‘‘เอกนวุติโต กเปฺป, ยํ เรณุมภิโรปยึ;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘ปณฺณตาลีสิโต กเปฺป, เรณุ นามาสิ ขตฺติโย;
สตฺตรตนสมฺปโนฺน, จกฺกวตฺตี มหพฺพโลฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา ‘‘อยํ เม อรหตฺตปฺปตฺติยา องฺกุโส ชาโต’’ติ อตฺตโน เทวตาย จ วุตฺตนยํ สํกฑฺฒิตฺวา –

๖๒. ‘‘เอกกา มยํ อรเญฺญ วิหราม, อปวิทฺธํว วนสฺมึ ทารุกํ;
ตสฺส เม พหุกา ปิหยนฺติ, เนรยิกา วิย สคฺคคามิน’’นฺติฯ –

คาถํ อภาสิฯ

ตตฺถ – อนเปกฺขภาเวน วเน ฉฑฺฑิตทารุกฺขณฺฑํ วิย ยทิปิ **มยํ เอกกา** เอกากิโน อสหายา อิมสฺมึ **อรเญฺญ วิหราม,** เอวํ วิหรโต ปน **ตสฺส เม พหุกา ปิหยนฺติ** มํ พหู อตฺถกามรูปา กุลปุตฺตา อภิปเตฺถนฺติ, ‘‘อโห วตสฺส มยมฺปิ วชฺชิปุตฺตเตฺถโร วิย ฆรพนฺธนํ ปหาย อรเญฺญ วิหเรยฺยามา’’ติฯ ยถา กึ? **เนรยิกา วิย สคฺคคามินํ,** ยถา นาม เนรยิกา อตฺตโน ปาปกมฺมุน นิรเย นิพฺพตฺตสตฺตา สคฺคคามีนํ สคฺคูปคามีนํ ปิหยนฺติ – ‘‘อโห วต มยมฺปิ นิรยทุกฺขํ ปหาย สคฺคสุขํ ปจฺจนุภเวยฺยามา’’ติ เอวํสมฺปทมิทนฺติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ อตฺตนิ ครุพหุวจนปฺปโยคสฺส อิจฺฉิตพฺพตฺตา ‘‘เอกกา มยํ วิหรามา’’ติ ปุน ตสฺส อตฺถสฺส เอกตฺตํ สนฺธาย ‘‘ตสฺส เม’’ติ เอกวจนปฺปโยโค กโตฯ ‘‘ตสฺส เม’’, ‘‘สคฺคคามิน’’นฺติ จ อุภยมฺปิ ‘ปิหยนฺตี’ติ ปทํ อเปกฺขิตฺวา อุปโยคเตฺถ สมฺปทานนิเทฺทโส ทฎฺฐโพฺพฯ ตํ อภิปเตฺถนฺตีติ จ ตาทิเส อรญฺญวาสาทิคุเณ อภิปเตฺถนฺตา นาม โหนฺตีติ กตฺวา วุตฺตํฯ **ตสฺส เม**ติ วา ตสฺส มม สนฺติเก คุเณติ อธิปฺปาโยฯ

วชฺชิปุตฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. ปกฺขเตฺถรคาถาวณฺณนา

จุตา ปตนฺตีติ อายสฺมโต ปกฺขตฺเถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โสปิ ปุริมพุทฺเธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ กโรนฺโต อิโต เอกนวุเต กปฺเป ยกฺขเสนาปติ หุตฺวา วิปสฺสึ ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ทิพฺพวตฺเถน ปูชํ อกาสิฯ โส เตน ปุญฺญกมฺเมน เทวมนุสฺเสสุ สํสรนฺโต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สเกฺกสุ เทวทหนิคเม สากิยราชกุเล นิพฺพตฺติ, ''สมฺมทกุมาโร''ติสฺส นามํ อโหสิฯ อถสฺส ทหรกาเล วาตโรเคน ปาทา น วหึสุฯ โส กติปยํ กาลํ ปีฐสปฺปี วิย วิจริฯ เตนสฺส **ปกฺโข**ติ สมญฺญา ชาตาฯ ปจฺฉา อโรคกาเลปิ ตเถว นํ สญฺชานนฺติ, โส ภควโต ญาติสมาคเม ปาฏิหาริยํ ทิสฺวา ปฏิลทฺธสทฺโธ ปพฺพชิตฺวา กตปุพฺพกิจฺจ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา อรญฺญ วิหรติฯ อเถกทิวสํ คามํ ปิณฺฑาย ปวิสิตุํ คจฺฉนฺโต อนฺตรามคฺค อญฺญตรสฺมึ รุกฺขมูเล นิสีทิฯ ตสฺมิญฺจ สมเย อญฺญตโร กุลโล มํสเปสึ อาทาย อากาเสน คจฺฉติ, ตํ พหู กุลลา อนุปติตฺวา ปาเตสุํฯ ปาติตํ มํสเปสึ เอโก กุลโล อคฺคเหสิฯ ตํ อโญฺญ อจฺฉินฺทิตฺวา คณฺหิ, ตํ ทิสฺวา เถโร ''ยถายํ มํสเปสิ, เอวํ กามา นาม พหุสาธารณา พหุทุกฺขา พหุปายาสา''ติ – กาเมสุ อาทีนวํ เนกฺขมฺเม จ อานิสํสํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา ''อนิจฺจ''นฺติอาทินา มนสิกโรนฺโต ปิณฺฑาย จริตฺวา กตภตฺตกิจฺจ ทิวาฏฺฐาเน นิสีทิตฺวา วิปสฺสนํ วฑฺเฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๒.๑-๑๐) –

''วิปสฺสี นาม ภควา, โลกเชโฏฺฐ นราสโภ;
อฏฺฐสฏฺฐิสหเสฺสหิ, ปาวิสิ พนฺธุมํ ตทาฯ

''นครา อภินิกฺขมฺม, อคมํ ทีปเจติยํ;
อทฺทสํ วิรชํ พุทฺธํ, อาหุตีนํ ปฏิคฺคหํฯ

''จุลฺลาสีติสหสฺสานิ, ยกฺขา มยฺหํ อุปนฺติเก;
อุปฏฺฐหนฺติ สกฺกจฺจํ, อินฺทํว ติทสา คณาฯ

''ภวนา อภินิกฺขมฺม, ทุสฺสํ ปคฺคยฺหหํ ตทา;
สิรสา อภิวาเทสึ, ตญฺจาทาสึ มเหสิโนฯ

''อโห พุโทฺธ อโห ธโมฺม, อโห โน สตฺถุ สมฺปทา;
พุทฺธสฺส อานุภาเวน, วสุธายํ ปกมฺปถฯ

''ตญฺจ อจฺฉริยํ ทิสฺวา, อพฺภุตํ โลมหํสนํ;
พุเทฺธ จิตฺตํ ปสาเทมิ, ทฺวิปทินฺทมฺหิ ตาทิเนฯ

''โสหํ จิตฺตํ ปสาเทตฺวา, ทุสฺสํ ทตฺวาน สตฺถุโน;
สรณญฺจ อุปาคจฺฉึ, สามโจฺจ สปริชฺชโนฯ

''เอกนวุติโต กเปฺป, ยํ กมฺมมกรึ ตทา;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

''อิโต ปนฺนรเส กเปฺป, โสฬสาสุํ สุวาหนา;
สตฺตรตนสมฺปโนฺน, จกฺกวตฺตี มหพฺพลาฯ

''กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน''นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา ยเทว สํเวควตฺถุํ องฺกุสํ กตฺวา วิปสฺสนํ วฑฺฒตฺวา อญฺญา อธิคตา, ตสฺส สํกิตฺตนมุเขน อญฺญํ พฺยากโรนฺต **“จุตา ปตนฺตี”**ติ คาถํ อภาสิฯ

๖๓. ตตฺถ **จุตา**ติ ภฏฺฐาฯ **ปตนฺตี**ติ อนุปตนฺติฯ **ปติตา**ติ จวนวเสน ภูมิยํ ปติตา, อากาเส วา สมฺปตนวเสน ปติตาฯ **คิทฺธา**ติ เคธํ อาปนฺนา ฯ **ปุนราคตา**ติ ปุนเทว อุปคตาฯ **จ**-สทฺโท สพฺพตฺถ โยเชตโพฺพฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ปตนฺติ อนุปตนฺติ จ อิธ กุลลา, อิตรสฺส มุขโต จุตา จ มํสเปสิ, จุตา ปน สา ภูมิยํ ปติตา จ, คิทฺธา เคธํ อาปนฺนา สเพฺพว กุลลา ปุนราคตาฯ ยถา จิเม กุลลา, เอวํ สํสาเร ปริพฺภมนฺตา สตฺตา เย กุสลธมฺมโต จุตา, เต ปตนฺติ นิรยาทีสุ, เอวํ ปติตา จ, สมฺปตฺติภเว ฐิตา ตตฺถ กามสุขานุโยควเสน กามภเว รูปารูปภเวสุ จ ภวนิกนฺติวเสน คิทฺธา จ ปุนราคตา ภวโต อปริมุตฺตตฺตา เตน เตน ภวคามินา กมฺมุน ตํ ตํ ภวสญฺญิตํ ทุกฺขํ อาคตา เอว, เอวํภูตา อิเม สตฺตาฯ มยา ปน **กตํ กิจฺจํ** ปริญฺญาทิเภทํ โสฬสวิธมฺปิ กิจฺจํ กตํ, น ทานิ ตํ กาตพฺพํ อตฺถิฯ **รตํ รมฺมํ** รมิตพฺพํ อริเยหิ สพฺพสงฺขตวินิสฺสฏํ นิพฺพานํ รตํ อภิรตํ รมฺมํฯ เตน จ **สุเขนนฺวาคตํ สุขํ** ผลสมาปตฺติสุเขน อนุอาคตํ อุปคตํ อจฺจนฺตสุขํ นิพฺพานํ, สุเขน วา สุขาปฏิปทาภูเตน วิปสฺสนาสุเขน มคฺคสุเขน จ อนฺวาคตํ ผลสุขํ นิพฺพานสุขญฺจาติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ปกฺขเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. วิมลโกณฺฑญฺญเตฺถรคาถาวณฺณนา

ทุมวฺหยาย อุปฺปโนฺนติ วิมลโกณฺฑญฺญเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ ปุญฺญํ อุปจินโนฺต อิโต เอกนวุเต กเปฺป วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล วิภวสมฺปเนฺน กุเล นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ วิปสฺสึ ภควนฺตํ มหติยา ปริสาย ปริวุตํ ธมฺมํ เทเสนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส จตูหิ สุวณฺณปุเปฺผหิ ปูเชสิฯ ภควา ตสฺส ปสาทสํวฑฺฒนตฺถํ ตถารูปํ อิทฺธาภิสงฺขารํ อภิสงฺขาเรสิ, ยถา สุวณฺณาภา สกลํ ตํ ปเทสํ โอตฺถรติฯ ตํ ทิสฺวา ภิโยฺยโสมตฺตาย ปสนฺนมานโส หุตฺวา ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา ตํ นิมิตฺตํ คเหตฺวา อตฺตโน เคหํ คนฺตฺวา พุทฺธารมฺมณํ ปีตึ อวิชหโนฺต เกนจิ โรเคน กาลํ กตฺวา ตุสิเตสุ อุปฺปโนฺน อปราปรํ ปุญฺญานิ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท ราชานํ พิมฺพิสารํ ปฏิจฺจ อมฺพปาลิยา กุจฺฉิมฺหิ ปฏิสนฺธึ คณฺหิฯ ราชา หิ พิมฺพิสาโร ตรุณกาเล อมฺพปาลิยา รูปสมฺปตฺตึ สุตฺวา สญฺชาตาภิลาโส กติปยมนุสฺสปริวาโร อญฺญาตกเวเสน เวสาลึ คนฺตฺวา เอกรตฺตึ ตาย สํวาสํ กเปฺปสิฯ ตทา อยํ ตสฺสา กุจฺฉิมฺหิ ปฏิสนฺธึ อคฺคเหสิฯ สา จ คพฺภสฺส ปติฏฺฐิตภาวํ ตสฺส อาโรเจสิฯ ราชาปิ อตฺตานํ ชานาเปตฺวา ทาตพฺพยุตฺตกํ ทตฺวา ปกฺกามิฯ สา คพฺภสฺส ปริปากมนฺวาย ปุตฺตํ วิชายิ, ‘‘วิมโล’’ติสฺส นามํ อโหสิ, ปจฺฉา **วิมลโกณฺฑโญฺญ**ติ ปญฺญายิตฺถฯ โส วยปฺปโตฺต ภควโต เวสาลิคมเน พุทฺธานุภาวํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ปพฺพชิตฺวา กตปุพฺพกิโจฺจ วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๒.๔๐-๔๘) –

> ‘‘วิปสฺสี นาม ภควา, โลกเชโฏฺฐ นราสโภ;
> นิสิโนฺน ชนกายสฺส, เทเสสิ อมตํ ปทํฯ
>
> ‘‘ตสฺสาหํ ธมฺมํ สุตฺวาน, ทฺวิปทินฺทสฺส ตาทิโน;
> โสณฺณปุปฺผานิ จตฺตาริ, พุทฺธสฺส อภิโรปยึฯ

‘‘สุวณฺณจฺฉทนํ อาสิ, ยาวตา ปริสา ตทา;
พุทฺธาภา จ สุวณฺณาภา, อาโลโก วิปุโล อหุฯ

‘‘อุทคฺคจิตฺโต สุมโน, เวทชาโต กตญฺชลี;
วิตฺติสญฺชนโน เตสํ, ทิฏฺฐธมฺมสุขาวโหฯ

‘‘อายาจิตฺวาน สมฺพุทฺธํ, วนฺทิตฺวาน จ สุพฺพตํ;
ปาโมชฺชํ ชนยิตฺวาน, สกํ ภวนุปาคมึฯ

‘‘ภวเน อุปวิฏฺฐหํ, พุทฺธเสฏฺฐํ อนุสฺสรึ;
เตน จิตฺตปฺปสาเทน, ตุสิตํ อุปปชฺชหํฯ

‘‘เอกนวุติโต กปฺเป, ยํ ปุปฺผมภิโรปยึ;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘โสฬสาสึสุ ราชาโน, เนมิสมฺมตนามกา;
เตตาลีเส อิโต กปฺเป, จกฺกวตฺตี มหพฺพลาฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อญฺญาปเทเสน อญฺญํ พฺยากโรนฺโต **‘‘ทุมวฺหยายา’’**ติ คาถํ อภาสิฯ

๖๔. ตตฺถ **ทุมวฺหยายา**ติ ทุเมน อเมฺพน อวฺหาตพฺพาย, อมฺพปาลิยาติ อโตฺถฯ อาธาเร เจตํ ภุมฺมวจนํฯ **อุปฺปโนฺน**ติ ตสฺสา กุจฺฉิยํ อุปฺปโนฺน อุปฺปชฺชมาโน จฯ **ชาโต ปณฺฑรเกตุนา**ติ ธวลวตฺถธชตฺตา ‘‘ปณฺฑรเกตู’’ติ ปญฺญาเตน พิมฺพิสารรญฺญา เหตุภูเตน ชาโต, ตํ ปฏิจฺจ นิพฺพโตฺตติ อโตฺถฯ **อุปฺปโนฺน**ติ วา ปฐมาภินิพฺพตฺติทสฺสนํฯ ตโต หิ **ชาโต**ติ อภิชาติทสฺสนํฯ วิชายนกาลโต ปฏฺฐาย หิ โลเก ชาตโวหาโรฯ เอตฺถ จ ‘‘ทุมวฺหยาย อุปฺปโนฺน’’ติ อิมินา อตฺตุกฺกํสนภาวํ อปเนติ, อเนกปติปุตฺตานมฺปิ วิเสสาธิคมสมฺภวญฺจ ทีเปติฯ ‘‘ชาโต ปณฺฑรเกตุนา’’ติ อิมินา วิญฺญาตปิติกทสฺสเนน ปรวมฺภนํ อปเนติฯ **เกตุหา**ติ มานปฺปหายีฯ มาโน หิ อุณฺณติลกฺขณตฺตา เกตุ วิยาติ เกตุฯ ตถา หิ โส ‘‘เกตุกมฺยตาปจฺจุปฏฺฐาโน’’ติ วุจฺจติฯ **เกตุนาเยวา**ติ ปญฺญาย เอวฯ ปญฺญา หิ อนวชฺชธเมฺมสุ อจฺจุคฺคตเฏฺฐน มารเสนปฺปมทฺทเนน ปุพฺพงฺคมเฏฺฐน จ อริยานํ ธชา นามฯ เตนาห ‘‘ธโมฺม หิ อิสินํ ธโช’’ติ (สํ. นิ. ๒.๒๔๑; อ. นิ. ๔.๔๘; ชา. ๒.๒๑.๔๙๔)ฯ **มหาเกตุํ ปธํสยี**ติ มหาวิสยตาย มหนฺตา, เสยฺยมานชาติมานาทิเภทโต พหโว จ มานปฺปการา, อิตเร จ กิเลสธมฺมา สมุสฺสิตเฏฺฐน เกตุ เอตสฺสาติ มหาเกตุ มาโร ปาปิมาฯ ตํ พลวิธมนวิสยาติกฺกมนวเสน อภิภวิ นิพฺพิเสวนํ อกาสีติฯ ‘‘มหาเกตุํ ปธํสยี’’ติ อตฺตานํ ปรํ วิย ทเสฺสโนฺต อญฺญาปเทเสน อรหตฺตํ พฺยากาสิฯ

วิมลโกณฺฑญฺญเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. อุเกฺขปกตวจฺฉเตฺถรคาถาวณฺณนา

อุเกฺขปกตวจฺฉสฺสาติ อายสฺมโต อุเกฺขปกตวจฺฉเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โสปิ กิร ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ ปุญฺญํ อุปจิโนฺต อิโต จตุนวุเต กปฺเป สิทฺธตฺถสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต สตฺถารํ อุทฺทิสฺส มาฬํ กโรนฺตสฺส ปูคสฺส เอกตฺถมฺภํ อลภนฺตสฺส ถมฺภํ ทตฺวา สหายกิจฺจํ อกาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเม

มน เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา อปราปรํ ปุญฺญานิ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรนฺโต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ อญฺญตรสฺส พฺราหฺมณสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ, **วโจฺฉ**ติสฺส โคตฺตโต อาคตนามํฯ โส สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา โกสลรเฎฺฐ คามกาวาเส วสโนฺต อาคตาคตานํ ภิกฺขูนํ สนฺติเก ธมฺมํ ปริยาปุณาติฯ ''อยํ วินโย อิทํ สุตฺตนฺตํ อยํ อภิธโมฺม''ติ ปน ปริเจฺฉทํ น ชานาติฯ อเถกทิวสํ อายสฺมนฺตํ ธมฺมเสนาปติํ ปุจฺฉิตฺวา ยถาปริเจฺฉทํ สพฺพํ สลฺลเกฺขสิฯ ธมฺมสงฺคีติยา ปุเพฺพปิ ปิฎกาทิสมญฺญา ปริยตฺติสทฺธเมฺม ววตฺถิตา เอว, ยโต ภิกฺขูนํ วินยธราทิโวหาโรฯ โส เตปิฎกํ พุทฺธวจนํ อุคฺคณฺหโนฺต ปริปุจฺฉโนฺต ตตฺถ วุเตฺต รูปารูปธเมฺม สลฺลเกฺขตฺวา วิปสฺสนํ ปฎฺฐเปตฺวา สมฺมสโนฺต นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๒.๑๓-๒๖) –

''สิทฺธตฺถสฺส ภควโต, มหาปูคคโณ อหุ;
สรณํ คตา จ เต พุทฺธํ, สทฺทหนฺติ ตถาคตํฯ

''สเพฺพ สงฺคมฺม มเนฺตตฺวา, มาฬํ กุพฺพนฺติ สตฺถุโน;
เอกตฺถมฺภํ อลภนฺตา, วิจินนฺติ พฺรหาวเนฯ

''เตหํ อรเญฺญ ทิสฺวาน, อุปคมฺม คณํ ตทา;
อญฺชลิํ ปคฺคเหตฺวาน, ปฏิปุจฺฉิํ คณํ อหํฯ

''เต เม ปุฎฺฐา วิยากํสุ, สีลวโนฺต อุปาสกา;
มาฬํ มยํ กตฺตุกามา, เอกตฺถโมฺภ น ลพฺภติฯ

''เอกตฺถมฺภํ มมํ เทถ, อหํ ทสฺสามิ สตฺถุโน;
อาหริสฺสามหํ ถมฺภํ, อโปฺปสฺสุกฺกา ภวนฺตุ เตฯ

''เต เม ถมฺภํ ปเวจฺฉิํสุ, ปสนฺนา ตุฎฺฐมานสา;
ตโต ปฏินิวตฺติตฺวา, อคมํสุ สกํ ฆรํฯ

''อจิรํ คเต ปูคคเณ, ถมฺภํ อหาสหํ ตทา;
หโฎฺฐ หเฎฺฐน จิเตฺตน, ปฐมํ อุสฺสเปสหํฯ

''เตน จิตฺตปฺปสาเทน, วิมานํ อุปปชฺชหํ;
อุพฺพิทฺธํ ภวนํ มยฺหํ, สตฺตภูมํ สมุคฺคตํฯ

''วชฺชมานาสุ เภรีสุ, ปริจาเรมหํ สทา;
ปญฺจปญฺญาสกปฺปมฺหิ, ราชา อาสิํ ยโสธโรฯ

''ตตฺถาปิ ภวนํ มยฺหํ, สตฺตภูมํ สมุคฺคตํ;
กูฎาคารวรูเปตํ, เอกตฺถมฺภํ มโนรมํฯ

''เอกวีสติกปฺปมฺหิ , อุเทโน นาม ขตฺติโย;
ตตฺราปิ ภวนํ มยฺหํ, สตฺตภูมํ สมุคฺคตํฯ

''ยํ ยํ โยนุปปชฺชามิ, เทวตฺตํ อถ มานุสํ;

อนุโภมิ สุขํ สพฺพํ, เอกตฺถมฺภสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘จตุนฺนวุติโต กปฺเป, ยํ ถมฺภมททํ ตทา;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, เอกตฺถมฺภสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา กตกิจฺจตฺตา อกิลาสุภาเว ฐิโต อตฺตโน สนฺติกํ อุปคตานํ คหฏฺฐปพฺพชิตานํ อนุกมฺปํ อุปาทาย เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ วีมํสิตฺวา ธมฺมํ เทเสสิฯ เทเสนฺโต จ เอกทิวสํ อตฺตานํ ปรํ วิย กตฺวา ทเสฺสนฺโต –

๖๕. ‘‘อุเกฺขปกตวจฺฉสฺส, สงฺกลิตํ พหูหิ วเสฺสหิ;
ตํ ภาสติ คหฏฺฐานํ, สุนิสิโนฺน อุฬารปาโมโชฺช’’ติฯ – คาถํ อภาสิ;

ตตฺถ **อุเกฺขปกตวจฺฉสฺสา**ติ กตอุเกฺขปวจฺฉสฺส, ภิกฺขุโน สนฺติเก วิสุํ วิสุํ อุคฺคหิตํ วินยปเทสํ สุตฺตปเทสํ อภิธมฺมปเทสญฺจ ยถาปริเจฺฉทํ วินยสุตฺตาภิธมฺมานํเยว อุปริ ขิปิตฺวา สชฺฌายนวเสน ตตฺถ ตเตฺถว ปกฺขิปิตฺวา ฐิตวเจฺฉนาติ อโตฺถ กรณเตฺถ หิ อิทํ สามิวจนํฯ **สงฺกลิตํ พหูหิ วเสฺสหี**ติ พหุเกหิ สํวจฺฉเรหิ สมฺปิณฺฑนวเสน หทเย ฐปิตํฯ ‘‘สงฺขลิต’’นฺติปิ ปาโฐ, สงฺขลิตํ วิย กตํ เอกาพทฺธวเสน วาจุคฺคตํ กตํฯ ยํ พุทฺธวจนนฺติ วจนเสโสฯ **ตนฺ**ติ ตํ ปริยตฺติธมฺมํ **ภาสติ** กเถติฯ **คหฏฺฐานนฺ**ติ เตสํ เยภุยฺยตาย วุตฺตํฯ **สุนิสิโนฺน**ติ ตสฺมึ ธเมฺม สมฺมา นิจฺจโล นิสิโนฺน, ลาภสกฺการาทึ อปจฺจาสีสโนฺต เกวลํ วิมุตฺตายตนสีเสเยว ฐตฺวา กเถตีติ อโตฺถฯ เตนาห **‘‘อุฬารปาโมโชฺช’’**ติ ผลสมาปตฺติสุขวเสน ธมฺมเทสนาวเสเนว จ อุปฺปนฺนอุฬารปาโมโชฺชติฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘ยถา ยถาวุโส ภิกฺขุ, ยถาสุตํ ยถาปริยตฺตํ ธมฺมํ วิตฺถาเรน ปเรสํ เทเสติ ตถา ตถา โส ตสฺมึ ธเมฺม ลภติ อตฺถเวทํ, ลภติ ธมฺมเวทํ, ลภติ ธมฺมูปสํหิตํ ปาโมชฺช’’นฺติ อาทิ (ที. นิ. ๓.๓๕๕)ฯ

อุเกฺขปกตวจฺฉเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. เมฆิยเตฺถรคาถาวณฺณนา

อนุสาสิ มหาวีโรติ อายสฺมโต เมฆิยเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว กุสลพีชานิ โรเปโนฺต อิโต เอกนวุเต กปฺเป วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปาปุณิฯ ตสฺมิญฺจ สมเย วิปสฺสี ภควา พุทฺธกิจฺจสฺส ปริโยสานมาคมฺม อายุสงฺขารํ โอสฺสชฺชิฯ เตน ปถวีกมฺปาทีสุ อุปฺปเนฺนสุ มหาชโน ภีตตสิโต อโหสิฯ อถ นํ เวสฺสวโณ มหาราชา ตมตฺถํ วิภาเวตฺวา สมสฺสาเสสิฯ ตํ สุตฺวา มหาชโน สํเวคปฺปโตฺต อโหสิฯ ตตฺถายํ กุลปุโตฺต พุทฺธานุภาวํ สุตฺวา สตฺถริ สญฺชาตคารวพหุมาโน อุฬารํ ปีติโสมนสฺสํ ปฏิสํเวเทสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท กปิลวตฺถุสฺมึ สากิยราชกุเล นิพฺพตฺติ, ตสฺส **เมฆิโย**ติ นามํ อโหสิฯ โส วยปฺปโตฺต สตฺถุ สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา ภควนฺตํ อุปฏฺฐหโนฺต ภควติ ชาลิกายํ วิหรเนฺต กิมิกาลาย นทิยา ตีเร รมณียํ อมฺพวนํ ทิสฺวา ตตฺถ วิหริตุกาโม เทฺว วาเร ภควตา วาเรตฺวา ตติยวารํ วิสฺสชฺชิโต ตตฺถ คนฺตฺวา มิจฺฉาวิตกฺกมกฺขิกาหิ ขชฺชมาโน จิตฺตสมาธึ อลภิตฺวา สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ตมตฺถํ อาโรเจสิฯ อถสฺส ภควา ‘‘อปริปกฺกาย, เมฆิย, เจโตวิมุตฺติยา ปญฺจ ธมฺมา ปริปากาย สํวตฺตนฺตี’’ติ

อาทินา (อุทา. ๓๑) โอวาทํ อทาสิฯ โส ตสฺมึ โอวาเท ฐตฺวา วิปสฺสนํ วฑฺเฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๒.๕๗-๖๕) –

> ‘‘ยทา วิปสฺสี โลกคฺโค, อายุสงฺขารโมสฺสชิ;
> ปถวี สมฺปกมฺปิตฺถ, เมทนี ชลเมขลาฯ
>
> ‘‘โอตตํ วิตตํ มยฺหํ, สุวิจิตฺตวฏํสกํ;
> ภวนมฺปิ ปกมฺปิตฺถ, พุทฺธสฺส อายุสงฺขเยฯ
>
> ‘‘ตาโส มยฺหํ สมุปฺปนฺโน, ภวเน สมฺปกมฺปิเต;
> อุปฺปาโท นุ กิมตฺถาย, อาโลโก วิปุโล อหุฯ
>
> ‘‘เวสฺสวโณ อิธาคมฺม, นิพฺพาเปสิ มหาชนํ;
> ปาณภูเต ภยํ นตฺถิ, เอกคฺคา โหถ สํวุตาฯ
>
> ‘‘อโห พุทฺโธ อโห ธมฺโม, อโห โน สตฺถุ สมฺปทา;
> ยสฺมึ อุปฺปชฺชมานมฺหิ, ปถวี สมฺปกมฺปติฯ
>
> ‘‘พุทฺธานุภาวํ กิตฺเตตฺวา, กปฺปํ สคฺคมฺหิ โมทหํ;
> อวเสเสสุ กปฺเปสุ, กุสลํ จริตํ มยาฯ
>
> ‘‘เอกนวุติโต กปฺเป, ยํ สญฺญมลภึ ตทา;
> ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, พุทฺธสญฺญายิทํ ผลํฯ
>
> ‘‘อิโต จุทฺทสกปฺปมฺหิ, ราชา อาสึ ปตาปวา;
> สมิโต นาม นาเมน, จกฺกวตฺตี มหพฺพโลฯ
>
> ‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา สตฺถุ สมฺมุขา โอวาทํ ลภิตฺวา ‘‘มยา อรหตฺตํ อธิคต’’นฺติ อญฺญํ พฺยากโรนฺโต –

> **๖๖**. ‘‘อนุสาสิ มหาวีโร, สพฺพธมฺมาน ปารคู;
> ตสฺสาหํ ธมฺมํ สุตฺวาน, วิหาสึ สนฺติเก สโต;
> ติโสฺส วิชฺชา อนุปฺปตฺตา, กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ – คาถํ อภาสิ;

ตตฺถ **อนุสาสี**ติ ‘‘อปริปกฺกาย, เมฆิย, เจโตวิมุตฺติยา ปญฺจ ธมฺมา ปริปากาย สํวตฺตนฺตี’’ติอาทินา โอวทิ อนุสิฏฺฐึ อทาสิฯ **มหาวีโร**ติ มหาวิกฺกนฺโต, วีริยปารมิปาริปูริยา จตุรงฺคสมนฺนาคตวีริยาธิฏฺฐาเนน อนญฺญสาธารณจตุพฺพิธสมฺมปฺปธานสมฺปตฺติยา จ มหาวีริโยติ อโตฺถฯ **สพฺพธมฺมาน ปารคู**ติ สเพฺพสญฺจ เญยฺยธมฺมานํ ปารํ ปริยนฺตํ ญาณคมเนน คโต อธิคโตติ สพฺพธมฺมาน ปารคู, สพฺพญฺญูติ อโตฺถฯ สเพฺพสํ วา สงฺขตธมฺมานํ ปารภูตํ นิพฺพานํ สยมฺภูญาเณน คโต อธิคโตติ สพฺพธมฺมาน ปารคูฯ **ตสฺสาหํ ธมฺมํ สุตฺวานา**ติ ตสฺส พุทฺธสฺส ภควโต สามุกฺกํสิกํ ตํ จตุสจฺจธมฺมํ สุณิตฺวาฯ **วิหาสึ สนฺติเก**ติ อมฺพวเน มิจฺฉาวิตเกฺกหิ อุปทฺทุโต จาลิกา วิหารํ คนฺตฺวา สตฺถุ สมีเปเยว วิหาสึฯ **สโต**ติ สติมา, สมถวิปสฺสนาภาวนาย อปฺปมโตฺตติ อโตฺถฯ **อห**นฺติ อิทํ ยถา ‘‘อนุสาสี’’ติ เอตฺถ ‘‘ม’’นฺติ เอวํ ‘‘วิชฺชา อนุปฺปตฺตา, กตํ

พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติ เอตฺถ ‘‘มยา’’ติ ปริณาเมตพฺพํฯ **‘‘กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’**นฺติ จ อิมินา ยถาวุตฺตํ วิชฺชาตฺตยานุปฺปตฺติเมว สตฺถุ โอวาทปฏิกรณภาวทสฺสเนน ปริยายนฺตเรน ปกาเสติฯ สีลกฺขนฺธาทิปริปูรณเมว หิ สตฺถุ สาสนการิตาฯ

เมฆิยเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. เอกธมฺมสวนียเตฺถรคาถาวณฺณนา

กิเลสา ฌาปิตา มยฺหนฺติ อายสฺมโต เอกธมฺมสวนียเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โส กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล รุกฺขเทวตา หุตฺวา นิพฺพโตฺต กติปเย ภิกฺขู มคฺคมูเฬฺห มหารเญฺญ วิจรเนฺต ทิสฺวา อนุกมฺปมาโน อตฺตโน ภวนโต โอตริตฺวา เต สมสฺสาเสตฺวา โภเชตฺวา ยถาธิเปฺปตฏฺฐานํ ปาเปสิฯ โส เตน ปุเญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต กสฺสเป ภควติ โลเก อุปฺปชฺชิตฺวา กตพุทฺธกิเจฺจ ปรินิพฺพุเต ตสฺมิํ กาเล พาราณสิราชา กิกี นาม อโหสิฯ ตสฺมิํ กาลงฺกเต ตสฺส ปุตฺโต ปฐวินฺทราชา นาม ปุโตฺต อาสิฯ ตสฺส ปุโตฺต สุสาโม นามฯ ตสฺส ปุโตฺต กิกีพฺรหฺมทโตฺต นาม หุตฺวา รชฺชํ กาเรโนฺต สาสเน อนฺตรหิเต ธมฺมสฺสวนํ อลภโนฺต, ‘‘โย ธมฺมํ เทเสติ, ตสฺส สหสฺสํ ทมฺมี’’ติ โฆสาเปตฺวา เอกมฺปิ ธมฺมกถิกํ อลภโนฺต, ‘‘มยฺหํ ปิตุปิตามหาทีนํ กาเล ธโมฺม สํวตฺตติ, ธมฺมกถิกา สุลภา อเหสุํฯ อิทานิ ปน จตุปฺปทิกคาถามตฺตมฺปิ กเถโนฺต ทุลฺลโภฯ ยาว ธมฺมสญฺญา น วินสฺสติ, ตาวเทว ปพฺพชิสฺสามี’’ติ รชฺชํ ปหาย หิมวนฺตํ อุทฺทิสฺส คจฺฉนฺตํ สโกฺก เทวราชา อาคนฺตฺวา, ‘‘อนิจฺจา วต สงฺขารา’’ติ คาถาย ธมฺมํ กเถตฺวา นิวเตฺตสิฯ โส นิวตฺติตฺวา พหุํ ปุญฺญํ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท เสตพฺยนคเร เสฏฺฐิกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วยปฺปโตฺต ภควติ เสตพฺยนคเร สิํสปาวเน วิหรเนฺต สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิฯ ตสฺส สตฺถา อชฺฌาสยํ โอโลเกตฺวา, ‘‘อนิจฺจา วต สงฺขารา’’ติ อิมาย คาถาย ธมฺมํ เทเสสิฯ ตสฺส ตตฺถ กตาธิการตาย โส อนิจฺจสญฺญาย ปากฏตรํ หุตฺวา อุปฏฺฐิตาย ปฏิลทฺธสํเวโค ปพฺพชิตฺวา ธมฺมสมฺมสนํ ปฏฺฐเปตฺวา ทุกฺขสญฺญํ อนตฺตสญฺญญฺจ มนสิกโรโนฺต วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๒.๖๖-๗๑) –

‘‘ปทุมุตฺตรพุทฺธสฺส, สาวกา วนจาริโน;
วิปฺปนฏฺฐา พฺรหารเญฺญ, อนฺธาว อนุสุยฺยเรฯ

‘‘อนุสฺสริตฺวา สมฺพุทฺธํ, ปทุมุตฺตรนายกํ;
ตสฺส เต มุนิโน ปุตฺตา, วิปฺปนฏฺฐา มหาวเนฯ

‘‘ภวนา โอรุหิตฺวาน, อคมิํ ภิกฺขุสนฺติกํ;
เตสํ มคฺคญฺจ อาจิกฺขิํ, โภชนญฺจ อทาสหํฯ

‘‘เตน กเมฺมน ทฺวิปทินฺท, โลกเชฏฺฐ นราสภ;
ชาติยา สตฺตวโสฺสหํ, อรหตฺตมปาปุณิํฯ

‘‘สจกฺขู นาม นาเมน, ทฺวาทส จกฺกวตฺติโน;
สตฺตรตนสมฺปนฺนา, ปญฺจกปฺปสเต อิโตฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

ตสฺส เอเกเนว ธมฺมสฺสวเนน นิปฺผนฺนกิจฺจตฺตา **เอกธมฺมสวนีโย**เตฺวว สมญฺญา อโหสิฯ โส อรหา หุตฺวา อญฺญํ พฺยากโรนฺโต –

๖๗. ‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ, ภวา สเพฺพ สมูหตา;
วิกฺขีโณ ชาติสํสาโร, นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโว’’ติฯ – คาถํ อภาสิ;

ตตฺถ **กิเลสา**ติ ยสฺมึ สนฺตาเน อุปฺปนฺนา, ตํ กิเลเสนฺติ วิพาเธนฺติ อุปตาเปนฺติ วาติ กิเลสา, ราคาทโยฯ **ฌาปิตา**ติ อินฺทคฺคินา วิย รุกฺขคจฺฉาทโย อริยมคฺคญาณคฺคินา สมูลํ ทฑฺฒาฯ **มยฺหนฺ**ติ มยา, มม สนฺตาเน วาฯ ***ภวา สเพฺพ สมูหตา***ติ กามกมฺมภวาทโย สเพฺพ ภวา สมุคฺฆาฏิตา กิเลสานํ ฌาปิตตฺตาฯ สติ หิ กิเลสวฏฺฏ กมฺมวฏฺฏน ภวิตพฺพํฯ กมฺมภวานํ สมูหตตฺตา เอว จ อุปปตฺติภวาปิ สมูหตา เอว อนุปฺปตฺติธมฺมตาย อาปาทิตตฺตาฯ **วิกฺขีโณ ชาติสํสาโร**ติ ชาติอาทิโก –

‘‘ขนฺธานญฺจ ปฏิปาฏิ, ธาตุอายตนาน จ;
อโพฺพจฺฉินฺนํ วตฺตมานา, สํสาโรติ ปวุจฺจตี’’ติฯ –

วุตฺตลกฺขโณ สํสาโร วิเสสโต ขีโณ, ตสฺมา **นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโว**ฯ ยสฺมา อายตึ ปุนพฺภโว นตฺถิ, ตสฺมา วิกฺขีโณ ชาติสํสาโรฯ ตสฺมา จ ปุนพฺภโว นตฺถิ, ยสฺมา ภวา สเพฺพ สมูหตาติ อาวเตฺตตฺวา วตฺตพฺพํฯ อถ วา วิกฺขีโณ ชาติสํสาโร, ตโต เอว นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโวติ โยเชตพฺพํฯ

เอกธมฺมสวนียเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. เอกุทานิยเตฺถรคาถาวณฺณนา

อธิเจตโส อปฺปมชฺชโตติ อายสฺมโต เอกุทานิยเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ ปุญฺญํ อุปจินโนฺต อตฺถทสฺสิสฺส ภควโต กาเล ยกฺขเสนาปติ หุตฺวา นิพฺพโตฺต สตฺถริ ปรินิพฺพุเต, ‘‘อลาภา วต เม, ทุลฺลทฺธํ วต เม, โยหํ สตฺถุธรมานกาเล ทานาทิปุญฺญํ กาตุํ นาลตฺถ’’นฺติ ปริเทวโสกมาปโนฺน อโหสิฯ อถ นํ สาคโร นาม สตฺถุ สาวโก โสกํ วิโนเทตฺวา สตฺถุ ถูปปูชายํ นิโยเชสิฯ โส ปญฺจ วสฺสานิ ถูปํ ปูเชตฺวา ตโต จุโต เตน ปุเญฺญน เทวมนุเสฺสสุ เอว สํสรโนฺต กสฺสปสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต กาเลน กาลํ สตฺถุ สนฺติกํ อุปสงฺกมิฯ ตสฺมิญฺจ สมเย สตฺถา **‘‘อธิเจตโส’’**ติ คาถาย สาวเก อภิณฺหํ โอวทิฯ โส ตํ สุตฺวา สทฺธาชาโต ปพฺพชิฯ ปพฺพชิตฺวา จ ปน ตเมว คาถํ ปุนปฺปุนํ ปริวเตฺตติฯ โส ตตฺถ วีสติวสฺสสหสฺสานิ สมณธมฺมํ กโรโนฺต ญาณสฺส อปริปกฺกตฺตา วิเสสํ นิพฺพเตฺตตุ นาสกฺขิฯ ตโต ปน จุโต เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา อปราปรํ สุคตีสุเยว สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ วิภวสมฺปนฺนสฺส พฺราหฺมณสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพโตฺต วิญฺญุตํ ปตฺวา เชตวนปฏิคฺคหณสมเย พุทฺธานุภาวํ ทิสฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา กตปุพฺพกิโจฺจ อรเญฺญ วิหรโนฺต สตฺถุ สนฺติกํ อคมาสิฯ ตสฺมิญฺจ สมเย สตฺถา อายสฺมนฺตํ สาริปุตฺตํ อตฺตโน อวิทูเร อธิจิตฺตมนุยุตฺตํ ทิสฺวา **‘‘อธิเจตโส’’**ติ อิมํ อุทานํ อุทาเนสิฯ ตํ สุตฺวา อยํ จิรกาลํ ภาวนาย อรเญฺญ วิหรโนฺตปิ กาเลน กาลํ ตเมว คาถํ อุทาเนติ, เตนสฺส **เอกุทานิโย**ติ สมญฺญา อุทปาทิฯ โส อเถกทิวสํ จิเตฺตกคฺคตํ ลภิตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๒.๗๒-๘๑) –

‘‘อตฺถทสฺสิมฺหิ สุคเต, นิพฺพุเต สมนนฺตรา;
ยกฺขโยนึ อุปปชฺชึ, ยสํ ปโตฺต จหํ ตทาฯ

‘‘ทุลฺลทฺธํ วต เม อาสิ, ทุปฺปภาตํ ทุรุฏฺฐิตํ;
ยํ เม โภเค วิชฺชมาเน, ปรินิพฺพายิ จกฺขุมาฯ

‘‘มม สงฺกปฺปมญฺญาย, สาคโร นาม สาวโก;
มมุทฺธริตุกาโม โส, อาคจฺฉิ มม สนฺติกํฯ

‘‘กึ นุ โสจสิ มา ภายิ, จร ธมฺมํ สุเมธส;
อนุปฺปทินฺนา พุเทฺธน, สเพฺพสํ พีชสมฺปทาฯ

‘‘โย เจ ปูเรยฺย สมฺพุทฺธํ, ติฏฺฐนฺตํ โลกนายกํ;
ธาตุํ สาสปมตฺตมฺปิ, นิพฺพุตสฺสาปิ ปูชเยฯ

‘‘สเม จิตฺตปฺปสาทมฺหิ, สมํ ปุญฺญํ มหคฺคตํ;
ตสฺมา ถูปํ กริตฺวาน, ปูเชหิ ชินธาตุโยฯ

‘‘สาครสฺส วโจ สุตฺวา, พุทฺธถูปํ อกาสหํ;
ปญฺจวเสฺส ปริจรึ, มุนิโน ถูปมุตฺตมํฯ

‘‘เตน กเมฺมน ทฺวิปทินฺท, โลกเชฏฺฐ นราสภ;
สมฺปตฺตึ อนุโภตฺวาน, อรหตฺตมปาปุณึฯ

‘‘ภูริปญฺญา จ จตฺตาโร, สตฺตกปฺปสเต อิโต;
สตฺตรตนสมฺปนฺนา, จกฺกวตฺตี มหพฺพลาฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา วิมุตฺติสุเขน วิหรโนฺต เอกทิวสํ อายสฺมตา ธมฺมภณฺฑาคาริเกน ปฏิภานํ วีมํสิตุํ, ‘‘อาวุโส, มยฺหํ ธมฺมํ ภณาหี’’ติ อชฺฌิโฏฺฐ จิรกาลปริจิตตฺตา –

๖๘. ‘‘อธิเจตโส อปฺปมชฺชโต, มุนิโน โมนปเถสุ สิกฺขโต;
โสกา น ภวนฺติ ตาทิโน, อุปสนฺตสฺส สทา สตีมโต’’ติฯ (อุทา. ๓๗) –

อิมเมว คาถํ อภาสิฯ

ตตฺถ **อธิเจตโส**ติ อธิจิตฺตวโต, สพฺพจิตฺตานํ อธิเกน อรหตฺตผลจิเตฺตน สมนฺนาคตสฺสาติ อโตฺถฯ **อปฺปมชฺชโต**ติ นปฺปมชฺชโต, อปฺปมาเทน อนวชฺชธเมฺมสุ สาตจฺจกิริยาย สมนฺนาคตสฺสาติ วุตฺตํ โหติฯ **มุนิโน**ติ ‘‘โย มุนาติ อุโภ โลเก, มุนิ เตน ปวุจฺจตี’’ติ (ธ. ป. ๒๖๙; มหานิ. ๑๔๙; จูฬนิ. เมตฺตคูมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๒๑) เอวํ อุภยโลกมุนเนน วา, โมนํ วุจฺจติ ญาณํ, เตน อรหตฺตผลปญฺญาสงฺขาเตน โมเนน สมนฺนาคตตาย วา ขีณาสโว มุนิ นาม, ตสฺส มุนิโนฯ **โมนปเถสุ สิกฺขโต**ติ อรหตฺตญาณสงฺขาตสฺส โมนสฺส ปเถสุ อุปายมเคฺคสุ สตฺตตึส โพธิปกฺขิยธเมฺมสุ, ตีสุ วา สิกฺขาสุ สิกฺขโตฯ อิทญฺจ ปุพฺพภาคปฏิปทํ คเหตฺวา วุตฺตํฯ ปรินิฏฺฐิตสิโกฺข หิ อรหา, ตสฺมา เอวํ สิกฺขโต, อิมาย สิกฺขาย มุนิภาวํ ปตฺตสฺส มุนิโนติ เอวเมตฺถ อ

โต฿ ทฏฺฐโพฺพฯ ยสฺมา เจตเทวํ ตสฺมา เหฏฺฐิมมคฺคผลจิตฺตานํ วเสน อธิเจตโส, จตุสจฺจส โมฺพธิปฏิปตฺติยํ อปฺปมาทวเสน อปฺปมชฺชโต, อคฺคมคฺคญาณสมนฺนาคเมน มุนิโนติ เอวเม เตสํ ปทานํ อโต฿ ยุชฺชติเยวฯ อถ วา ‘‘อปฺปมชฺชโต สิกฺขโต’’ ปธานเหตู อกฺขาตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ ตสฺมา อปฺปมชฺชนเหตุ สิกฺขนเหตุ จ อธิเจตโสติ อโต฿ฯ

โสกา น ภวนฺติ ตาทิโนติ ตาทิสสฺส ขีณาสวมุนิโน อพฺภนฺตเร อิฏฺฐวิโยคาทิวตฺถุกา โสกา จิตฺตสนฺตาปา น โหนฺติฯ อถ วา ตาทิลกฺขณปฺปตฺตสฺส อเสกฺขมุนิโน โสกา น ภวนฺตีติฯ **อุปสนฺตสฺสา**ติ ราคาทีนํ อจฺจนฺตูปสเมน อุปสนฺตสฺสฯ **สทา สตีมโต**ติ สติเวปุลฺลปฺปตฺติยา นิจฺจกาลํ สติยา อวิรหิตสฺสฯ

เอต฿ จ ‘‘อธิเจตโส’’ติ อิมินา อธิจิตฺตสิกฺขา, ‘‘อปฺปมชฺชโต’’ติ อิมินา อธิสีลสิกฺขา, ‘‘มุนิโน โมนปเถสุ สิกฺขโต’’ติ เอเตหิ อธิปญฺญาสิกฺขาฯ ‘‘มุนิโน’’ติ วา เอเตน อธิปญฺญาสิกฺขา, ‘‘โมนปเถสุ สิกฺขโต’’ติ เอเตน ตาสํ โลกุตฺตรสิกฺขานํ ปุพฺพภาคปฏิปทา, ‘‘โสกา น ภวนฺตี’’ติอาทีหิ สิกฺขาปาริปูริยา อานิสํสา ปกาสิตาติ เวทิตพฺพํ อยเมว จ เถรสฺส อญฺญาพฺยากรณคาถา อโหสิฯ

เอกุทานิยเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. ฉนฺนเตฺถรคาถาวณฺณนา

สุตฺวาน ธมฺมํ มหโต มหารสนฺติ อายสฺมโต ฉนฺนเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ ปุญฺญํ อุปจินโนฺต สิทฺธตฺถสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ สิทฺธตฺถํ ภควนฺตํ อญฺญตรํ รุกฺขมูลํ อุปคจฺฉนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนจิโตฺต มุทุสมฺผสฺสํ ปณฺณสนฺถรํ สนฺถริตฺวา อทาสิฯ ปุเปฺผหิ จ สมนฺตโต โอกิริตฺวา ปูชํ อกาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา ปุนปิ อปราปรํ ปุญฺญานิ กตฺวา สุคตีสุเยว สํสรโนฺต อมฺหากํ ภควโต กาเล สุโทฺธทนมหาราชสฺส เคเห ทาสิยา กุจฺฉิมฺหิ นิพฺพตฺติ, **ฉโนฺน**ติสฺส นามํ อโหสิ, โพธิสเตฺตน สหชาโตฯ โส สตฺถุ ญาติสมาคเม ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา ภควติ เปเมน, ‘‘อมฺหากํ พุโทฺธ, อมฺหากํ ธโมฺม’’ติ มมตฺตํ อุปฺปาเทตฺวา สิเนหํ ฉินฺทิตุํ อสโกฺกโนฺต สมณธมฺมํ อกตฺวา สตฺถริ ปรินิพฺพุเต สตฺถารา อาณตฺตวิธินา กเตน พฺรหฺมทเณฺฑน สนฺตชฺชิโต สํเวคปฺปโตฺต หุตฺวา สิเนหํ ฉินฺทิตฺวา วิปสฺสโนฺต นจิเรเนว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๐.๔๕-๕๐) –

> ‘‘สิทฺธตฺถสฺส ภควโต, อทาสึ ปณฺณสนฺถรํ;
> สมนฺตา อุปหารญฺจ, กุสุมํ โอกิรึ อหํฯ
>
> ‘‘ปาสาเทวํ คุณํ รมฺมํ, อนุโภมิ มหารหํ;
> มหคฺฆานิ จ ปุปฺผานิ, สยเนภิสวนฺติ เมฯ
>
> ‘‘สยเนหํ ตุวฏฺฏามิ, วิจิเตฺต ปุปฺผสนฺถเต;
> ปุปฺผวุฏฺฐิ จ สยเน, อภิวสฺสติ ตาวเทฯ
>
> ‘‘จตุนฺนวุติโต กเปฺป, อทาสึ ปณฺณสนฺถรํ;
> ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, สนฺถรสฺส อิทํ ผลํฯ

‘‘ติณสนฺถรกา นาม, สเตฺตเต จกฺกวตฺติโน;
อิโต เต ปญฺจเม กเปฺป, อุปฺปชฺชึสุ ชนาธิปาฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ
อรหตฺตํ ปน ปตฺวา วิมุตฺติสุขสนฺตปฺปิโต ปีติเวควิสฺสฏฺฐํ อุทานํ อุทาเนโนฺต –

๖๙. ‘‘สุตฺวาน ธมฺมํ มหโต มหารสํ,
สพฺพญฺญุตญฺญาณวเรน เทสิตํ;
มคฺคํ ปปชฺชึ อมตสฺส ปตฺติยา,
โส โยคเกฺขมสฺส ปถสฺส โกวิโท’’ติฯ – คาถํ อภาสิ;

ตตฺถ **สุตฺวานา**ติ สุณิตฺวา, โสเตน คเหตฺวา โอหิตโสโต โสตทฺวารานุสาเรน อุปธาเรตฺวาฯ **ธมฺม**นฺติ จตุสจฺจธมฺมํฯ **มหโต**ติ ภควโตฯ ภควา หิ มหเนฺตหิ อุฬารตเมหิ สีลาทิคุเณหิ สมนฺนาคตตฺตา, สเทวเกน โลเกน วิเสสโต มหนียตาย จ ‘‘มหา’’ติ วุจฺจติ, ยา ตสฺส **มหาสมโณ**ติ สมญฺญา ชาตาฯ นิสฺสกฺกวจนเญฺจตํ ‘‘มหโต ธมฺมํ สุตฺวานา’’ติฯ **มหารส**นฺติ วิมุตฺติรสสฺส ทายกตฺตา อุฬารรสํฯ **สพฺพญฺญุตญฺญาณวเรน เทสิต**นฺติ สพฺพํ ชานาตีติ สพฺพญฺญู, ตสฺส ภาโว สพฺพญฺญุตาฯ ญาณเมว วรํ, ญาเณสุ วา วรนฺติ ญาณวรํ, สพฺพญฺญุตา ญาณวรํ เอตสฺสาติ สพฺพญฺญุตญฺญาณวโร, ภควาฯ เตน สพฺพญฺญุตญฺญาณสงฺขาตอคฺคญาเณน วา กรณภูเตน เทสิตํ กถิตํ ธมฺมํ สุตฺวานาติ โยชนาฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ ปรมตฺถทีปนิยํ อิติวุตฺตกวณฺณนายํ วุตฺตนเยน เวทิตพฺพํฯ **มคฺค**นฺติ อฎฺฐงฺคิกํ อริยมคฺคํฯ **ปปชฺชิ**นฺติ ปฎิปชฺชึฯ **อมตสฺส ปตฺติยา**ติ นิพฺพานสฺส อธิคมาย อุปายภูตํ ปฎิปชฺชินฺติ โยชนาฯ **โส**ติ โส ภควาฯ **โยคเกฺขมสฺส ปถสฺส โกวิโท**ติ จตูหิ โยเคหิ อนุปทฺทุตสฺส นิพฺพานสฺส โย ปโถ, ตสฺส โกวิโท ตตฺถ สุกุสโลฯ อยเญฺหตฺถ อโตฺถ – ภควโต จตุสจฺจเทสนํ สุตฺวา อมตาธิคมูปายมคฺคํ อหํ ปฎิปชฺชึ ปฎิปชฺชนมคฺคํ มยา กตํ, โส เอว ปน ภควา สพฺพถา โยคเกฺขมสฺส ปถสฺส โกวิโท, ปรสนฺตาเน วา ปรมเนสุ กุสโล, ยสฺส สํวิธานมาคมฺม อหมฺปิ มคฺคํ ปฎิปชฺชินฺติฯ อยเมว จ เถรสฺส อญฺญาพฺยากรณคาถา อโหสีติฯ

ฉนฺนเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๐. ปุณฺณเตฺถรคาถาวณฺณนา

สีลเมวาติ อายสฺมโต ปุณฺณเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โสปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฎฺฎูปนิสฺสยํ กุสลํ อุปจินโนฺต อิโต เอกนวุเต กเปฺป พุทฺธสุเญฺญ โลเก พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วยปฺปโตฺต พฺราหฺมณสิเปฺปสุ นิปฺผตฺตึ คนฺตฺวา กาเมสุ อาทีนวํ ทิสฺวา ฆราวาสํ ปหาย ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา หิมวนฺตปฺปเทเส ปณฺณกุฎึ กตฺวา วาสํ กเปฺปสิฯ ตสฺส วสนฎฺฐานสฺส อวิทูเร เอกสฺมึ ปพฺภาเร ปเจฺจกพุโทฺธ อาพาธิโก หุตฺวา ปรินิพฺพายิ, ตสฺส ปรินิพฺพานสมเย มหา อาโลโก อโหสิฯ ตํ ทิสฺวา โส, ‘‘กถํ นุ โข อยํ อาโลโก อุปฺปโนฺน’’ติ วีมํสนวเสน อิโต จิโต จ อาหิณฺฑโนฺต ปพฺภาเร ปเจฺจกสมฺพุทฺธํ ปรินิพฺพุตํ ทิสฺวา คนฺธทารูนิ สํกฑฺฒิตฺวา สรีรํ ฌาเปตฺวา คโนฺธทเกน อุปสิญฺจิฯ ตเตฺถโก เทวปุโตฺต อนฺตลิเกฺข ฐตฺวา เอวมาห – ‘‘สาธุ, สาธุ, สปฺปุริส, พหุํ ตยา ปุญฺญํ ปสวเนฺตน ปูริตํ สุคติสํวตฺตนิยํ กมฺมํ เตน ตฺวํ สุคตีสุเยว อุปฺปชฺชิสฺสสิ, ‘ปุโณฺณ’ติ จ เต นามํ ภวิสฺสตี’’ติฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สุนาปรนฺตชนปเท สุปฺปารกปฎฺฎเน คหปติกุเล นิพฺพตฺติ, **ปุโณฺณ**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส วยปฺปโตฺต วาณิชฺชวเสน มหตา สเตฺถน สทฺธึ

สาวตฺถึ คโตฯ เตน จ สมเยน ภควา สาวตฺถิยํ วิหรติฯ อถ โส สาวตฺถิวาสีหิ อุปาสเกหิ สทฺธึ วิหารํ คโต สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา วตฺตปฏิวตฺตหิ อาจริยุปชฺฌาเย อาราเธโนฺต วิหาสิฯ โส เอกทิวสํ สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา, ‘‘สาธุ มํ, ภเนฺต ภควา, สํขิเตฺตน โอวาเทน โอวทตุ, ยมหํ สุตฺวา สุนาปรนฺตชนปเท วิหเรยฺย’’นฺติ อาหฯ ตสฺส ภควา, ‘‘สนฺติ โข, ปุณฺณ, จกฺขุวิเญฺญยฺยา รูปา’’ติอาทินา (ม. นิ. ๓.๓๙๕; สํ. นิ. ๔.๘๘) โอวาทํ ทตฺวา สีหนาทํ นทาเปตฺวา วิสฺสเชฺชสิฯ โส ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา สุนาปรนฺตชนปทํ คนฺตฺวา สุปฺปารกปฏฺฏเน วิหรโนฺต สมถวิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา ติโสฺส วิชฺชา สจฺฉากาสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๔๑.๒๙-๔๔) –

‘‘ปพฺภารกูฏํ นิสฺสาย, สยมฺภู อปราชิโต;
อาพาธิโก จ โส พุโทฺธ, วสติ ปพฺพตนฺตเรฯ

‘‘มม อสฺสมสามนฺตา, ปนาโท อาสิ ตาวเท;
พุเทฺธ นิพฺพายมานมฺหิ, อาโลโก อุทปชฺชถฯ

‘‘ยาวตา วนสณฺฑสฺมึ, อจฺฉโกกตรจฺฉกา;
วาฬา จ เกสรี สเพฺพ, อภิคชฺชึสุ ตาวเทฯ

‘‘อุปฺปาตํ ตมหํ ทิสฺวา, ปพฺภารํ อคมาสหํ;
ตตฺถทฺทสาสึ สมฺพุทฺธํ, นิพฺพุตํ อปราชิตํฯ

‘‘สุผุลฺลํ สาลราชํว, สตรํสึว อุคฺคตํ;
วีตจฺจิกํว องฺคารํ, นิพฺพุตํ อปราชิตํฯ

‘‘ติณํ กฏฺฐญฺจ ปูเรตฺวา, จิตกํ ตตฺถกาสหํ;
จิตกํ สุกตํ กตฺวา, สรีรํ ฌาปยึ อหํฯ

‘‘สรีรํ ฌาปยิตฺวาน, คนฺธโตยํ สโมกิรึ;
อนฺตลิเกฺข ฐิโต ยโกฺข, นามมคฺคหิ ตาวเทฯ

‘‘ยํ ปูริตํ ตยา กิจฺจํ, สยมฺภุสฺส มเหสิโน;
ปุณฺณโก นาม นาเมน, สทา โหหิ ตุวํ มุเนฯ

‘‘ตมฺหา กายา จวิตฺวาน, เทวโลกํ อคจฺฉหํ;
ตตฺถ ทิพฺพมโย คโนฺธ, อนฺตลิกฺขา ปวสฺสติฯ

‘‘ตตฺราปิ นามเธยฺยํ เม, ปุณฺณโกติ อหู ตทา;
เทวภูโต มนุโสฺส วา, สงฺกปฺปํ ปูรยามหํฯ

‘‘อิทํ ปจฺฉิมกํ มยฺหํ, จริโม วตฺตเต ภโว;
อิธาปิ ปุณฺณโก นาม, นามเธยฺยํ ปกาสติฯ

‘‘โตสยิตฺวาน สมฺพุทฺธํ, โคตมํ สกฺยปุงฺควํ;
สพฺพาสเว ปริญฺญาย, วิหรามิ อนาสโวฯ

‘‘เอกนวุติโต กเปฺป, ยํ กมฺมมกรึ ตทา;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, ตนุกิจฺจสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา เถโร พหู มนุสฺเส สาสเน อภิปฺปสาเทสิฯ ยโต ปญฺจสตมตฺตา ปุริสา อุปาสกตฺตํ ปญฺจสตมตฺตา จ อิตฺถิโย อุปาสิกาภาวํ ปฏิเวเทสุํฯ โส ตตฺถ รตฺตจนฺทเนน จนฺทนมาฬํ นาม คนฺธกุฏึ การาเปตฺวา, ‘‘สตฺถา ปญฺจหิ ภิกฺขุสเตหิ สทฺธึ มาฬํ ปฏิจฺฉตู’’ติ ภควนฺตํ ปุปฺผทูเตน นิมเนฺตสิ ฯ ภควา จ อิทฺธานุภาเวน ตตฺตเกหิ ภิกฺขูหิ สทฺธึ ตตฺถ คนฺตฺวา จนฺทนมาฬํ ปฏิคฺคเหตฺวา อรุเณ อนุฏฺฐิเตเยว ปจฺจาคมาสิฯ เถโร อปรภาเค ปรินิพฺพานสมเย อญฺญํ พฺยากโรนฺโต –

๗๐. ‘‘สีลเมว อิธ อคฺคํ, ปญฺญวา ปน อุตฺตโม;
มนุเสฺสสุ จ เทเวสุ, สีลปญฺญาณโต ชย’’นฺติฯ – คาถํ อภาสิ;

ตตฺถ **สีล**นฺติ สีลนฏฺเฐน สีลํ, ปติฏฺฐานฏฺเฐน สมาธานฏฺเฐน จาติ อโตฺถฯ สีลญฺหิ สพฺพคุณานํ ปติฏฺฐา, เตนาห – ‘‘สีเล ปติฏฺฐาย นโร สปโญฺญ’’ติ (สํ. นิ. ๑.๒๓; เปฏโก. ๒๒; วิสุทฺธิ. ๑.๑)ฯ สมาทหติ จ ตํ กายวาจาอวิปฺปกิณฺณํ กโรตีติ อโตฺถฯ ตยิทํ สีลเมว **อคฺคํ** สพฺพคุณานํ มูลภาวโต ปมุขภาวโต จฯ ยถาห – ‘‘ตสฺมาติห, ตฺวํ ภิกฺขุ, อาทิเมว วิโสเธหิ กุสเลสุ ธเมฺมสุฯ โก จาทิ กุสลานํ ธมฺมานํ สีลญฺจ สุวิสุทฺธ’’นฺติ (สํ. นิ. ๕.๓๖๙), ‘‘ปาติโมกฺขนฺติ มุขเมตํ ปมุขเมต’’นฺติ (มหาว. ๑๓๕) จ อาทิฯ **อิธา**ติ นิปาตมตฺตํฯ **ปญฺญวา**ติ ญาณสมฺปโนฺนฯ โส **อุตฺตโม** เสโฏฺฐ ปวโรติ ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย คาถาย ปญฺญายเยว เสฏฺฐภาวํ ทเสฺสติฯ ปญฺญุตฺตรา หิ กุสลา ธมฺมาฯ อิทานิ ตํ สีลปญฺญานํ อคฺคเสฏฺฐภาวํ การณโต ทเสฺสติ **‘‘มนุเสฺสสุ จ เทเวสุ, สีลปญฺญาณโต ชย’’**นฺติ จฯ สีลปญฺญาณเหตุ ปฏิปกฺขชโย กามกิเลสชโย โหตีติ อโตฺถฯ

ปุณฺณเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สตฺตมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. อฏฺฐมวโคฺค

๑. วจฺฉปาลเตฺถรคาถาวณฺณนา

สุสุขุมนิปุณตฺถทสฺสินาติ อายสฺมโต วจฺฉปาลเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อาจินโนฺต เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิโต เอกนวุเต กเปฺป พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา พฺราหฺมณสิเปฺปสุ นิปฺผตฺตึ คนฺตฺวา อคฺคึ ปริจรโนฺต เอกทิวสํ มหติยา กํสปาติยา ปายาสํ อาทาย ทกฺขิเณยฺยํ ปริเยสโนฺต วิปสฺสึ ภควนฺตํ อากาเส จงฺกมนฺตํ ทิสฺวา อจฺฉริยพฺภุตจิตฺตชาโต ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา ทาตุกามตํ ทเสฺสสิฯ ปฏิคฺคเหสิ ภควา อนุกมฺปํ อุปาทายฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท ราชคเห วิภวสมฺปนฺนสฺส พฺราหฺมณสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ, **วจฺฉปาโล**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส พิมฺพิสารสมาคเม อุรุเวลกสฺสปเตฺถเรน อิทฺธิปาฏิหาริยํ ทเสฺสตฺวา สตฺถุ ปรมนิปจฺจกาเร กเต ตํ ทิสฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา สตฺตาหปพฺพชิโต เอว วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๓.๒๖-๓๔) –

‘‘สุวณฺณวโณฺณ สมฺพุโทฺธ, พาตฺตึสวรลกฺขโณ;
ปวนา อภินิกฺขโนฺต, ภิกฺขุสงฺฆปุรกฺขโต ฯ

‘‘มหจฺจา กํสปาติยา, วเฑฺฒตฺวา ปายสํ อหํ;
อาหุตึ ยิฏฺฐุกาโม โส, อุปเนสึ พลึ อหํ ฯ

‘‘ภควา ตมฺหิ สมเย, โลกเชฏฺโฐ นราสโภ;
จงฺกมํ สุสมารูโฬฺห, อมฺพเร อนิลายเน ฯ

‘‘ตญฺจ อจฺฉริยํ ทิสฺวา, อพฺภุตํ โลมหํสนํ;
ฐปยิตฺวา กํสปาตึ, วิปสฺสึ อภิวาทยึ ฯ

‘‘ตุวํ เทโวสิ สพฺพญฺญู, สเทเว สหมานุเส;
อนุกมฺปํ อุปาทาย, ปฏิคฺคณฺห มหามุนิ ฯ

‘‘ปฏิคฺคเหสิ ภควา, สพฺพญฺญู โลกนายโก;
มม สงฺกปฺปมญฺญาย, สตฺถา โลเก มหามุนิ ฯ

‘‘เอกนวุติโต กเปฺป, ยํ ทานมททึ ตทา;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, ปายาสสฺส อิทํ ผลํ ฯ

‘‘เอกตาลีสิโต กเปฺป, พุโทฺธ นามาสิ ขตฺติโย;
สตฺตรตนสมฺปโนฺน, จกฺกวตฺตี มหพฺพโล ฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติ ฯ
อรหตฺตํ ปน ปตฺวา สุเขเนว อตฺตนา นิพฺพานสฺส อธิคตภาวํ วิภาเวโนฺต –

๗๑. ‘‘สุสุขุมนิปุณตฺถทสฺสินา, มติกุสเลน นิวาตวุตฺตินา;
สํเสวิตวุทฺธสีลินา, นิพฺพานํ น หิ เตน ทุลฺลภ’’นฺติ ฯ –

อิมํ คาถํ อภาสิ ฯ

ตตฺถ **สุสุขุมนิปุณตฺถทสฺสินา**ติ อติวิย ทุทฺทสเฏฺฐน สุขุเม, สณฺหเฏฺฐน นิปุเณ สจฺจปฏิจฺจสมุปฺปาทาทิอเตฺถ อนิจฺจตาทึ โอโรเปตฺวา ปสฺสตีติ สุสุขุมนิปุณตฺถทสฺสี, เตน ฯ **มติกุสเลนา**ติ มติยา ปญฺญาย กุสเลน เฉเกน, ‘‘เอวํ ปวตฺตมานสฺส ปญฺญา วฑฺฒติ, เอวํ น วฑฺฒตี’’ติ ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคปญฺญาย อุปฺปาทเน กุสเลน ฯ **นิวาตวุตฺตินา**ติ สพฺรหฺมจารีสุ นิวาตนีจวตฺตนสีเลน, วุเฑฺฒสุ นเวสุ จ ยถานุรูปปฏิปตฺตินา ฯ **สํเสวิตวุทฺธสีลินา**ติ สํเสวิตํ อาจิณฺณํ วุทฺธสีลํ สํเสวิตวุทฺธสีลํ, ตํ ยสฺส อตฺถิ, เตน สํเสวิตวุทฺธสีลินา ฯ อถ วา สํเสวิตา อุปาสิตา วุทฺธสีลิโน เอเตนาติ **สํเสวิตวุทฺธสีลี,** เตน ฯ **หี**ติสโทฺท เหตุอโตฺถ ฯ ยสฺมา โย นิวาตวุตฺติ สํเสวิตวุทฺธสีลี มติกุสโล สุสุขุมนิปุณตฺถทสฺสี จ, ตสฺมา นิพฺพานํ น ตสฺส ทุลฺลภนฺติ อโตฺถ ฯ นิวาตวุตฺติตาย หิ สํเสวิตวุทฺธสีลิตาย จ ปณฺฑิตา ตํ โอวทิตพฺพํ อนุสาสิตพฺพํ มญฺญนฺติ, เตสญฺจ โอวาเท ฐิโต สยํ มติกุสลตาย สุสุขุมนิปุณตฺถทสฺสิตาย จ วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรโนฺต นจิรเสฺสว นิพฺพานํ อธิคจฺฉตีติ, อยเมว จ เถรสฺส อญฺญาพฺยากรณคาถา อโหสีติ ฯ

๒. อาตุมเตฺถรคาถาวณฺณนา

ยถา กฬีโร สุสุ วฑฺฒิตโคฺคติ อายสฺมโต อาตุมเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โสปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ ปุญฺญํ อาจินโนฺต อิโต เอกนวุเต กเปฺป กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต วิปสฺสิํ ภควนฺตํ อนฺตรวีถิยํ คจฺฉนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส คโนฺธทเกน คนฺธจุเณฺณน จ ปูชํ อกาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวโลเก นิพฺพโตฺต อปราปรํ สุคตีสุเยว สํสรโนฺต กสฺสปสฺส ภควโต สาสเน ปพฺพชิตฺวา สมณธมฺมํ อกาสิ, ญาณสฺส ปน อปริปกฺกตฺตา วิเสสํ นิพฺพเตฺตตุํ นาสกฺขิฯ อถ อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ เสฏฺฐิปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ, **อาตุโม**ติสฺส นามํ อโหสิฯ ตสฺส วยปฺปตฺตสฺส มาตา ‘‘ปุตฺตสฺส เม ภริยํ อาเนสฺสามา’’ติ ญาตเกหิ สมฺมเนฺตสิฯ โส ตํ อุปธาเรตฺวา เหตุสมฺปตฺติยา โจทิยมาโน ‘‘กิํ มยฺหํ ฆราวาเสน, อิทาเนว ปพฺพชิสฺสามี’’ติ ภิกฺขูนํ สนฺติกํ คนฺตฺวา ปพฺพชิฯ ปพฺพชิตมฺปิ นํ มาตา อุปฺปพฺพาเชตุกามา นานานเยหิ ปโลเภติฯ โส ตสฺสา อวสรํ อทตฺวา อตฺตโน อชฺฌาสยํ ปกาเสโนฺต –

๗๒. ‘‘ยถา กฬีโร สุสุ วฑฺฒิตโคฺค, ทุนฺนิกฺขโม โหติ ปสาขชาโต;
เอวํ อหํ ภริยายานีตาย, อนุมญฺญ มํ ปพฺพชิโตมฺหิ ทานี’’ติฯ –

คาถํ อภาสิฯ

ตตฺถ **กฬีโร**ติ องฺกุโร, อิธ ปน วํสงฺกุโร อธิเปฺปโตฯ **สุสู**ติ ตรุโณฯ **วฑฺฒิตโคฺค**ติ ปวฑฺฒิตสาโขฯ **สุสุวฑฺฒิตโคฺค**ติ วา สุฏฺฐุ วฑฺฒิตสาโข สญฺชาตปตฺตสาโขฯ **ทุนฺนิกฺขโม**ติ เวฬุคุมฺพโต นิกฺขาเมตุํ นีหริตุํ อสกฺกุเณโยฺยฯ **ปสาขชาโต**ติ ชาตปสาโข, สาขานมฺปิ ปเพฺพ ปเพฺพ อุปฺปนฺนอนุสาโขฯ **เอวํ อหํ ภริยายานีตายา**ติ ยถา วํโส วฑฺฒิตโคฺค วํสนฺตเรสุ สํสฏฺฐสาขาปสาโข เวฬุคุมฺพโต ทุนฺนีหรณีโย โหติ, เอวํ อหมฺปิ ภริยาย มยฺหํ อานีตาย ปุตฺตธีตาทิวเสน วฑฺฒิตโคฺค อาสตฺติวเสน ฆราวาสโต ทุนฺนีหรณีโย ภเวยฺยํฯ ยถา ปน วํสกฬีโร อสญฺชาตสาขพโนฺธ เวฬุคุมฺพโต สุนีหรณีโยว โหติ, เอวํ อหมฺปิ อสญฺชาตปุตฺตทาราทิพโนฺธ สุนีหรณีโย โหมิ, ตสฺมา อนานีตาย เอว ภริยาย **อนุมญฺญ มํ** อตฺตนาว มํ อนุชานาเปตฺวาฯ **ปพฺพชิโตมฺหิ ทานี**ติ, ‘‘อิทานิ ปน ปพฺพชิโต อมฺหิ, สาธุ สุฏฺฐู’’ติ อตฺตโน เนกฺขมฺมาภิรติํ ปกาเสสิ, อถ วา ‘‘อนุมญฺญ มํ ปพฺพชิโตมฺหิ ทานี’’ติ มาตุ กเถติฯ อยเญฺหตฺถ อโตฺถ – ยทิปิ ตาย ปุเพฺพ นานุมตํ, อิทานิ ปน ปพฺพชิโต อมฺหิ, ตสฺมา อนุมญฺญ อนุชานาหิ มํ สมณภาเวเยว ฐาตุํ, นาหํ ตยา นิวตฺตนีโยติ ฯ เอวํ ปน กเถโนฺต ยถาฐิโตว วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา มคฺคปฏิปาฏิยา กิเลเส เขเปตฺวา ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๓.๓๕-๔๐) –

> ‘‘นิสชฺช ปาสาทวเร, วิปสฺสิํ อทฺทสํ ชินํ;
> กกุธํ วิลสนฺตํว, สพฺพญฺญุํ ตมนาสกํฯ
>
> ‘‘ปาสาทสฺสาวิทูเร จ, คจฺฉติ โลกนายโก;
> ปภา นิทฺธาวเต ตสฺส, ยถา จ สตรํสิโนฯ
>
> ‘‘คโนฺธทกญฺจ ปคฺคยฺห, พุทฺธเสฏฺฐํ สโมกิริํ;

เตน จิตฺตปฺปสาเทน, ตตฺถ กาลงฺกโต อหํฯ

‘‘เอกนวุติโต กปฺเป, ยํ คโนฺธทกมากิรึ;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘เอกตึเส อิโต กปฺเป, สุคโนฺธ นาม ขตฺติโย;
สตฺตรตนสมฺปโนฺน, จกฺกวตฺตี มหพฺพโลฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

ฉฬภิโญฺญ ปน หุตฺวา มาตรํ อาปุจฺฉิตฺวา ตสฺสา เปกฺขนฺติยาเยว อากาเสน ปกฺกามิฯ โส อรหตฺตปฺปตฺติยา อุตฺตริกาลมฺปิ อนฺตรนฺตรา ตเมว คาถํ ปจฺจุทาหาสิฯ

ตตฺถ ‘‘ปพฺพชิโตมฺหี’’ติ อิมินาปเทเสน อยมฺปิ เถรสฺส อญฺญาพฺยากรณคาถา อโหสิ อตฺตโน สนฺตาเน ราคาทิมลสฺส ปพฺพาชิตภาวทีปนโตฯ เตนาห ภควา – ‘‘ปพฺพาชยมตฺตโน มลํ, ตสฺมา ‘ปพฺพชิโต’ติ วุจฺจตี’’ติ (ธ. ป. ๓๘๘)ฯ

อาตุมเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. มาณวเตฺถรคาถาวณฺณนา

ชิณฺณญฺจ ทิสฺวา ทุขิตญฺจ พฺยาธิตนฺติ อายสฺมโต มาณวเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฎฺฎูปนิสฺสยํ กุสลํ อุปจินโนฺต อิโต เอกนวุเต กปฺเป พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา ลกฺขณธโร หุตฺวา วิปสฺสิสฺส ภควโต อภิชาติยา ลกฺขณานิ ปริคฺคเหตฺวา ปุพฺพนิมิตฺตานิ สาเวตฺวา, ‘‘เอกํเสน อยํ พุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากริตฺวา นานานเยหิ โถเมตฺวา อภิวาเทตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา ปกฺกามิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน สุคตีสุเยว สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ พฺราหฺมณมหาสาลสฺส เคเห นิพฺพตฺติตฺวา ยาว สตฺตวสฺสานิ, ตาว อโนฺตฆเรเยว วฑฺฒิตฺวา สตฺตเม สํวจฺฉเร อุปนยนตฺถํ อุยฺยานํ นีโต อนฺตรามเคฺค ชิณฺณาตุรมเต ทิสฺวา เตสํ อทิฎฺฐปุพฺพตฺตา เต ปริชเน ปุจฺฉิตฺวา ชราโรคมรณสภาวํ สุตฺวา สญฺชาตสํเวโค ตโต อนิวตฺตโนฺต วิหารํ คนฺตฺวา สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา มาตาปิตโร อนุชานาเปตฺวา ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ ปฎฺฐเปตฺวา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๓.๔๑-๖๔) –

‘‘ชายมาเน วิปสฺสิมฺหิ, นิมิตฺตํ พฺยากรึ อหํ;
นิพฺพาปยิญฺจ ชนตํ, พุโทฺธ โลเก ภวิสฺสติฯ

‘‘ยสฺมิญฺจ ชายมานสฺมึ, ทสสหสฺสิ กมฺปติ;
โส ทานิ ภควา สตฺถา, ธมฺมํ เทเสติ จกฺขุมาฯ

‘‘ยสฺมิญฺจ ชายมานสฺมึ, อาโลโก วิปุโล อหุ;
โส ทานิ ภควา สตฺถา, ธมฺมํ เทเสติ จกฺขุมาฯ

‘‘ยสฺมิญฺจ ชายมานสฺมึ, สริตาโย น สนฺทยุํ;
โส ทานิ ภควา สตฺถา, ธมฺมํ เทเสติ จกฺขุมาฯ

‘‘ยสฺมิญฺจ ชายมานสฺมึ, อวีจคฺคิ น ปชฺชลิ;
โส ทานิ ภควา สตฺถา, ธมฺมํ เทเสติ จกฺขุมาฯ

‘‘ยสฺมิญฺจ ชายมานสฺมึ, ปกฺขิสโงฺฆ น สญฺจริ;
โส ทานิ ภควา สตฺถา, ธมฺมํ เทเสติ จกฺขุมาฯ

‘‘ยสฺมิญฺจ ชายมานสฺมึ, วาตกฺขโนฺธ น วายติ;
โส ทานิ ภควา สตฺถา, ธมฺมํ เทเสติ จกฺขุมาฯ

‘‘ยสฺมิญฺจ ชายมานสฺมึ, สพฺพรตนานิ โชตยุํ;
โส ทานิ ภควา สตฺถา, ธมฺมํ เทเสติ จกฺขุมาฯ

‘‘ยสฺมิญฺจ ชายมานสฺมึ, สตฺตาสุํ ปทวิกฺกมา;
โส ทานิ ภควา สตฺถา, ธมฺมํ เทเสติ จกฺขุมาฯ

‘‘ชาตมโตฺต จ สมฺพุโทฺธ, ทิสา สพฺพา วิโลกยิ;
วาจาสภิมุทีเรสิ, เอสา พุทฺธาน ธมฺมตาฯ

‘‘สํเวชยิตฺวา ชนตํ, ถวิตฺวา โลกนายกํ;
สมฺพุทฺธํ อภิวาเทตฺวา, ปกฺกามึ ปาจินามุโขฯ

‘‘เอกนวุติโต กเปฺป, ยํ พุทฺธมภิโถมยึ;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, โถมนาย อิทํ ผลํฯ

‘‘อิโต นวุติกปฺปมฺหิ, สมฺมุขาถวิกวฺหโย;
สตฺตรตนสมฺปโนฺน, จกฺกวตฺตี มหพฺพโลฯ

‘‘ปถวีทุนฺทุภิ นาม, เอกูนนวุติมฺหิโต;
สตฺตรตนสมฺปโนฺน, จกฺกวตฺตี มหพฺพโลฯ

‘‘อฎฺฐาสีติมฺหิโต กเปฺป, โอภาโส นาม ขตฺติโย;
สตฺตรตนสมฺปโนฺน, จกฺกวตฺตี มหพฺพโลฯ

‘‘สตฺตาสีติมฺหิโต กเปฺป, สริตเจฺฉทนวฺหโย;
สตฺตรตนสมฺปโนฺน, จกฺกวตฺตี มหพฺพโลฯ

‘‘อคฺคินิพฺพาปโน นาม, กปฺปานํ ฉฬาสีติยา;
สตฺตรตนสมฺปโนฺน, จกฺกวตฺตี มหพฺพโลฯ

‘‘คติปเจฺฉทโน นาม, กปฺปานํ ปญฺจสีติยา;
สตฺตรตนสมฺปโนฺน, จกฺกวตฺตี มหพฺพโลฯ

‘‘ราชา วาตสโม นาม, กปฺปานํ จุลฺลสีติยา;
สตฺตรตนสมฺปโนฺน, จกฺกวตฺตี มหพฺพโลฯ

‘‘รตนปชฺชโล นาม, กปฺปานํ เตอสีติยา;
สตฺตรตนสมฺปนฺโน, จกฺกวตฺตี มหพฺพโลฯ

‘‘ปทวิกฺกมโน นาม, กปฺปานํ เทฺวอสีติยา;
สตฺตรตนสมฺปนฺโน, จกฺกวตฺตี มหพฺพโลฯ

‘‘ราชา วิโลกโน นาม, กปฺปานํ เอกสีติยา;
สตฺตรตนสมฺปนฺโน, จกฺกวตฺตี มหพฺพโลฯ

‘‘คิรสาโรติ นาเมน, กเปฺปสีติมฺหิ ขตฺติโย;
สตฺตรตนสมฺปนฺโน, จกฺกวตฺตี มหพฺพโลฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อธิคตารหตฺโต ปน ภิกฺขูหิ, ‘‘เกน, ตฺวํ อาวุโส, สํเวเคน อติทหโรว สมาโน ปพฺพชิโต’’ติ ปุจฺฉิโต อตฺตโน ปพฺพชฺชานิมิตฺตกิตฺตนาปเทเสน อญฺญํ พฺยากโรนฺโต –

๗๓. ‘‘ชิณฺณญฺจ ทิสฺวา ทุขิตญฺจ พฺยาธิตํ, มตญฺจ ทิสฺวา คตมายุสงฺขยํ;
ตโต อหํ นิกฺขมิตูน ปพฺพชึ, ปหาย กามานิ มโนรมานี’’ติฯ –

คาถํ อภาสิฯ

ตตฺถ **ชิณฺณ**นฺติ ชราย อภิภูตํ, ขณฺฑิจฺจปาลิจฺจวลิตฺตจตาทีหิ สมงฺคีภูตํฯ **ทุขิต**นฺติ ทุกฺขปฺปตฺตํฯ **พฺยาธิต**นฺติ คิลานํฯ เอตฺถ จ ‘‘พฺยาธิต’’นฺติ วุตฺเตปิ ทุกฺขปฺปตฺตภาโว สิทฺโธ, ‘‘ทุขิต’’นฺติ วจนํ ตสฺส พาฬฺหคิลานภาวปริทีปนตฺถํฯ **มต**นฺติ กาลงฺกตํ, ยสฺมา กาลงฺกโต อายุโน ขยํ วยํ เภทํ คโต นาม โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘คตมายุสงฺขย’’**นฺติฯ ตสฺมา ชิณฺณพฺยาธิมตานํ ทิฏฺฐตฺตา, ‘‘อิเม ชราทโย นาม น อิเมสํเยว, อถ โข สพฺพสาธารณา, ตสฺมา อหมฺปิ ชราทิเก อนติวตฺโต’’ติ สํวิคฺคตฺตาฯ **นิกฺขมิตูนา**ติ นิกฺขมิตฺวา, อยเมว วา ปาโฐฯ ปพฺพชฺชาธิปฺปาเยน ฆรโต นิคฺคนฺตฺวาฯ **ปพฺพชิ**นฺติ สตฺถุ สาสเน ปพฺพชํ อุปคโตฯ **ปหาย กามานิ มโนรมานี**ติ อิฏฺฐกนฺตาทิภาวโต อวีตราคานํ มโน รเมนฺตีติ มโนรเม วตฺถุกาเม ปชหิตฺวา, ตปฺปฏิพทฺธสฺส ฉนฺทราคสฺส อริยมคฺเคน สมุจฺฉินฺทเนน นิรเปกฺขภาเวน ฉเฑฺฑตฺวาติ อตฺโถฯ กามานํ ปหานกิตฺตนมุเขน เจตํ เถรสฺส อญฺญาพฺยากรณํ อโหสิฯ มาณวกาเล ปพฺพชิตตฺตา อิมสฺส เถรสฺส **มาณโว**เตฺวว สมญฺญา ชาตาติฯ

มาณวเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. สุยามนเตฺถรคาถาวณฺณนา

กามจฺฉนฺโท จ พฺยาปาโทติ อายสฺมโต สุยามนเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต อิโต เอกนวุเต กเปฺป วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล ธญฺญวตีนคเร พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วยปฺปตฺโต พฺราหฺมณสิเปฺปสุ นิปฺผตฺตึ ปตฺวา พฺราหฺมณมเนฺต วาเจติฯ เตน จ สมเยน วิปสฺสี ภควา มหตา ภิกฺขุสเงฺฆน สทฺธึ ธญฺญวตีนครํ ปิณฺฑาย ปวิฏฺโฐ โหติฯ ตํ ทิสฺวา พฺราหฺมโณ ปสนฺนจิตฺโต อตฺตโน เคหํ เนตฺวา อาสนํ ปญฺญาเปตฺวา ตสฺสูปริ ปุปฺผสนฺถารํ สนฺถริตฺวา อทาสิ, สตฺถริ ตตฺถ นิสินฺเน ปณีเตน อาหาเรน สนฺตเปฺปสิ, ภุตฺตาวิญฺจ ปุปฺผคนฺเธน ปูเชสิฯ สตฺถา อนุโมทนํ วตฺวา ปกฺกามิฯ

โส เตน ปุญฺญกมฺเมน เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา อปราปรํ ปุญฺญานิ กตฺวา เทวมนุสฺเสสุ สํสรนฺโต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท เวสาลิยํ อญฺญตรสฺส พฺราหฺมณสฺส ปุตฺโต หุตฺวา นิพฺพตฺติ, **สุยามโน**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส วยปฺปตฺโต ติณฺณํ เวทานํ ปารคู ปรมนิสฺสมยุตฺโต หุตฺวา เคหวาสีนํ กามูปโภคํ ชิคุจฺฉิตฺวา ฌานนินฺโน ภควโต เวสาลิคมเน ปฏิลทฺธสทฺโธ ปพฺพชิตฺวา ขุรเคฺคเยว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๓.๖๕-๗๔) –

> ‘‘นคเร ธญฺญวติยา, อโหสึ พฺราหฺมโณ ตทา;
> ลกฺขเณ อิติหาเส จ, สนิฆณฺฑุสเกฏุเภฯ
>
> ‘‘ปทโก เวยฺยากรโณ, นิมิตฺตโกวิโท อหํ;
> มนฺเต จ สิเสฺส วาเจสึ, ติณฺณํ เวทาน ปารคูฯ
>
> ‘‘ปญฺจ อุปฺปลหตฺถานิ, ปิฏฺฐิยํ ฐปิตานิ เม;
> อาหุตึ ยิฏฺฐุกาโมหํ, ปิตุมาตุสมาคเมฯ
>
> ‘‘ตทา วิปสฺสี ภควา, ภิกฺขุสงฺฆปุรกฺขโต;
> โอภาเสนฺโต ทิสา สพฺพา, อาคจฺฉติ นราสโภฯ
>
> ‘‘อาสนํ ปญฺญเปตฺวาน, นิมเนฺตตฺวา มหามุนึ;
> สนฺถริตฺวาน ตํ ปุปฺผํ, อภิเนสึ สกํ ฆรํฯ
>
> ‘‘ยํ เม อตฺถิ สเก เคเห, อามิสํ ปจฺจุปฏฺฐิตํ;
> ตาหํ พุทฺธสฺส ปาทาสึ, ปสนฺโน เสหิ ปาณิภิฯ
>
> ‘‘ภุตฺตาวึ กาลมญฺญาย ปุปฺผหตฺถมทาสหํ;
> อนุโมทิตฺวาน สพฺพญฺญู, ปกฺกามิ อุตฺตรามุโขฯ
>
> ‘‘เอกนวุติโต กเปฺป, ยํ ปุปฺผมททึ ตทา;
> ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, ปุปฺผทานสฺสิทํ ผลํฯ
>
> ‘‘อนนฺตรํ อิโต กเปฺป, ราชาหุํ วรทสฺสโน;
> สตฺตรตนสมฺปนฺโน, จกฺกวตฺตี มหพฺพโลฯ
>
> ‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา นีวรณปฺปหานกิตฺตนมุเขน อญฺญํ พฺยากโรเนฺต –

> **๗๔.** ‘‘กามจฺฉโนฺท จ พฺยาปาโท, ถินมิทฺธญฺจ ภิกฺขุโน;
> อุทฺธจฺจํ วิจิกิจฺฉา จ, สพฺพโสว น วิชฺชตี’’ติฯ – คาถํ อภาสิ;

ตตฺถ **กามจฺฉโนฺท**ติ กาเมสุ ฉโนฺท, กาโม จ โส ฉโนฺท จาติปิ กามจฺฉโนฺท, กามราโคฯ อิธ ปน สโพฺพปิ ราโค กามจฺฉโนฺท อคฺคมคฺควชฺฌสฺสาปิ อธิเปฺปตตฺตา, เตนาห **‘‘สพฺพโสว น วิชฺชตี’’**ติฯ สเพฺพปิ หิ เตภูมกธมฺมา กามนียเฏฺฐน กามา, ตตฺถ ปวโตฺต ราโค กามจฺฉโนฺท, เตนาห ภควา – ‘‘อารุเปฺป กามจฺฉนฺทนีวรณํ ปฏิจฺจ ถินมิทฺธนีวรณํ อุทฺธจฺจนีวรณํ อวิชฺชานีวรณํ อุปฺปชฺชตี’’ติ (ปฏฺฐา. ๓.๘.๘) พฺยาปชฺชติ จิตฺตํ ปูติภาวํ คจฺฉติ เอเตนาติ **พฺยาปา**

โท, ‘‘อนตฺถํ เม อจรี’’ติอาทินยปฺปวตฺโต (ธ. ส. ๑๐๖๖; วิภ. ๙๐๙) อาฆาโตฯ ถินํ จิตฺตสฺส อกลฺยตา อนุสฺสาหสํหนนํ, มิทฺธํ กายสฺส อกลฺยตา อสตฺติวิฆาโต, ตทุภยมฺปิ ถินญฺจ มิทฺธญฺจ **ถินมิทฺธํ,** กิจฺจาหารปฏิปกฺขานํ เอกตาย เอกํ กตฺวา วุตฺตํฯ อุทฺธตภาโว **อุทฺธจฺจํ,** เยน ธเมฺมน จิตฺตํ อุทฺธตํ โหติ อวูปสนฺตํ, โส เจตโส วิเกฺขโป อุทฺธจฺจํฯ อุทฺธจฺจคฺคหเณเนว เจตฺถ กิจฺจาหารปฏิปกฺขานํ สมานตาย กุกฺกุจฺจมฺปิ คหิตเมวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ตํ ปจฺฉานุตาปลกฺขณํฯ โย หิ กตากตกุสลากุสลูปนิสฺสโย วิปฺปฏิสาโร, ตํ กุกฺกุจฺจํฯ **วิจิกิจฺฉา**ติ, ‘‘เอวํ นุ โข น นุ โข’’ติ สํสยํ อาปชฺชติ, ธมฺมสภาวํ วา วิจินโนฺต กิจฺฉติ กิลมติ เอตายาติ วิจิกิจฺฉา, พุทฺธาทิวตฺถุโก สํสโยฯ **สพฺพโส**ติ อนวเสสโตฯ **น วิชฺชตี**ติ นตฺถิ, มเคฺคน สมุจฺฉินฺนตฺตา น อุปลพฺภติฯ อิทญฺจ ปททฺวยํ ปเจฺจกํ โยเชตพฺพํ อยเญฺหตฺถ โยชนา – ยสฺส ภิกฺขุโน เตน เตน อริยมเคฺคน สมุจฺฉินฺนตฺตา กามจฺฉโนฺท จ พฺยาปาโท จ ถินมิทฺธญฺจ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจญฺจ วิจิกิจฺฉา จ สพฺพโสว น วิชฺชติ, ตสฺส น กิญฺจิ กรณียํ, กตสฺส วา ปติจโยติ อญฺญาปเทเสน อญฺญํ พฺยากโรติฯ ปญฺจสุ หิ นีวรเณสุ มเคฺคน สมุจฺฉิเนฺนสุ ตเทกฏฺฐตาย สเพฺพปิ กิเลสา สมุจฺฉินฺนาเยว โหนฺติฯ เตนาห – ‘‘สเพฺพเต ภควโนฺต ปญฺจ นีวรเณ ปหาย เจตโส อุปกฺกิเลเส’’ติ (ที. นิ. ๒.๑๔๖)ฯ

สุยามนเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. สุสารทเตฺถรคาถาวณฺณนา

สาธุ สุวิหิตาน ทสฺสนนฺติ อายสฺมโต สุสารทเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โส กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วิชฺชาปเทสุ นิปฺผตฺตึ คนฺตฺวา กาเมสุ อาทีนวํ ทิสฺวา ฆราวาสํ ปหาย ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา หิมวนฺตปฺปเทเส อรญฺญายตเน อสฺสมํ กาเรตฺวา วิหาสิฯ อถ นํ อนุคฺคณฺหโนฺต ปทุมุตฺตโร ภควา ภิกฺขาจารเวลายํ อุปสงฺกมิฯ โส ทูรโตว ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ปจฺจุคฺคนฺตฺวา ปตฺตํ คเหตฺวา มธุรานิ ผลานิ ปกฺขิปิตฺวา อทาสิฯ ภควา ตํ ปฏิคฺคเหตฺวา อนุโมทนํ กตฺวา ปกฺกามิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท ธมฺมเสนาปติโน ญาติพฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา มนฺทปญฺญตฺตา **สุสารโท**ติ คหิตนาโม อปรภาเค ธมฺมเสนาปติสฺส สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๓.๗๕-๘๓) –

‘‘อชฺฌายโก มนฺตธโร, ติณฺณํ เวทาน ปารคู;
หิมวนฺตสฺสาวิทูเร, วสามิ อสฺสเม อหํฯ

‘‘อคฺคิหุตฺตญฺจ เม อตฺถิ, ปุณฺฑรีกผลานิ จ;
ปุฏเก นิกฺขิปิตฺวาน, ทุมเคฺค ลคฺคิตํ มยาฯ

‘‘ปทุมุตฺตโร โลกวิทู, อาหุตีนํ ปฏิคฺคโห;
มมุทฺธริตุกาโม โส, ภิกฺขโนฺต มมุปาคมิฯ

‘‘ปสนฺนจิโตฺต สุมโน, ผลํ พุทฺธสฺสทาสหํ;
วิตฺติสญฺชนโน มยฺหํ, ทิฏฺฐธมฺมสุขาวโหฯ

‘‘สุวณฺณวโณฺณ สมฺพุโทฺธ, อาหุตีนํ ปฏิคฺคโห;

อนุตลิเกฺข ฐิโต สตฺถา, อิมํ คาถํ อภาสถฯ

‘‘อิมินา ผลทาเนน, เจตนาปณิธีหิ จ;
กปฺปานํ สตสหสฺสํ, ทุคฺคตึ นุปปชฺชสิฯ

‘‘เตเนว สุกฺกมูเลน, อนุโภตฺวาน สมฺปทา;
ปโตฺตมฺหิ อจลํ ฐานํ, หิตฺวา ชยปราชยํฯ

‘‘อิโต สตฺตสเต กเปฺป, ราชา อาสึ สุมงฺคโล;
สตฺตรตนสมฺปโนฺน, จกฺกวตฺตี มหพฺพโลฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ
อรหตฺตํ ปน ปตฺวา สปฺปุริสูปนิสฺสยานิสํสกิตฺตนาปเทเสน อญฺญํ พฺยากโรโนฺต –

๗๕. ‘‘สาธุ สุวิหิตาน ทสฺสนํ, กงฺขา ฉิชฺชติ พุทฺธิ วฑฺฒติ;
พาลมฺปิ กโรนฺติ ปณฺฑิตํ, ตสฺมา สาธุ สตํ สมาคโม’’ติฯ –

คาถํ อภาสิฯ

ตตฺถ **สาธู**ติ สุนฺทรํ, ภทฺทกนฺติ อโตฺถฯ **สุวิหิตาน ทสฺสน**นฺติ สุวิหิตานํ ทสฺสนํฯ คาถา สุขตฺถํ อนุสฺวารโลโป กโตฯ สีลาทิคุเณหิ สุสํวิหิตตฺตภาวานํ ปรานุทฺทยาย สุฎฺฐุ วิหิตธมฺมเทสนานํ อริยานํ ทสฺสนํ สาธูติ โยชนาฯ ‘‘ทสฺสน’’นฺติ นิทสฺสนมตฺตํ ทฎฺฐพฺพํ สวนาทีนมฺปิ พหุการตฺตาฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

> ‘‘เย เต ภิกฺขู สีลสมฺปนฺนา สมาธิสมฺปนฺนา ปญฺญาสมฺปนฺนา วิมุตฺติสมฺปนฺนา วิมุตฺติญาณทสฺสนสมฺปนฺนา โอวาทกา วิญฺญาปกา สนฺทสฺสกา สมาทปกา สมุเตฺตชกา สมฺปหํสกา อลํสมกฺขาตาโร สทฺธมฺมสฺส, ทสฺสนมฺปาหํ, ภิกฺขเว, เตสํ ภิกฺขูนํ พหุปการํ วทามิ, สวนํ…เป.… อุปสงฺกมนํ…เป.… ปยิรุปาสนํ…เป.… อนุสฺสรณํ…เป.… อนุปพฺพชฺชมฺปาหํ, ภิกฺขเว, เตสํ ภิกฺขูนํ พหูปการํ วทามี’’ติ (อิติวุ. ๑๐๔)ฯ

ทสฺสนมูลกตฺตา วา อิตเรสํ ทสฺสนเมเวตฺถ วุตฺตํ, **กงฺขา ฉิชฺชตี**ติอาทิ ตตฺถ การณวจนํฯ ตาทิสานญฺหิ กลฺยาณมิตฺตานํ ทสฺสเน สติ วิญฺญุชาติโก อตฺถกาโม กุลปุโตฺต เต อุปสงฺกมติ ปยิรุปาสติ ‘‘กึ, ภเนฺต, กุสลํ, กึ อกุสล’’นฺติอาทินา (ม. นิ. ๓.๒๙๖) ปญฺหํ ปุจฺฉติฯ เต จสฺส อเนกวิหิเตสุ กงฺขาฎฺฐานีเยสุ กงฺขํ ปฎิวิโนเทนฺติ, เตน วุตฺตํ ‘‘กงฺขา ฉิชฺชตี’’ติฯ ยสฺมา จ เต ธมฺมเทสนาย เตสํ กงฺขํ ปฎิวิโนเทตฺวา ปุพฺพภาเค กมฺมปถสมฺมาทิฎฺฐึ วิปสฺสนาสมฺมาทิฎฺฐิญฺจ อุปฺปาเทนฺติ, ตสฺมา เตสํ **พุทฺธิ วฑฺฒติ**ฯ ยทา ปน เต วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา สจฺจานิ ปฎิวิชฺฌนฺติ, ตทา โสฬสวตฺถุกา อฎฺฐวตฺถุกา จ วิจิกิจฺฉา ฉิชฺชติ สมุจฺฉิชฺชติ, นิปฺปริยาเยน ปญฺญา พุทฺธิ วฑฺฒติฯ พาลฺยสมติกฺกมนโต เต ปณฺฑิตา โหนฺติฯ โส เตหิ พุทฺธึ วเฑฺฒติ, **พาลมฺปิ กโรนฺติ ปณฺฑิต**นฺติฯ **ตสฺมา**ติอาทิ นิคมนํ, ยสฺมา สาธูนํ ทสฺสนํ วุตฺตนเยน กงฺขา ฉิชฺชติ พุทฺธิ วฑฺฒติ, เต พาลํ ปณฺฑิตํ กโรนฺติ, ตสฺมา เตน การเณน **สาธุ** สุนฺทรํ **สตํ** สปฺปุริสานํ อริยานํ **สมาคโม,** เตหิ สโมธานํ สมฺมา วฑฺฒนนฺติ อโตฺถฯ

สุสารทเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๖. ปิยญฺชหเตฺถรคาถาวณฺณนา

อุปฺปตนฺเตสุ นิปเตติ อายสฺมโต ปิยญฺชหเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โสปิ ปุริมพุทฺเธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ ปุญฺญํ อุปจินนฺโต อิโต เอกนวุเต กปฺเป วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล หิมวนฺเต รุกฺขเทวตา หุตฺวา ปพฺพตนฺตเร วสนฺโต เทวตาสมาคเมสุ อปฺปานุภาวตาย ปริสปริยนฺเต ฐตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา สตฺถริ ปฏิลทฺธสทฺโธ เอกทิวสํ สุวิสุทฺธํ รมณียํ คงฺคาย ปุลินปฺปเทสํ ทิสฺวา สตฺถุ คุเณ อนุสฺสริ – ‘‘อิโตปิ สุวิสุทฺธา สตฺถุ คุณา อนนฺตา อปริเมยฺยา จา’’ติ, เอวํ โส สตฺถุ คุเณ อารพฺภ จิตฺตํ ปสาเทตฺวา เตน ปุญฺญกมฺเมน เทวมนุสฺเสสุ สํสรนฺโต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท เวสาลิยํ ลิจฺฉวิราชกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วยปฺปตฺโต ยุทฺธโสโณฺฑ อปราชิตสงฺคาโม อมิตฺตานํ ปิยหานิกรเณน **ปิยญฺชโห**ติ ปญฺญายิตฺถฯ โส สตฺถุ เวสาลิคมเน ปฏิลทฺธสทฺโธ ปพฺพชิตฺวา อรเญฺญ วสมาโน วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๓.๘๔-๙๐) –

‘‘ปพฺพเต หิมวนฺตมฺหิ, วสามิ ปพฺพตนฺตเร;
ปุลินํ โสภนํ ทิสฺวา, พุทฺธเสฏฺฐํ อนุสฺสรึฯ

‘‘ญาเณ อุปนิธา นตฺถิ, สงฺขารํ นตฺถิ สตฺถุโน;
สพฺพธมฺมํ อภิญฺญาย, ญาเณน อธิมุจฺจติฯ

‘‘นโม เต ปุริสาชญฺญ, นโม เต ปุริสุตฺตม;
ญาเณน เต สโม นตฺถิ, ยาวตา ญาณมุตฺตมํฯ

‘‘ญาเณ จิตฺตํ ปสาเทตฺวา, กปฺปํ สคฺคมฺหิ โมทหํ;
อวเสเสสุ กปฺเปสุ, กุสลํ จริตํ มยาฯ

‘‘เอกนวุติโต กปฺเป, ยํ สญฺญมลภึ ตทา;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, ญาณสญฺญายิทํ ผลํฯ

‘‘อิโต สตฺตติกปฺปมฺหิ, เอโก ปุลินปุปฺผิโย;
สตฺตรตนสมฺปโนฺน, จกฺกวตฺตี มหพฺพโลฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา ‘‘อนฺธปุถุชฺชนานํ ปฏิปตฺติโต วิธุรา อริยานํ ปฏิปตฺตี’’ติ อิมสฺส อตฺถสฺส ทสฺสนวเสน อญฺญํ พฺยากโรนฺโต –

๗๖. ‘‘อุปฺปตนฺเตสุ นิปเต, นิปตนฺเตสุ อุปฺปเต;
วเส อวสมาเนสุ, รมมาเนสุ โน รเม’’ติฯ – คาถํ อภาสิ;

ตตฺถ **อุปฺปตนฺเตสู**ติ อุณฺณมนฺเตสุ, สเตฺตสุ มานุทฺธจฺจถมฺภสารมฺภาทีหิ อตฺตุกฺกํสเนน อนุปสนฺเตสุฯ **นิปเต**ติ นเมยฺย, เตสเญฺญว ปาปธมฺมานํ ปริวชฺชเนน นิวาตวุตฺติ ภเวยฺยฯ **นิปตนฺเตสู**ติ โอณมนฺเตสุ, หีนาธิมุตฺติกตาย โกสเชฺชน จ คุณโต นิหียมาเนสุฯ **อุปฺปเต**ติ อุณฺณเมยฺย, ปณีตาธิมุตฺติกตาย วีริยารมฺภเน จ คุณโต อุสฺสุเกฺกยฺยฯ อถ วา **อุปฺปตนฺเตสู**ติ อุฏฺฐหนฺเตสุ, กิเลเสสุ ปริยุฏฺฐานวเสน สีสํ อุกฺขิปนฺเตสุฯ **นิปเต**ติ ปฏิสงฺขานพเลน ยถา เต น อุปฺปชฺชนฺติ, ตถา อนุรูปปจฺจเวกฺขณาย นิปเตยฺย, วิกฺขเมฺภยฺย เจว สมุจฺฉิเนฺทยฺย จฯ **นิ**

ปตเนฺตสูติ ปริปตเนฺตสุ, อโยนิโสมนสิกาเรสุ วีริยปโยคมนฺทตาย วา ยถารเทฺธสุ สมถวิปสฺสนาธมฺเมสุ หาย มาเนสุ ฯ **อุปฺปเตติ** โยนิโสมนสิกาเรน วีริยารมฺภสมฺปทาย จ เต อุปฺปฏฺฐาเปยฺย อุปฺปาเทยฺย วเฑฺฒยฺย จฯ **วเส อวสมาเนสูติ** สเตฺตสุ มคฺคพฺรหฺมจริยวาสํ อริยวาสญฺจ อวสเนฺตสุ สยํ ตํ วาสํ วเสยฺยาติ, อริเยสุ วา กิเลสวาสํ ทุติยกวาสํ อวสเนฺตสุ เยน วา เสน เต อวสมานา นาม โหนฺติ, สยํ ตถา วเสฯ **รมมาเนสุ โน รเมติ** สเตฺตสุ กามคุณรติยา กิเลสรติยา รมเนฺตสุ สยํ ตถา โน รเม นํ รเมยฺย, อริเยสุ วา นิรามิสาย ฌานาทิรติยา รมมาเนสุ สยมฺปิ ตถา รเม, ตโต อญฺญถา ปน กทาจิปิ โน รเม นาภิรเมยฺย วาติ อโตฺถฯ

ปิยญฺชหเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. หตฺถาโรหปุตฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา

อิทํ ปุเร จิตฺตมจาริ จาริกนฺติ อายสฺมโต หตฺถาโรหปุตฺตเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โส กิร ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ ปุญฺญํ อุปจินโนฺต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ สตฺถารํ ภิกฺขุสงฺฆปริวุตํ วิหารโต นิกฺขนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนจิโตฺต ปุเปฺผหิ ปูชํ กตฺวา ปญฺจปติฏฺฐิเตน วนฺทิตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา ปกฺกามิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ หตฺถาโรหกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต หตฺถิสิเปฺป นิปฺผตฺติํ อคมาสิฯ โส เอกทิวสํ หตฺถิํ สิกฺขาเปโนฺต นทีตีรํ คนฺตฺวา เหตุสมฺปตฺติยา โจทิยมาโน ‘‘กิํ มยฺหํ อิมินา หตฺถิทมเนน, อตฺตานํ ทมนเมว วร’’นฺติ จิเนฺตตฺวา ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวาว จริยานุกูลํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรโนฺต จิรปริจเยน กมฺมฏฺฐานโต พหิทฺธา วิธาวนฺตํ จิตฺตํ เฉโก หตฺถาจริโย วิย องฺกุเสน จณฺฑมตฺตวรวารณํ ปฏิสงฺขานองฺกุเสน นิคฺคณฺหโนฺต ‘‘**อิทํ ปุเร จิตฺตมจาริ จาริก**’’นฺติ คาถํ อภาสิฯ

๗๗. ตตฺถ **อิทนฺติ** วุจฺจมานสฺส จิตฺตสฺส อตฺตปจฺจกฺขตาย วุตฺตํฯ **ปุเรติ** นิคฺคหกาลโต ปุเพฺพฯ **อจารีติ** วิจริ, อนวฏฺฐิตตาย นานารมฺมเณสุ ปริพฺภมิ ฯ **จาริกนฺติ** ยถากามจริยํฯ เตนาห ‘‘**เยนิจฺฉกํ ยตฺถกามํ ยถาสุข**’’นฺติฯ **ตนฺติ** ตํ จิตฺตํฯ **อชฺชาติ** เอตรหิฯ **นิคฺคเหสฺสามีติ** นิคฺคณฺหิสฺสามิ, นิพฺพิเสวนํ กริสฺสามิฯ **โยนิโสติ** อุปาเยนฯ ยถา กิํ? **หตฺถิปฺปภินฺนํ วิย องฺกุสคฺคโหฯ** อิทํ วุตฺตํ โหติ – อิทํ มม จิตฺตํ นาม อิโต ปุเพฺพ รูปาทีสุ อารมฺมเณสุ เยน เยน รมิตุํ อิจฺฉติ, ตสฺส ตสฺส วเสน เยนิจฺฉกํ, ยตฺถ ยตฺถ จสฺส กาโม, ตสฺส ตสฺส วเสน ยตฺถกามํ, ยถา ยถา วิจรนฺตสฺส สุขํ โหติ, ตเถว จรณโต ยถาสุขํ ทีฆรตฺตํ จาริกํ อจริ, ตํ อชฺชปาหํ ภินฺนมทมตฺตหตฺถิํ หตฺถาจริยสงฺขาโต เฉโก องฺกุสคฺคโห องฺกุเสน วิย โยนิโสมนสิกาเรน นิคฺคเหสฺสามิ, นาสฺส วีติกฺกมิตุํ ทสฺสามีติฯ เอวํ วทโนฺต เอว จ เถโร วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ สจฺฉากาสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๓.๙๑-๙๖) –

> ‘‘สุวณฺณวโณฺณ สมฺพุโทฺธ, วิปสฺสี ทกฺขิณารโห;
> ปุรกฺขโต สาวเกหิ, อารามา อภินิกฺขมิฯ
>
> ‘‘ทิสฺวานหํ พุทฺธเสฏฺฐํ, สพฺพญฺญุํ ตมนาสกํ;
> ปสนฺนจิโตฺต สุมโน, คณฺฐิปุปฺผํ อปูชยิํฯ
>
> ‘‘เตน จิตฺตปฺปสาเทน, ทฺวิปทินฺทสฺส ตาทิโน;
> หฏฺโฐ หเฏฺฐน จิเตฺตน, ปุน วนฺทิํ ตถาคตํฯ

‘‘เอกนวุติโต กเปฺป, ยํ ปุปฺผมภิโรปยิํ;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘เอกตาลีสิโต กเปฺป, จรโณ นาม ขตฺติโย;
สตฺตรตนสมฺปนฺโน, จกฺกวตฺตี มหพฺพโลฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ
อยเมว จ เถรสฺส อญฺญาพฺยากรณคาถา อโหสีติฯ

หตฺถาโรหปุตฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. เมณฺฑสิรเตฺถรคาถาวณฺณนา

อเนกชาติสํสารนฺติ อายสฺมโต เมณฺฑสิรเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โสปิ กิร ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ กโรเนฺโต อิโต เอกนวุเต กเปฺป พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วยปฺปโตฺต กาเม ปหาย อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา มหตา อิสิคเณน สทฺธิํ หิมวเนฺต วสโนฺต สตฺถารํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส อิสิคเณน ปทุมานิ อาหราเปตฺวา สตฺถุ ปุปฺผปูชํ กตฺวา สาวเก อปฺปมาทปฏิปตฺติยํ โอวทิตฺวา กาลํ กตฺวา เทวโลเก นิพฺพโตฺต อปราปรํ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท สาเกเต คหปติกุเล นิพฺพตฺติ, ตสฺส เมณฺฑสริกฺขสีสตาย **เมณฺฑสิโร**เตฺวว สมญฺญา อโหสิฯ โส ภควติ สาเกเต อญฺชนวเน วิหรเนฺต สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา สมถวิปสฺสนาสุ กมฺมํ กโรเนฺโต ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ เตว วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๓.๙๗-๑๐๕) –

‘‘หิมวนฺตสฺสาวิทูเร, โคตโม นาม ปพฺพโต;
นานารุเกฺขหิ สญฺฉนฺโน, มหาภูตคณาลโยฯ

‘‘เวมชฺฌมฺหิ จ ตสฺสาสิ, อสฺสโม อภินิมฺมิโต;
ปุรกฺขโต สสิเสฺสหิ, วสามิ อสฺสเม อหํฯ

‘‘อายนฺตุ เม สิสฺสคณา, ปทุมํ อาหรนฺตุ เม;
พุทฺธปูชํ กริสฺสามิ, ทฺวิปทินฺทสฺส ตาทิโนฯ

‘‘เอวนฺติ เต ปฏิสฺสุตฺวา, ปทุมํ อาหริํสุ เม;
ตถา นิมิตฺตํ กตฺวาหํ, พุทฺธสฺส อภิโรปยิํฯ

‘‘สิเสฺส ตทา สมาเนตฺวา, สาธุกํ อนุสาสหํ;
มา โข ตุเมฺห ปมชฺชิตฺถ, อปฺปมาโท สุขาวโหฯ

‘‘เอวํ สมนุสาสิตฺวา, เต สิเสฺส วจนกฺขเม;
อปฺปมาทคุเณ ยุโตฺต, ตทา กาลงฺกโต อหํฯ

‘‘เอกนวุติโต กเปฺป, ยํ ปุปฺผมภิโรปยิํ;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘เอกปญฺญาสกปฺปมฺหิ , ราชา อาสิํ ชลุตฺตโม;

สตฺตรตนสมฺปนฺโน, จกฺกวตฺตี มหพฺพโลฯ

“กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน”นฺติฯ
โส อตฺตโน ปุเพฺพนิวาสํ อนุสฺสรนฺโต –

๗๘. “อเนกชาติสํสารํ, สนฺธาวิสฺสํ อนิพฺพิสํ;
ตสฺส เม ทุกฺขชาตสฺส, ทุกฺขกฺขนฺโธ อปรโทฺธ”ติฯ – คาถํ อภาสิ;

ตตฺถ **อเนกชาติสํสาร**นฺติ อเนกชาติสตสหสฺสสงฺขฺยํ อิทํ สํสารวฏฺฏํ, อทฺธุโน อธิเปฺปตตฺตา อจฺจนฺตสํโยเคกวจนํฯ **สนฺธาวิสฺส**นฺติ สํสรึ, อปราปรํ จวนุปฺปชฺชนวเสน ปริพฺภมึฯ **อนิพฺพิส**นฺติ ตสฺส นิวตฺตกญาณํ อวินฺทนฺโต อลภนฺโตฯ **ตสฺส เม**ติ เอวํ สํสรนฺตสฺส เมฯ **ทุกฺขชาตสฺสา**ติ ชาติอาทิวเสน อุปฺปนฺนทุกฺขสฺส, ติสฺสนฺนํ วา ทุกฺขตานํ วเสน ทุกฺขสภาวสฺสฯ **ทุกฺขกฺขนฺโธ**ติ กมฺมกิเลสวิปากวฏฺฏปฺปกาโร ทุกฺขราสิฯ **อปรโทฺธ**ติ อรหตฺตมคฺคปฺปตฺติโต ปฏฺฐาย ปริพฺภโฏฺฐ จุโต น อภินิพฺพตฺติสฺสติฯ “อปรโฏฺฐ”ติ วา ปาโฐ, อปคตสมิทฺธิโต สมุจฺฉินฺนการณตฺตา อปคโตติ อโตฺถฯ อิทเมว จ เถรสฺส อญฺญาพฺยากรณํ อโหสิฯ

เมณฺฑสิรเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. รกฺขิตเตฺถรคาถาวณฺณนา

สโพฺพ ราโค ปหีโน เมติ อายสฺมโต รกฺขิตเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยํ กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปสนฺนมานโส เทสนาญาณํ อารพฺภ โถมนํ อกาสิฯ สตฺถา ตสฺส จิตฺตปฺปสาทํ โอโลเกตฺวา “อยํ อิโต สตสหสฺสกปฺปมตฺถเก โคตมสฺส นาม สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส รกฺขิโต นาม สาวโก ภวิสฺสตี”ติ พฺยากาสิ ฯ โส ตํ สุตฺวา ภิโยฺยโสมตฺตาย ปสนฺนมานโส อปราปรํ ปุญฺญานิ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรนฺโต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท เทวทหนิคเม สากิยราชกุเล นิพฺพตฺติ, **รกฺขิโต**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส เย สากิยโกลิยราชูหิ ภควโต ปริวารตฺถาย ทินฺนา ปญฺจสตราชกุมารา ปพฺพชิตา, เตสํ อญฺญตโรฯ เต ปน ราชกุมารา น สํเวเคน ปพฺพชิตตฺตา อุกฺกณฺฐาภิภูตา ยทา สตฺถารา กุณาลทหตีรํ เนตฺวา **กุณาลชาตกเทสนาย** (ชา. ๒.๒๑.กุณาลชาตก) อิตฺถีนํ โทสวิภาวเนน กาเมสุ อาทีนวํ ปกาเสตฺวา กมฺมฏฺฐาเน นิโยชิตา, ตทา อยมฺปิ กมฺมฏฺฐานํ อนุยุญฺชนฺโต วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๔.๑-๙) –

“ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน, โลกเชโฏฺฐ นราสโภ;
มหโต ชนกายสฺส, เทเสติ อมตํ ปทํฯ

“ตสฺสาหํ วจนํ สุตฺวา, วาจาสภิมุทีริตํ;
อญฺชลึ ปคฺคเหตฺวาน, เอกโคฺค อาสหํ ตทาฯ

“ยถา สมุโทฺท อุทธีนมโคฺค, เนรู นคานํ ปวโร สิลุจฺจโย;
ตเถว เย จิตฺตวเสน วตฺตเร, น พุทฺธญาณสฺส กลํ อุเปนฺติ เตฯ

“ธมฺมวิธึ ฐเปตฺวาน, พุโทฺธ การุณิโก อิสิ;
ภิกฺขุสเงฺฆ นิสีทิตฺวา, อิมา คาถา อภาสถฯ

‘‘โย โส ญาณํ ปกิเตฺตสิ, พุทฺธมฺหิ โลกนายเก;
กปฺปานํ สตสหสฺสํ, ทุคฺคตึ น คมิสฺสติฯ

‘‘กิเลเส ฌาปยิตฺวาน, เอกโคฺค สุสมาหิโต;
โสภิโต นาม นาเมน, เหสฺสติ สตฺถุ สาวโกฯ

‘‘ปญฺญาเส กปฺปสหเสฺส, สเตฺตวาสุํ ยสุคฺคตา;
สตฺตรตนสมฺปนฺนา, จกฺกวตฺตี มหพฺพลาฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อตฺตโน ปหีนกิเลเส ปจฺจเวกฺขโนฺต **‘‘สโพฺพ ราโค’’**ติ คาถํ อภาสิฯ

๗๙. ตตฺถ **‘‘สโพฺพ ราโค’’**ติ กามราคาทิปฺปเภโท สโพฺพปิ ราโคฯ **ปหีโน**ติ อริยมคฺคภาวนาย สมุเจฺฉทปฺปหานวเสน ปหีโนฯ **สโพฺพ โทโส**ติ อาฆาตวตฺถุกาทิภาเวน อเนกเภทภิโนฺน สโพฺพปิ พฺยาปาโทฯ **สมูหโต**ติ มเคฺคน สมุคฺฆาฎิโตฯ **สโพฺพ เม วิคโต โมโห**ติ ‘‘ทุเกฺข อญฺญาณ’’นฺติอาทินา (ธ. ส. ๑๐๖๗; วิภ. ๙๐๙) วตฺถุเภเทน อฎฺฐเภโท, สํกิเลสวตฺถุวิภาเคน อเนกวิภาโค สโพฺพปิ โมโห มเคฺคน วิทฺธํสิตตฺตา มยฺหํ วิคโตฯ **สีติภูโตสฺมิ นิพฺพุโต**ติ เอวํ มูลกิเลสปฺปหาเนน ตเทกฎฺฐตาย สํกิเลสานํ สมฺมเทว ปฏิปฺปสฺสทฺธตฺตา อนวเสสกิเลสทรถปริฬาหาภาวโต สีติภาวํ ปโตฺต, ตโต เอว สพฺพโส กิเลสปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพุโต อหํ อสฺมิ ภวามีติ อญฺญํ พฺยากาสิฯ

รกฺขิตเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. อุคฺคเตฺถรคาถาวณฺณนา

ยํ มยา ปกตํ กมฺมนฺติ อายสฺมโต อุคฺคเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ กโรโนฺต อิโต เอกตึเส กเปฺป สิขิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ สิขึ ภควนฺตํ ปสฺสิตฺวา ปสนฺนมานโส เกตกปุเปฺผหิ ปูชํ อกาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา อปราปรํ สุคตีสุเยว สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท โกสลรเฎฺฐ อุคฺคนิคเม เสฎฺฐิปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ, **อุโคฺค**เตฺววสฺส นามํ อโหสิฯ โส วิญฺญุตํ ปโตฺต ภควติ ตสฺมึ นิคเม ภทฺทาราเม วิหรเนฺต วิหารํ คนฺตฺวา สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ปฎิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรโนฺต นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๔.๑๐-๑๖) –

‘‘วินตานทิยา ตีเร, ปิลกฺขุ ผลิโต อหุ;
ตาหํ รุกฺขํ คเวสโนฺต, อทฺทสํ โลกนายกํฯ

‘‘เกตกํ ปุปฺผิตํ ทิสฺวา, วเณฺฎ เฉตฺวานหํ ตทา;
พุทฺธสฺส อภิโรเปสึ, สิขิโน โลกพนฺธุโนฯ

‘‘เยน ญาเณน ปโตฺตสิ, อจฺจุตํ อมตํ ปทํ;
ตํ ญาณํ อภิปูเชมิ, พุทฺธเสฎฺฐ มหามุนิฯ

‘‘ญาณมฺหิ ปูชํ กตฺวาน, ปิลกฺขุมทฺทสํ อหํ;

ปฏิลโทฺธมฺหิ ตํ ปณฺญํ, ญาณปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘เอกตึเส อิโต กเปฺป, ยํ ปุปฺผมภิโรปยึ;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, ญาณปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘อิโต เตรสกปฺปมฺหิ, ทฺวาทสาสุํ ผลุคฺคตา;
สตฺตรตนสมฺปนฺนา, จกฺกวตฺตี มหพฺพลาฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อตฺตโน วฏฺฏูปเจฺฉททีปเนน อญฺญํ พฺยากโรนฺโต –

๘๐. ‘‘ยํ มยา ปกตํ กมฺมํ, อปฺปํ วา ยทิ วา พหุํ;
สพฺพเมตํ ปริกฺขีณํ, นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโว’’ติฯ – คาถํ อภาสิ;

ตตฺถ **ยํ มยา ปกตํ กมฺมนฺ**ติ ยํ กมฺมํ ตีหิ กมฺมทฺวาเรหิ, ฉหิ อุปฺปตฺติทฺวาเรหิ, อฏฺฐหิ อสํวรทฺวาเรหิ , อฏฺฐหิ จ สํวรทฺวาเรหิ ปาปาทิวเสน ทานาทิวเสน จาติ อเนเกหิ ปกาเรหิ อ นาทิมติ สํสาเร ยํ มยา กตํ อุปจิตํ อภินิพฺพตฺติตํ วิปากกมฺมํฯ **อปฺปํ วา ยทิ วา พหุนฺ**ติ ตญฺจ วตฺถุเจตนาปโยคกิเลสาทีนํ ทุพฺพลภาเวน อปฺปํ วา, เตสํ พลวภาเวน อภิณฺหปวตฺติยา จ พหุํ วาฯ **สพฺพเมตํ ปริกฺขีณนฺ**ติ สพฺพเมว เจตํ กมฺมํ กมฺมกฺขยกรสฺส อคฺคมคฺคสฺส อธิคตตฺตา ปริกฺขยํ คตํ, กิเลสวฏฺฏปฺปหาเนน หิ กมฺมวฏฺฏํ ปหีนเมว โหติ วิปากวฏฺฏสฺส อนุปฺปาทนโตฯ เตนาห **‘‘นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโว’’**ติฯ อายตึ ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติ มยฺหํ นตฺถีติ อโตฺถฯ ‘‘สพฺพ เมฺปต’’นฺติปิ ปาโฐ, สพฺพมฺปิ เอตนฺติ ปทวิภาโคฯ

อุคฺคเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อฏฺฐมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. นวมวโคฺค

๑. สมิติคุตฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา

ยํ มยา ปกตํ ปาปนฺติ อายสฺมโต สมิติคุตฺตเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โสปิ ปุริมพุ เทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต ภควนฺตํ ปสฺสิตฺวา ปสนฺนจิโตฺต ชาติสุมนปุเปฺผหิ ปูชํ อกาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน ยตฺถ ยตฺถ ภเว นิพฺพตฺติ, ตตฺถ ตตฺถ กุลรูปปริวารสมฺปทาย อเญฺญ สเตฺต อภิภวิตฺวา อฏฺฐาสิฯ เอกสฺมึ ปน อตฺตภาเว อญฺญตรํ ปเจฺจกพุทฺธํ ปิณฺฑาย จรนฺตํ ทิสฺวา ‘‘อยํ มุณฺฑโก กุฏฺฐี มเญฺญ, เตนายํ ปฏิจฺฉาเทตฺวา วิจรตี’’ติ นิฏฺฐุภิตฺวา ปกฺกามิฯ โส เตน ก เมฺมน พหุํ กาลํ นิรเย ปจฺจิตฺวา กสฺสปสฺส ภควโต กาเล มนุสฺสโลเก นิพฺพโตฺต ปริพฺพา ชกปพฺพชฺชํ อุปคโต เอกํ สีลาจารสมฺปนฺนํ อุปาสกํ ทิสฺวา โทสนฺตโร หุตฺวา, ‘‘กุฏฺฐโรคี ภเวยฺยาสี’’ติ อโกฺกสิ, นฺหานติเตฺถ จ มนุเสฺสหิ ฐปิตานิ นฺหานจุณฺณานิ ทูเสสิฯ โส เตน กเมฺ มน ปุน นิรเย นิพฺพตฺติตฺวา พหูนิ วสฺสานิ ทุกฺขํ อนุภวิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ อญฺญตรสฺส พฺราหฺมณสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ, **สมิติคุโตฺต**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส วยปฺป โตฺต สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา สุวิสุทฺธสีโล หุตฺวา วิหรติฯ ตสฺส ปุริ

มกมฺมนิสฺสนฺเทน กุฏฺฐโรโค อุปฺปชฺชิ, เตน ตสฺส สรีราวยวา เยภุยฺเยน ฉินฺนภินฺนา หุตฺวา ปคฺฆรนฺติฯ โส คิลานสาลายํ วสติฯ อเถกทิวสํ ธมฺมเสนาปติ คิลานปุจฺฉํ คนฺตฺวา ตตฺถ ตตฺถ คิลาเน ภิกฺขู ปุจฺฉนฺโต ตํ ภิกฺขุํ ทิสฺวา ‘‘อาวุโส, ยาวตา ขนฺธปฺปวตฺติ นาม, สพฺพํ ทุกฺขเมว เวทนาฯ ขเนฺธสุ ปน อสเนฺตสุเยว นตฺถิ ทุกฺข’’นฺติ เวทนานุปสฺสนากมฺมฏฺฐานํ กเถตฺวา อ คมาสิฯ โส เถรสฺส โอวาเท ฐตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา ฉฬภิญฺญา สจฺฉากาสิฯ เตน วุตฺตํ **อป ทาเน** (อป. เถร ๑.๑๒.๘๒-๙๐) –

‘‘ชายนฺตสฺส วิปสฺสิสฺส, อาโลโก วิปุโล อหุ;
ปถวี จ ปกมฺปิตฺถ, สสาครา สปพฺพตาฯ

‘‘เนมิตฺตา จ วิยากํสุ, พุโทฺธ โลเก ภวิสฺสติ;
อโคฺค จ สพฺพสตฺตานํ, ชนตํ อุทฺธริสฺสติฯ

‘‘เนมิตฺตานํ สุณิตฺวาน, ชาติปูชมกาสหํ;
เอทิสา ปูชนา นตฺถิ, ยาทิสา ชาติปูชนาฯ

‘‘สงฺขริตฺวาน กุสลํ, สกํ จิตฺตํ ปสาทยิํ;
ชาติปูชํ กริตฺวาน, ตตฺถ กาลงฺกโต อหํฯ

‘‘ยํ ยํ โยนุปปชฺชามิ, เทวตฺตํ อถ มานุสํ;
สเพฺพ สเตฺต อภิโภมิ, ชาติปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘ธาติโย มํ อุปเฏฺฐนฺติ, มม จิตฺตวสานุคา;
น ตา สโกฺกนฺติ โกเปตุํ, ชาติปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘เอกนวุติโต กเปฺป, ยํ ปูชมกริํ ตทา;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, ชาติปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘สุปาริจริยา นาม, จตุตฺติํส ชนาธิปา;
อิโต ตติยกปฺปมฺหิ, จกฺกวตฺตี มหพฺพลาฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

ฉฬภิโญฺญ ปน หุตฺวา ปหีนกิเลสปจฺจเวกฺขเณน เอตรหิ อนุภุยฺยมานโรควเสน ปุริมชาตีสุ อตฺตนา กตํ ปาปกมฺมํ อนุสฺสริตฺวา ตสฺส อิทานิ สพฺพโส ปหีนภาวํ วิภาเวโนฺต –

๘๑. ‘‘ยํ มยา ปกตํ ปาปํ, ปุเพฺพ อญฺญาสุ ชาติสุ;
อิเธว ตํ เวทนียํ, วตฺถุ อญฺญํ น วิชฺชตี’’ติฯ – คาถํ อภาสิ;

ตตฺถ **ปาปนฺ**ติ อกุสลํ กมฺมํฯ ตญฺหิ ลามกเฏฺฐน ปาปนฺติ วุจฺจติฯ **ปุเพฺพ**ติ ปุราฯ **อญฺญาสุ ชาติสู**ติ อิโต อญฺญาสุ ชาตีสุ, อเญฺญสุ อตฺตภาเวสุฯ อยเญฺหตฺถ อโตฺถ – ยทิปิ มยา อิมสฺมิํ อตฺตภาเว น ตาทิสํ ปาปํ กตํ อตฺถิ, อิทานิ ปน ตสฺส สมฺภโวเยว นตฺถิฯ ยํ ปน อิโต อญฺญาสุ ชาตีสุ กตํ อตฺถิ, **อิเธว ตํ เวทนียํ,** ตญฺหิ อิเธว อิมสฺมิํเยว อตฺตภาเว เวทยิตพฺพํ อนุภวิตพฺพํ ผลํ, กสฺมา? **วตฺถุ อญฺญํ น วิชฺชตี**ติ ตสฺส กมฺมสฺส วิปจฺจโนกาโส อโญฺญ ขนฺธปฺปพโนฺธ

นตฺถิ, อิเม ปน ขนฺธา สพฺพโส อุปาทานานํ ปหีนตฺตา อนุปาทาโน วิย ชาตเวโท จริมกจิตฺตนิโรเธน อปฺปฏิสนฺธิกา นิรุชฺฌนฺตีติ อญฺญํ พฺยากาสิฯ

สมิติคุตฺตตฺเถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. กสฺสปตฺเถรคาถาวณฺณนา

เยน เยน สุภิกฺขานีติ อายสฺมโต กสฺสปตฺเถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยํ กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา ตีสุ เวเทสุ อเญฺญสุ จ พฺราหฺมณสิเปฺปสุ นิปฺผตฺตึ คโต, โส เอกทิวสํ ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส สุมนปุเปฺผหิ ปูชํ อกาสิฯ กโรนฺต จ สตฺถุ สมนฺตโต อุปริ จ ปุปฺผมุฏฺฐิโย ขิปิฯ พุทฺธานุภาเวน ปุปฺผานิ ปุปฺผาสนากาเรน สตฺตาหํ อฏฺฐํสุฯ โส ตํ อจฺฉริยํ ทิสฺวา ภิโยฺยโสมตฺตาย ปสนฺนมานโส อโหสิฯ อปราปรํ ปุญฺญานิ กโรนฺต กปฺปสตสหสฺสํ สุคตีสุเยว สํสรนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ อญฺญตรสฺส อุทิจฺจพฺราหฺมณสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ, **กสฺสโป**ติสฺส นามํ อโหสิฯ ตสฺส ทหรกาเลเยว ปิตา กาลมกาสิฯ มาตา ตํ ปฏิชคฺคติฯ โส เอกทิวสํ เชตวนํ คโต ภควโต ธมฺมเทสนํ สุตฺวา เหตุสมฺปนฺนตาย ตสฺมิํเยว อาสเน โสตาปโนฺน หุตฺวา มาตุ สนฺติกํ คนฺตฺวา อนุชานาเปตฺวา ปพฺพชิโต สตฺถริ วุฏฺฐวเสฺส ปวาเรตฺวา ชนปทจาริกํ ปกฺกเนฺต สยมฺปิ สตฺถารา สทฺธิํ คนฺตุกาโม อาปุจฺฉิตุํ มาตุ สนฺติกํ อคมาสิฯ มาตา วิสฺสเชฺชนฺตี โอวาทวเสน –

๘๒. ‘‘เยน เยน สุภิกฺขานิ, สิวานิ อภยานิ จ;
เตน ปุตฺตก คจฺฉสฺสุ, มา โสกาปหโต ภวา’’ติฯ – คาถํ อภาสิ;

ตตฺถ **เยน เยนา**ติ ยตฺถ ยตฺถฯ ภุมฺมเตฺถ หิ เอตํ กรณวจนํ, ยสฺมิํ ยสฺมิํ ทิสาภาเคติ อโตฺถฯ **สุภิกฺขานี**ติ สุลภปิณฺฑานิ, รฎฺฐานีติ อธิปฺปาโยฯ **สิวานี**ติ เขมานิ อโรคานิฯ **อภยานี**ติ โจรภยาทีหิ นิพฺภยานิ, โรคทุพฺภิกฺขภยานิ ปน ‘‘สุภิกฺขานิ, สิวานี’’ติ ปททฺวเยเนว คหิตานิฯ **เตนา**ติ ตตฺถ, ตสฺมิํ ตสฺมิํ ทิสาภาเคติ อโตฺถฯ **ปุตฺตกา**ติ อนุกมฺปนฺตี ตํ อาลปติฯ **มา**ติ ปฏิเสธเตฺถ นิปาโต **โสกาปหโต**ติ วุตฺตคุณรหิตานิ รฎฺฐานิ คนฺตฺวา ทุพฺภิกฺขภยาทิชนิเตน โสเกน อุปหโต มา **ภว** มาโหสีติ อโตฺถฯ ตํ สุตฺวา เถโร, ‘‘มม มาตา มยฺหํ โสกรหิตฎฺฐานคมนํ อาสีสติ, หนฺท มยํ สพฺพโส อจฺจนฺตเมว โสกรหิตํ ฐานํ ปตฺตุํ ยุตฺต’’นฺติ อุสฺสาหชาโต วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๓.๑-๙) –

‘‘อชฺฌายโก มนฺตธโร, ติณฺณํ เวทาน ปารคู;
อโพฺภกาเส ฐิโต สโนฺต, อทฺทสํ โลกนายกํฯ

‘‘สีหํ ยถา วนจรํ, พฺยคฺฆราชํว นิตฺตสํ;
ติธาปภินฺนมาตงฺคํ, กุญฺชรํว มเหสินํฯ

‘‘เสเรยกํ คเหตฺวาน, อากาเส อุกฺขิปิํ อหํ;
พุทฺธสฺส อานุภาเวน, ปริวาเรนฺติ สพฺพโสฯ

‘‘อธิฏฺฐหิ มหาวีโร, สพฺพญฺญู โลกนายโก;
สมนฺตา ปุปฺผจฺฉทนา, โอกิริํสุ นราสภํฯ

‘‘ตโต สา ปุปฺผกญฺจุกา, อโนฺตวณฺฏา พหิมุขา;
สตฺตาหํ ฉทนํ กตฺวา, ตโต อนฺตรธายถฯ

‘‘ตญฺจ อจฺฉริยํ ทิสฺวา, อพฺภุตํ โลมหํสนํ;
พุเทฺธ จิตฺตํ ปสาเทสิํ, สุคเต โลกนายเกฯ

‘‘เตน จิตฺตปฺปสาเทน, สุกฺกมูเลน โจทิโต;
กปฺปานํ สตสหสฺสํ, ทุคฺคติํ นุปปชฺชหํฯ

‘‘ปนฺนรสสหสฺสมฺหิ, กปฺปานํ ปญฺจวีสติ;
วีตมลาสนามา จ, จกฺกวตฺตี มหพฺพลาฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา ‘‘อิทเมว มาตุ วจนํ อรหตฺตปฺปตฺติยา องฺกุสํ ชาต’’นฺติ ตเมว คาถํ ปจฺจุทาหาสิฯ

กสฺสปเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. สีหเตฺถรคาถาวณฺณนา

สีหปฺปมโตฺต วิหราติ อายสฺมโต สีหเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โส กิร ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร อิโต อฏฺฐารสกปฺปสตมตฺถเก อตฺถทสฺสิสฺส ภควโต กาเล จนฺทภาคาย นทิยา ตีเร กินฺนรโยนิยํ นิพฺพตฺติตฺวา ปุปฺผภกฺโข ปุปฺผนิวสโน หุตฺวา วิหรโนฺต อากาเสน คจฺฉนฺตํ อตฺถทสฺสิํ ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนจิโตฺต ปูเชตุกาโม อญฺชลิํ ปคฺคยฺห อฏฺฐาสิฯ ภควา ตสฺส อชฺฌาสยํ ญตฺวา อากาสโต โอรุยฺห อญฺญตรสฺมิํ รุกฺขมูเล ปลฺลเงฺกน นิสีทิฯ กินฺนโร จนฺทนสารํ ฆํสิตฺวา จนฺทนคเนฺธน ปุเปฺผหิ จ ปูชํ กตฺวา วนฺทิตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา ปกฺกามิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท มลฺลราชกุเล นิพฺพตฺติ, ตสฺส **สีโห**ติ นามํ อโหสิฯ โส ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิฯ สตฺถา ตสฺส อชฺฌาสยํ โอโลเกตฺวา ธมฺมํ กเถสิฯ โส ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา อรเญฺญ วิหรติฯ ตสฺส จิตฺตํ นานารมฺมเณ วิธาวติ, เอกคฺคํ น โหติ, สกตฺถํ นิปฺผาเทตุํ น สโกฺกติฯ สตฺถา ตํ ทิสฺวา อากาเส ฐตฺวา –

๘๓. ‘‘สีหปฺปมโตฺต วิหร, รตฺตินฺทิวมตนฺทิโต;
ภาเวหิ กุสลํ ธมฺมํ, ชห สีฆํ สมุสฺสย’’นฺติฯ –

คาถาย โอวทิฯ โส คาถาวสาเน วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๔.๑๗-๒๕) –

‘‘จนฺทภาคานทีตีเร, อโหสิํ กินฺนโร ตทา;
ปุปฺผภกฺโข จหํ อาสิํ, ปุปฺผนิวสโน ตถาฯ

‘‘อตฺถทสฺสี ตุ ภควา, โลกเชฏฺโฐ นราสโภ;
วิปินคฺเคน นิยฺยาสิ, หํสราชาว อมฺพเรฯ

‘‘นโม เต ปุริสาชญฺญ, จิตฺตํ เต สุวิโสธิตํ;
ปสนฺนมุขวโณฺณสิ, วิปฺปสนฺนมุขินฺทฺริโยฯ

‘‘โอโรหิตฺวาน อากาสา, ภูริปโญฺญ สุเมธโส;
สงฺฆาฏึ ปตฺถริตฺวาน, ปลฺลเงฺกน อุปาวิสิฯ

‘‘วิลีนํ จนฺทนาทาย, อคมาสึ ชินนฺติกํ;
ปสนฺนจิโตฺต สุมโน, พุทฺธสฺส อภิโรปยึฯ

‘‘อภิวาเทตฺวาน สมฺพุทฺธํ, โลกเชฏฺฐํ นราสภํ;
ปาโมชฺชํ ชนยิตฺวาน, ปกฺกามึ อุตฺตรามุโขฯ

‘‘อฏฺฐารเส กปฺปสเต, จนฺทนํ ยํ อปูชยึ;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘จตุทฺทเส กปฺปสเต, อิโต อาสึสุ เต ตโย;
โรหณี นาม นาเมน, จกฺกวตฺตี มหพฺพลาฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

ยา ปน ภควตา โอวาทวเสน วุตฺตา ‘‘สีหปฺปมโตฺต’’ติ คาถา, ตตฺถ **สีหา**ติ ตสฺส เถรสฺส อาลปนํฯ **อปฺปมโตฺต วิหรา**ติ สติยา อวิปฺปวาสเน ปมาทวิรหิโต สพฺพิริยาปเถสุ สติสมฺปชญฺญยุโตฺต หุตฺวา วิหราหิฯ อิทานิ ตํ อปฺปมาทวิหารํ สห ผเลน สเงฺขปโต ทเสฺสตุํ **‘‘รตฺตินฺทิว’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตเสฺสโตฺถ – รตฺติภาคํ ทิวสภาคญฺจ ‘‘จงฺกเมน นิสชฺชาย อาวรณีเยหิ ธเมฺมหิ จิตฺตํ ปริโสเธตี’’ติ (สํ. นิ. ๔.๒๓๙; อ. นิ. ๓.๑๖; วิภ. ๕๑๙) วุตฺตนเยน จตุสมฺมปฺปธานวเสน อตนฺทิโต อกุสีโต อารทฺธวีริโย กุสลํ สมถวิปสฺสนาธมฺมญฺจ โลกุตฺตรธมฺมญฺจ ภาเวหิ อุปฺปาเทหิ วเฑฺฒหิ จ, เอวํ ภาเวตฺวา จ **ชห สีฆํ สมุสฺสย**นฺติ ตว สมุสฺสยํ อตฺตภาวํ ปฐมํ ตาว ตปฺปฏิพทฺธฉนฺทราคปฺปหาเนน สีฆํ นจิรเสฺสว ปชห, เอวํภูโต จ ปจฺฉา จริมกจิตฺตนิโรเธน อนวเสสโต จ ปชหิสฺสตีติฯ อรหตฺตํ ปน ปตฺวา เถโร อญฺญํ พฺยากโรโนฺต ตเมว คาถํ ปจฺจุทาหาสีติฯ

สีหเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. นีตเตฺถรคาถาวณฺณนา

สพฺพรตฺตึ สุปิตฺวานาติ อายสฺมโต นีตเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยํ กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล สุนโนฺท นาม พฺราหฺมโณ หุตฺวา อเนกสเต พฺราหฺมเณ มเนฺต วาเจโนฺต วาชเปยฺยํ นาม ยญฺญํ ยชิ, ภควา ตํ พฺราหฺมณํ อนุกมฺปโนฺต ยญฺญฏฺฐานํ คนฺตฺวา อากาเส จงฺกมิฯ พฺราหฺมโณ สตฺถารํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส สิเสฺสหิ ปุปฺผานิ อาหราเปตฺวา อากาเส ขิปิตฺวา ปูชํ อกาสิฯ พุทฺธานุภาเวน ตํ ฐานํ สกลญฺจ นครํ ปุปฺผปฏวิตานิกํ วิย ฉาทิตํ อโหสิฯ มหาชโน สตฺถริ อุฬารํ ปีติโสมนสฺสํ ปฏิสํเวเทสิฯ สุนนฺทพฺราหฺมโณ เตน กุสลมูเลน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ อญฺญตรสฺส พฺราหฺมณสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ, **นีโต**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส วิญฺญุตํ ปโตฺต ‘‘อิเม สมณา สกฺยปุตฺติยา สุขสีลา สุขสมาจารา สุโภชนานิ ภุญฺชิตฺวา นิวาเตสุ เสนาสเนสุ วิหรนฺติ, อิเมสุ ปพฺพชิตฺวา สุเขน วิหริตุํ สกฺกา’’ติ สุขาภิลาสาย ปพฺพชิตฺวาว สตฺถุ สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา กติปาหเมว มนสิกริตฺวา ตํ

ฉฑฑตฺวา ยาวทตฺถํ อุทราวเทหกํ ภุญฺชิตฺวา ทิวสภาคํ สงฺคณิการาโม ติรจฺฉานกถาย วีตินาเมติ, รตฺติภาเคปิ ถินมิทฺธาภิภูโต สพฺพรตฺตึ สุปติฯ สตฺถา ตสฺส เหตุปริปากํ โอโลเกตฺวา โอวาทํ เทโนฺต –

๘๔. ''สพฺพรตฺตึ สุปิตฺวาน, ทิวา สงฺคณิเก รโต;
กุทาสฺสุ นาม ทุเมฺมโธ, ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสตี''ติฯ – คาถํ อภาสิ;

ตตฺถ **สพฺพรตฺติ**นฺติ สกลํ รตฺตึฯ **สุปิตฺวานา**ติ นิทฺทายิตฺวา, ''รตฺติยา ปฐมํ ยามํ จงฺกเมน นิสชฺชาย อาวรณีเยหิ ธเมฺมหิ จิตฺตํ ปริโสเธตี''ติอาทินา วุตฺตํ ชาคริยํ อนนุยุญฺชิตฺวา เกวลํ รตฺติยา ตีสุปิ ยาเมสุ นิทฺทํ โอกฺกมิตฺวาติ อโตฺถฯ **ทิวา**ติ ทิวสํ, สกลํ ทิวสภาคนฺติ อโตฺถฯ **สงฺคณิเก**ติ ติรจฺฉานกถิเกหิ กายทฬฺหิพหุลปุคฺคเลหิ สนฺนิสชฺชา สงฺคณิโก, ตสฺมึ **รโต** อภิรโต ตตฺถ อวิคตจฺฉโนฺท ''สงฺคณิเก รโต''ติ วุโตฺต ''สงฺคณิการโต''ติปิ ปาฬิฯ **กุทาสฺสุ นามา**ติ กุทา นามฯ **อสฺสู**ติ นิปาตมตฺตํ, กสฺมึ นาม กาเลติ อโตฺถฯ **ทุเมฺมโธ**ติ นิปฺปโญฺญฯ **ทุกฺขสฺสา**ติ วฏฺฏทุกฺขสฺสฯ **อนฺต**นฺติ ปริโยสานํฯ อจฺจนฺตเมว อนุปฺปาทํ กทา นาม กริสฺสติ, เอทิสสฺส ทุกฺขสฺสนฺตกรณํ นตฺถีติ อโตฺถฯ ''ทุเมฺมธ ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสสี''ติปิ ปาฬิฯ

เอวํ ปน สตฺถารา คาถาย กถิตาย เถโร สํเวคชาโต วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๔.๒๖-๓๓) –

''สุนโนฺท นาม นาเมน, พฺราหฺมโณ มนฺตปารคู;
อชฺฌายโก ยาจโยโค, วาชเปยฺยํ อยาชยิฯ

''ปทุมุตฺตโร โลกวิทู, อโคฺค การุณิโก อิสิ;
ชนตํ อนุกมฺปโนฺต, อมฺพเร จงฺกมี ตทาฯ

''จงฺกมิตฺวาน สมฺพุโทฺธ, สพฺพญฺญู โลกนายโก;
เมตฺตาย อผริ สเตฺต, อปฺปมาเณ นิรูปธิฯ

''วเณฺฏ เฉตฺวาน ปุปฺผานิ, พฺราหฺมโณ มนฺตปารคู;
สเพฺพ สิเสฺส สมาเนตฺวา, อากาเส อุกฺขิปาปยิฯ

''ยาวตา นครํ อาสิ, ปุปฺผานํ ฉทนํ ตทา;
พุทฺธสฺส อานุภาเวน, สตฺตาหํ น วิคจฺฉถฯ

''เตเนว สุกฺกมูเลน, อนุโภตฺวาน สมฺปทา;
สพฺพาสเว ปริญฺญาย, ติโณฺณ โลเก วิสตฺติกํฯ

''เอการเส กปฺปสเต, ปญฺจตึสาสุ ขตฺติยา;
อมฺพรํสสนามา เต, จกฺกวตฺตี มหพฺพลาฯ

''กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน''นฺติฯ
อรหตฺตํ ปน ปตฺวา เถโร อญฺญํ พฺยากโรโนฺต ตเมว คาถํ ปจฺจุทาหาสิฯ

นีตเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. สุนาคเตฺถรคาถาวณฺณนา

จิตฺตนิมิตฺตสฺส โกวิโทติ อายสฺมโต สุนาคเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ กุสลํ อุปจินโนฺต อิโต เอกตฺตึเส กเปฺป สิขิสฺส ภควโต กาเล พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วยปฺปโตฺต ติณฺณํ เวทานํ ปารคู หุตฺวา อรญฺญายตเน อสฺสเม วสโนฺต ตีณิ พฺราหฺมณสหสฺสานิ มเนฺต วาเจสิฯ อเถกทิวสํ ตสฺส สตฺถารํ ทิสฺวา ลกฺขณานิ อุปธาเรตฺวา ลกฺขณมเนฺต ปริวเตฺตนฺตสฺส, ‘‘อีทิเสหิ ลกฺขเณหิ สมนฺนาคโต อนนฺตชิโน อนนฺตญาโณ พุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติ พุทฺธญาณํ อารพฺภ อุฬาโร ปสาโท อุปฺปชฺชิฯ โส เตน จิตฺตปฺปสาเทน เทวโลเก นิพฺพโตฺต อปราปรํ เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท นาลกคาเม อญฺญตรสฺส พฺราหฺมณสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ, **สุนาโค**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส ธมฺมเสนาปติสฺส คิหิสหาโย เถรสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา ทสฺสนภูมิยํ ปติฏฺฐิโต ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๔.๓๔-๔๐) –

‘‘หิมวนฺตสฺสาวิทูเร, วสโภ นาม ปพฺพโต;
ตสฺมิํ ปพฺพตปาทมฺหิ, อสฺสโม อาสิ มาปิโตฯ

‘‘ตีณิ สิสฺสสหสฺสานิ, วาเจสิํ พฺราหฺมโณ ตทา;
สํหริตฺวาน เต สิเสฺส, เอกมนฺตํ อุปาวิสิํฯ

‘‘เอกมนฺตํ นิสีทิตฺวา, พฺราหฺมโณ มนฺตปารคู;
พุทฺธเวทํ คเวสโนฺต, ญาเณ จิตฺตํ ปสาทยิํฯ

‘‘ตตฺถ จิตฺตํ ปสาเทตฺวา, นิสีทิํ ปณฺณสนฺถเร;
ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวาน, ตตฺถ กาลงฺกโต อหํฯ

‘‘เอกตฺตึเส อิโต กเปฺป, ยํ สญฺญมลภิํ ตทา;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, ญาณสญฺญายิทํ ผลํฯ

‘‘สตฺตวีสติ กปฺปมฺหิ, ราชา สิริธโร อหุ;
สตฺตรตนสมฺปโนฺน, จกฺกวตฺตี มหพฺพโลฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา ภิกฺขูนํ ธมฺมเทสนาปเทเสน อญฺญํ พฺยากโรโนฺต –

๘๕. ‘‘จิตฺตนิมิตฺตสฺส โกวิโท, ปวิเวกรสํ วิชานิย;
ฌายํ นิปโก ปติสฺสโต, อธิคเจฺฉยฺย สุขํ นิรามิส’’นฺติฯ –

คาถํ อภาสิฯ

ตตฺถ **จิตฺตนิมิตฺตสฺส โกวิโท**ติ ภาวนาจิตฺตสฺส นิมิตฺตคฺคหเณ กุสโล, ‘‘อิมสฺมิํ สมเย จิตฺตํ ปคฺคเหตพฺพํ, อิมสฺมิํ สมฺปหํสิตพฺพํ, อิมสฺมิํ อชฺฌุเปกฺขิตพฺพ’’นฺติ เอวํ ปคฺคหณาทิโยคฺยสฺส จิตฺตนิมิตฺตสฺส คหเณ เฉโกฯ **ปวิเวกรสํ วิชานิยา**ติ กายวิเวกสํวฑฺฒิตสฺส จิตฺตวิเวกสฺส รสํ สญฺชานิตฺวา, วิเวกสุขํ อนุภวิตฺวาติ อโตฺถฯ ‘‘ปวิเวกรสํ ปิตฺวา’’ติ (ธ. ป. ๒๐๕) หิ

วุตฺตํฯ **ฌาย**นฺติ ปฐมํ อารมฺมณูปนิชฺฌาเนน ปจฺฉา ลกฺขณูปนิชฺฌาเนน จ ฌายโนฺตฯ **นิปโก**ติ กมฺมฏฺฐานปริหรเณ กุสโลฯ **ปติสฺสโต**ติ อุปฏฺฐิตสฺสติฯ **อธิคเจฺฉยฺย สุขํ นิรามิส**นฺติ เอวํ สมถนิมิตฺตาทิโกสเลฺลน ลเพฺภ จิตฺตวิเวกสุเข ปติฏฺฐาย สโต สมฺปชาโน หุตฺวา วิปสฺสนาฌาเนเนว ฌายโนฺต กามามิสวฏฺฏามิเสหิ อสมฺมิสฺสตาย นิรามิสํ นิพฺพานสุขํ ผลสุขญฺจ อธิคเจฺฉยฺย สมฺปาปุเณยฺยาติ อโตฺถฯ

สุนาคเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. นาคิตเตฺถรคาถาวณฺณนา

อิโต พหิทฺธา ปุถุอญฺญวาทินนฺติ อายสฺมโต นาคิตเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยํ กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล นารโท นาม พฺราหฺมโณ หุตฺวา เอกทิวสํ มาฬเก นิสิโนฺน ภควนฺตํ ภิกฺขุสเงฺฆน ปุรกฺขตํ คจฺฉนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ตีหิ คาถาหิ อภิตฺถวิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา อปราปรํ ปุญฺญานิ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท กปิลวตฺถุนคเร สกฺยราชกุเล นิพฺพตฺติ, **นาคิโต**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส ภควติ กปิลวตฺถุสฺมิํ วิหรเนฺต **มธุปิณฺฑิกสุตฺตํ** (ม. นิ. ๑.๑๙๙ อาทโย) สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๔.๔๗-๕๔) –

‘‘วิสาลมาเฬ อาสีโน, อทฺทสํ โลกนายกํ;
ขีณาสวํ พลปฺปตฺตํ, ภิกฺขุสงฺฆปุรกฺขตํฯ

‘‘สตสหสฺสา เตวิชฺชา, ฉฬภิญฺญา มหิทฺธิกา;
ปริวาเรนฺติ สมฺพุทฺธํ, โก ทิสฺวา นปฺปสีทติฯ

‘‘ญาเณ อุปนิธา ยสฺส, น วิชฺชติ สเทวเก;
อนนฺตญาณํ สมฺพุทฺธํ, โก ทิสฺวา นปฺปสีทติฯ

‘‘ธมฺมกายญฺจ ทีเปนฺตํ, เกวลํ รตนากรํ;
วิกเปฺปตุํ น สโกฺกนฺติ, โก ทิสฺวา นปฺปสีทติฯ

‘‘อิมาหิ ตีหิ คาถาหิ, นารโทวฺหยวจฺฉโล;
ปทุมุตฺตรํ ถวิตฺวาน, สมฺพุทฺธํ อปราชิตํฯ

‘‘เตน จิตฺตปฺปสาเทน, พุทฺธสนฺถวเนน จ;
กปฺปานํ สตสหสฺสํ, ทุคฺคติํ นุปปชฺชหํฯ

‘‘อิโต ติํสกปฺปสเต, สุมิโตฺต นาม ขตฺติโย;
สตฺตรตนสมฺปโนฺน, จกฺกวตฺตี มหพฺพโลฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา สตฺถุ อวิตถเทสนตํ ธมฺมสฺส จ นิยฺยานิกตํ นิสฺสาย สญฺชาตปีติโสมนโสฺส ปีติเวคปฺปวิสฺสฏฺฐํ อุทานํ อุทาเนโนฺต –

๘๖. ‘‘อิโต พหิทฺธา ปุถุอญฺญวาทินํ, มโคฺค น นิพฺพานคโม ยถา อยํ;

อิติสฺสุ สงฺฆํ ภควานุสาสติ, สตฺถา สยํ ปาณิตเลว ทสฺสย’’นฺติฯ –

คาถํ อภาสิฯ

ตตฺถ **อิโต พหิทฺธา**ติ อิมสฺมา พุทฺธสาสนา พาหิรเก สมเย, เตนาห **‘‘ปุถุอญฺญวาทิน**’’นฺติ, นานาติตฺถิยานนฺติ อโตฺถฯ **มโคฺค น นิพฺพานคโม ยถา อย**นฺติ ยถา อยํ อริโย อฎฺฐงฺคิโก มโคฺค เอกํเสน นิพฺพานํ คจฺฉตีติ นิพฺพานคโม, นิพฺพานคามี, เอวํ นิพฺพานคโม มโคฺค ติตฺถิยสมเย นตฺถิ อสมฺมาสมฺพุทฺธปฺปเวทิตตฺตา อญฺญติตฺถิยวาทสฺสฯ เตนาห ภควา –

> ‘‘อิเธว , ภิกฺขเว, สมโณ, อิธ ทุติโย สมโณ, อิธ ตติโย สมโณ, อิธ จตุโตฺถ สมโณ, สุญฺญา ปรปฺปวาทา สมเณภิ อเญฺญหี’’ติ (ที. นิ. ๒.๒๑๔; ม. นิ. ๑.๑๓๙; อ. นิ. ๔.๒๔๑)ฯ

อิตีติ เอวํฯ **อสฺสู**ติ นิปาตมตฺตํฯ **สงฺฆ**นฺติ ภิกฺขุสงฺฆํ, อุกฺกฎฺฐนิเทฺทโสยํ ยถา ‘‘สตฺถา เทวมนุสฺสาน’’นฺติฯ **สงฺฆ**นฺติ วา สมูหํ, เวเนยฺยชนนฺติ อธิปฺปาโยฯ **ภควา**ติ ภาคฺยวนฺตตาทีหิ การเณหิ ภควา, อยเมตฺถ สเงฺขโปฯ วิตฺถาโร ปน ปรมตฺถทีปนิยํ อิติวุตฺตกวณฺณนายํ วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพฯ **สตฺถา**ติ ทิฎฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมเตฺถหิ ยถารหํ อนุสาสตีติ สตฺถาฯ **สย**นฺติ สยเมวฯ อยเญฺหตฺถ อโตฺถ – ‘‘สีลาทิกฺขนฺธตฺตยสงฺคโห สมฺมาทิฎฺฐิอาทีนํ อฎฺฐนฺนํ องฺคานํ วเสน อฎฺฐงฺคิโก นิพฺพานคามี อริยมโคฺค ยถา มม สาสเน อตฺถิ, เอวํ พาหิรกสมเย มโคฺค นาม นตฺถี’’ติ สีหนาทํ นทโนฺต อมฺหากํ สตฺถา ภควา สยเมว สยมฺภูญาเณน ญาตํ, สยเมว วา มหากรุณาสโญฺจทิโต หุตฺวา อตฺตโน เทสนาวิลาสสมฺปตฺติยา หตฺถตเล อามลกํ วิย ทเสฺสโนฺต ภิกฺขุสงฺฆํ เวเนยฺยชนตํ อนุสาสติ โอวทตีติฯ

นาคิตเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๗. ปวิฎฺฐเตฺถรคาถาวณฺณนา

ขนฺธา ทิฎฺฐา ยถาภูตนฺติ อายสฺมโต ปวิฎฺฐเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฎฺฎูปนิสฺสยํ ปุญฺญํ กโรโนฺต อตฺถทสฺสิสฺส ภควโต กาเล เกสโว นาม ตาปโส หุตฺวา เอกทิวสํ สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา ปสนฺนมานโส อภิวาเทตฺวา อญฺชลิํ ปคฺคยฺห ปทกฺขิณํ กตฺวา ปกฺกามิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา อปราปรํ ปุญฺญานิ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท มคธรเฎฺฐ พฺราหฺมณกุเล อุปฺปชฺชิตฺวา อนุกฺกเมน วิญฺญุตํ ปโตฺต เนกฺขมฺมนินฺนชฺฌาสยตาย ปริพฺพาชกปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา ตตฺถ สิกฺขิตพฺพํ สิกฺขิตฺวา วิจรโนฺต อุปติสฺสโกลิตานํ พุทฺธสาสเน ปพฺพชิตภาวํ สุตฺวา ‘‘เตปิ นาม มหาปญฺญา ตตฺถ ปพฺพชิตา, ตเทว มเญฺญ เสยฺโย’’ติ สตฺถุสนฺติกํ คนฺตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา ปฎิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิฯ ตสฺส สตฺถา วิปสฺสนํ อาจิกฺขิฯ โส วิปสฺสนํ อารภิตฺวา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ สจฺฉากาสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๔.๕๕-๕๙) –

‘‘นารโท อิติ เม นามํ, เกสโว อิติ มํ วิทู;
กุสลากุสลํ เอสํ, อคมํ พุทฺธสนฺติกํฯ

‘‘เมตฺตจิโตฺต การุณิโก, อตฺถทสฺสี มหามุนิ;
อสฺสาสยโนฺต สเตฺต โส, ธมฺมํ เทเสติ จกฺขุมาฯ

‘‘สกํ จิตฺตํ ปสาเทตฺวา, สิเร กตฺวาน อญฺชลึ;
สตฺถารํ อภิวาเทตฺวา, ปกฺกามึ ปาจินามุโขฯ

‘‘สตฺตรเส กปฺปสเต, ราชา อาสิ มหีปติ;
อมิตฺตตาปโน นาม, จกฺกวตฺตี มหพฺพโลฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ
อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อญฺญํ พฺยากโรนฺโต –

๘๗. ‘‘ขนฺธา ทิฏฺฐา ยถาภูตํ, ภวา สเพฺพ ปทาลิตา;
วิกฺขีโณ ชาติสํสาโร, นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโว’’ติฯ – คาถํ อภาสิ;

ตตฺถ **ขนฺธา**ติ ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา, เต หิ วิปสฺสนุปลกฺขณโต สามญฺญลกฺขณโต จ ญาตปริญฺญาทีหิ ปริชานนวเสน วิปสฺสิตพฺพาฯ **ทิฏฺฐา ยถาภูต**นฺติ วิปสฺสนาปญฺญาสหิตาย มคฺคปญฺญาย ‘‘อิทํ ทุกฺข’’นฺติอาทินา อวิปรีตโต ทิฏฺฐาฯ **ภวา สเพฺพ ปทาลิตา**ติ กามภวาทโย สเพฺพ กมฺมภวา อุปปตฺติภวา จ มคฺคญาณสเตฺถน ภินฺนา วิทฺธํสิตาฯ กิเลสปทาลเนเนว หิ กโมฺมปปตฺติภวา ปทาลิตา นาม โหนฺติฯ เตนาห **‘‘วิกฺขีโณ ชาติสํสาโร, นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโว’’**ติฯ ตสฺสโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ

ปวิฏฺฐเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. อชฺชุนเตฺถรคาถาวณฺณนา

อสกฺขึ วต อตฺตานนฺติ อายสฺมโต อชฺชุนเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ กุสลํ อุปจินโนฺต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล สีหโยนิยํ นิพฺพโตฺต เอกทิวสํ อรเญฺญ อญฺญตรสฺมึ รุกฺขมูเล นิสินฺนํ สตฺถารํ ทิสฺวา ‘‘อยํ โข อิมสฺมึ กาเล สพฺพเสโฏฺฐ ปุริสสีโห’’ติ ปสนฺนมานโส สุปุปฺผิตสาลสาขํ ภญฺชิตฺวา สตฺถารํ ปูเชสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ เสฏฺฐิกุเล นิพฺพตฺติฯ **อชฺชุโน**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส วิญฺญุตํ ปโตฺต นิคเณฺฐหิ กตปริจโย หุตฺวา ‘‘เอวาหํ อมตํ อธิคมิสฺสามี’’ติ วิวฏฺฏชฺฌาสยตาย ทหรกาเลเยว นิคเณฺฐสุ ปพฺพชิตฺวา ตตฺถ สารํ อลภโนฺต สตฺถุ ยมกปาฏิหาริยํ ทิสฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ สาสเน ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ อารภิตฺวา นจิรเสฺสว อรหา อโหสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๔.๖๐-๖๕) –

‘‘มิคราชา ตทา อาสึ, อภิชาโต สุเกสรี;
คิริทุคฺคํ คเวสโนฺต, อทฺทสํ โลกนายกํฯ

‘‘อยํ นุ โข มหาวีโร, นิพฺพาเปติ มหาชนํ;
ยํนูนาหํ อุปาเสยฺยํ, เทวเทวํ นราสภํฯ

‘‘สาขํ สาลสฺส ภญฺชิตฺวา, สโกสํ ปุปฺผมาหรึ;
อุปคนฺตฺวาน สมฺพุทฺธํ, อทาสึ ปุปฺผมุตฺตมํฯ

‘‘เอกนวุติโต กเปฺป, ยํ ปุปฺผมภิโรปยึ;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, ปุปฺผทานสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘อิโต จ นวเม กเปฺป, วิโรจนสนามกา;
ตโย อาสึสุ ราชาโน, จกฺกวตฺตี มหพฺพลาฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ
อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อนุตฺตรสุขาธิคมสมฺภูเตน ปีติเวเคน อุทานํ อุทาเนนฺโต –

๘๘. ‘‘อสกฺขิํ วต อตฺตานํ, อุทฺธาตุํ อุทกา ถลํ;
วุยฺหมาโน มโหเฆว, สจฺจานิ ปฏิวิชฺฌห’’นฺติฯ – คาถํ อภาสิ;

ตตฺถ **อสกฺขิ**นฺติ สโกฺกสิํฯ **วตา**ติ วิมฺหเย นิปาโตฯ อติวิมฺหยนียเญหตํ ยทิทํ สจฺจปฏิเวโธฯ เตนาห –

‘‘ตํ กิํมญฺญถ, ภิกฺขเว, กตมํ นุ โข ทุกฺกรตรํ วา ทุรภิสมฺภวตรํ วา, ยํ สตฺตธา ภินฺนสฺส วาลสฺส โกฏิยา โกฏิํ ปฏิวิเชฺฌยฺยา’’ติอาทิ (สํ. นิ. ๕.๑๑๑๕)?

อตฺตานนฺติ นิยกชฺฌตฺตํ สนฺธาย วทติฯ โย หิ ปโร น โหติ โส อตฺตาติฯ **อุทฺธาตุ**นฺติ อุทฺธริตุํ, ‘‘อุทฺธฏ’’นฺติปิ ปาโฐฯ **อุทกา**ติ สํสารมโหฆสงฺขาตา อุทกาฯ **ถล**นฺติ นิพฺพานถลํฯ **วุยฺหมาโน มโหเฆวา**ติ มหณฺณเว วุยฺหมาโน วิยฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถา นาม คมฺภีรวิตฺถเต อปฺปติเฏฺฐ มหติ อุทโกเฆ เวคสา วุยฺหมาโน ปุริโส เกนจิ อตฺถกาเมน อุปนีตํ ผิยาริตฺตสมฺปนฺนํ ทฬฺหนาวํ ลภิตฺวา สุเขเนว ตโต อตฺตานํ อุทฺธริตุํ สกฺกุเณยฺย ปารํ ปาปุเณยฺย, เอวเมวาหํ สํสารมโหเฆ กิเลสาภิสงฺขารเวเคน วุยฺหมาโน สตฺถารา อุปนีตํ สมถวิปสฺสนุเปตํ อริยมคฺคนาวํ ลภิตฺวา ตโต อตฺตานํ อุทฺธริตุํ นิพฺพานถลํ ปตฺตุํ อโห อสกฺขินฺติฯ ยถา ปน อสกฺขิ, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘สจฺจานิ ปฏิวิชฺฌห’’**นฺติ อาหฯ ยสฺมา อหํ ทุกฺขาทีนิ จตฺตาริ อริยสจฺจานิ ปริญฺญาปหานสจฺฉิกิริยาภาวนาปฏิเวเธน ปฏิวิชฺฌิํ อริยมคฺคญาเณน อญฺญาสิํ, ตสฺมา อสกฺขิํ วต อตฺตานํ อุทฺธาตุํ อุทกา ถลนฺติ โยชนาฯ

อชฺชุนเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. (ปฐม) เทวสภเตฺถรคาถาวณฺณนา

อุตฺติณฺณา ปงฺกปลิปาติ อายสฺมโต เทวสภเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โสปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ ปุญฺญํ อุปจินโนฺต สิขิสฺส ภควโต กาเล ปาราวตโยนิยํ นิพฺพโตฺต เอกทิวสํ สตฺถารํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ปิยาลผลํ อุปเนสิฯ สตฺถา ตสฺส ปสาทสํวฑฺฒนตฺถํ ตํ ปริภุญฺชิฯ โส เตน อติวิย ปสนฺนจิโตฺต หุตฺวา กาเลน กาลํ อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา จิตฺตํ ปสาเทติ ฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวโลเก นิพฺพโตฺต อปราปรํ ปุญฺญานิ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท อญฺญตรสฺส มณฺฑลิกรโญฺญ ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพโตฺต ตรุณกาเลเยว รเชฺช ปติฏฺฐิโต รชฺชสุขมนุภวโนฺต วุโทฺธ สตฺถารํ อุปสงฺกมิ, ตสฺส สตฺถา ธมฺมํ เทเสสิฯ โส ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ สํเวคชาโต รชฺชํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรโนฺต นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๔.๖๖-๗๒) –

‘‘ปาราวโต ตทา อาสิํ, ปรํ อนุปโรธโก;
ปพฺภาเร เสยฺยํ กเปฺปมิ, อวิทูเร สิขิสตฺถุโนฯ

‘‘สายํ ปาตญฺจ ปสฺสามิ, พุทฺธํ โลกคฺคนายกํ;
เทยฺยธมฺมํ จ เม นตฺถิ, ทฺวิปทินฺทสฺส ตาทิโนฯ

‘‘ปิยาลผลมาทาย , อคมํ พุทฺธสนฺติกํ;
ปฏิคฺคเหสิ ภควา, โลกเชฏฺฐ นราสโภฯ

‘‘ตโต ปรํ อุปาทาย, ปริจารึ วินายกํ;
เตน จิตฺตปฺปสาเทน, ตตฺถ กาลงฺกโต อหํฯ

‘‘เอกตฺตึเส อิโต กปฺเป, ยํ ผลํ อททึ อหํ;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, ผลทานสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘อิโต ปนฺนรเส กปฺเป, ตโย อาสุํ ปิยาลิโน;
สตฺตรตนสมฺปนฺนา, จกฺกวตฺตี มหพฺพลาฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา ปหีนกิเลสปจฺจเวกฺขณวเสน อุปฺปนฺนโสมนสฺส อุทานํ อุทาเนนฺโต –

๘๙. ‘‘อุตฺติณฺณา ปงฺกปลิปา, ปาตาลา ปริวชฺชิตา;
มุตฺโต โอฆา จ คนฺถา จ, สเพฺพ มานา วิสํหตา’’ติฯ – คาถํ อภาสิ;

ตตฺถ **อุตฺติณฺณา**ติ อุตฺตริตา อติกฺกนฺตาฯ **ปงฺกปลิปา**ติ ปงฺกา จ ปลิปา จฯ ปโงฺก วุจฺจติ ปกติกทฺทโมฯ ‘‘ปลิโป’’ติ คมฺภีรปุถุโล มหากทฺทโมฯ อิธ ปน ปโงฺก วิยาติ ปโงฺก, กามราโค อสุจิภาวาปาทเนน จิตฺตสฺส มกฺขนโตฯ ปลิโป วิยาติ ปลิโป, ปุตฺตทาราทิวิสโย พหลฉนฺทราโค วุตฺตนเยน สมฺมกฺขนโต ทุรุตฺตรณโต จฯ เต มยา อนาคามิมเคฺคน สพฺพโส อติกฺกนฺตาติ อาห ‘‘อุตฺติณฺณา ปงฺกปลิปา’’ติฯ **ปาตาลา**ติ ปาตายาลนฺติ ปาตาลา, มหาสมุเทฺทนินฺนตรปเทสาฯ เกจิ ปน นาคภวนํ ‘‘ปาตาล’’นฺติ วทนฺติฯ อิธ ปน อคาหทุรวคฺคาหทุรุตฺตรณเฏฺฐน ปาตาลา วิยาติ ปาตาลา, ทิฏฺฐิโยฯ เต จ มยา ปฐมมคฺคาธิคเมเนว สพฺพถา วชฺชิตา สมุจฺฉินฺนาติ อาห **‘‘ปาตาลา ปริวชฺชิตา’’**ติ **มุตฺโต โอฆา จ คนฺถา จา**ติ กาโมฆาทิโอฆโต อภิชฺฌากายคนฺถาทิคนฺถโต จ เตน เตน มเคฺคน มุตฺโต ปริมุตฺโต, ปุน อนภิกิรณอคนฺถนวเสน อติกฺกโนฺตติ อโตฺถฯ **สเพฺพ มานา วิสํหตา**ติ นววิธาปิ มานา อคฺคมคฺคาธิคเมน วิเสสโต สงฺฆาตํ วินาสํ อาปาทิตา สมุจฺฉินฺนา ‘‘มานวิธา หตา’’ติ เกจิ ปฐนฺติ, มานโกฏฺฐาสาติ อโตฺถฯ ‘‘มานวิสา’’ติ อปเร, เตสํ ปน มานวิสสฺส ทุกฺขสฺส ผลโต มานวิสาติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

(ปฐม) เทวสภเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. สามิทตฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา

ปญฺจกฺขนฺธา ปริญฺญาตาติ อายสฺมโต สามิทตฺตเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร อตฺถทสฺสิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต สตฺถริ ปรินิพฺพุเต ตสฺส ถูเป ปุเปฺผหิ ฉตฺตาติฉตฺตํ กตฺวา ปูชํ อกาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา อปราปรํ ปุญฺญานิ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปา

เท ราชคเห อญฺญตรสฺส พฺราหฺมณสฺส ปุตฺโต หุตฺวา นิพฺพตฺติ, **สามิทตฺโต**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส อนุกฺกเมน วิญฺญุตํ ปตฺโต พุทฺธานุภาวํ สุตฺวา อุปาสเกหิ สทฺธึ วิหารํ คโต สตฺถารํ ธมฺมํ เทเสนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส เอกมนฺตํ นิสีทิฯ สตฺถา ตสฺส อชฺฌาสยํ โอโลเกตฺวา ตถา ธมฺมํ เทเสสิ, ยถา สทฺธํ ปฏิลภิ สํสาเร จ สํเวคํฯ โส ปฏิลทฺธสโทฺธ สํเวคชาโต ปพฺพชิตฺวา ญาณสฺส อปริปกฺกตฺตา กติปยกาลํ อลสพหุลี วิหาสิฯ ปุน สตฺถารา ธมฺมเทสนาย สมุตฺเตชิโต วิปสฺสนาย กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา ตตฺถ ยุตฺตปฺปยุตฺโต วิหรนฺโต นจิเรเนว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๕.๑-๔) –

‘‘ปรินิพฺพุเต ภควติ, อตฺถทสฺสีนรุตฺตเม;
ฉตฺตาติฉตฺตํ กาเรตฺวา, ถูปมฺหิ อภิโรปยึฯ

‘‘กาเลน กาลมาคนฺตฺวา, นมสฺสึ โลกนายกํ;
ปุปฺผจฺฉทนํ กตฺวาน, ฉตฺตมฺหิ อภิโรปยึฯ

‘‘สตฺตรเส กปฺปสเต, เทวรชฺชมการยึ;
มนุสฺสตฺตํ น คจฺฉามิ, ถูปปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ, ภวา สเพฺพ สมูหตา;
นาโคว พนฺธนํ เฉตฺวา, วิหรามิ อนาสโวฯ

‘‘สฺวาคตํ วต เม อาสิ, พุทฺธเสฏฺฐสฺส สนฺติเก;
ติโสฺส วิชฺชา อนุปฺปตฺตา, กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

โส อปรภาเค ภิกฺขูหิ ‘‘กึ ตยา, อาวุโส, อุตฺตริมนุสฺสธมฺโม อธิคโต’’ติ ปุโฏฺฐ สาสนสฺส นิยฺยานิกภาวํ อตฺตโน จ ธมฺมานุธมฺมปฺปฏิปตฺตึ เตสํ ปเวเทนฺโต อญฺญาพฺยากรณวเสน –

๙๐. ‘‘ปญฺจกฺขนฺธา ปริญฺญาตา, ติฏฺฐนฺติ ฉินฺนมูลกา;
วิกฺขีโณ ชาติสํสาโร, นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโว’’ติฯ – คาถํ อภาสิ;

ตตฺถ **ปญฺจกฺขนฺธา ปริญฺญาตา**ติ มยา อิเม ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ‘‘อิทํ ทุกฺขํ, เอตฺตกํ ทุกฺขํ, น ตโต ภิโยฺย’’ติ ตีหิ ปริญฺญาหิ ปริจฺฉินฺทิตฺวา ญาตา วิทิตา ปฏิวิทฺธาฯ **ติฏฺฐนฺติ ฉินฺนมูลกา**ติ ตถา ปริญฺญาตตฺตาเยว มูลภูตสฺส สมุทยสฺส สพฺพโส ปหีนตฺตา เต อิทานิ ยาว จริมกจิตฺตนิโรโธ ติฏฺฐนฺติ ฉินฺนมูลกา, จริมกจิตฺตนิโรเธน ปน อปฺปฏิสนฺธิกาว นิรุชฺฌนฺติฯ เตนาห – ‘‘วิกฺขีโณ ชาติสํสาโร, นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโว’’ติฯ ตสฺสโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ

สามิทตฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นวมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ทสมวโคฺค

๑. ปริปุณฺณกเตฺถรคาถาวณฺณนา

น ตถา มตํ สตรสนฺติ อายสฺมโต ปริปุณฺณกเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ธมฺมทสฺสิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปตฺโต สตฺถริ

ปรินิพฺพุเต สตฺถุ เจติเย ปุปฺผาทีหิ อุฬารํ ปูชํ อกาสิฯ โส เตน ปุญฺญกมฺเมน เทเวสุ นิพฺพตฺติตฺวา อปราปรํ ปุญฺญานิ กตฺวา สุคตีสุเยว สํสรนฺโต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท กปิลวตฺถุสฺมิํ สกฺยราชกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปตฺโต ปริปุณฺณวิภวตาย **ปริปุณฺณโก**ติ ปญฺญายิตฺถฯ โส วิภวสมฺปนฺนตาย สพฺพกาลํ สตรสํ นาม อาหารํ ปริภุญฺชนฺโต สตฺถุ มิสฺสกาหารปริโภคํ สุตฺวา ‘‘ตาว สุขุมาโลปิ ภควา นิพฺพานสุขํ อเปกฺขิตฺวา ยถา ตถา ยาเปติ, กสฺมา มยํ อาหารคิทฺธา หุตฺวา อาหารสุทฺธิกา ภวิสฺสาม, นิพฺพานสุขเมว ปน อเมฺหหิ ปริเยสิตพฺพ’’นฺติ สํสาเร ชาตสํเวโค ฆราวาสํ ปหาย สตฺถุ สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา ภควตา กายคตาสติกมฺมฏฺฐาเน นิโยชิโต ตตฺถ ปติฏฺฐาย ปฐิลทฺธฌานํ ปาทกํ กตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรนฺโต วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๕.๕-๙) –

> ‘‘นิพฺพุเต โลกนาถมฺหิ, ธมฺมทสฺสีนราสเภ;
> อาโรเปสิํ ธชตฺถมฺภํ, พุทฺธเสฏฺฐสฺส เจติเยฯ
>
> ‘‘นิเสฺสณิํ มาปยิตฺวาน, ถูปเสฏฺฐํ สมารุหิํ;
> ชาติปุปฺผํ คเหตฺวาน, ถูปมฺหิ อภิโรปยิํฯ
>
> ‘‘อโห พุโทฺธ อโห ธโมฺม, อโห โน สตฺถุ สมฺปทา;
> ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, ถูปปูชายิทํ ผลํฯ
>
> ‘‘จตุนฺนวุติโต กเปฺป, ถูปสีขสนามกา;
> โสฬสาสิํสุ ราชาโน, จกฺกวตฺตี มหพฺพลาฯ
>
> ‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา ธเมฺม คารวพหุมาเนน ปีติเวควิสฺสฏฺฐํ อุทานํ อุทาเนนฺโต **‘‘น ตถา มตํ สตรส’’**นฺติ คาถํ อภาสิฯ

๙๑. ตตฺถ **น ตถา มตํ สตรสํ, สุธนฺนํ ยํ มยชฺช ปริภุตฺต**นฺติ **ตถา**ติ เตน ปกาเรนฯ **มต**นฺติ อภิมตํฯ **สตรส**นฺติ สตรสโภชนํ ‘‘สตรสโภชนํ นาม สตปากสปฺปิอาทีหิ อภิสงฺขตํ โภชน’’นฺติ วทนฺติฯ อถ วา อเนกโตฺถ สตสโทฺท ‘‘สตโส สหสฺสโส’’ติอาทีสุ วิยฯ ตสฺมา ยํ โภชนํ อเนกสูปํ อเนกพฺยญฺชนํ, ตํ อเนกรสตาย ‘‘สตรส’’นฺติ วุจฺจติ, นานารสโภชนนฺติ อโตฺถฯ สุธา เอว อนฺนํ สุธาโภชนํ เทวานํ อาหาโรฯ **ยํ มยชฺช ปริภุตฺต**นฺติ ยํ มยา อชฺช อนุภุตฺตํฯ ‘‘ยํ มยา ปริภุตฺต’’นฺติ จ อิทํ ‘‘สตรสํ สุธนฺน’’นฺติ เอตฺถาปิ โยเชตพฺพํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยํ มยา อชฺช เอตรหิ นิโรธสมาปตฺติสมาปชฺชนวเสน ผลสมาปตฺติสมาปชฺชนวเสน จ อจฺจนฺตเมว สนฺตํ ปณีตํ นิพฺพานสุขํ ปริภุญฺชิยมานํ, ตํ ยถา มตํ อภิมตํ สมฺภาวิตํ ตถา ราชกาเล มยา ปริภุตฺตํ สตรสโภชนํ เทวตฺตภาเว ปริภุตฺตํ สุธนฺนญฺจ น มตํ นาภิมตํฯ กสฺมา? อิทญฺหิ อริยนิเสวิตํ นิรามิสํ กิเลสานํ อวตฺถุภูตํ, ตํ ปน ปุถุชฺชนเสวิตํ สามิสํ กิเลสานํ วตฺถุภูตํ, ตํ อิมสฺส สงฺขมฺปิ กลมฺปิ กลภาคมฺปิ น อุเปตีติฯ อิทานิ ‘‘ยํ มยชฺช ปริภุตฺต’’นฺติ วุตฺตธมฺมํ เทเสนฺโต **อปริมิตทสฺสินา โคตเมน, พุเทฺธน สุเทสิโต ธโมฺม’’**ติ อาหฯ ตสฺสโตฺถ – อปริมิตํ อปริจฺฉินฺนํ อุปฺปาทวยาภาวโต สนฺตํ อสงฺขตธาตุํ สยมฺภูญาเณน ปสฺสี, อปริมิตสฺส อนนฺตาปริเมยฺยสฺส เญยฺยสฺส ทสฺสาวีติ เตน **อปริมิตทสฺสินา** โคตมโคเตฺตน สมฺมาสมฺพุเทฺธน ‘‘ขยํ วิราคํ อมตํ ปณีต’’นฺติ (ขุ. ปา. ๖.๔; สุ. นิ. ๒๒๗) จ ‘‘มทนิมฺมทโน ปิปาสวินโย’’ (อ. นิ. ๔.๓๔; อิติวุ. ๙๐) ‘‘สพฺพสงฺขารสมโถ’’ติ (อ. นิ. ๕.๑๔๐; ๑๐.๖) จ อาทินา สุฏฺฐุ **เทสิโต ธโมฺม,** นิพฺพานํ มยา อชฺช ปริภุตฺตนฺติ โยชนาฯ

ปริปุณฺณกเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. วิชยเตฺถรคาถาวณฺณนา

ยสฺสาสวา ปริกฺขีณาติ อายสฺมโต วิชยเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุทฺเธสุ กตาธิกาโร ปิยทสฺสิสฺส ภควโต กาเล วิภวสมฺปนฺเน กุเล นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปตฺโต สตฺถริ ปรินิพฺพุเต ตสฺส ถูปสฺส รตนขจิตํ เวทิกํ กาเรตฺวา ตตฺถ อุฬารํ เวทิกามหํ กาเรสิฯ โส เตน ปุญฺญกมฺเมน อเนกสเต อตฺตภาเว มณิโอภาเสน วิจริฯ เอวํ เทวมนุสฺเสสุ สํสรนฺโต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติ, **วิชโย**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส วยปฺปตฺโต พฺราหฺมณวิชฺชาสุ นิปฺผตฺติํ คโต ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา อรญฺญายตเน ฌานลาภี หุตฺวา วิหรนฺโต พุทฺธุปฺปาทํ สุตฺวา อุปฺปนฺนปฺปสาโท สตฺถุ สนฺติกํ อุปสงฺกมิตฺวา สตฺถารํ วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิฯ ตสฺส สตฺถา ธมฺมํ เทเสสิฯ โส ธมฺมํ สุตฺวา ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา นจิรสฺเสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๕.๑๐-๑๔) –

‘‘นิพฺพุเต โลกนาถมฺหิ, ปิยทสฺสีนรุตฺตเม;
ปสนฺนจิตฺโต สุมโน, มุตฺตาเวทิมกาสหํฯ

‘‘มณีหิ ปริวาเรตฺวา, อกาสิํ เวทิมุตฺตมํ;
เวทิกาย มหํ กตฺวา, ตตฺถ กาลงฺกโต อหํฯ

‘‘ยํ ยํ โยนุปปชฺชามิ, เทวตฺตํ อถ มานุสํ;
มณี ธาเรนฺติ อากาเส, ปุญฺญกมฺมสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘โสฬสิโต กปฺปสเต, มณิปฺปภาสนามกา;
ฉตฺติํสาสิํสุ ราชาโน, จกฺกวตฺตี มหพฺพลาฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ
อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อญฺญํ พฺยากโรนฺโต **‘‘ยสฺสาสวา ปริกฺขีณา’’**ติ คาถํ อภาสิฯ

๙๒. ตตฺถ **ยสฺสาสวา ปริกฺขีณา**ติ ยสฺส อุตฺตมปุคฺคลสฺส กามาสวาทโย จตฺตาโร อาสวา สพฺพโส ขีณา อริยมคฺเคน เขปิตาฯ **อาหาเร จ อนิสฺสิโต**ติ โย จ อาหาเร ตณฺหาทิฏฺฐินิสฺสเยหิ อนิสฺสิโต อคธิโต อนชฺฌาปนฺโน, นิทสฺสนมตฺตํ, อาหารสีเสเนตฺถ จตฺตาโรปิ ปจฺจยา คหิตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ปจฺจยปริยาโย วา อิธ อาหาร-สทฺโท เวทิตโพฺพฯ **‘‘สุญฺญโต อนิมิตฺโต จา’’**ติ เอตฺถ อปฺปณิหิตวิโมกฺขปิ คหิโตเยว, ตีณิปิ เจตานิ นิพฺพานสฺเสว นามานิฯ นิพฺพานญฺหิ ราคาทีนํ อภาเวน สุญฺญํ, เตหิ วิมุตฺตญฺจาติ สุญฺญตวิโมกฺข, ตถา ราคาทินิมิตฺตาภาเวน สงฺขารนิมิตฺตาภาเวน จ อนิมิตฺตํ , เตหิ วิมุตฺตญฺจาติ อนิมิตฺตวิโมกฺข, ราคาทิปณิธีนํ อภาเวน อปฺปณิหิตํ, เตหิ วิมุตฺตญฺจาติ อปฺปณิหิโต วิโมกฺขติ วุจฺจติฯ ผลสมาปตฺติวเสน ตํ อารมฺมณํ กตฺวา วิหรนฺตสฺส อยมฺปิ ติวิโธ **วิโมกฺข ยสฺส โคจโร, อากาเสว สกุนฺตานํ, ปทํ ตสฺส ทุรนฺนย**นฺติ ยถา อากาเส คจฺฉนฺตานํ สกุณานํ ‘‘อิมสฺมิํ ฐาเน ปาเทหิ อกฺกมิตฺวา คตา, อิทํ ฐานํ อุเรน ปหริตฺวา คตา, อิทํ สีเสน, อิทํ ปเกฺขหี’’ติ น สกฺกา ญาตุํ, เอวเมว เอวรูปสฺส ภิกฺขุโน ‘‘นิรยปทาทีสุ อิมินา นาม ปเทน คโต’’ติ ญาเปตุญฺจ น สกฺกาติฯ

วิชยเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. เอรกเตฺถรคาถาวณฺณนา

ทุกฺขา กามา เอรกาติ อายสฺมโต เอรกเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต สิทฺธตฺถสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ สตฺถารํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส สตฺถุ กิญฺจิ ทาตพฺพยุตฺตกํ อลภโนฺต ''หนฺทาหํ กายสารํ ปุญฺญํ กริสฺสามี''ติ สตฺถุ คมนมคฺคํ โสเธตฺวา สมํ อกาสิฯ สตฺถา เตน ตถากตํ มคฺคํ ปฏิปชฺชิ ฯ โส ตตฺถ ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส วนฺทิตฺวา อญฺชลึ ปคฺคยฺห ปสนฺนจิโตฺต ยาว ทสฺสนุปจารสมติกฺกมา พุทฺธารมฺมณํ ปีตึ อวิชหโนฺต อฏฺฐาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวโลเก นิพฺพโตฺต อปราปรํ ปุญฺญานิ กตฺวา สุคตีสฺเยว สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ สมฺภาวนียสฺส กุฏุมฺพิยสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ, **เอรโก**ติสฺส นามํ อโหสิ อภิรูโป ทสฺสนีโย ปาสาทิโก อิติกตฺตพฺพตาสุ ปรเมน เวยฺยตฺติเยน สมนฺนาคโตฯ ตสฺส มาตาปิตโร กุเลน รูเปน อาจาเรน วเยน โกสเลฺลน จ อนุจฺฉวิกํ ทาริกํ อาเนตฺวา วิวาหกมฺมํ อกํสุ ฯ โส ตาย สทฺธึ สํวาเสน เคเห วสโนฺต ปจฺฉิมภวิกตฺตา เกนจิเทว สํเวควตฺถุนา สํสาเร สํวิคฺคมานโส สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิ, ตสฺส สตฺถา กมฺมฏฺฐานํ อทาสิฯ โส กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา กติปยทิวสาติกฺกเมน อุกฺกณฺฐาภิภูโต วิหาสิฯ อถ สตฺถา ตสฺส จิตฺตปฺปวตฺตึ ญตฺวา โอวาทวเสน **''ทุกฺขา กามา เอรกา''**ติ คาถํ อภาสิฯ โส ตํ สุตฺวา ''อยุตฺตํ มยา กตํ, โยหํ เอวรูปสฺส สตฺถุ สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา ตํ วิสฺสเชฺชโนฺต มิจฺฉาวิตกฺกพหุโล วิหาสิ''นฺติ สํเวคชาโต วิปสฺสนาย ยุตฺตปฺปยุโตฺต นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๕.๓๒-๓๖) –

> ''อุตฺตริตฺวาน นทิกํ, วนํ คจฺฉติ จกฺขุมา;
> ตมทฺทสาสึ สมฺพุทฺธํ, สิทฺธตฺถํ วรลกฺขณํฯ
>
> ''กุทาลปิฏกมาทาย , สมํ กตฺวาน ตํ ปถํ;
> สตฺถารํ อภิวาเทตฺวา, สกํ จิตฺตํ ปสาทยึฯ
>
> ''จตุนฺนวุติโต กเปฺป, ยํ กมฺมมกรึ ตทา;
> ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, มคฺคทานสฺสิทํ ผลํฯ
>
> ''สตฺตปญฺญาสกปฺปมฺหิ, เอโก อาสึ ชนาธิโป;
> นาเมน สุปฺปพุโทฺธติ, นายโก โส นริสฺสโรฯ
>
> ''กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน''นฺติฯ

อรหา ปน หุตฺวา อญฺญํ พฺยากโรโนฺต –

> **๙๓**. ''ทุกฺขา กามา เอรก, น สุขา กามา เอรก;
> โย กาเม กามยติ, ทุกฺขํ โส กามยติ เอรก;
> โย กาเม น กามยติ, ทุกฺขํ โส น กามยติ เอรกา''ติฯ –

ตเมว ภควตา วุตฺตคาถํ ปจฺจุทาหาสิฯ

ตตฺถ **ทุกฺขา กามา**ติ อิเม วตฺถุกามกิเลสกามา ทุกฺขวตฺถุตาย วิปริณามทุกฺขสํสารทุกฺขสภาวโต จ, ทุกฺขา ทุกฺขมา ทุกฺขนิพฺพตฺติกาฯ วุตฺตเญฺหตํ – ''อปฺปสฺสาทา กามา พหุทุกฺขา พหุปายาสา, อาทีนโว เอตฺถ ภิโยฺย''ติอาทิ (ปาจิ. ๔๑๗; ม. นิ. ๑.๒๓๔)ฯ **เอรกา**ติ ปฐมํ

ตาว ภควา ตํ อาลปติ, ปจฺฉา ปน เถโร อตฺตานํ นาเมน กเถสิฯ **น สุขา กามา**ติ กามา นาเมเต ชานนฺตสฺส สุขา น โหนฺติ, อชานนฺตสฺส ปน สุขโต อุปฏฺฐหนฺติฯ ยถาห – ‘‘โย สุขํ ทุกฺขโต อทฺท, ทุกฺขมทฺทกฺขิ สลฺลโต’’ติอาทิ (สํ. นิ. ๔.๒๕๓; อิติวุ. ๕๓; เถรคา. ๙๘๖)ฯ **โย กาเม กามยติ, ทุกฺขํ โส กามยตี**ติ โย สโตฺต กิเลสกาเมน วตฺถุกาเม กามยติ, ตสฺส ตํ กามนํ สมฺปติ สปริฬาหตาย , อายตึ อปายทุกฺขเหตุตาย จ วฏฺฏทุกฺขเหตุตาย จ ทุกฺขํฯ วตฺถุกามา ปน ทุกฺขสฺส วตฺถุภูตาฯ อิติ โส ทุกฺขสภาวํ ทุกฺขนิมิตฺตํ ทุกฺขวตฺถุญฺจ กามยตีติ วุโตฺตฯ อิตรํ ปฏิปกฺขวเสน ตเมวตฺถํ ญาเปตุํ วุตฺตํ, ตสฺมา ตสฺสโตฺถ วุตฺตวิปริยาเยน เวทิตโพฺพฯ

เอรกเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. เมตฺตชิเตฺถรคาถาวณฺณนา

นโม หิ ตสฺส ภควโตติ อายสฺมโต เมตฺตชิเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โส กิร อโนมทสฺสิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต สาสเน อภิปฺปสโนฺน หุตฺวา โพธิรุกฺขสฺส อิฏฺฐกาหิ เวทิกํ จินิตฺวา สุธาปริกมฺมํ กาเรสิฯ สตฺถา ตสฺส อนุโมทนํ อกาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา อปราปรํ ปุญฺญานิ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท มคธรฎฺฐ อญฺญตรสฺส พฺราหฺมณสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ, **เมตฺตชี**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส วยปฺปโตฺต กาเมสุ อาทีนวํ ทิสฺวา ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา อรเญฺญ วิหรโนฺต พุทฺธุปฺปาทํ สุตฺวา ปุพฺพเหตุนา โจทิยมาโน สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ปวตฺตินิวตฺติโย อารพฺภ ปญฺหํ ปุจฺฉิตฺวา สตฺถารา ปเญฺห วิสฺสชฺชิเต ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๕.๒๖-๓๑) –

‘‘อโนมทสฺสีมุนิโน, โพธิเวทิมกาสหํ;
สุธาย ปิณฺฑํ ทตฺวาน, ปาณิกมฺมํ อกาสหํฯ

‘‘ทิสฺวา ตํ สุกตํ กมฺมํ, อโนมทสฺสี นรุตฺตโม;
ภิกฺขุสเงฺฆ ฐิโต สตฺถา, อิมา คาถา อภาสถฯ

‘‘อิมินา สุธกเมฺมน, เจตนาปณิธีหิ จ;
สมฺปตฺติํ อนุโภตฺวาน, ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสติฯ

‘‘ปสนฺนมุขวโณฺณมฺหิ, เอกโคฺค สุสมาหิโต;
ธาเรมิ อนฺติมํ เทหํ, สมฺมาสมฺพุทฺธสาสเนฯ

‘‘อิโต กปฺปสเต อาสิํ, ปริปุเณฺณ อนูนเก;
ราชา สพฺพฆโน นาม, จกฺกวตฺตี มหพฺพโลฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ
อรหตฺตํ ปน ปตฺวา สตฺถารํ โถเมโนฺต –

๙๔. ‘‘นโม หิ ตสฺส ภควโต, สกฺยปุตฺตสฺส สิรีมโต;
เตนายํ อคฺคปฺปเตฺตน, อคฺคธโมฺม สุเทสิโต’’ติฯ – คาถํ อภาสิ;

ตตฺถ **นโม**ติ นมกฺกาโรฯ **หี**ติ นิปาตมตฺตํฯ **ตสฺสา**ติ โย โส ภควา สมตฺตึสปารมิโย ปูเรตฺวา สพฺพกิเลเส ภญฺชิตฺวา อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธึ อภิสมฺพุโทฺธ, สกฺยราชสฺส ปุโตฺตติ **สกฺยปุโตฺต**ฯ อนญฺญสาธารณาย ปุญฺญสมฺปตฺติยา จ สมฺภาวิโต อุตฺตมาย รูปกายสิริยา ธมฺมกายสิริยา จ สมนฺนาคตตฺตา **สิรีมา,** ตสฺส ภควโต สกฺยปุตฺตสฺส สิรีมโต นโม อตฺถุ, ตํ นมามีติ อโตฺถฯ **เตนา**ติ เตน ภควตาฯ **อยน**ฺติ ตสฺส ธมฺมสฺส อตฺตโน ปจฺจกฺขตาย วทติฯ **อคฺคปฺปเตฺตนา**ติ อคฺคํ สพฺพญฺญุตํ, สเพฺพหิ วา คุเณหิ อคฺคภาวํ เสฎฺฐภาวํ ปเตฺตนฯ **อคฺคธโมฺม**ติ อโคฺค อุตฺตโม นววิธโลกุตฺตโร ธโมฺม สุฎฺฐุ อวิปรีตํ **เทสิโต** ปเวทิโตติฯ

เมตฺตชิเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๕. จกฺขุปาลเตฺถรคาถาวณฺณนา

อโนฺธหํ หตเนโตฺตสฺมีติ อายสฺมโต จกฺขุปาลเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โสปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ กโรโนฺต สิทฺธตฺถสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต ภควติ ปรินิพฺพุเต ถูปมเห กยิรมาเน อุมาปุปฺผํ คเหตฺวา ถูปํ ปูเชสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา อปราปรํ ปุญฺญานิ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ มหาสุวณฺณสฺส นาม กุฎุมฺพิกสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ, ตสฺส **ปาโล**ติ นามมกํสุฯ มาตา ตสฺส อาธาวิตฺวา ปริธาวิตฺวา วิจรณกาเล อญฺญํ ปุตฺตํ ลภิฯ ตสฺส มาตาปิตโร **จูฬปาโล**ติ นามํ กตฺวา อิตรํ **มหาปาโล**ติ โวหริํสุฯ อถ เต วยปฺปเตฺต ฆรพนฺธเนน พนฺธิํสุฯ ตสฺมึ สมเย สตฺถา สาวตฺถิยํ วิหรติ เชตวเนฯ ตตฺถ มหาปาโล เชตวนํ คจฺฉเนฺตหิ อุปาสเกหิ สทฺธึ วิหารํ คนฺตฺวา สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ปฎิลทฺธสโทฺธ กุฎุมฺพภารํ กนิฎฺฐภาติกเสฺสว ภารํ กตฺวา สยํ ปพฺพชิตฺวา ลทฺธูปสมฺปโท อาจริยุปชฺฌายานํ สนฺติเก ปญฺจวสฺสานิ วสิตฺวา วุฎฺฐวโสฺส ปวาเรตฺวา สตฺถุ สนฺติเก กมฺมฎฺฐานํ คเหตฺวา สฎฺฐิมเตฺต สหายภิกฺขู ลภิตฺวา เตหิ สทฺธึ ภาวนานุกูลํ วสนฎฺฐานํ ปริเยสโนฺต อญฺญตรํ ปจฺจนฺตคามํ นิสฺสาย คามวาสิเกหิ อุปาสเกหิ กาเรตฺวา ทินฺนาย อรญฺญายตเน ปณฺณสาลาย วสโนฺต สมณธมฺมํ กโรติฯ ตสฺส อกฺขิโรโค อุปฺปโนฺนฯ เวโชฺช เภสชฺชํ สมฺปาเทตฺวา อทาสิฯ โส เวเชฺชน วุตฺตวิธานํ น ปฎิปชฺชิฯ เตนสฺส โรโค วฑฺฒิฯ โส ‘‘อกฺขิโรควูปสมนโต กิเลสโรควูปสมนเมว มยฺหํ วร’’นฺติ อกฺขิโรคํ อชฺฌุเปกฺขิตฺวา วิปสฺสนายเยว ยุตฺตปฺปยุโตฺต อโหสิฯ ตสฺส ภาวนํ อุสฺสุกฺกาเปนฺตสฺส อปุพฺพํ อจริมํ อกฺขีนิ เจว กิเลสา จ ภิชฺชิํสุฯ โส สุกฺขวิปสฺสโก อรหา อโหสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๕.๒๑-๒๕) –

‘‘นิพฺพุเต โลกมหิเต, อาหุตีนํ ปฎิคฺคเห;
สิทฺธตฺถมฺหิ ภควติ, มหาถูปมโห อหุฯ

‘‘มเห ปวตฺตมานมฺหิ, สิทฺธตฺถสฺส มเหสิโน;
อุมาปุปฺผํ คเหตฺวาน, ถูปมฺหิ อภิโรปยิํฯ

‘‘จตุนฺนวุติโต กเปฺป, ยํ ปุปฺผมภิโรปยิํ;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, ถูปปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘อิโต จ นวเม กเปฺป, โสมเทวสนามกา;
ปญฺจาสีติสุ ราชาโน, จกฺกวตฺตี มหพฺพลาฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อถ เถเร อกฺขิโรเคน วิหาเร โอหีเน คามํ ปิณฺฑาย คเต ภิกฺขู ทิสฺวา อุปาสกา ‘‘กสฺมา เถโร นาคโต’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ตมตฺถํ สุตฺวา โสกาภิภูตา ปิณฺฑปาตํ อุปเนตฺวา, ‘‘ภนฺเต, กิญฺจิ มา จินฺตยิตฺถ, อิทานิ มยเมว ปิณฺฑปาตํ อาเนตฺวา อุปฏฺฐหิสฺสามา’’ติ ตถา กโรนฺติฯ ภิกฺขู เถรสฺส โอวาเท ฐตฺวา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปตฺวา วุฏฺฐวสฺสา ปวาเรตฺวา, ‘‘สตฺถารํ วนฺทิตุํ สาวตฺถึ คมิสฺสาม, ภนฺเต’’ติ อาหํสุฯ เถโร, ‘‘อหํ ทุพฺพโล อจกฺขุโก, มโคฺค จ สอุปทฺทโว, มยา สทฺธึ คจฺฉนฺตานํ ตุมฺหากํ ปริสฺสโย ภวิสฺสติ, ตุเมฺห ปฐมํ คจฺฉถ, คนฺตฺวา สตฺถารํ มหาเถเร จ มม วนฺทนาย วนฺทถ, จูฬปาลสฺส มม ปวตฺตึ กเถตฺวา กญฺจิ ปุริสํ เปเสยฺยาถา’’ติ อาหฯ เต ปุนปิ ยาจิตฺวา คมนํ อลภนฺตา ‘‘สาธู’’ติ ปฏิสฺสุณิตฺวา เสนาสนํ สํสาเมตฺวา อุปาสเก อาปุจฺฉิตฺวา อนุกฺกเมน เชตวนํ คนฺตฺวา สตฺถารํ มหาเถเร จ ตสฺส วนฺทนาย วนฺทิตฺวา ทุติยทิวเส สาวตฺถิยํ ปิณฺฑาย จริตฺวา จูฬปาลสฺส ตํ ปวตฺตึ วตฺวา เตน ‘‘อยํ, ภนฺเต, มยฺหํ ภาคิเนโยฺย ปาลิโต นาม, อิมํ เปสิสฺสามี’’ติ วุเตฺต, ‘‘มโคฺค สปริสฺสโย, น สกฺกา เอเกน คหเฏฺฐน คนฺตุํ, ตสฺมา ปพฺพาเชตโพฺพ’’ติ ตํ ปพฺพาเชตฺวา เปเสสุํฯ โส อนุกฺกเมน เถรสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา อตฺตานํ ตสฺส โอโรเจตฺวา ตํ คเหตฺวา อาคจฺฉโนฺต อนฺตรามเคฺค อญฺญตรสฺส คามสฺส สามนฺตา อรญฺญฏฺฐาเน เอกิสฺสา กฏฺฐหาริยา คายนฺติยา สทฺทํ สุตฺวา ปฏิพทฺธจิโตฺต หุตฺวา ยฏฺฐิโกฏึ วิสฺสเชฺชตฺวา ‘‘ติฏฺฐถ, ภนฺเต, มุหุตฺตํ ยาวาหํ อาคจฺฉามี’’ติ วตฺวา ตสฺสา สนฺติกํ คนฺตฺวา ตตฺถ สีลวิปตฺตึ ปาปุณิฯ เถโร อิทานิเมว อิตฺถิยา คีตสโทฺท สุโต, สามเณโร จ จิรายติ, นูน สีลวิปตฺตึ ปโตฺต ภวิสฺสตี’’ติ จิเนฺตสิฯ โสปิ อาคนฺตฺวา ‘‘คจฺฉาม, ภเนฺต’’ติ อาหฯ เถโร ‘‘กึ ปาโปชาโตสี’’ติ ปุจฺฉิฯ สามเณโร ตุณฺหี หุตฺวา ปุน ปุจฺฉิโตปิ น กเถสิฯ เถโร ‘‘ตาทิเสน ปาเปน มยฺหํ ยฏฺฐิคหณกิจฺจํ นตฺถิ, คจฺฉ ตฺว’’นฺติ วตฺวา ปุน เตน ‘‘พหุปริสฺสโย มโคฺค, ตุเมฺห จ อนฺธา, กถํ คมิสฺสถา’’ติ วุเตฺต ‘‘พาล อิเธว เม นิปชฺชิตฺวา มรนฺตสฺสาปิ อปราปรํ ปริวเตฺตนฺตสฺสาปิ ตาทิเสน คมนํ นาม นตฺถี’’ติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต –

๙๕. ‘‘อโนฺธหํ หตเนโตฺตสฺมิ, กนฺตารทฺธานปกฺขโนฺท;
สยมาโนปิ คจฺฉิสฺสํ, น สหาเยน ปาเปนา’’ติฯ – คาถํ อภาสิตฺถ;

ตตฺถ **อโนฺธ**ติ จกฺขุวิกโลฯ **หตเนโตฺต**ติ วินฏฺฐจกฺขุโก, เตน ‘‘ปโยควิปตฺติวเสนาหํ อุปหตเนตฺตตาย อโนฺธ, น ชจฺจนฺธภาเวนา’’ติ ยถาวุตฺตํ อนฺธภาวํ วิเสเสติฯ อถ วา ‘‘อโนฺธ’’ติ อิทํ ‘‘อเนฺธ ชิเณฺณ มาตาปิตโร โปเสตี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๒๘๘) วิย มํสจกฺขุเวกลฺลทีปนํ, ‘‘สเพฺพปิเม ปริพฺพาชกา อนฺธา อจกฺขุกา’’ (อุทา. ๕๔) ‘‘อโนฺธ เอกจกฺขุ ทฺวิจกฺขู’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๓.๒๙) วิย น ปญฺญาจกฺขุเวกลฺลทีปนนฺติ ทเสฺสตุํ **‘‘หตเนโตฺตสฺมี’’**ติ วุตฺตํ, เตน มุขฺยเมว อนฺธภาวํ ทเสฺสติฯ **กนฺตารทฺธานปกฺขโนฺท**ติ กนฺตาเร วิวเน ทีฆมคฺคํ อนุปวิโฏฺฐ, น ชาติกนฺตาราทิคหนํ สํสารทฺธานํ ปฏิปโนฺนติ อธิปฺปาโยฯ ตาทิสญฺหิ กนฺตารทฺธานํ อยํ เถโร สมติกฺกมิตฺวา ฐิโต, **สยมาโนปี**ติ สยโนฺตปิ, ปาเทสุ อวหเนฺตสุ อุเรน ชณฺณุกาหิ จ ภูมิยํ สํสรโนฺต ปริวเตฺตโนฺตปิ คเจฺฉยฺยํฯ **น สหาเยน ปาเปนา**ติ ตาทิเสน ปาปปุคฺคเลน สหายภูเตน สทฺธึ น คจฺฉิสฺสนฺติ โยชนาฯ ตํ สุตฺวา อิตโร สํเวคชาโต ‘‘ภาริยํ วต มยา สาหสิกกมฺมํ กต’’นฺติ พาหา ปคฺคยฺห กนฺทโนฺต วนสณฺฑํ ปกฺขโนฺท จ อโหสิฯ อถ เถรสฺส สีลเตเชน ปณฺฑุกมฺพลสิลาสนํ อุณฺหาการํ ทเสฺสสิฯ เตน สโกฺก ตํ การณํ ญตฺวา เถรสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา สาวตฺถิคามิปุริสํ วิย อตฺตานํ ญาเปตฺวา ยฏฺฐิโกฏึ คณฺหโนฺต มคฺคํ สงฺขิปิตฺวา ตทเหว สายเนฺห สาวตฺถิยํ เถรํ เนตฺวา ตตฺถ เชตวเน จูฬปาลิเตน การิตาย ปณฺณสาลาย ผลเก นิสีทาเปตฺวา ตสฺส สหายวเณฺณน เถรสฺส อาคตภาวํ ชานาเปตฺวา ปกฺกามิ; จูฬปาลิโตปิ ตํ ยาวชีวํ สกฺกจฺจํ อุปฏฺฐาสีติฯ

จกฺขุปาลเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ขณฺฑสุมนเตฺถรคาถาวณฺณนา

เอกปุปฺผํ จชิตฺวานาติ อายสฺมโต ขณฺฑสุมนเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โส กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต สตฺถริ ปรินิพฺพุเต ตสฺส ถูปสฺส สมนฺตโต จนฺทนเวทิกาย ปริกฺขิปิตฺวา มหนฺตํ ปูชํ อกาสิฯ โส เตน ปุญฺญกมฺเมน เทวมนุเสฺสสุ อุฬารํ สมฺปตฺติํ อนุภวโนฺต กสฺสปสฺส ภควโต กาเล กุฏุมฺพิกกุเล นิพฺพโตฺต สตฺถริ ปรินิพฺพุเต กนกถูปํ อุทฺทิสฺส รญฺญา ปุปฺผปูชาย กยิรมานาย ปุปฺผานิ อลภโนฺต เอกํ ขณฺฑสุมนปุปฺผํ ทิสฺวา มหตา มูเลน ตํ กิณิตฺวา คณฺหโนฺต เจติเย ปูชํ กโรโนฺต อุฬารํ ปีติโสมนสฺสํ อุปฺปาเทสิฯ โส เตน ปุญฺญกมฺเมน เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา อสีติ วสฺสโกฏิโย สคฺคสุขํ อนุภวิตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท ปาวายํ มลฺลราชกุเล นิพฺพตฺติฯ ตสฺส ชาตกาเล เคเห ขณฺฑสกฺขรา สุมนปุปฺผานิ จ อุปฺปนฺนานิ อเหสุํฯ เตนสฺส **ขณฺฑสุมโน**ติ นามมกํสุฯ โส วิญฺญุตํ ปโตฺต ภควติ ปาวายํ จุนฺทสฺส อมฺพวเน วิหรเนฺต อุปสงฺกมิตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรโนฺต นจิรเสฺสว ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๕.๑๕-๒๐) –

> ‘‘ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน, โลกเชโฏฺฐ นราสโภ;
> ชลิตฺวา อคฺคิกฺขโนฺธว, สมฺพุโทฺธ ปรินิพฺพุโตฯ
>
> ‘‘นิพฺพุเต จ มหาวีเร, ถูโป วิตฺถาริโก อหุ;
> ทูรโตว อุปเฏฺฐนฺติ, ธาตุเคหวรุตฺตเมฯ
>
> ‘‘ปสนฺนจิโตฺต, สุมโน, อกํ จนฺทนเวทิกํ;
> ทิสฺสติ ถูปขโนฺธ จ, ถูปานุจฺฉวิโก ตทาฯ
>
> ‘‘ภเว นิพฺพตฺตมานมฺหิ, เทวเตฺต อถ มานุเส;
> โอมตฺตํ เม น ปสฺสามิ, ปุพฺพกมฺมสฺสิทํ ผลํฯ
>
> ‘‘ปญฺจทสกปฺปสเต, อิโต อฏฺฐ ชนา อหุํ;
> สเพฺพ สมตฺตนามา เต จกฺกวตฺตี มหพฺพลาฯ
>
> ‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อตฺตโน ปุริมชาติํ อนุสฺสรโนฺต ตตฺถ อตฺตโน สุมนปุปฺผปริจฺจาคสฺส สคฺคสมฺปตฺตินิมิตฺตกํ นิพฺพานูปนิสฺสยตญฺจ ทิสฺวา อุทานวเสน ตมตฺถํ ปกาเสโนฺต –

> **๙๖.** ‘‘เอกปุปฺผํ จชิตฺวาน, อสีติ วสฺสโกฏิโย;
> สเคฺคสุ ปริจาเรตฺวา, เสสเกนมฺหิ นิพฺพุโต’’ติฯ – คาถํ อภาสิ;

ตตฺถ **เอกปุปฺผ**นฺติ เอกํ กุสุมํ, ตํ ปน อิธ สุมนปุปฺผํ อธิเปฺปตํฯ **จชิตฺวานา**ติ สตฺถุ ถูปปูชากรณวเสน ปริจฺจชิตฺวา ปริจฺจาคเหตุฯ **อสีติ วสฺสโกฏิโย**ติ มนุสฺสคณนาย วสฺสานํ อสีติโกฏิโย, อจฺจนฺตสํโยเค เจตํ อุปโยควจนํ, อิทญฺจ ฉสุ กามสเคฺคสุ ทุติเย อปราปรุปฺปตฺติวเสน วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ ตสฺมา **สเคฺคสู**ติ ตาวติํสสงฺขาเต สคฺคโลเก, ปุนปฺปุนํ อุปฺปชฺชนวเสน เหตุ พหุวจนํฯ **ปริจาเรตฺวา**ติ รูปาทีสุ อารมฺมเณสุ อินฺทฺริยานิ ปริจาเรตฺวา สุขํ อนุภ

วิตฺวา, เทวจฺฉราหิ วา อตฺตานํ ปริจาเรตฺวา อุปฏฺฐาเปตฺวาฯ **เสสเกนมฺหิ นิพฺพุโต**ติ ปุปฺผปูชาย วเสน ปวตฺตกุสลเจตนาสุ ภวสมฺปตฺติ ทายกกมฺมโต เสเสน ยํ ตตฺถ วิวฏฺฏูปนิสฺสยภูตํ, ตํ สนฺธาย วทติฯ พหู หิ ตตฺถ ปุพฺพาปรวเสน ปวตฺตา เจตนาฯ **เสสเกนา**ติ วา ตเสฺสว กมฺมสฺส วิปากาวเสเสน อปริกฺขีเณเยว ตสฺมึ กมฺมวิปาเก นิพฺพุโต อมฺหิ, กิเลสปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพุโตสฺมิฯ เอเตน ยสฺมึ อตฺตภาเว ฐตฺวา อตฺตนา อรหตฺตํ สจฺฉิกตํ, โสปิ จริมตฺตภาโว ตสฺส กมฺมวิปาโกติ ทเสฺสติฯ ยาทิสํ สนฺธาย อญฺญตฺถาปิ ‘‘ตเสฺสว กมฺมสฺส วิปากาวเสเสนา’’ติ (ปารา. ๒๒๘; สํ. นิ. ๑.๑๓๑) วุตฺตํฯ

ขณฺฑสุมนเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ติสฺสเตฺถรคาถาวณฺณนา

หิตฺวา สตปลํ กํสนฺติ อายสฺมโต ติสฺสเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล ยานการกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส จนฺทนขเณฺฑน ผลกํ กตฺวา ภควโต อุปนาเมสิ, ตญฺจ ภควา ปริภุญฺชิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา อปราปรํ ปุญฺญานิ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท โรรุวนคเร ราชกุเล นิพฺพตฺติฯ โส วยปฺปโตฺต ปิตริ กาลงฺกเต รเชฺช ปติฏฺฐิโต พิมฺพิสารรโญฺญ อทิฏฺฐสหาโย หุตฺวา ตสฺส มณิมุตฺตาวตฺถาทีนิ ปณฺณาการานิ เปเสสิฯ ตสฺส ราชา พิมฺพิสาโร ปุญฺญวนฺตตํ สุตฺวา ปฏิปาภตํ เปเสโนฺต จิตฺตปเฏ พุทฺธจริตํ สุวณฺณปเฏฺฏ จ ปฏิจฺจสมุปฺปาทํ ลิขาเปตฺวา เปเสสิฯ โส ตํ ทิสฺวา ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิการตาย ปจฺฉิมภวิกตาย จ จิตฺตปเฏ ทเสฺสนฺตํ พุทฺธจริตํ สุวณฺณปฏฺฏเก ลิขิตํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทกฺกมญฺจ โอโลเกตฺวา ปวตฺตินิวตฺติโย สลฺลเกฺขตฺวา สาสนกฺกมํ หทเย ฐเปตฺวา สญฺชาตสํเวโค ‘‘ทิโฏฺฐ มยา ภควโต เวโส, สาสนกฺกโม จ เอกปเทเสน ญาโต, พหุทุกฺขา กามา พหุปายาสา, กึ ทานิ มยฺหํ ฆราวาเสนา’’ติ รชฺชํ ปหาย เกสมสฺสุํ โอหาเรตฺวา กาสายานิ วตฺถานิ อจฺฉาเทโนฺต ภควนฺตํ อุทฺทิสฺส ปพฺพชิตฺวา มตฺติกาปตฺตํ คเหตฺวา ราชา ปุกฺกุสาติ วิย มหาชนสฺส ปริเทวนฺตเสฺสว นครโต นิกฺขมิตฺวา อนุกฺกเมน ราชคหํ คนฺตฺวา ตตฺถ สปฺปโสณฺฑิกปพฺภาเร วิหรนฺตํ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิฯ สตฺถา ธมฺมํ เทเสสิฯ โส ธมฺมเทสนํ สุตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา ยุตฺตปฺปยุโตฺต วิหรโนฺต วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๕.๓๗-๔๒) –

‘‘ยานกาโร ปุเร อาสึ, ทารุกเมฺม สุสิกฺขิโต;
จนฺทนํ ผลกํ กตฺวา, อทาสึ โลกพนฺธุโนฯ

‘‘ปภาสติ อิทํ พฺยมฺหํ, สุวณฺณสฺส สุนิมฺมิตํ;
หตฺถิยานํ อสฺสยานํ, ทิพฺพยานํ อุปฏฺฐิตํฯ

‘‘ปาสาทา สิวิกา เจว, นิพฺพตฺตนฺติ ยทิจฺฉกํ;
อกฺขุพฺภํ รตนํ มยฺหํ, ผลกสฺส อิทํ ผลํฯ

‘‘เอกนวุติโต กเปฺป, ผลกํ ยมหํ ททึ;
ทุคฺคติ นาภิชานามิ, ผลกสฺส อิทํ ผลํฯ

‘‘สตฺตปญฺญาสกปฺปมฺหิ, จตฺโร นิมฺมิตาวฺหยา;

สตฺตรตนสมฺปนฺนา, จกฺกวตฺตี มหพฺพลาฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ
อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อุทานวเสน อตฺตโน ปฏิปตฺตึ กเถนฺโต –

๙๗. ‘‘หิตฺวา สตปลํ กํสํ, โสวณฺณํ สตราชิกํ;
อคฺคหึ มตฺติกาปตฺตํ, อิทํ ทุติยาภิเสจน’’นฺติฯ – คาถํ อภาสิ;

ตตฺถ **หิตฺวา**ติ ปริจฺจชิตฺวาฯ **สตปล**นฺติ สตํ ปลานิ ยสฺส, ตํ สตปลปริมาณํฯ **กํส**นฺติ ถาลํฯ **โสวณฺณ**นฺติ สุวณฺณมยํฯ **สตราชิก**นฺติ ภิตฺติวิจิตฺตตาย จ อเนกรูปราชิจิตฺตตาย จ อเนกเลขายุตฺตํฯ **อคฺคหึ มตฺติกาปตฺต**นฺติ เอวรูเป มหารเห ภาชเน ปุเพฺพ ภุญฺชิตฺวา พุทฺธานํ โอวาทํ กโรนฺโต ‘‘อิทานาหํ ตํ ฉเฑฺฑตฺวา มตฺติกามยปตฺตํ อคฺคเหสึ , อโห, สาธุ, มยา กตํ อริยวตํ อนุฐิต’’นฺติ ภาชนกิตฺตนาปเทเสน รชฺชปริจฺจาคํ ปพฺพชฺชูปคมนญฺจ อนุโมทนฺโต วทติฯ เตนาห **‘‘อิทํ ทุติยาภิเสจน’’**นฺติฯ ปฐมํ รชฺชาภิเสจนํ อุปาทาย อิทํ ปพฺพชฺชูปคมนํ มม ทุติยํ อภิเสจนํฯ ตญฺหิ ราคาทีหิ สํกิลิฏฺฐํ สาสงฺกํ สปริสงฺกํ กมฺมํ อนตฺถสญฺหิตํ ทุกฺขปฏิพทฺธํ นิหีนํ, อิทํ ปน ตํวิปริยายโต อุตฺตมํ ปณีตนฺติ อธิปฺปาโยฯ

ติสฺสเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. อภยเตฺถรคาถาวณฺณนา

รูปํ ทิสฺวา สติ มุฏฺฐาติ อายสฺมโต อภยเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โสปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ ปุญฺญํ อุปจินนฺโต สุเมธสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ สุเมธํ ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนจิโตฺต สพีลปุเปฺผหิ ปูชมกาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทเวสุ นิพฺพตฺติตฺวา อปราปรํ ปุญฺญานิ กตฺวา สุคตีสุเยว สํสรนฺโต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **อภโย**ติ ลทฺธนาโม วิญฺญุตํ ปโตฺต เหตุสมฺปตฺติยา โจทิยมาโน เอกทิวสํ วิหารํ คโต สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา กตปุพฺพกิจฺโจ วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรนฺโต วิหรติฯ อถสฺส เอกทิวสํ คามํ ปิณฺฑาย ปวิฏฺฐสฺส อลงฺกตปฏิยตฺตํ มาตุคามํ ทิสฺวา อโยนิโสมนสิการวเสน ตสฺส รูปํ อารพฺภ ฉนฺทราโค อุปฺปชฺชิ, โส วิหารํ ปวิสิตฺวา ‘‘สตึ วิสฺสชฺชิตฺวา โอโลเกนฺตสฺส รูปารมฺมเณ มยฺหํ กิเลโส อุปฺปโนฺน, อยุตฺตํ มยา กต’’นฺติ อตฺตโน จิตฺตํ นิคฺคณฺหโนฺต ตาวเทว วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๕.๔๓-๔๗) –

‘‘สุเมโธ นาม นาเมน, สยมฺภู อปราชิโต;
วิเวกมนุพฺรูหโนฺต, อโชฺฌคหิ มหาวนํฯ

‘‘สพีลํ ปุปฺผิตํ ทิสฺวา, คนฺถิตฺวาน วฏํสกํ;
พุทฺธสฺส อภิโรเปสึ, สมฺมุขา โลกนายกํฯ

‘‘ตึสกปฺปสหสฺสมฺหิ, ยํ ปุปฺผมภิโรปยึ;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘อูนวีเส กปฺปสเต, โสฬสาสุํ สุนิมฺมิตา;
สตฺตรตนสมฺปนฺนา, จกฺกวตฺตี มหพฺพลาฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อตฺตโน กิเลสุปฺปตฺตินิทสฺสเนน ‘‘กิเลเส อนุวตฺเตนฺตสฺส วฏฺฏทุกฺขโต นเตฺถว สีสุกฺขิปนํฯ อหํ ปน เต นานุวตฺติ’’นฺติ ทเสฺสโนฺต –

๙๘. ‘‘รูปํ ทิสฺวา สติ มุฏฺฐา, ปิยํ นิมิตฺตํ มนสิกโรโต;
สารตฺตจิโตฺต เวเทติ, ตญฺจ อโชฺฌส ติฏฺฐติ;

ตสฺส วฑฺฒนฺติ อาสวา, ภวมูลปคามิโน’’ติฯ – คาถํ อภาสิ;

ตตฺถ **รูป**นฺติ รชฺชนียํ รูปายตนํ, ตํ ปเนตฺถ อิตฺถิรูปํ อธิเปฺปตํฯ **ทิสฺวา**ติ จกฺขุนา ทิสฺวา, จกฺขุทฺวารานุสาเรน นิมิตฺตานุพฺยญฺชนสลฺลกฺขณวเสน ตํ คเหตฺวา, ตสฺส ตถาคหณเหตูติ อโตฺถฯ **สติ มุฏฺฐา**ติ อสุภสภาเว กาเย ‘‘อสุภ’’เนฺตฺวว ปวตฺตนสติ นฏฺฐาฯ ยถา ปน รูปํ ทิสฺวา สติ นฏฺฐา, ตํ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘ปิยํ นิมิตฺตํ มนสิกโรโต’’**ติฯ ยถาอุปฏฺฐิตํ อารมฺมณํ ‘‘สุภํ สุข’’นฺติอาทินา ปิยนิมิตฺตํ กตฺวา อโยนิโสมนสิกาเรน มนสิกโรโต สติ มุฏฺฐาติ โยชนาฯ ตถาภูโตว **สารตฺตจิโตฺต เวเทตี**ติ สุฏฺฐุ รตฺตจิโตฺต หุตฺวา ตํ รูปารมฺมณํ อนุภวติ อภินนฺทติ, อภินนฺทโนฺต ปน **ตญฺจ อโชฺฌส ติฏฺฐติ** อโชฺฌสาย ตํ อารมฺมณํ คิลิตฺวา ปรินิฏฺฐเปตฺวา วตฺตติ เจว, เอวํภูตสฺส จ **ตสฺส วฑฺฒนฺติ อาสวา ภวมูลปคามิโน**ติ ภวสฺส สํสารสฺส มูลภาวํ การณภาวํ อุปคมนสภาวา กามาสวาทโย จตฺตาโรปิ อาสวา ตสฺส ปุคฺคลสฺส อุปรูปริ วฑฺฒนฺติเยว, น หายนฺติฯ มยฺหํ ปน ปฏิสงฺขาเน ฐตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา สจฺจานิ ปฏิวิชฺฌนฺตสฺส มคฺคปฏิปาฏิยา เต จตฺตาโรปิ อาสวา อนวเสสโต ปหีนา ปริกฺขีณาติ อธิปฺปาโยฯ

อภยเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. อุตฺติยเตฺถรคาถาวณฺณนา

สทฺทํ สุตฺวา สติ มุฏฺฐาติ อายสฺมโต อุตฺติยเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ ปุญฺญํ อุปจิโนโนฺต สุเมธสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ สตฺถารํ ทิสฺวา ปสนฺนจิโตฺต โคนกาทิอตฺถตํ สอุตฺตรจฺฉทํ พุทฺธารหํ ปลฺลงฺกํ คนฺธกุฏิยํ ปญฺญาเปตฺวา อทาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท กปิลวตฺถุสฺมิํ สกฺยราชกุเล นิพฺพตฺติ, ตสฺส **อุตฺติโย**ติ นามํ อโหสิฯ โส วยปฺปโตฺต สตฺถุ ญาติสมาคเม พุทฺธานุภาวํ ทิสฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา สมณธมฺมํ กโรโนฺต เอกทิวสํ นามํ ปิณฺฑาย ปวิโฏฺฐ อนฺตรามเคฺค มาตุคามสฺส คีตสทฺทํ สุตฺวา อโยนิโสมนสิการวเสน ตตฺถ ฉนฺทราเค อุปฺปเนฺน ปฏิสงฺขานพเลน ตํ วิกฺขเมฺภตฺวา วิหารํ ปวิสิตฺวา สญฺชาตสํเวโค ทิวาฏฺฐาเน นิสีทิตฺวา ตาวเทว วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๕.๔๘-๕๒) –

‘‘สุเมธสฺส ภควโต, โลกเชฏฺฐสฺส ตาทิโน;
ปลฺลโงฺก หิ มยา ทิโนฺน, สอุตฺตรสปจฺฉโทฯ

‘‘สตฺตรตนสมฺปโนฺน, ปลฺลโงฺก อาสิ โส ตทา;
มม สงฺกปฺปมญฺญาย, นิพฺพตฺตติ สทา มมฯ

‘‘ติํสกปฺปสหเสฺสมฺหิ, ปลฺลงฺกมททิํ ตทา;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, ปลฺลงฺกสฺส อิทํ ผลํฯ

‘‘วีสกปฺปสหสฺสมฺหิ, สุวณฺณาภา ตโย ชนา;
สตฺตรตนสมฺปนฺนา, จกฺกวตฺตี มหพฺพลาฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อตฺตโน กิเลสุปฺปตฺตินิทสฺสเนน ‘‘กิเลเส อชิคุจฺฉนฺตสฺส นตฺถิ วฏฺฏทุกฺขโต สีสุกฺขิปนํ, อหํ ปน เต ชิคุจฺฉิเมวา’’ติ ทเสฺสโนฺต –

๙๙. ‘‘สทฺทํ สุตฺวา สติ มุฏฺฐา, ปิยํ นิมิตฺตํ มนสิกโรโต;
สารตฺตจิโตฺต เวเทติ, ตญฺจ อโชฺฌส ติฏฺฐติ;

ตสฺส วฑฺฒนฺติ อาสวา, สํสาร อุปคามิโน’’ติฯ – คาถํ อภาสิ;

ตตฺถ **สทฺทนฺ**ติ รชฺชนียํ สทฺทารมฺมณํ, **สํสารอุปคามิโน**ติ –

‘‘ขนฺธานญฺจ ปฏิปาฏิ, ธาตุอายตนาน จ;
อโพฺพจฺฉินฺนํ วตฺตมานา, สํสาโรติ ปวุจฺจตี’’ติฯ –

เอวํ วุตฺตสํสารวฏฺฏการณํ หุตฺวา อุปคเมนฺตีติ สํสารอุปคามิโน, ‘‘สํสารูปคามิโน’’ติ วา ปาโฐฯ เสสํ อนนฺตรคาถาย วุตฺตนยเมวฯ

อุตฺติยเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. (ทุติย) เทวสภเตฺถรคาถาวณฺณนา

สมฺมปฺปธานสมฺปโนฺนติ อายสฺมโต เทวสภเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ กุสลํ อุปจินโนฺต สิขิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ สิขึ ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส พนฺธุชีวกปุเปฺผหิ ปูชํ อกาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท กปิลวตฺถุสฺมึ สกฺยราชกุเล นิพฺพตฺติ, ตสฺส **เทวสโภ**ติ นามํ อโหสิฯ โส วยปฺปโตฺต จุมฺพฏกลหวูปสมนตฺถํ สตฺถริ อาคเต พุทฺธานุภาวํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส สรเณสุ ปติฏฺฐิโต ปุน นิโคฺรธาราเม สตฺถริ วิหรเนฺต สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา กตปุพฺพกิโจฺจ วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรโนฺต นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๖.๑-๖) –

‘‘จนฺทํว วิมลํ สุทฺธํ, วิปฺปสนฺนมนาวิลํ;
นนฺทีภวปริกฺขีณํ, ติณฺณํ โลเก วิสตฺติกํฯ

‘‘นิพฺพาปยนฺตํ ชนตํ, ติณฺณํ ตารยตํ วรํ;
มุนึ วนมฺหิ ฌายนฺตํ, เอกคฺคํ สุสมาหิตํฯ

‘‘พนฺธุชีวกปุปฺผานิ, ลเคตฺวา สุตฺตเกนหํ;
พุทฺธสฺส อภิโรปยึ, สิขิโน โลกพนฺธุโนฯ

‘‘เอกตึเส อิโต กเปฺป, ยํ กมฺมมกรึ ตทา;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

“อิโต สตฺตมเก กปฺป, มนุชิโนฺท มหายโส;
สมนฺตจกฺขุนามาสิ, จกฺกวตฺตี มหพฺพโลฯ

“กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน”นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อตฺตนา อธิคตํ วิมุตฺติสุขํ นิสฺสาย อุปฺปนฺนปีติโสมนสฺส อุทานวเสน –

๑๐๐.“สมฺมปฺปธานสมฺปนฺโน , สติปฏฺฐานโคจโร;
วิมุตฺติกุสุมสญฺฉนฺโน, ปรินิพฺพิสฺสตฺยนาสโว”ติฯ – คาถํ อภาสิ;

ตตฺถ **สมฺมปฺปธานสมฺปนฺโน**ติ สมฺปนฺนจตุพฺพิธสมฺมปฺปธาโน, เตหิ กตฺตพฺพกิจฺจํ สมฺปาเทตฺวา ฐิโตติ อตฺโถฯ **สติปฏฺฐานโคจโร**ติ กายานุปสฺสนาทโย สติปฏฺฐานา โคจโร ปวตฺติฏฺฐานํ เอตสฺสาติ สติปฏฺฐานโคจโร, จตูสุ สติปฏฺฐาเนสุ ปติฏฺฐิตจิตฺโตติ อตฺโถฯ คุณโสเภน ปรมสุคนฺธา วิมุตฺติเยว กุสุมานิ, เตหิ สพฺพโส สมฺมเทว สญฺฉนฺโน วิภูสิโต อลงฺกโตติ **วิมุตฺติกุสุมสญฺฉนฺโนฯ ปรินิพฺพิสฺสตฺยนาสโว**ติ เอวํ สมฺมา ปฏิปชฺชนฺโต ภิกฺขุ นจิรสฺเสว อนาสโว หุตฺวา ปรินิพฺพิสฺสติ สอุปาทิเสสาย อนุปาทิเสสาย จ นิพฺพานธาตุยาติ อตฺโถฯ อิทเมว จ เถรสฺส อญฺญาพฺยากรณํ อโหสิฯ

(ทุติย) เทวสภตฺเถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ทสมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. เอกาทสมวโคฺค

๑. เพลฏฺฐานิกตฺเถรคาถาวณฺณนา

หิตฺวา คิหิตฺตํ อนโวสิตโตฺตติอาทิกา อายสฺมโต เพลฏฺฐานิกตฺเถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุทฺเธสุ กตาธิกาโร อิโต เอกตึเส กปฺเป เวสฺสภุสฺส ภควโต กาเล พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วยปฺปโตฺต พฺราหฺมณสิปฺเปสุ นิปฺผตฺตึ คนฺตฺวา ฆราวาสํ ปหาย อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา อิสีหิ ปริวุโต วิจรโนฺต เอกทิวสํ เวสฺสภุํ ภควนฺตํ ทิสฺวา ปีติโสมนสฺสชาโต สตฺถุ ญาณสมฺปตฺตึ นิสฺสาย ปสนฺนมานโส ญาณํ อุทฺทิสฺส ปุปฺเผหิ ปูชํ อกาสิฯ โส เตน ปุญฺญกมฺเมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **เพลฏฺฐานิโก**ติ ลทฺธนาโม วิญฺญุตํ ปโตฺต สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา โกสลรเฏฺฐ อรเญฺญ วิหรโนฺต อลโส กายทฬฺหิพหุโล ผรุสวาโจ อโหสิ, สมณธเมฺม จิตฺตํ น อุปฺปาเทสิฯ อถ นํ ภควา ญาณปริปากํ โอโลเกตฺวา –

๑๐๑.“หิตฺวา คิหิตฺตํ อนโวสิตโตฺต, มุขนงฺคลี โอทริโก กุสีโต;
มหาวราโหว นิวาปปุโฏฺฐ, ปุนปฺปุนํ คพฺภมุเปติ มโนฺท”ติฯ –

อิมาย โอภาสคาถาย สํเวเชสิฯ โส สตฺถารํ ปุรโต นิสินฺนํ วิย ทิสฺวา ตญฺจ คาถํ สุตฺวา สํเวคชาโต ญาณสฺส ปริปากํ คตตฺตา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา นจิรสฺเสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๔.๔๑-๔๖) –

“กณิการํว โชตนฺตํ, นิสินฺนํ ปพฺพตนฺตเร;

โอภาเสนฺตํ ทิสา สพฺพา, โอสธึ วิย ตารกํฯ

‘‘ตโย มาณวกา อาสุํ, สเก สิปฺเป สุสิกฺขิตา;
ขาริภารํ คเหตฺวาน, อเนฺวนฺติ มม ปจฺฉโตฯ

‘‘ปุฏเก สตฺต ปุปฺผานิ, นิกฺขิตฺตานิ ตปสฺสินา;
คเหตฺวา ตานิ ญาณมฺหิ, เวสฺสภุสฺสาภิโรปยึฯ

‘‘เอกตึเส อิโต กเปฺป, ยํ ปุปฺผมภิโรปยึ;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, ญาณปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘เอกูนตึสกปฺปมฺหิ, วิปุลาภสนามโก;
สตฺตรตนสมฺปโนฺน, จกฺกวตฺตี มหพฺพโลฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา สตฺถุ โอวาทํ ปฏิปูเชโนฺต พฺยติเรกมุเขน จ อญฺญํ พฺยากโรโนฺต ตเมว คาถํ ปจฺจุทาหาสิฯ

ตตฺถ **หิตฺวา คิหิตฺต**นฺติ คหฏฺฐภาวํ ปริจฺจชิตฺวา ปพฺพชิตฺวาติ อโตฺถฯ **อนโวสิตโตฺต**ติ อนุรูปํ อโวสิตโตฺต, ยทตฺถํ สาสเน ปพฺพชนฺตสฺส อนุรูปปริญฺญาทีนํ อตีริตตฺตา อปริโยสิตภาโว อกตกรณีโยติ อโตฺถฯ อถ วา **อนโวสิตโตฺต**ติ อนฺอโวสิตสภาโว, วิสุทฺธีนํ มคฺคานญฺจ อนุปฏิปาฏิยา วสิตพฺพวาสสฺส อกตาวี, ทสสุ อริยวาเสสุ อวุสิตวาติ อโตฺถฯ มุขสงฺขาตํ นงฺคลํ อิมสฺส อตฺถีติ **มุขนงฺคลี**ฯ นงฺคเลน วิย ปถวึ ปเรสุ ผรุสวาจปฺปโยเคน อตฺตานํ ขนโนฺตติ อโตฺถฯ **โอทริโก**ติ อุทเร ปสุโต อุทรโปสนตปฺปโรฯ **กุสีโต**ติ อลโส, ภาวนํ อนนุยุญฺชโนฺตฯ เอวํภูตสฺส นิปฺผตฺตึ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘มหาวราโหว นิวาปปุโฏฺฐ, ปุนปฺปุนํ คพฺภมุเปติ มโนฺท’’**ติฯ ตสฺสโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ เอตฺถ จ ยถา ปพฺพชิตฺวา อนโวสิตาทิสภาวตาย ปุนปฺปุนํ คพฺภมุเปติ มโนฺท, น เอวํ มาทิโส ปณฺฑิโตฯ ตพฺพิปรีตสภาวตาย ปน สมฺมาปฏิปตฺติยา มตฺถกํ ปาปิตตฺตา ปรินิพฺพายตีติ พฺยติเรกมุเขน อญฺญํ พฺยากาสีติ ทฏฺฐพฺพนฺติฯ

เพลฏฺฐานิกเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. เสตุจฺฉเตฺถรคาถาวณฺณนา

มาเนน วญฺจิตาเสติ อายสฺมโต เสตุจฺฉเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ ปุญฺญํ อุปจินโนฺต ติสฺสสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ ติสฺสํ ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส สุมธุรํ ปนสผลํ อภิสงฺขตํ นาฬิเกรสาฬวํ อทาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา อปราปรํ เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท อญฺญตรสฺส มณฺฑลิกรโญฺญ ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ, **เสตุโจฺฉ**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส ปิตริ มเต รเชฺช ปติฏฺฐิโต อุสฺสาหสตฺตีนํ อภาเวน ราชกิจฺจานิ วิราเธโนฺต รชฺชํ ปรหตฺถคตํ กตฺวา ทุกฺขปฺปตฺติยา สํเวคชาโต ชนปทจาริกํ จรนฺตํ ภควนฺตํ ทิสฺวา อุปสงฺกมิตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา ปริกมฺมํ กโรโนฺต ตทเหว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๗.๑๓-๑๗) –

‘‘ติสฺสสฺส โข ภควโต, ปุเพฺพ ผลมทาสหํ;
นาฬิเกรญฺจ ปาทาสึ, ขชฺชกํ อภิสมฺมตํฯ

‘‘พุทฺธสฺส ตมหํ ทตฺวา, ติสฺสสฺส ตุ มเหสิโน;
โมทามหํ กามกามี, อุปปชฺชึ ยมิจฺฉกํฯ

‘‘เทฺวนวุเต อิโต กเปฺป, ยํ ทานมททึ ตทา;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, ผลทานสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘อิโต เตรสกปฺปมฺหิ, ราชา อินฺทสโม อหุ;
สตฺตรตนสมฺปโนฺน, จกฺกวตฺตี มหพฺพโลฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ
อรหตฺตํ ปน ปตฺวา กิเลเส ครหโนฺต –

๑๐๒. ‘‘มาเนน วญฺจิตาเส, สงฺขาเรสุ สํกิลิสฺสมานาเส;
ลาภาลาเภน มถิตา, สมาธึ นาธิคจฺฉนฺตี’’ติฯ – คาถํ อภาสิ;

ตตฺถ **มาเนน วญฺจิตาเส**ติ ‘‘เสโยฺยหมสฺมี’’ติอาทินยปฺปวเตฺตน มาเนน อตฺตุกฺกํสน ปรวมฺภนาทิวเสน กุสลภณฺฑเจฺฉทเนน วิปฺปลทฺธาฯ **สงฺขาเรสุ สํกิลิสฺสมานาเส**ติ อชฺฌตฺติกพาหิเรสุ จกฺขาทีสุ เจว รูปาทีสุ จ สงฺขตธเมฺมสุ สํกิลิสฺสมานา, ‘‘เอตํ มม, เอโสหมสฺมิ, เอโส เม อตฺตา’’ติ ตํนิมิตฺตํ ตณฺหาคาหาทิวเสน สํกิเลสํ อาปชฺชมานาฯ **ลาภาลาเภน มถิตา**ติ ปตฺตจีวราทีนเญฺจว วตฺถาทีนญฺจ ลาเภน เตสํเยว จ อลาเภน ตํนิมิตฺตํ อุปฺปเนฺนหิ อนุนยปฏิเฆหิ มถิตา มทฺทิตา อภิภูตาฯ นิทสฺสนมตฺตเญฺจตํ อวสิฏฺฐโลกธมฺมานเมฺปตฺถ สงฺคโหทฏฺฐโพฺพฯ **สมาธึ นาธิคจฺฉนฺตี**ติ เต เอวรูปา ปุคฺคลา สมาธึ สมถวิปสฺสนาวเสน จิเตฺตกคฺคตํ กทาจิปิ น วินฺทนฺติ น ปฏิลภนฺติ น ปาปุณนฺติ สมาธิสํวตฺตนิกานํ ธมฺมานํ อภาวโต, อิตเรสญฺจ ภาวโตฯ อิธาปิ ยถา มานาทีหิ อภิภูตา อวิทฺทสุโน สมาธึ นาธิคจฺฉนฺติ, น เอวํ วิทฺทสุโนฯ เต ปน มาทิสา เตหิ อนภิภูตา สมาธึ อธิคจฺฉเนฺตวาติ พฺยติเรกมุเขน อญฺญาพฺยากรณนฺติ เวทิตพฺพํฯ

เสตุจฺฉเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. พนฺธุรเตฺถรคาถาวณฺณนา

นาหํ เอเตน อตฺถิโกติ อายสฺมโต พนฺธุรเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร สิทฺธตฺถสฺส ภควโต กาเล อญฺญตรสฺส รโญฺญ อเนฺตปุเร โคปโก หุตฺวา เอกทิวสํ ภควนฺตํ สปริสํ ราชงฺคเณน คจฺฉนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนจิโตฺต กณเวรปุปฺผานิ คเหตฺวา สสงฺฆํ โลกนายกํ ปูเชสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา อปราปรํ สุคตีสุเยว สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สีลวตีนคเร เสฏฺฐิปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ, **พนฺธุโร**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส วิญฺญุตํ ปโตฺต เกนจิเทว กรณีเยน สาวตฺถิยํ คโต อุปาสเกหิ สทฺธึ วิหารํ คโต สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา ญาณสฺส ปริปากตฺตา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๗.๗-๑๒) –

‘‘สิทฺธโตฺถ นาม ภควา, โลกเชฏฺโฐ นราสโภ;

ปุรกฺขโต สาวเกหิ, นครํ ปฏิปชฺชถฯ

‘‘รโญฺญ อเนฺตปุเร อาสึ, โคปโก อภิสมฺมโต;
ปาสาเท อุปวิโฏฺฐหํ, อทฺทสํ โลกนายกํฯ

‘‘กณเวรํ คเหตฺวาน, ภิกฺขุสเงฺฆ สโมกิรึ;
พุทฺธสฺส วิสุํ กตฺวาน, ตโต ภิโยฺย สโมกิรึฯ

‘‘จตุนฺนวุติโต กเปฺป, ยํ ปุปฺผมภิปูชยึ;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘สตฺตาสีติมฺหิโต กเปฺป, จตุราสุํ มหิทฺธิกา;
สตฺตรตนสมฺปนฺนา, จกฺกวตฺตี มหพฺพลาฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา กตญฺญุภาเว ฐตฺวา อตฺตโน อุปการสฺส รโญฺญ ปจฺจุปการํ กาตุํ สีลวตีนครํ คนฺตฺวา รโญฺญ ธมฺมํ เทเสโนฺต สจฺจานิ ปกาเสสิฯ ราชา สจฺจปริโยสาเน โสตาปโนฺน หุตฺวา อตฺตโน นคเร สุทสฺสนํ นาม มหนฺตํ วิหารํ กาเรตฺวา เถรสฺส นิยฺยาเตสิฯ มหาลาภสกฺกาโร อโหสิฯ เถโร วิหารํ สพฺพญฺจ ลาภสกฺการํ สงฺฆสฺส นิยฺยาเตตฺวา สยํ ปุริมนิยาเมเนว ปิณฺฑาย จริตฺวา ยาเปโนฺต กติปาหํ ตตฺถ วสิตฺวา สาวตฺถึ คนฺตุกาโม อโหสิฯ ภิกฺขู, ‘‘ภเนฺต, ตุเมฺห อิเธว วสถ, สเจ ปจฺจเยหิ เวกลฺลํ, มยํ ตํ ปริปูเรสฺสามา’’ติ อาหํสุฯ เถโร, ‘‘น มยฺหํ, อาวุโส, อุฬาเรหิ ปจฺจเยหิ อโตฺถ อตฺถิ, อิตรีตเรหิ ปจฺจเยหิ ยาเปมิ, ธมฺมรเสเนวมฺหิ ติโตฺต’’ติ ทเสฺสโนฺต –

๑๐๓. ‘‘นาหํ เอเตน อตฺถิโก, สุขิโต ธมฺมรเสน ตปฺปิโต;
ปิตฺวา รสคฺคมุตฺตมํ, น จ กาหามิ วิเสน สนฺถว’’นฺติฯ –

คาถํ อภาสิฯ

ตตฺถ **นาหํ เอเตน อตฺถิโก**ติ เยน มํ ตุเมฺห ตเปฺปตุกามา ‘‘ปริปูเรสฺสามา’’ติ วทถ, เอเตน อามิสลาเภน ปจฺจยามิสรเสน นาหํ อตฺถิโก, มยฺหํ เอเตน อโตฺถ นตฺถิ, สนฺตุฎฺฐิ ปรมํ สุขนฺติ อิตรีตเรเหว ปจฺจเยหิ ยาเปมีติ อโตฺถฯ อิทานิ เตน อนตฺถิกภาเว ปธานการณํ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘สุขิโต ธมฺมรเสน ตปฺปิโต’’**ติฯ สตฺตตึสโพธิปกฺขิยธมฺมรเสน เจว นววิธโลกุตฺตรธมฺมรเสน จ ตปฺปิโต ปีณิโต สุขิโต อุตฺตเมน สุเขน สุหิโตติ อโตฺถฯ **ปิตฺวา รสคฺคมุตฺตม**นฺติ สพฺพรเสสุ อคฺคํ เสฎฺฐํ ตโตเยว อุตฺตมํ ยถาวุตฺตํ ธมฺมรสํ ปิวิตฺวา ฐิโต, เตนาห – ‘‘สพฺพรสํ ธมฺมรโส ชินาตี’’ติ (ธ. ป. ๓๕๔)ฯ **น จ กาหามิ วิเสน สนฺถว**นฺติ เอวรูปํ รสุตฺตมํ ธมฺมรสํ ปิวิตฺวา ฐิโต วิเสน วิสสทิเสน วิสรเสน สนฺถวํ สํสคฺคํ น กริสฺสามิ, ตถากรณสฺส การณํ นตฺถีติ อโตฺถฯ

พนฺธุรเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๔. ขิตกเตฺถรคาถาวณฺณนา

ลหุโก วต เม กาโยติ อายสฺมโต ขิตกเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล ยกฺขเสนาปติ หุตฺวา นิพฺพโตฺต เอกทิวสํ ยกฺขสมาคเม นิสิโนฺน สตฺถารํ อญฺญตรสฺมึ รุกฺขมูเล นิสินฺนํ ทิสฺวา อุปสงฺกมิตฺวา สตฺถารํ วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิฯ ตสฺส สตฺถา ธมฺมํ เทเสสิฯ โส ธมฺมํ สุตฺวา อุฬารํ ปีติโสมนสฺสํ ปเวเทนฺโต อโปฺผเฏนฺโต อุฎฺฐหิตฺวา สตฺถารํ วนฺทิตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา ปกฺกามิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรนฺโต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติ, **ขิตโก**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส วิญฺญุตํ ปโตฺต มหาโมคฺคลฺลานเตฺถรสฺส มหิทฺธิกภาวํ สุตฺวา ‘‘อิทฺธิมา ภวิสฺสามี’’ติ ปุพฺพเหตุนา โจทิยมาโน ปพฺพชิตฺวา ภควโต สนฺติเก กมฺมฎฺฐานํ คเหตฺวา สมถวิปสฺสนาสุ กมฺมํ กโรโนฺต นจิรเสฺสว ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๗.๑-๖) –

‘‘ปทุโม นาม นาเมน, ทฺวิปทิโนฺท นราสโภ;
ปวนา อภินิกฺขมฺม, ธมฺมํ เทเสติ จกฺขุมาฯ

‘‘ยกฺขานํ สมโย อาสิ, อวิทูเร มเหสิโน;
เยน กิเจฺจน สมฺปตฺตา, อชฺฌาเปกฺขึสุ ตาวเทฯ

‘‘พุทฺธสฺส คิรมญฺญาย, อมตสฺส จ เทสนํ;
ปสนฺนจิโตฺต สุมโน, อโปฺผเฎตฺวา อุปฎฺฐหึฯ

‘‘สุจิณฺณสฺส ผลํ ปสฺส, อุปฎฺฐานสฺส สตฺถุโน;
ตึสกปฺปสหเสฺสสุ, ทุคฺคตึ นุปปชฺชหํฯ

‘‘อูนตึเส กปฺปสเต, สมลงฺกตนามโก;
สตฺตรตนสมฺปโนฺน, จกฺกวตฺตี มหพฺพโลฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา สวิเสสํ อิทฺธีสุ วสีภาเวน อเนกวิหิตํ อิทฺธิวิธํ ปจฺจนุโภโนฺต อิทฺธิปาฎิหาริเยน อนุสาสนีปาฎิหาริเยน จ สตฺตานํ อนุคฺคหํ กโรโนฺต วิหรติฯ โส ภิกฺขูหิ, ‘‘กถํ ตฺวํ, อาวุโส, อิทฺธิ วฬเญฺชสี’’ติ ปุโฎฺฐ ตมตฺถํ อาจิกฺขโนฺต –

๑๐๔. ‘‘ลหุโก วต เม กาโย, ผุโฎฺฐ จ ปีติสุเขน วิปุเลน;
ตูลมิว เอริตํ มาลุเตน, ปิลวตีว เม กาโย’’ติฯ –

คาถํ อภาสิฯ ‘‘อุทานวเสนา’’ติปิ วทนฺติเยวฯ

ตตฺถ **ลหุโก วต เม กาโย**ติ นีวรณาทิวิกฺขมฺภเนน จุทฺทสวิเธน จิตฺตปริทมเนน จตุริทฺธิปาทกภาวนาย สุฎฺฐุ จิณฺณวสีภาเวน จ เม รูปกาโย สลฺลหุโก วต, เยน ทนฺธํ มหาภูตปจฺจยมฺปิ นาม อิมํ กรชกายํ จิตฺตวเสน ปริณาเมมีติ อธิปฺปาโยฯ **ผุโฎฺฐ จ ปีติสุเขน วิปุเลนา**ติ สพฺพตฺถกเมว ผรเนฺตน มหตา อุฬาเรน ปีติสหิเตน สุเขน ผุโฎฺฐ จ เม กาโยติ โยชนาฯ อิทญฺจ ยถา กาโย ลหุโก อโหสิ, ตํ ทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ สุขสโญฺญกฺกมเนน หิ สทฺธึเยว ลหุสโญฺญกฺกมนํ โหติฯ สุขสฺส ผรณเญฺจตฺถ ตํสมุฎฺฐานรูปวเสน ทฎฺฐพฺพํ กถํ ปน จตุตฺถชฺฌานสมงฺคิโน ปีติสุขผรณํ, สมติกฺกนฺตปีติสุขญฺหิ ตนฺติ เจ? สจฺจเมตํ, อิทํ ปน น จตุตฺถชฺฌานลกฺขณวเสน วุตฺตํ, อถ โข ปุพฺพภาควเสนฯ ‘‘ปีติสุเขนา’’ติ ปน ปีติสหิตสทิเสน สุเขน, อุ

เปกฺขา หิ อิธ สนฺตสภาวตาย ญาณวิเสสโยคโต จ สุขนฺติ อธิเปฺปตํฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘สุขสญฺญญฺจ ลหุสญฺญญฺจ โอกฺกมตี’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๑๐๑)ฯ ปาทกชฺฌานารมฺมเณน รูปกายารมฺมเณน วา อิทฺธิจิเตฺตน สหชาตํ สุขสญฺญญฺจ ลหุสญฺญญฺจ โอกฺกมติ ปวิสติ ผุสติ สมฺปาปุณาตีติ อยมฺปิ ตตฺถ อโตฺถฯ ตถา จาห อฎฺฐกถายํ (ปฏิ. ม. อฎฺฐ. ๒.๓.๑๒) – ‘‘สุขสญฺญา นาม อุเปกฺขาสมฺปยุตฺตา สญฺญาฯ อุเปกฺขา หิ สนฺตํ สุขนฺติ วุตฺตํ สาเยว สญฺญา นีวรเณหิ เจว วิตกฺกาทิปจฺจนีเกหิ จ วิมุตฺตตฺตา ลหุสญฺญาติปิ เวทิตพฺพาฯ ตํ โอกฺกนฺตสฺส ปนสฺส กรชกาโยปิ ตูลปิจุ วิย สลฺลหุโก โหติฯ โส เอวํ วาตกฺขิตฺตตูลปิจุโน วิย สลฺลหุเกน ทิสฺสมาเนน กาเยน พฺรหฺมโลกํ คจฺฉตี’’ติฯ เตนาห **‘‘ตูลมิว เอริตํ มาลุเตน, ปิลวตีว เม กาโย’’**ติฯ ตสฺสโตฺถ – ยทาหํ พฺรหฺมโลกํ อญฺญํ วา อิทฺธิยา คนฺตุกาโม โหมิ, ตทา มาลุเตน วายุนา เอริตํ จิตฺตํ ตูลปิจุ วิย อากาสํ ลงฺฆโนฺตเยว เม กาโย โหตีติฯ

ขิตกเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๕. มลิตวมฺภเตฺถรคาถาวณฺณนา

อุกฺกณฺฐิโตติ อายสฺมโต มลิตวมฺภเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยํ กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล หิมวนฺตโต อวิทูเร อญฺญตรสฺมิํ ชาตสฺสเร สกุโณ หุตฺวา นิพฺพตฺติ, ปทุมุตฺตโร ภควา ตํ อนุคฺคณฺหโนฺต ตตฺถ คนฺตฺวา ชาตสฺสรตีเร จงฺกมติฯ สกุโณ ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส สเร กุมุทานิ คเหตฺวา ภควนฺตํ ปูเชสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท กุรุกจฺฉนคเร อญฺญตรสฺส พฺราหฺมณสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ, **มลิตวโมฺภ**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส วิญฺญุตํ ปโตฺต ปจฺฉาภูมหาเถรํ อุปสงฺกมิตฺวา ตสฺส สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ปฎิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรโนฺต วิหรติฯ ตสฺส จ อยํ สภาโว, ยตฺถ โภชนสปฺปาโย ทุลฺลโภ, อิตเร สุลภา, ตโต น ปกฺกมติฯ ยตฺถ ปน โภชนสปฺปาโย สุลโภ, อิตเร ทุลฺลภา, ตตฺถ น วสติ ปกฺกมเตวฯ เอวํ วิหรโนฺต จ เหตุสมฺปนฺนตาย มหาปุริสชาติกตาย จ นจิรเสฺสว วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๖.๕๑-๕๗) –

> ‘‘หิมวนฺตสฺสาวิทูเร , มหาชาตสฺสโร อหุ;
> ปทุมุปฺปลสญฺฉโนฺน, ปุณฺฑรีกสโมตฺถโฎฯ
>
> ‘‘กุกุโตฺถ นาม นาเมน, ตตฺถาสิํ สกุโณ ตทา;
> สีลวา พุทฺธิสมฺปโนฺน, ปุญฺญาปุเญฺญสุ โกวิโทฯ
>
> ‘‘ปทุมุตฺตโร โลกวิทู, อาหุตีนํ ปฎิคฺคโห;
> ชาตสฺสรสฺสาวิทูเร, สญฺจริตฺถ มหามุนิฯ
>
> ‘‘ชลชํ กุมุทํ เฉตฺวา, อุปเนสิํ มเหสิโน;
> มม สงฺกปฺปมญฺญาย, ปฎิคฺคหิ มหามุนิฯ
>
> ‘‘ตญฺจ ทานํ ททิตฺวาน, สุกฺกมูเลน โจทิโต;
> กปฺปานํ สตสหสฺสํ, ทุคฺคติํ นุปปชฺชหํฯ
>
> ‘‘โสฬเสโต กปฺปสเต, อาสุํ วรุณนามกา;
> อฎฺฐ เอเต ชนาธิปา, จกฺกวตฺตี มหพฺพลาฯ

“กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ
อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อตฺตโน ปฏิปตฺตึ ปจฺจเวกฺขิตฺวา อุทาเนนฺโต –

๑๐๕.“อุกฺกณฺฐิโตปิ น วเส, รมมาโนปิ ปกฺกเม;
น เตฺววานตฺถสํหิตํ, วเส วาสํ วิจกฺขโณ’’ติฯ – คาถํ อภาสิ;

ตตฺถ **อุกฺกณฺฐิโตปิ น วเส**ติ ยสฺมึ อาวาเส วสนฺตสฺส เม โภชนสปฺปายาลาเภน อธิกุสเลสุ ธเมฺมสุ อุกฺกณฺฐา อนภิรติ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ อุกฺกณฺฐิโตปิ วสามิเยว อิตรสปฺปายลาเภน น ปกฺกเม น ปกฺกมามิฯ **น วเส**ติ เอตฺถ น-กาเรนปิ ปกฺกเมติปทํ สมฺพนฺธิตพฺพํฯ **รมมาโนปิ ปกฺกเม**ติ ยสฺมึ ปน อาวาเส วสนฺตสฺส เม ปจฺจยเวกลฺลาภาเวน นตฺถิ อุกฺกณฺฐา, อญฺญทตฺถุ อภิรมามิ, เอวํ อภิรมมาโนปิ อวเสสสปฺปายาลาเภน ตโต ปกฺกเม, น วเสยฺยํฯ เอวํ ปฏิปชฺชโนฺตวาหํ นจิรเสฺสว สกตฺถํ ปจฺจุปาทินฺติฯ อยเญฺจตฺถ อตฺตปฏิปตฺติปจฺจเวกฺขณายํ โยชนาฯ ปรสฺส โอวาททาเน ปน วเสยฺย น ปกฺกเมยฺยาติ วิธานวเสน โยเชตพฺพํฯ **น เตฺววานตฺถสํหิตํ, วเส วาสํ วิจกฺขโณ**ติ ยสฺมึ อาวาเส ปจฺจยา สุลภา , สมณธโมฺม น ปาริปูรึ คจฺฉติ, ยสฺมิญฺจ อาวาเส ปจฺจยา ทุลฺลภา, สมณธโมฺมปิ ปาริปูรึ น คจฺฉติ, เอวรูโป อาวาโส อิธ อนตฺถสํหิโต นาม อวฑฺฒิสหิโตติ กตฺวาฯ เอวรูปํ วาสํ วิจกฺขโณ วิญฺญุชาติโก สกตฺถํ ปริปูเรตุกาโม นเตฺวว วเสยฺยฯ ยตฺถ ปน ปญฺจงฺคสมนฺนาคโต อาวาโส ลพฺภติ, สตฺตปิ สปฺปายา ลพฺภนฺติ, ตเตฺถว วเสยฺยาติ อโตฺถฯ

มลิตวมฺภเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. สุเหมนฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา

สตลิงฺคสฺส อตฺถสฺสาติ อายสฺมโต สุเหมนฺตเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ ปุญฺญํ อุปจินโนฺต อิโต ทฺวานวุเต กเปฺปติสฺสสฺส ภควโต กาเล วนจโร หุตฺวา วเน วสติ, ตํ อนุคฺคหิตุํ ภควา อรญฺญํ ปวิสิตฺวา ตสฺส อาสเนฺน ฐาเน อญฺญตรสฺมึ รุกฺขมูเล นิสีทิฯ โส ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนจิโตฺต สุคนฺธานิ ปุนฺนาคปุปฺผานิ โอจินิตฺวา ภควนฺตํ ปูเชสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา อปราปรํ ปุญฺญานิ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท ปาริยนฺตเทเส วิภวสมฺปนฺนสฺส พฺราหฺมณสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ, **สุเหมโนฺต**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส วิญฺญุตํ ปโตฺต สงฺกสฺสนคเร มิคทาเย วิหรนฺตํ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา เตปิฏโก หุตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา นจิรเสฺสว ฉฬภิโญฺญ ปฏิสมฺภิทาปโตฺต อโหสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๖.๔๖-๕๐) –

“กานนํ วนโมคยฺห, วสามิ ลุทฺทโก อหํ;
ปุนฺนาคํ ปุปฺผิตํ ทิสฺวา, พุทฺธเสฏฺฐํ อนุสฺสรึฯ

“ตํ ปุปฺผํ โอจินิตฺวาน, สุคนฺธํ คนฺธิตํ สุภํ;
ถูปํ กริตฺวา ปุลิเน, พุทฺธสฺส อภิโรปยึฯ

“เทฺวนวุเต อิโต กเปฺป, ยํ ปุปฺผมภิปูชยึ;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

“เอกมฺหิ นวุเต กเปฺป, เอโก อาสึ ตโมนุโท;

สตฺตรตนสมฺปนฺนํ, จกฺกวตฺตี มหพฺพโลฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ
อรหตฺตํ ปน ปตฺวา เอวํ จินฺเตสิ – ‘‘มยา โข ยํ สาวเกน ปตฺตพฺพํ, ตํ อนุปฺปตฺตํ, ยํนูนาหํ อิทานิ ภิกฺขูนํ อนุคฺคหํ กเรยฺย’’นฺติฯ เอวํ จินฺเตตฺวา ปภินฺนปฏิสมฺภิทตาย อกิลาสุตาย จ อตฺตโน สนฺติกํ อุปคเต ภิกฺขู ยถารหํ โอวทนฺโต อนุสาสนฺโต กงฺขํ ฉินฺทนฺโต ธมฺมํ กเถนฺโต กมฺมฏฺฐานํ นิคฺคุมฺพํ นิชฺชฏํ กตฺวา อาจิกฺขนฺโต วิหรติฯ อเถกทิวสํ อตฺตโน สนฺติกํ อุปคตานํ ภิกฺขูนํ วิญฺญูนญฺจ ปุคฺคลานํ วิเสสํ อาจิกฺขนฺโต –

๑๐๖.‘‘สตลิงฺคสฺส อตฺถสฺส, สตลกฺขณธาริโน;
เอกงฺคทสฺสี ทุเมฺมโธ, สตทสฺสี จ ปณฺฑิโต’’ติฯ – คาถํ อภาสิ;

ตตฺถ **สตลิงฺคสฺสา**ติ ลีนมตฺถํ คเมนฺตีติ ลิงฺคานิ, อเตฺถสุ สทฺทสฺส ปวตฺตินิมิตฺตานิ, ตานิ ปน สตํ อเนกานิ ลิงฺคานิ เอตสฺสาติ สตลิโงฺคฯ อเนกโตฺถ หิ อิธ สตสโทฺท, ‘‘สตํ สหสฺส’’นฺติ อาทีสุ วิย น สงฺขฺยาวิเสสโตฺถ ตสฺส สตลิงฺคสฺสฯ **อตฺถสฺสา**ติ เญยฺยสฺส, เญยฺยญฺหิ ญาเณน อรณียโต ‘‘อโตฺถ’’ติ วุจฺจติฯ โส จ เอโกปิ อเนกลิโงฺค, ยถา ‘‘สโกฺก ปุรินฺทโท มฆวา’’ติ, ‘‘ปญฺญา วิชฺชา เมธา ญาณ’’นฺติ จฯ เยน ลิเงฺคน ปวตฺตินิมิเตฺตน ตาวตึสาธิปติมฺหิ อินฺทสโทฺท ปวโตฺต, น เตน ตตฺถ สกฺกาทิสทฺทา ปวตฺตา, อถ โข อเญฺญนฯ ตถา เยน สมฺมาทิฏฺฐิมฺหิ ปญฺญาสโทฺท ปวโตฺต, น เตน วิชฺชาทิสทฺทาฯ เตน วุตฺตํ ‘‘สตลิงฺคสฺส อตฺถสฺสา’’ติฯ

สตลกฺขณธาริโนติ อเนกลกฺขณวโตฯ ลกฺขียติ เอเตนาติ ลกฺขณํ, ปจฺจยภาวิโน อตฺถสฺส อตฺตโน ผลํ ปฏิจฺจ ปจฺจยภาโว, เตน หิ โส อยํ อิมสฺส การณนฺติ ลกฺขียติฯ โส จ เอกเสฺสว อตฺถสฺส อเนกปฺปเภโท อุปลพฺภติ , เตนาห ‘‘สตลกฺขณธาริโน’’ติฯ อถ วา ลกฺขียนฺตีติ ลกฺขณานิ, ตสฺส ตสฺส อตฺถสฺส สงฺขตตาทโย ปการวิเสสา เต ปน อตฺถโต อวตฺถาวิเสสา เวทิตพฺพาฯ เต จ ปน เตสํ อนิจฺจตาทิสามญฺญลกฺขณํ ลิเงฺคนฺติ ญาเปนฺตีติ ‘‘ลิงฺคานี’’ติ จ วุจฺจนฺติฯ ตสฺสิเม อาการา, ยสฺมา เอกสฺสาปิ อตฺถสฺส อเนเก อุปลพฺภนฺติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘สตลิงฺคสฺส อตฺถสฺส, สตลกฺขณธาริโน’’ติฯ เตนาห อายสฺมา ธมฺมเสนาปติ – ‘‘สเพฺพ ธมฺมา สพฺพากาเรน พุทฺธสฺส ภควโต ญาณมุเข อาปาถํ อาคจฺฉนฺตี’’ติ (มหานิ. ๑๕๖; จูฬนิ. โมฆราชมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๘๕; ปฏิ. ม. ๓.๕)ฯ

เอกงฺคทสฺสี ทุเมฺมโธติ เอวํ อเนกลิเงฺค อเนกลกฺขเณ อเตฺถ โย ตตฺถ เอกงฺคทสฺสี อปฺปปญฺญตาย เอกลิงฺคมตฺตํ เอกลกฺขณมตฺตญฺจ ทิสฺวา อตฺตนา ทิฏฺฐเมว ‘‘อิทเมว สจฺจ’’นฺติ อภินิวิสฺส ‘‘โมฆมญฺญ’’นฺติ อิตรํ ปฏิกฺขิปติ, หตฺถิทสฺสนกอนฺธ วิย เอกงฺคคาหี **ทุเมฺมโธ** ทุปฺปโญฺญ ตตฺถ วิชฺชมานานํเยว ปการวิเสสานํ อชานนโต มิจฺฉา อภินิวิสนโต จฯ **สตทสฺสี จ ปณฺฑิโต**ติ ปณฺฑิโต ปน ตตฺถ วิชฺชมาเน อเนเกปิ ปกาเร อตฺตโน ปญฺญาจกฺขุนา สพฺพโส ปสฺสติฯ โย วา ตตฺถ ลพฺภมาเน อเนเก ปญฺญาจกฺขุนา อตฺตนาปิ ปสฺสติ, อเญฺญสมฺปิ ทเสฺสติ ปกาเสติ, โส **ปณฺฑิโต** วิจกฺขโณ อเตฺถสุ กุสโล นามาติฯ เอวํ เถโร อุกฺกํสคตํ อตฺตโน ปฏิสมฺภิทาสมฺปตฺตึ ภิกฺขูนํ วิภาเวสิฯ

สุเหมนฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ธมฺมสวเตฺถรคาถาวณฺณนา

ปพฺพชิ๎ ตุลยิตฺวานาติ อายสฺมโต ธมฺมสวตฺเถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยํ กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล สุวโจฺฉ นาม พฺราหฺมโณ หุตฺวา ติณฺณํ เวทานํ ปารคู พาราวาเส โทสํ ทิสฺวา ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา อรญฺญายตเน ปพฺพตนฺตเร อสฺสมํ กาเรตฺวา พหูหิ ตาปเสหิ สทฺธึ วสิฯ อถสฺส กุสลพีชํ โรเปตุกาโม ปทุมุตฺตโร ภควา อสฺสมสมีเป อากาเส ฐตฺวา อิทฺธิปาฏิหาริยํ ทเสฺสสิฯ โส ตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ปูเชตุกาโม นาคปุปฺผานิ โอจินาเปสิฯ สตฺถา, ‘‘อลํ อิมสฺส ตาปสสฺส เอตฺตกํ กุสลพีช’’นฺติ ปกฺกามิฯ โส ปุปฺผานิ คเหตฺวา สตฺถุ คมนมคฺคํ โอกิริตฺวา จิตฺตํ ปสาเทนฺโต อญฺชลึ ปคฺคยฺห อฏฺฐาสิฯ โส เตน ปุญฺญกมฺเมน เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา อปราปรํ สุคตีสฺเยว สํสรนฺโต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท มคธรฏฺเฐ พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **ธมฺมสโว**ติ ลทฺธนาโม วิญฺญุตํ ปตฺโต เหตุสมฺปตฺติยา โจทิยมาโน พาราวาเส อาทีนวํ ปพฺพชฺชาย อานิสํสญฺจ ทิสฺวา ทกฺขิณาคิริสฺมึ วิหรนฺตํ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสทฺโธ ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรนฺโต นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๖.๓๙-๔๕) –

‘‘สุวโจฺฉ นาม นาเมน, พฺราหฺมโณ มนฺตปารคู;
ปุรกฺขโต สสิเสฺสหิ, วสเต ปพฺพตนฺตเรฯ

‘‘ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน, อาหุตีนํ ปฏิคฺคโห;
มมุทฺธริตุกาโม โส, อาคจฺฉิ มม สนฺติกํฯ

‘‘เวหาสมฺหิ จงฺกมติ, ธูปายติ ชลเต ตถา;
หาสํ มมํ วิทิตฺวาน, ปกฺกามิ ปาจินามุโขฯ

‘‘ตญฺจ อจฺฉริยํ ทิสฺวา, อพฺภุตํ โลมหํสนํ;
นาคปุปฺผํ คเหตฺวาน, คตมคฺคมฺหิ โอกิรึฯ

‘‘สตสหสฺสิโต กเปฺป, ยํ ปุปฺผํ โอกิรึ อหํ;
เตน จิตฺตปฺปสาเทน, ทุคฺคตึ นุปปชฺชหํฯ

‘‘เอกตึเส กปฺปสเต, ราชา อาสิ มหารโห;
สตฺตรตนสมฺปนฺโน, จกฺกวตฺตี มหพฺพโลฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อตฺตโน ปฏิปตฺตึ ปจฺจเวกฺขิตฺวา โสมนสฺสปฺปโตฺต อุทานวเสน –

๑๐๗.
‘‘ปพฺพชึ ตุลยิตฺวาน, อคารสฺมานคาริยํ;
ติโสฺส วิชฺชา อนุปฺปตฺตา, กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ – คาถํ อภาสิ;

ตตฺถ **ปพฺพชึ ตุลยิตฺวานา**ติ ‘‘สมฺพาโธ ฆราวาโส รชาปโถ’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๑๙๑; ม. นิ. ๒.๑๐; สํ. นิ. ๒.๑๕๔) ฆราวาเส, ‘‘อปฺปสฺสาทา กามา พหุทุกฺขา พหุปายาสา’’ติอาทินา (ปาจิ. ๔๑๗; ม. นิ. ๑.๑๗๗) กาเมสุ อาทีนวํ ตปฺปฏิปกฺขโต เนกฺขมฺเม จ อานิสํสํ ตุลภูตาย ปญฺญาย วิจาเรตฺวา วีมํสิตฺวาติ อโตฺถฯ เสสํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ อิทเมว จ เถรสฺส อญฺญาพฺยากรณํ อโหสีติฯ

ธมฺมสวตฺเถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. ธมฺมสวปิตุเตฺถรคาถาวณฺณนา

ส วีสวสฺสสติโกติ อายสฺมโต ธมฺมสวปิตุเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุทฺเธสุ กตาธิกาโร พุทฺธสุเญฺญ โลเก กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต ภูตคเณ นาม ปพฺพเต วิหรนฺตํ ปเจฺจกสมฺพุทฺธํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ติณสูลปุเปฺผหิ ปูชํ อกาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา อปราปรํ สุคตีสฺเยว สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท มคธรเฏฺฐ พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต ทารปริคฺคหํ กตฺวา ธมฺมสวํ นาม ปุตฺตํ ลภิตฺวา ตสฺมิํ ปพฺพชิเต สยมฺปิ วีสวสฺสสติโก หุตฺวา, ‘‘มม ปุโตฺต ตาว ตรุโณ ปพฺพชิ , อถ กสฺมา นาหํ ปพฺพชิสฺสามี’’ติ สญฺชาตสํเวโค สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ สจฺฉากาสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๖.๓๕-๓๘) –

‘‘หิมวนฺตสฺสาวิทูเร, ภูตคโณ นาม ปพฺพโต;
วสเตโก ชิโน ตตฺถ, สยมฺภู โลกนิสฺสโฏฯ

‘‘ติณสูลํ คเหตฺวาน, พุทฺธสฺส อภิโรปยิํ;
เอกูนสตสหสฺสํ, กปฺปํ น วินิปาติโกฯ

‘‘อิโต เอกาทเส กเปฺป, เอโกสิํ ธรณีรุโห;
สตฺตรตนสมฺปโนฺน, จกฺกวตฺตี มหพฺพโลฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อตฺตโน ปฏิปตฺติํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา สญฺชาตโสมนโสฺส อุทาเนโนฺต –

๑๐๘. ‘‘ส วีสวสฺสสติโก, ปพฺพชิํ อนคาริยํ;
ติโสฺส วิชฺชา อนุปฺปตฺตา, กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ – คาถํ อภาสิ;

ตตฺถ **ส วีสวสฺสสติโก**ติ โส วีสํวสฺสสติโก, โส อหํ ชาติยา วีสาธิกวสฺสสติโก สมาโนฯ **ปพฺพชิ**นฺติ ปพฺพชฺชํ อุปคจฺฉิํฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ อิทเมว จ อิมสฺส เถรสฺส อญฺญาพฺยากรณํ อโหสิฯ

ธมฺมสวปิตุเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. สงฺฆรกฺขิตเตฺถรคาถาวณฺณนา

น นูนายํ ปรมหิตานุกมฺปิโนติ อายสฺมโต สงฺฆรกฺขิตเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โสปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต อิโต จตุนวุเต กเปฺป กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ ปพฺพตปาเท วสเนฺต สตฺต ปเจฺจกสมฺพุเทฺธ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส กทมฺพปุปฺผานิ คเหตฺวา ปูเชสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา อปราปรํ ปุญฺญานิ กตฺวา สุคตีสฺเยว สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ อิพฺภกุเล นิพฺพตฺติ, ตสฺส **สงฺฆรกฺขิโต**ติ นามํ อโหสิฯ โส วิญฺญุตํ ปโตฺต ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา อญฺญตรํ ภิกฺขุํ สหายํ กตฺวา อรเญฺญ วิหรติฯ เถรสฺส วสนฏฺฐานโต อวิทูเร วนคุเมฺพ เอกา มิคี วิชายิตฺวา ตรุณํ ฉาปํ รกฺขนฺตี ฉาตชฺฌตฺตาปิ ปุตฺตสิเนเหน ทูเร โคจราย น คจฺฉติ, อาสเนฺน จ ติโณทกสฺส อลาเภน กิลมติฯ ตํ ทิสฺวา เถโร, ‘‘อโห วตายํ โลโก

ตณฺหาพนฺธนพโทฺธ มหาทุกฺขํ อนุภวติ, น ตํ ฉินฺทิตุํ สโกฺกตี’’ติ สํเวคชาโต ตเมว องฺกุสํ กตฺวา วิปสฺสนํ วฑฺเฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๖.๓๐-๓๔) –

“หิมวนฺตสฺสาวิทูเร, กุกฺกุโฎ นาม ปพฺพโต;
ตมฺหิ ปพฺพตปาทมฺหิ, สตฺต พุทฺธา วสนฺติ เตฯ

“กทมฺพํ ปุปฺผิตํ ทิสฺวา, ทีปราชํว อุคฺคตํ;
อุโภ หเตฺถหิ ปคฺคยฺห, สตฺต พุเทฺธ สโมกิรึฯ

“จตุนฺนวุติโต กเปฺป, ยํ ปุปฺผมภิโรปยึ;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

“เทฺวนวุเต อิโต กเปฺป, สตฺตาสุํ ปุปฺผนามกา;
สตฺตรตนสมฺปนฺนา, จกฺกวตฺตี มหพฺพลาฯ

“กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อตฺตโน ทุติยกํ ภิกฺขุํ มิจฺฉาวิตกฺกพหุลํ วิหรนฺตํ ญตฺวา ตเมว มิคํ อุปมํ กริตฺวา ตํ โอวทโนฺต –

๑๐๙. “น นูนายํ ปรมหิตานุกมฺปิโน, รโหคโต อนุวิคเณติ สาสนํ;
ตถาหยํ วิหรติ ปากตินฺทฺริโย, มิคี ยถา ตรุณชาติกา วเน’’ติฯ –

คาถํ อภาสิฯ

ตตฺถ **น นูนาย**นฺติ **น**-อิติ ปฎิเสเธ นิปาโตฯ **นูนา**ติ ปริวิตเกฺกฯ นูน อยนฺติ ปทเจฺฉโทฯ **ปรมหิตานุกมฺปิโน**ติ ปรมํ อติวิย, ปรเมน วา อนุตฺตเรน หิเตน สเตฺต อนุกมฺปนสีลสฺส ภควโตฯ **รโหคโต**ติ รหสิ คโต, สุญฺญาคารคโต กายวิเวกยุโตฺตติ อโตฺถฯ **อนุวิคเณตี**ติ เอตฺถ “น นูนา’’ติ ปททฺวยํ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํ “นานุวิคเณติ นูนา’’ติ, น จิเนฺตสิ มเญฺญ, “นานุยุญฺชตี’’ติ ตเกฺกมีติ อโตฺถฯ **สาสน**นฺติ ปฎิปตฺติสาสนํ, จตุสจฺจกมฺมฎฺฐานภาวนนฺติ อธิปฺปาโย ฯ **ตถา หี**ติ เตเนว การเณน, สตฺถุ สาสนสฺส อนนุยุญฺชนโต เอวฯ **อย**นฺติ อยํ ภิกฺขุฯ **ปากตินฺทฺริโย**ติ มนจฺฉฎฺฐานํ อินฺทฺริยานํ ยถาสกํ วิสเยสุ วิสฺสชฺชนโต สภาวภูตอินฺทฺริโย , อสํวุตจกฺขุทฺวาราทิโกติ อโตฺถฯ ยสฺส ตณฺหาสงฺคสฺส อจฺฉินฺนตาย โส ภิกฺขุ ปากตินฺทฺริโย วิหรติ, ตสฺส อุปมํ ทเสฺสโนฺต **“มิคี ยถา ตรุณชาติกา วเน’’**ติ อาหฯ ยถา อยํ ตรุณสภาวา มิคี ปุตฺตเสฺนหสฺส อจฺฉินฺนตาย วเน ทุกฺขํ อนุภวติ, น ตํ อติวตฺตติ, เอวมยมฺปิ ภิกฺขุ สงฺคสฺส อจฺฉินฺนตาย ปากตินฺทฺริโย วิหรโนฺต วฎฺฎทุกฺขํ นาติวตฺตตีติ อธิปฺปาโยฯ “ตรุณวิชาติกา’’ติ วา ปาโฐฯ อภินวปฺปสุตา พาลวจฺฉาติ อโตฺถฯ ตํ สุตฺวา โส ภิกฺขุ สญฺชาตสํเวโค วิปสฺสนํ วฑฺเฒตฺวา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ

สงฺฆรกฺขิตเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๐. อุสภเตฺถรคาถาวณฺณนา

นคา นคเคฺคสุ สุสํวิรูฬฺหาติ อายสฺมโต อุสภเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฎฺฎูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ กโรโนฺต อิโต เอกตึเส กเปฺป

สิขิสฺส ภควโต กาเล เทวปุตฺโต หุตฺวา นิพฺพุโต เอกทิวสํ สตฺถารํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ทิพฺพปุปฺเผหิ ปูชํ อกาสิฯ สา ปุปฺผปูชา สตฺตาหํ ปุปฺผมณฺฑปาการเรน อฏฺฐาสิฯ เทวมนุสฺสานํ มหาสมาคโม อโหสิฯ โส เตน ปุญฺญกมฺเมน เทวมนุสฺเสสุ สํสรนฺโต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท โกสลรฏฺเฐ อิพฺภกุเล นิพฺพตฺติ, ตสฺส **อุสโภ**ติ นามํ อโหสิฯ โส วิญฺญุตํ ปตฺโต เชตวนปฏิคฺคหเณ สตฺถริ ลทฺธปฺปสาโท ปพฺพชิตฺวา กตปุพฺพกิจฺโจ อรญฺเญ ปพฺพตปาเท วิหรติฯ เตน จ สมเยน ปาวุสกาลเมเฆ อภิปฺปวุฏฺเฐ ปพฺพตสิขเรสุ รุกฺขคจฺฉลตาย ฆนปณฺณสญฺฉิโน โหนฺติฯ อเถกทิวสํ เถโร เลณโต นิกฺขมิตฺวา ตํ วนรามเณยฺยกํ ปพฺพตรามเณยฺยกญฺจ ทิสฺวา โยนิโสมนสิการวเสน ''อิเมปิ นาม รุกฺขาทโย อเจตนา อุตุสมฺปตฺติยา วฑฺฒึ ปาปุณนฺติ, อถ กสฺมา นาหํ อุตุสปฺปายํ ลภิตฺวา คุเณหิ วฑฺฒึ ปาปุณิสฺสามี''ติ จินฺเตนฺโต –

๑๑๐.''นคา นคเคฺคสุ สุสํวิรูฬฺหา, อุทคฺคเมเฆน นเวน สิตฺตา;
วิเวกกามสฺส อรญฺญสญฺญิโน, ชเนติ ภิโยฺย อุสภสฺส กลฺยต''นฺติฯ –

คาถํ อภาสิฯ

ตตฺถ **นคา**ติ รุกฺขา, ''นาคา''ติ เกจิ วทนฺติ, นาครุกฺขาติ อโตฺถฯ **นคเคฺคสู**ติ ปพฺพตสิขเรสุฯ **สุสํวิรูฬฺหา**ติ สุฏฺฐุ สมนฺตโต วิรูฬฺหมูลา หุตฺวา ปริโต อุปริ จ สมฺมเทว สญฺชาตสาขคฺคปลฺลวปฺปสาขาติ อโตฺถฯ **อุทคฺคเมเฆน นเวน สิตฺตา**ติ ปฐมุปฺปเนฺนน อุฬาเรน มหตา ปาวุสเมเฆน อภิปฺปวุฏฺฐาฯ **วิเวกกามสฺสา**ติ กิเลสวิวิตฺตํ จิตฺตวิเวกํ อิจฺฉนฺตสฺส, อรญฺญวาเสน ตาว กายวิเวโก ลโทฺธ, อิทานิ อุปธิวิเวกาธิคมสฺส นิสฺสยภูโต จิตฺตวิเวโก ลทฺธโพฺพติ ตํ ปตฺถยมานสฺส, ชาคริยํ อนุยุญฺชนฺตสฺสาติ อโตฺถ, เตนาห **''อรญฺญสญฺญิโน''**ติฯ อรญฺญวาโส นาม สตฺถารา วณฺณิโต โถมิโตฯ โส จ โข ยาวเทว สมถวิปสฺสนาภาวนาปาริปูริยา, ตสฺมา สา มยา หตฺถคตา กาตพฺพาติ เอวํ อรญฺญคตสญฺญิโน เนกฺขมฺมสงฺกปฺปพหุลสฺสาติ อโตฺถฯ **ชเนตี**ติ อุปฺปาเทนฺติ, ปุถุเตฺต หิ อิทํ เอกวจนํฯ เกจิ ปน ''ชเนนฺตี''ติ ปฐนฺติฯ **ภิโยฺย**ติ อุปรูปริฯ **อุสภสฺสา**ติ อตฺตานเมว ปรํ วิย วทติฯ **กลฺยต**นฺติ กลฺยภาวํ จิตฺตสฺส กมฺมญฺญตํ ภาวนาโยคฺยตํฯ สฺวายมโตฺถ เหฏฺฐา วุเตฺตเยวฯ เอวํ เถโร อิมํ คาถํ วทเนฺตเยว วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๖.๒๕-๒๙) –

''เทวปุโตฺต อหํ สโนฺต, ปูชยิํ สิขินายกํ;
มนฺทารเวน ปุเปฺผน, พุทฺธสฺส อภิโรปยิํฯ

''สตฺตาหํ ฉทนํ อาสิ, ทิพฺพํ มาลํ ตถาคเต;
สเพฺพ ชนา สมาคนฺตฺวา, นมสฺสิํสุ ตถาคตํฯ

''เอกติํเส อิโต กเปฺป, ยํ ปุปฺผมภิปูชยิํ;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

''อิโต จ ทสเม กเปฺป, ราชาโหสิํ ชุตินฺธโร;
สตฺตรตนสมฺปโนฺน, จกฺกวตฺตี มหพฺพโลฯ

''กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน''นฺติฯ

อยเมว จ เถรสฺส อญฺญาพฺยากรณคาถา อโหสีติฯ

อุสภเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

เอกาทสมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๒. ทฺวาทสมวโคฺค

๑. เชนฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา

ทุปฺปพฺพชฺชํ เว ทุรธิวาสา เคหาติ อายสฺมโต เชนฺตเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ กุสลํ อุปจินโนฺต สิขิสฺส ภควโต กาเล เทวปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ โส เอกทิวสํ สตฺถารํ ทิสฺวา ปสนฺนจิโตฺต กึกิราตปุเปฺผหิ ปูชํ อกาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท มคธรเฏฺฐ เชนฺตคาเม เอกสฺส มณฺฑลิกราชสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ, **เชโนฺต**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส วิญฺญุตํ ปโตฺต ทหรกาเลเยว เหตุสมฺปตฺติยา โจทิยมาโน ปพฺพชฺชานินฺนมานโส หุตฺวา ปุน จิเนฺตสิ – ‘‘ปพฺพชฺชา นาม ทุกฺกรา, ฆราปิ ทุราวาสา, ธโมฺม จ คมฺภีโร, โภคา จ ทุรธิคมา, กึ นุ โข กตฺตพฺพ’’นฺติ เอวํ ปน จินฺตาพหุโล หุตฺวา วิจรโนฺต เอกทิวสํ สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ธมฺมํ สุณิฯ สุตกาลโต ปฏฺฐาย ปพฺพชฺชาภิรโต หุตฺวา สตฺถุ สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา สุขาย ปฏิปทาย ขิปฺปาภิญฺญาย อรหตฺตํ สจฺฉากาสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๖.๒๑-๒๔) –

‘‘เทวปุโตฺต อหํ สโนฺต, ปูชยึ สิขินายกํ;
กกฺการุปุปฺผํ ปคฺคยฺห, พุทฺธสฺส อภิโรปยึฯ

‘‘เอกตึเส อิโต กเปฺป, ยํ ปุปฺผมภิโรปยึ;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘อิโต จ นวเม กเปฺป, ราชา สตฺตุตฺตโม อหุํ;
สตฺตรตนสมฺปโนฺน, จกฺกวตฺตี มหพฺพโลฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อตฺตโน ปฏิปตฺตึ ปจฺจเวกฺขโนฺต, ‘‘อสกฺขึ วตาหํ อาทิโต มยฺหํ อุปฺปนฺนวิตกฺกํ ฉินฺทิตุ’’นฺติ โสมนสฺสชาโต วิตกฺกสฺส อุปฺปนฺนาการํ ตสฺส จ สมฺมเทว ฉินฺนตํ ทเสฺสโนฺต –

๑๑๑. ‘‘ทุปฺปพฺพชฺชํ เว ทุรธิวาสา เคหา, ธโมฺม คมฺภีโร ทุรธิคมา โภคา;
กิจฺฉา วุตฺติ โน อิตรีตเรเนว, ยุตฺตํ จิเนฺตตุํ สตตมนิจฺจต’’นฺติฯ –

คาถํ อภาสิฯ

ตตฺถ **ทุปฺปพฺพชฺช**นฺติ อปฺปํ วา มหนฺตํ วา โภคกฺขนฺธเญฺจว ญาติปริวฏฺฏเญฺจ ปหาย อิมสฺมึ สาสเน อุรํ ทตฺวา ปพฺพชนสฺส ทุกฺกรตฺตา ทุกฺขํ ปพฺพชนํ, ทุกฺกรา ปพฺพชฺชาติ ทุปฺปพฺพชฺชํฯ **เว**ติ นิปาตมตฺตํ, ทฬฺหโตฺถ วา ‘‘ปพฺพชฺชา ทุกฺขา’’ติ ฯ เคหเญฺจ อาวเสยฺยํ, **ทุรธิวาสา เคหา,** ยสฺมา เคหํ อธิวสเนฺตน รญฺญา ราชกิจฺจํ, อิสฺสเรน อิสฺสรกิจฺจํ, คหปตินา คหปติกิจฺจํ กตฺตพฺพํ โหติ, ปริชโน เจว สมณพฺราหฺมณา จ สงฺคเหตพฺพา, ตสฺมึ ตสฺมิเญฺจ

กตฺตเพฺพ กริยมาเนปิ ฆราวาโส ฉิทฺทฆโฏ วิย มหาสมุโทฺท วิย จ ทุปฺปูโร, ตสฺมา เคหา นาเมเต อธิวสิตุํ อาวสิตุํ ทุกฺขา ทุกฺกราติ กตฺวา ทุรธิวาสา ทุราวาสาติฯ ปพฺพชฺชเญฺจ อนุติเฏฺฐยฺยํ **ธโมฺม คมฺภีโร,** ยทตฺถา ปพฺพชฺชา, โส ปพฺพชิเตน อธิคนฺตโพฺพ ปฏิเวธสทฺธโมฺม คมฺภีโร, คมฺภีรญาณโคจรตฺตา ทุทฺทโส, ทุปฺปฏิวิโชฺฌ ธมฺมสฺส คมฺภีรภาเวน ทุปฺปฏิวิชฺฌตฺตาฯ เคหเญฺจ อาวเสยฺยํ, **ทุรธิคมา โภคา** เยหิ วินา น สกฺกา เคหํ อาวสิตุํ, เต โภคา ทุเกฺขน กสิเรน อธิคนฺตพฺพตาย ทุรธิคมาฯ เอวํ สเนฺต ฆราวาสํ ปหาย ปพฺพชฺชํเยว อนุติเฏฺฐยฺยํ, เอวมฺปิ **กิจฺฉา วุตฺติ โน อิตรีตเรน อิธ** อิมสฺมิํ พุทฺธสาสเน อิตรีตเรน ยถาลเทฺธน ปจฺจเยน อมฺหากํ วุตฺติ ชีวิกา กิจฺฉา ทุกฺขา, ฆราวาสานํ ทุรธิวาสตาย โภคานญฺจ ทุรธิคมตาย เคเห อิตรีตเรน ปจฺจเยน ยาเปตพฺพตาย กิจฺฉา กสิรา วุตฺติ อมฺหากํ, ตตฺถ กิํ กาตุํ วฎฺฎตีติ? **ยุตฺตํ จิเนฺตตุํ สตตมนิจฺจตํ** สกลํ ทิวสํ ปุพฺพรตฺตาปรรตฺตญฺจ เตภูมกธมฺมชาตํ อนิจฺจตนฺติ, ตโต อุปฺปาทวยวนฺตโต อาทิอนฺตวนฺตโต ตาวกาลิกโต จ น นิจฺจนฺติ ‘‘อนิจฺจ’’นฺติ จิเนฺตตุํ วิปสฺสิตุํ ยุตฺตํฯ อนิจฺจานุปสฺสนาย สิทฺธาย อิตรานุปสฺสนา สุเขเนว สิชฺฌนฺตีติ อนิจฺจานุปสฺสนาว เอตฺถ วุตฺตา, อนิจฺจสฺส ทุกฺขานตฺตตานํ อพฺยภิจรณโต สาสนิกสฺส สุขคฺคหณโต จฯ เตนาห – ‘‘ยทนิจฺจํ ตํ ทุกฺขํ, ยํ ทุกฺขํ ตทนตฺตา’’ติ (สํ. นิ. ๓.๑๕), ‘‘ยํ กิญฺจิ สมุทยธมฺมํ, สพฺพํ ตํ นิโรธธมฺมํ’’ (มหาว. ๑๖; ที. นิ. ๒.๓๗๑; สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑), ‘‘วยธมฺมา สงฺขารา’’ติ (ที. นิ. ๒.๒๑๘) จ ตทมินา เอวํ อญฺญมญฺญํ ปฏิปกฺขวเสน อปราปรํ อุปฺปเนฺน วิตเกฺก นิคฺคเหตฺวา อนิจฺจตามุเขน วิปสฺสนํ อารภิตฺวา อิทานิ กตกิโจฺจ ชาโตติ ทเสฺสติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อตฺตโน ปฏิปตฺติ’’นฺติอาทิฯ อิทเมว เถรสฺส อญฺญาพฺยากรณํ อโหสิฯ

เชนฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. วจฺฉโคตฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา

เตวิโชฺชหํ มหาฌายีติ อายสฺมโต วจฺฉโคตฺตเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฎฺฎูปนิสฺสยํ กุสลพีชํ โรเปโนฺต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล พนฺธุมตีนคเร กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ รญฺญา นาคเรหิ จ สทฺธิํ พุทฺธปูชํ กตฺวา ตโต ปรํ เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท ราชคเห วิภวสมฺปนฺนสฺส พฺราหฺมณสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ, ตสฺส วจฺฉโคตฺตตาย **วจฺฉโคโตฺต**เตฺวว สมญฺญา อโหสิฯ โส วิญฺญุตํ ปตฺวา พฺราหฺมณวิชฺชาสุ นิปฺผตฺติํ คโต วิมุตฺติํ คเวสโนฺต ตตฺถ สารํ อทิสฺวา ปริพฺพาชกปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา วิจรโนฺต สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺหํ ปุจฺฉิตฺวา ตสฺมิํ วิสฺสชฺชิเต ปสนฺนมานโส สตฺถุ สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรโนฺต นจิรเสฺสว ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๖.๑๕-๒๐) –

> ‘‘อุเทนฺตํ สตรํสิํว, ปีตรํสิํว ภาณุมํ;
> ปนฺนรเส ยถา จนฺทํ, นิยฺยนฺตํ โลกนายกํฯ
>
> ‘‘อฎฺฐสฎฺฐิสหสฺสานิ, สเพฺพ ขีณาสวา อหุํ;
> ปริวาริํสุ สมฺพุทฺธํ, ทฺวิปทินฺทํ นราสภํฯ
>
> ‘‘สมฺมชฺชิตฺวาน ตํ วีถิํ, นิยฺยเนฺต โลกนายเก;
> อุสฺสาเปสิํ ธชํ ตตฺถ, วิปฺปสเนฺนน เจตสาฯ
>
> ‘‘เอกนวุติโต กเปฺป, ยํ ธชํ อภิโรปยิํ;

ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, ธชทานสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘อิโต จตุตฺถเก กปฺเป, ราชาโหสึ มหพฺพโล;
สพฺพากาเรน สมฺปนฺโน, สุธโช อิติ วิสฺสุโตฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ
ฉฬภิญฺโญ ปน หุตฺวา อตฺตโน ปฏิปตฺตึ ปจฺจเวกฺขิตฺวา โสมนสฺสชาโต อุทานวเสน –

๑๑๒.‘‘เตวิชฺชหํ มหาฌายี, เจโตสมถโกวิโท;
สทตฺถ เม อนุปฺปตฺโต, กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ – คาถํ อภาสิ;

ตตฺถ **เตวิชฺชห**นฺติ ยทิปิ มํ ปุพฺเพ ติณฺณํ เวทานํ ปารํ คตตฺตา ‘‘พฺราหฺมโณ เตวิชฺโช’’ติ สญฺชานนฺติ, ตํ ปน สมญฺญามตฺตํ เวเทสุ วิชฺชากิจฺจสฺส อภาวโตฯ อิทานิ ปน ปุพฺเพนิวาสญาณาทีนํ ติสฺสนฺนํ วิชฺชานํ อธิคตตฺตา ปรมตฺถโต เตวิชฺโช อหํ, มหนฺตสฺส อนวเสสสฺส สมุทยปกฺขิยสฺส กิเลสคณสฺส ฌาปนโต, มหเนฺตน มคฺคผลฌาเนน มหนฺตสฺส อุฬารสฺส ปณีตสฺส นิพฺพานสฺส ฌายนโต จ **มหาฌายีฯ เจโตสมถโกวิโท**ติ จิตฺตสโงฺขภกรานํ สํกิเลสธมฺมานํ วูปสมเนน เจตโส สมาทหเน กุสโลฯ เอเตน เตวิชฺชภาวสฺส การณมาหฯ สมาธิโกสลฺลสหิเตน หิ อาสวกฺขเยน เตวิชฺชตา, น เกวเลนฯ **สทตฺถ**ติ สกตฺถ ก-การสฺส ทการํ กตฺวา ‘‘อนุปฺปตฺตสทตฺถ’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๙; อ. นิ. ๓.๓๘) วิยฯ ‘‘สทตฺถ’’ติ จ อรหตฺตํ เวทิตพฺพํฯ ตญฺหิ อตฺตปฏิพนฺธเฏฺฐน อตฺตานํ อวิชหนเฏฺฐน อตฺตโน ปรมตฺถเฏฺฐน อตฺตโน อตฺถตฺตา ‘‘สกตฺถ’’ติ วุจฺจติฯ สฺวายํ สทตฺถ **เม** มยา **อนุปฺปตฺโต** อธิคโตฯ เอเตน ยถาวุตฺตํ มหาฌายิภาวํ สิขาปตฺตํ กตฺวา ทเสฺสติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

วจฺฉโคตฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. วนวจฺฉเตฺถรคาถาวณฺณนา

อโจฺฉทิกา ปุถุสิลาติ อายสฺมโต วนวจฺฉเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ กุสลพีชํ โรเปโนฺต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต ปรสฺส กมฺมํ กตฺวา ชีวโนฺต กสฺสจิ อปราธํ กตฺวา มรณภเยน ตชฺชิโต ปลายโนฺต อนฺตรามเคฺค โพธิรุกฺขํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ตสฺส มูลํ สมฺมชฺชิตฺวา ปิณฺฑิพเนฺธหิ อโสกปุเปฺผหิ ปูชํ กตฺวา วนฺทิตฺวา โพธึ อภิมุโข นมสฺสมาโน ปลฺลเงฺกน นิสิโนฺน มาเรตุํ อาคเต ปจฺจตฺถิเก ทิสฺวา เตสุ จิตฺตํ อโกเปตฺวา โพธึ เอว อาวเชฺชโนฺต สตโปริเส ปปาเต ปปติฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา อปราปรํ ปุญฺญานิ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท ราชคเห วิภวสมฺปนฺนสฺส พฺราหฺมณสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ, ‘‘วโจฺฉ’’ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส วยปฺปโตฺต พิมฺพิสารสมาคเม ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑๖.๗-๑๔) –

‘‘ปรกมฺมายเน ยุโตฺต, อปราธํ อกาสหํ;
วนนฺตํ อภิธาวิสฺสํ, ภยเวรสมปฺปิโตฯ

‘‘ปุปฺผิตํ ปาทปํ ทิสฺวา, ปิณฺฑิพนฺธํ สุนิมฺมิตํ;
ตมฺพปุปฺผํ คเหตฺวาน, โพธิยํ โอกิรึ อหํฯ

“สมฺมชฺชิตฺวาน ตํ โพธึ, ปาฏลึ ปาทปุตฺตมํ;
ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวาน, โพธิมูเล อุปาวิสึฯ

“คตมคฺคํ คเวสนฺตา, อาคจฺฉุํ มม สนฺติกํ;
เต จ ทิสฺวานหํ ตตฺถ, อาวชฺชึ โพธิมุตฺตมํฯ

“วนฺทิตฺวาน อหํ โพธึ, วิปฺปสนฺเนน เจตสา;
อเนกตาเล ปปตึ, คิริทุคฺเค ภยานเกฯ

“เอกนวุติโต กปฺเป, ยํ ปุปฺผมภิโรปยึ;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, โพธิปูชายิทํ ผลํฯ

“อิโต จ ตติเย กปฺเป, ราชา สุสญฺญโต อหํ;
สตฺตรตนสมฺปนฺโน, จกฺกวตฺตี มหพฺพโลฯ

“กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน”นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา วิเวกาภิรติยา วเนเยว วสิ, เตน **วนวจฺฉ**ติ สมญฺญา อุทปาทิฯ อถ กทาจิ เถโร ญาติชนานุคฺคหตฺถํ ราชคหํ คโต ตตฺถ ญาตเกหิ อุปฏฺฐิยมาโน กติปาหํ วสิตฺวา คมนาการํ สนฺทเสฺสติฯ ตํ ญาตกา, “ภนฺเต, อมฺหากํ อนุคฺคหตฺถํ ธุรวิหาเร วสถ, มยํ อุปฏฺฐหิสฺสามา”ติ ยาจึสุฯ เถโร เตสํ ปพฺพตรามเณยฺยกิตฺตนาปเทเสน วิเวกาภิรตึ นิเวเทนฺโต –

๑๑๓. “อโจฺฉทิกา ปุถุสิลา, โคนงฺคุลมิคายุตา;
อมฺพุเสวาลสญฺฉนฺนา, เต เสลา รมยนฺติ ม”นฺติฯ – คาถํ อภาสิ;

ตตฺถ **อโจฺฉทิกา**ติ อจฺฉํ อพหลํ สุขุมํ อุทกํ เอเตสูติ “อโจฺฉทกา”ติ วตฺตเพฺพ ลิงฺควิปลฺลาเสน อโจฺฉทิกา”ติ วุตฺตํฯ เอเตน เตสํ อุทกสมฺปตฺตึ ทเสฺสติฯ **ปุถุสิลา**ติ ปุถุลา วิตฺถตา มุทุสุขสมฺผสฺสา สิลา เอเตสูติ ปุถุสิลาฯ เอเตน นิสชฺชนฏฺฐานสมฺปตฺตึ ทเสฺสติฯ คุนฺนํ วิย นงฺคุลํ นงฺคุฏฺฐํ เอเตสนฺติ **โคนงฺคุลา,** กาฬมกฺกฏา, “ปกติมกฺกฏา”ติปิ วทนฺติเยว ฯ โคนงฺคุเลหิ จ ปสทาทิเกหิ มิเคหิ จ ตหํ ตหํ วิจรเนฺตหิ อายุตา มิสฺสิตาติ **โคนงฺคุลมิคายุตา** ฯ เอเตน เตสํ อมนุสฺสูปจาริตาย อรญฺญลกฺขณูเปตตํ ทเสฺสติฯ **อมฺพุเสวาลสญฺฉนฺนา**ติ ปสวนโต สตตํ ปคฺฆรมานสลิลตาย ตหํ ตหํ อุทกเสวาลสญฺฉาทิตาฯ **เต เสลา รมยนฺติ ม**นฺติ ยตฺถาหํ วสามิ; เต เอทิสา เสลา ปพฺพตา วิเวกาภิรติยา มํ รมยนฺติ, ตสฺมา ตเตฺถวาหํ คจฺฉามีติ อธิปฺปาโยฯ อิทเมว จ เถรสฺส อญฺญาพฺยากรณํ อโหสิฯ

วนวจฺฉเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. อธิมุตฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา

กายทุฏฺฐุลฺลครุโนติ อายสฺมโต อธิมุตฺตเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? โส กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต พฺราหฺมณวิชฺชาสุ นิปฺผตฺตึ คโต กาเมสุ อาทีนวํ ทิสฺวา ฆราวาสํ ปหาย ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา อรเญฺญ วิหรโนฺต พุทฺธุปฺปาทํ สุตฺวา มนุสฺสูปจารํ อุปคนฺตฺวา สตฺถารํ ภิกฺขุสงฺฆปริวุตํ คจฺฉนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส อตฺตโน วากจีรํ สตฺถุ ปาทมูเล ปตฺถริฯ สตฺถา ตสฺส อชฺฌาสยํ ญตฺวา ตสฺมิํ อฏฺฐา

สิฯ ตตฺถ ฐิตํ ภควนฺตํ กาฬานุสาเรน คเนฺธน ปูเชตฺวา ‘‘สมุทฺธรสิมํ โลก’’นฺติอาทิกาหิ ทสหิ คาถาหิ อภิตฺถวิฯ ตํ สตฺถา ‘‘อนาคเต อิโต สตสหสฺสกปฺปมตฺถเก โคตมสฺส นาม สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สาสเน ปพฺพชิตฺวา ฉฬภิญฺโญ ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากริตฺวา ปกฺกามิฯ โส เตน ปุญฺญกมฺมุน เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา ตโต ยาวายํ พุทฺธุปฺปาโท, ตาว เทวมนุสฺเสสุ สํสรนฺโต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **อธิมุตฺโต**ติ ลทฺธนาโม วิญฺญุตํ ปตฺโต พฺราหฺมณวิชฺชาสุ นิปฺผตฺติํ คนฺตฺวา ตตฺถ สารํ อปสฺสนฺโต ปจฺฉิมภวิกตฺตา นิสฺสรณํ คเวสนฺโต เชตวนปฏิคฺคหเณ พุทฺธานุภาวํ ทิสฺวา ปฏิลทฺธสทฺโธ สตฺถุ สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๔๐.๓๐๔-๓๓๒) –

‘‘กณิการํว ชลิตํ, ทีปรุกฺขํว อุชฺชลํ;
โอสธิํว วิโรจนฺตํ, วิชฺชุตํ คคเน ยถาฯ

‘‘อสมฺภีตํ อนุตฺตาสิํ, มิคราชํว เกสริํ;
ญาณาโลกํ ปกาเสนฺตํ, มทฺทนฺตํ ติตฺถิเย คเณฯ

‘‘อุทฺธรนฺตํ อิมํ โลกํ, ฉินฺทนฺตํ สพฺพสํสยํ;
คชฺชนฺตํ มิคราชํว, อทฺทสํ โลกนายกํฯ

‘‘ชฏาชินธโร อาสิํ, พฺรหา อุชุ ปตาปวา;
วากจีรํ คเหตฺวาน, ปาทมูเล อปตฺถริํฯ

‘‘กาฬานุสาริยํ คยฺหํ, อนุลิมฺปิํ ตถาคตํ;
สมฺพุทฺธมนุลิเมฺปตฺวา, สนฺถวิํ โลกนายกํฯ

‘‘สมุทฺธรสิมํ โลกํ, โอฆติณฺณ มหามุนิ;
ญาณาโลเกน โชเตสิ, นาวฏฺฐ ญาณมุตฺตมํฯ

‘‘ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตสิ, มทฺทเส ปรติตฺถิเย;
อุสโภ ชิตสงฺคาโม, สมฺปกเมฺปสิ เมทนิํฯ

‘‘มหาสมุเทฺท อูมิโย, เวลนฺตมฺหิ ปภิชฺชเร;
ตเถว ตว ญาณมฺหิ, สพฺพทิฏฺฐี ปภิชฺชเรฯ

‘‘สุขุมจฺฉิกชาเลน, สรมฺหิ สมฺปตานิเต;
อโนฺตชาลีกตา ปาณา, ปีฬิตา โหนฺติ ตาวเทฯ

‘‘ตเถว ติตฺถิยา โลเก, ปุถุปาสณฺฑนิสฺสิตา;
อโนฺตญาณวเร ตุยฺหํ, ปริวตฺตนฺติ มาริสฯ

‘‘ปติฏฺฐา วุยฺหตํ โอเฆ, ตฺวญฺหิ นาโถ อพนฺธุนํ;
ภยฏฺฏิตานํ สรณํ, มุตฺติตฺถีนํ ปรายณํฯ

‘‘เอกวีโร อสทิโส, เมตฺตากรุณสญฺจโย;
อสโม สุสโม สนฺโต, วสี ตาที ชิตญฺชโยฯ

‘‘ธีโร วิคตสโมฺมโห, อเนโช อกถํกถี;
ตุสิโต วนฺตโทโสสิ, นิมฺมโล สํยโต สุจิฯ

‘‘สงฺคาติโค หตมโท, เตวิโชฺช ติภวนฺตโค;
สีมาติโค ธมฺมครุ, คตโตฺถ หิตวพฺภุโตฯ

‘‘ตารโก ตฺวํ ยถา นาวา, นิธีวสฺสาสการโก;
อสมฺภีโต ยถา สีโห, คชราชาว ทปฺปิโตฯ

‘‘โถเมตฺวา ทสคาถาหิ, ปทุมุตฺตรํ มหายสํ;
วนฺทิตฺวา สตฺถุโน ปาเท, ตุณฺหี อฎฺฐาสหํ ตทาฯ

‘‘ปทุมุตฺตโร โลกวิทู, อาหุตีนํ ปฎิคฺคโห;
ภิกฺขุสเงฺฆ ฐิโต สตฺถา, อิมา คาถา อภาสถฯ

‘‘โย เม สีลญฺจ ญาณญฺจ, สทฺธมฺมญฺจาปิ วณฺณยิ;
ตมหํ กิตฺตยิสฺสามิ, สุณาถ มม ภาสโตฯ

‘‘สฎฺฐิ กปฺปสหสฺสานิ, เทวโลเก รมิสฺสติ;
อเญฺญ เทเวภิภวิตฺวา, อิสฺสรํ การยิสฺสติฯ

‘‘โส ปจฺฉา ปพฺพชิตฺวาน, สุกฺกมูเลน โจทิโต;
โคตมสฺส ภควโต, สาสเน ปพฺพชิสฺสติฯ

‘‘ปพฺพชิตฺวาน กาเยน, ปาปกมฺมํ วิวชฺชิย;
สพฺพาสเว ปริญฺญาย, นิพฺพายิสฺสตินาสโวฯ

‘‘ยถาปิ เมโฆ ถนยํ, ตเปฺปติ เมทนิํ อิมํ;
ตเถว ตฺวํ มหาวีร, ธเมฺมน ตปฺปยี มมํฯ

‘‘สีลํ ปญฺญญฺจ ธมฺมญฺจ, ถวิตฺวา โลกนายกํ;
ปโตฺตมฺหิ ปรมํ สนฺติํ, นิพฺพานํ ปทมจฺจุตํฯ

‘‘อโห นูน ส ภควา, จิรํ ติเฎฺฐยฺย จกฺขุมา;
อญฺญาตญฺจ วิชาเนยฺยุํ, ผุเสยฺยุํ อมตํ ปทํฯ

‘‘อยํ เม ปจฺฉิมา ชาติ, ภวา สเพฺพ สมูหตา;
สพฺพาสเว ปริญฺญาย, วิหรามิ อนาสโวฯ

‘‘สตสหสฺสิโต กเปฺป, ยํ พุทฺธมภิโถมยิํ;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, กิตฺตนาย อิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ
อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อตฺตนา สห วสเนฺต กายทฬฺหิพหุเล ภิกฺขู โอวทโนฺต –

๑๑๔.‘‘กายทุฏฺฐุลฺลครุโน, หิยฺยมานมฺหิ ชีวิเต;
สรีรสุขคิทฺธสฺส, กุโต สมณสาธุตา’’ติฯ – คาถํ อภาสิ;

ตตฺถ **กายทุฏฺฐุลฺลครุโน**ติ ทุฏฺฐุลฺลํ อสุภโยคฺยตา, กายสฺส ทุฏฺฐุลฺลํ กายทุฏฺฐุลฺลํ, กายทุฏฺฐุลฺลํ ครุ สมฺภาวิตํ ยสฺส โส กายทุฏฺฐุลฺลครุ, อนิสฺสรณปฺปโญฺญ หุตฺวา กายโปสนปฺปสุโต กายทฬฺหิพหุโลติ อโตฺถ, ตสฺส กายทุฏฺฐุลฺลครุโนฯ **หิยฺยมานมฺหิ ชีวิเต**ติ กุนฺนทีนํ อุทกํ วิย ชีวิตสงฺขาเร ลหุโส ขียมาเนฯ **สรีรสุขคิทฺธสฺสา**ติ ปณีตาหาราทีหิ อตฺตโน กายสฺส สุเขน เคธํ อาปนฺนสฺส ฯ **กุโต สมณสาธุตา**ติ เอวรูปสฺส ปุคฺคลสฺส สมณภาเวน สาธุตา สุสมณตา กุโต เกน การเณน สิยา, เอกํสโต ปน กาเย ชีวิเต จ นิรเปกฺขสฺส อิตรีตรสโนฺตเสน สนฺตุฏฺฐสฺส อารทฺธวีริยเสฺสว สมณสาธุตาติ อธิปฺปาโยฯ

อธิมุตฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. มหานามเตฺถรคาถาวณฺณนา

เอสาวหิยฺยเส ปพฺพเตนาติ อายสฺมโต มหานามเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต สุเมธสฺส ภควโต กาเล พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา พฺราหฺมณวิชฺชาสุ นิปฺผตฺติํ คโต ฆราวาสํ ปหาย อญฺญตราย นทิยา ตีเร อสฺสมํ กาเรตฺวา สมฺพหุเล พฺราหฺมเณ มเนฺต วาเจโนฺต วิหรติฯ อเถกทิวสํ ภควา ตํ อนุคฺคณฺหิตุํ ตสฺส อสมปทํ อุปคจฺฉิฯ โส ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนจิโตฺต อาสนํ ปญฺญาเปตฺวา อทาสิ ฯ นิสิเนฺน ภควติ สุมธุรํ มธุํ อุปนาเมสิฯ ตํ ภควา ปริภุญฺชิตฺวา เหฏฺฐา อธิมุตฺตเตฺถรวตฺถุมฺหิ วุตฺตนเยน อนาคตํ พฺยากริตฺวา ปกฺกามิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา อปราปรํ สุคตีสุเยว ปริวเตฺตโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **มหานาโม**ติ ลทฺธนาโม วิญฺญุตํ ปโตฺต ภควโต สนฺติกํ อุปสงฺกมิตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา เนสาทเก นาม ปพฺพเต วิหรโนฺต กิเลสปริยุฏฺฐานํ วิกฺขเมฺภตุํ อสโกฺกโนฺต ‘‘กิํ เม อิมินา สํกิลิฏฺฐจิตฺตสฺส ชีวิเตนา’’ติ อตฺตภาวํ นิพฺพินฺทโนฺต อุจฺจํ ปพฺพตสิขรํ อภิรุหิตฺวา ‘‘อิโต ปาเตตฺวา ตํ มาเรสฺสามี’’ติ อตฺตานํ ปรํ วิย นิทฺทิสโนฺต –

๑๑๕.‘‘เอสาวหิยฺยเส ปพฺพเตน, พหุกุฏชสลฺลกิเกน;
เนสาทเกน คิรินา, ยสสฺสินา ปริจฺฉเทนา’’ติฯ – คาถํ อภาสิ;

ตตฺถ **เอสาวหิยฺยเส**ติ เอโส ตฺวํ มหานาม อวหิยฺยเส ปริหายสิฯ **ปพฺพเตนา**ติ นิวาสฏฺฐานภูเตน อิมินา ปพฺพเตนฯ **พหุกุฏชสลฺลกิเกนา**ติ พหูหิ กุฏเชหิ อินฺทสาลรุเกฺขหิ สลฺลกีหิ อินฺทสาลรุเกฺขหิ วา สมนฺนาคเตนฯ **เนสาทเกนา**ติ เอวํนามเกนฯ **คิรินา**ติ เสเลนฯ เสโล หิ สนฺธิสงฺขาเตหิ ปเพฺพหิ ฐิตตฺตา ‘‘ปพฺพโต’’ติ, ปสวนาทิวเสน ชลสฺส, สารภูตานํ เภสชฺชาทิวตฺถูนญฺจ คิรณโต ‘‘คิรี’’ติ วุจฺจติฯ ตทุภยตฺถสมฺภวโต ปเนตฺถ ‘‘ปพฺพเตนา’’ติ วตฺวา ‘‘คิรินา’’ติ จ วุตฺตํฯ **ยสสฺสินา**ติ สพฺพคุเณหิ วิสฺสุเตน ปกาเสนฯ **ปริจฺฉเทนา**ติ นานาวิธรุกฺขคจฺฉลตาหิ สมนฺตโต ฉเนฺนน, วสนฏฺฐานตาย วา ตุยฺหํ ปริจฺฉทภูเตนฯ อยเญฺหตฺถ อธิปฺปาโย – มหานาม, ยทิ กมฺมฏฺฐานํ วิสฺสเชฺชตฺวา วิตกฺกพหุโล โหสิ, เอวํ ตฺวํ อิมินา ฉายูทกสมฺปเนฺนน สปฺปาเยน นิวาสนฏฺฐานภูเตน เนสาทกคิรินา ปริหายสิ, อิทานิหํ ตํ อิโต ปาเตตฺวา มาเรสฺสามิ, ตสฺมา น ลพฺภา วิตกฺกวสิเกน ภวิตุนฺติฯ เอวํ เถโร อตฺตานํ สนฺตเชฺช

โนฺตเยว วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๔๐.๓๓๓-๓๕๒) –

“สินฺธุยา นทิยา ตีเร, สุกโต อสฺสโม มม;
ตตฺถ วาเจมหํ สิเสฺส, อิติหาสํ สลกฺขณํฯ

“ธมฺมกามา วินีตา เต, โสตุกามา สุสาสนํ;
ฉฬงฺเค ปารมิปฺปตฺตา, สินฺธุกูเล วสนฺติ เตฯ

“อุปฺปาตคมเน เจว, ลกฺขเณสุ จ โกวิทา;
อุตฺตมตฺถํ คเวสนฺตา, วสนฺติ วิปิเน ตทาฯ

“สุเมโธ นาม สมฺพุโทฺธ, โลเก อุปฺปชฺชิ ตาวเท;
อมฺหากํ อนุกมฺปโนฺต, อุปาคจฺฉิ วินายโกฯ

“อุปาคตํ มหาวีรํ, สุเมธํ โลกนายกํ;
ติณสนฺถารกํ กตฺวา, โลกเชฏฺฐสฺสทาสหํฯ

“วิปินาโต มธุํ คยฺห, พุทฺธเสฏฺฐสฺสทาสหํ;
สมฺพุโทฺธ ปริภุญฺชิตฺวา, อิทํ วจนมพฺรวิฯ

“โย ตํ อทาสิ มธุํ เม, ปสโนฺน เสหิ ปาณิภิ;
ตมหํ กิตฺตยิสฺสามิ, สุณาถ มม ภาสโตฯ

“อิมินา มธุทาเนน, ติณสนฺถารเกน จ;
ตึส กปฺปสหสฺสานิ, เทวโลเก รมิสฺสติฯ

“ตึสกปฺปสหสฺสมฺหิ, โอกฺกากกุลสมฺภโว;
โคตโม นาม โคเตฺตน, สตฺถา โลเก ภวิสฺสติฯ

“ตสฺส ธเมฺมสุ ทายาโท, โอรโส ธมฺมนิมฺมิโต;
สพฺพาสเว ปริญฺญาย, นิพฺพายิสฺสตินาสโวฯ

“เทวโลกา อิธาคนฺตฺวา, มาตุกุจฺฉึ อุปาคเต;
มธุวสฺสํ ปวสฺสิตฺถ, ฉาทยํ มธุนา มหิํฯ

“มยิ นิกฺขนฺตมตฺตมฺหิ, กุจฺฉิยา จ สุทุตฺตรา;
ตตฺราปิ มธุวสฺสํ เม, วสฺสเต นิจฺจกาลิกํฯ

“อคารา อภินิกฺขมฺม, ปพฺพชิํ อนคาริยํ;
ลาภี อนฺนสฺส ปานสฺส, มธุทานสฺสิทํ ผลํฯ

“สพฺพกามสมิโทฺธหํ, ภวิตฺวา เทวมานุเส;
เตเนว มธุทาเนน, ปโตฺตมฺหิ อาสวกฺขยํฯ

‘‘วุฏฺฐมฺหิ เทเว จตุรงฺคุเล ติเณ, สมฺปุปฺผิเต ธรณีรุเห สญฺฉนฺเน;
สุเญฺญ ฆเร มณฺฑปรุกฺขมูลเก, วสามิ นิจฺจํ สุขิโต อนาสโวฯ

‘‘มชฺฌิมํ มหนฺตํ หีเน จ, ภเว สเพฺพ อติกฺกมึ;
อชฺช เม อาสวา ขีณา, นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโวฯ

‘‘ตึสกปฺปสหสฺสมฺหิ, ยํ ทานมททึ ตทา;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, มธุทานสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ
อยเมว จ เถรสฺส อญฺญาพฺยากรณคาถา อโหสีติฯ

มหานามเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ปาราปริยเตฺถรคาถาวณฺณนา

ฉผสฺสายตเน หิตฺวาติ อายสฺมโต ปาราปริยเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ปิยทสฺสิสฺส ภควโต กาเล เนสาทโยนิยํ นิพฺพตฺติตฺวา ตสฺส วิญฺญุตํ ปตฺตสฺส วิจรณฎฺฐาเน อญฺญตรสฺมึ วนสเณฺฑ ปิยทสฺสี ภควา ตํ อนุคฺคณฺหิตุํ นิโรธสมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวา นิสีทิฯ โส จ มิเค ปริเยสโนฺต ตํ ฐานํ คโต สตฺถารํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ภควนฺตํ อโนฺต กตฺวา กตํ สาขามณฺฑปํ ปทุมปุเปฺผหิ กูฎาคาราการेน สญฺฉาเทตฺวา อุฬารํ ปีติโสมนสฺสํ ปฏิสํเวเทโนฺต สตฺตาหํ นมสฺสมาโน อฎฺฐาสิฯ ทิวเส ทิวเส จ มิลาตมิลาตานิ อปเนตฺวา อภินเวหิ ฉาเทสิฯ สตฺถา สตฺตาหสฺส อจฺจเยน นิโรธโต วุฎฺฐหิตฺวา ภิกฺขุสงฺฆํ อนุสฺสริฯ ตาวเทว อสีติสหสฺสมตฺตา ภิกฺขู สตฺถารํ ปริวาเรสุํฯ ‘‘มธุรธมฺมกถํ สุณิสฺสามา’’ติ เทวตา สนฺนิปตึสุ, มหา สมาคโม อโหสิฯ สตฺถา อนุโมทนํ กโรโนฺต ตสฺส เทวมนุเสฺสสุ ภาวินึ สมฺปตฺตึ อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวกโพธิญฺจ พฺยากริตฺวา ปกฺกามิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท ราชคเห พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต ติณฺณํ เวทานํ ปารคู หุตฺวา ปราปรโคตฺตตาย **ปาราปริโย**ติ ลทฺธสมโญฺญ พหู พฺราหฺมเณ มเนฺต วาเจโนฺต สตฺถุ ราชคหคมเน พุทฺธานุภาวํ ทิสฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรโนฺต นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๔๐.๓๕๓-๓๘๕) –

‘‘ปิยทสฺสี นาม ภควา, สยมฺภู โลกนายโก;
วิเวกกาโม สมฺพุโทฺธ, สมาธิกุสโล มุนิฯ

‘‘วนสณฺฑํ สโมคฺคยฺห, ปิยทสฺสี มหามุนิ;
ปํสุกูลํ ปตฺถริตฺวา, นิสีทิ ปุริสุตฺตโมฯ

‘‘มิคลุโทฺท ปุเร อาสึ, อรเญฺญ กานเน อหํ;
ปสทํ มิคเมสโนฺต, อาหิณฺฑามิ อหํ ตทาฯ

‘‘ตตฺถทฺทสาสึ สมฺพุทฺธํ, โอฆติณฺณมนาสวํ;
ปุปฺผิตํ สาลราชํว, สตรํสึว อุคฺคตํฯ

‘‘ทิสฺวานหํ เทวเทวํ, ปิยทสฺสิํ มหายสํ;
ชาตสฺสรํ สโมคฺคยฺห, ปทุมํ อาหริํ ตทาฯ

‘‘อาหริตฺวาน ปทุมํ, สตปตฺตํ มโนรมํ;
กูฏาคารํ กริตฺวาน, ฉาทยิํ ปทุเมนหํฯ

‘‘อนุกมฺปโก การุณิโก, ปิยทสฺสี มหามุนิ;
สตฺตรตฺตินฺทิวํ พุโทฺธ, กูฏาคาเร วสี ชิโนฯ

‘‘ปุราณํ ฉฑฺฑยิตฺวาน, นเวน ฉาทยิํ อหํ;
อญฺชลิํ ปคฺคเหตฺวาน, อฏฺฐาสิํ ตาวเท อหํฯ

‘‘วุฏฺฐหิตฺวา สมาธิมฺหา, ปิยทสฺสี มหามุนิ;
ทิสํ อนุวิโลเกโนฺต, นิสีทิ โลกนายโกฯ

‘‘ตทา สุทสฺสโน นาม, อุปฏฺฐาโก มหิทฺธิโก;
จิตฺตมญฺญาย พุทฺธสฺส, ปิยทสฺสิสฺส สตฺถุโนฯ

‘‘อสีติยา สหเสฺสหิ, ภิกฺขูหิ ปริวาริโต;
วนเนฺต สุขมาสีนํ, อุเปสิ โลกนายกํฯ

‘‘ยาวตา วนสณฺฑมฺหิ, อธิวตฺถา จ เทวตา;
พุทฺธสฺส จิตฺตมญฺญาย, สเพฺพ สนฺนิปตุํ ตทาฯ

‘‘สมาคเตสุ ยเกฺขสุ, กุมฺภเณฺฑ สหรกฺขเส;
ภิกฺขุสเงฺฆ จ สมฺปเตฺต, คาถา ปพฺยาหรี ชิโนฯ

‘‘โยมํ สตฺตาหํ ปูเชสิ, อาวาสญฺจ อกาสิ เม;
ตมหํ กิตฺตยิสฺสามิ, สุณาถ มม ภาสโตฯ

‘‘สุทุทฺทสํ สุนิปุณํ, คมฺภีรํ สุปฺปกาสิตํ;
ญาเณน กิตฺตยิสฺสามิ, สุณาถ มม ภาสโตฯ

‘‘จตุทฺทสานิ กปฺปานิ, เทวรชฺชํ กริสฺสติ;
กูฏาคารํ มหนฺตสฺส, ปทุมปุเปฺผหิ ฉาทิตํฯ

‘‘อากาเส ธารยิสฺสติ, ปุปฺผกมฺมสฺสิทํ ผลํ;
จตุพฺพีเส กปฺปสเต, โวกิณฺณํ สํสริสฺสติฯ

‘‘ตตฺถ ปุปฺผมยํ พฺยมฺหํ, อากาเส ธารยิสฺสติ;
ยถา ปทุมปตฺตมฺหิ, โตยํ น อุปลิมฺปติฯ

‘‘ตเถวิมสฺส ญาณมฺหิ, กิเลสา โนปลิมฺปเร;
มนสา วินิวเฏฺฏตฺวา, ปญฺจ นีวรเณ อยํฯ

‘‘จิตฺตํ ชเนตฺวา เนกฺขมฺมํ, อคารา ปพฺพชิสฺสติ;
ตโต ปุปฺผมเย พฺยเมฺห, ธาเรนฺต นิกฺขมิสฺสติฯ

‘‘รุกฺขมูเล วสนฺตสฺส, นิปกสฺส สตีมโต;
ตตฺถ ปุปฺผมยํ พฺยมฺหํ, มตฺถเก ธารยิสฺสติฯ

‘‘จีวรํ ปิณฺฑปาตญฺจ, ปจฺจยํ สยนาสนํ;
ทตฺวาน ภิกฺขุสงฺฆสฺส, นิพฺพายิสฺสตินาสโวฯ

‘‘กูฏาคาเรน จรตา, ปพฺพชฺชํ อภินิกฺขมึ;
รุกฺขมูเล วสนฺตมฺปิ, กูฏาคารํ ธรียติฯ

‘‘จีวเร ปิณฺฑปาเต จ, เจตนา เม น วิชฺชติ;
ปุญฺญกมฺเมน สํยุโตฺต, ลภามิ ปรินิฏฺฐิตํฯ

‘‘คณนาโต อสงฺเขยฺยา, กปฺปโกฏี พหู มม;
ริตฺตกา เต อติกฺกนฺตา, ปมุตฺตา โลกนายกาฯ

‘‘อฏฺฐารเส กปฺปสเต, ปิยทสฺสี วินายโก;
ตมหํ ปยิรุปาสิตฺวา, อิมํ โยนึ อุปาคโตฯ

‘‘อิธ ปสฺสามิ สมฺพุทฺธํ, อโนมํ นาม จกฺขุมํ;
ตมหํ อุปคนฺตฺวาน, ปพฺพชึ อนคาริยํฯ

‘‘ทุกฺขสฺสนฺตกโร พุโทฺธ, มคฺคํ เม เทสยี ชิโน;
ตสฺส ธมฺมํ สุณิตฺวาน, ปโตฺตมฺหิ อจลํ ปทํฯ

‘‘โตสยิตฺวาน สมฺพุทฺธํ, โคตมํ สกฺยปุงฺควํ;
สพฺพาสเว ปริญฺญาย, วิหรามิ อนาสโวฯ

‘‘อฏฺฐารเส กปฺปสเต, ยํ พุทฺธมภิปูชยึ;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ
อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อตฺตโน ปฏิปตฺตึ ปจฺจเวกฺขิตฺวา สญฺชาตโสมนสฺส อุทานวเสน –

๑๑๖. ‘‘ฉผสฺสายตเน หิตฺวา, คุตฺตทฺวาโร สุสํวุโต;
อฆมูลํ วมิตฺวาน, ปโตฺต เม อาสวกฺขโย’’ติฯ – คาถํ อภาสิ;

ตตฺถ **ฉผสฺสายตเน หิตฺวา**ติ จกฺขุสมฺผสฺสาทีนํ ฉนฺนํ สมฺผสฺสานํ อุปฺปตฺติฏฺฐานตาย ‘‘ผสฺสายตนานี’’ติ ลทฺธนามานิ จกฺขาทีนิ ฉ อชฺฌตฺติกายตนานิ ตปฺปฏิพทฺธสํกิเลสปฺปหานวเสน ปหายฯ **คุตฺตทฺวาโร สุสํวุโต**ติ ตโต เอว จกฺขุทฺวาราทีนํ คุตฺตตฺตา, ตตฺถ ปวตฺตนกานํ อภิชฺฌาทีนํ ปาปธมฺมานํ ปเวสนนิวารเณน สติกวาเฏน สุฏฺฐุ ปิหิตตฺตา คุตฺตทฺวาโร สุสํวุโตฯ อถ วา มนจฺฉฏฺฐานํ ฉนฺนํ ทฺวารานํ วุตฺตนเยน รกฺขิตตฺตา คุตฺตทฺวาโร, กายาทีหิ สุฏฺฐุ สญฺญตตฺตา สุสํวุโตติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อฆมูลํ วมิตฺวานา**ติ อฆสฺส วฏฺฏทุกฺ

ขสฺส มูลภูตํ อวิชฺชาภวตณฺหาสงฺขาตํ โทสํ, สพฺพํ วา กิเลสโทสํ อริยมคฺคสงฺขาตวมนโยคปาเนน อุคฺคิริตฺวา สนฺตานโต พหิ กตฺวา, พหิกรณเหตุ วาฯ **ปโตฺต เม อาสวกฺขโย**ติ กามาสวาทโย อาสวา เอตฺถ ขียนฺติ, เตสํ วา ขเยน ปตฺตโพฺพติ อาสวกฺขโย, นิพฺพานํ อรหตฺตญฺจฯ โส อาสวกฺขโย ปโตฺต อธิคโตติ อุทานวเสน อญฺญํ พฺยากาสิฯ

ปาราปริยเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๗. ยสเตฺถรคาถาวณฺณนา

สุวิลิโตฺต สุวสโนติ อายสฺมโต ยสเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฎฺฎูปนิสฺสยานิ ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต สุเมธสฺส ภควโต กาเล มหานุภาโว นาคราชา หุตฺวา พุทฺธปฺปมุขํ ภิกฺขุสงฺฆํ อตฺตโน ภวนํ เนตฺวา มหาทานํ ปวเตฺตสิฯ ภควนฺตํ มหเคฺฆน ติจีวเรน อจฺฉาเทสิ, เอกเมกญฺจ ภิกฺขุํ มหเคฺฆเนว ปเจฺจกทุสฺสยุเคน สเพฺพน สมณปริกฺขาเรน อจฺฉาเทสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต สิทฺธตฺถสฺส ภควโต กาเล เสฎฺฐิปุโตฺต หุตฺวา มหาโพธิมณฺฑํ สตฺตหิ รตเนหิ ปูเชสิฯ กสฺสปสฺส ภควโต กาเล สาสเน ปพฺพชิตฺวา สมณธมฺมํ อกาสิฯ เอวํ สุคตีสุเยว สํสรโนฺต อิมสฺมิํ อมฺหากํ ภควโต กาเล พาราณสิยํ มหาวิภวสฺส เสฎฺฐิโน ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ, **ยโส** นาม นาเมน ปรมสุขุมาโลฯ ‘‘ตสฺส ตโย ปาสาทา’’ติ สพฺพํ ขนฺธเก (มหาว. ๒๕) อาคตนเยน เวทิตพฺพํฯ

โส ปุพฺพเหตุนา โจทิยมาโน รตฺติภาเค นิทฺทาภิภูตสฺส ปริชนสฺส วิปฺปการํ ทิสฺวา สญฺชาตสํเวโค สุวณฺณปาทุการูโฬฺหว เคหโต นิคฺคโต เทวตาวิวเฎน นครทฺวาเรน นิกฺขมิตฺวา อิสิปตนสมีปํ คโต ‘‘อุปทฺทุตํ วต, โภ, อุปสฺสฎฺฐํ วต, โภ’’ติ อาหฯ เตน สมเยน ภควตา อิสิปตเน วิหรเนฺตน ตเสฺสว อนุคฺคณฺหนตฺถํ อโพฺภกาเส จงฺกมเนฺตน ‘‘เอหิ, ยส, อิทํ อนุปทฺทุตํ, อิทํ อนุปสฺสฎฺฐ’’นฺติ วุโตฺต, ‘‘อนุปทฺทุตํ อนุปสฺสฎฺฐํ กิร อตฺถี’’ติ โสมนสฺสชาโต สุวณฺณปาทุกา โอรุยฺห ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา เอกมนฺตํ นิสิโนฺน สตฺถารา อนุปุพฺพิกถํ กเถตฺวา สจฺจเทสนาย กตาย สจฺจปริโยสาเน โสตาปโนฺน หุตฺวา คเวสนตฺถํ อาคตสฺส ปิตุ ภควตา สจฺจเทสนาย กริยมานาย อรหตฺตํ สจฺฉากาสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๔๐.๔๕๖-๔๘๓) –

‘‘มหาสมุทฺทํ โอคฺคยฺห, ภวนํ เม สุนิมฺมิตํ;
สุนิมฺมิตา โปกฺขรณี, จกฺกวากปกูชิตาฯ

‘‘มนฺทาลเกหิ สญฺฉนฺนา, ปทุมุปฺปลเกหิ จ;
นที จ สนฺทเต ตตฺถ, สุปติตฺถา มโนรมาฯ

‘‘มจฺฉกจฺฉปสญฺฉนฺนา, นานาทิชสโมตฺถตา;
มยูรโกญฺจาภิรุทา, โกกิลาทีหิ วคฺคุหิฯ

‘‘ปาเรวตา รวิหํสา จ, จกฺกวากา นทีจรา;
ทินฺทิภา สาฬิกา เจตฺถ, ปมฺมกา ชีวชีวกาฯ

‘‘หํสา โกญฺจาปิ นทิตา, โกสิยา ปิงฺคลา พหู;
สตฺตรตนสมฺปนฺนา, มณิมุตฺติกวาลุกาฯ

‘‘สพฺพโสณฺณมยา รุกฺขา, นานาคนฺธสเมริตา;

อุโชฺชเตนฺติ ทิวารตฺติํ, ภวนํ สพฺพกาลิกํฯ

‘‘สฏฺฐิตูริยสหสฺสานิ, สายํ ปาโต ปวชฺชเร;
โสฬสิตฺถิสหสฺสานิ, ปริวาเรนฺติ มํ สทาฯ

‘‘อภินิกฺขมฺม ภวนา, สุเมธํ โลกนายกํ;
ปสนฺนจิโตฺต สุมโน, วนฺทยิํ ตํ มหายสํฯ

‘‘สมฺพุทฺธํ อภิวาเทตฺวา, สสงฺฆํ ตํ นิมนฺตยิํ;
อธิวาเสสิ โส ธีโร, สุเมโธ โลกนายโกฯ

‘‘มม ธมฺมกถํ กตฺวา, อุโยฺยเชสิ มหามุนิ;
สมฺพุทฺธํ อภิวาเทตฺวา, ภวนํ เม อุปาคมิํฯ

‘‘อามนฺตยิํ ปริชนํ, สเพฺพ สนฺนิปตาถ โว;
ปุพฺพณฺหสมยํ พุโทฺธ, ภวนํ อาคมิสฺสติฯ

‘‘ลาภา อมฺหํ สุลทฺธํ โน, เย วสาม ตวนฺติเก;
มยมฺปิ พุทฺธเสฏฺฐสฺส, ปูชํ กสฺสาม สตฺถุโนฯ

‘‘อนฺนํ ปานํ ปฏฺฐเปตฺวา, กาลํ อาโรจยิํ อหํ;
วสีสตสหเสฺสหิ, อุเปสิ โลกนายโกฯ

‘‘ปญฺจงฺคิเกหิ ตูริเยหิ, ปจฺจุคฺคมนมกาสหํ;
สพฺพโสณฺณมเย ปีเฐ, นิสีทิ ปุริสุตฺตโมฯ

‘‘อุปริจฺฉทนํ อาสิ, สพฺพโสณฺณมยํ ตทา;
พีชนิโย ปวายนฺติ, ภิกฺขุสงฺฆสฺส อนฺตเรฯ

‘‘ปหูเตนนฺนปาเนน, ภิกฺขุสงฺฆมตปฺปยิํ;
ปเจฺจกทุสฺสยุคเฬ, ภิกฺขุสงฺฆสฺสทาสหํฯ

‘‘ยํ วทนฺติ สุเมโธติ, โลกาหุติปฏิคฺคหํ;
ภิกฺขุสเงฺฆ นิสีทิตฺวา, อิมา คาถา อภาสถฯ

‘‘โย เม อเนฺนน ปาเนน, สเพฺพ อิเม จ ตปฺปยิํ;
ตมหํ กิตฺตยิสฺสามิ, สุณาถ มม ภาสโตฯ

‘‘อฏฺฐารเส กปฺปสเต, เทวโลเก รมิสฺสติ;
สหสฺสกฺขตฺตุํ ราชา จ, จกฺกวตฺตี ภวิสฺสติฯ

‘‘อุปปชฺชติ ยํ โยนิํ, เทวตฺตํ อถ มานุสํ;
สพฺพทา สพฺพโสวณฺณํ, ฉทนํ ธารยิสฺสติฯ

‘‘ติํสกปฺปสหสฺสมฺหิ, โอกฺกากกุลสมฺภโว;

โคตโม นาม โคเตฺตน, สตฺถา โลเก ภวิสฺสติฯ

‘‘ตสฺส ธมฺเมสุ ทายาโท, โอรโส ธมฺมนิมฺมิโต;
สพฺพาสเว ปริญฺญาย, นิพฺพายิสฺสตินาสโวฯ

‘‘ภิกฺขุสเงฺฆ นิสีทิตฺวา, สีหนาทํ นทิสฺสติ;
จิตเก ฉตฺตํ ธาเรนฺติ, เหฏฺฐา ฉตฺตมฺหิ ฑยฺหถฯ

‘‘สามญฺญํ เม อนุปฺปตฺตํ, กิเลสา ฌาปิตา มยา;
มณฺฑเป รุกฺขมูเล วา, สนฺตาโป เม น วิชฺชติฯ

‘‘ติํสกปฺปสหสฺสมฺหิ, ยํ ทานมททิํ ตทา;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, สพฺพทานสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อถ ภควา อายสฺมนฺตํ ยสํ ทกฺขิณํ พาหุํ ปสาเรตฺวา ‘‘เอหิ ภิกฺขู’’ติ อาหฯ วจนสมนนฺตร เมว ทฺวงฺคุลมตฺตเกสมสฺสุ อฏฺฐปริกฺขารธโร วสฺสสฏฺฐิกเตฺถโร วิย อโหสิฯ โส อตฺตโน ปฏิปตฺติํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา อุทาเนนฺโต เอหิภิกฺขุภาวปฺปตฺติโต ปุริมาวตฺถวเสน –

๑๑๗. ‘‘สุวิลิโตฺต สุวสโน, สพฺพาภรณภูสิโต;
ติโสฺส วิชฺชา อชฺฌคมิํ, กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ – คาถํ อภาสิ;

ตตฺถ **สุวิลิโตฺต**ติ สุนฺทเรน กุงฺกุมจนฺทนานุเลปเนน วิลิตฺตคโตฺตฯ **สุวสโน**ติ สุฎฺฐุ มหคฺฆกาสิกวตฺถวสโนฯ **สพฺพาภรณภูสิโต**ติ สีสูปคาทีหิ สเพฺพหิ อาภรเณหิ อลงฺกโตฯ **อชฺฌคมิ**นฺติ อธิคจฺฉิํฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

ยสเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. กิมิลเตฺถรคาถาวณฺณนา

อภิสโตฺตว นิปตตีติ อายสฺมโต กิมิลเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ กโรโนฺต กกุสนฺธสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต ปรินิพฺพุเต สตฺถริ ตสฺส ธาตุโย อุทฺทิสฺส สผลมาลาหิ มณฺฑปากาเรน ปูชํ อกาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน ตาวติํเส นิพฺพตฺติตฺวา อปราปรํ เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท กปิลวตฺถุนคเร สากิยราชกุเล นิพฺพตฺติ, **กิมิโล**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส วยปฺปโตฺต โภคสมฺปตฺติยา สมฺปโนฺน วิหรติฯ ตสฺส ญาณปริปากํ ทิสฺวา สํเวคชนนตฺถํ อนุปิยายํ วิหรโนฺต สตฺถา ปฐมโยพฺพเน ฐิตํ ทสฺสนียํ อิตฺถิรูปํ อภินิมฺมินิตฺวา ปุรโต ทเสฺสตฺวา ปุน อนุกฺกเมน ยถา ชราโรควิปตฺตีหิ อภิภูตา ทิสฺสติ, ตถา อกาสิฯ ตํ ทิสฺวา กิมิลกุมาโร อติวิย สํเวคํ ปกาเสโนฺต –

๑๑๘. ‘‘อภิสโตฺตว นิปตติ วโย, รูปํ อญฺญมิว ตเถว สนฺตํ;
ตเสฺสว สโต อวิปฺปวสโต, อญฺญเสฺสว สรามิ อตฺตาน’’นฺติฯ –

คาถํ อภาสิฯ

ตตฺถ **อภิสโตฺตวา**ติ ‘‘ตฺวํ สีฆํ คจฺฉ มา ติฏฺฐา’’ติ เทเวหิ อนุสิโฏฺฐ อาณโตฺต วิยฯ ‘‘อภิสโฏฺฐ วา’’ติปิ ปาโฐ, ‘‘ตฺวํ ลหุํ คจฺฉา’’ติ เกนจิ อภิลาสาปิโต วิยาติ อโตฺถฯ **นิปตตี**ติ อติปตติ อภิธาวติ น ติฏฺฐติ, ขเณ ขเณ ขยวยํ ปาปุณาตีติ อโตฺถฯ **วโย**ติ พาลฺยโยพฺพนาทิโก สรีรสฺส อวตฺถาวิเสโสฯ อิธ ปนสฺส โยพฺพญฺญํ อธิเปฺปตํ, ตํ หิสฺส อภิปตนฺตํ ขียนฺตํ หุตฺวา อุปฏฺฐิตํฯ **รูป**นฺติ รูปสมฺปทาติ วทติฯ **รูป**นฺติ ปน สรีรํ ‘‘อฏฺฐิญฺจ ปฏิจฺจ นฺหารุญฺจ ปฏิจฺจ มํสญฺจ ปฏิจฺจ อากาโส ปริวาริโต รูปํเตฺวว สงฺขํ คจฺฉตี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๐๖) วิยฯ **อญฺญมิว ตเถว สนฺต**นฺติ อิทํ รูปํ ยาทิสํ, สยํ ตเถว เตเนวากาเรน สนฺตํ วิชฺชมานํ อญฺญํ วิย มยฺหํ อุปฏฺฐาตีติ อธิปฺปาโยฯ ‘‘ตเทว สนฺต’’นฺติ จ เกจิ ปฐนฺติฯ **ตเสฺสว สโต**ติ ตเสฺสว เม อนญฺญสฺส สโต สมานสฺสฯ **อวิปฺปวสโต**ติ น วิปฺปวสนฺตสฺส, จิรวิปฺปวาเสน หิ สโต อนญฺญมฺปิ อญฺญํ วิย อุปฏฺฐาติ อิทมฺปิ อิธ นตฺถีติ อธิปฺปาโยฯ **อญฺญเสฺสว สรามิ อตฺตาน**นฺติ อิมํ มม อตฺตภาวํ อญฺญสฺส สตฺตสฺส วิย สรามิ อุปธาเรมิ สญฺชานามีติ อโตฺถฯ ตเสฺสวํ อนิจฺจตํ มนสิ กโรนฺตสฺส ทพฺพหตโร สํเวโค อุทปาทิ, โส สํเวคชาโต สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๖.๔๒-๔๘) –

‘‘นิพฺพุเต กกุสนฺธมฺหิ, พฺราหฺมณมฺหิ วุสีมติ;
คเหตฺวา สพฺพลํ มาลํ, มณฺฑปํ การยิํ อหํฯ

‘‘ตาวติํสํ คโต สโนฺต, ลภิมฺห พฺยมฺหมุตฺตมํ;
อเญฺญ เทเวติโรจามิ, ปุญฺญกมฺมสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘ทิวา วา ยทิ วา รตฺติํ, จงฺกมโนฺต ฐิโต จหํ;
ฉโนฺน สพฺพลปุเปฺผหิ, ปุญฺญกมฺมสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘อิมสฺมิํเยว กปฺปมฺหิ, ยํ พุทฺธมภิปูชยิํ;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวาปิ เถโร อตฺตโน ปุริมุปฺปนฺนํ อนิจฺจตามนสิการํ วิภาเวโนฺต ตเมว คาถํ ปจฺจุทาหาสิฯ เตเนตํ อิมสฺส เถรสฺส อญฺญาพฺยากรณมฺปิ อโหสิฯ

กิมิลเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. วชฺชิปุตฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา

รุกฺขมูลคหนํ ปสกฺกิยาติ อายสฺมโต วชฺชิปุตฺตเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ ปุญฺญํ อุปจินโนฺต อิโต จตุนฺวุเต กเปฺป เอกํ ปเจฺจกสมฺพุทฺธํ ภิกฺขาย คจฺฉนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส กทลิผลานิ อทาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา อปราปรํ ปุญฺญานิ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท เวสาลิยํ ลิจฺฉวิราชปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ, วชฺชิราชปุตฺตตฺตา **วชฺชิปุโตฺต**เตฺวว จสฺส สมญฺญา อโหสิฯ โส ทหโร หุตฺวา หตฺถิสิกฺขาทิสิกฺขนกาเลปิ เหตุสมฺปนฺนตาย นิสฺสรณชฺฌาสโยว หุตฺวา วิจรโนฺต สตฺถุ ธมฺมเทสนากาเล วิหารํ คนฺตฺวา ปริสปริยเนฺต นิสิโนฺน

ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ สตฺถุ สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรนฺโต นจิรเสฺสว ฉฬภิญฺโญ อโหสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๑.๕๗-๖๒) –

> ‘‘สหสฺสรํสี ภควา, สยมฺภู อปราชิโต;
> วิเวกา วุฏฺฐหิตฺวาน, โคจรายาภินิกฺขมิฯ
>
> ‘‘ผลหโตฺถ อหํ ทิสฺวา, อุปคจฺฉึ นราสภํ;
> ปสนฺนจิโตฺต สุมโน, อวณฺฏํ อททึ ผลํฯ
>
> ‘‘จตุนฺนวุติโต กเปฺป, ยํ ผลํ อททึ ตทา;
> ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, ผลทานสฺสิทํ ผลํฯ
>
> ‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

ฉฬภิญฺโญ ปน หุตฺวา อปรภาเค อจิรปรินิพฺพุเต สตฺถริ ธมฺมํ สงฺคายิตุํ สเงฺกตํ กตฺวา มหาเถเรสุ ตตฺถ ตตฺถ วิหรเนฺตสุ เอกทิวสํ อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ เสขํเยว สมานํ มหติยา ปริสาย ปริวุตํ ธมฺมํ เทเสนฺตํ ทิสฺวา ตสฺส อุปริมคฺคาธิคมาย อุสฺสาหํ ชเนโนฺต –

> ๑๑๙. ‘‘รุกฺขมูลคหนํ ปสกฺกิย, นิพฺพานํ หทยสฺมึ โอปิย;
> ฌาย โคตม มา จ ปมาโท, กึ เต พิฬิพิฬิกา กริสฺสตี’’ติฯ –

คาถํ อภาสิฯ

ตตฺถ **รุกฺขมูลคหน**นฺติ รุกฺขมูลภูตํ คหนํ, คหนญฺหิ อตฺถิ, น รุกฺขมูลํ, รุกฺขมูลญฺจ อตฺถิ, น คหนํ, เตสุ รุกฺขมูลคฺคหเณน ฐานสฺส ฉายาสมฺปนฺนตาย วาตาตปปริสฺสยาภาวํ ทเสฺสติฯ คหนคฺคหเณน นิวาตภาเวน วาตปริสฺสยาภาวํ ชนสมฺพาธาภาวญฺจ ทเสฺสติ, ตทุภเยน จ ภาวนาโยคฺยตํฯ **ปสกฺกิยา**ติ อุปคนฺตฺวาฯ **นิพฺพานํ หทยสฺมึ โอปิยา**ติ ‘‘เอวํ มยา ปฏิปชฺชิตฺวา นิพฺพานํ อธิคนฺตพฺพ’’นฺติ นิพฺพุตึ หทเย ฐเปตฺวา จิเตฺต กริตฺวาฯ **ฌายา**ติ ลกฺขณูปนิชฺฌาเนน ฌาย, วิปสฺสนาภาวนาสหิตํ มคฺคภาวนํ ภาเวหิฯ **โคตมา**ติ ธมฺมภณฺฑาคาริกํ โคเตฺตน อาลปติฯ **มา จ ปมาโท**ติ อธิกุสเลสุ ธเมฺมสุ มา ปมาทํ อาปชฺชิฯ อิทานิ ยาทิโส เถรสฺส ปมาโท, ตํ ปฏิเกฺขปวเสน ทเสฺสโนฺต **‘‘กึ เต พิฬิพิฬิกา กริสฺสตี’’**ติ อาหฯ ตตฺถ **พิฬิพิฬิกา**ติ วิฬิวิฬิกิริยา, พิฬิพิฬีติ สทฺทปวตฺติ ยถา นิรตฺถกา, เอวํ พิฬิพิฬิกาสทิสา ชนปญฺญตฺติ **กึ เต กริสฺสติ** กีทิสํ อตฺถํ ตุยฺหํ สาเธติ, ตสฺมา ชนปญฺญตฺตึ ปหาย สทตฺถปสุโต โหหีติ โอวาทํ อทาสิฯ

ตํ สุตฺวา อเญฺญหิ วุตฺตวิสคนฺธวายนวจเนน สํเวคชาโต พหุเทว รตฺตึ จงฺกเมน วีตินาเมโนฺต วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา เสนาสนํ ปวิสิตฺวา มญฺจเก นิปนฺนมโตฺตว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ

วชฺชิปุตฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. อิสิทตฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา

ปญฺจกฺขนฺธา ปริญฺญาตาติ อายสฺมโต อิสิทตฺตเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ ปุญฺญํ อุปจิโนนฺโต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ ภควนฺตํ รถิยํ คจฺฉนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺ

นมานโส มธุรํ อาโมทผลํ อทาสิฯ โส เตน ปุญฺญกมฺเมน เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา อปราปรํ ปุญฺญานิ กตฺวา เทวมนุสฺเสสุ สํสรนฺโต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท อวนฺติรฏฺเฐ วฑฺฒคาเม อญฺญตรสฺส สตฺถวาหสฺส ปุตฺโต หุตฺวา นิพฺพตฺติ, **อิสิทตฺโต**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส วยปฺปตฺโต มจฺฉิกาสณฺเฑ จิตฺตสฺส คหปติโน อทิฏฺฐสหาโย หุตฺวา เตน พุทฺธคุเณ ลิขิตฺวา เปสิตสาสนํ ปฏิลภิตฺวา สาสเน สญฺชาตปฺปสาโท เถรสฺส มหากจฺจานสฺส สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ อารภิตฺวา นจิรสฺเสว ฉฬภิญฺโญ อโหสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๑.๘๐-๘๔) –

> ‘‘สุวณฺณวณฺณํ สมฺพุทฺธํ, อาหุตีนํ ปฏิคฺคหํ;
> รถิยํ ปฏิปชฺชนฺตํ, อาโมทมททิํ ผลํฯ
>
> ‘‘เอกนวุติโต กปฺเป, ยํ ผลํ อททิํ ตทา;
> ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, ผลทานสฺสิทํ ผลํฯ
>
> ‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

ฉฬภิญฺโญ ปน หุตฺวา ‘‘พุทฺธุปฏฺฐานํ คมิสฺสามี’’ติ เถรํ อาปุจฺฉิตฺวา อนุกฺกเมน มชฺฌิมเทสํ คนฺตฺวา สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ นิสิโนฺน , ‘‘กจฺจิ, ภิกฺขุ, ขมนียํ, กจฺจิ ยาปนีย’’นฺติอาทินา สตฺถารา กตปฏิสนฺถาโร ปฏิวจนมุเขน, ‘‘ภควา ตุมฺหากํ สาสนํ อุปคตกาลโต ปฏฺฐาย มยฺหํ สพฺพทุกฺขํ อปคตํ, สโพฺพ ปริสฺสโย วูปสโนฺต’’ติ ปเวทนวเสน อญฺญํ พฺยากโรโนฺต –

> ๑๒๐. ‘‘ปญฺจกฺขนฺธา ปริญฺญาตา, ติฏฺฐนฺติ ฉินฺนมูลกา;
> ทุกฺขกฺขโย อนุปฺปโตฺต, ปโตฺต เม อาสวกฺขโย’’ติฯ – คาถํ อภาสิ;

ตตฺถ **ปญฺจกฺขนฺธา ปริญฺญาตา**ติ ปญฺจปิ เม อุปาทานกฺขนฺธา วิปสฺสนาปญฺญาสหิตาย มคฺคปญฺญาย ‘‘อิทํ ทุกฺขํ, เอตฺตกํ ทุกฺขํ, น อิโต ภิโยฺย’’ติ สพฺพโส ปริจฺฉิชฺช ญาตา, น เตสุ กิญฺจิปิ ปริญฺญาตพฺพํ อตฺถีติ อธิปฺปาโยฯ **ติฏฺฐนฺติ ฉินฺนมูลกา**ติ สพฺพโส ปริญฺญาตตฺตา เอว เตสํ อวิชฺชาตณฺหาทิกสฺส มูลสฺส สมุจฺฉินฺนตฺตา อริยมคฺเคน ปหีนตฺตา ยาวจริมจิตฺตนิโรธา เต ติฏฺฐนฺติฯ **ทุกฺขกฺขโย อนุปฺปโตฺต**ติ ฉินฺนมูลกตฺตาเยว จ เนสํ วฏฺฏทุกฺขสฺส ขโย ปริกฺขโย อนุปฺปโตฺต, นิพฺพานํ อธิคตํฯ **ปโตฺต เม อาสวกฺขโย**ติ กามาสวาทีนํ สเพฺพสํ อาสวานํ ขยเนฺต อภิคนฺตพฺพตาย ‘‘อาสวกฺขโย’’ติ ลทฺธนามํ อรหตฺตํ ปตฺตํ ปฏิลทฺธนฺติ อโตฺถฯ เกจิ ปน อนฺติมายํ สมุสฺสโย’’ติ ปฐนฺติฯ นิพฺพานสฺส อธิคตตฺตาเยว อยํ มม สมุสฺสโย อตฺตภาโว อนฺติโม สพฺพปจฺฉิมโก, นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโวติ อโตฺถฯ ยํ ปน ตตฺถ ตตฺถ อวุตฺตํ, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา อุตฺตานํเยวาติฯ

อิสิทตฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ทวาทสมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิฏฺฐิตา จ ปรมตฺถทีปนิยํ เถรคาถาวณฺณนายํ

วีสาธิกสตเตฺถรคาถาปฏิมณฺฑิตสฺส เอกกนิปาตสฺส

อตฺถวณฺณนาฯ

๒. ทุกนิปาโต

๑. ปฐมวโคฺค

๑. อุตฺตรเตฺถรคาถาวณฺณนา

ทุกนิปาเต **นตฺถิ โกจิ ภโว นิโจฺจ**ติอาทิกา อายสฺมโต อุตฺตรเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ ปุญฺญํ อุปจินโนฺต สุเมธสฺส ภควโต กาเล วิชฺชาธโร หุตฺวา อากาเสน วิจรติฯ เตน จ สมเยน สตฺถา ตสฺส อนุคฺคณฺหนตฺถํ วนนฺตเร อญฺญตรสฺมิํ รุกฺขมูเล นิสีทิ ฉพฺพณฺณพุทฺธรํสิโย วิสฺสเชฺชโนฺตฯ โส อนฺตลิเกฺขน คจฺฉโนฺต ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนจิโตฺต อากาสโต โอรุยฺห สุวิสุเทฺธหิ วิปุเลหิ กณิการปุเปฺผหิ ภควนฺตํ ปูเชสิ, ปุปฺผานิ พุทฺธานุภาเวน สตฺถุ อุปริ ฉตฺตากาเรน อฏฺฐํสุ, โส เตน ภิโยฺยโสมตฺตาย ปสนฺนจิโตฺต หุตฺวา อปรภาเค กาลํ กตฺวา ตาวติํเส นิพฺพตฺติตฺวา อุฬารํ ทิพฺพสมฺปตฺติํ อนุภวโนฺต ยาวตายุกํ ตตฺถ ฐตฺวา ตโต จุโต เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท ราชคเห พฺราหฺมณมหาสาลปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ, **อุตฺตโร**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส วิญฺญุตํ ปโตฺต พฺราหฺมณวิชฺชาสุ นิปฺผตฺติํ คนฺตฺวา ชาติยา รูเปน วิชฺชาย วเยน สีลาจาเรน จ โลกสฺส สมฺภาวนีโย ชาโตฯ ตสฺส ตํ สมฺปตฺติํ ทิสฺวา วสฺสกาโร มคธมหาม โตฺต อตฺตโน ธีตรํ ทาตุกาโม หุตฺวา อตฺตโน อธิปฺปายํ ปเวเทสิฯ โส นิสฺสรณชฺฌาสยตาย ตํ ปฏิกฺขิปิตฺวา กาเลน กาลํ ธมฺมเสนาปติํ ปยิรุปาสโนฺต ตสฺส สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา วตฺตสมฺปโนฺน หุตฺวา เถรํ อุปฏฺฐหติฯ

เตน จ สมเยน เถรสฺส อญฺญตโร อาพาโธ อุปฺปโนฺน, ตสฺส เภสชฺชตฺถาย อุตฺตโร สามเณโร ปาโตว ปตฺตจีวรมาทาย วิหารโต นิกฺขโนฺต อนฺตรามเคฺค ตฬากสฺส ตีเร ปตฺตํ ฐเปตฺวา อุทกสมีปํ คนฺตฺวา มุขํ โธวติฯ อถ อญฺญตโร อุมฺมงฺคโจโร อารกฺขปุริเสหิ อนุพโทฺธ อคฺคทฺวาเรเนว นครโต นิกฺขมิตฺวา ปลายโนฺต อตฺตนา คหิตํ รตนภณฺฑิกํ สามเณรสฺส ปเตฺต ปกฺขิปิตฺวา ปลายิฯ สามเณโร ปตฺตสมีปํ อุปคโตฯ โจรํ อนุพนฺธนฺตา ราชปุริสา สามเณรสฺส ปเตฺต ภณฺฑิกํ ทิสฺวา, ''อยํ โจโร, อิมินา โจริยํ กต''นฺติ สามเณรํ ปจฺฉาพาหํ พนฺธิตฺวา วสฺสการสฺส พฺราหฺมณสฺส ทเสฺสสุํฯ วสฺสกาโร จ ตทา รโญฺญ วินิจฺฉเย นิยุโตฺต หุตฺวา เฉชฺชเภชฺชํ อนุสาสติฯ โส ''ปุเพฺพ มม วจนํ นาทิยิ, สุทฺธปาสณฺฑิเยสุ ปพฺพชี''ติ จ พทฺธาฆาตตฺตา กมฺมํ อโสเธตฺวาว ชีวนฺตเมว ตํ สูเล อุตฺตาเสสิฯ

อถสฺส ภควา ญาณปริปากํ โอโลเกตฺวา ตํ ฐานํ คนฺตฺวา วิปฺผุรนฺตหตฺถนขมณิมยูขสมฺภินฺนสิตาภตาย ปคฺฆรนฺตชาติหิงฺคุลกสุวณฺณรสธารํ วิย ชาลาคุณฺฐิตมุทุตลุนทีฆงฺคุลิหตฺถํ อุตฺตรสฺส สีเส ฐเปตฺวา, ''อุตฺตร, อิทํ เต ปุริมกมฺมสฺส ผลํ อุปฺปนฺนํ, ตตฺถ ตยา ปจฺจเวกฺขณพเลน อธิวาสนา กาตพฺพา''ติ วตฺวา อชฺฌาสยานุรูปํ ธมฺมํ เทเสสิฯ อุตฺตโร อมตาภิเสกสทิเสน สตฺถุ หตฺถสมฺผเสฺสน สญฺชาตปฺปสาทโสมนสฺสตาย อุฬารํ ปีติปาโมชฺชํ ปฏิลภิตฺวา ยถาปริจิตํ วิปสฺสนามคฺคํ สมารูโฬฺห ญาณสฺส ปริปากํ คตตฺตา สตฺถุ จ เทสนาวิลาเสน ตาวเทว มคฺคปฏิปาฏิยา สพฺพกิเลเส เขเปตฺวา ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๖.๕๕-๙๒) –

> ''สุเมโธ นาม สมฺพุโทฺธ, พาตฺติํสวรลกฺขโณ;
> วิเวกกาโม ภควา, หิมวนฺตมุปาคมิฯ

‘‘อโชฺฌคาเหตฺวา หิมวนฺตํ, อโคฺค การุณิโก มุนิ;
ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวาน, นิสีทิ ปริสุตฺตโมฯ

‘‘วิชฺชาธโร ตทา อาสิํ, อนฺตลิกฺขจโร อหํ;
ติสูลํ สุคตํ คยฺห, คจฺฉามิ อมฺพเร ตทาฯ

‘‘ปพฺพตเคฺค ยถา อคฺคิ, ปุณฺณมาเยว จนฺทิมา;
วนํ โอภาสเต พุโทฺธ, สาลราชาว ผุลฺลิโตฯ

‘‘วนคฺคา นิกฺขมิตฺวาน, พุทฺธรํสีภิธาวเร;
นฬคฺคิวณฺณสงฺกาสา, ทิสฺวา จิตฺตํ ปสาทยิํฯ

‘‘วิจินํ อทฺทสํ ปุปฺผํ, กณิการํ เทวคนฺธิกํ;
ตีณิ ปุปฺผานิ อาทาย, พุทฺธเสฏฺฐมปูชยิํฯ

‘‘พุทฺธสฺส อานุภาเวน, ตีณิ ปุปฺผานิ เม ตทา;
อุทฺธํวณฺฏา อโธปตฺตา, ฉายํ กุพฺพนฺติ สตฺถุโนฯ

‘‘เตน กเมฺมน สุกเตน, เจตนาปณิธีหิ จ;
ชหิตฺวา มานุสํ เทหํ, ตาวติํสมคจฺฉหํฯ

‘‘ตตฺถ เม สุกตํ พฺยมฺหํ, กณิการีติ ญายติ;
สฏฺฐิโยชนมุเพฺพธํ, ติํสโยชนวิตฺถตํฯ

‘‘สหสฺสกณฺฑํ สตเภณฺฑุ, ธชาลุ หริตามยํ;
สตสหสฺสนิยฺยูหา, พฺยเมฺห ปาตุภวิํสุ เมฯ

‘‘โสณฺณมยา มณิมยา, โลหิตงฺกมยาปิ จ;
ผลิกาปิ จ ปลฺลงฺกา, เยนิจฺฉกา ยทิจฺฉกาฯ

‘‘มหารหญฺจ สยนํ, ตูลิกา วิกตียุตํ;
อุทฺธโลมิญฺจ เอกนฺตํ, พิโมฺพหนสมายุตํฯ

‘‘ภวนา นิกฺขมิตฺวาน, จรโนฺต เทวจาริกํ;
ยถา อิจฺฉามิ คมนํ, เทวสงฺฆปุรกฺขโตฯ

‘‘ปุปฺผสฺส เหฏฺฐา ติฏฺฐามิ, อุปริจฺฉทนํ มม;
สมนฺตา โยชนสตํ, กณิกาเรหิ ฉาทิตํฯ

‘‘สฏฺฐิตูริยสหสฺสานิ, สายํ ปาตํ อุปฏฺฐหุํ;
ปริวาเรนฺติ มํ นิจฺจํ, รตฺตินฺทิวมตนฺทิตาฯ

‘‘ตตฺถ นเจฺจหิ คีเตหิ, ตาเฬหิ วาทิเตหิ จ;
รมามิ ขิฑฺฑา รติยา, โมทามิ กามกามหํฯ

‘‘ตตฺถ ภุตฺวา ปิวิตฺวา จ, โมทามิ ติทเส ตทา;
นารีคเณหิ สหิโต, โมทามิ พฺยมฺหมุตฺตเมฯ

‘‘สตานํ ปญฺจกฺขตฺตุญฺจ, เทวรชฺชมการยึ;
สตานํ ตีณิกฺขตฺตุญฺจ, จกฺกวตฺตี อโหสหํ;
ปเทสรชฺชํ วิปุลํ, คณนาโต อสงฺขิยํฯ

‘‘ภเว ภเว สํสรนฺต, มหาโภคํ ลภามหํ;
โภเค เม อูนตา นตฺถิ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘ทุเว ภเว สํสรามิ, เทวเตฺต อถ มานุเส;
อญฺญํ คตึ น ชานามิ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘ทุเว กุเล ปชายามิ, ขตฺติเย จาปิ พฺราหฺมเณ;
นีเจ กุเล น ชานามิ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘หตฺถิยานํ อสฺสยานํ, สิวิกํ สนฺทมานิกํ;
ลภามิ สพฺพเมเวตํ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘ทาสีคณํ ทาสคณํ, นาริโย สมลงฺกตา;
ลภามิ สพฺพเมเวตํ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘โกเสยฺยกมฺพลิยานิ , โขมกปฺปาสิกานิ จ;
ลภามิ สพฺพเมเวตํ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘นววตฺถํ นวผลํ, นวคฺครสโภชนํ;
ลภามิ สพฺพเมเวตํ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘อิมํ ขาท อิมํ ภุญฺช, อิมมฺหิ สยเน สย;
ลภามิ สพฺพเมเวตํ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘สพฺพตฺถ ปูชิโต โหมิ, ยโส อจฺจุคฺคโต มม;
มหาปกฺข สทา โหมิ, อเภชฺชปริโส สทา;

ญาตีนํ อุตฺตโม โหมิ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘สีตํ อุณฺหํ น ชานามิ, ปริฬาโห น วิชฺชติ;
อโถ เจตสิกํ ทุกฺขํ, หทเย เม น วิชฺชติฯ

‘‘สุวณฺณวโณฺณ หุตฺวาน, สํสรามิ ภวาภเว;
เววณฺณิยํ น ชานามิ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘เทวโลกา จวิตฺวาน, สุกฺกมูเลน โจทิโต;
สาวตฺถิยํ ปุเร ชาโต, มหาสาเล สุอฑฺฒเกฯ

‘‘ปญฺจ กามคุเณ หิตฺวา, ปพฺพชึ อนคาริยํ;
ชาติยา สตฺตวโสฺสหํ, อรหตฺตมปาปุณึฯ

‘‘อุปสมฺปาทยี พุโทฺธ, คุณมญฺญาย จกฺขุมา;
ตรุโณ ปูชนีโยหํ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘ทิพฺพจกฺขุ วิสุทฺธํ เม, สมาธิกุสโล อหํ;
อภิญฺญาปารมิปฺปโตฺต, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘ปฏิสมฺภิทา อนุปฺปโตฺต, อิทฺธิปาเทสุ โกวิโท;
ธเมฺมสุ ปารมิปฺปโตฺต, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘ตึสกปฺปสหสฺสมฺหิ, ยํ พุทฺธมภิปูชยึ;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

ฉพฺภิโญฺญ ปน หุตฺวา สูลโต อุฎฺฐหิตฺวา ปรานุทฺทยาย อากาเส ฐตฺวา ปาฏิหาริยํ ทเสฺสสิฯ มหาชโน อจฺฉริยพฺภุตจิตฺตชาโต อโหสิฯ ตาวเทวสฺส วโณ สํรุฬฺหิ, โส ภิกฺขูหิ, ‘‘อาวุโส, ตาทิสํ ทุกฺขํ อนุภวโนฺต กถํ ตฺวํ วิปสฺสนํ อนุยุญฺชิตุํ อสกฺขี’’ติ ปุโฎฺฐ, ‘‘ปเคว เม, อาวุโส, สํสาเร อาทีนโว, สงฺขารานญฺจ สภาโว สุทิโฎฺฐ, เอวาหํ ตาทิสํ ทุกฺขํ อนุภวโนฺตปิ อสกฺขึ วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา วิเสสํ อธิคนฺตุ’’นฺติ ทเสฺสโนฺต –

๑๒๑. ‘‘นตฺถิ โกจิ ภโว นิโจฺจ, สงฺขารา วาปิ สสฺสตา;
อุปฺปชฺชนฺติ จ เต ขนฺธา, จวนฺติ อปราปรํฯ

๑๒๒. ‘‘เอตมาทีนวํ ญตฺวา, ภเวนมฺหิ อนตฺถิโก;
นิสฺสโฎ สพฺพกาเมหิ, ปโตฺต เม อาสวกฺขโย’’ติฯ –

อิมํ คาถาทฺวยํ อภาสิฯ

ตตฺถ **นตฺถิ โกจิ ภโว นิโจฺจ**ติ กมฺมภโว อุปปตฺติภโว กามภโว รูปภโว อรูปภโว สญฺญีภโว อสญฺญีภโว เนวสญฺญีนาสญฺญีภโว เอกโวการภโว จตุโวการภโว ปญฺจโวการภโวติ เอวํ เภโท, ตตฺถาปิ หีโน มชฺฌิโม อุกฺกโฎฺฐ ทีฆายุโก สุขพหุโล โวมิสฺสสุขทุโกฺขติ เอวํวิภาโค โยโกจิ นิโจฺจ ธุโว ถิโร อปโลกิยธโมฺม นตฺถิ ตํ ตํ การณํ ปฏิจฺจ สมุปฺปนฺนตฺตาฯ ยสฺมา จ เอต เทวํ, ตสฺมา **สงฺขารา วาปิ สสฺสตา** นตฺถีติ โยชนาฯ ปจฺจเยหิ สงฺขตตฺตา ‘‘สงฺขารา’’ติ ลทฺธนาเม หิ ปญฺจกฺขเนฺธ อุปาทาย ภวสมญฺญาย สงฺขาราว หุตฺวา สมฺภูตา ชรามรเณน จ วิปริณมนฺตีติ อสสฺสตา วิปริณามธมฺมาฯ ตถา หิ เต ‘‘สงฺขารา’’ติ วุจฺจนฺติฯ เตนาห **อุปฺปชฺชนฺติ จ เต ขนฺธา, จวนฺติ อปราปร**นฺติฯ เต ภวปริยาเยน สงฺขารปริยาเยน จ วุตฺตา ปญฺจกฺขนฺธา ยถาปจฺจยํ อปราปรํ อุปฺปชฺชนฺติ, อุปฺปนฺนา จ ชราย ปริปีฬิตา หุตฺวา จวนฺติ ปริภิชฺชนฺตีติ อโตฺถฯ เอเตน ‘‘ภโว, สงฺขารา’’ติ จ ลทฺธโวหารา ปญฺจกฺขนฺธา อุทยพฺพยสภาวาติ ทเสฺสติฯ ยสฺมา ติลกฺขณํ อาโรเปตฺวา สงฺขาเร สมฺมสนฺตสฺส ตโยปิ ภวา อาทิตฺตํ วิย สงฺขเต **อาทีนวํ** โทสํ ปเคว วิปสฺสนาปญฺญาย ชานิตฺวา อนิจฺจลกฺขเณหิ ทิฏฺฐา สงฺขารา ทุกฺขานตฺตา วิภูตตรา อุปฎฺฐหนฺติ, เตนาห ภควา – ‘‘ยทนิจฺจํ ตํ ทุกฺขํ, ยํ ทุกฺขํ ตทนตฺตา’’ติ (สํ. นิ. ๓.๑๕)ฯ

ยสฺมา ติลกฺขณํ อาโรเปตฺวา สงฺขาเร สมฺมสนฺตสฺส ตโยปิ ภวา อาทิตฺตํ วิย อคารํ สปฺปฏิภยา อุปฏฺฐหนฺติ, ตสฺมา อาห **“ภเวนมฺหิ อนตฺถิโก”**ติฯ เอวํ ปน สพฺพโส ภเวหิ วินิวตฺติยมานสฺส กาเมสุ อเปกฺขาย เลโสปิ น สมฺภวติเยว, เตนาห **“นิสฺสโฏ สพฺพกาเมหี”**ติ, อมฺหีติ โยชนาฯ มานุเสหิ วิย ทิเพฺพหิปิ กาเมหิ นิวตฺติตจิโตฺตสฺมีติ อโตฺถฯ **ปโตฺต เม อาสวกฺขโย**ติ ยสฺมา เอวํ สุปริมชฺชิตสงฺขาโร ภเวสุ สุปริทิฏฺฐาทีนโว กาเมสุ จ อนาสตฺตมานโส ตสฺมา สูลมตฺถเก นิสิเนฺนนาปิ เม มยา ปโตฺต อธิคโต อาสวกฺขโย นิพฺพานํ อรหตฺตญฺจาติฯ อเญฺญหิ จ สพฺรหฺมจารีหิ อปฺปตฺตมานเสหิ ตทธิคมาย อุสฺสาโห กรณีโยติ ภิกฺขูนํ โอวาทมทาสิฯ

อุตฺตรเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ปิโณฺฑลภารทฺวาชเตฺถรคาถาวณฺณนา

นยิทํ อนเยนาติอาทิกา อายสฺมโต ปิโณฺฑลภารทฺวาชเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยํ กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล สีหโยนิยํ นิพฺพตฺติตฺวา ปพฺพตคุหายํ วิหรติฯ ภควา ตสฺส อนุคฺคหํ กาตุํ โคจราย ปกฺกนฺตกาเล สยนคุหํ ปวิสิตฺวา นิโรธํ สมาปชฺชิตฺวา นิสีทิฯ สีโห โคจรํ คเหตฺวา นิวโตฺต คุหาทฺวาเร ภควนฺตํ ทิสฺวา หฏฺฐตุโฏฺฐ ชลชถลชปุเปฺผหิ ปูชํ กตฺวา จิตฺตํ ปสาเทโนฺต ภควโต อารกฺขตฺถาย อรเญฺญ วาฬมิเค อปเนตุํ ตีสุ เวลาสุ สีหนาทํ นทโนฺต พุทฺธคตาย สติยา อฏฺฐาสิฯ ยถา ปฐมทิวสํ, เอวํ สตฺตาหํ ปูเชสิฯ ภควา สตฺตาหจฺจเยน นิโรธา วุฏฺฐหิตฺวา ‘‘วตฺติสฺสติ อิมสฺส เอตฺตโก อุปนิสฺสโย’’ติ ตสฺส ปสฺสนฺตเสฺสว อากาสํ ปกฺขนฺทิตฺวา วิหารเมว คโตฯ สีโห ปาลิเลยฺยกหตฺถี วิย พุทฺธวิโยคทุกฺขํ อธิวาเสตุํ อสโกฺกโนฺต กาลํ กตฺวา หํสวตีนคเร มหาโภคกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วยปฺปโตฺต นครวาสีหิ สทฺธิํ วิหารํ คโต ธมฺมเทสนํ สุตฺวา สตฺตาหํ มหาทานํ ปวเตฺตตฺวา ยาวชีวํ ปุญฺญานิ กตฺวา อปราปรํ เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อมฺหากํ ภควโต กาเล โกสมฺพิยํ รโญฺญ อุเตนสฺส ปุโรหิตปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ **ภารทฺวาโช** นาม นาเมนฯ โส วยปฺปโตฺต ตโย เวเท อุคฺคเหตฺวา ปญฺจ มาณวกสตานิ มเนฺต วาเจโนฺต มหคฺฆสภาเวน อนนุรูปาจารตฺตา เตหิ ปริจฺจชฺชโนฺต ราชคหํ คนฺตฺวา ภควโต ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ ลาภสกฺการํ ทิสฺวา สาสเน ปพฺพชิตฺวา โภชเน อมตฺตญฺญู หุตฺวา วิจรโนฺต สตฺถารา อุปาเยน มตฺตญฺญุตาย ปติฏฺฐาปิโต วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา นจิรเสฺสว ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๐.๑๐๔-๑๐๙) –

‘‘มิคลุโทฺท ปุเร อาสิํ, วิปิเน วิจรํ ตทา;
อทฺทสํ วิรชํ พุทฺธํ, สพฺพธมฺมาน ปารคุํฯ

‘‘ปิยาลผลมาทาย, พุทฺธเสฏฺฐสฺสทาสหํ;
ปุญฺญเกฺขตฺตสฺส วีรสฺส, ปสโนฺน เสหิ ปาณิภิฯ

‘‘เอกตฺติํเส อิโต กเปฺป, ยํ ผลํ อททิํ ตทา;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, ผลทานสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

ฉฬภิโญฺญ ปน หุตฺวา ‘‘ภควโต สมฺมุขา ยํ สาวเกหิ ปตฺตพฺพํ, ตํ มยา ปตฺต’’นฺติ, ภิกฺขุสเงฺฆ จ ‘‘ยสฺส มเคฺค วา ผเล วา กงฺขา อตฺถิ, โส มํ ปุจฺฉตู’’ติ สีหนาทํ นทิฯ เตน ตํ ภควา, ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ สีหนาทิกานํ ยทิทํ ปิโณฺฑลภารทฺวาโช’’ติ

(อ. นิ. ๑.๑๘๘, ๑๙๕) เอตทเคฺค ฐเปสิฯ โส เอกทิวสํ อตฺตโน สนฺติกํ อุปคตํ คิหิกาเล สหายภูตํ มจฺฉรึ มิจฺฉาทิฏฺฐิพฺราหฺมณํ อนุกมฺปมาโน ตสฺส ทานกถํ กเถตฺวา เตน จ ‘‘อยํ มม ธนํ วินาเสตุกาโม’’ติ ภกุฏึ กตฺวาปิ ‘‘ตุยฺหํ เอกภตฺตํ เทมี’’ติ วุตฺเต, ‘‘ตํ สงฺฆสฺส เทหิ มา มยฺห’’นฺติ สงฺฆสฺส ปริณาเมสิฯ ปุน พฺราหฺมเณน ‘‘อยํ มํ พหูนํ ทาเปตุกาโม’’ติ อปฺปจฺจเย ปกาสิเต ทุติยทิวสํ ธมฺมเสนาปตินา สงฺฆคตาย ทกฺขิณาย มหปฺผลภาวปฺปกาสเนน ตํ ปสาเทตฺวา, ‘‘อยํ พฺราหฺมโณ ‘อาหารเคเธน มํ ทาเน นิโยเชสี’ติ มญฺญติ, อาหารสฺส ปน มยา สพฺพโส ปริญฺญาตภาวํ น ชานาติ, หนฺท นํ ชานาเปมี’’ติ –

๑๒๓. ‘‘นยิทํ อนเยน ชีวิตํ, นาหาโร หทยสฺส สนฺติโก;
อาหารฏฺฐิติโก สมุสฺสโย, อิติ ทิสฺวาน จรามิ เอสนํฯ

๑๒๔. ‘‘ปโงฺกติ หิ นํ อเวทยุํ, ยายํ วนฺทนปูชนา กุเลสุ;
สุขุมํ สลฺลํ ทุรุพฺพหํ, สกฺกาโร กาปุริเสน ทุชฺชโห’’ติฯ –

คาถาทฺวยํ อภาสิฯ

ตตฺถ **นยิทํ อนเยน ชีวิต**นฺติ อิทํ มม ชีวิตํ อนเยน อญาเยน เวฬุทานปุปฺผทานาทิอเนสนาย น โหติ ชีวิตนิกนฺติยา อภาวโตฯ **นาหาโร หทยสฺส สนฺติโก**ติ อาหาโร จ อาหริยมาโน มคฺคผลญาณํ วิย หทยสฺส จิตฺตสฺส สนฺติกโร น โหติ, เกวลํ ปน สชฺฌุกํ ขุทาปฏิฆาตมตฺตํ กโรตีติ อธิปฺปาโยฯ อถ วา **นาหาโร หทยสฺส สนฺติโก**ติ อาหาโร รสตณฺหาวตฺถุ เม หทยสฺส สนฺติโก อาสโตฺต น โหติ รสตณฺหาย เอว อภาวโตฯ ‘‘สนฺติเก’’ติปิ ปฐนฺติฯ โย หิ อาหารคิโทฺธ ลาภสกฺการปฺปสุโต วิจรติ, ตสฺส อาหาโร หทยสฺส สนฺติเก นาม อภิณฺหํ มนสิกาตพฺพโตฯ โย ปน ปริญฺญาตาหาโร, โส ตตฺถ ปหีนจฺฉนฺทราโค, น ตสฺสาหาโร หทยสฺส สนฺติเก นาม – ‘‘กถํ นุ โข ลเภยฺย’’นฺติอาทิมนสิกรณเสฺสว อภาวโตฯ ยทิ หิ ชีวิตนิกนฺติ อาหารรสตณฺหา จ นตฺถิ, อถ กสฺมา ปิณฺฑาย จรสีติ อนุโยคํ มนสิ กตฺวา อาห **‘‘อาหารฏฺฐิติโก สมุสฺสโย, อิติ ทิสฺวาน จรามิ เอสน’’**นฺติฯ อาหาโร โภชนํ ฐิติ ฐานํ ปจฺจโย เอตสฺสาติ อาหารฏฺฐิติโกฯ ‘‘อาหารปฏิพทฺธวุตฺติโก สมุสฺสโย กาโย’’อิติ ทิสฺวาน เอวํ ญตฺวา อิมมตฺถํ พุทฺธิยํ ฐเปตฺวา จรามิ เอสนํ, ภิกฺขาปริเยสนํ กโรมีติ อโตฺถฯ

ปจฺจยนิมิตฺตํ กุลานิ อุปสงฺกมโนฺต ตตฺถ วนฺทนปูชนาหิ ลาภสกฺกาเรหิ จ พชฺฌตีติ เอวํ มาทิเสสุ น จิเนฺตตพฺพนฺติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ปโงฺก’’**ติคาถํ อภาสิฯ ตสฺสโตฺถ – **ยา อยํ** ปจฺจยนิมิตฺตํ อุปคตานํ ปพฺพชิตานํ **กุเลสุ** เคหวาสีสุ ปวตฺติสฺสติ คุณสมฺภาวนา **ปูชนา** จ, ยสฺมา ตํ อภาวิตตฺตานํ โอสีทาปนเฏฺฐน มลีนภาวกรเณน จ **ปโงฺก** กทฺทโมติ พุทฺธาทโย **อเวทยุํ** อพฺภญฺญาสุํ ปเวเทสุํ วา, ตสฺมา สา สปฺปุริสานํ พนฺธาย น โหติ สกฺการาสาย ปเคว ปหีนตฺตาฯ อสปฺปุริสสฺส ปน สกฺการาสา ทุวิเญฺญยฺยสภาวตาย ปีฬาชนนโต อโนฺต ตุทนโต อุทฺธริตุํ อสกฺกุเณยฺยโต จ **สุขุมํ สลฺลํ ทุรุพฺพหํ**ฯ ตโต เอว เตน **สกฺกาโร กาปุริเสน ทุชฺชโห** ทุรุพฺพเหโยฺย ตสฺส ปหานปฏิปตฺติยา อปฺปฏิปชฺชนโต, สกฺการาสาปหาเนน ปหีโน โหตีติฯ ตํ สุตฺวา พฺราหฺมโณ เถเร อภิปฺปสโนฺน อโหสิฯ

ปิโณฺฑลภารทฺวาชเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. วลฺลิยเตฺถรคาถาวณฺณนา

มกฺกโฏ ปญฺจทฺวารายนฺติอาทิกา อายสฺมโต วลฺลิยเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต อิโต เอกตึเส กเปฺป กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ เกนจิเทว กรณีเยน อรญฺญํ คโต ตตฺถ นารทํ นาม ปเจฺจกสมฺพุทฺธํ รุกฺขมูเล วสนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส นเฬหิ สาลํ กตฺวา ติเณหิ ฉาเทตฺวา อทาสิฯ จงฺกมนฏฺฐานญฺจสฺส โสเธตฺวา วาลุกา โอกิริตฺวา อทาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ พฺราหฺมณมหาสาลสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ, **วลฺลิโย**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส วยปฺปโตฺต โยพฺพนมนุปฺปโตฺต อินฺทฺริยวสิโก หุตฺวา วิจรโนฺต กลฺยาณมิตฺตสํสเคฺคน ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๐.๙๓-๑๐๓) –

> ‘‘หิมวนฺตสฺสาวิทูเร, หาริโต นาม ปพฺพโต;
> สยมฺภู นารโท นาม, รุกฺขมูเล วสี ตทาฯ
>
> ‘‘นฬาคารํ กริตฺวาน, ติเณน ฉาทยึ อหํ;
> จงฺกมํ โสธยิตฺวาน, สยมฺภุสฺส อทาสหํฯ
>
> ‘‘เตน กเมฺมน สุกเตน, เจตนาปณิธีหิ จ;
> ชหิตฺวา มานุสํ เทหํ, ตาวตึสมคจฺฉหํฯ
>
> ‘‘ตตฺถ เม สุกตํ พฺยมฺหํ, นฬกุฏิกนิมฺมิตํ;
> สฏฺฐิโยชนมุเพฺพธํ, ตึสโยชนวิตฺถตํฯ
>
> ‘‘จตุทฺทเสสุ กเปฺปสุ, เทวโลเก รมึ อหํ;
> เอกสตฺตติกฺขตฺตุญฺจ, เทวรชฺชมการยึฯ
>
> ‘‘จตฺตึสติกฺขตฺตุญฺจ, จกฺกวตฺตี อโหสหํ;
> ปเทสรชฺชํ วิปุลํ, คณนาโต อสงฺขิยํฯ
>
> ‘‘ธมฺมปาสาทมารุยฺห, สพฺพาการวรูปมํ;
> ยทิจฺฉกาหํ วิหเร, สกฺยปุตฺตสฺส สาสเนฯ
>
> ‘‘เอกตึเส อิโต กเปฺป, ยํ กมฺมมกริํ ตทา;
> ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, นฬกุฏิยิทํ ผลํฯ
>
> ‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา ปุถุชฺชนกาเล อตฺตโน จิตฺตสฺส รูปาทิอารมฺมเณสุ ยถากามปฺปวตฺติยา, อิทานิ อริยมเคฺคน นิคฺคหิตภาวสฺส จ วิภาวเนน อญฺญํ พฺยากโรโนฺต –

> **๑๒๕**.‘‘มกฺกโฏ ปญฺจทฺวารายํ, กุฏิกายํ ปสกฺกิย;
> ทฺวาเรน อนุปริเยติ, ฆฏฺฏยโนฺต มุหุํ มุหุํฯ
>
> **๑๒๖**.‘‘ติฏฺฐ มกฺกฏ มา ธาวิ, น หิ เต ตํ ยถา ปุเร;
> นิคฺคหีโตสิ ปญฺญาย, เนว ทูรํ คมิสฺสสี’’ติฯ – คาถาทฺวยํ อภาสิ;

ตตฺถ **ฆฏฺฏยนฺต**ติ อตฺตโน โลลภาเวน รุกฺขสฺส อญฺญํ สาขํ มุญฺจิตฺวา อญฺญสฺส คหเณน อเนกวารํ ตตฺถ รุกฺขํ จาเลนฺต ผลูปโภคมกฺกโฏ วิย เตน เตน จกฺขาทิทฺวาเรน รูปาทิอารมฺมเณสุ อญฺญํ มุญฺจิตฺวา อญฺญํ คณฺหนฺต จิตฺตสนฺตานสฺส สมาทานวเสน นิจฺจลํ ฐาตุํ อปฺปทาเนน อภิกฺขณํ ฆฏฺฏยนฺต จาเลนฺต ตสฺมึเยว รูปาทิอารมฺมเณ อนุปริวตฺตติ ยถากามํ วิจรติฯ วตฺตมานสมีปตาย เจตฺถ วตฺตมานวจนํฯ เอวํ อนุปริยนฺต จ **ติฏฺฐ, มกฺกฏ, มา ธาวิ** ตฺวํ, จิตฺตมกฺกฏ, อิทานิ ติฏฺฐ มา ธาวิ, อิโต ปฏฺฐาย เต ธาวิตุํ น สกฺกา, ตสฺมา **น หิ เต ตํ ยถา ปูเร** ยสฺมา ตํ อตฺตภาวเคหํ ปุเพฺพ วิย น เต เสวิตํ ปิหิตทฺวารภาวโต, กิญฺจ **นิคฺคหีโตสิ ปญฺญาย** สยญฺจ อิทานิ มคฺคปญฺญาย กิเลสาภิสงฺขารสงฺขาตานํ ปาทานํ เฉทเนน อจฺจนฺติกํ นิคฺคหํ ปโตฺตสิ, ตสฺมา **เนว ทูรํ คมิสฺสสิ** อิโต อตฺตภาวโต ทูรํ ทุติยาทิอตฺตภาวํ เนว คมิสฺสสิ ยาวจริมกจิตฺตํ เอว เต คมนนฺติ ทเสฺสติฯ ‘‘เนโต ทูร’’นฺติปิ ปาโฐ, โส เอวโตฺถฯ

วลฺลิยเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. คงฺคาตีริยเตฺถรคาถาวณฺณนา

ติณฺณํ เม ตาลปตฺตานนฺติอาทิกา อายสฺมโต คงฺคาตีริยเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยํ กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต สาสเน อภิปฺปสโนฺน หุตฺวา ภิกฺขุสงฺฆสฺส ปานียมทาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา อปราปรํ ปุญฺญานิ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ อญฺญตรสฺส คหปติสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ, ‘‘ทโตฺต’’ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส วยปฺปโตฺต ฆราวาสํ วสโนฺต อคมนียฏฺฐานภาวํ อชานิตฺวา วีติกฺกมํ กตฺวา ปุน อคมนียฏฺฐานภาวํ ญตฺวา สํเวคชาโต ปพฺพชิตฺวา ตํ กมฺมํ ชิคุจฺฉิตฺวา ลูขปฏิปตฺตึ อนุติฏฺฐโนฺต ปํสุกูลจีวรํ ฉวสิตฺตสทิสํ มตฺติกาปตฺตญฺจ คเหตฺวา คงฺคาตีเร ตีหิ ตาลปเตฺตหิ กุฏิกํ กตฺวา วิหาสิ, เตเนวสฺส **คงฺคาตีริโย**ติ สมญฺญา อโหสิฯ โส ‘‘อรหตฺตํ อปฺปตฺวา น เกนจิ สลฺลปิสฺสามี’’ติ จิตฺตํ อธิฏฺฐาย ปฐมํ สํวจฺฉรํ ตุณฺหีภูโต วจีเภทํ อกโรโนฺตว วิหาสิฯ ทุติเย สํวจฺฉเร โคจรคาเม อญฺญตราย อิตฺถิยา ‘‘มูโค นุ โข โน’’ติ วีมํสิตุกามาย ปเตฺต ขีรํ อาสิญฺจนฺติยา หตฺถวิหาเร กเตปิ โอกิริเต, ‘‘อลํ, ภคินี’’ติ วาจํ นิจฺฉริฯ ตติเย ปน สํวจฺฉเร อนฺตรวเสฺสว ฆฏยโนฺต วายมโนฺต อรหตฺตํ ปาปุณิ, เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๐.๕๑-๕๖) –

> ‘‘ปทุมุตฺตรพุทฺธสฺส , ภิกฺขุสเงฺฆ อนุตฺตเร;
> ปสนฺนจิโตฺต สุมโน, ปานีฆฏมปูรยิํฯ
>
> ‘‘ปพฺพตเคฺค ทุมเคฺค วา, อากาเส วาถ ภูมิยํ;
> ยทา ปานียมิจฺฉามิ, ขิปฺปํ นิพฺพตฺตเต มมฯ
>
> ‘‘สตสหสฺสิโต กเปฺป, ยํ ทานมททิํ ตทา;
> ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, ทกทานสฺสิทํ ผลํฯ
>
> ‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหา ปน หุตฺวา อตฺตโน ปุพฺพภาคปฏิปตฺติยา วิภาวนมุเขน อญฺญํ พฺยากโรโนฺต –

> ๑๒๗. ‘‘ติณฺณํ เม ตาลปตฺตานํ, คงฺคาตีเร กุฏี กตา;
> ฉวสิโตฺตว เม ปโตฺต, ปํสุกูลญฺจ จีวรํฯ

๑๒๘.ทฺวินฺนํ อนุตฺตรวสฺสานํ, เอกา วาจา เม ภาสิตา;
ตติเย อนุตฺตรวสฺสมฺหิ, ตโมขนฺโธ ปทาลิโต''ติฯ – คาถาทฺวยํ อภาสิ;

ตตฺถ **ติณฺณํ เม ตาลปตฺตานํ, คงฺคาตีเร กุฏี กตา**ติ ตาลรุกฺขโต ปหิเตหิ ตีหิ ตาล ปเณฺณหิ มยฺหํ วสฺสนปริหรณตฺถํ คงฺคาย นทิยา ตีเร กุฏิกา กตาฯ เตน อตฺตโน เสนาสนส โนฺตสํ ทเสฺสติฯ วุตฺตญฺหิ ธมฺมเสนาปตินา –

''ปลฺลงฺเกน นิสินฺนสฺส, ชณฺณุเก นาภิวสฺสติ;
อลํ ผาสุวิหาราย, ปหิตตฺตสฺส ภิกฺขุโน''ติฯ (เถรคา. ๙๘๕; มิ. ป. ๖.๑.๑);

''ตาลปตฺตีน''นฺติปิ ปาโฐ, โส เอวโตฺถฯ **ฉวสิโตฺตว เม ปโตฺต**ติ มยฺหํ ปโตฺต ฉวสิตฺ ตสทิโส, มตานํ ขีรเสจนกุณฺฑสทิโสติ อโตฺถ ฯ **ปํสุกูลญฺจ จีวร**นฺติ จีวรญฺจ เม อนฺตรมคฺคสุ สานาทีสุ ฉฑฺฑิตนนฺตเกหิ กตํ ปํสุกูลํฯ ปททฺวเยน ปริกฺขารสโนฺตสํ ทเสฺสติฯ

ทฺวินฺนํ อนุตฺตรวสฺสานนฺติ ทฺวีสุ อนุตฺตรวเสฺสสุ ปพฺพชิตโต อรหตฺตมปฺปตฺตสํวจฺฉเรสุฯ **เอกา วาจา เม ภาสิตา**ติ เอกา, ''อลํ, ภคินี''ติ ขีรปฏิเกฺขปวาจา เอว มยา วุตฺตา, อโญฺญ ตตฺถ วจีเภโท นาโหสิฯ เตน อุกฺกํสคตํ กายวจีสํยมํ ทเสฺสติฯ **ตติเย อนุตฺตรวสฺสมฺหี**ติ ตติย สฺส สํวจฺฉรสฺส อพฺภนฺตเร, ตสฺมิํ อปริปุเณฺณเยวฯ **ตโมขโนฺธ ปทาลิโต**ติ อคฺคมเคฺคน ตโมข โนฺธ ภิโนฺน, อวิชฺชานุสโย สมุจฺฉิโนฺนติ อโตฺถฯ เตน ตเทกฏฺฐตาย สพฺพกิเลสานํ อนวเสสปฺ ปหานํ วทติฯ

คงฺคาตีริยเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. อชินเตฺถรคาถาวณฺณนา

อปิ เจ โหติ เตวิโชฺชติอาทิกา อายสฺมโต อชินเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุ ริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต พุทฺธสุเญฺญ โลเก กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เกนจิเทว กรณีเยน อรญฺญํ คโต ตตฺถ สุจินฺติตํ นาม ปเจฺจกสมฺ พุทฺธํ อาพาเธน ปีฬิตํ นิสินฺนํ ทิสฺวา อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา เภสชฺชตฺถาย ปสนฺนมานโส ฆ ตมณฺฑํ อทาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา อปราปรํ ปุญฺญานิ กตฺวา สุคตี สุเยว สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ อญฺญตรสฺส ทลิทฺทพฺราหฺมณสฺส เคเห ปฏิ สนฺธิํ คณฺหิฯ ตํ วิชายนกาเล อชินจเมฺมน สมฺปฏิจฺฉิํสุฯ เตนสฺส **อชิโน**เตฺวว นามํ อกํสุฯ โส โภคสํวตฺตนิยสฺส กมฺมสฺส อกตตฺตา ทลิทฺทกุเล นิพฺพโตฺต วยปฺปโตฺตปิ อปฺปนฺนปานโภชโน หุตฺวา วิจรโนฺต เชตวนปฏิคฺคหเณ พุทฺธานุภาวํ ทิสฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรโนฺต นจิรเสฺสว ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๔๓.๗๘-๘๗) –

''สุจินฺติตํ ภควนฺตํ, โลกเชฏฺฐํ นราสภํ;
อุปวิฏฺฐํ มหารญฺญํ, วาตาพาเธน ปีฬิตํฯ

''ทิสฺวา จิตฺตํ ปสาเทตฺวา, ฆตมณฺฑมุปานยิํ;
กตตฺตา อาจิตตฺตา จ, คงฺคา ภาคีรถี อยํฯ

''มหาสมุทฺทา จตฺตาโร, ฆตํ สมฺปชฺชเร มม;

อยญฺจ ปถวี โฆรา, อปฺปมาณา อสงฺขิยาฯ

‘‘มม สงฺกปฺปมญฺญาย, ภวเต มธุสกฺกรา;
จาตุทฺทีปา อิเม รุกฺขา, ปาทปา ธรณีรุหาฯ

‘‘มม สงฺกปฺปมญฺญาย, กปฺปรุกฺขา ภวนฺติ เต;
ปญฺญาสกฺขตฺตุํ เทวินฺท, เทวรชฺชมการยิํฯ

‘‘เอกปญฺญาสกฺขตฺตุญฺจ, จกฺกวตฺตี อโหสหํ;
ปเทสรชฺชํ วิปุลํ, คณนาโต อสงฺขิยํฯ

‘‘จตุนฺนวุติโต กเปฺป, ยํ ทานมททิํ ตทา;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, ฆตมณฺฑสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวาปิ ปุริมกมฺมนิสฺสนฺเทน อปฺปลาภี อปฺปญฺญาโตว อโหสิฯ อุเทฺทสภตฺตสลากภตฺตานิปิ ลามกาเนว ปาปุณนฺติฯ กมฺมผเลเนว จ นํ ปุถุชฺชนา ภิกฺขู สามเณรา จ ‘‘อปฺปญฺญาโต’’ติ อวมญฺญนฺติฯ เถโร เต ภิกฺขู สํเวเชนฺโต –

๑๒๙.‘‘อปิ เจ โหติ เตวิโชฺช, มจฺจุหายี อนาสโว;
อปฺปญฺญาโตติ นํ พาลา, อวชานนฺติ อชานตาฯ

๑๓๐.‘‘โย จ โข อนฺนปานสฺส, ลาภี โหตีธ ปุคฺคโล;
ปาปธมฺโมปิ เจ โหติ, โส เนสํ โหติ สกฺกโต’’ติฯ –

คาถาทฺวยํ อภาสิฯ

ตตฺถ **อปี**ติ สมฺภาวเน นิปาโตฯ **เจ**ติ ปริกปฺปเนฯ **โหตี**ติ ภวติฯ ติโสฺส วิชฺชา เอตสฺสาติ **เตวิโชฺช**ฯ มจฺจุํ ปชหตีติ **มจฺจุหายี**ฯ กามาสวาทีนํ อภาเวน **อนาสโว**ฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ทิพฺพจกฺขุญาณํ ปุเพฺพนิวาสญาณํ อาสวกฺขยญาณนฺติ อิมาสํ ติสฺสนฺนํ วิชฺชานํ อธิคตตฺตา **เตวิโชฺช** ตโต เอว สพฺพโส กามาสวาทีนํ ปริกฺขีณตฺตา **อนาสโว** อายติํ ปุนพฺภวสฺส อคฺคหณโต มรณาภาเวน **มจฺจุหายี** ยทิปิ โหติ, เอวํ สเนฺตปิ **อปฺปญฺญาโตติ นํ พาลา อวชานนฺติ** ยสฺสตฺถาย กุลปุตฺตา สมฺมเทว อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชนฺติ, ตํ สทตฺถํ อนุปาปุณิตฺวา ฐิตมฺปิ นํ อุตฺตมํ ปุริสํ ‘‘ธุตวาโท พหุสฺสุโต ธมฺมกถิโก’’ติ อุปฺปนฺนลาภสฺส อภาวโต ‘‘น ปญฺญาโต น ปากโฏ’’ติ พาลา ทุเมฺมธปุคฺคลา อวชานนฺติ, กสฺมา? **อชานตา** อชานนการณา คุณานํ อชานนเมว ตตฺถ การณนฺติ ทเสฺสติฯ

ยถา จ คุณานํ อชานนโต พาลา ลาภครุตาย สมฺภาวนียมฺปิ อวชานนฺติ, เอวํ คุณานํ อชานนโต ลาภครุตาย เอวํ อวชานิตพฺพมฺปิ สมฺภาเวนฺตีติ ทเสฺสโนฺต ทุติยํ คาถํ อาหฯ ตตฺถ **โย**ติ อนิยมวจนํฯ **จ**-สโทฺท พฺยติเรเก, เตน ยถาวุตฺตปุคฺคลโต อิมสฺส ปุคฺคลสฺส วุจฺจมานํเยว วิเสสํ ชเนติฯ **โข**ติ อวธารเณฯ **อนฺนปานสฺสา**ติ นิทสฺสนมตฺตํฯ **ลาภี**ติ ลาภวาฯ **อิธา**ติ อิมสฺมิํ โลเกฯ ชรามรเณหิ ตสฺส ตสฺส สตฺตาวาสสฺส ปูรณโต คลนโต จ **ปุคฺคโลฯ ปาปธมฺม**ติ ลามกธมฺมฯ อยเญฺหตฺถ อโตฺถ – โย ปน ปุคฺคโล จีวราทิปจฺจยมตฺตเสฺสว ลาภี โหติ, น

ฌานาทีนํ, โส ปาปิจฺฉตาย ทุสฺสีลภาเวน หีนธมฺมปิ สมาโน อิธ อิมสฺมึ โลเก พาลานํ ลาภ ครุตาย สกฺกโต ครุกโต โหตีติฯ

อชินเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. เมฬชินเตฺถรคาถาวณฺณนา

ยทาหํ ธมฺมมโสฺสสินฺติอาทิกา อายสฺมโต เมฬชินเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อ ยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต สุเมธสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ ภควนฺตํ ปิณฺฑาย คจฺฉนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺ นมานโส มธุรํ อาโมทผลํ อทาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท พาราณสิยํ ขตฺติยกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **เมฬชิโน**ติ ลทฺธนาโม วิชฺชาสิเปฺปสุ นิปฺผตฺตึ คโต ปณฺฑิโต พฺยโตฺต ทิสาสุ ปากโฏ อโหสิฯ โส ภควติ พาราณสิยํ อิสิปตเน วิ หรเนฺต วิหารํ คนฺตฺวา สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา ตทเหว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๑.๕๗-๖๒) –

‘‘สหสฺสรํสี ภควา, สยมฺภู อปราชิโต;
วิเวกา วุฏฺฐหิตฺวาน, โคจรายาภินิกฺขมิฯ

‘‘ผลหโตฺถ อหํ ทิสฺวา, อุปคจฺฉึ นราสภํ;
ปสนฺนจิโตฺต สุมโน, อวฏํ อททึ ผลํฯ

‘‘จตุนฺนวุติโต กเปฺป, ยํ ผลํ อททึ ตทา;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, ผลทานสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อปรภาเค ภิกฺขูหิ, ‘‘อาวุโส, กึ ตยา อุตฺตริมนุสฺสธโมฺม อธิคโต’’ติ ปุโฏฺฐ สีหนาทํ นทโนฺต –

๑๓๑. ‘‘ยทาหํ ธมฺมมโสฺสสึ, ภาสมานสฺส สตฺถุโน;
น กงฺขมภิชานามิ, สพฺพญฺญู อปราชิเตฯ

๑๓๒. ‘‘สตฺถวาเห มหาวีเร, สารถีนํ วรุตฺตเม;
มเคฺค ปฏิปทายํ วา, กงฺขา มยฺหํ น วิชฺชตี’’ติฯ – คาถาทฺวยํ อภาสิ;

ตตฺถ **ยทา**ติ ยสฺมึ กาเลฯ **อห**นฺติ อตฺตานํ นิทฺทิสติฯ **ธมฺม**นฺติ จตุสจฺจธมฺมํฯ **อโสฺสสิ**นฺติ สุณึฯ **สตฺถุโน**ติ ทิฏฺฐธมฺมิกาทิอเตฺถหิ เวเนยฺยานํ สาสนเฏฺฐน สตฺถุโนฯ **กงฺข**นฺติ สํสยํฯ สงฺขตมสงฺขตญฺจ อนวเสสโต ชานนเฏฺฐน **สพฺพญฺญู**ฯ กุโตจิปิ ปราชิตา ภาเวน **อปราชิเต**ฯ เวเนยฺยสตฺตานํ สํสารกนฺตารโต นิพฺพานํ ปฏิวาหนเฏฺฐน **สตฺถวาเห**ฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยโต ปภุติ อหํ สตฺถุโน ธมฺมํ เทเสนฺตสฺส จตุสจฺจ**ธมฺมํ อโสฺสสึ** โสตทฺวารานุสาเรน อุปธาเรสึ อุปลภึ, ตโต ปฏฺฐาย อนวเสสสงฺขตาสงฺขตสมฺมุติธมฺมานํ สยมฺภูญาเณน ชานนโต **สพฺพญฺญู** อนาวรณทสฺสาวิมฺหิ, ปญฺจนฺนมฺปิ มารานํ อภิภวนโต เตหิ อปราชิตตฺตา สเทวเก โลเก อปฺปฏิหตธมฺมจกฺกตฺตา จ **อปราชิเต,** เวเนยฺยสตฺตานํ โลภกนฺตาราทิโต วาหนเฏฺฐน **สตฺถวาเห,** มหาวิกฺกนฺตตาย **มหาวีเร,** อเญฺญหิ ทุทฺทมานํ ปุริสทมฺมานํ สรณโต อจฺจนฺติ

เกน ทมเถน ทมนโต **สารถีนํ** ปวรภูเต **อุตฺตเม** สมฺมาสมฺพุเทฺธ , ‘‘พุโทฺธ นุ โข โน นุ โข’’ติ **กงฺขํ นาภิชานามิ** อปรปฺปจฺจยภาวโตฯ ตถารูเป เทสิเต อริย**มเคฺค** ตทุปาทายภูตาย จ สีลาทิ**ปฏิปทาย** ‘‘นิยฺยานิโก นุ โข น นุ โข’’ติ **กงฺขา** วิจิกิจฺฉา **น วิชฺชติ** นตฺถีติฯ เอตฺถ จ อริยธเมฺม สํสยาภาวกถเนน อริยสเงฺฆปิ สํสยาภาโว กถิโตเยวาติ ทฏฺฐพฺพํ ตตฺถ ปติฏฺฐิตสฺส อนญฺญถาภาวโตติฯ

เมฬชินเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ราธเตฺถรคาถาวณฺณนา

ยถา อคารํ ทุจฺฉนฺนนฺติอาทิกา อายสฺมโต ราธเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยํ กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล หํสวตีนคเร กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต วิหารํ คนฺตฺวา สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ นิสิโนฺน สตฺถารา เอกํ ภิกฺขุํ ปฏิภาเนยฺยกานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐปิยมานํ ทิสฺวา สยํ ตํ ฐานนฺตรํ ปเตฺถตฺวา มหาทานํ ปวเตฺตสิฯ สตฺถุ อุฬารญฺจ ปูชํ อกาสิฯ โส เอวํ กตปณิธาโน ตโต จุโต ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ สตฺถารํ ปิณฺฑาย คจฺฉนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส มธุรานิ อมฺพผลานี อทาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา อปราปรํ ปุญฺญานิ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อมฺหากํ ภควโต กาเล ราชคเห พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **ราโธ**ติ ลทฺธนาโม วยปฺปโตฺต หุตฺวา ฆราวาสํ วสโนฺต มหลฺลกกาเล ปุตฺตทาเรหิ อปสาทิโต, ‘‘กึ เม ฆราวาเสน, ปพฺพชิสฺสามี’’ติ วิหารํ คนฺตฺวา เถเร ภิกฺขู อุปสงฺกมิตฺวา ปพฺพชฺชํ ยาจิตฺวา เตหิ ‘‘อยํ พฺราหฺมโณ ชิโณฺณ น สโกฺกติ วตฺตปฏิวตฺตํ ปูเรตุ’’นฺติ ปฏิกฺขิโตฺต สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา อตฺตโน อชฺฌาสยํ ปเวเทตฺวา สตฺถารา อุปนิสฺสยสมฺปตฺตึ โอโลเกตฺวา อาณเตฺตน ธมฺมเสนาปตินา ปพฺพาชิโต วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๑.๖๓-๖๗) –

> ‘‘สุวณฺณวณฺณํ สมฺพุทฺธํ, อาหุตีนํ ปฏิคฺคหํ;
> รถิยํ ปฏิปชฺชนฺตํ, ปาทผลํ อทาสหํฯ
>
> ‘‘เอกนวุติโต กเปฺป, ยํ ผลํ อททึ ตทา;
> ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, ผลทานสฺสิทํ ผลํฯ
>
> ‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา สตฺถุ สนฺติกาวจโร หุตฺวา วิจรโนฺต สตฺถุ ธมฺมเทสนาปฏิภานสฺส ปจฺจยภูตานํ ปฏิภานชานนกานํ อโคฺค ชาโตฯ เถรสฺส หิ ทิฏฺฐิสมุทาจารญฺจ อาคมฺม ทสพลสฺส นวนวา ธมฺมเทสนา ปฏิภาติฯ เตนาห ภควา – ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ ปฏิภาเนยฺยกานํ ยทิทํ ราโธ’’ติ (อ. นิ. ๑.๒๑๙, ๒๓๓)ฯ โส เอกทิวสํ ‘‘อิเม สตฺตา อภาวนาย ราเคน อภิภุยฺยนฺติ, ภาวนาย สติ ตํ นตฺถี’’ติ ภาวนํ โถเมโนฺต **‘‘ยถา อคาร’’**นฺติอาทินา คาถาทฺวยมาหฯ

๑๓๓-๔. ตตฺถ **อคาร**นฺติ ยํกิญฺจิ เคหํฯ **ทุจฺฉนฺน**นฺติ วิรฬจฺฉนฺนํ ฉิทฺทาวฉิทฺทํฯ **สมติวิชฺฌตี**ติ วสฺสวุฏฺฐิ วินิวิชฺฌติฯ **อภาวิต**นฺติ ตํ อคารํ วุฏฺฐิ วิย ภาวนาย รหิตตฺตา อภาวิตํ จิตฺตํฯ **ราโค สมติวิชฺฌตี**ติ น เกวลํ ราโคว โทสโมหมานาทโยปิ สพฺพกิเลสา ตถารูปํ จิตฺตํ

อติวิชฺฌนฺติเยวฯ **สุภาวิต**นฺติ สมถวิปสฺสนาภาวนาหิ สุฏฺฐุ ภาวิตํ, เอวรูปํ จิตฺตํ สุจฺฉนฺนํ เคหํ วุฏฺฐิ วิย ราคาทโย กิเลสา อติวิชฺฌิตุํ น สโกฺกนฺตีติฯ

ราธตฺเถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. สุราธตฺเถรคาถาวณฺณนา

ขีณา หิ มยฺหํ ชาตีติอาทิกา อายสฺมโต สุราธตฺเถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุทฺเธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต สิขิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปตฺโต เอกทิวสํ สตฺถารํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส มาตุลุงฺคผลํ อทาสิฯ โส เตน ปุญฺญกมฺเมน เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา อปราปรํ ปุญฺญานิ กตฺวา สุคตีสุเยว สํสรนฺโต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท อนนฺตรํ วุตฺตสฺส ราธตฺเถรสฺส กนิโฏฺฐ หุตฺวา นิพฺพตฺติ, **สุราโธ**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส เชฏฺฐภาตริ ราเธ ปพฺพชิเต สยมฺปิ ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรนฺโต นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๑.๖๘-๗๒) –

“กณิการํว ชลิตํ, ปุณฺณมาเยว จนฺทิมํ;
ชลนฺตํ ทีปรุกฺขํว, อทฺทสํ โลกนายกํฯ

“มาตุลุงฺคผลํ คยฺห, อทาสิํ สตฺถุโน อหํ;
ทกฺขิเณยฺยสฺส วีรสฺส, ปสนฺโน เสหิ ปาณิภิฯ

“เอกตึเส อิโต กเปฺป, ยํ ผลํ อททิํ ตทา;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, ผลทานสฺสิทํ ผลํฯ

“กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน”นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา สาสนสฺส นิยฺยานิกภาวทสฺสนตฺถํ อญฺญํ พฺยากโรนฺโต **“ขีณา หี มยฺห”**นฺติอาทินา คาถาทฺวยมาหฯ

๑๓๕-๖. ตตฺถ **ขีณา**ติ ขยํ ปริโยสานํ คตาฯ **ชาตี**ติ ภโว ภวนิพฺพตฺติ วาฯ **วุสิตํ ชินสาสน**นฺติ ชินสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สาสนํ มคฺคพฺรหฺมจริยํ วุฏฺฐํ ปริวุฏฺฐํฯ **ปหีโน ชาลสงฺขาโต**ติ สตฺตสนฺตานสฺส โอตฺถรณโต นิสฺสริตุํ อปฺปทานโต จ “ชาลสงฺขาโต”ติ จ ลทฺธนามา ทิฏฺฐิ อวิชฺชา จ ปหีนา มเคฺคน สมุจฺฉินฺนาฯ **ภวเนตฺติ สมูหตา**ติ กามภวาทิกสฺส ภวสฺส นยนโต ปวตฺตนโต ภวเนตฺติสญฺญิตา ตณฺหา สมุคฺฆาฏิตาฯ **ยสฺสตฺถาย ปพฺพชิโต**ติ ยสฺส อตฺถาย ยทตฺถํ อหํ **อคารสฺมา** เคหโต **อนคาริยํ** ปพฺพชฺชํ **ปพฺพชิโต** อุปคโตฯ **โส** สเพฺพสํ โอรมฺภาคิยุทฺธมฺภาคิยปฺปเภทานํ สํโยชนานํ พนฺธนานํ ขยภูโต **อโตฺถ** นิพฺพานสงฺขาโต ปรมโตฺถ อรหตฺตสงฺขาโต สทโตฺถ จ มยา **อนุปฺปโตฺต** อธิคโตติ อโตฺถฯ

สุราธตฺเถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. โคตมตฺเถรคาถาวณฺณนา

สุขํ สุปนฺตีติ อายสฺมโต โคตมตฺเถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุทฺเธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ ปุญฺญํ อุปจินนฺโต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปตฺโต เอกทิวสํ ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส อาโมทผลมทาสิฯ เตน

ปุญฺญกเมฺมน เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา อปราปรํ ปุญฺญานิ กตฺวา สุคตีสฺเยว สํสรนฺโต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท ราชคเห พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **โคตโม**ติ ลทฺธนาโม สตฺตวสฺสิกกาเล อุปนยนํ กตฺวา รตนภิกฺขํ จริตฺวา สหสฺสํ ลภิตฺวา ตํ ตาทิเส ฐาเน ฐเปตฺวา วตํ จรโนฺต โสฬส สตฺตรสวสฺสุเทฺทสิกกาเล อกลฺยาณมิเตฺตหิ กาเมสุ ปรินียมาโน เอกิสฺสา รูปูปชีวินิยา ตํ สหสฺสภณฺฑิกํ ทตฺวา พฺรหฺมจริยวินาสํ ปตฺวา ตาย จสฺส พฺรหฺมจาริรูปํ ทิสฺวา วิรตฺตากาเร ทสฺสิเต เอกรตฺติวาเสเนว นิพฺพินฺนรูโป อตฺตโน พฺรหฺมจริยนิวาสํ ธนชานิญฺจ สริตฺวา ‘‘อยุตฺตํ มยา กต’’นฺติ วิปฺปฏิสารี อโหสิฯ สตฺถา ตสฺส เหตุสมฺปตฺตึ จิตฺตาจารญฺจ ญตฺวา ตสฺส อาสนฺนฏฺฐาเน อตฺตานํ ทเสฺสสิฯ โส สตฺถารํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส อุปสงฺกมิ, ตสฺส ภควา ธมฺมํ เทเสสิฯ โส ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชโนฺต ขุรเคฺคเยว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๑.๘๐-๘๔) –

> ‘‘สุวณฺณวณฺณํ สมฺพุทฺธํ, อาหุตีนํ ปฏิคฺคหํ;
> รถิยํ ปฏิปชฺชนฺตํ, อาโมทมทฺทึ ผลํฯ
>
> ‘‘เอกนวุติโต กเปฺป, ยํ ผลํ อททึ ตทา;
> ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, ผลทานสฺสิทํ ผลํฯ
>
> ‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา ฌานสุเขน ผลสุเขน วีตินาเมนฺตํ เอโก คิหิสหาโย อุปคนฺตฺวา, ‘‘อาวุโส, ตยา รตนภิกฺขาย ลทฺธํ ปพฺพชโนฺต กึ อกาสี’’ติ ปุจฺฉิฯ ตํ สุตฺวา เถโร ‘‘อิทํ นาม กต’’นฺติ อนาจิกฺขิตฺวา มาตุคาเม โทสํ ปกาเสตฺวา อตฺตโน วีตราคภาเวน อญฺญํ พฺยากโรโนฺต **‘‘สุขํ สุปนฺตี’’**ติอาทินา คาถาทฺวยมาหฯ

๑๓๗. ตตฺถ **สุขํ สุปนฺติ มุนโย, เย อิตฺถีสุ น พชฺฌเร**ติ เย อิตฺถีสุ วิสยภูตาสุ นิมิตฺตภูตาสุ วา ราคพนฺธเนน น พชฺฌนฺติ, เต มุนโย ตปสฺสิโน สํยตินฺทฺริยา สุขํ สุปนฺติ สุขํ วิหรนฺติ, นตฺถิ เตสํ ทุกฺขนฺติ อธิปฺปาโยฯ ‘‘สุปนฺตี’’ติ หิ นิทสฺสนมตฺตเมตํฯ **สทา เว รกฺขิตพฺพาสู**ติ เอกํเสน สพฺพกาลํ รกฺขิตพฺพาสุฯ อิตฺถิโย หิ สตฺตภูมิเก นิปฺปุริเส ปาสาเท อุปริภูมิยํ วสาเปตฺวาปิ, กุจฺฉิยํ ปกฺขิปิตฺวาปิ น สกฺกา รกฺขิตุํ, ตสฺมา ตา กิฏฺฐาทิคาวิโย วิย สพฺพกาลํ รกฺขณียา โหนฺติฯ พหุจิตฺตตาย วา สามิเกน วตฺถาลงฺการานุปฺปทานาทินา จิตฺตญฺญุตฺตโต สพฺพกาลํ รกฺขิตพฺพาฯ สรีรสภาวํ วา มาลาคนฺธาทีหิ ปฏิจฺฉาทนวเสน รกฺขิตพฺพจิตฺตตาย รกฺขิตพฺพาติฯ **ยาสุ สจฺจํ สุทุลฺลภ**นฺติ ยาสุ สจฺจวจนํ ลทฺธุํ น สกฺกา, อิตฺถิโย หิ อคฺคิมฺปิ ปวิสนฺติ, วิสมฺปิ ขาทนฺติ, สตฺถมฺปิ อาหรนฺติ, อุพฺพนฺธิตฺวาปิ กาลํ กโรนฺติ, น ปน สเจฺจ ฐาตุํ สโกฺกนฺติฯ ตสฺมา เอวรูปา อิตฺถิโย วเชฺชตฺวา ฐิตา มุนโย สุขิตา วตาติ ทเสฺสติฯ

๑๓๘. อิทานิ ยสฺส อปฺปหีนตฺตา เอวรูปาสุ อิตฺถีสุปิ พชฺฌนฺติ, ตสฺส กามสฺส อตฺตโน สุปฺปหีนตํ อจฺจนฺตนิฏฺฐิตตญฺจ ทเสฺสโนฺต ทุติยํ คาถมาหฯ **วธํ จริมฺห เต กามา**ติ อโมฺภ กาม, ตว วธํ อจฺจนฺตสมุเจฺฉทํ อริยมเคฺคน จริมฺห, ‘‘วธํ จริมฺหเส’’ติปิ ปาโฐ, วธาย ปหานาย มคฺคพฺรหฺมจริยํ อจริมฺหาติ อโตฺถฯ **อนณา ทานิ เต มย**นฺติ อิทานิ อคฺคมคฺคปตฺติโต ปฏฺฐาย อิณภาวกราย ปหีนตฺตา กาม เต อนณา มยํ, น ตุยฺหํ อิณํ ธาเรมฯ อวีตราโค หิ ราคสฺส วเส วตฺตนโต ตสฺส อิณํ ธาเรโนฺต วิย โหติ, วีตราโค ปน ตํ อติกฺกมิตฺวา ปรเมน จิตฺติสฺสริเยน สมนฺนาคโตฯ อนณตฺตา เอว **คจฺฉาม ทานิ นิพฺพานํ, ยตฺถ คนฺตฺวา น โสจติ** ยสฺมึ นิพฺพาเน คมนเหตุ สพฺพโส โสกเหตูนํ อภาวโต น โสจติ, ตํ อนุปาทิเสสนิพฺพานเมว อิทานิ คจฺฉาม อนุปาปุณามาติ อโตฺถฯ

โคตมเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. วสภเตฺถรคาถาวณฺณนา

ปุเพฺพ หนติ อตฺตานนฺติ อายสฺมโต วสภเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต พุทฺธสุเญฺญ โลเก พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วยปฺปโตฺต พฺราหฺมณานํ วิชฺชาสิเปฺปสุ นิปฺผตฺติํ คนฺตฺวา เนกฺขมฺมชฺฌาสยตาย ฆราวาสํ ปหาย ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา จุทฺทสสหสฺสตาปสปริวาโร หิมวนฺตสฺส อวิทูเร สมเคค นาม ปพฺพเต อสฺสมํ กาเรตฺวา วสโนฺต ฌานาภิญฺญาโย นิพฺพเตฺตตฺวา ตาปสานํ โอวาทานุสาสนิโย เทโนฺต เอกทิวสํ เอวํ จิเนฺตสิ – ‘‘อหํ โข ทานิ อิเมหิ ตาปเสหิ สกฺกโต ครุกโต ปูชิโต วิหรามิ, มยา ปน ปูเชตโพฺพ น อุปลพฺภติ, ทุโกฺข โข ปนายํ โลเก ยทิทํ อครุวาโส’’ติฯ เอวํ ปน จิเนฺตตฺวา ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิการตาย ปุริมพุทฺธานํ เจติเย อตฺตนา กตํ ปูชาสกฺการํ อนุสฺสริตฺวา ‘‘ยํนูนาหํ ปุริมพุเทฺธ อุทฺทิสฺส ปุลินเจติยํ กตฺวา ปูชํ กเรยฺย’’นฺติ หฏฺฐตุโฏฺฐ อิทฺธิยา ปุลินถูปํ สุวณฺณมยํ มาเปตฺวา สุวณฺณมยาทีหิ ติสหสฺสมเตฺตหิ ปุเปฺผหิ เทวสิกํ ปูชํ กโรโนฺต ยาวตายุกํ ปุญฺญานิ กตฺวา อปริหีนชฺฌาโน กาลํ กตฺวา พฺรหฺมโลเก นิพฺพโตฺตฯ ตตฺถปิ ยาวตายุกํ ฐตฺวา ตโต จุโต ตาวติํเส นิพฺพตฺติตฺวา อปราปรํ เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท เวสาลิยํ ลิจฺฉวิราชกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **วสโภ**ติ ลทฺธนาโม วยปฺปโตฺต ภควโต เวสาลิคมเน พุทฺธานุภาวํ ทิสฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๐.๕๗-๙๒) –

‘‘หิมวนฺตสฺสาวิทูเร, สมโคฺค นาม ปพฺพโต;
อสฺสโม สุกโต มยฺหํ, ปณฺณสาลา สุมาปิตาฯ

‘‘นารโท นาม นาเมน, ชฏิโล อุคฺคตาปโน;
จตุทฺทสสหสฺสานิ, สิสฺสา ปริจรนฺติ มํฯ

‘‘ปฏิสลฺลีนโก สโนฺต, เอวํ จิเนฺตสหํ ตทา;
สโพฺพ ชโน มํ ปูเชติ, นาหํ ปูเชมิ กิญฺจนํฯ

‘‘น เม โอวาทโก อตฺถิ, วตฺตา โกจิ น วิชฺชติ;
อนาจริยุปชฺฌาโย, วเน วาสํ อุเปมหํฯ

‘‘อุปาสมาโน ยมหํ, ครุจิตฺตํ อุปฏฺฐเห;
โส เม อาจริโย นตฺถิ, วนวาโส นิรตฺถโกฯ

‘‘อายาคํ เม คเวสิสฺสํ, ครุํ ภาวนิยํ ตถา;
สาวสฺสโย วสิสฺสามิ, น โกจิ ครหิสฺสติฯ

‘‘อุตฺตานกูลา นทิกา, สุปติตฺถา มโนรมา;
สํสุทฺธปุลินากิณฺณา, อวิทูเร มมสฺสมํฯ

‘‘นทิํ อมริกํ นาม, อุปคนฺตฺวานหํ ตทา;
สํวฑฺฒยิตฺวา ปุลินํ, อกํ ปุลินเจติยํฯ

‘‘เย เต อเหสุํ สมฺพุทฺธา, ภวนฺตกรณา มุนี;
เตสํ เอตาทิโส ถูโป, ตํ นิมิตฺตํ กโรมหํฯ

‘‘กริตฺวา ปุลินํ ถูปํ, โสวณฺณํ มาปยิํ อหํ;
โสณฺณกิงฺกณิปุปฺผานิ, สหเสฺส ตีณิ ปูชยิํฯ

‘‘สายปาตํ นมสฺสามิ, เวทชาโต กตญฺชลี;
สมฺมุขา วิย สมฺพุทฺธํ, วนฺทิํ ปุลินเจติยํฯ

‘‘ยทา กิเลสา ชายนฺติ, วิตกฺกา เคหนิสฺสิตา;
สรามิ สุกตํ ถูปํ, ปจฺจเวกฺขามิ ตาวเทฯ

‘‘อุปนิสฺสาย วิหรํ, สตฺถวาหํ วินายกํ;
กิเลเส สํวเสยฺยาสิ, น ยุตฺตํ ตว มาริสฯ

‘‘สห อาวชฺชิเต ถูเป, คารวํ โหติ เม ตทา;
กุวิตกฺเก วิโนเทสิํ, นาโค ตุตฺตฏฺฏิโต ยถาฯ

‘‘เอวํ วิหรมานํ มํ, มจฺจุราชาภิมทฺทถ;
ตตฺถ กาลงฺกโต สโนฺต, พฺรหฺมโลกมคจฺฉหํฯ

‘‘ยาวตายุํ วสิตฺวาน, ติทิเว อุปปชฺชหํ;
อสีติกฺขตฺตุํ เทวิโนฺท, เทวรชฺชมการยิํฯ

‘‘สตานํ ตีณิกฺขตฺตุญฺจ, จกฺกวตฺตี อโหสหํ;
ปเทสรชฺชํ วิปุลํ, คณนาโต อสงฺขิยํฯ

‘‘โสณฺณกิงฺกณิปุปฺผานํ, วิปากํ อนุโภมหํ;
ธาตีสตสหสฺสานิ, ปริวาเรนฺติ มํ ภเวฯ

‘‘ถูปสฺส ปริจิณฺณตฺตา, รโชชลฺลํ น ลิมฺปติ;
คเตฺต เสทา น มุจฺจนฺติ, สุปฺปภาโส ภวามหํฯ

‘‘อโห เม สุกโต ถูโป, สุทิฏฺฐามริกา นที;
ถูปํ กตฺวาน ปุลินํ, ปโตฺตมฺหิ อจลํ ปทํฯ

‘‘กุสลํ กตฺตุกาเมน, ชนฺตุนา สารคาหินา;
นตฺถิ เขตฺตํ อเขตฺตํ วา, ปฏิปตฺตีว สาธกาฯ

‘‘ยถาปิ พลวา โปโส, อณฺณวํตริตุสฺสเห;
ปริตฺตํ กฏฺฐมาทาย, ปกฺขเนฺทยฺย มหาสรํฯ

‘‘อิมาหํ กฏฺฐํ นิสฺสาย, ตริสฺสามิ มโหทธิํ;
อุสฺสาเหน วีริเยน, ตเรยฺย อุทธิํ นโรฯ

‘‘ตเถว เม กตํ กมฺมํ, ปริตฺตํ โถกกญฺจ ยํ;
ตํ กมฺมํ อุปนิสฺสาย, สํสารํ สมติกฺกมึฯ

‘‘ปจฺฉิเม ภเว สมฺปเตฺต, สุกฺกมูเลน โจทิโต;
สาวตฺถิยํ ปุเร ชาโต, มหาสาเล สุอฑฺฒเกฯ

‘‘สทฺธา มาตา ปิตา มยฺหํ, พุทฺธสฺส สรณํ คตา;
อุโภ ทิฎฺฐปทา เอเต, อนุวตฺตนฺติ สาสนํฯ

‘‘โพธิปปฎิกํ คยฺห, โสณฺณถูปมการยุํ;
สายปาตํ นมสฺสนฺติ, สกฺยปุตฺตสฺส สมฺมุขาฯ

‘‘อุโปสถมฺหิ ทิวเส, โสณฺณถูปํ วินีหรุํ;
พุทฺธสฺส วณฺณํ กิเตฺตนฺตา, ติยามํ วีตินามยุํฯ

‘‘สห ทิสฺวานหํ ถูปํ, สรึ ปุลินเจติยํ;
เอกาสเน นิสีทิตฺวา, อรหตฺตมปาปุณึฯ

‘‘คเวสมาโน ตํ วีรํ, ธมฺมเสนาปติทฺทสํ;
อคารา นิกฺขมิตฺวาน, ปพฺพชึ ตสฺส สนฺติเกฯ

‘‘ชาติยา สตฺตวเสฺสน, อรหตฺตมปาปุณึ;
อุปสมฺปาทยี พุโทฺธ, คุณมญฺญาย จกฺขุมาฯ

‘‘ทารเกเนว สเนฺตน, กิริยํ นิฎฺฐิตํ มยา;
กตํ เม กรณียชฺช, สกฺยปุตฺตสฺส สาสเนฯ

‘‘สพฺพเวรภยาตีโต, สพฺพสงฺคาติโค อิสิ;
สาวโก เต มหาวีร, โสณฺณถูปสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา ทายกานุคฺคหํ กโรโนฺต เตหิ อุปนีเต ปจฺจเย น ปฎิกฺขิปติ, ยถาล เทฺธเยว ปริภุญฺชติฯ ตํ ปุถุชฺชนา ‘‘อยํ กายทฬฺหิพหุโล อรกฺขิตจิโตฺต’’ติ มญฺญมานา อวมญฺญนฺติฯ เถโร ตํ อคเณโนฺตว วิหรติฯ ตสฺส ปน อวิทูเร อญฺญตโร กุหกภิกฺขุ ปาปิโจฺฉ สมาโน อปฺปิโจฺฉ วิย สนฺตุโฎฺฐ วิย อตฺตานํ ทเสฺสโนฺต โลกํ วเญฺจโนฺต วิหรติฯ มหาชโน ตํ อรหนฺตํ วิย สมฺภาเวติฯ อถสฺส สโกฺก เทวานมิโนฺท ตํ ปวตฺตึ ญตฺวา เถรํ อุปสงฺกมิตฺวา, ‘‘ภเนฺต, กึ นาม กุหโก กโรตี’’ติ ปุจฺฉิฯ เถโร ปาปิจฺฉํ ครหโนฺต –

๑๓๙. ‘‘ปุเพฺพ หนติ อตฺตานํ, ปจฺฉา หนติ โส ปเร;
สุหตํ หนฺติ อตฺตานํ, วีตํเสเนว ปกฺขิมาฯ

๑๔๐. ‘‘น พฺราหฺมโณ พหิวโณฺณ, อโนฺตวโณฺณ หิ พฺราหฺมโณ;
ยสฺมึ ปาปานิ กมฺมานิ, ส เว กโณฺห สุชมฺปตี’’ติฯ – คาถาทฺวยมาห;

ตตฺถ **ปุพฺเพ หนติ อตฺตาน**นฺติ กุหกปุคฺคโล อตฺตโน กุหกวุตฺติยา โลกํ วเญฺจนฺโต ปาปิจฺฉตาทีหิ ปาปธมฺเมหิ ปฐมเมว อตฺตานํ หนติ, อตฺตโน กุสลโกฏฺฐาสํ วินาเสติฯ **ปจฺฉา หนติ โส ปเร**ติ โส กุหโก ปฐมํ ตาว วุตฺตนเยน อตฺตานํ หนฺตฺวา ปจฺฉา ปเร เยหิ ‘‘อยํ ภิกฺขุ เปสโล อริโย’’ติ วา สมฺภาเวเนฺตหิ การา กตา, เต หนติ เตสํ การานิ อตฺตนิ กตานิ อมหปฺผลานิ กตฺวา ปจฺจยวินาสเนน วินาเสติฯ สติปิ กุหกสฺส อุภยหนเน อตฺตหนเน ปน อยํ วิเสโสติ ทเสฺสโนฺต อาห **สุหตํ หนฺติ อตฺตาน**นฺติฯ โส กุหโก อตฺตานํ หนโนฺต สุหตํ กตฺวา หนฺติ วินาเสติ, ยถา กึ? **วีตํเสเนว ปกฺขิมา**ติ, **วีตํโส**ติ ทีปกสกุโณ, เตนฯ **ปกฺขิมา**ติ สากุณิโกฯ ยถา เตน วีตํสสกุเณน อเญฺญ สกุเณ วเญฺจตฺวา หนโนฺต อตฺตานํ อิธ โลเกปิ หนติ วิญฺญุครหสาวชฺชสภาวาทินา, สมฺปรายํ ปน ทุคฺคติปริกฺกิเลเสน หนติเยว, น ปน เต สกุเณ ปจฺฉา หนฺตุํ สโกฺกติ, เอวํ กุหโกปิ โกหเญฺญน โลกํ วเญฺจตฺวา อิธ โลเกปิ อตฺตานํ หนติ วิปฺปฏิสารวิญฺญุครหาทีหิ, ปรโลเกปิ ทุคฺคติปริกฺกิเลเสหิ, น ปน เต ปจฺจยทายเก อปายทุกฺขํ ปาเปติฯ อปิจ กุหโก ทกฺขิณาย อมหปฺผลภาวกรเณเนว ทายกํ หนตีติ วุโตฺต, น นิปฺผลภาวกรเณนฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา – ‘‘ทุสฺสีลสฺส มนุสฺสภูตสฺส ทานํ ทตฺวา สหสฺสคุณา ทกฺขิณา ปาฏิกงฺขิตพฺพา’’ติ (ม. นิ. ๓.๓๗๙)ฯ เตนาห **‘‘สุหตํ หนฺติ อตฺตาน’’**นฺติฯ

เอวํ พาหิรปริมชฺชนมเตฺต ฐิตา ปุคฺคลา สุทฺธา นาม น โหนฺติ, อพฺภนฺตรสุทฺธิยา เอว ปน สุทฺธา โหนฺตีติ ทเสฺสโนฺต **‘‘น พฺราหฺมโณ’’**ติ ทุติยํ คาถมาหฯ ตเสฺสโตฺถ – อิริยาปถสณฺฐปนาทิพหิสมฺปตฺติมเตฺตน พฺราหฺมโณ น โหติฯ สมฺปตฺติอโตฺถ หิ อิธ **วณฺณ**-สโทฺทฯ อพฺภนฺตเร ปน สีลาทิสมฺปตฺติยา พฺราหฺมโณ โหติ, ‘‘พาหิตปาโป **พฺราหฺมโณ’’**ติ กตฺวาฯ ตสฺมา **‘‘ยสฺมิํ ปาปานิ** ลามกานิ **กมฺมานิ** สํวิชฺชนฺติ, เอกํเสน โส **กโณฺห** นิหีนปุคฺคโล’’ติ **สุชมฺปติ,** เทวานมินฺท, ชานาหิฯ ตํ สุตฺวา สโกฺก กุหกภิกฺขุํ ตเชฺชตฺวา ‘‘ธมฺมํ วตฺตาหี’’ติ โอวทิตฺวา สกฏฺฐานเมว คโตฯ

วสภเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ทุกนิปาเต ปฐมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ทุติยวโคฺค

๑. มหาจุนฺทเตฺถรคาถาวณฺณนา

สุสฺสูสาติ อายสฺมโต มหาจุนฺทเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล กุมฺภการกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต กุมฺภการกเมฺมน ชีวโนฺต เอกทิวสํ สตฺถารํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส เอกํ มตฺติกาปตฺตํ สฺวาภิสงฺขตํ กตฺวา ภควโต อทาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท มคธรเฏฺฐ นาลกคาเม รูปสาริยา พฺราหฺมณิยา ปุโตฺต สาริปุตฺตเตฺถรสฺส กนิฏฺฐภาตา หุตฺวา นิพฺพตฺติ, **จุโนฺท**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส วยปฺปโตฺต ธมฺมเสนาปติํ อนุปพฺพชิตฺวา ตํ นิสฺสาย วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา ฆเฎโนฺต วายมโนฺต นจิรเสฺสว ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๑.๓๙-๕๐) –

> ‘‘นคเร หํสวติยา, กุมฺภกาโร อโหสหํ;
> อทฺทสํ วิรชํ พุทฺธํ, โอฆติณฺณมนาสวํฯ

‘‘สุกตํ มตฺติกาปตฺตํ, พุทฺธเสฏฺฐสฺสทาสหํ;
ปตฺตํ ทตฺวา ภควโต, อุชุภูตสฺส ตาทิโนฯ

‘‘ภเว นิพฺพตฺตมาโนหํ, โสณฺณถาเล ลภามหํ;
รูปิมเย จ โสวเณฺณ, ตฏฺฏิเก จ มณีมเยฯ

‘‘ปาติโย ปริภุญฺชามิ, ปุญฺญกมฺมสฺสิทํ ผลํ;
ยสานญฺจ ธนานญฺจ, อคฺคภูโต จ โหมหํฯ

‘‘ยถาปิ ภทฺทเก เขเตฺต, พีชํ อปฺปมฺปิ โรปิตํ;
สมฺมาธารํ ปเวจฺฉเนฺต, ผลํ โตเสติ กสฺสกํฯ

‘‘ตเถวิทํ ปตฺตทานํ, พุทฺธเขตฺตมฺหิ โรปิตํ;
ปีติธาเร ปวสฺสเนฺต, ผลํ มํ โตสยิสฺสติฯ

‘‘ยาวตา เขตฺตา วิชฺชนฺติ, สงฺฆาปิ จ คณาปิ จ;
พุทฺธเขตฺตสโม นตฺถิ, สุขโท สพฺพปาณินํฯ

‘‘นโม เต ปุริสาชญฺญ, นโม เต ปุริสุตฺตม;
เอกปตฺตํ ททิตฺวาน, ปโตฺตมฺหิ อจลํ ปทํฯ

‘‘เอกนวุติโต กเปฺป, ยํ ปตฺตมททึ ตทา;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, ปตฺตทานสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

ฉฬภิโญฺญ ปน หุตฺวา อตฺตนา ปฏิลทฺธสมฺปตฺติยา การณภูตํ ครูปนิสฺสยํ วิเวกวาสญฺจ กิเตฺตโนฺต –

๑๔๑.‘‘สุสฺสูสา สุตวทฺธนี, สุตํ ปญฺญาย วทฺธนํ;
ปญฺญาย อตฺถํ ชานาติ, ญาโต อโตฺถ สุขาวโหฯ

๑๔๒.‘‘เสเวถ ปนฺตานิ เสนาสนานิ, จเรยฺย สํโยชนวิปฺปโมกฺขํ;
สเจ รตึ นาธิคเจฺฉยฺย ตตฺถ, สเงฺฆ วเส รกฺขิตโตฺต สตีมา’’ติฯ –

คาถาทฺวยํ อภาสิฯ

ตตฺถ **สุสฺสูสา**ติ โสตพฺพยุตฺตสฺส สพฺพสุตสฺส โสตุมิจฺฉา, ครุสนฺนิวาโสปิฯ ทิฏฺฐธมฺมิกาทิเภทญฺหิ อตฺถํ โสตุมิจฺฉเนฺตน กลฺยาณมิเตฺต อุปสงฺกมิตฺวา วตฺตกรเณน ปยิรุปาสิตฺวา ยทา เต ปยิรุปาสนาย อาราธิตจิตฺตา กญฺจิ อุปนิสีทิตุกามา โหนฺติ, อถ เน อุปนิสีทิตฺวา อธิคตาย โสตุมิจฺฉาย โอหิตโสเตน โสตพฺพํ โหตีติ ครุสนฺนิวาโสปิ สุสฺสูสาเหตุตาย ‘‘สุสฺสูสา’’ติ วุจฺจติฯ สา ปนายํ สุสฺสูสา สจฺจปฏิจฺจสมุปฺปาทาทิปฏิสํยุตฺตํ สุตํ ตํสมงฺคิโน ปุคฺคลสฺส วเฑฺฒติ พฺรูเหตีติ **สุตวทฺธนี,** พาหุสจฺจการีติ อโตฺถฯ **สุตํ ปญฺญาย วทฺธน**นฺติ ยํ ตํ ‘‘สุตธโร สุตสนฺนิจโย’’ติ (ม. นิ. ๑.๓๓๙; อ. นิ. ๔.๒๒) ‘‘อิเธกจฺจสฺส พหุกํ สุตํ โหติ สุตฺตํ เคยฺยํ เวยฺยากรณ’’นฺติ (อ. นิ. ๔.๖) จ เอวมาทินา นเยน วุตฺตํ พาหุสจฺจํ, ตํ อกุสลปฺปหานกุสลาธิคมนเหตุภูตํ ปญฺญํ วเทฺธตีติ สุตํ ปญฺญาย วทฺธนํ, วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

‘‘สุตาวฺโธ โข, ภิกฺขเว, อริยสาวโก อกุสลํ ปชหติ, กุสลํ ภาเวติ, สาวชฺชํ ปชหติ, อนวชฺชํ ภาเวติ, สุทฺธํ อตฺตานํ ปริหรตี’’ติ (อ. นิ. ๗.๖๗)ฯ

ปญฺญาย อตฺถํ ชานาตีติ พหุสฺสุโต สุตมยญาเณ ฐิโต ตํ ปฏิปตฺตึ ปฏิปชฺชโนฺต สุตานุสาเรน อตฺถูปปริกฺขาย ธมฺมนิชฺฌาเนน ภาวนาย จ โลกิยโลกุตฺตรเภทํ ทิฏฺฐธมฺมาทิวิภาคํ ทุกฺขาทิวิภาคญฺจ อตฺถํ ยถาภูตํ ปชานาติ จ ปฏิวิชฺฌติ จ, เตนาห ภควา –

‘‘สุตสฺส ยถาปริยตฺตสฺส อตฺถมญฺญาย ธมฺมมญฺญาย ธมฺมานุธมฺมปฺปฏิปโนฺน โหตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๖)ฯ

‘‘ธตานํ ธมฺมานํ อตฺถํ อุปปริกฺขติ, อตฺถํ อุปปริกฺขโต ธมฺมา นิชฺฌานํ ขมนฺติ, ธมฺมนิชฺฌานกฺขนฺติยา สติ ฉโนฺท ชายติ, ฉนฺทชาโต อุสฺสหติ, อุสฺสหิตฺวา ตุเลติ, ตุลยิตฺวา ปทหติ, ปหิตโตฺต สมาโน กาเยน เจว ปรมสจฺจํ สจฺฉิกโรติ, ปญฺญาย จ นํ อติวิชฺฌ ปสฺสตี’’ติ (ม. นิ. ๒.๔๓๒) จฯ

ญาโต อโตฺถ สุขาวโหติ ยถาวุโตฺต ทิฏฺฐธมฺมิกาทิอโตฺถ เจว ทุกฺขาทิอโตฺถ จ ยาถาวโต ญาโต อธิคโต โลกิยโลกุตฺตรเภทํ สุขํ อาวหติ นิปฺผาเทตีติ อโตฺถฯ

ฐิตาย ภาวนาปญฺญาย สุตมเตฺตเนว น สิชฺฌตีติ ตสฺสา ปฏิปชฺชนวิธึ ทเสฺสโนฺต **‘‘เสเวถ…เป.…วิปฺปโมกฺข’’**นฺติ อาหฯ ตตฺถ **เสเวถ ปนฺตานิ เสนาสนานี**ติ กายวิเวกมาหฯ เตน สํโยชนปฺปหานสฺส จ วกฺขมานตฺตา วิเวการหเสฺสว วิเวกวาโสติ สีลสํวราทโย อิธ อวุตฺตสิทฺธา เวทิตพฺพาฯ **จเรยฺย สํโยชนวิปฺปโมกฺข**นฺติ ยถา สํโยชเนหิ จิตฺตํ วิปฺปมุจฺจติ, ตถา วิปสฺสนาภาวนํ มคฺคภาวนญฺจ จเรยฺย ปฏิปเชฺชยฺยาติ อโตฺถฯ **สเจ รตึ นาธิคเจฺฉยฺย ตตฺถา**ติ เตสุ ปนฺตเสนาสเนสุ ยถาลเทฺธสุ อธิกุสลธเมฺมสุ จ รตึ ปุเพฺพนาปรํ วิเสสสฺส อลาภโต อภิรตึ น ลเภยฺย, **สเงฺฆ** ภิกฺขุสมูเห **รกฺขิตโตฺต** กมฺมฏฺฐานปริคฺคณฺหนโต รกฺขิตจิโตฺต ฉสุ ทฺวาเรสุ สติอารกฺขาย อุปฏฺฐปเนน **สติมา วเสยฺย** วิหเรยฺย, เอวํ วิหรนฺตสฺส จ อปิ นาม สํโยชนวิปฺปโมโกฺข ภเวยฺยาติ อธิปฺปาโยฯ

มหาจุนฺทเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. โชติทาสเตฺถรคาถาวณฺณนา

เย โข เตติ อายสฺมโต โชติทาสเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิการโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต สิขิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ สตฺถารํ ปิณฺฑาย คจฺฉนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนจิโตฺต กาสุมาริกผลํ อทาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท ปาทิยตฺถชนปเท วิภวสมฺปนฺนสฺส พฺราหฺมณสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ, **โชติทาโส**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส วิญฺญุตํ ปตฺวา ฆรมาวสโนฺต เอกทิวสํ มหากสฺสปเตฺถรํ อตฺตโน คาเม ปิณฺฑาย จรนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนจิโตฺต โภเชตฺวา เถรสฺส สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา อตฺตโน คามสมีเป ปพฺพเต มหนฺตํ วิหารํ กาเรตฺวา เถรํ ตตฺถ วาเสตฺวา จตูหิ ปจฺจเยหิ อุปฏฺฐหโนฺต เถรสฺส ธมฺมเทสนาย ปฏิลทฺธสํเวโค ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรโนฺต นจิรเสฺสว ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๑.๕๑-๕๖) –

‘‘กณิการํว โชตนฺตํ, นิสินฺนํ ปพฺพตนฺตเร;

อทฺทสํ วิรชํ พุทฺธํ, โลกเชฏฺฐํ นราสภํฯ

‘‘ปสนฺนจิตฺโต สุมโน, สิเร กตฺวาน อญฺชลึ;
กาสุมาริกมาทาย, พุทฺธเสฏฺฐสฺสทาสหํฯ

‘‘เอกตึเส อิโต กปฺเป, ยํ ผลํ อททึ ตทา;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, ผลทานสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

ฉฬภิญฺโญ ปน หุตฺวา ตีณิ ปิฏกานิ อุคฺคเหตฺวา วิเสสโต วินยปิฏเก สุกุสลภาวํ ปตฺวา ทสวสฺสิโก ปริสุปฏฺฐาโก จ หุตฺวา พหูหิ ภิกฺขูหิ สทฺธึ ภควนฺตํ วนฺทิตุํ สาวตฺถึ คจฺฉนฺโต อนฺตรามคฺเค อทฺธานปริสฺสมวิโนทนตฺถํ ติตฺถิยานํ อารามํ ปวิสิตฺวา เอกมนฺตํ นิสิโนฺน เอกํ ปญฺจตปํ ตปนฺตํ พฺราหฺมณํ ทิสฺวา, ‘‘กึ, พฺราหฺมณ, อญฺญสฺมึ ตปนีเย อญฺญํ ตปตี’’ติ อาหฯ ตํ สุตฺวา พฺราหฺมโณ กุปิโต, ‘‘โภ, มุณฺฑก, กึ อญฺญํ ตปนีย’’นฺติ อาหฯ เถโร ตสฺส –

‘‘โกโป จ อิสฺสา ปรเหฐนา จ, มาโน จ สารมฺภมโท ปมาโท;
ตณฺหา อวิชฺชา ภวสงฺคตี จ, เต ตปฺปนียา น หิ รูปขนฺธ’’ติฯ –

คาถาย ธมฺมํ เทเสสิฯ ตํ สุตฺวา โส พฺราหฺมโณ ตสฺมึ ติตฺถิยาราเม สเพฺพ อญฺญติตฺถิยา จ เถรสฺส สนฺติเก ปพฺพชึสุฯ เถโร เตหิ สทฺธึ สาวตฺถึ คนฺตฺวา ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา กติปาหํ ตตฺถ วสิตฺวา อตฺตโน ชาติภูมึเยว คโต ทสฺสนตฺถํ อุปคเตสุ ญาตเกสุ นานาลทฺธิเก ยญฺญสุทฺธิเก โอวทโนฺต –

๑๔๓. ‘‘เย โข เต เวฐมิเสฺสน, นานเตฺตน จ กมฺมุนา;
มนุเสฺส อุปรุนฺธนฺติ, ผรุสูปกฺกมา ชนา;
เตปิ ตเตฺถว กีรนฺติ, น หิ กมฺมํ ปนสฺสติฯ

๑๔๔. ‘‘ยํ กโรติ นโร กมฺมํ, กลฺยาณํ ยทิ ปาปกํ;
ตสฺส ตเสฺสว ทายาโท, ยํ ยํ กมฺมํ ปกุพฺพตี’’ติฯ – คาถาทฺวยํ อภาสิ;

ตตฺถ **เย**ติ อนิยมุเทฺทโสฯ **เต**ติ อนิยมโต เอว ปฏินิเทฺทโสฯ ปททฺวยสฺสาปิ ‘‘ชนา’’ติ อิมินา สมฺพโนฺธฯ **โข**ติ นิปาตมตฺตํฯ **เวฐมิเสฺสนา**ติ วรตฺตขณฺฑาทินา สีสาทีสุ เวฐทาเนนฯ ‘‘เวธมิเสฺสนา’’ติปิ ปาฬิ, โส เอวโตฺถฯ **นานเตฺตน จ กมฺมุนา**ติ หนนฆาตนหตฺถปาทาทิเจฺฉทเนน ขุทฺทกเสฬทานาทินา จ นานาวิเธน ปรูปฆาตกเมฺมนฯ **มนุเสฺส**ติ นิทสฺสนมตฺตํ, ตสฺมา เย เกจิ สเตฺตติ อธิปฺปาโยฯ **อุปรุนฺธนฺตี**ติ วิพาเธนฺติฯ **ผรุสูปกฺกมา**ติ ทารุณปโยคา, กุรูรกมฺมนฺตาติ อโตฺถฯ **ชนา**ติ สตฺตาฯ **เตปิ ตเตฺถว กีรนฺตี**ติ เต วุตฺตปฺปการา ปุคฺคลา ยาหิ กมฺมการณาหิ อเญฺญ พาธึสุฯ **ตเตฺถว** ตาสุเยว การณาสุ สยมฺปิ กีรนฺติ ปกฺขิปียนฺติ, ตถารูปํเยว ทุกฺขํ อนุภวนฺตีติ อโตฺถฯ ‘‘ตเถว กีรนฺตี’’ติ จ ปาโฐ, ยถา สยํ อเญฺญสํ ทุกฺขํ อกํสุ, ตเถว อเญฺญหิ กรียนฺติ, ทุกฺขํ ปาปียนฺตีติ อโตฺถ, กสฺมา? **น หิ กมฺมํ ปนสฺสติ** กมฺมญฺหิ เอกนฺตํ อุปจิตํ วิปากํ อทตฺวา น วิคจฺฉติ, อวเสสปจฺจยสมวาเย วิปจฺจเตวาติ อธิปฺปาโยฯ

อิทานิ ‘‘น หิ กมฺมํ ปนสฺสตี’’ติ สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิภชิตฺวา สตฺตานํ กมฺมสฺสกตํ วิภาเวตุํ **‘‘ยํ กโรตี’’**ติ คาถํ อภาสิฯ ตสฺสโตฺถ **ยํ กมฺมํ กลฺยาณํ** กุสลํ, **ยทิ** วา **ปาปกํ** อกุสลํ สโตฺต **กโรติ,** กโรโนฺต จ ตตฺถ **ยํ กมฺมํ** ยถา ผลทานสมตฺถํ โหติ, ตถา **ปกุพฺพติ** อุปจิโนติฯ **ตสฺส**

ตเสฺสว ทายาโทติ ตสฺส ตเสฺสว กมฺมผลสฺส คณฺหนโต เตน เตน กเมฺมน ทาตพฺพวิปากสฺส ภาคี โหตีติ อโตฺถฯ เตนาห ภควา – ''กมฺมสฺสกา, มาณว, สตฺตา กมฺมทายาทา''ติอาทิ (ม. นิ. ๓.๒๘๙)ฯ อิมา คาถา สุตฺวา เถรสฺส ญาตกา กมฺมสฺสกตายํ ปติฎฺฐหิํสูติฯ

โชติทาสเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. เหรญฺญกานิเตฺถรคาถาวณฺณนา

อจฺจยนฺติ อโหรตฺตาติ อายสฺมโต เหรญฺญกานิเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยํ กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล หํสวตีนคเร กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต ปเรสํ ภตโก หุตฺวา ชีวโนฺต เอกทิวสํ สุชาตสฺส นาม สตฺถุสาวกสฺส ปํสุกูลํ ปริเยสนฺตสฺส อุปฑฺฒทุสฺสํ ปริจฺจชิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน ตาวติํเสสุ นิพฺพตฺติตฺวา อปราปรํ เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท โกสลรโญฺญ คามโภชกสฺส โจรโวสาสกสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ, **เหรญฺญกานี**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส วยปฺปโตฺต ปิตุ อจฺจเยน รญฺญา ตสฺมิํเยว คามโภชกฎฺฐาเน ฐปิโต เชตวนปฎิคฺคหเณ พุทฺธานุภาวํ ทิสฺวา ปฎิลทฺธสโทฺธ อตฺตโน กนิฎฺฐสฺส ตํ ฐานนฺตรํ ทาเปตฺวา ราชานํ อาปุจฺฉิตฺวา ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ ปฎฺฐเปตฺวา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๐.๓๑-๔๐) –

''ปทุมุตฺตรภควโต, สุชาโต นาม สาวโก;
ปํสุกูลํ คเวสโนฺต, สงฺกาเร จรเต ตทาฯ

''นคเร หํสวติยา, ปเรสํ ภตโก อหํ;
อุปฑฺฒทุสฺสํ ทตฺวาน, สิรสา อภิวาทยิํฯ

''เตน กเมฺมน สุกเตน, เจตนาปณิธีหิ จ;
ชหิตฺวา มานุสํ เทหํ, ตาวติํสมคจฺฉหํฯ

''เตตฺติํสกฺขตฺตุํ เทวิโนฺท, เทวรชฺชมการยิํ;
สตฺตสตฺตติกฺขตฺตุญฺจ, จกฺกวตฺตี อโหสหํฯ

''ปเทสรชฺชํ วิปุลํ, คณนาโต อสงฺขิยํ;
อุปฑฺฒทุสฺสทาเนน, โมทามิ อกุโตภโยฯ

''อิจฺฉมาโน จหํ อชฺช, สกานนํ สปพฺพตํ;
โขมทุเสฺสหิ ฉาเทยฺยํ, อฑฺฒทุสฺสสฺสิทํ ผลํฯ

''สตสหสฺสิโต กเปฺป, ยํ ทานมททิํ ตทา;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, อฑฺฒทุสฺสสฺสิทํ ผลํฯ

''กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน''นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อตฺตโน กนิฎฺฐภาตรํ ตโต กมฺมโต นิวเตฺตตุกาโม ตสฺมิํเยว กเมฺม อภิรตํ ทิสฺวา ตํ โจเทโนฺต –

๑๔๕. ''อจฺจยนฺติ อโหรตฺตา, ชีวิตํ อุปรุชฺฌติ;

อายุ ขียติ มจฺจานํ, กุนฺนทีนํว โอทกํฯ

๑๔๖. ‘‘อถ ปาปานิ กมฺมานิ, กรํ พาโล น พุชฺฌติ;
ปจฺฉาสฺส กฏุกํ โหติ, วิปาโก หิสฺส ปาปโก’’ติฯ –

คาถาทฺวยํ อภาสิฯ

ตตฺถ **อจฺจยนฺตี**ติ อติกฺกมนฺติ, ลหุํ ลหุํ อปคจฺฉนฺตีติ อโตฺถฯ **อโหรตฺตา**ติ รตฺตินฺทิวาฯ **ชีวิตํ อุปรุชฺฌตี**ติ ชีวิตินฺทฺริยญฺจ ขณิกนิโรธวเสน นิรุชฺฌติฯ วุตฺตญฺหิ ‘‘ขเณ ขเณ, ตฺวํ ภิกฺขุ, ชายสิ จ ชิยฺยสิ จ มิยฺยสิ จ จวสิ จ อุปฺปชฺชสิ จา’’ติฯ **อายุ ขียติ มจฺจาน**นฺติ มริตพฺพสภาวตฺตา **มจฺจา**ติ ลทฺธนามานํ อิเมสํ สตฺตานํ **อายุ** ‘‘โย จิรํ ชีวติ, โส วสฺสสตํ อปฺปํ วา ภิโยฺย’’ติ (ที. นิ. ๒.๙๑; สํ. นิ. ๒.๑๔๓; อ. นิ. ๗.๗๔) เอวํ ปริจฺฉินฺนกาลปรมายุ **ขียติ** ขยญฺจ สเมฺภทญฺจ คจฺฉติ, ยถา กึ? **กุนฺนทีนํว โอทกํ** ยถา นาม กุนฺนทีนํ ปพฺพเตยฺยานํ ขุทฺทกนทีนํ อุทกํ จิรํ น ติฏฺฐติ, ลหุตรํ ขียติ, อาคตมตฺตํเยว วิคจฺฉติ, เอวํ สตฺตานํ อายุ ลหุตรํ ขียติ ขยํ คจฺฉติฯ เอตฺถ จ อุทกเมว ‘‘โอทก’’นฺติ วุตฺตํ, ยถา มโนเยว มานสนฺติฯ

อถ ปาปานิ กมฺมานิ, กรํ พาโล น พุชฺฌตีติ เอวํ สํสาเร อนิเจฺจปิ สมาเน พาโล โลภวเสน วา โกธวเสน วา ปาปานิ กมฺมานิ กโรติ, กโรโนฺตปิ น พุชฺฌติ, ปาปํ กโรโนฺต จ ‘‘ปาปํ กโรมี’’ติ อพุชฺฌนโก นาม นตฺถิ, ‘‘อิมสฺส กมฺมสฺส เอวรูโป ทุกฺข วิปาโก’’ติ ปน อชานนโต ‘‘น พุชฺฌตี’’ติ วุตฺตํฯ **ปจฺฉาสฺส กฏุกํ โหตี**ติ ยทิปิ ปาปสฺส กมฺมสฺส อายูหนกฺขเณ ‘‘อิมสฺส กมฺมสฺส เอวรูโป วิปาโก’’ติ น พุชฺฌติ, ตโต ปจฺฉา ปน นิรยาทีสุ นิพฺพตฺตสฺส อสฺส พาลสฺส กฏุกํ อนิฏฺฐํ ทุกฺขเมว โหติฯ **วิปาโก หิสฺส ปาปโก** ยสฺมา อสฺส ปาปกมฺมสฺส นาม วิปาโก ปาปโก นิหีโน อนิโฏฺฐ เอวาติฯ อิมํ ปน โอวาทํ สุตฺวา เถรสฺส กนิฏฺฐภาตา ราชานํ อาปุจฺฉิตฺวา ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว สทตฺถํ นิปฺผาเทสิฯ

เหรญฺญกานิเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. โสมมิตฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา

ปริตฺตํ ทารุนฺติ อายสฺมโต โสมมิตฺตเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต สิขิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต พุทฺธคุเณ สุตฺวา ปสนฺนมานโส เอกทิวสํ กึสุกรุกฺขํ ปุปฺผิตํ ทิสฺวา ปุปฺผานิ คเหตฺวา สตฺถารํ อุทฺทิสฺส อากาเส ขิปิตฺวา ปูเชสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท พาราณสิยํ พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **โสมมิโตฺต**ติ ลทฺธนาโม ติณฺณํ เวทานํ ปารคู หุตฺวา วิมเลน นาม เถเรน กตปริจยตฺตา อภิณฺหํ ตสฺส สนฺติกํ คจฺฉโนฺต ธมฺมํ สุตฺวา สาสเน ลทฺธปฺปสาโท ปพฺพชิตฺวา ลทฺธูปสมฺปโท วตฺตปฏิวตฺตํ ปูเรโนฺต วิจรติฯ วิมลเตฺถโร ปน กุสีโต มิทฺธพหุโล รตฺตินฺทิวํ วีตินาเมติฯ โสมมิโตฺต ‘‘กุสีตํ นาม นิสฺสาย โก คุโณ’’ติ ตํ ปหาย มหากสฺสปเตฺถรํ อุปสงฺกมิตฺวา ตสฺส โอวาเท ฐตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา น จิรเสฺสว อรหเตฺต ปติฏฺฐาสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๐.๒๕-๓๐) –

‘‘กิํสุกํ ปุปฺผิตํ ทิสฺวา, ปคฺคเหตฺวาน อญฺชลิํ;
พุทฺธเสฏฺฐํ สริตฺวาน, อากาเส อภิปูชยิํฯ

‘‘เตน กเมฺมน สุกเตน, เจตนาปณิธีหิ จ;

ชหิตฺวา มานุสํ เทหํ, ตาวตึสมคจฺฉหํฯ

‘‘เอกตึเส อิโต กเปฺป, ยํ กมฺมมกรึ ตทา;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ, ภวา สเพฺพ สมูหตา;
นาโคว พนฺธนํ เฉตฺวา, วิหรามิ อนาสโวฯ

‘‘สฺวาคตํ วต เม อาสิ, มม พุทฺธสฺส สนฺติเก;
ติโสฺส วิชฺชา อนุปฺปตฺตา, กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา วิมลเตฺถรํ โอวาเทน ตเชฺชโนฺต –

๑๔๗. ‘‘ปริตฺตํ ทารุมารุยฺห, ยถา สีเท มหณฺณเว;
เอวํ กุสีตมาคมฺม, สาธุชีวีปิ สีทติ;
ตสฺมา ตํ ปริวเชฺชยฺย, กุสีตํ หีนวีริยํฯ

๑๔๘. ‘‘ปวิวิเตฺตหิ อริเยหิ, ปหิตเตฺตหิ ฌายิภิ;
นิจฺจํ อารทฺธวีริเยหิ, ปณฺฑิเตหิ สหาวเส’’ติฯ – คาถาทฺวยํ อภาสิ;

ตตฺถ **ปริตฺตํ ทารุมารุยฺห, ยถา สีเท มหณฺณเว**ติ เปสโลปิ กุลปุโตฺต กุสีตํ อลสปุคฺคลํ นิสฺสาย สีทติ สํสาเร ปตติ, น ตสฺส ปารํ นิพฺพานํ คจฺฉติฯ ยสฺมา เอตเทวํ, **ตสฺมา ตํ** อธิกุสลธมฺมวเสน สีสํ อนุกฺขิปิตฺวา กุจฺฉิตํ สีทนโต **กุสีตํ** วีริยารมฺภาภาวโต **หีนวีริยํ** ปุคฺคลํ สพฺพถา วเชฺชยฺย, น ตสฺส ทิฎฺฐานุคตึ อาปเชฺชยฺยาติ อโตฺถฯ

เอวํ ปุคฺคลาธิฎฺฐานาย คาถาย โกสเชฺช อาทีนวํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ วีริยารเมฺภ อานิสํเส ทเสฺสตุํ **‘‘ปวิวิเตฺตหี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตสฺสโตฺถ – เย ปน กายวิเวกสมฺภเวน **ปวิวิตฺตา,** ตโต เอว กิเลเสหิ อารกตฺตา **อริยา,** นิพฺพานํ ปติเปสิตตฺตตาย **ปหิตตฺตา** อารมฺมณูปนิชฺฌานวเสน ลกฺขณูปนิชฺฌานวเสน จ **ฌายิโน,** สพฺพกาลํ ปคฺคหิตวีริยตาย **อารทฺธวีริยา,** โลกิยโลกุตฺตรเภทาย ปญฺญาย สมนฺนาคตตฺตา **ปณฺฑิตา,** เตหิเยว **สห** อาวเสยฺย สทตฺถํ นิปฺผาเทตุกาโม สํวเสยฺยาติฯ ตํ สุตฺวา วิมลเตฺถโร สํวิคฺคมานโส วิปสฺสนํ ปฎฺฐเปตฺวา สทตฺถํ อาราเธสิฯ สฺวายมโตฺถ ปรโต อาคมิสฺสติฯ

โสมมิตฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๕. สพฺพมิตฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา

ชโน ชนมฺหิ สมฺพโทฺธติ อายสฺมโต สพฺพมิตฺตเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต อิโต ทฺวานวุเต กเปฺป ติสฺสสฺส ภควโต กาเล เนสาทกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วนจาริโก หุตฺวา วเน มิเค วธิตฺวา มํสํ ขาทโนฺต ชีวติฯ อถสฺส ภควา อนุคฺคณฺหนตฺถํ วสนฎฺฐานสมีเป ตีณิ ปทเจติยานิ ทเสฺสตฺวา ปกฺกามิฯ โส อตีตกาเล สมฺมาสมฺพุเทฺธสุ กตปริจยตฺตา จกฺกงฺกิตานิ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส โกรณฺฑปุเปฺผหิ ปูชํ กตฺวา เตน ปุญฺญกเมฺมน ตาวตึสภวเน นิพฺพตฺติตฺวา อปราปรํ สุคตีสุเยว สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถินคเร พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติ, **สพฺพมิโตฺต**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส

วิญฺญุตํ ปโตฺต เชตวนปฏิคฺคหเณ พุทฺธานุภาวํ ทิสฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา อรเญฺญ วิหรโนฺต วสฺสํ อุปคนฺตฺวา วุฏฺฐวโสฺส ภควนฺตํ วนฺทิตุํ สาวตฺถึ คจฺฉโนฺต อนฺตรามเคฺค มาควิเกหิ โอฑฺฑิเต ปาเส มิคโปตกํ พทฺธํ อทฺทส ฯ มาตา ปนสฺส มิคี ปาสํ อปฺป วิฏฺฐาปิ ปุตฺตสิเนเหน ทูรํ น คจฺฉติ, มรณภเยน ปาสสมีปมฺปิ น อุปคจฺฉติ มิคโปตโก จ ภีโต อิโต จิโต จ ปริวเตฺตโนฺต กรุณํ วิลปติ, ตํ ทิสฺวา เถโร , ‘‘อโห สตฺตานํ เสฺนหเหตุกํ ทุกฺข’’นฺติ คจฺฉโนฺต ตโต ปรํ สมฺพหุเล โจเร เอกํ ปุริสํ ชีวคาหํ คเหตฺวา ปลาลเวณิยา สรีรํ เวเฐตฺวา ฌาเปเนฺต, ตญฺจ มหาวิรวํ วิรวนฺตํ ทิสฺวา ตทุภยํ นิสฺสาย สญฺชาตสํเวโค เตสํ โจรานํ สุณนฺตานํเยว –

๑๔๙. ‘‘ชโน ชนมฺหิ สมฺพโทฺธ, ชนเมวสฺสิโต ชโน;
ชโน ชเนน เหฐียติ, เหเฐติ จ ชโน ชนํ ฯ

๑๕๐. ‘‘โก หิ ตสฺส ชเนนโตฺถ, ชเนน ชนิเตน วา;
ชนํ โอหาย คจฺฉํ ตํ, เหฐยิตฺวา พหุํ ชน’’นฺติ ฯ – คาถาทฺวยํ อภาสิ;

ตตฺถ **ชโน**ติ อนฺธพาลชโน ฯ **ชนมฺหีติ** อเญฺญ ชเน ฯ **สมฺพโทฺธ**ติ ตณฺหาพนฺธเนน พโทฺธ ฯ ‘‘อยํ เม ปุโตฺต, มาตา’’ติอาทินา ปฏิพโทฺธ ฯ อยเมว วา ปาโฐ, ‘‘อิเม มํ โปเสนฺติ, อหํ อิเม นิสฺสาย ชีวามี’’ติ ปฏิพทฺธจิโตฺตติ อโตฺถ ฯ **ชนเมวสฺสิโต ชโน**ติ ‘‘อยํ เม ปุโตฺต, ธีตา’’ติอาทินา อญฺญเมว ชนํ อโญฺญ ชโน อสฺสิโต ตณฺหาย อลฺลีโน ปริคฺคยฺห ฐิโต ฯ **ชโน ชเนน เหฐียติ, เหเฐติ จ ชโน ชน**นฺติ กมฺมสฺสกตาย ยถาภูตาวโพธสฺส จ อภาวโต อชฺฌุเปกฺขนํ อกตฺวา โลภวเสน ยถา ชโน ชนํ อสฺสิโต, เอวํ โทสวเสน ชโน ชเนน เหฐียติ วิพาธียติ ฯ ‘‘ตยิทํ มยฺหํว อุปริ เหฐนผลวเสน ปริปติสฺสตี’’ติ อชานโนฺต เหเฐติ จ ชโน ชนํ ฯ

โก หิ ตสฺส ชเนนโตฺถติ ตสฺส อญฺญชนสฺส อเญฺญน ชเนน ตณฺหาวเสน อสฺสิเตน โทสวเสน เหฐิเตน วา โก อโตฺถ ฯ **ชเนน ชนิเตน วา**ติ มาตาปิตา หุตฺวา เตน อเญฺญน ชเนน ชนิเตน วา โก อโตฺถ ฯ **ชนํ โอหาย คจฺฉํ ตํ, เหฐยิตฺวา พหุํ ชน**นฺติ ยสฺมา สํสาเร จรโต ชนสฺส อยเมวานุรูปา ปฏิปตฺติ, ตสฺมา ตํ ชนํ, ตสฺส จ พาธิกา ยา สา ตณฺหา จ, โย จ โส โทโส เอว พหุํ ชนํ พาธยิตฺวา ฐิโต, ตญฺจ โอหาย สพฺพโส ปหาย ปริจฺจชิตฺวา คจฺฉํ, เตหิ อนุปทฺทุตํ ฐานํ คเจฺฉยฺยํ ปาปุเณยฺยนฺติ อโตฺถ ฯ เอวํ ปน วตฺวา เถโร ตาวเทว วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อรหตฺตมปาปุณิ ฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๐.๑๕-๒๔) –

‘‘วนกมฺมิโก ปุเร อาสึ, ปิตุมาตุมเตนหํ;
ปสุมาเรน ชีวามิ, กุสลํ เม น วิชฺชติ ฯ

‘‘มม อาสยสามนฺตา, ติโสฺส โลกคฺคนายโก;
ปทานิ ตีณิ ทเสฺสสิ, อนุกมฺปาย จกฺขุมา ฯ

‘‘อกฺกเนฺต จ ปเท ทิสฺวา, ติสฺสนามสฺส สตฺถุโน;
หโฏฺฐ หเฏฺฐน จิเตฺตน, ปเท จิตฺตํ ปสาทยึ ฯ

‘‘โกรณฺฑํ ปุปฺผิตํ ทิสฺวา, ปาทปํ ธรณีรุหํ;
สโกสกํ คเหตฺวาน, ปทเสฏฺฐมปูชยึ ฯ

‘‘เตน กเมฺมน สุกเตน, เจตนาปณิธีหิ จ;

ชหิตฺวา มานุสํ เทหํ, ตาวตึสมคจฺฉหํฯ

‘‘ยํ ยํ โยนุปปชฺชามิ, เทวตฺตํ อถ มานุสํ;
โกรณฺฑกฉวิ โหมิ, สุปฺปภาโส ภวามหํฯ

‘‘เทฺวนวุเต อิโต กปฺเป, ยํ กมฺมมกรึ ตทา;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, ปทปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

เต ปน โจรา เถรสฺส สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา สํเวคชาตา ปพฺพชิตฺวา ธมฺมานุธมฺมํ ปฏิปชฺชึสูติฯ

สพฺพมิตฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. มหากาฬเตฺถรคาถาวณฺณนา

กาฬี อิตฺถีติ อายสฺมโต มหากาฬเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต อิโต เอกนวุเต กปฺเป กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เกนจิเทว กรณีเยน อรญฺญํ คโต ตตฺถ อญฺญตรสฺส รุกฺขสฺส สาขาย โอลมฺพมานํ ปํสุกูลจีวรํ ทิสฺวา ‘‘อริยทฺธโช โอลมฺพตี’’ติ ปสนฺนจิโตฺต กิงฺกณิปุปฺผานิ คเหตฺวา ปํสุกูลํ ปูเชสิฯ โส เตน ปุญฺญกมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท เสตพฺยนคเร สตฺถวาหกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **มหากาโฬ**ติ ลทฺธนาโม วิญฺญุตํ ปตฺวา ฆราวาสํ วสโนฺต ปญฺจหิ สกฏสเตหิ ภณฺฑํ คเหตฺวา วาณิชฺชวเสน สาวตฺถึ คโต เอกมนฺตํ สกฏสตฺถํ นิเวเสตฺวา อทฺธานปริสฺสมํ วิโนเทตฺวา อตฺตโน ปริสาย สทฺธึ นิสิโนฺน สายนฺหสมยํ คนฺธมาลาทิหเตฺถ อุปาสเก เชตวนํ คจฺฉเนฺต ทิสฺวา สยมฺปิ เตหิ สทฺธึ วิหารํ คนฺตฺวา สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา โสสานิกงฺคํ อธิฏฺฐาย สุสาเน วสติฯ อเถกทิวสํ **กาฬี** นาม เอกา อิตฺถี ฉวฑาหิกา เถรสฺส กมฺมฏฺฐานตฺถาย อจิรมตสรีรํ อุโภ สตฺถี ภินฺทิตฺวา อุโภ จ พาหู ภินฺทิตฺวา สีสญฺจ ทธิถาลกํ วิย ภินฺทิตฺวา สพฺพํ องฺคปจฺจงฺคํ สมฺพนฺธเมว กตฺวา เถรสฺส โอโลเกตุํ โยคฺยฏฺฐาเน ฐเปตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิฯ เถโร ตํ ทิสฺวา อตฺตานํ โอวทโนฺต –

๑๕๑. ‘‘กาฬี อิตฺถี พฺรหตี ธงฺกรูปา, สตฺถิญฺจ เภตฺวา อปรญฺจ สตฺถึ;
พาหญฺจ เภตฺวา อปรญฺจ พาหํ, สีสญฺจ เภตฺวา ทธิถาลกํว;
เอสา นิสินฺนา อภิสนฺทหิตฺวาฯ

๑๕๒. ‘‘โย เว อวิทฺวา อุปธึ กโรติ, ปุนปฺปุนํ ทุกฺขมุเปติ มโนฺท;
ตสฺมา ปชานํ อุปธึ น กยิรา, มาหํ ปุน ภินฺนสิโร สยิสฺส’’นฺติฯ –

คาถาทฺวยํ อภาสิฯ

ตตฺถ **กาฬี**ติ ตสฺสา นามํ, กาฬวณฺณตฺตา วา เอวํ วุตฺตํฯ **พฺรหตี**ติ มหาสรีรา อาโรหปริณาหวตีฯ **ธงฺกรูปา**ติ กาฬวณฺณตฺตา เอว กากสทิสรูปาฯ **สตฺถิญฺจ เภตฺวา**ติ มตสรีรสฺส สตฺถึ ชณฺณุเภทเนน ภญฺชิตฺวาฯ **อปรญฺจ สตฺถินฺ**ติ อิตรญฺจ สตฺถึ ภญฺชิตฺวาฯ **พาหญฺจ เภตฺวา**ติ พาหฏฺฐิญฺจ อคฺคพาหฏฺฐาเนเยว ภญฺชิตฺวาฯ **สีสญฺจ เภตฺวา ทธิถาลกํวา**ติ มตสรีรสฺส สีสํ ภินฺทิตฺวา ภินฺนตฺตา เอว เลฑฺฑุทณฺฑาทีหิ ปคฺฆรนฺตํ ทธิถาลกํ วิย, ปคฺฆรนฺตํ มตฺถลุงฺคํ

กตฺวาติ อโตฺถฯ **เอสา นิสินฺนา อภิสนฺทหิตฺวา**ติ ฉินฺนภินฺนาวยวํ มตสรีรํ เต อวยเว ยถาฐาเนเยว ฐปเนน สนฺทหิตฺวา สหิตํ กตฺวา มํสาปณํ ปสาเรนฺตี วิย เอสา นิสินฺนาฯ

โย เว อวิทฺวา อุปธึ กโรตีติ โย อิมาย อุปฏฺฐาปิตํ กมฺมฏฺฐานํ ทิสฺวาปิ อวิทฺวา อกุสโล กมฺมฏฺฐานํ ฉเฑฺฑตฺวา อโยนิโสมนสิกาเรน กิเลสูปธึ อุปฺปาเทติ, โส **มโนฺท** มนฺทปโญฺญ สํสารสฺส อนติวตฺตนโต **ปุนปฺปุนํ** อปราปรํ นิรยาทีสุ **ทุกฺขํ อุเปติ**ฯ **ตสฺมา ปชานํ อุปธึ น กยิรา**ติ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา เจตเทวํ, ตสฺมาฯ **ปชานํ อุปธิ**นฺติ ''อิธ ยํ ทุกฺขํ สโมฺภตี''ติ ปชานโนฺต โยนิโส มนสิกโรโนฺต กิเลสูปธึ น กยิรา น อุปฺปาเทยฺยฯ กสฺมา? **มาหํ ปุน ภินฺนสิโร สยิสฺส**นฺติ ยถยิทํ มตสรีรํ ภินฺนสรีรํ สยติ, เอวํ กิเลสูปธีหิ สํสาเร ปุนปฺปุนํ อุปฺปตฺติยา กฎสิวฑฺฒโก หุตฺวา ภินฺนสิโร อหํ มา สยิสฺสนฺติฯ เอวํ วทโนฺต เอว เถโร วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๐.๘-๑๔) –

> ''หิมวนฺตสฺสาวิทูเร , อุทงฺคโณ นาม ปพฺพโต;
> ตตฺถทฺทสํ ปํสุกูลํ, ทุมคฺคมฺหิ วิลมฺพิตํฯ
>
> ''ตีณิ กิงฺกณิปุปฺผานิ, โอจินิตฺวานหํ ตทา;
> หโฏฺฐ หเฏฺฐน จิเตฺตน, ปํสุกูลมปูชยึฯ
>
> ''เตน กเมฺมน สุกเตน, เจตนาปณิธีหิ จ;
> ชหิตฺวา มานุสํ เทหํ, ตาวตึสมคจฺฉหํฯ
>
> ''เอกนวุติโต กเปฺป, ยํ กมฺมมกริํ ตทา;
> ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, ปูชิตฺวา อรหทฺธชํฯ
>
> ''กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน''นฺติฯ

มหากาฬเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ติสฺสเตฺถรคาถาวณฺณนา

พหู สปเตฺต ลภตีติ อายสฺมโต ติสฺสเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฎฺฎูปนิสฺสยํ ปุญฺญํ อุปจินโนฺต ปิยทสฺสิสฺส ภควโต กาเล พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต สิเปฺปสุ นิปฺผตฺตึ คนฺตฺวา กาเมสุ อาทีนวํ ทิสฺวา ฆราวาสํ ปหาย ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา อรญฺญายตเน สาลวเน อสฺสมํ กาเรตฺวา วสติฯ ภควา ตสฺส อนุคฺคณฺหนตฺถํ อสฺสมสฺส อวิทูเร สาลวเน นิโรธํ สมาปชฺชิตฺวา นิสีทิฯ โส อสฺสมโต นิกฺขมิตฺวา ผลาผลตฺถาย คจฺฉโนฺต ภควนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส จตฺตาโร ทเณฺฑ ฐเปตฺวา ภควโต อุปริ ปุปฺผิตาหิ สาลสาขาหิ สาขามณฺฑปํ กตฺวา สตฺตาหํ นวนเวหิ สาลปุเปฺผหิ ภควนฺตํ ปูเชโนฺต อฎฺฐาสิ พุทฺธารมฺมณํ ปีตึ อวิชหโนฺตฯ สตฺถา สตฺตาหสฺส อจฺจเยน นิโรธโต วุฎฺฐหิตฺวา ภิกฺขุสงฺฆํ จิเนฺตสิฯ ตาวเทว สตสหสฺสมตฺตา ขีณาสวา สตฺถารํ ปริวาเรสุํฯ ภควา ตสฺส ภาวินิํ สมฺปตฺตึ วิภาเวโนฺต อนุโมทนํ วตฺวา ปกฺกามิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา อปราปรํ สุคตีสุเยว สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท ราชคเห พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **ติโสฺส**ติ ลทฺธนาโม วยปฺปโตฺต ติณฺณํ เวทานํ ปารคู หุตฺวา ปญฺจมตฺตานิ มาณวกสตานิ มเนฺต วาเจโนฺต ลาภคฺคยสคฺคปฺปโตฺต หุตฺวา สตฺถุ ราชคหคมเน พุทฺธานุภาวํ ทิสฺ

วา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๔๙.๑๙๐-๒๒๐) –

‘‘อโชฺฌคาเหตฺวา สาลวนํ, สุกโต อสฺสโม มม;
สาลปุเปฺผหิ สญฺฉโนฺน, วสามิ วิปิเน ตทาฯ

‘‘ปิยทสฺสี จ ภควา, สยมฺภู อคฺคปุคฺคโล;
วิเวกกาโม สมฺพุโทฺธ, สาลวนมุปาคมิฯ

‘‘อสฺสมา อภินิกฺขมฺม, ปวนํ อคมาสหํ;
มูลผลํ คเวสโนฺต, อาหิณฺฑามิ วเน ตทาฯ

‘‘ตตฺถทฺทสาสึ สมฺพุทฺธํ, ปิยทสฺสึ มหายสํ;
สุนิสินฺนํ สมาปนฺนํ, วิโรจนฺตํ มหาวเนฯ

‘‘จตุทเณฺฑ ฐเปตฺวาน, พุทฺธสฺส อุปรี อหํ;
มณฺฑปํ สุกตํ กตฺวา, สาลปุเปฺผหิ ฉาทยึฯ

‘‘สตฺตาหํ ธารยิตฺวาน, มณฺฑปํ สาลฉาทิตํ;
ตตฺถ จิตฺตํ ปสาเทตฺวา, พุทฺธเสฏฺฐมวนฺทหํฯ

‘‘ภควา ตมฺหิ สมเย, วุฏฺฐหิตฺวา สมาธิโต;
ยุคมตฺตํ เปกฺขมาโน, นิสีทิ ปุริสุตฺตโมฯ

‘‘สาวโก วรุโณ นาม, ปิยทสฺสิสฺส สตฺถุโน;
วสีสตสหเสฺสหิ, อุปคจฺฉิ วินายกํฯ

‘‘ปิยทสฺสี จ ภควา, โลกเชโฏฺฐ นราสโภ;
ภิกฺขุสเงฺฆ นิสีทิตฺวาน, สิตํ ปาตุกรี ชิโนฯ

‘‘อนุรุโทฺธ อุปฏฺฐาโก, ปิยทสฺสิสฺส สตฺถุโน;
เอกํสํ จีวรํ กตฺวา, อปุจฺฉิตฺถ มหามุนึฯ

‘‘โก นุ โข ภควา เหตุ, สิตกมฺมสฺส สตฺถุโน;
การเณ วิชฺชมานมฺหิ, สตฺถา ปาตุกเร สิตํฯ

‘‘สตฺตาหํ สาลจฺฉทนํ, โย เม ธาเรสิ มาณโว;
ตสฺส กมฺมํ สริตฺวาน, สิตํ ปาตุกรึ อหํฯ

‘‘อโนกาสํ น ปสฺสามิ, ยตฺถ ปุญฺญํ วิปจฺจติ;
เทวโลเก มนุเสฺส วา, โอกาโสว น สมฺมติฯ

‘‘เทวโลเก วสนฺตสฺส, ปุญฺญกมฺมสมงฺคิโน;
ยาวตา ปริสา ตสฺส, สาลจฺฉนฺนา ภวิสฺสติฯ

‘‘ตตฺถ ทิเพฺพหิ นเจฺจหิ, คีเตหิ วาทิเตหิ จ;
รมิสฺสติ สทา สนฺโต, ปุญฺญกมฺมสมาหิโตฯ

‘‘ยาวตา ปริสา ตสฺส, คนฺธคนฺธี ภวิสฺสติ;
สาลสฺส ปุปฺผวโสฺส จ, ปวสฺสิสฺสติ ตาวเทฯ

‘‘ตโต จุโตยํ มนุโช, มานุสํ อาคมิสฺสติ;
อิธาปิ สาลจฺฉทนํ, สพฺพกาลํ ธริสฺสติฯ

‘‘อิธ นจฺจญฺจ คีตญฺจ, สมฺมตาฬสมาหิตํ;
ปริวาเรสฺสนฺติ มํ นิจฺจํ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘อุคฺคจฺฉเนฺต จ สูริเย, สาลวสฺสํ ปวสฺสติ;
ปุญฺญกเมฺมน สํยุตฺตํ, วสฺสเต สพฺพกาลิกํฯ

‘‘อฎฺฐารเส กปฺปสเต, โอกฺกากกุลสมฺภโว;
โคตโม นาม โคเตฺตน, สตฺถา โลเก ภวิสฺสติฯ

‘‘ตสฺส ธเมฺมสุ ทายาโท, โอรโส ธมฺมนิมฺมิโต;
สพฺพาสเว ปริญฺญาย, นิพฺพายิสฺสตินาสโวฯ

‘‘ธมฺมํ อภิสเมนฺตสฺส, สาลจฺฉนฺนํ ภวิสฺสติ;
จิตเก ฌายมานสฺส, ฉทนํ ตตฺถ เหสฺสติฯ

‘‘วิปากํ กิตฺตยิตฺวาน, ปิยทสฺสี มหามุนิ;
ปริสาย ธมฺมํ เทเสสิ, ตเปฺปนฺโต ธมฺมวุฎฺฐิยาฯ

‘‘ตึสกปฺปานิ เทเวสุ, เทวรชฺชมการยึ;
สฎฺฐิ จ สตฺตกฺขตฺตุญฺจ, จกฺกวตฺตี อโหสหํฯ

‘‘เทวโลกา อิธาคนฺตฺวา, ลภามิ วิปุลํ สุขํ;
อิธาปิ สาลจฺฉทนํ, มณฺฑปสฺส อิทํ ผลํฯ

‘‘อยํ ปจฺฉิมโก มยฺหํ, จริโม วตฺตเต ภโว;
อิธาปิ สาลจฺฉทนํ, เหสฺสติ สพฺพกาลิกํฯ

‘‘มหามุนึ โตสยิตฺวา, โคตมํ สกฺยปุงฺควํ;
ปโตฺตมฺหิ อจลํ ฐานํ, หิตฺวา ชยปราชยํฯ

‘‘อฎฺฐารเส กปฺปสเต, ยํ พุทฺธมภิปูชยึ;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสนํ’’นฺติฯ

โส อรหตฺตํ ปน ปตฺวา วิเสสโต ลาภคฺคยสคฺคปฺปโตฺต อโหสิฯ ตตฺถ เกจิ ปุถุชฺชนภิกฺขู เถรสฺส ลาภสกฺการํ ทิสฺวา พาลภาเวน อสหนาการํ ปเวเทสุํฯ เถโร ตํ ญตฺวา ลาภสกฺกาเร อา

ทีนวํ ตตฺถ อตฺตโน อลคฺคภาวญฺจ ปกาเสนฺต –

๑๕๓. ‘‘พหู สปเตฺต ลภติ, มุโณฺฑ สงฺฆาฏิปารุโต;
ลาภี อนฺนสฺส ปานสฺส, วตฺถสฺส สยนสฺส จฯ

๑๕๔. ‘‘เอตมาทีนวํ ญตฺวา, สกฺกาเรสุ มหพฺภยํ;
อปฺปลาโภ อนวสฺสุโต, สโต ภิกฺขุ ปริพฺพเช’’ติฯ –

คาถาทฺวยํ อภาสิฯ

ตสฺสโตฺถ – สิขมฺปิ อเสเสตฺวา มุณฺฑิตเกสตาย **มุโณฺฑ,** ฉินฺทิตฺวา สงฺฆาฏิตกาสาวธาริตาย **สงฺฆาฏิปารุโต,** เอวํ เววณฺณิยํ อชฺฌุปคโต ปรายตฺตวุตฺติโก ปพฺพชิโต สเจ อนฺนปานาทีนํ **ลาภี** โหติ, โสปิ **พหู สปเตฺต ลภติ,** ตสฺส อุสูยนฺตา พหู สมฺภวนฺติฯ ตสฺมา **เอตํ** เอวรูปํ ลาภ**สกฺกาเรสุ มหพฺภยํ** วิปุลภยํ **อาทีนวํ** โทสํ วิทิตฺวา อปฺปิจฺฉตํ สนฺตสฺสญฺจ หทเย ฐเปตฺวา อนวชฺชุปฺปาทสฺสาปิ อุปฺปนฺนสฺส ลาภสฺส ปริวชฺชเนน **อปฺปลาโภ,** ตโต เอว ตตฺถ ตณฺหาวสฺสุตาภาเวน **อนวสฺสุโต,** สํสาเร ภยสฺส อิกฺขนโต ภินฺนกิเลสตาย วา **ภิกฺขุ** สนฺตฺฏฺฐิฏฺฐานียสฺส สติสมฺปชญฺญสฺส วเสน **สโต** หุตฺวา **ปริพฺพเช** จเรยฺย วิหเรยฺยาติฯ ตํ สุตฺวา เต ภิกฺขู ตาวเทว เถรํ ขมาเปสุํฯ

ติสฺสเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. กิมิลเตฺถรคาถาวณฺณนา

ปาจีนวํสทายมฺหีติอาทิกา อายสฺมโต กิมิลเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? ตสฺส ปุพฺพโยโค สํเวคุปฺปตฺติ ปพฺพชฺชา จ เอกกนิปาเต ‘‘อภิสโตฺต’’ติ คาถาย สํวณฺณนายํ วุตฺตาเยวฯ ตาย จ คาถาย เถเรน อตฺตโน วิเสสาธิคมสฺส การณํ ทสฺสิตํฯ อิธ ปน อธิคตวิเสสสฺส อตฺตโน อายสฺมตา จ อนุรุเทฺธน อายสฺมตา จ นนฺทิเยน สห สมคฺควาโส ทสฺสิโตติ เวทิตพฺพํฯ สมคฺควาสํ ปน วสนฺตา เต ยถา จ วสึสุ, ตํ ทเสฺสโนฺต –

๑๕๕. ‘‘ปาจีนวํสทายมฺหิ, สกฺยปุตฺตา สหายกา;
ปหายานปฺปเก โภเค, อุเญฺฉ ปตฺตาคเต รตาฯ

๑๕๖. ‘‘อารทฺธวีริยา ปหิตตฺตา, นิจฺจํ ทฬฺหปรกฺกมา;
รมนฺติ ธมฺมรติยา, หิตฺวาน โลกิยํ รติ’’นฺติฯ – คาถาทฺวยํ อภาสิ;

ตตฺถ **ปาจีนวํสทายมฺหี**ติ ปาจีนวํสนามเก รกฺขิตโคปิเต สหปริเจฺฉเท วเนฯ ตญฺหิ วนํ คามสฺส ปาจีนทิสายํ ฐิตตฺตา วํสคุมฺพปริกฺขิตฺตตฺตา จ ‘‘ปาจีนวํสทาโย’’ติ วุโตฺต, วํสวนภาเวน วาติฯ **สกฺยปุตฺตา**ติ อนุรุทฺธเตฺถราทโย สกฺยราชกุมาราฯ **สหายกา**ติ สํเวคุปฺปตฺติปพฺพชฺชาสมณธมฺมกรณสํวาเสหิ สห อยนโต ปวตฺตนโต สหายกาฯ **ปหายานปฺปเก โภเค**ติ อุฬาเรน ปุญฺญานุภาเวน อธิคเต กุลปรมฺปราคเต จ มหเนฺต โภคกฺขเนฺธ ฉเฑฺฑตฺวาฯ ‘‘สหายานปฺปเก’’ติปิ ปาฬิฯ **อุเญฺฉ ปตฺตาคเต รตา**ติ อุญฺฉาจริยาย อาภตตฺตา อุเญฺฉ ปเตฺต อาคตตฺตา ปตฺตาคเต ปตฺตปริยาปเนฺน รตา อภิรตา, สงฺฆภตฺตาทิอติเรกลาภํ ปฏิกฺขิปิตฺวา ชงฺฆพลํ นิสฺสาย ภิกฺขาจริยาย ลเทฺธน มิสฺสกภเตฺตเนว สนฺตุฏฺฐาติ อโตฺถฯ

อารทฺธวีริยาติ อุตฺตมตฺถสฺส อธิคมาย อาทิโตว ปเคว สมฺปาทิตวีริยาฯ **ปหิตตฺตา**ติ นินฺนโปณปพฺภารภาเวน กาเลน กาลํ สมาปชฺชเนน จ นิพฺพานํ ปติเปสิตจิตฺตาฯ **นิจฺจํ ทฬฺห ปรกฺกมา**ติ วตฺตปฏิปตฺตีสุ ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารานุโยเคน สพฺพกาลํ อสิถิลปรกฺกมาฯ **รมนฺติ ธมฺมรติยา, หิตฺวาน โลกิยํ รติ**นฺติ โลเก วิทิตตาย โลกปริยาปนฺนตาย จ โลกิยํ รูปา รมฺมณาทิรตึ ปหาย มคฺคปญฺญาย ปชหิตฺวา โลกุตฺตรธมฺมรติยา อคฺคผลนิพฺพานาภิรติยา จ รมนฺติ อภิรมนฺตีติฯ

กิมิลเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. นนฺทเตฺถรคาถาวณฺณนา

อโยนิโส มนสิการาติ อายสฺมโต นนฺทเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยํ กิร ปทุมุตฺต รสฺส ภควโต กาเล หํสวตีนคเร กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต ภควโต สนฺติเก ธมฺมํ สุณโนฺต สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุํ อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา สยมฺปิ ตํ ฐานนฺตรํ ปเตฺถโนฺต ภควโต ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ ปูชาสกฺการพหุลํ มหาทานํ ปวเตฺตตฺวา, ‘‘อหมฺปิ อนาคเต ตุมฺหาทิสสฺส พุทฺธสฺส เอวรูโป สาวโก ภเวยฺย’’นฺติ ปณิธานํ กตฺวา ตโต ปฏฺฐาย เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อตฺถทสฺสิสฺส ภควโต กาเล วินตาย นาม นทิยา มหโนฺต กจฺฉโป หุตฺวา นิพฺพโตฺต เอกทิวสํ สตฺถารํ นทิยา ปารํ คนฺตุํ ตีเร ฐิตํ ทิสฺวา สยํ ภควนฺตํ ตาเรตุกาโม สตฺถุ ปาทมูเล นิปชฺชิ ฯ สตฺถา ตสฺส อชฺฌาสยํ โอโลเกตฺวา ปิฏฺฐึ อภิรุหิฯ โส หฏฺฐตุโฏฺฐ เวเคน โสตํ ฉินฺทโนฺต สีฆตรํ ปรตีรเมว ปาเปสิฯ ภควา ตสฺส อนุโมทนํ วทโนฺต ภาวินิํ สมฺปตฺตึ กเถตฺวา ปกฺกามิฯ

โส เตน ปุญฺญกเมฺมน สุคตีสุเยว สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท กปิลวตฺถุสฺมิํ สุโทฺธทน มหาราชสฺส ปุโตฺต หุตฺวา มหาปชาปติยา โคตมิยา กุจฺฉิมฺหิ นิพฺพตฺติฯ ตสฺส นามคฺคหณทิว เส ญาติสงฺฆํ นเนฺทโนฺต ชาโตติ **นโนฺท**เตฺวว นามํ อกํสุฯ ตสฺส วยปฺปตฺตกาเล สตฺถา ปวตฺตวรธมฺมจโกฺก โลกานุคฺคหํ กโรโนฺต กปิลวตฺถุํ คนฺตฺวา ญาติสมาคเม โปกฺขรวสฺสํ อฏฺฐุปฺปตฺติํ กตฺวา **เวสฺสนฺตรชาตกํ** (ชา. ๒.๒๒.๑๖๕๕ อาทโย) กเถตฺวา ทุติยทิวเส ปิณฺฑาย ปวิโฏฺฐ ‘‘อุตฺติเฎฺฐ นปฺปมเชฺชยฺยา’’ติ (ธ. ป. ๑๖๘) คาถาย ปิตรํ โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาเปตฺวา นิเวสนํ คนฺตฺวา ‘‘ธมฺมํ จเร สุจริต’’นฺติ (ธ. ป. ๑๖๙) คาถาย มหาปชาปติํ โสต าปตฺติผเล ราชานํ สกทาคามิผเล ปติฏฺฐาเปตฺวา ตติเย ทิวเส นนฺทกุมารสฺส อภิเสกนิเวสนปฺ ปเวสนวิวาหมงฺคเลสุ วตฺตมาเนสุ ปิณฺฑาย ปวิสิตฺวา นนฺทกุมารสฺส หเตฺถ ปตฺตํ ทตฺวา มงฺคลํ วตฺวา ตสฺส หตฺถโต ปตฺตํ อคเหตฺวาว วิหารํ คโต ตํ ปตฺตหตฺถํ วิหารํ อาคตํ อนิจฺฉมานํเยว ปพฺพาเชตฺวา ตถา ปพฺพชิตตฺตาเยว อนภิรติยา ปีฬิตํ ญตฺวา อุปาเยน ตสฺส ตํ อนภิรติํ วิโน เทสิฯ โส โยนิโส ปฏิสงฺขาย วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อป ทาเน** (อป. เถร ๒.๔๙.๑๔๘-๑๖๓) –

‘‘อตฺถทสฺสี ตุ ภควา, สยมฺภู โลกนายโก;
วินตานทิยา ตีรํ, อุปาคจฺฉิ ตถาคโตฯ

‘‘อุทกา อภินิกฺขมฺม, กจฺฉโป วาริโคจโร;
พุทฺธํ ตาเรตุกาโมหํ, อุเปสิํ โลกนายกํฯ

‘‘อภิรูหตุ มํ พุโทฺธ, อตฺถทสฺสี มหามุนิ;

อหํ ตํ ตารยิสฺสามิ, ทุกฺขสฺสนฺตกโร ตุวํฯ

‘‘มม สงฺกปฺปมญฺญาย, อตฺถทสฺสี มหายโส;
อภิรูหิตฺวา เม ปิฏฺฐึ, อฏฺฐาสิ โลกนายโกฯ

‘‘ยโต สรามิ อตฺตานํ, ยโต ปตฺโตสฺมิ วิญฺญุตํ;
สุขํ เม ตาทิสํ นตฺถิ, ผุเฏฺฐ ปาทตเล ยถาฯ

‘‘อุตฺตริตฺวาน สมฺพุทฺโธ, อตฺถทสฺสี มหายโส;
นทิตีรมฺหิ ฐตฺวาน, อิมา คาถา อภาสถฯ

‘‘ยาวตา วตฺตเต จิตฺตํ, คงฺคาโสตํ ตรามหํ;
อยญฺจ กจฺฉโป ราชา, ตาเรสิ มม ปญฺญวาฯ

‘‘อิมินา พุทฺธตรเณน, เมตฺตจิตฺตวตาย จ;
อฏฺฐารเส กปฺปสเต, เทวโลเก รมิสฺสติฯ

‘‘เทวโลกา อิธาคนฺตฺวา, สุกฺกมูเลน โจทิโต;
เอกาสเน นิสีทิตฺวา, กงฺขาโสตํ ตริสฺสติฯ

‘‘ยถาปิ ภทฺทเก เขตฺเต, พีชํ อปฺปมฺปิ โรปิตํ;
สมฺมาธารํ ปเวจฺฉนฺเต, ผลํ โตเสติ กสฺสกํฯ

‘‘ตเถวิทํ พุทฺธเขตฺตํ, สมฺมาสมฺพุทฺธเทสิตํ;
สมฺมาธารํ ปเวจฺฉนฺเต, ผลํ มํ โตสยิสฺสติฯ

‘‘ปธานปหิตตฺโตมฺหิ, อุปสนฺโต นิรูปธิ;
สพฺพาสเว ปริญฺญาย, วิหรามิ อนาสโวฯ

‘‘อฏฺฐารเส กปฺปสเต, ยํ กมฺมมกรึ ตทา;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, ตรณาย อิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา วิมุตฺติสุขํ อนุภวโนฺต ‘‘อโห สตฺถุ อุปายโกสลฺลํ, เยนาหํ ภวปงฺกโต อุทฺธริตฺวา นิพฺพานถเล ปติฏฺฐาปิโต’’ติ อตฺตโน ปหีนสํกิเลสํ ปฏิลทฺธญฺจ สุขํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา สญฺชาตโสมนสฺส อุทานวเสน –

๑๕๗. ‘‘อโยนิโส มนสิการา, มณฺฑนํ อนุยุญฺชิสํ;
อุทฺธโต จปโล จาสึ, กามราเคน อฏฺฏิโตฯ

๑๕๘. ‘‘อุปายกุสเลนาหํ, พุเทฺธนาทิจฺจพนฺธุนา;
โยนิโส ปฏิปชฺชิตฺวา, ภเว จิตฺตํ อุทพฺพหิ’’นฺติฯ – คาถาทฺวยํ อภาสิ;

ตตฺถ **อโยนิโส มนสิการา**ติ อนุปายมนสิการโต อสุภํ กายํ สุภโต มนสิ กริตฺวา สุภโต มนสิการเหตุ, อสุภํ กายํ สุภสญฺญายาติ อโตฺถฯ **มณฺฑน**นฺติ หตฺถูปคาทิอาภรเณหิ เจว มา

ลาคนฺธาทีหิ จ อตฺตภาวสฺส อลงฺกรณํฯ **อนุยุญฺชิส**นฺติ อนุยุญฺชึ, สรีรสฺส วิภูสนปฺปสุโต อโหสินฺติ อโตฺถฯ **อุทฺธโต**ติ ชาติโคตฺตรูปโภคพนมทาทีหิ อุทฺธโต อวูปสนฺตจิตฺโตฯ **จปโล**ติ วนมกฺกโฏ วิย อนวฏฺฐิตจิตฺตตาย โลโล, กายมณฺฑนวตฺถมณฺฑนาทิจาปเลฺย ยุตฺตตาย วา จปโล **จฯ อาสิ**นฺติ อโหสิํฯ **กามราเคนา**ติ วตฺถุกาเมสุ ฉนฺทราเคน **อฏฺฏิโต** ปีฬิโต วิพาธิโต อาสินฺติ โยชนาฯ

อุปายกุสเลนาติ วิเนยฺยานํ ทมนูปายเจฺฉเกน โกวิเทน **พุเทฺธน** ภควตา เหตุภูเตนฯ เหตุอเตฺถ หิ เอตํ กรณวจนํฯ ปลุฏฺฐมกฺกฏีเทวจฺฉราทสฺสเนน หิ อุปกฺกิตวาทโจทนาย อตฺตโน กามราคาปนยนํ สนฺธาย วทติฯ ภควา หิ อายสฺมนฺตํ นนฺทเตฺถรํ ปฐมํ ชนปทกลฺยาณึ อุปาทาย ‘‘ยถายํ มกฺกฏี, เอวํ กกุฏปาทินิโย อุปาทาย ชนปทกลฺยาณี’’ติ มหติยา อาณิยา ขุทฺทกํ อาณึ นีหรโนฺต ฉฑฺฑโก วิย, สิเนหปาเนน สรีรํ กิเลเทตฺวา วมนวิเรจเนหิ โทสํ นีหรโนฺต ภิสโกฺก วิย จ กกุฏปาทินิทสฺสเนน ชนปทกลฺยาณิยํ วิรตฺตจิตฺตํ กาเรตฺวา ปุน อุปกฺกิตวาเทน กกุฏปาทินีสุปิ จิตฺตํ วิราเชตฺวา สมฺมเทว สมถวิปสฺสนานุโยเคน อริยมเคฺค ปติฏฺฐาเปสิฯ เตน วุตฺตํ **‘‘โยนิโส ปฏิปชฺชิตฺวา, ภเว จิตฺตํ อุทพฺพหิ’’**นฺติฯ อุปาเยน ญาเยน สมฺมเทว สมถวิปสฺสนาย วิสุทฺธิปฏิปทํ ปฏิปชฺชิตฺวา ภเว สํสารปเงฺก นิมุคฺคญฺจ เม จิตฺตํ อริยมเคฺคน หเตฺถน อุตฺตาริํ, นิพฺพานถเล ปติฏฺฐาเปสินฺติ อโตฺถฯ

อิมํ อุทานํ อุทาเนตฺวา เถโร ปุนทิวเส ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา เอวมาห – ‘‘ยํ เม, ภเนฺต, ภควา ปาฏิโภโค ปญฺจนฺนํ อจฺฉราสตานํ ปฏิลาภาย กกุฏปาทานํ, มุญฺจามหํ, ภเนฺต, ภควนฺตํ เอตสฺมา ปฏิสฺสวา’’ติ (อุทา. ๒๒)ฯ ภควาปิ, ‘‘ยเทว โข เต, นนฺท, อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมุตฺตํ, อถาหํ มุโตฺต เอตสฺมา ปฏิสฺสวา’’ติ (อุทา. ๒๒) อาหฯ อถสฺส ภควา สวิเสสํ อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารตํ ญตฺวา ตํ คุณํ วิภาเวโนฺต, ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารานํ ยทิทํ นโนฺท’’ติ (อ. นิ. ๑.๒๑๙, ๒๓๐) อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารภาเวน อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสิฯ เถโร หิ ‘‘ยเมวาหํ อินฺทฺริยานํ อสํวรํ นิสฺสาย อิมํ วิปฺปการํ ปโตฺต, ตเมวาหํ สุฏฺฐุ นิคฺคเหสฺสามี’’ติ อุสฺสาหชาโต พลวหิโรตฺตปฺโป ตตฺถ จ กตาธิการตฺตา อินฺทฺริยสํวเร อุกฺกํสปารมิํ อคมาสีติฯ

นนฺทเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. สิริมเตฺถรคาถาวณฺณนา

ปเร จ นํ ปสํสนฺตีติ อายสฺมโต สิริมเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจิโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต ปารมิโย ปูเรตฺวา ตุสิตภวเน ฐิตกาเล พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต ติณฺณํ เวทานํ ปารคู สนิฆณฺฑุเกฏุภานํ สกฺขรปฺปเภทานํ อิติหาสปญฺจมานํ ปทโก เวยฺยากรโณ โลกายตมหาปุริสลกฺขเณสุ อนวโย เนกฺขมฺมชฺฌาสยตาย กาเม ปหาย ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา จตุราสีติสหสฺสปริมาเณน ตาปสคเณน ปริวุโต หิมวนฺตปฺปเทเส เทวตาภินิมฺมิเต อสฺสเม ฌานาภิญฺญาโย นิพฺพเตฺตตฺวา วสโนฺต ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิการตาย ลกฺขณมเนฺตสุ อาคตนิยาเมน จ พุทฺธคุเณ อนุสฺสริตฺวา อตีเต พุเทฺธ อุทฺทิสฺส อญฺญตรสฺมิํ นทีนิวตฺตเน ปุลินเจติยํ กตฺวา ปูชาสกฺการาภิรโต อโหสิฯ ตํ ทิสฺวา ตาปสา, ‘‘กํ อุทฺทิสฺส อยํ ปูชาสกฺกาโร กรียตี’’ติ ปุจฺฉิํสุฯ โส เตสํ ลกฺขณมเนฺต อาหริตฺวา ตตฺถ อาคตานิ มหาปุริสลกฺขณานิ วิภชิตฺวา ตทนุสาเรน อตฺตโน พเล ฐตฺวา พุทฺธคุเณ กิเตฺตสิฯ ตํ สุตฺวา เตปิ ตาปสา ปสนฺนมานสา ตโต ปฏฺฐาย สมฺมาสมฺพุทฺธํ อุทฺทิสฺส ถูปปูชํ กโรนฺตา วิหรนฺติฯ

เตน จ สมเยน ปทุมุตฺตรโพธิสโตฺต ตุสิตกายา จวิตฺวา มาตุกุจฺฉึ โอกฺกโนฺต โหติฯ จริมภเว ทฺวตฺตึส ปุพฺพนิมิตฺตานิ ปาตุรเหสุํ , สเพฺพ จ อจฺฉริยพฺภูตธมฺมาฯ ตาปโส ตานิ อเนฺตวาสิกานํ ทเสฺสตฺวา ภิโยฺยโสมตฺตาย สมฺมาสมฺพุเทฺธสุ เตสํ ปสาทํ วเฑฺฒตฺวา กาลํ กตฺวา พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺติตฺวา เตหิ อตฺตโน สรีรสฺส ปูชาย กรียมานาย ทิสฺสมานรูโป อาคนฺตฺวา, ‘‘อหํ ตุมฺหากํ อาจริโย พฺรหฺมโลเก นิพฺพโตฺต, ตุเมฺห อปฺปมตฺตา ปุลินเจติยปูชมนุยุญฺชถ, ภาวนาย จ ยุตฺตปฺปยุตฺตา โหถา’’ติ วตฺวา พฺรหฺมโลกเมว คโตฯ

เอวํ โส เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ คหปติกุเล นิพฺพตฺติ, ตสฺส ชาตทิวสโต ปฎฺฐาย ตสฺมิํ กุเล สิริสมฺปตฺติยา วฑฺฒมานตฺตา **สิริมา**เตฺวว นามํ อกํสุฯ ตสฺส ปทสา คมนกาเล กนิฎฺฐภาตา นิพฺพตฺติ, ตสฺส ‘‘อยํ สิริํ วเฑฺฒโนฺต ชาโต’’ติ **สิริวโฑฺฒ**ติ นามํ อกํสุฯ เต อุโภปิ เชตวนปฺปฎิคฺคหเณ พุทฺธานุภาวํ ทิสฺวา ปฎิลทฺธสทฺธา ปพฺพชิํสุฯ เตสุ สิริวโฑฺฒ น ตาว อุตฺตริมนุสฺสธมฺมสฺส ลาภี อโหสิ, จตุนฺนํ ปจฺจยานํ ลาภี, คหฎฺฐปพฺพชิตานํ สกฺกโต ครุกโต, สิริมเตฺถโร ปน ปพฺพชิตกาลโต ปฎฺฐาย ตาทิเสน กมฺมจฺฉิเทฺทน อปฺปลาภี อโหสิ พหุชนาสมฺภาวิโต, สมถวิปสฺสนาสุ กมฺมํ กโรโนฺต นจิรเสฺสว ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๔๙.๑๑๑-๑๔๗) –

‘‘ปพฺพเต หิมวนฺตมฺหิ, เทวโล นาม ตาปโส;
ตตฺถ เม จงฺกโม อาสิ, อมนุเสฺสหิ มาปิโตฯ

‘‘ชฎาภาเรน ภริโต, กมณฺฑลุธโร สทา;
อุตฺตมตฺถํ คเวสโนฺต, วิปินา นิกฺขมิํ ตทาฯ

‘‘จุลฺลาสีติสหสฺสานิ, สิสฺสา มยฺหํ อุปฎฺฐหุํ;
สกกมฺมาภิปสุตา, วสนฺติ วิปิเน ตทาฯ

‘‘อสฺสมา อภินิกฺขมฺม, อกํ ปุลินเจติยํ;
นานาปุปฺผํ สมาเนตฺวา, ตํ เจติยมปูชยิํฯ

‘‘ตตฺถ จิตฺตํ ปสาเทตฺวา, อสฺสมํ ปวิสามหํ;
สเพฺพ สิสฺสา สมาคนฺตฺวา, เอตมตฺถํ ปุจฺฉิํสุ มํฯ

‘‘ปุลิเนน กโต ถูโป, ยํ ตฺวํ เทว นมสฺสสิ;
มยมฺปิ ญาตุมิจฺฉาม, ปุโฎฺฐ อาจิกฺข โน ตุวํฯ

‘‘นิทฺทิฎฺฐา นุ มนฺตปเท, จกฺขุมโนฺต มหายสา;
เต โข อหํ นมสฺสามิ, พุทฺธเสเฎฺฐ มหายเสฯ

‘‘กีทิสา เต มหาวีรา, สพฺพญฺญู โลกนายกา;
กถํวณฺณา กถํสีลา, กีทิสา เต มหายสาฯ

‘‘พาตฺติํสลกฺขณา พุทฺธา, จตฺตาลีสทิชาปิ จ;
เนตฺตา โคปขุมา เตสํ, ชิญฺชุกา ผลสนฺนิภาฯ

‘‘คจฺฉมานา จ เต พุทฺธา, ยุคมตฺตญฺจ เปกฺขเร;

น เตสํ ชาณุ นทติ, สนฺธิสโทฺท น สุยฺยติฯ

‘‘คจฺฉมานา จ สุคตา, อุทฺธรนฺตาว คจฺฉเร;
ปฐมํ ทกฺขิณํ ปาทํ, พุทฺธานํ เอส ธมฺมตาฯ

‘‘อสมฺภีตา จ เต พุทฺธา, มิคราชาว เกสรี;
เนวุกฺกํเสนฺติ อตฺตานํ, โน จ วเมฺภนฺติ ปาณินํฯ

‘‘มานาวมานโต มุตฺตา, สมา สเพฺพสุ ปาณิสุ;
อนตฺตุกฺกํสกา พุทฺธา, พุทฺธานํ เอส ธมฺมตาฯ

‘‘อุปฺปชฺชนฺตา จ สมฺพุทฺธา, อาโลกํ ทสฺสยนฺติ เต;
ฉปฺปการํ ปกเมฺปนฺติ, เกวลํ วสุธํ อิมํฯ

‘‘ปสฺสนฺติ นิรยเญฺจเต, นิพฺพาติ นิรโย ตทา;
ปวสฺสติ มหาเมโฆ, พุทฺธานํ เอส ธมฺมตาฯ

‘‘อีทิสา เต มหานาคา, อตุลา จ มหายสา;
วณฺณโต อนติกฺกนฺตา, อปฺปเมยฺยา ตถาคตาฯ

‘‘อนุโมทิํสุ เม วากฺยํ, สเพฺพ สิสฺสา สคารวา;
ตถา จ ปฏิปชฺชิํสุ, ยถาสตฺติ ยถาพลํฯ

‘‘ปฏิปูเชนฺติ ปุลินํ, สกกมฺมาภิลาสิโน;
สทฺทหนฺตา มม วากฺยํ, พุทฺธสกฺกตมานสาฯ

‘‘ตทา จวิตฺวา ตุสิตา, เทวปุโตฺต มหายโส;
อุปฺปชฺชิ มาตุกุจฺฉิมฺหิ, ทสสหสฺสิ กมฺปถฯ

‘‘อสฺสมสฺสาวิทูรมฺหิ, จงฺกมมฺหิ ฐิโต อหํ;
สเพฺพ สิสฺสา สมาคนฺตฺวา, อาคจฺฉุํ มม สนฺติเกฯ

‘‘อุสโภว มหี นทติ, มิคราชาว กูชติ;
สุสุมาโรว สฬติ, กิํ วิปาโก ภวิสฺสติฯ

‘‘ยํ ปกิเตฺตมิ สมฺพุทฺธํ, สิกตาถูปสนฺติเก;
โส ทานิ ภควา สตฺถา, มาตุกุจฺฉิมุปาคมิฯ

‘‘เตสํ ธมฺมกถํ วตฺวา, กิตฺตยิตฺวา มหามุนิํ;
อุโยฺยเชตฺวา สเก สิเสฺส, ปลฺลงฺกมาภุชิํ อหํฯ

‘‘พลญฺจ วต เม ขีณํ, พฺยาธินา ปรเมน ตํ;
พุทฺธเสฏฺฐํ สริตฺวาน, ตตฺถ กาลงฺกโต อหํฯ

‘‘สเพฺพ สิสฺสา สมาคนฺตฺวา, อกํสุ จิตกํ ตทา;

กเฬวรญฺจ เม คยฺห, จิตกํ อภิโรปยุํฯ

‘‘จิตกํ ปริวาเรตฺวา, สีเส กตฺวาน อญฺชลึ;
โสกสลฺลปเรตา เต, วิกฺกนฺทึสุ สมาคตาฯ

‘‘เตสํ ลาลปฺปมานานํ, อคมํ จิตกํ ตทา;
อหํ อาจริโย ตุมฺหํ, มา โสจิตฺถ สุเมธสาฯ

‘‘สทเตฺถ วายเมยฺยาถ, รตฺตินฺทิวมตนฺทิตา;
มา โว ปมตฺตา อหุตฺถ, ขโณ โว ปฏิปาทิโตฯ

‘‘สเก สิเสฺสนุสาสิตฺวา, เทวโลกํ ปุนาคมึ;
อฏฺฐารส จ กปฺปานิ, เทวโลเก รมามหํฯ

‘‘สตานํ ปญฺจกฺขตฺตุญฺจ, จกฺกวตฺตี อโหสหํ;
อเนกสตกฺขตฺตุญฺจ, เทวรชฺชมการยึฯ

‘‘อวเสเสสุ กเปฺปสุ, โวกิโณฺณ สํสรึ อหํ;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, อุปฺปาทสฺส อิทํ ผลํฯ

‘‘ยถา โกมุทิเก มาเส, พหู ปุปฺผนฺติ ปาทปา;
ตเถวาหมฺปิ สมเย, ปุปฺผิโตมฺหิ มเหสินาฯ

‘‘วีริยํ เม ธุรโธรยฺหํ, โยคเกฺขมาธิวาหนํ;
นาโคว พนฺธนํ เฉตฺวา, วิหรามิ อนาสโวฯ

‘‘สตสหสฺสิโต กเปฺป, ยํ พุทฺธมภิกิตฺตยึ;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, กิตฺตนาย อิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

ฉฬภิญฺญญฺหิ สมานํ อายสฺมนฺตํ สิริมเตฺถรํ ‘‘อริโย’’ติ อชานนฺตา ปุถุชฺชนา ภิกฺขู สามเณรา จ อปฺปลาภิตาย โลกสฺส อนภิคตภาเวน อสมฺภาเวนฺตา ยํกิญฺจิ กเถตฺวา ครหนฺติฯ สิริวฑฺฒเตฺถรํ ปน ปจฺจยานํ ลาภิภาเวน โลกสฺส สกฺกตครุกตภาวโต สมฺภาเวนฺตา ปสํสนฺติฯ เถโร ‘‘อวณฺณารหสฺส นาม วณฺณภณนํ, วณฺณารหสฺส จ อวณฺณภณนํ อสฺส ปุถุชฺชนภาวสฺส โทโส’’ติ ปุถุชฺชนภาวญฺจ ครหโนฺต –

๑๕๙. ‘‘ปเร จ นํ ปสํสนฺติ, อตฺตา เจ อสมาหิโต;
โมฆํ ปเร ปสํสนฺติ, อตฺตา หิ อสมาหิโตฯ

๑๖๐. ‘‘ปเร จ นํ ครหนฺติ, อตฺตา เจ สุสมาหิโต;
โมฆํ ปเร ครหนฺติ, อตฺตา หิ สุสมาหิโต’’ติฯ

– คาถาทฺวยมภาสิฯ

ตตฺถ **ปเร**ติ อตฺตโต อเญฺญ ปเร นาม, อิธ ปน ปณฺฑิเตหิ อเญฺญ พาลา ปเรติ อธิเปฺปตาฯ เตสญฺหิ อชานิตฺวา อปริโยคาเหตฺวา ภาสนโต ครหา วิย ปสํสาปิ อปฺปมาณภูตาฯ **นนฺติ** นํ ปุคฺคลํฯ **ปสํสนฺตี**ติ อวิทฺทสุภาเวน ตณฺหาวิปนฺนตาย วา, อถ วา อภูตํเยว ปุคฺคลํ ‘‘อสุโก ภิกฺขุ ฌานลาภี, อริโย’’ติ วา อภูตคุณโรปเนน กิเตฺตนฺติ อภิตฺถวนฺติฯ โย ปเนตฺถ **จ**-สโทฺท, โส อตฺตูปนยโตฺถฯ เตน ปเร นํ ปุคฺคลํ ปสํสนฺติ จ, ตญฺจ โข เตสํ ปสํสนมตฺตํ, น ปน ตสฺมิํ ปสํสาย วตฺถุ อตฺถีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติฯ **อตฺตา เจ อสมาหิโต**ติ ยํ ปุคฺคลํ ปเร ปสํสนฺติ, โส เจ สยํ อสมาหิโต มคฺคสมาธินา ผลสมาธินา อุปจารปฺปนาสมาธิมเตฺตเนว วา น สมาหิโต, สมาธานสฺส ปฏิปกฺขภูตานํ กิเลสานํ อปฺปหีนตฺตา วิกฺขิโตฺต วิพฺภนฺตจิโตฺต โหติ เจติ อโตฺถฯ ‘‘อสมาหิโต’’ติ จ เอเตน สมาธินิมิตฺตานํ คุณานํ อภาวํ ทเสฺสติฯ **โมฆนฺ**ติ ภาวนปุํสกนิเทฺทโส ‘‘วิสมํ จนฺทิมสูริยา ปริวตฺตนฺตี’’ติอาทีสุ วิยฯ **ปเร ปสํสนฺตี**ติ เย ตํ อสมาหิตํ ปุคฺคลํ ปสํสนฺติ, เต โมฆํ มุธา อมูลกํ ปสํสนฺติฯ กสฺมา? **อตฺตา หิ อสมาหิโต** ยสฺมา ตสฺส ปุคฺคลสฺส จิตฺตํ อสมาหิตํ, ตสฺมาติ อโตฺถฯ

ทุติยคาถายํ **ครหนฺตี**ติ อตฺตโน อวิทฺทสุภาเวน โทสนฺตราย วา อริยํ ฌานลาภิญฺจ สมานํ ‘‘อสุโก ภิกฺขุ ชาครียํ นานุยุญฺชติ อนฺตมโส โคทุหนมตฺตมฺปิ กาลํ เกวลํ กายทฬฺหิพหุโล นิทฺทาราโม ภสฺสาราโม สงฺคณิการาโม วิหรตี’’ติอาทินา อปฺปฏิปชฺชมานตาวิภาวเนน วา คุณปริธํสเนน วา ครหนฺติ นินฺทนฺติ, อุปโกฺกสนฺติ วาติ อโตฺถฯ เสสํ ปฐมคาถาย วุตฺตปริยาเยน เวทิตพฺพํฯ เอวํ เถเรน อิมาหิ คาถาหิ อตฺตโน นิกฺกิเลสภาเว สิริวฑฺฒสฺส จ สกิเลสภาเว ปกาสิเต ตํ สุตฺวา สิริวโฑฺฒ สํเวคชาโต วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา นจิรเสฺสว สหตฺถํ ปริปูเรสิ, ครหกปุคฺคลา จ เถรํ ขมาเปสุํฯ

สิริมเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ทุติยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ตติยวโคฺค

๑. อุตฺตรเตฺถรคาถาวณฺณนา

ขนฺธา มยา ปริญฺญาตาติ อายสฺมโต อุตฺตรเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ กุสลํ อุปจินโนฺต อิโต จตุนวุเต กเปฺป สิทฺธตฺถสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต สาสเน ลทฺธปฺปสาโท หุตฺวา อุปาสกตฺตํ ปฏิเวเทสิฯ โส สตฺถริ ปรินิพฺพุเต อตฺตโน ญาตเก สนฺนิปาเตตฺวา พหุํ ปูชาสกฺการํ สมฺภริตฺวา ธาตุปูชํ อกาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท สาเกเต พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **อุตฺตโร**ติ ลทฺธนาโม วยปฺปโตฺต เกนจิเทว กรณีเยน สาวตฺถิํ คโต กณฺฑมฺพมูเล กตํ ยมกปาฏิหาริยํ ทิสฺวา ปสีทิตฺวา ปุน **กาฬการามสุตฺต**เทสนาย (อ. นิ. ๔.๒๔) อภิวฑฺฒมานสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา สตฺถารา สทฺธิํ ราชคหํ คนฺตฺวา อุปสมฺปชฺชิตฺวา ตเตฺถว วสโนฺต วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา นจิรเสฺสว ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๔๙.๑๐๖-๑๑๐) –

> ‘‘นิพฺพุเต โลกนาถมฺหิ, สิทฺธเตฺถ โลกนายเก;
> มม ญาตี สมาเนตฺวา, ธาตุปูชํ อกาสหํฯ

‘‘จตุนฺนวุติโต กปฺเป, ยํ ธาตุมภิปูชยิํ;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, ธาตุปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

ฉฬภิญฺโญ ปน หุตฺวา สตฺถริ สาวตฺถิยํ วิหรนฺเต พุทฺธุปฏฺฐานตฺถํ ราชคหโต สาวตฺถิํ อุปคโต ภิกฺขูหิ ‘‘กิํ, อาวุโส, ปพฺพชฺชากิจฺจํ ตยา มตฺถกํ ปาปิต’’นฺติ ปุฏฺโฐ อญฺญํ พฺยากโรนฺโต –

๑๖๑.‘‘ขนฺธา มยา ปริญฺญาตา, ตณฺหา เม สุสมูหตา;
ภาวิตา มม โพชฺฌงฺคา, ปตฺโต เม อาสวกฺขโยฯ

๑๖๒.‘‘โสหํ ขเนฺธ ปริญฺญาย, อพฺพหิตฺวาน ชาลินิํ;
ภาวยิตฺวาน โพชฺฌเงฺค, นิพฺพายิสฺสํ อนาสโว’’ติฯ – คาถาทฺวยํ อภาสิ;

ตตฺถ **ขนฺธา**ติ ปญฺจุปาทานกฺขนฺธาฯ **ปริญฺญาตา**ติ ‘‘อิทํ ทุกฺขํ, น อิโต ภิโยฺย’’ติ ปริจฺฉิชฺช ญาตา ภาวิตาฯ เตน ทุกฺขสฺส อริยสจฺจสฺส ปริญฺญาภิสมยมาหฯ **ตณฺหา**ติ ตสติ ปริตสตีติ ตณฺหาฯ **สุสมูหตา**ติ สมฺมุฆาฏิตาฯ เอเตน สมุทยสจฺจสฺส ปหานาภิสมยํ วทติฯ **ภาวิตา มม โพชฺฌงฺคา**ติ โพธิสงฺขาตาย สติอาทิธมฺมสามคฺคิยา, ตํสมงฺคิโน วา โพธิสงฺขาตสฺส อริยปุคฺคลสฺส องฺคาติ โพชฺฌงฺคาฯ สติธมฺมวิจยวีริยปีติปสฺสทฺธิสมาธิอุเปกฺขาสงฺขาตา มคฺคปริยาปนฺนา ธมฺมา มยา ภาวิตา อุปฺปาทิตา วฑฺฒิตาฯ โพชฺฌงฺคคฺคหเณเนว เจตฺถ ตํสหจริตตาย สเพฺพ มคฺคธมฺมา, สเพฺพ จ โพธิปกฺขิยธมฺมา คหิตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ เอเตเนว มคฺคสจฺจสฺส ภาวนาภิสมยํ ทเสฺสติฯ **ปตฺโต เม อาสวกฺขโย**ติ กามาสวาทโย อาสวา ขียนฺติ เอตฺถาติ อาสวกฺขโยติ ลทฺธนาโม อสงฺขตธโมฺม มยา ปตฺโต อธิคโตฯ เอเตน นิโรธสจฺจสฺส สจฺฉิกิริยาภิสมยํ กเถติฯ เอตฺตาวตา อตฺตโน สอุปาทิเสสนิพฺพานสมฺปตฺติํ ทเสฺสติฯ

อิทานิ ปน อนุปาทิเสสนิพฺพานสมฺปตฺติํ ทเสฺสโนฺต **‘‘โสห’’**นฺติอาทินา ทุติยํ คาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ – โสหํ เอวํ วุตฺตนเยน **ขเนฺธ ปริญฺญาย** ปริชานิตฺวา, ตถา ปริชานโนฺต เอว สกอตฺตภาวปรอตฺตภาเวสุ อชฺฌตฺติกพาหิรายตเนสุ อตีตาทิเภทภิเนฺนสุ สํสิพฺพนาการํ ปุนปฺปุนํ ปวตฺติสงฺขาตํ ชาลํ เอตสฺส อตฺถีติ **ชาลินี**ติ ลทฺธนามํ ตณฺหํ **อพฺพหิตฺวาน** มม จิตฺตสนฺตานโต อุทฺธริตฺวา, ตถา นํ อุทฺธรโนฺตเยว วุตฺตปฺปเภเท **โพชฺฌเงฺค ภาวยิตฺวาน** เต ภาวนาปาริปูริํ ปาเปตฺวา ตโต เอว **อนาสโว** หุตฺวา ฐิโต อิทานิ จริมกจิตฺตนิโรเธน อนุปาทาโน วิย ชาตเวโท **นิพฺพายิสฺสํ** ปรินิพฺพายิสฺสามีติฯ

อุตฺตรเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ภทฺทชิเตฺถรคาถาวณฺณนา

ปนาโท นาม โส ราชาติ อายสฺมโต ภทฺทชิเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยํ กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปตฺโต พฺราหฺมณานํ วิชฺชาสิปฺเปสุ ปารํ คนฺตฺวา กาเม ปหาย ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา อรญฺญายตเน อสฺสมํ กาเรตฺวา วสโนฺต เอกทิวสํ สตฺถารํ อากาเสน คจฺฉนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส อญฺชลิํ ปคฺคยฺห อฏฺฐาสิฯ สตฺถา ตสฺส อชฺฌาสยํ ญตฺวา อากาสโต โอตริฯ โอติณฺณสฺส ปน ภควโต มธุญฺจ ภิสมุฬาลญฺจ สปฺปิญฺจ ขีรญฺจ อุปนาเมสิ, ตสฺส ตํ ภควา อนุกมฺปํ อุปาทาย ปฏิคฺคเหตฺวา อนุโมทนํ วตฺวา ปกฺกามิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน ตุสิเต นิพฺพโตฺต ตตฺถ ยาวตายุกํ ฐตฺวา ตโต

อปราปรํ สุคตีสุเยว สํสรนฺโต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล มหทฺธโน เสฏฺฐิ หุตฺวา อฏฺฐสฏฺฐิภิกฺขุสหสฺสํ โภเชตฺวา ติจีวเรน อจฺฉาเทสิฯ

เอวํ พหุํ กุสลํ กตฺวา เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา ตตฺถ ยาวตายุกํ ฐตฺวา ตโต จวิตฺวา มนุสฺเสสุ อุปฺปนฺโน พุทฺธสุญฺเญ โลเก ปญฺจ ปจฺเจกพุทฺธสตานิ จตูหิ ปจฺจเยหิ อุปฏฺฐหิตฺวา ตโต จุโต ราชกุเล นิพฺพตฺติตฺวา รชฺชํ อนุสาสนฺโต ปุตฺตํ ปจฺเจกโพธึ อธิคนฺตฺวา ฐิตํ อุปฏฺฐหิตฺวา ตสฺส ปรินิพฺพุตสฺส ธาตุโย คเหตฺวา เจติยํ กตฺวา ปูเชสิฯ เอวํ ตตฺถ ตตฺถ ตานิ ปุญฺญานิ กตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท ภทฺทิยนคเร อสีติโกฏิวิภวสฺส ภทฺทิยเสฏฺฐิสฺส เอกปุตฺตโก หุตฺวา นิพฺพตฺติ, **ภทฺทชี**ติสฺส นามํ อโหสิฯ ตสฺส กิร อิสฺสริยโภคปริวาราทิสมฺปตฺติ จริมภเว โพธิสตฺตสฺส วิย อโหสิฯ

ตทา สตฺถา สาวตฺถิยํ วสฺสํ วสิตฺวา ภทฺทชิกุมารํ สงฺคณฺหิตุํ มหตา ภิกฺขุสงฺเฆน สทฺธึ ภทฺทิยนครํ คนฺตฺวา ชาติยาวเน วสิ ตสฺส ญาณปริปากํ อาคมยมาโนฯ โสปิ อุปริ ปาสาเท นิสิโนฺน สีหปญฺชรํ วิวริตฺวา โอโลเกนฺโต ภควโต สนฺติเก ธมฺมํ โสตุํ คจฺฉนฺตํ มหาชนํ ทิสฺวา ‘‘กตฺถายํ มหาชโน คจฺฉตี’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ตํ การณํ สุตฺวา สยมฺปิ มหตา ปริวาเรน สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ธมฺมํ สุณนฺโต สพฺพาภรณปฏิมณฺฑิโตว สพฺพกิเลเส เขเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๖.๙๘-๑๑๖) –

> ‘‘โอคฺคยฺห ยํ โปกฺขรณึ, นานากุญฺชรเสวิตํ;
> อุทฺธรามิ ภิสํ ตตฺถ, ฆาสเหตุ อหํ ตทาฯ
>
> ‘‘ภควา ตมฺหิ สมเย, ปทุมุตฺตรสวฺหโย;
> รตฺตมฺพรธโร พุโทฺธ, คจฺฉเต อนิลญฺชเสฯ
>
> ‘‘ธุนโนฺต ปํสุกูลานิ, สทฺทํ อโสฺสสหํ ตทา;
> อุทฺธํ นิชฺฌายมาโนหํ, อทฺทสํ โลกนายกํฯ
>
> ‘‘ตเตฺถว ฐิตโก สโนฺต, อายาจึ โลกนายกํ;
> มธุํ ภิเสหิ สหิตํ, ขีรํ สปฺปึ มุฬาลิกํฯ
>
> ‘‘ปฏิคฺคณฺหาตุ เม พุโทฺธ, อนุกมฺปาย จกฺขุมา;
> ตโต การุณิโก สตฺถา, โอโรหิตฺวา มหายโสฯ
>
> ‘‘ปฏิคฺคณฺหิ มมํ ภิกฺขํ, อนุกมฺปาย จกฺขุมา;
> ปฏิคฺคเหตฺวา สมฺพุโทฺธ, อกา เม อนุโมทนํฯ
>
> ‘‘สุขี โหตุ มหาปุญฺญ, คติ ตุยฺหํ สมิชฺฌตุ;
> อิมินา ภิสทาเนน, ลภสฺสุ วิปุลํ สุขํฯ
>
> ‘‘อิทํ วตฺวาน สมฺพุโทฺธ, ชลชุตฺตมนามโก;
> ภิกฺขมาทาย สมฺพุโทฺธ, อากาเสนาคมา ชิโนฯ
>
> ‘‘ตโต ภิสํ คเหตฺวาน, อาคจฺฉึ มม อสฺสมํ;
> ภิสํ รุเกฺข ลเคตฺวาน, มม ทานํ อนุสฺสรึฯ

‘‘มหาวาโต อุฏฺฐหิตฺวา, สญฺจาเลสิ วนํ ตทา;
อากาโส อภินาทิตฺถ, อสนี จ ผลี ตทาฯ

‘‘ตโต เม อสนีปาโต, มตฺถเก นิปตี ตทา;
โสหํ นิสินฺนโก สนฺโต, ตตฺถ กาลงฺกโต อหํฯ

‘‘ปุญฺญกมฺเมน สญฺญุโตฺต, ตุสิตํ อุปปชฺชหํ;
กเฬวรํ เม ปติตํ, เทวโลเก รมามหํฯ

‘‘ฉฬาสีติสหสฺสานิ , นาริโย สมลงฺกตา;
สายํ ปาตํ อุปฏฺฐนฺติ, ภิสทานสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘มนุสฺสโยนิมาคนฺตฺวา, สุขิโต โหมหํ ตทา;
โภเค เม อูนตา นตฺถิ, ภิสทานสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘อนุกมฺปิตโก เตน, เทวเทเวน ตาทินา;
สพฺพาสวา ปริกฺขีณา, นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโวฯ

‘‘สตสหสฺสิโต กปฺเป, ยํ ภิสํ อททึ ตทา;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, ภิสทานสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺต ปน เตน อธิคเต สตฺถา ภทฺทิยเสฏฺฐึ อามนฺเตสิ – ‘‘ตว ปุโตฺต อลงฺกตปฏิย โตฺต ธมฺมํ สุณโนฺต อรหตฺเต ปติฏฺฐาสิ, เตนสฺส อิทาเนว ปพฺพชิตุํ ยุตฺตํ, โน เจ ปพฺพชติ, ปรินิพฺพายิสฺสตี’’ติฯ เสฏฺฐิ ‘‘น มยฺหํ ปุตฺตสฺส ทหรเสฺสว สโต ปรินิพฺพาเนน กิจฺจํ อตฺถิ, ปพฺพาเชถ น’’นฺติ อาหฯ ตํ สตฺถา ปพฺพาเชตฺวา อุปสมฺปาเทตฺวา ตตฺถ สตฺตาหํ วสิตฺวา โกฏิคามํ ปาปุณิ, โส จ คาโม คงฺคาตีเรฯ โกฏิคามวาสิโน พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส มหาทานํ ปวเตฺตสุํฯ ภทฺทชิเตฺถโร สตฺถารา อนุโมทนาย อารทฺธมตฺตาย พหิคามํ คนฺตฺวา ‘‘คงฺคาตีเร มคฺคสมีเป สตฺถุ อาคตกาเล วุฏฺฐหิสฺสามี’’ติ สมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวา นิสีทิฯ มหาเถเรสุ อาคจฺฉเนฺตสุปิ อวุฏฺฐหิตฺวา สตฺถุ อาคตกาเลเยว วุฏฺฐหิฯ ปุถุชฺชนภิกฺขู, ‘‘อยํ อธุนา ปพฺพชิโต มหาเถเรสุ อาคจฺฉเนฺตสุ มานตฺถโทฺธ หุตฺวา น วุฏฺฐาสี’’ติ อุชฺฌายึสุฯ โกฏิคามวาสิโน สตฺถุ ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ พหู นาวาสงฺฆาเฏ พนฺธึสุ, สตฺถา ‘‘หนฺทสฺส อานุภาวํ ปกาเสมี’’ติ นาวาสงฺฆาเฏ ฐตฺวา, ‘‘กหํ, ภทฺทชี’’ติ ปุจฺฉิฯ ภทฺทชิเตฺถโร ‘‘เอโสหํ, ภเนฺต’’ติ สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา อญฺชลึ กตฺวา อฏฺฐาสิฯ สตฺถา, ‘‘เอหิ, ภทฺทชิ, อเมฺหหิ สทฺธึ เอกนาวํ อภิรุหา’’ติฯ โส อุปฺปติตฺวา สตฺถุ ฐิตนาวาย อฏฺฐาสิฯ สตฺถา คงฺคามชฺฌํ คตกาเล, ‘‘ภทฺทชิ, ตยา มหาปนาทราชกาเล อชฺฌาวุฏฺฐรตนปาสาโท กห’’นฺติ อาหฯ ‘‘อิมสฺมึ ฐาเน นิมุโคฺค’’ติฯ ‘‘เตน หิ, ภทฺทชิ, สพฺรหฺมจารีนํ กงฺขํ ฉินฺทา’’ติฯ ตสฺมึ ขเณ เถโร สตฺถารํ วนฺทิตฺวา อิทฺธิพเลน คนฺตฺวา ปาสาทถูปิกํ ปาทงฺคุลนฺตเรน สนฺนิรุมฺภิตฺวา ปญฺจวีสติโยชนํ ปาสาทํ คเหตฺวา อากาเส อุปฺปติ, อุปฺปตโนฺต จ ปญฺญาส โยชนานิ ปาสาทํ อุทกโต อุกฺขิปิฯ อถสฺส ปุริมภเว ญาตกา ปาสาทคเตน โลเภน มจฺฉกจฺฉปมณฺฑูกา หุตฺวา ตสฺมึ ปาสาเท อุฏฺฐหเนฺต ปริวตฺติตฺวา อุทเก ปตึสุฯ สตฺถา เต ปตเนฺต ทิสฺวา ‘‘ญาตกา เต, ภทฺทชิ, กิลมนฺตี’’ติ อาหฯ เถโร สตฺถุ วจเนน ปาสาทํ วิสฺสเชฺชสิฯ ปาสาโท ยถาฐาเน เอว ปติฏฺฐหิฯ สตฺถา ปารงฺคโต ภิกฺขูหิ ‘‘กทา, ภเนฺต, ภทฺทชิเตฺถเรน อยํ ปาสาโท อชฺฌาวุโฏฺฐ’’ติ ปุโฏฺฐ **มหาปนาทชาตกํ** (ชา.

๑.๓.๔๐-๔๑) กเถตฺวา มหาชนํ ธมฺมามตํ ปาเยสิฯ เถโร ปน อตฺตโน อชฺฌาวุฏฺฐปุพฺพํ สุว ณฺณปาสาทํ ทเสฺสตฺวา –

> **๑๖๓**.“ปนาโท นาม โส ราชา, ยสฺส ยูโป สุวณฺณโย;
> ติริยํ โสฬสุเพฺพโธ, อุพฺภมาหุ สหสฺสธาฯ

> **๑๖๔**.‘สหสฺสกโณฺฑ สตเคณฺฑุ, ธชาลุ หริตามโย;
> อนจฺจุํ ตตฺถ คนฺธพฺพา, ฉ สหสฺสานิ สตฺตธา”ติฯ –

ทฺวีหิ คาถาหิ วเณฺณโนฺต อญฺญํ พฺยากาสิฯ

ตตฺถ **ปนาโท นาม โส ราชา**ติ อตีเต ปนาโท นาม โส ราชา อโหสีติ อตฺตภาวอนฺต รหิตตาย อตฺตานํ ปรํ วิย นิทฺทิสติฯ โส เอว หิ รเชฺช ฐิตกาลโต ปฏฺฐาย สทา อุสฺสาหสมฺปตฺ ติอาทินา มหตา ราชานุภาเวน มหตา จ กิตฺติสเทฺทน สมนฺนาคตตฺตา “ราชา มหาปนา โท”ติ ปญฺญายิตฺถฯ **ยสฺส ยูโป สุวณฺณโย**ติ ยสฺส รโญฺญ อยํ ยูโป ปาสาโท สุวณฺณมโยฯ **ติริยํ โสฬสุเพฺพโธ**ติ วิตฺถารโต โสฬสกณฺฑปาตปฺปมาโณฯ โส ปน อฑฺฒโยชนมโตฺต โห ติฯ **อุพฺภามาหุ สหสฺสธา**ติ อุพฺภํ อุจฺจํ เอวมสฺส ปาสาทสฺส สหสฺสธา สหสฺสกณฺฑปฺปมาณ มาหุฯ โส ปน โยชนโต ปญฺจวีสติโยชนปฺปมาโณ โหติฯ เกจิ ปเนตฺถ คาถาสุขตฺถํ “อาหู”ติ ทีฆํ กตํฯ อาหุ อโหสีติ อตฺถํ วทนฺติฯ

สหสฺสกโณฺฑติ สหสฺสภูมิโกฯ **สตเคณฺฑู**ติ อเนกสตนิยฺยูหโกฯ **ธชาลู**ติ ตตฺถ ตตฺถ นิยฺยูหสิขราทีสุ ปติฏฺฐาปิเตหิ ยฏฺฐิธชปฏากธชาทิธเชหิ สมฺปโนฺนฯ **หริตามโย**ติ จามีกรสุว ณฺณมโยฯ เกจิ ปน “หริตชาติมณิสริกฺขโก”ติ วทนฺติ ฯ **คนฺธพฺพา**ติ นฏาฯ **ฉ สหสฺสานิ สตฺตธา**ติ ฉมตฺตานิ คนฺธพฺพสหสฺสานิ สตฺตธา ตสฺส ปาสาทสฺส สตฺตสุ ฐาเนสุ รโญฺญ อภิ รมาปนตฺถํ นจฺจิํสูติ อโตฺถฯ เต เอวํ นจฺจนฺตาปิ ราชานํ หาเสตุํ นาสกฺขิํสุฯ อถ สโกฺก เทว ราชา เทวนเฏ เปเสตฺวา สมชฺชํ กาเรสิ, ตทา ราชา หสีติฯ

ภทฺทชิเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. โสภิตเตฺถรคาถาวณฺณนา

สติมา ปญฺญวาติ อายสฺมโต โสภิตเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจิโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล หํสวตีนคเร กุล เคเห นิพฺพตฺติตฺวา วยปฺปโตฺต สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุณโนฺต สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุํ ปุเพฺพนิวาสญาณ ลาภีนํ ภิกฺขูนํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา สยมฺปิ ตํ ฐานนฺตรํ อุทฺทิสฺส ปตฺถนํ กตฺวา ปุญฺญานิ กตฺวา สุคตีสุเยว สํสรโนฺต สุเมธสฺส ภควโต กาเล พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต พฺราหฺมณานํ วิชฺชาสิเปฺปสุ นิปฺผตฺติํ คนฺตฺวา เนกฺขมฺมาธิมุโตฺต ฆราวาสํ ปหาย ตา ปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา หิมวนฺตสฺส สมีเป อรญฺญายตเน อสฺสมํ กาเรตฺวา วนมูลผลาผเลน ยาเปโนฺต พุทฺธุปฺปาทํ สุตฺวา สพฺพตฺถ เอกรตฺติวาเสเนว ภทฺทวตีนคเร สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา ปสนฺนมานโส “ตุวํ สตฺถา จ เกตุ จา”ติอาทีหิ ฉหิ คาถาหิ อภิตฺถวิ , สตฺถา จสฺส ภาวินิํ สมฺปตฺติํ ปกาเสสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท สาว ตฺถิยํ พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติฯ **โสภิโต**ติสฺส นามํ อกํสุฯ โส อปเรน สมเยน สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ ปุเพฺพนิวาสญาเณ จิณฺณวสี จ อโหสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๔๙.๔๖-๗๔) –

‘‘ทกฺขิเณ หิมวนฺตสฺส, สุกโต อสฺสโม มม;
อุตฺตมตฺถํ คเวสโนฺต, วสามิ วิปิเน ตทาฯ

‘‘ลาภาลาเภน สนฺตุโฏฺฐ, มูเลน จ ผเลน จ;
อเนฺวสโนฺต อาจริยํ, วสามิ เอกโก อหํฯ

‘‘สุเมโธ นาม สมฺพุโทฺธ, โลเก อุปฺปชฺชิ ตาวเท;
จตุสจฺจํ ปกาเสติ, อุทฺธรโนฺต มหาชนํฯ

‘‘นาหํ สุโณมิ สมฺพุทฺธํ, นปิ เม โกจิ สํสติ;
อฎฺฐวเสฺส อติกฺกเนฺต, อโสฺสสิํ โลกนายกํฯ

‘‘อคฺคิทารุํ นีหริตฺวา, สมฺมชฺชิตฺวาน อสฺสมํ;
ขาริภารํ คเหตฺวาน, นิกฺขมิํ วิปินา อหํฯ

‘‘เอกรตฺติํ วสโนฺตหํ, คาเมสุ นิคเมสุ จ;
อนุปุเพฺพน จนฺทวติํ, ตทาหํ อุปสงฺกมิํฯ

‘‘ภควา ตมฺหิ สมเย, สุเมโธ โลกนายโก;
อุทฺธรโนฺต พหู สเตฺต, เทเสติ อมตํ ปทํฯ

‘‘ชนกายมติกฺกมฺม, วนฺทิตฺวา ชินสาครํ;
เอกํสํ อชินํ กตฺวา, สนฺถวิํ โลกนายกํฯ

‘‘ตุวํ สตฺถา จ เกตุ จ, ธโช ยูโป จ ปาณินํ;
ปรายโน ปติฎฺฐา จ, ทีโป จ ทฺวิปทุตฺตโมฯ

‘‘เนปุโญฺญ ทสฺสเน วีโร, ตาเรสิ ชนตํ ตุวํ;
นตฺถโญฺญ ตารโก โลเก, ตวุตฺตริตโร มุเนฯ

‘‘สกฺกา เถเว กุสเคฺคน, ปเมตุํ สาครุตฺตเม;
น เตฺวว ตว สพฺพญฺญุ, ญาณํ สกฺกา ปเมตเวฯ

‘‘ตุลทเณฺฑ ฐเปตฺวาน, มหิํ สกฺกา ธเรตเว;
นเตฺวว ตว ปญฺญาย, ปมาณมตฺถิ จกฺขุมฯ

‘‘อากาโส มินิตุํ สกฺกา, รชฺชุยา องฺคุเลน วา;
นเตฺวว ตว สพฺพญฺญุ, สีลํ สกฺกา ปเมตเวฯ

‘‘มหาสมุเทฺท อุทกํ, อากาโส จ วสุนฺธรา;
ปริเมยฺยานิ เอตานิ, อปฺปเมโยฺยสิ จกฺขุมฯ

‘‘ฉหิ คาถาหิ สพฺพญฺญุํ, กิตฺตยิตฺวา มหายสํ;
อญฺชลิํ ปคฺคเหตฺวาน, ตุณฺหี อฎฺฐาสหํ ตทาฯ

‘‘ยํ วทนฺติ สุเมโธติ, ภูริปญฺญํ สุเมธสํ;
ภิกฺขุสงฺฆ นิสีทิตฺวา, อิมา คาถา อภาสถฯ

‘‘โย เม ญาณํ ปกิเตฺตสิ, วิปฺปสเนฺนน เจตสา;
ตมหํ กิตฺตยิสฺสามิ, สุณาถ มม ภาสโตฯ

‘‘สตฺตสตฺตติ กปฺปานิ, เทวโลเก รมิสฺสติ;
สหสฺสกฺขตฺตุํ เทวิโนฺท, เทวรชฺชํ กริสฺสติฯ

‘‘อเนกสตกฺขตฺตุญฺจ, จกฺกวตฺตี ภวิสฺสติ;
ปเทสรชฺชํ วิปุลํ, คณนาโต อสงฺขิยํฯ

‘‘เทวภูโต มนุโสฺส วา, ปุญฺญกมฺมสมาหิโต;
อนูนมนสงฺกโปฺป, ติกฺขปโญฺญ ภวิสฺสติฯ

‘‘ตึสกปฺปสหสฺสมฺหิ, โอกฺกากกุลสมฺภโว;
โคตโม นาม โคเตฺตน, สตฺถา โลเก ภวิสฺสติฯ

‘‘อคารา อภินิกฺขมฺม, ปพฺพชิสฺสติกิญฺจโน;
ชาติยา สตฺตวเสฺสน, อรหตฺตํ ผุสิสฺสติฯ

‘‘ยโต สรามิ อตฺตานํ, ยโต ปโตฺตสฺมิ สาสนํ;
เอตฺถนฺตเร น ชานามิ, เจตนํ อมโนรมํฯ

‘‘สํสริตฺวา ภเว สเพฺพ, สมฺปตฺตานุภวิํ อหํ;
โภเค เม อูนตา นตฺถิ, ผลํ ญาณสฺส โถมเนฯ

‘‘ติยคฺคี นิพฺพุตา มยฺหํ, ภวา สเพฺพ สมูหตา;
สพฺพาสวา ปริกฺขีณา, นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโวฯ

‘‘ตึสกปฺปสหสฺสมฺหิ, ยํ ญาณมถวิํ อหํ;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, ผลํ ญาณสฺส โถมเนฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

โส อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อตฺตโน ปุเพฺพนิวาสํ อนุปฏิปาฏิยา อนุสฺสรโนฺต ยาว อสญฺญภเว อจิตฺตกปฏิสนฺธิ, ตาว อทฺทสฯ ตโต ปญฺจ กปฺปสตานิ จิตฺตปฺปวตฺติํ อทิสฺวา อวสาเนว ทิสฺวา ‘‘กิเมต’’นฺติ อาวชฺชโนฺต นยวเสน ‘‘อสญฺญภโว ภวิสฺสตี’’ติ นิฏฺฐํ อคมาสิฯ เตนาห ภควา – ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, อสญฺญสตฺตา นาม ทีฆายุกา เทวา, ตโต จุโต โสภิโต อิธูปปโนฺน, โส เอตํ ภวํ ชานาติ, โสภิโต อนุสฺสรตี’’ติ (ปารา. ๒๓๒ อตฺถโต สมานํ)ฯ เอวํ นยวเสน อนุสฺสรนฺตสฺส อนุสฺสรณโกสลฺลํ ทิสฺวา สตฺถา เถรํ ปุเพฺพนิวาสํ อนุสฺสรนฺตานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสิฯ ตโต เอว จายํ อายสฺมา สวิเสสํ อตฺตโน ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาณํ ตสฺส จ ปจฺจยภูตํ ปฏิปตฺติํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา โสมนสฺสชาโต ตทตฺถทีปนํ อุทานํ อุทาเนโนฺต –

๑๖๕. ‘‘สติมา ปญฺญวา ภิกฺขุ, อารทฺธพลวีริโย;

ปญฺจ กปฺปสตานาหํ, เอกรตฺตึ อนุสฺสรึฯ

๑๖๖.‘‘จตฺตาโร สติปฏฺฐาเน, สตฺต อฏฺฐ จ ภาวยํ;
ปญฺจ กปฺปสตานาหํ, เอกรตฺตึ อนุสฺสริ’’นฺติฯ – คาถาทฺวยํ อภาสิ;

ตตฺถ **สติมา**ติ สยํ สมฺทาคมนสมฺปนฺนาย สติปฏฺฐานภาวนาปาริปูริยา สติเวปุลฺลปฺปตฺติยา จ สติมาฯ **ปญฺญวา**ติ ฉฬภิญฺญาปาริปูริยา ปญฺญาเวปุลฺลปฺปตฺติยา จ ปญฺญวาฯ ภินฺนกิเลสตาย ***ภิกฺขุ***ฯ สทฺธาทิพลานเญฺจว จตุพฺพิธสมฺมปฺปธานวีริยสฺส จ สํสิทฺธิปาริปูริยา **อารทฺธพลวีริโย**ฯ สทฺธาทีนเญฺหตฺถ พลคฺคหเณน คหณํ สติปิ สติอาทีนํ พลภาเว, ยถา ‘‘โคพลิพทฺธา ปุญฺญญาณสมฺภารา’’ติฯ **ปญฺจ กปฺปสตานาหํ, เอกรตฺตึ อนุสฺสริ**นฺติ เอกรตฺตึ วิย อนุสฺสรึฯ วิย-สโทฺท หิ อิธ ลุตฺตนิทฺทิโฏฺฐ, เอเตน ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาเณ อตฺตโน ญาณวสีภาวํ ทีเปติฯ

อิทานิ ยาย ปฏิปตฺติยา อตฺตโน สติมนฺตาทิภาโว สาติสยํ ปุเพฺพนิวาสญาณญฺจ สิทฺธํ, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘จตฺตาโร’’**ติอาทินา ทุติยํ คาถมาหฯ ตตฺถ **จตฺตาโร สติปฏฺฐาเน**ติ กายานุปสฺสนาทิเก อตฺตโน วิสยเภเทน จตุพฺพิเธ โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสเก สติสงฺขาเต สติปฏฺฐาเนฯ **สตฺตา**ติ สตฺต โพชฺฌเงฺคฯ **อฏฺฐา**ติ อฏฺฐ มคฺคงฺคานิฯ สติปฏฺฐาเนสุ หิ สุปฺปติฏฺฐิตจิตฺตสฺส สตฺต โพชฺฌงฺคา ภาวนาปาริปูรึ คตา เอว โหนฺติ, ตถา อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺคฯ เตนาห ธมฺมเสนาปติ – ‘‘จตูสุ สติปฏฺฐาเนสุ สุปฺปติฏฺฐิตจิตฺตา สตฺต โพชฺฌเงฺค ยถาภูตํ ภาเวตฺวา’’ติอาทีหิ (ที. นิ. ๓.๑๔๓) สตฺตโกฏฺฐาสิเกสุ สตฺตตึสาย โพธิปกฺขิยธเมฺมสุ เอกสฺมึ โกฏฺฐาเส ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉเนฺต อิตเร อคจฺฉนฺตา นาม นตฺถีติฯ ***ภาวย***นฺติ ภาวนาเหตุฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

โสภิตเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. วลฺลิยเตฺถรคาถาวณฺณนา

ยํ กิจฺจํ ทฬฺหวีริเยนาติอาทิกา อายสฺมโต วลฺลิยเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต สุเมธสฺส ภควโต กาเล พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต วิชฺชาสิเปฺปสุ นิปฺผตฺตึ คโต อสีติโกฏิวิภวํ ปหาย ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา ปพฺพตปาเท อรญฺญายตเน เอกิสฺสา นทิยา ตีเร อสฺสมํ กาเรตฺวา วิหรโนฺต อตฺตโน อนุคฺคณฺหนตฺถํ อุปคตํ สตฺถารํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส อชินจมฺมํ ปตฺถริตฺวา อทาสิ ฯ ตตฺถ นิสินฺนํ ภควนฺตํ ปุเปฺผหิ จ จนฺทเนน จ ปูเชตฺวา อมฺพผลานิ ทตฺวา ปญฺจปติฏฺฐิเตน วนฺทิฯ ตสฺส ภควา นิสินฺนาสนสมฺปตฺตึ ปกาเสโนฺต อนุโมทนํ วตฺวา ปกฺกามิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท เวสาลิยํ พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา ‘‘กณฺหมิโตฺต’’ติ ลทฺธนาโม วยปฺปโตฺต สตฺถุ เวสาลิคมเน พุทฺธานุภาวํ ทิสฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ มหากจฺจานเตฺถรสฺส สนฺติเก ปพฺพชิฯ โส มนฺทปโญฺญ ทนฺธปรกฺกโม จ หุตฺวา จิรํ กาลํ วิญฺญุํ สพฺรหฺมจารึ นิสฺสาเยว วสติฯ ภิกฺขู ‘‘ยถา นาม วลฺลิ รุกฺขาทีสุ กิญฺจิ อนิสฺสาย วฑฺฒิตุํ น สโกฺกติ, เอวมยมฺปิ กญฺจิ ปณฺฑิตํ อนิสฺสาย วฑฺฒิตุํ น สโกฺกตี’’ติ **วลฺลิโย**เตฺวว สมุทาจรึสุฯ อปรภาเค ปน เวณุทตฺตเตฺถรํ อุปสงฺกมิตฺวา ตสฺส โอวาเท ฐตฺวา สโต สมฺปชาโน หุตฺวา วิหรโนฺต ญาณสฺส ปริปากํ คตตฺตา ปฏิปตฺติกฺกมํ เถรํ ปุจฺฉโนฺต –

๑๖๗.‘‘ยํ กิจฺจํ ทฬฺหวีริเยน, ยํ กิจฺจํ โพทฺธุมิจฺฉตา;
กริสฺสํ นาวรชฺฌิสฺสํ, ปสฺส วีริยํ ปรกฺกมํฯ

๑๖๘.‘‘ตฺวญฺจ เม มคฺคมกฺขาหิ, อญฺชสํ อมโตคธํ;
อหํ โมเนน โมนิสฺสํ, คงฺคาโสโตว สาคร’’นฺติฯ – คาถาทฺวยํ อภาสิ;

ตตฺถ **ยํ กิจฺจํ ทฬฺหวีริเยนา**ติ ทเฬฺหน วีริเยน ถิเรน ปรกฺกเมน, ทฬฺหวีริเยน วา ปุริสโธรเยฺหน ยํ กิจฺจํ กาตพฺพํ ปฏิปชฺชิตพฺพํฯ **ยํ กิจฺจํ โพทฺธุมิจฺฉตา**ติ จตฺตาริ อริยสจฺจานิ นิพฺพานเมว วา โพทฺธุํ พุชฺฌิตุํ อิจฺฉเนฺตน ปฏิวิชฺฌิตุกาเมน ยํ กิจฺจํ กรณียํฯ **กริสฺสํ นาวรชฺฌิสฺส**นฺติ ตมหํ ทานิ กริสฺสํ น วิราเธสฺสํ, ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชิสฺสามิฯ **ปสฺส วีริยํ ปรกฺกม**นฺติ ยถา ปฏิปชฺชมาเน ธเมฺม วิธินา อีรณโต **‘‘วีริยํ’’,** ปรํ ปรํ ฐานํ อกฺกมนโต **‘‘ปรกฺกโม’’**ติ จ ลทฺธนามํ สมฺมาวายามํ ปสฺส น สทฺธเมวาติ อตฺตโน กตฺตุกามตํ ทเสฺสติฯ

ตฺวญฺจาติ กมฺมฏฺฐานทายกํ กลฺยาณมิตฺตํ อาลปติฯ **เม**ติ มยฺหํฯ **มคฺคมกฺขาหี**ติ อริยมคฺคํ กเถหิ, โลกุตฺตรมคฺคสมฺปาปกํ จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานํ กเถหีติ อโตฺถฯ **อญฺชส**นฺติ อุชุกํ มชฺฌิมปฏิปทาภาเวน อนฺตทฺวยสฺส อนุปคมนโตฯ อมเต นิพฺพาเน สมฺปาปกภาเวน ปติฏฺฐิตตฺตา **อมโตคธํฯ โมเนนา**ติ ญาเณน มคฺคปญฺญายฯ **โมนิสฺส**นฺติ ชานิสฺสํ นิพฺพานํ ปฏิวิชฺฌิสฺสํ ปาปุณิสฺสํฯ **คงฺคาโสโตว สาคร**นฺติ ยถา คงฺคาย โสโต สาครํ สมุทฺทํ อวิรชฺฌโนฺต เอกํสโต โอคาหติ, เอวํ ‘‘อหํ กมฺมฏฺฐานํ อนุยุญฺชโนฺต มคฺคญาเณน นิพฺพานํ อธิคมิสฺสามิ, ตสฺมา ตํ กมฺมฏฺฐานํ เม อาจิกฺขถา’’ติ เถรํ กมฺมฏฺฐานํ ยาจิฯ

ตํ สุตฺวา เวณุทตฺตเตฺถโร ตสฺส กมฺมฏฺฐานํ อทาสิฯ โสปิ กมฺมฏฺฐานํ อนุยุญฺชโนฺต นจิรเสฺสว วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๔๙.๗๕-๑๐๕) –

‘‘ปญฺจ กามคุเณ หิตฺวา, ปิยรูเป มโนรเม;
อสีติ โกฏิโย หิตฺวา, ปพฺพชิํ อนคาริยํฯ

‘‘ปพฺพชิตฺวาน กาเยน, ปาปกมฺมํ วิวชฺชยิํ;
วจีทุจฺจริตํ หิตฺวา, นทีกูเล วสามหํฯ

‘‘เอกกํ มํ วิหรนฺตํ, พุทฺธเสโฏฺฐ อุปาคมิ;
นาหํ ชานามิ พุโทฺธติ, อกาสิํ ปฏิสนฺถารํฯ

‘‘กริตฺวา ปฏิสนฺถารํ, นามโคตฺตมปุจฺฉหํ;
เทวตานุสิ คนฺธโพฺพ, อทุ สโกฺก ปุรินฺทโทฯ

‘‘โก วา ตฺวํ กสฺส วา ปุโตฺต, มหาพฺรหฺมา อิธาคโต;
วิโรเจสิ ทิสา สพฺพา, อุทยํ สูริโย ยถาฯ

‘‘สหสฺสารานิ จกฺกานิ, ปาเท ทิสฺสนฺติ มาริส;
โก วา ตฺวํ กสฺส วา ปุโตฺต, กถํ ชาเนมุ ตํ มยํฯ

‘‘นามโคตฺตํ ปเวเทหิ, สํสยํ อปเนหิ เม;
นมฺหิ เทวา น คนฺธโพฺพ, นมฺหิ สโกฺก ปุรินฺทโทฯ

‘‘พฺรหฺมภาโว จ เม นตฺถิ, เอเตสํ อุตฺตโม อหํ;

อตีโต วิสยํ เตสํ, ทาลยึ กามพนฺธนํฯ

‘‘สเพฺพ กิเลเส ฌาเปตฺวา, ปโตฺต สโมฺพธิมุตฺตมํ;
ตสฺส วาจํ สุณิตฺวาหํ, อิทํ วจนมพฺรวึฯ

‘‘ยทิ พุโทฺธสิ สพฺพญฺญู, นิสีท ตฺวํ มหามุเน;
ตมหํ ปูชยิสฺสามิ, ทุกฺขสฺสนฺตกโร ตุวํฯ

‘‘ปตฺถริตฺวาชินจมฺมํ , อทาสิ สตฺถุโน อหํ;
นิสีทิ ตตฺถ ภควา, สีโหว คิริคพฺภเรฯ

‘‘ขิปฺปํ ปพฺพตมารุยฺห, อมฺพสฺส ผลมคฺคหึ;
สาลกลฺยาณิกํ ปุปฺผํ, จนฺทนญฺจ มหารหํฯ

‘‘ขิปฺปํ ปคฺคยฺห ตํ สพฺพํ, อุเปตฺวา โลกนายกํ;
ผลํ พุทฺธสฺส ทตฺวาน, สาลปุปฺผมปูชยึฯ

‘‘จนฺทนํ อนุลิมฺปิตฺวา, อวนฺทึ สตฺถุโน อหํ;
ปสนฺนจิโตฺต สุมโน, วิปุลาย จ ปีติยาฯ

‘‘อชินมฺหิ นิสีทิตฺวา, สุเมโธ โลกนายโก;
มม กมฺมํ ปกิเตฺตสิ, หาสยโนฺต มมํ ตทาฯ

‘‘อิมินา ผลทาเนน, คนฺธมาเลหิ จูภยํ;
ปญฺจวีเส กปฺปสเต, เทวโลเก รมิสฺสติฯ

‘‘อนูนมนสงฺกโปฺป, วสวตฺตี ภวิสฺสติ;
ฉพฺพีสติกปฺปสเต, มนุสฺสตฺตํ คมิสฺสติฯ

‘‘ภวิสฺสติ จกฺกวตฺตี, จาตุรโนฺต มหิทฺธิโก;
เวภารํ นาม นครํ, วิสฺสกเมฺมน มาปิตํฯ

‘‘เหสฺสติ สพฺพโสวณฺณํ, นานารตนภูสิตํ;
เอเตเนว อุปาเยน, สํสริสฺสติ โส ภเวฯ

‘‘สพฺพตฺถ ปูชิโต หุตฺวา, เทวเตฺต อถ มานุเส;
ปจฺฉิเม ภเว สมฺปเตฺต, พฺรหฺมพนฺธุ ภวิสฺสติฯ

‘‘อคารา อภินิกฺขมฺม, อนคารี ภวิสฺสติ;
อภิญฺญาปารคู หุตฺวา, นิพฺพายิสฺสตินาสโวฯ

‘‘อิทํ วตฺวาน สมฺพุโทฺธ, สุเมโธ โลกนายโก;
มม นิชฺฌายมานสฺส, ปกฺกามิ อนิลญฺชเสฯ

‘‘เตน กเมฺมน สุกเตน, เจตนาปณิธีหิ จ;

ชหิตฺวา มานุสํ เทหํ, ตาวตึสมคจฺฉหํฯ

‘‘ตุสิตโต จวิตฺวาน, นิพฺพตฺตึ มาตุกุจฺฉิยํ;
โภเค เม อูนตา นตฺถิ, ยมฺหิ คเพฺภ วสามหํฯ

‘‘มาตุกุจฺฉิคเต มยิ, อนฺนปานญฺจ โภชนํ;
มาตุยา มม ฉเนฺทน, นิพฺพตฺตติ ยทิจฺฉกํฯ

‘‘ชาติยา ปญฺจวเสฺสน, ปพฺพชึ อนคาริยํ;
โอโรปิตมฺหิ เกสมฺหิ, อรหตฺตมปาปุณิํฯ

‘‘ปุพฺพกมฺมํ คเวสโนฺต, โอเรน นาทฺทสํ อหํ;
ตึสกปฺปสหสฺสมฺหิ, มม กมฺมมนุสฺสริํฯ

‘‘นโม เต ปุริสาชญฺญ, นโม เต ปุริสุตฺตม;
ตว สาสนมาคมฺม, ปโตฺตมฺหิ อจลํ ปทํฯ

‘‘ตึสกปฺปสหสฺสมฺหิ, ยํ พุทฺธมภิปูชยิํ;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อญฺญํ พฺยากโรเนฺต เถโร อิมาเยว คาถา อภาสีติฯ

วลฺลิยเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. วีตโสกเตฺถรคาถาวณฺณนา

เกเส เม โอลิขิสฺสนฺตีติอาทิกา อายสฺมโต วีตโสกเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต สิทฺธตฺถสฺส ภควโต กาเล พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา พฺราหฺมณานํ วิชฺชาสิเปฺปสุ นิปฺผตฺติํ คโต กาเม ปหาย อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา มหตา อิสิคเณน ปริวุโต อรเญฺญ วสโนฺต พุทฺธุปฺปาทํ สุตฺวา หฏฺฐตุฎฺฐ ‘‘อุทุมฺพรปุปฺผสทิสา ทุลฺลภทสฺสนา พุทฺธา ภควโนฺต, อิทาเนว อุปคนฺตพฺพา’’ติ มหติยา ปริสาย สทฺธิํ สตฺถารํ ทฎฺฐุํ คจฺฉโนฺต ทิยฑฺฒโยชเน เสเส พฺยาธิโก หุตฺวา พุทฺธคตาย สญฺญาย กาลงฺกโต เทเวสุ อุปฺปชฺชิตฺวา อปราปรํ เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท อฏฺฐารสวสฺสาธิกานํ ทฺวินฺนํ วสฺสสตานํ มตฺถเก ธมฺมาโสกรโญฺญ กนิฏฺฐภาตา หุตฺวา นิพฺพตฺติ, ตสฺส **วีตโสโก**ติ นาม อโหสิฯ โส วยปฺปโตฺต ขตฺติยกุมาเรหิ สิกฺขิตพฺพวิชฺชาสิเปฺปสุ นิปฺผตฺติํ คโต คิริทตฺตเตฺถรํ นิสฺสาย คิหิภูโต สุตฺตนฺตปิฏเก อภิธมฺมปิฏเก จ วิสารโท หุตฺวา เอกทิวสํ มสฺสุกมฺมสมเย กปฺปกสฺส หตฺถโต อาทาสํ คเหตฺวา กายํ โอโลเกโนฺต วลิตปลิตาทีนิ ทิสฺวา สญฺชาตสํเวโค วิปสฺสนาย จิตฺตํ โอตาเรตฺวา ภาวนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา ตสฺมิํเยว อาสเน โสตาปโนฺน หุตฺวา คิริทตฺตเตฺถรสฺส สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๔๙.๙-๒๖) –

‘‘อชฺฌายโก มนฺตธโร, ติณฺณํ เวทาน ปารคู;
ลกฺขเณ อิติหาเส จ, สนิฆณฺฑุสเกฎุเภฯ

‘‘นทีโสตปฏิภาคา, สิสฺสา อายนฺติ เม ตทา;
เตสาหํ มเนฺต วาเจมิ, รตฺตินฺทิวมตนฺทิโตฯ

‘‘สิทฺธโตฺถ นาม สมฺพุโทฺธ, โลเก อุปฺปชฺชิ ตาวเท;
ตมนฺธการํ นาเสตฺวา, ญาณาโลกํ ปวตฺตยิฯ

‘‘มม อญฺญตโร สิโสฺส, สิสฺสานํ โส กเถสิ เม;
สุตฺวาน เต เอตมตฺถํ, อาโรเจสุํ มมํ ตทาฯ

‘‘พุโทฺธ โลเก สมุปฺปโนฺน, สพฺพญฺญู โลกนายโก;
ตสฺสานุวตฺตติ ชโน, ลาโภ อมฺหํ น วิชฺชติฯ

‘‘อธิจฺจุปฺปตฺติกา พุทฺธา, จกฺขุมโนฺต มหายสา;
ยํนูนาหํ พุทฺธเสฏฺฐํ, ปเสฺสยฺยํ โลกนายกํฯ

‘‘อชินํ เม คเหตฺวาน, วากจีรํ กมณฺฑลุํ;
อสฺสมา อภินิกฺขมฺม, สิเสฺส อามนฺตยิํ อหํฯ

‘‘โอทุมฺพริกปุปฺผํว, จนฺทมฺหิ สสกํ ยถา;
วายสานํ ยถา ขีรํ, ทุลฺลโภ โลกนายโกฯ

‘‘พุโทฺธ โลกมฺหิ อุปฺปโนฺน, มนุสฺสตฺตมฺปิ ทุลฺลภํ;
อุโภสุ วิชฺชมาเนสุ, สวนญฺจ สุทุลฺลภํฯ

‘‘พุโทฺธ โลเก สมุปฺปโนฺน, จกฺขุํ ลจฺฉาม โน ภวํ;
เอถ สเพฺพ คมิสฺสาม, สมฺมาสมฺพุทฺธสนฺติกํฯ

‘‘กมณฺฑลุธรา สเพฺพ, ขราชินนิวาสิโน;
เต ชฏาภารภริตา, นิกฺขมุํ วิปินา ตทาฯ

‘‘ยุคมตฺตํ เปกฺขมานา, อุตฺตมตฺถํ คเวสิโน;
อาสตฺติโทสรหิตา, อสมฺภีตาว เกสรีฯ

‘‘อปฺปกิจฺจา อโลลุปฺปา, นิปกา สนฺตวุตฺติโน;
อุญฺฉาย จรมานา เต, พุทฺธเสฏฺฐมุปาคมุํฯ

‘‘ทิยฑฺฒโยชเน เสเส, พฺยาธิ เม อุปปชฺชถ;
พุทฺธเสฏฺฐํ สริตฺวาน, ตตฺถ กาลงฺกโต อหํฯ

‘‘จตุนฺนวุติโต กเปฺป, ยํ สญฺญมลภิํ ตทา;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, พุทฺธสญฺญายิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ
อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อญฺญํ พฺยากโรโนฺต –

๑๖๙. ‘‘เกเส เม โอลิขิสฺสนฺติ, กปฺปโก อุปสงฺกมิ;
ตโต อาทาสมาทาย, สรีรํ ปจฺจเวกฺขิสํฯ

๑๗๐. ‘‘ตุจฺโฉ กาโย อทิสฺสิตฺถ, อนฺธกาเร ตโม พฺยคา;
สเพฺพ โจฬา สมุจฺฉินฺนา, นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโว’’ติฯ – คาถาทฺวยํ อภาสิ;

ตตฺถ **เกเส เม โอลิขิสฺสนฺติ, กปฺปโก อุปสงฺกมี**ติ คิหิกาเล มสฺสุกมฺมสมเย ‘‘มม เกเส โอลิขิสฺสํ กเปฺปมี’’ติ เกสาทีนํ เฉทนาทิวเสน กปฺปนโต กปฺปโก นฺหาปิโต มํ อุปคจฺฉิฯ **ตโต**ติ กปฺปกโตฯ **สรีรํ ปจฺจเวกฺขิส**นฺติ สพฺพกายิเก อาทาเส ปลิตวลิตมุขนิมิตฺตาทิทสฺสนมุเขน ‘‘อภิภูโต วต ชราย เม กาโย’’ติ ชราภิภูตํ อตฺตโน สรีรํ ปจฺจเวกฺขึฯ เอวํ ปจฺจเวกฺขโต จ **ตุจฺโฉ กาโย อทิสฺสิตฺถ** นิจฺจธุวสุขสภาวาทีหิ ริตฺโต หุตฺวา เม กาโย อทิสฺสถ ปญฺญายิฯ กสฺมา? **อนฺธกาเร ตโม พฺยคา** เยน อโยนิโสมนสิการสงฺขาเตน ตมสา อตฺตโน กาเย อนฺธคตา วิชฺชมานมฺปิ อสุภาทิสภาวํ อปสฺสนฺตา อวิชฺชมานํ สุภาทิอาการํ คณฺหนฺติ, ตสฺมิํ อนฺธกาเร อนฺธกรณฏฺฐาเน กาเย โยนิโสมนสิการสงฺขาเตน ญาณาโลเกน อวิชฺชาตโม วิคโต, ตโต เอว **สเพฺพ โจฬา สมุจฺฉินฺนา** โจรา วิย กุสลภณฺฑเจฺฉทนโต, สาธูหิ อลาตพฺพโต อสงฺคเหตพฺพโต สงฺการกูฏาทีสุ ฉฑฺฑิตปิโลติกขณฺฑํ วิย อิสฺสรชเนน อริยชเนน ชิคุจฺฉิตพฺพตาย โจฬา วิยาติ วา ‘‘โจฬา’’ติ ลทฺธนามา กิเลสา สมุจฺฉินฺนาฯ อคฺคมเคฺคน สมุคฺฆาฏิตตฺตา เอว จ เนสํ **นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโว** อายติํ ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติ นตฺถีติฯ

วีตโสกเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ปุณฺณมาสเตฺถรคาถาวณฺณนา

ปญฺจ นีวรเณ หิตฺวาติอาทิกา อายสฺมโต ปุณฺณมาสเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต ติสฺสสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ สตฺถริ อรเญฺญ วิหรเนฺต ปํสุกูลจีวรํ ทุมสาขาย ลเคฺคตฺวา คนฺธกุฏิํ ปวิเฏฺฐ ธนุหโตฺถ คหนํ ปวิโฏฺฐ สตฺถุ ปํสุกูลํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ธนุํ นิกฺขิปิตฺวา พุทฺธคุเณ อนุสฺสริตฺวา ปํสุกูลํ วนฺทิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ กุฏุมฺพิยกุเล นิพฺพตฺติฯ ตสฺส กิร ชาตทิวเส ตสฺมิํ เคเห สพฺพภาชนานิ สุวณฺณรตนมเยหิ มาเสหิ ปริปุณฺณาเนว อเหสุํฯ เตนสฺส **ปุณฺณมาโส**เตฺวว นามํ อกํสุฯ โส วยปฺปโตฺต ทารปริคฺคหํ กตฺวา เอกสฺมิํ ปุเตฺต อุปฺปเนฺน ฆราวาสํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา คามกาวาเส วสโนฺต ฆเฏโนฺต วายมโนฺต ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๔๙.๑-๘) –

‘‘ติโสฺส นามาสิ ภควา, สยมฺภู อคฺคปุคฺคโล;
ปํสุกูลํ ฐเปตฺวาน, วิหารํ ปาวิสี ชิโนฯ

‘‘วินตํ ธนุมาทาย, ภกฺขตฺถาย จริํ อหํ;
มณฺฑลคฺคํ คเหตฺวาน, กานนํ ปาวิสิํ อหํฯ

‘‘ตตฺถทฺทสํ ปํสุกูลํ, ทุมเคฺค ลคฺคิตํ ตทา;
จาปํ ตเตฺถว นิกฺขิปฺป, สิเร กตฺวาน อญฺชลิํฯ

‘‘ปสนฺนจิโตฺต สุมโน, วิปุลาย จ ปีติยา;

พุทฺธเสฏฺฐํ สริตฺวาน, ปํสุกูลํ อวนฺทหํฯ

‘‘เทฺวนวุเต อิโต กเปฺป, ปํสุกูลมวนฺทหํ;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, วนฺทนาย อิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

ฉฬภิโญฺญ ปน หุตฺวา สาวตฺถึ อุปคนฺตฺวา สตฺถารํ วนฺทิตฺวา สุสาเน วสติ, ตสฺส จ อจิราคตเสฺสว สโต ปุโตฺต กาลมกาสิฯ ทารกมาตา เถรสฺส อาคตภาวํ สุตฺวา, ‘‘มา อิทํ อปุตฺตกํ สาปเตยฺยํ ราชาโน หเรยฺยุ’’นฺติ ตํ อุปฺปพฺพาเชตุกามา มหตา ปริวาเรน เถรสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา ปฏิสนฺถารํ กตฺวา ปโลเภตุํ อารภิฯ เถโร อตฺตโน วีตราคภาวชานาปนตฺถํ อากาเส ฐตฺวา อตฺตโน ปฏิปตฺติกิตฺตนมุเขน ตสฺสา ธมฺมํ เทเสโนฺต –

๑๗๑. ‘‘ปญฺจ นีวรเณ หิตฺวา, โยคเกฺขมสฺส ปตฺติยา;
ธมฺมาทาสํ คเหตฺวาน, ญาณทสฺสนมตฺตโนฯ

๑๗๒. ‘‘ปจฺจเวกฺขึ อิมํ กายํ, สพฺพํ สนฺตรพาหิรํ;
อชฺฌตฺตญฺจ พหิทฺธา จ, ตุโจฺฉ กาโย อทิสฺสถา’’ติฯ –

คาถาทฺวยํ อภาสิฯ

ตตฺถ **ปญฺจ นีวรเณ หิตฺวา**ติ กามจฺฉนฺทาทิเก ปญฺจ นีวรเณ ปหาย ฌานาธิคเมน วิทฺธํเสตฺวาฯ **โยคเกฺขมสฺส ปตฺติยา**ติ กามโยคาทีหิ จตูหิ โยเคหิ เขมสฺส อนุปทฺทุตสฺส นิพฺพานสฺส อธิคมายฯ **ธมฺมาทาส**นฺติ ธมฺมภูตํ อาทาสํฯ ยถา หิ อาทาโส โอโลเกนฺตสฺส รูปกาเย คุณาคุณํ อาทํเสติ, เอวํ วิปสฺสนาสงฺขาโต ธมฺมานํ สามญฺญวิเสสาวโพธนโต ญาณทสฺสนภูโต ธมฺมาทาโส วิปสฺสนฺตสฺส โวทานสํกิเลสธมฺมวิภาวเนน ตปฺปหานสาธเนน จ วิเสสโต นามกาเย คุณํ อาทํเสติฯ เตนาห –

‘‘ธมฺมาทาสํ คเหตฺวาน, ญาณทสฺสนมตฺตโน;
ปจฺจเวกฺขึ อิมํ กายํ, สพฺพํ สนฺตรพาหิร’’นฺติฯ –

อิมํ กายํ ธมฺมสมูหํ มม อตฺตภาวํ อชฺฌตฺติกพาหิรายตนภาวโต สนฺตรพาหิรํ สพฺพํ อนวเสสํ ธมฺมาทาสํ คเหตฺวา ‘‘อนิจฺจ’’นฺติปิ ‘‘ทุกฺข’’นฺติปิ ‘‘อนตฺตา’’ติปิ ปติอเวกฺขึ ญาณจกฺขุนา ปสฺสึฯ เอวํ ปสฺสตา จ มยา **อชฺฌตฺตญฺจ พหิทฺธา จา**ติ อตฺตโน สนฺตาเน ปรสนฺตาเน จ **ตุโจฺฉ กาโย อทิสฺสถ** นิจฺจสาราทิวิรหิโต ตุโจฺฉ ขนฺธปญฺจกสงฺขาโต อตฺตภาวกาโย ญาณจกฺขุนา ยาถาวโต อปสฺสิตฺถฯ สกลมฺปิ หิ ขนฺธปญฺจกํ ‘‘อวิชฺชานิวุตสฺส, ภิกฺขเว, พาลสฺส ตณฺหาสํยุตฺตสฺส เอวมยํ กาโย สมุทาคโต’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๒.๑๙) ‘‘กาโย’’ติ วุจฺจติฯ ‘‘อทิสฺสถา’’ติ จ อิมินา ยเทว กาเย ทฏฺฐพฺพํ, ตํ ทิฏฺฐํ, น ทานิสฺส กิญฺจิ มยา ปสฺสิตพฺพํ อตฺถีติ กตกิจฺจตํ ทเสฺสโนฺต อญฺญํ พฺยากาสิฯ เอวํ เถโร อิมาหิ คาถาหิ ปุราณทุติยิกาย ธมฺมํ เทเสตฺวา ตํ สรเณสุ จ สีเลสุ จ สมฺปติฏฺฐาเปตฺวา อุยฺยเชสิฯ

ปุณฺณมาสเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. นนฺทกเตฺถรคาถาวณฺณนา

ยถาปิ ภโทฺท อาชโญฺญติ อายสฺมโต นนฺทกเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ กโรโนฺต สิขิสฺส ภควโต กาเล ปจฺจนฺตเทเส อุปฺปชฺชิตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต วนจาริโก หุตฺวา วิจรโนฺต เอกทิวสํ สตฺถุ จงฺกมนฏฺฐานํ ทิสฺวา ปสนฺนจิโตฺต วาลุกา โอกิริฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท จมฺปายํ คหปติกุเล นิพฺพตฺติ, ตสฺส **นนฺทโก**ติ นามํ อกํสุฯ เชฏฺฐกภาตา ปนสฺส ภรโต นามฯ ตสฺส ปุพฺพโยโค อนนฺตรวตฺถุสฺมิํ อาวิภวิสฺสติฯ เต อุโภปิ วิญฺญุตํ ปตฺวา อายสฺมนฺตํ โสณํ โกฬิวิสํ ปพฺพชิตํ สุตฺวา ‘‘โสโณปิ นาม ตถาสุขุมาโล ปพฺพชิ, กิมงฺคํ ปน มย’’นฺติ ปพฺพชิํสุฯ เตสุ ภรโต นจิรเสฺสว วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ นนฺทโก ปน กิเลสานํ พลวภาเวน ตาว วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตุํ นาสกฺขิ, วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรติ เอวฯ อถสฺส ภรตเตฺถโร อาสยํ ญตฺวา อวสฺสโย ภวิตุกาโม ตํ ปจฺฉาสมณํ กตฺวา วิหารโต นิกฺขมิตฺวา มคฺคสมีเป นิสิโนฺน วิปสฺสนากถํ กเถสิฯ

เตน จ สมเยน สกฏสเตฺถ คจฺฉเนฺต เอโก สกเฏ ยุโตฺต โคโณ จิกฺขลฺลฏฺฐาเน สกฏํ อุทฺธริตุํ อสโกฺกโนฺต ปริปติฯ ตโต นํ สตฺถวาโห สกฏา โมเจตฺวา ติณญฺจ ปานียญฺจ ทตฺวา ปริสฺสมํ อปเนตฺวา ปุน ธุเร โยเชสิฯ ตโต โคโณ วูปสนฺตปริสฺสโม ลทฺธพโล ตํ สกฏํ จิกฺขลฺลฏฺฐานโต อุทฺธริตฺวา ถเล ปติฏฺฐาเปสิฯ อถ ภรตเตฺถโร นนฺทกสฺส ‘‘ปสฺสสิ โน ตฺวํ, อาวุโส นนฺทก, อิมสฺส กมฺม’’นฺติ ตํ นิทเสฺสตฺวา เตน ‘‘ปสฺสามี’’ติ วุเตฺต ‘‘อิมมตฺถํ สุฏฺฐุ อุปธาเรหี’’ติ อาหฯ อิตโร ‘‘ยถายํ โคโณ วูปสนฺตปริสฺสโม ปงฺกฏฺฐานโต ภารํ อุพฺพหติ, เอวํ มยาปิ สํสารปงฺกโต อตฺตา อุทฺธริตโพฺพ’’ติ ตเมวารมฺมณํ กตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรโนฺต นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๔๘.๙๐-๙๕) –

‘‘มิคลุโทฺท ปุเร อาสิํ, อรเญฺญ กานเน อหํ;
วาตมิคํ คเวสโนฺต, จงฺกมํ อทฺทสํ อหํฯ

‘‘อุจฺจเงฺคน ปุลินํ คยฺห, จงฺกเม โอกิริํ อหํ;
ปสนฺนจิโตฺต สุมโน, สุคตสฺส สิรีมโตฯ

‘‘เอกติํเส อิโต กเปฺป, ปุลินํ โอกิริํ อหํ;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, ปุลินสฺส อิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ
อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อตฺตโน เชฏฺฐภาติกสฺส ภรตเตฺถรสฺส สนฺติเก อญฺญํ พฺยากโรโนฺต –

๑๗๓. ‘‘ยถาปิ ภโทฺท อาชโญฺญ, ขลิตฺวา ปติติฏฺฐติ;
ภิโยฺย ลทฺธาน สํเวคํ, อทีโน วหเต ธุรํฯ

๑๗๔. เอวํ ทสฺสนสมฺปนฺนํ, สมฺมาสมฺพุทฺธสาวกํ;
อาชานียํ มํ ธาเรถ, ปุตฺตํ พุทฺธสฺส โอรส’’นฺติฯ – คาถาทฺวยํ อภาสิ;

ตตฺถ **ภิโยฺย ลทฺธาน สํเวคํ, อทีโน วหเต ธุร**นฺติ ‘‘มยฺหํ ชาติพลวีริยานํ อนนุจฺฉวิกเมตํ ยทิทํ อาคตสฺส ภารสฺส อวหน’’นฺติ สํเวคํ ลภิตฺวา อทีโน อทีนมานโส อลีนจิโตฺตฯ ‘‘อลีโน’’ติ วา ปาโฐ, โส เอว อโตฺถฯ ภิโยฺย ปุนปฺปุนํ ภิโยฺยโสมตฺตาย อตฺตโน ธุรํ ภารํ วหเต อุพฺพหติฯ เสสํ เหฏฺฐา รมณียวิหาริเตฺถรสฺส คาถาวณฺณนายํ วุตฺตนยเมวฯ

๘. ภรตเตฺถรคาถาวณฺณนา

เอหิ , **นนฺทก, คจฺฉามา**ติ อายสฺมโต ภรตเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยํ กิร อโนมทสฺสิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ มนุญฺญทสฺสนํ มุทุสุขสมฺผสฺสํ อุปาหนทฺวยํ คเหตฺวา คจฺฉโนฺต สตฺถารํ จงฺกมนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส อุปาหนา อุปนาเมตฺวา, ‘‘อภิรุหตุ ภควา อุปาหนา, ยํ มม อสฺส ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขายา’’ติ อาหฯ อภิรุหิ ภควา ตสฺส อนุคฺคณฺหนตฺถํ อุปาหนาฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท จมฺปานคเร คหปติกุเล นิพฺพตฺติ, **ภรโต**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส วิญฺญุตํ ปโตฺต โสณเตฺถรสฺส ปพฺพชิตภาวํ สุตฺวา ‘‘โสปิ นาม ปพฺพชี’’ติ สญฺชาตสํเวโค ปพฺพชิตฺวา กตปุพฺพกิโจฺจ วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรโนฺต นจิรเสฺสว ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๔๘.๗๑-๘๙) –

‘‘อโนมทสฺสี ภควา, โลกเชโฏฺฐ นราสโภ;
ทิวาวิหารา นิกฺขมฺม, ปถมารุหิ จกฺขุมาฯ

‘‘ปานธิํ สุกตํ คยฺห, อทฺธานํ ปฏิปชฺชหํ;
ตตฺถทฺทสาสิํ สมฺพุทฺธํ, ปตฺติกํ จารุทสฺสนํฯ

‘‘สกํ จิตฺตํ ปสาเทตฺวา, นีหริตฺวาน ปานธิํ;
ปาทมูเล ฐเปตฺวาน, อิทํ วจนมพฺรวิํฯ

‘‘อภิรูห มหาวีร, สุคตินฺท วินายก;
อิโต ผลํ ลภิสฺสามิ, โส เม อโตฺถ สมิชฺฌตุฯ

‘‘อโนมทสฺสี ภควา, โลกเชโฏฺฐ นราสโภ;
ปานธิํ อภิรูหิตฺวา, อิทํ วจนมพฺรวิฯ

‘‘โย ปานธิํ เม อทาสิ, ปสโนฺน เสหิ ปาณิภิ;
ตมหํ กิตฺตยิสฺสามิ, สุณาถ มม ภาสโตฯ

‘‘พุทฺธสฺส คิรมญฺญาย, สเพฺพ เทวา สมาคตา;
อุทคฺคจิตฺตา สุมนา, เวทชาตา กตญฺชลีฯ

‘‘ปานธีนํ ปทาเนน, สุขิโตยํ ภวิสฺสติ;
ปญฺจปญฺญาสกฺขตฺตุญฺจ, เทวรชฺชํ กริสฺสติฯ

‘‘สหสฺสกฺขตฺตุํ ราชา จ, จกฺกวตฺตี ภวิสฺสติ;
ปเทสรชฺชํ วิปุลํ, คณนาโต อสงฺขิยํฯ

‘‘อปริเมยฺย อิโต กเปฺป, โอกฺกากกุลสมฺภโว;
โคตโม นาม โคเตฺตน, สตฺถา โลเก ภวิสฺสติฯ

‘‘ตสฺส ธเมฺมสุ ทายาโท, โอรโส ธมฺมนิมฺมิโต;

สพฺพาสเว ปริญฺญาย, นิพฺพายิสฺสตินาสโวฯ

‘‘เทวโลเก มนุเสฺส วา, นิพฺพตฺติสฺสติ ปุญฺญวา;
เทวยานปฏิภาคํ, ยานํ ปฏิลภิสฺสติฯ

‘‘ปาสาทา สิวิกา วยฺหํ, หตฺถิโน สมลงฺกตา;
รถา วาชญฺญสํยุตฺตา, สทา ปาตุภวนฺติ เมฯ

‘‘อคารา นิกฺขมนฺโตปิ, รเถน นิกฺขมึ อหํ;
เกเสสุ ฉิชฺชมาเนสุ, อรหตฺตมปาปุณึฯ

‘‘ลาภา มยฺหํ สุลทฺธํ เม, วาณิชฺชํ สุปฺปโยชิตํ;
ทตฺวาน ปานธึ เอกํ, ปโตฺตมฺหิ อจลํ ปทํฯ

‘‘อปริเมยฺเย อิโต กปฺเป, ยํ ปานธิมทาสหํ;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, ปานธิสฺส อิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

ฉฬภิญฺโญ ปน หุตฺวา อตฺตโน กนิฏฺฐภาติเกน นนฺทกเตฺถเรน เหฏฺฐา วุตฺตนเยน อญฺญาพฺยากรเณ กเต ‘‘อิทานิ นนฺทโกปิ อรหา ชาโต, หนฺท มยํ อุโภปิ สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา วุสิตพฺรหฺมจริยตํ นิเวเทสฺสามาติ อุปฺปนฺนํ ปริวิตกฺกํ นนฺทกเตฺถรสฺส กเถโนฺต –

๑๗๕. เอหิ นนฺทก คจฺฉาม, อุปชฺฌายสฺส สนฺติกํ;
สีหนาทํ นทิสฺสาม, พุทฺธเสฏฺฐสฺส สมฺมุขาฯ

๑๗๖. ‘‘ยาย โน อนุกมฺปาย, อเมฺห ปพฺพาชยี มุนิ;
โส โน อโตฺถ อนุปฺปโตฺต, สพฺพสํโยชนกฺขโย’’ติฯ – คาถาทฺวยํ อภาสิ;

ตตฺถ **นนฺทกา**ติ อาลปนํฯ **เอหี**ติ ตสฺส อตฺตโน สนฺติกกรณํฯ **คจฺฉามา**ติ เตน อตฺตนา จ เอกชฺฌํ กาตพฺพกิริยาวจนํ, **อุปชฺฌายสฺสา**ติ สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส, สมฺมาสมฺพุโทฺธ หิ สมนฺต จกฺขุนา พุทฺธจกฺขุนา จ สตฺตานํ อาสยานุสยจริตาทีนํ ยถาภูตวิโลกเนน สเทวกสฺส โลกสฺส วชฺชาวชฺชํ อุปนิชฺฌายตีติ วิเสสโต อุปชฺฌาโยติ วตฺตพฺพตํ อรหติฯ ยทตฺถํ คมนํ, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘สีหนาทํ นทิสฺสาม, พุทฺธเสฏฺฐสฺส สมฺมุขา’’**ติ อาหฯ ยถาภุจฺจคุณาภิพฺยาหารตาย อภีตนาทภาวโต สีหนาทํ พุทฺธสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ตโต เอว สพฺพสตฺตุตฺตมตาย เสฏฺฐสฺส, พุทฺธานํ วา สาวกพุทฺธาทีนํ เสฏฺฐสฺส สมฺมุขา ปุรโต นทิสฺสามาติ อโตฺถฯ

ยถา ปน สีหนาทํ นทิตุกาโม, ตํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ยายา’’**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **ยายา**ติ ยทตฺถํ, ยาย ยทตฺถานุปฺปตฺติยาติ อโตฺถฯ **โน**ติ อมฺหากํฯ **อนุกมฺปายา**ติ อนุคฺคณฺหเนน อเมฺห เทฺวปิ **ปพฺพาชยิ** ปพฺพาเชสิฯ **มุนี**ติ ภควาฯ **โส โน อโตฺถ อนุปฺปโตฺต**ติ โส อโตฺถ สเพฺพสํ สํโยชนานํ ขยภูตํ อรหตฺตผลํ โน อเมฺหหิ อนุปฺปโตฺต, อธิคโตติ อโตฺถฯ

ภรตเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. ภารทฺวาชเตฺถรคาถาวณฺณนา

นทนฺติ เอวํ สปฺปญฺญาติ อายสฺมโต ภารทฺวาชเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุทฺเธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต อิโต เอกตึเส กปฺเป กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปตฺโต เอกทิวสํ สุมนํ นาม ปเจฺจกพุทฺธํ ปิณฺฑาย จรนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ปริปกฺกํ วลฺลิการผลํ อทาสิฯ โส เตน ปุญฺญกมฺเมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรนฺโต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท ราชคเห พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา โคตฺตนาเมน ***ภารทฺวาโช***เตฺวว ปญฺญายิตฺถฯ โส วยปฺปโตฺต ฆราวาสํ วสนฺโต เอกปุตฺตํ ลภิฯ ตสฺส ‘‘กณฺหทิโนฺน’’ติ นามํ อกาสิฯ ตสฺส วิญฺญุตํ ปตฺตกาเล ‘‘ตาต, อสุกสฺส นาม อาจริยสฺส สนฺติเก สิปฺปํ สิกฺขิตฺวา เอหี’’ติ ตํ ตกฺกสิลํ เปเสสิฯ โส คจฺฉนฺโต อนฺตรามเคฺค สตฺถุ สาวกํ อญฺญตรํ มหาเถรํ กลฺยาณมิตฺตํ ลภิตฺวา ตสฺส สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา กตปุพฺพกิเจฺจ วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรโนฺต นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๔๘.๖๖-๗๐) –

> ‘‘สุมโน นาม สมฺพุโทฺธ, ตกฺกรายํ วสี ตทา;
> วลฺลิการผลํ คยฺห, สยมฺภุสฺส อทาสหํฯ
>
> ‘‘เอกตึเส อิโต กเปฺป, ยํ ผลํ อททิํ ตทา;
> ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, ผลทานสฺสิทํ ผลํฯ
>
> ‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อถสฺส ปิตา ภารทฺวาโช เวฬุวเน วิหรนฺตํ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ สจฺฉากาสิฯ อถ ปุโตฺต สตฺถารํ วนฺทิตุํ ราชคหํ อาคโต สตฺถุ สนฺติเก นิสินฺนํ ปิตรํ ทิสฺวา ตุฏฺฐจิโตฺต ‘‘ปิตาปิ โข เม ปพฺพชิโต, กิํ นุ โข เตน ปพฺพชฺชากิจฺจํ มตฺถกํ ปาปิต’’นฺติ วีมํสโนฺต ขีณาสวภาวํ ญตฺวา ตํ สีหนาทํ นทาเปตุกาโม, ‘‘สาธุ, โข ตุเมฺหหิ กตํ ปพฺพชเนฺตหิ, ปพฺพชฺชากิจฺจํ ปน มตฺถกํ ปาปิต’’นฺติ ปุจฺฉิฯ ภารทฺวาโช ปุตฺตสฺส อธิคมํ ทีเปโนฺต –

> **๑๗๗**. ‘‘นทนฺติ เอวํ สปฺปญฺญา, สีหาว คิริคพฺภเร;
> วีรา วิชิตสงฺคามา, เชตฺวา มารํ สวาหนํฯ
>
> **๑๗๘**. ‘‘สตฺถา จ ปริจิโณฺณ เม, ธโมฺม สโงฺฆ จ ปูชิโต;
> อหญฺจ วิโตฺต สุมโน, ปุตฺตํ ทิสฺวา อนาสว’’นฺติฯ – คาถาทฺวยํ อภาสิ;

ตตฺถ **นทนฺตี**ติ ยถาภุจฺจคุณาภิพฺยาหารวเสน อภีตนาทํ นทนฺติ คชฺชนฺติฯ **เอว**นฺติ อิทานิ วตฺตพฺพาการทสฺสนํฯ **สปฺปญฺญา**ติ อคฺคมคฺคปญฺญาธิคเมน สพฺพปญฺญาธิคเมน สพฺพปญฺญาเวปุลฺลปฺปตฺตาฯ **วีรา**ติ จตุพฺพิธสมฺมปฺปธานวีริยสมฺปนฺนตาย วีรา, ตโต เอว อนวเสสสํกิเลสปกฺขนิมฺมถเนน **สวาหนํ** กิเลส**มารํ** อภิสงฺขาร**มารํ** เทวปุตฺต**มารญฺจ เชตฺวา** สพฺพโส **วิชิตสงฺคามา** นทนฺติ สปฺปญฺญาติ สมฺพโนฺธฯ

เอวํ วิเชตพฺพวิชเยน สีหนาทํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อาราเธตพฺพสมาราธเนน อิจฺฉิตพฺพสิทฺธิยา จ ตํ ทเสฺสตุํ, **‘‘สตฺถา จ ปริจิโณฺณ เม’’**ติ ทุติยํ คาถมาหฯ ตตฺถ **สตฺถา จ ปริจิโณฺณ เม**ติ มม สตฺถา สมฺมาสมฺพุโทฺธ ยถานุสิฏฺฐํ โอวาทานุสาสนีกรเณน มยา ปริจิโณฺณ อุปาสิโต, น ธมฺมาธิกรณํ วิโสสิโตติ อธิปฺปาโยฯ **ธโมฺม สโงฺฆ จ ปูชิโต**ติ นววิโธปิ โลกุตฺตรธโมฺม, ยถาปฏิปตฺติยาคตมคฺคานุปฺปตฺติยา สีลทิฏฺฐิสามญฺญคมเนน อริยสโงฺฆ จ มยา

ปูชิโต มานิโตฯ **อหญฺจ วิโตฺต สุมโน, ปุตฺตํ ทิสฺวา อนาสวนฺ**ติ มม ปุตฺตํ อนาสวํ สพฺพโส ขีณาสวํ ทิสฺวา ทสฺสนเหตุ อหมฺปิ วิโตฺต นิรามิสาย ปีติยา ตุโฎฺฐ, ตโตเยว นิรามิเสน โสมนเสฺสน สุมโน ชาโตติ อโตฺถฯ

ภารทฺวาชเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๐. กณฺหทินฺนเตฺถรคาถาวณฺณนา

อุปาสิตา สปฺปุริสาติ อายสฺมโต กณฺหทินฺนเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต อิโต จตุนฺวุเต กเปฺป กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ โสภิตํ นาม ปเจฺจกพุทฺธํ ทิสฺวา ปสนฺนจิโตฺต ปุนฺนาคปุเปฺผหิ ปูชํ อกาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท ราชคเห พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **กณฺหทิโนฺน**ติ ลทฺธนาโม วยปฺปโตฺต อุปนิสฺสยสมฺปตฺติยา โจทิยมาโน ธมฺมเสนาปติํ อุปสงฺกมิตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา ปฎิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๔๘.๖๑-๖๕) –

‘‘โสภิโต นาม สมฺพุโทฺธ, จิตฺตกูเฎ วสี ตทา;
คเหตฺวา คิริปุนฺนาคํ, สยมฺภุํ อภิปูชยิํฯ

‘‘จตุนฺนวุติโต กเปฺป, ยํ พุทฺธมภิปูชยิํ;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ
อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อญฺญํ พฺยากโรโนฺต –

๑๗๙. ‘‘อุปาสิตา สปฺปุริสา, สุตา ธมฺมา อภิณฺหโส;
สุตฺวาน ปฎิปชฺชิสฺสํ, อญฺชสํ อมโตคธํฯ

๑๘๐. ‘‘ภวราคหตสฺส เม สโต, ภวราโค ปุน เม น วิชฺชติ;
น จาหุ น จ เม ภวิสฺสติ, น จ เม เอตรหิ วิชฺชตี’’ติฯ –

คาถาทฺวยํ อภาสิฯ

ตตฺถ **อุปาสิตา**ติ ปริจริตา ปฎิปตฺติปยิรุปาสนาย ปยิรุปาสิตาฯ **สปฺปุริสา**ติ สเนฺตหิ สีลาทิคุเณหิ สมนฺนาคตา ปุริสา, อริยปุคฺคลา สาริปุตฺตเตฺถราทโยฯ เอเตน ปุริมจกฺกทฺวยสมฺปตฺติมตฺตโน ทเสฺสติฯ น หิ ปติรูปเทสวาเสน วินา สปฺปุริสูปนิสฺสโย สมฺภวติฯ **สุตา ธมฺมา**ติ สจฺจปฎิจฺจสมุปฺปาทาทิปฎิสํยุตฺตธมฺมา โสตทฺวารานุสาเรน อุปธาริตาฯ เอเตน อตฺตโน พาหุสจฺจํ ทเสฺสโนฺต ปจฺฉิมจกฺกทฺวยสมฺปตฺติํ ทเสฺสติฯ **อภิณฺหโส**ติ พหุโส น กาเลน กาลํฯ อิทญฺจ ปทํ ‘‘อุปาสิตา สปฺปุริสา’’ติ เอตฺถาปิ โยเชตพฺพํฯ **สุตฺวาน ปฎิปชฺชิสฺสํ, อญฺชสํ อมโตคธนฺ**ติ เต ธเมฺม สุตฺวา ตตฺถ วุตฺตรูปารูปธเมฺม สลกฺขณาทิโต ปริคฺคเหตฺวา อนุกฺกเมน วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อมโตคธํ นิพฺพานปติฎฺฐํ ตํสมฺปาปกํ อญฺชสํ อริยํ อฎฺฐงฺคิกํ มคฺคํ ปฎิปชฺชิํ ปาปุณิํฯ

ภวราคหตสฺส เม สโตติ ภวราเคน ภวตณฺหาย อนาทิมติ สํสาเร หตสฺส อุปทฺทุตสฺส มม สโต สมานสฺส, อคฺคมเคฺคน วา หตภวราคสฺสฯ **ภวราโค ปุน เม น วิชฺชตี**ติ ตโต เอว ปุน อิทานิ ภวราโค เม นตฺถิฯ **น จาหุ น เม ภวิสฺสติ, น จ เม เอตรหิ วิชฺชตี**ติ ยทิปิ ปุเพฺพ ปุถุชฺชนกาเล เสกฺขกาเล จ เม ภวราโค อโหสิ, อคฺคมคฺคปฺปตฺติโต ปน ปฏฺฐาย น จาหุ น จ อโหสิ, อายติมฺปิ น เม ภวิสฺสติ, เอตรหิ อธุนาปิ น จ เม วิชฺชติ น จ อุปลพฺภติ, ปหีโนติ อ โตฺถฯ ภวราควจเนเนว เจตฺถ ตเทกฏฺฐตาย มานาทีนมฺปิ อภาโว วุโตฺตติ สพฺพโส ปริกฺ ขีณภวสํโยชนตํ ทเสฺสติฯ

กณฺหทินฺนเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ตติยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. จตุตฺถวโคฺค

๑. มิคสิรเตฺถรคาถาวณฺณนา

ยโต อหํ ปพฺพชิโตติ อายสฺมโต มิคสิรเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุ เทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต กสฺสปสฺส ภควโต กาเล พฺราหฺมณ กุเล นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ สตฺถารํ ทิสฺวา ปสนฺนจิโตฺต กุสฏฺฐกํ อทาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท โกสลรเฎฺฐ พฺราหฺมณกุเล ปฏิ สนฺธิํ คเหตฺวา มิคสิรนกฺขเตฺตน ชาตตฺตา **มิคสิโร**ติ ลทฺธนาโม วยปฺปโตฺต พฺราหฺมณานํ วิชฺ ชาสิเปฺปสุ นิปฺผตฺติํ คโต ฉวสีสมนฺตํ นาม สิกฺขิ, ยํ ปริชเปฺปตฺวา ติวสฺสมตฺถเก มตานมฺปิ สีสํ นเขน อาโกเฎตฺวา ‘‘อยํ สโตฺต อสุกฏฺฐาเน นิพฺพโตฺต’’ติ ชานาติฯ

โส ฆราวาสํ อนิจฺฉโนฺต ปริพฺพาชกปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา ตํ วิชฺชํ นิสฺสาย โลเกน สกฺก โต ครุกโต ลาภี หุตฺวา วิจรโนฺต สาวตฺถิํ อุปคโต สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา อตฺตโน อานุภาวํ ปกา เสโนฺต – ‘‘อหํ, โภ โคตม, มตานํ นิพฺพตฺตฏฺฐานํ ชานามี’’ติ วตฺวา, ‘‘กถํ ปน ตฺวํ ชานาสี’’ติ วุ เตฺต, ‘‘ฉวสีสานิ อาหราเปตฺวา มนฺตํ ปริชเปฺปตฺวา นเขน สีสํ อาโกเฎโนฺต นิรยาทิกํ เตหิ เตหิ นิพฺพตฺตฏฺฐานํ ชานามี’’ติ กเถสิฯ อถสฺส ภควา ปรินิพฺพุตสฺส ภิกฺขุโน สีสกปาลํ อาหรา เปตฺวา, ‘‘กเถหิ ตาว ตสฺส คติํ, ยสฺสิทํ สีสกปาล’’นฺติ อาหฯ โส ตํ กปาลํ มนฺตํ ปริชเปฺปตฺวา นเขน อาโกเฎตฺวา เนว อนฺตํ น โกฏิํ ปสฺสติฯ อถ สตฺถารา, ‘‘น สโกฺกสิ ปริพฺพาชกา’’ติ วุ เตฺต , ‘‘อุปปริกฺขิสฺสามิ ตาวา’’ติ วตฺวา ปุนปฺปุนํ ปริวเตฺตโนฺตปิ น ปสฺสเตวฯ พาหิรกมเนฺตน หิ ขีณาสวสฺส คติํ กถํ ชานิสฺสติ, อถสฺส มตฺถกโต กเจฺฉหิ จ เสโท มุจฺจิฯ โส ลชฺชิตฺวา ตุณฺหี ภูโต อฏฺฐาสิฯ สตฺถา ‘‘กิลมสิ ปริพฺพาชกา’’ติ อาหฯ โส ‘‘อาม, กิลมามิ, น อิมสฺส คติํ ชานา มิ, ตุเมฺห ปน ชานาถา’’ติฯ ‘‘อหํ เอตํ ชานามิ, อิโต อุตฺตริตรมฺปิ ชานามี’’ติ วตฺวา ‘‘นิพฺพานํ คโต โส’’ติ อาหฯ ปริพฺพาชโก ‘‘อิมํ วิชฺชํ มยฺหํ เทถา’’ติ อาหฯ ‘‘เตน หิ ปพฺพชา’’ติ วตฺวา ตํ ปพฺพาเชตฺวา ปฐมํ สมถกมฺมฏฺฐาเน นิโยเชตฺวา ฌานาภิญฺญาสุ ปติฏฺฐิตสฺส วิปสฺสนาย กมฺมํ อุปทิสิฯ โส วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรโนฺต นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๔๘.๕๖-๖๐) –

> ‘‘กสฺสปสฺส ภควโต, พฺราหฺมณสฺส วุสีมโต;
> ปสนฺนจิโตฺต สุมโน, กุสฏฺฐกมทาสหํฯ

‘‘อิมสฺมึเยว กปฺปสฺมึ, กุสฏฺฐกมทาสหํ;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, กุสฏฺฐกสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ
อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อญฺญํ พฺยากโรนฺโต –

๑๘๑. ‘‘ยโต อหํ ปพฺพชิโต, สมฺมาสมฺพุทฺธสาสเน;
วิมุจฺจมาโน อุคฺคจฺฉิํ, กามธาตุํ อุปจฺจคํฯ

๑๘๒. ‘‘พฺรหฺมุโน เปกฺขมานสฺส, ตโต จิตฺตํ วิมุจฺจิ เม;
อกุปฺปา เม วิมุตฺตีติ, สพฺพสํโยชนกฺขยา’’ติฯ – คาถาทฺวยํ อภาสิ;

ตตฺถ **ยโต อหํ ปพฺพชิโต, สมฺมาสมฺพุทฺธสาสเน**ติ ยโต ปภุติ อหํ ปพฺพชิโต พุทฺธสฺส ภควโต สาสเน, ปพฺพชิตกาลโต ปฏฺฐายฯ **วิมุจฺจมาโน อุคฺคจฺฉิ**นฺติ สํกิเลสปกฺขโต ปฐมํ ตาว สมถวิปสฺสนาหิ วิมุจฺจมาโน โวทานธมฺมสวเนน อุฎฺฐหิํฯ เอวํ อุคฺคจฺฉโนฺต **กามธาตุํ อุปจฺจคํ** อนาคามิมคฺเคน อจฺจนฺตเมว กามธาตุํ อติกฺกมิํฯ

พฺรหฺมุโน เปกฺขมานสฺส, ตโต จิตฺตํ วิมุจฺจิ เมติ สเทวกสฺส โลกสฺส อคฺคภูตตฺตา เสฏฺฐเฏฺฐน พฺรหฺมุโน พุทฺธสฺส ภควโต มหากรุณาโยเคน ‘‘อยํ กุลปุตฺโต มม สาสเน ปพฺพชิตฺวา กถํ นุ โข ปฏิปชฺชตี’’ติ เปกฺขนฺตสฺส ตโต อนาคามิมคฺคาธิคมโต ปจฺฉา อคฺคมคฺคาธิคเมน มม จิตฺตํ สพฺพสํกิเลสโต อจฺจนฺตเมว มุจฺจิฯ **อกุปฺปา เม วิมุตฺตีติ, สพฺพสํโยชนกฺขยา**ติ ตถาวิมุตฺตจิตฺตตฺตา เอว สเพฺพสํ สํโยชนานํ ขยา ปริกฺขยา อิติ เอวํ อกุปฺปา เม วิมุตฺตีติ อญฺญํ พฺยากาสิฯ

มิคสิรเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. สิวกเตฺถรคาถาวณฺณนา

อนิจฺจานิ คหกานีติ อายสฺมโต สิวกเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ ภควนฺตํ ปิณฺฑาย จรนฺตํ ปสฺสิตฺวา ปสนฺนมานโส ปตฺตํ อาทาย กุมฺมาสสฺส ปูเรตฺวา อทาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท ราชคเห พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติ, **สิวโก**ติสฺส นามํ อโหสิฯ โส วยปฺปโตฺต วิชฺชาสิเปฺปสุ นิปฺผตฺติํ คโต เนกฺขมฺมชฺฌาสยตาย กาเม ปหาย ปริพฺพาชกปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา วิจรโนฺต สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรนฺโต นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๖.๑๑๗-๑๒๑) –

‘‘เอสนาย จรนฺตสฺส, วิปสฺสิสฺส มเหสิโน;
ริตฺตกํ ปตฺตํ ทิสฺวาน, กุมฺมาสํ ปูรยิํ อหํฯ

‘‘เอกนวุติโต กเปฺป, ยํ ภิกฺขมททิํ ตทา;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, กุมฺมาสสฺส อิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อญฺญํ พฺยากโรนฺโต –

๑๘๓.‘‘อนิจฺจานิ คหกานิ, ตตฺถ ตตฺถ ปุนปฺปุนํ;
คหการํ คเวสนฺโต, ทุกฺขา ชาติ ปุนปฺปุนํฯ

๑๘๔.‘คหการก ทิโฏฺฐสิ, ปุน เคหํ น กาหสิ;
สพฺพา เต ผาสุกา ภคฺคา, ถูณิกา จ วิทาลิตา;
วิมริยาทิกตํ จิตฺตํ, อิเธว วิธมิสฺสตี’’ติฯ – คาถาทฺวยํ อภาสิ;

ตตฺถ **อนิจฺจานิ คหกานิ, ตตฺถ ตตฺถ ปุนปฺปุน**นฺติ ตสฺมึ ตสฺมึ ภเว ปุนปฺปุนํ นิพฺพตฺตมานานิ คหกานิ อตฺตภาวเคหานิ น นิพฺพานิ อนวฏฺฐิตานิ อิตฺตรานิ ปริตฺตกาลานิฯ **คหการํ คเวสนฺโต**ติ อิมสฺส อตฺตภาวเคหสฺส การกํ ตณฺหาวฑฺฒกึ ปริเยสนฺโต เอตฺตกํ กาลํ อนุวิจรินฺติ อธิปฺปาโยฯ **ทุกฺขา ชาติ ปุนปฺปุน**นฺติ อิทํ คหการกคเวสนสฺส การณวจนํ ฯ ยสฺมา ชราพฺยาธิมรณมิสฺสตาย ชาติ นาเมสา ปุนปฺปุนํ อุปคนฺตุํ ทุกฺขา, น จ สา ตสฺมึ อทิเฏฺฐ นิวตฺตติ, ตสฺมา ตํ คเวสนฺโต วิจรินฺติ อโตฺถฯ

คหการก ทิโฏฺฐสีติ อิทานิ ปน เยน โส สกฺกา ทฏฺฐุํ, เตน อริยมคฺคญาณจกฺขุนา คหการก ทิโฏฺฐ อสิฯ **ปุน เคห**นฺติ ปุน อิมสฺมึ สํสารวเฏฺฏ อตฺตภาวสงฺขาตํ มม เคหํ **น กาหสิ** น กริสฺสสิฯ **สพฺพา เต ผาสุกา ภคฺคา**ติ ตว สพฺพา อนวเสสกิเลสผาสุกา มยา ภคฺคาฯ **ถูณิกา จ วิทาลิตา**ติ อิทานิ ตยา กาตพฺพสฺส อตฺตภาวเคหสฺส อวิชฺชาสงฺขาตา กณฺณิกา จ ภินฺนาฯ **วิมริยาทิกตํ จิตฺต**นฺติ มม จิตฺตํ วิคตนฺตํ กตํ, อายตึ อนุปฺปตฺติธมฺมตํ อาปาทิตํฯ ตโต เอว **อิเธว วิธมิสฺสติ** อิมสฺมึเยว ภเว วิทฺธํสิสฺสติ, จริมกจิตฺตนิโรเธน นิรุชฺฌิสฺสตีติ อโตฺถฯ

สิวกเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. อุปวาณเตฺถรคาถาวณฺณนา

อรหํ สุคโตติ อายสฺมโต อุปวาณเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยํ กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล ทลิทฺทกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต ภควติ ปรินิพฺพุเต ตสฺส ธาตุํ คเหตฺวา มนุสฺสเทวนาคครุฬกุมฺภณฺฑยกฺขคนฺธเพฺพหิ สตฺตรตนมเย สตฺตโยชนิเก ถูเป กเต ตตฺถ สุโธตํ อตฺตโน อุตฺตราสงฺคํ เวฬเคฺค อาพนฺธิตฺวา ธชํ กตฺวา ปูชํ อกาสิฯ ตํ คเหตฺวา อภิสมฺมตโก นาม ยกฺขเสนาปติ เทเวหิ เจติยปูชารกฺขณตฺถํ ฐปิโต อทิสฺสมานกาโย อากาเส ธาเรโนฺต เจติยํ ติกฺขตฺตุํ ปทกฺขิณํ อกาสิฯ โส ตํ ทิสฺวา ภิโยฺยโสมตฺตาย ปสนฺนมานโส อโหสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **อุปวาโณ**ติ ลทฺธนาโม วยปฺปโตฺต เชตวนปฏิคฺคหเณ พุทฺธานุภาวํ ทิสฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรโนฺต อรหตฺตํ ปตฺวา ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๖.๑๒๒-๑๗๘) –

‘‘ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน, สพฺพธมฺมาน ปารคู;
ชลิตฺวา อคฺคิกฺขโนฺธว, สมฺพุโทฺธ ปรินิพฺพุโตฯ

‘‘มหาชนา สมาคมฺม, ปูชยิตฺวา ตถาคตํ;
จิตฺตํ กตฺวาน สุคตํ, สรีรํ อภิโรปยุํฯ

‘‘สรีรกิจฺจํ กตฺวาน, ธาตุํ ตตฺถ สมานยุํ;
สเทวมนุสฺสา สพฺเพ, พุทฺธถูปํ อกํสุ เตฯ

‘‘ปฐมา กญฺจนมยา, ทุติยา จ มณิมยา;
ตติยา รูปิยมยา, จตุตฺถี ผลิกามยาฯ

‘‘ตตฺถ ปญฺจมิกา เจว, โลหิตงฺกมยา อหุ;
ฉฏฺฐา มสารคลฺลสฺส, สพฺพํ รตนมยูปริฯ

‘‘ชงฺฆา มณิมยา อาสิ, เวทิกา รตนามยา;
สพฺพโสณฺณมโย ถูโป, อุทฺธํ โยชนมุคฺคโตฯ

‘‘เทวา ตตฺถ สมาคนฺตฺวา, เอกโต มนฺตยุํ ตทา;
มยมฺปิ ถูปํ กสฺสาม, โลกนาถสฺส ตาทิโนฯ

‘‘ธาตุ อาเวณิกา นตฺถิ, สรีรํ เอกปิณฺฑิตํ;
อิมมฺหิ พุทฺธถูปมฺหิ, กสฺสาม กญฺจุกํ มยํฯ

‘‘เทวา สตฺตหิ รเตฺนหิ, อญฺญํ วเฑฺฒสุํ โยชนํ;
ถูโป ทฺวิโยชนุเพฺพโธ, ติมิรํ พฺยปหนฺติ โสฯ

‘‘นาคา ตตฺถ สมาคนฺตฺวา, เอกโต มนฺตยุํ ตทา;
มนุสฺสา เจว เทวา จ, พุทฺธถูปํ อกํสุ เตฯ

‘‘มา โน ปมตฺตา อสฺสุมฺห, อปฺปมตฺตา สเทวกา;
มยมฺปิ ถูปํ กสฺสาม, โลกนาถสฺส ตาทิโนฯ

‘‘อินฺทนีลํ มหานีลํ, อโถ โชติรสํ มณึ;
เอกโต สนฺนิปาเตตฺวา, พุทฺธถูปํ อฉาทยุํฯ

‘‘สพฺพํ มณิมยํ อาสิ, ยาวตา พุทฺธเจติยํ;
ติโยชนสมุเพฺพธํ, อาโลกกรณํ ตทาฯ

‘‘ครุฬา จ สมาคนฺตฺวา, เอกโต มนฺตยุํ ตทา;
มนุสฺสา เทวนาคา จ, พุทฺธปูชํ อกํสุ เตฯ

‘‘มา โน ปมตฺตา อสฺสุมฺห, อปฺปมตฺตา สเทวกา;
มยมฺปิ ถูปํ กสฺสาม, โลกนาถสฺส ตาทิโนฯ

‘‘สพฺพํ มณิมยํ ถูปํ, อกรุํ เต จ กญฺจุกํ;
โยชนํ เตปิ วเฑฺฒสุํ, อายตํ พุทฺธเจติยํฯ

‘‘จตุโยชนมุเพฺพโธ, พุทฺธถูโป วิโรจติ;
โอภาเสติ ทิสา สพฺพา, สตรํสีว อุคฺคโตฯ

‘‘กุมฺภณฺฑา จ สมาคนฺตฺวา, เอกโต มนฺตยุํ ตทา;
มนุสฺสา เจว เทวา จ, นาคา จ ครุฬา ตถาฯ

‘‘ปเจฺจกํ พุทฺธเสฎฺฐสฺส, อกํสุ ถูปมุตฺตมํ;
มา โน ปมตฺตา อสฺสุมฺห, อปฺปมตฺตา สเทวกาฯ

‘‘มยมฺปิ ถูปํ กสฺสาม, โลกนาถสฺส ตาทิโน;
รตเนหิ ฉาเทสฺสาม, อายตํ พุทฺธเจติยํฯ

‘‘โยชนํ เตปิ วฑฺฒสุํ, อายตํ พุทฺธเจติยํ;
ปญฺจโยชนมุเพฺพโธ, ถูโป โอภาสเต ตทาฯ

‘‘ยกฺขา ตตฺถ สมาคนฺตฺวา, เอกโต มนฺตยุํ ตทา;
มนุสฺสา เทวนาคา จ, ครุฬา จ กุมฺภณฺฑกาฯ

‘‘ปเจฺจกํ พุทฺธเสฎฺฐสฺส, อกํสุ ถูปมุตฺตมํ;
มา โน ปมตฺตา อสฺสุมฺห, อปฺปมตฺตา สเทวกาฯ

‘‘มยมฺปิ ถูปํ กสฺสาม, โลกนาถสฺส ตาทิโน;
ผลิกา ฉาทยิสฺสาม, อายตํ พุทฺธเจติยํฯ

‘‘โยชนํ เตปิ วฑฺฒสุํ, อายตํ พุทฺธเจติยํ;
ฉโยชนิกมุเพฺพโธ, ถูโป โอภาสเต ตทาฯ

‘‘คนฺธพฺพา จ สมาคนฺตฺวา, เอกโต มนฺตยุํ ตทา;
มนุชา เทวตา นาคา, กุมฺภณฺฑา ครุฬา ตถาฯ

‘‘สเพฺพ อกํสุ พุทฺธถูปํ, มยเมตฺถ อการกา;
มยมฺปิ ถูปํ กสฺสาม, โลกนาถสฺส ตาทิโนฯ

‘‘เวทิโย สตฺต กตฺวาน, ธชํ ฉตฺตํ อกํสุ เต;
สพฺพโสณฺณมยํ ถูปํ, คนฺธพฺพา การยุํ ตทาฯ

‘‘สตฺตโยชนมุเพฺพโธ, ถูโป โอภาสเต ตทา;
รตฺตินฺทิวา น ญายนฺติ, อาโลโก โหติ สพฺพทาฯ

‘‘อภิโภนฺติ น ตสฺสาภา, จนฺทสูรา สตารกา;
สมนฺตา โยชนสเต, ปทีโปปิ น ปชฺชลิฯ

‘‘เตน กาเลน เย เกจิ, ถูปํ ปูเชนฺติ มานุสา;
น เต ถูปํ อารุหนฺติ, อมฺพเร อุกฺขิปนฺติ เตฯ

‘‘เทเวหิ ฐปิโต ยโกฺข, อภิสมฺมตนามโก;
ธชํ วา ปุปฺผทามํ วา, อภิโรเปติ อุตฺตริํฯ

‘‘น เต ปสฺสนฺติ ตํ ยกฺขํ, ทามํ ปสฺสนฺติ คจฺฉโต;
เอวํ ปสฺสิตฺวา คจฺฉนฺตา, สเพฺพ คจฺฉนฺติ สุคฺคตึฯ

‘‘วิรุทฺธา เย ปาวจเน, ปสนฺนา เย จ สาสเน;
ปาฏิหีรํ ทฏฺฐุกามา, ถูปํ ปูเชนฺติ มานุสาฯ

‘‘นคเร หํสวติยา, อโหสึ ภตโก ตทา;
อาโมทิตํ ชนํ ทิสฺวา, เอวํ จิเนฺตสหํ ตทาฯ

‘‘อุฬาโร ภควา เนโส, ยสฺส ธาตุฆเร ทิสํ;
อิมา จ ชนตา ตุฏฺฐา, การํ กุพฺพํ น ตปฺปเรฯ

‘‘อหมฺปิ การํ กสฺสามิ, โลกนาถสฺส ตาทิโน;
ตสฺส ธเมฺมสุ ทายาโท, ภวิสฺสามิ อนาคเตฯ

‘‘สุโธตํ รชเกนาหํ, อุตฺตเรยฺยํ ปฏํ มม;
เวฬเคฺค อาลเคฺคตฺวาน, ธชํ อุกฺขิปิมมฺพเรฯ

‘‘อภิสมฺมตโก คยฺห, อมฺพเร หาสิ เม ธชํ;
วาเตริตํ ธชํ ทิสฺวา, ภิโยฺย หาสํ ชเนสหํฯ

‘‘ตตฺถ จิตฺตํ ปสาเทตฺวา, สมณํ อุปสงฺกมึ;
ตํ ภิกฺขุํ อภิวาเทตฺวา, วิปากํ ปุจฺฉหํ ธเชฯ

‘‘โส เม กเถสิ อานนฺที, ปีติสญฺชนนํ มม;
ตสฺส ธชสฺส วิปากํ, อนุโภสฺสสิ สพฺพทาฯ

‘‘หตฺถิอสฺสรถาปตฺตี, เสนา จ จตุรงฺคินี;
ปริวาเรสฺสนฺติ ตํ นิจฺจํ, ธชทานสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘สฏฺฐิตูริยสหสฺสานิ, เภริโย สมลงฺกตา;
ปริวาเรสฺสนฺติ ตํ นิจฺจํ, ธชทานสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘ฉฬาสีติ สหสฺสานิ, นาริโย สมลงฺกตา;
วิจิตฺตวตฺถาภรณา, อามุกฺกมณิกุณฺฑลาฯ

‘‘อฬารปมฺหา หสุลา, สุสญฺญา ตนุมชฺฌิมา;
ปริวาเรสฺสนฺติ ตํ นิจฺจํ, ธชทานสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘ตึสกปฺปสหสฺสานิ, เทวโลเก รมิสฺสสิ;
อสีติกฺขตฺตุํ เทวิโนฺท, เทวรชฺชํ กริสฺสสิฯ

‘‘สหสฺสกฺขตฺตุํ ราชา จ, จกฺกวตฺตี ภวิสฺสติ;
ปเทสรชฺชํ วิปุลํ, คณนาโต อสงฺขิยํฯ

‘‘กปฺปสตสหสฺสมฺหิ, โอกฺกากกุลสมฺภโว;
โคตโม นาม โคเตฺตน, สตฺถา โลเก ภวิสฺสติฯ

‘‘เทวโลกา จวิตฺวาน, สุกฺกมูเลน โจทิโต;
ปุญฺญกมฺเมน สญฺญุโตฺต, พฺรหฺมพนฺธุ ภวิสฺสสิฯ

‘‘อสีติโกฏึ ฉเฑฺฑตฺวา, ทาเส กมฺมกเร พหู;
โคตมสฺส ภควโต, สาสเน ปพฺพชิสฺสสิฯ

‘‘อาราธยิตฺวา สมฺพุทฺธํ, โคตมํ สกฺยปุงฺควํ;
อุปวาโณติ นาเมน, เหสฺสสิ สตฺถุ สาวโกฯ

‘‘สตสหเสฺส กตํ กมฺมํ, ผลํ ทเสฺสสิ เม อิธ;
สุมุโตฺต สรเวโคว, กิเลเส ฌาปยึ มมฯ

‘‘จกฺกวตฺติสฺส สนฺตสฺส, จาตุทฺทีปิสฺสรสฺส เม;
ตีณิ โยชนานิ สามนฺตา, อุสฺสียนฺติ ธชา สทาฯ

‘‘สตสหสฺสิโต กเปฺป, ยํ กมฺมมกรึ ตทา;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, ธชทานสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อถายสฺมา อุปวาโณ ภควโต อุปฏฺฐาโก อโหสิฯ เตน จ สมเยน ภควโต วาตาพาโธ อุปฺปชฺชิฯ เถรสฺส จ คิหิสหาโย เทวหิโต นาม พฺราหฺมโณ สาวตฺถิยํ ปฏิวสติฯ โส เถรํ จตูหิ ปจฺจเยหิ ปเวเทสิฯ อถายสฺมา อุปวาโณ นิวาเสตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย ตสฺส พฺราหฺมณสฺส นิเวสนํ อุปคจฺฉิฯ พฺราหฺมโณ ‘‘เกนจิ อเณฺณน ปโยชเนน เถโร อาคโต’’ติ ญตฺวา, ‘‘วเทยฺยาถ, ภเนฺต, เกนโตฺถ’’ติ อาหฯ เถโร ตสฺส พฺราหฺมณสฺส ปโยชนํ อาจิกฺขโนฺต –

๑๘๕. ‘‘อรหํ สุคโต โลเก, วาเตหาพาธิโก มุนิ;
สเจ อุโณฺหทกํ อตฺถิ, มุนิโน เทหิ พฺราหฺมณฯ

๑๘๖. ‘‘ปูชิโต ปูชเนยฺยานํ, สกฺกเรยฺยาน สกฺกโต;
อปจิโตปเจยฺยานํ, ตสฺส อิจฺฉามิ หาตเว’’ติฯ – คาถาทฺวยํ อภาสิ;

ตสฺสโตฺถ – โย อิมสฺมึ **โลเก ปูชเนยฺยานํ** ปูเชตเพฺพหิ สกฺกาทีหิ เทเวหิ มหาพฺรหฺมาทีหิ จ พฺรเหฺมหิ **ปูชิโต, สกฺกเรยฺยานํ** สกฺกาตเพฺพหิ พิมฺพิสารโกสลราชาทีหิ **สกฺกโต, อปเจยฺยานํ** อปจายิตเพฺพหิ มเหสีหิ ขีณาสเวหิ **อปจิโต,** กิเลสเหิ อารกตฺตาทินา **อรหํ,** โสภนคมนาทินา **สุคโต** สพฺพญฺญู **มุนิ** มยฺหํ สตฺถา เทวเทโว สกฺกานํ อติสโกฺก พฺรหฺมานํ อติพฺรหฺมา, โส ทานิ **วาเตหิ** วาตเหตุ วาตโกฺขภนิมิตฺตํ **อาพาธิโก** ชาโตฯ **สเจ, พฺราหฺมณ, อุโณฺหทกํ อตฺถิ, ตสฺส** วาตาพาธวูปสมนตฺถํ ตํ **หาตเว** อุปเนตุํ **อิจฺฉามี**ติฯ ตํ สุตฺวา พฺราหฺมโณ อุโณฺหทกํ ตทนุรูปํ วาตารหญฺจ เภสชฺชํ ภควโต อุปนาเมสิฯ เตน จ สตฺถุ โรโค วูปสมิฯ ตสฺส ภควา อนุโมทนํ อกาสีติฯ

อุปวาณเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. อิสิทินฺนเตฺถรคาถาวณฺณนา

ทิฏฺฐา มยาติ อายสฺมโต อิสิทินฺนเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ กโรเนฺต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต พีชนิํ คเหตฺวา โพธิยา ปูชํ อกาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท สุนาปรนฺตชนปเท เสฎฺฐิกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **อิสิทิโนฺนติ** ลทฺธนาโม วยปฺปโตฺต สตฺถุ จนฺทนมาฬปฏิคฺคหเณ ปาฏิหาริยํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา โสตาปโนฺน หุตฺวา อคารํ อชฺฌาวสติฯ ตสฺส หิตานุกมฺปินี เทวตา ตํ โจเทนฺตี –

๑๘๗. ‘‘ทิฏฺฐา มยา ธมฺมธรา อุปาสกา, กามา อนิจฺจา อิติ ภาสมานา;
สารตฺตรตฺตา มณิกุณฺฑเลสุ, ปุเตฺตสุ ทาเรสุ จ เต อเปกฺขาฯ

๑๘๘. ‘‘อทฺธา น ชานนฺติ ยโตธ ธมฺมํ, กามา อนิจฺจา อิติ จาปิ อาหุ;
ราคญฺจ เตสํ น พลตฺถิ เฉตฺตุํ, ตสฺมา สิตา ปุตฺตทารํ ธนญฺจา’’ติฯ –

คาถาทฺวยมภาสิฯ

ตตฺถ **ทิฏฺฐา มยา ธมฺมธรา อุปาสกา, กามา อนิจฺจา อิติ ภาสมานาติ** อิเธกเจฺจ ปริยตฺติธมฺมธรา อุปาสกา มยา ทิฏฺฐา, ปริยตฺติธมฺมธรตฺตา เอว ‘‘กามา นาเมเต อนิจฺจา ทุกฺขา วิปริณามธมฺมา’’ติ กาเมสุ อาทีนวปฏิสํยุตฺตํ ธมฺมํ ภาสมานา, สยํ ปน **สารตฺตรตฺตา มณิกุณฺฑเลสุ, ปุเตฺตสุ ทาเรสุ จ เต อเปกฺขาติ** สารตฺตา หุตฺวา พหลราครตฺตา มณีสุ กุณฺฑเลสุ จ, มณิจิเตสุ วา กุณฺฑเลสุ, ปุเตฺตสุ ปุตฺตธีตาสุ ทาเรสุ จ อธิคตเสฺนหา, อญฺญํ ภณนฺตา อญฺญํ กโรนฺตา ทิฏฺฐา มยาติ อโตฺถฯ

ยโตติ ยสฺมา เต อุปาสกา สารตฺตรตฺตา มณิกุณฺฑเลสุ ปุเตฺตสุ ทาเรสุ จ อเปกฺขวโนฺต, ตสฺมา **อิธ** อิมสฺมิํ พุทฺธสาสเน **ธมฺมํ** ยาถาวโต **อทฺธา** เอกํเสน **น ชานนฺติ**ฯ เอวํ ภูตา จ **‘‘กามา อนิจฺจา’’อิติ จาปิ อาหุ** อโหสิ, สตฺตปกติ วิจิตฺตสภาวาติ อธิปฺปาโยฯ **ราคญฺจ เตสํ น พลตฺถิ เฉตฺตุ**นฺติ เตสํ อุปาสกานํ ยสฺมา ราคํ เฉตฺตุํ สมุจฺฉินฺทิตุํ ตาทิสํ ญาณพลํ นตฺถิ, **ตสฺมา** เตน การเณน **สิตา** ตณฺหาวเสน นิสฺสิตา **ปุตฺตทารํ ธนญฺจ** อลฺลีนา น วิสฺสเชฺชนฺตีติ สพฺพเมตํ เทวตา ตํเยว อุปาสกํ อุทฺทิสฺส อญฺญาปเทเสน กเถสิฯ ตํ สุตฺวา อุปาสโก สํเวคชาโต ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๔๘.๔๖-๕๐) –

‘‘วิปสฺสิโน ภควโต, โพธิยา ปาทปุตฺตเม;
สุมโน พีชนิํ คยฺห, อพีชิํ โพธิมุตฺตมํฯ

‘‘เอกนวุติโต กเปฺป, อพีชิํ โพธิมุตฺตมํ;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, พีชนาย อิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ
อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อญฺญํ พฺยากโรโนฺต อิมา เอว คาถา อภาสีติฯ

อิสิทินฺนเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. สมฺพุลกจฺจานเตฺถรคาถาวณฺณนา

เทโว จาติ อายสฺมโต สมฺพุลกจฺจานเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ กโรนฺโต อิโต จตุนวุติกปฺปมตฺถเก กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ สตรํสิํ นาม ปเจฺจกพุทฺธํ นิโรธา วุฎฺฐหิตฺวา ปิณฺฑาย จรนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ตาลผลํ อทาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท มคธรเฎฺฐ คหปติกุเล นิพฺพตฺติตฺวา ‘‘สมฺพุโล’’ติ ลทฺธนาโม กจฺจานโคตฺตตาย **สมฺพุลกจฺจาโน**ติ ปญฺญายิตฺถฯ

โส วยปฺปโตฺต สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ปฎิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา หิมวนฺตสมีเป เภรวาย นาม ปพฺพตคุหายํ วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรโนฺต วิหรติฯ อเถกทิวสํ มหา อกาลเมโฆ สตปฎลสหสฺสปฎโล ถเนโนฺต คชฺชโนฺต วิชฺชุลฺลตา นิจฺฉาเรโนฺต คฬคฬายโนฺต อุฎฺฐหิตฺวา วสฺสิตุํ อารภิ, อสนิโย ผลิํสุฯ ตํ สทฺทํ สุตฺวา อจฺฉตรจฺฉุวนมหิํสหตฺถิอาทโย ภีตตสิตา ภีตรวํ วิรวิํสุฯ เถโร ปน อารทฺธวิปสฺสนตฺตา กาเย ชีวิเต จ นิรเปโกฺข วิคตโลมหํโส ตํ อจิเนฺตโนฺต วิปสฺสนายเมว กมฺมํ กโรโนฺต ฆมฺมาปคเมน อุตุสปฺปายลาเภน สมาหิตจิโตฺต ตาวเทว วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา สห อภิญฺญาหิ อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๑.๘๕-๙๐) –

> ‘‘สตรํสี นาม ภควา, สยมฺภู อปราชิโต;
> วิเวกา วุฎฺฐหิตฺวาน, โคจรายาภินิกฺขมิฯ
>
> ‘‘ผลหโตฺถ อหํ ทิสฺวา, อุปคจฺฉิํ นราสภํ;
> ปสนฺนจิโตฺต สุมโน, ตาลผลํ อทาสหํฯ
>
> ‘‘จตุนฺนวุติโต กเปฺป, ยํ ผลํ อททิํ ตทา;
> ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, ผลทานสฺสิทํ ผลํฯ
>
> ‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อตฺตโน ปฎิปตฺติํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา โสมนสฺสชาโต อุทานวเสน อญฺญํ พฺยากโรโนฺต –

> **๑๘๙.** ‘‘เทโว จ วสฺสติ, เทโว จ คฬคฬายติ,
> เอกโก จาหํ เภรเว พิเล วิหรามิ;
> ตสฺส มยฺหํ เอกกสฺส เภรเว พิเล วิหรโต,
> นตฺถิ ภยํ วา ฉมฺภิตตฺตํ วา โลมหํโส วาฯ
>
> **๑๙๐.** ‘‘ธมฺมตา มเมสา ยสฺส เม, เอกกสฺส เภรเว พิเล;
> วิหรโต นตฺถิ ภยํ วา, ฉมฺภิตตฺตํ วา โลมหํโส วา’’ติฯ –

คาถาทฺวยํ อภาสิฯ

ตตฺถ **เทโว จ วสฺสติ, เทโว จ คฬคฬายตี**ติ เทโว เมโฆ วสฺสติ จ, ‘‘คฬคฬา’’ติ จ กโรโนฺต คชฺชตีติ อโตฺถฯ คชฺชนฺตสฺส หิ อนุกรณเมตํฯ **เอกโก จาหํ เภรเว พิเล วิหรามี**ติ

อหญฺจ เอกโก อสหาโย สปฺปฏิภยายํ ปพฺพตคุหายํ วสามิ, **ตสฺส มยฺหํ** เอวํภูตสฺส เม สโต **นตฺถิ ภยํ วา ฉมฺภิตตฺตํ วา โลมหํโส วา**ติ จิตฺตุตฺราสสญฺญิตํ ภยํ วา ตํนิมิตฺตกํ สรีรสฺส ฉมฺภิตตฺตํ วา โลมหํสนมตฺตํ วา นตฺถิฯ

กสฺมาติ ตตฺถ การณมาห **''ธมฺมตา มเมสา''**ติฯ อปริญฺญาตวตฺถุกสฺส หิ ตตฺถ อปฺปหีนจฺฉนฺทราคตาย ภยาทินา ภวิตพฺพํ, มยา ปน สพฺพโส ตตฺถ ปริญฺญาตํ, ตตฺถ จ ฉนฺทราโค สมุจฺฉิโนฺน, ตสฺมา ภยาทีนํ อภาโว **ธมฺมตา มเมสา** มม ธมฺมสภาโว เอโสติ อญฺญํ พฺยากาสิฯ

สมฺพุลกจฺจานเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. นิตกเตฺถรคาถาวณฺณนา

กสฺส เสลูปมํ จิตฺตนฺติ อายสฺมโต นิตกเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ กโรโนฺต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล พนฺธุมตีนคเร อารามโคปโก หุตฺวา ชีวโนฺต เอกทิวสํ ภควนฺตํ อากาเสน คจฺฉนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส นาฬิเกรผลํ ทาตุกาโม อโหสิฯ สตฺถา ตํ อนุคฺคณฺหโนฺต อากาเสเยว ฐตฺวา ปฏิคฺคณฺหิฯ โส ตํ ทตฺวา อุฬารํ ปีติโสมนสฺสํ ปฏิสํเวทิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท โกสลรเฏฺฐ พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **นิตโก**ติ ลทฺธนาโม วิญฺญุตํ ปโตฺต สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา อรเญฺญ วิหรโนฺต ฆเฏโนฺต อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๑.๙๑-๙๙) –

''นคเร พนฺธุมติยา, อารามิโก อหํ ตทา;
อทฺทสํ วิรชํ พุทฺธํ, คจฺฉนฺตํ อนิลญฺชเสฯ

''นาฬิเกรผลํ คยฺห, พุทฺธเสฏฺฐสฺสทาสหํ;
อากาเส ฐิตโก สโนฺต, ปฏิคฺคณฺหิ มหายโสฯ

''วิตฺติสญฺชนโน มยฺหํ, ทิฏฺฐธมฺมสุขาวโห;
ผลํ พุทฺธสฺส ทตฺวาน, วิปฺปสเนฺนน เจตสาฯ

''อธิคจฺฉิํ ตทา ปีติํ, วิปุลญฺจ สุขุตฺตมํ;
อุปฺปชฺชเตว รตนํ, นิพฺพตฺตสฺส ตหิํ ตหิํฯ

''เอกนวุติโต กเปฺป, ยํ ผลํ อททิํ ตทา;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, ผลทานสฺสิทํ ผลํฯ

''ทิพฺพจกฺขุ วิสุทฺธํ เม, สมาธิกุสโล อหํ;
อภิญฺญาปารมิปฺปโตฺต, ผลทานสฺสิทํ ผลํฯ

''กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน''นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา เถเร ผลสุเขน นิพฺพานสุเขน วิหรเนฺต ปธานปริคฺคาหโก เถโร ตํ อารญฺญายตนํ คนฺตฺวา ตตฺถ วสนฺตานํ ภิกฺขูนํ ปริคฺคณฺหนตฺถํ **''กสฺส เสลูปม''**นฺติอาทินา ปฐมํ คาถมาหฯ

๑๙๑. ตตฺถ **กสฺส เสลูปมํ จิตฺตํ, ฐิตํ นานุปกมฺปตีติ** อิมสฺมึ อรญฺญายตเน วสเนฺตสุ กสฺส ภิกฺขุโน จิตฺตํ อคฺคผลาธิคเมน เอกฆนสิลามยปพฺพตูปมํ สเพฺพสํ อิญฺชนานํ อภาวโต วสีภาวปฺปตฺติยา จ ฐิตํ สเพฺพหิปิ โลกธเมฺมหิ นานุกมฺปติ น เวธติฯ อิทานิสฺส อกมฺปนาการํ สทฺธึ การเณน ทเสฺสตุํ **“วิรตฺต”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **วิรตฺตํ รชนีเยสูติ** วิราคสงฺขาเตน อริยมเคฺคน รชนีเยสุ ราคุปฺปตฺติเหตุภูเตสุ เตภูมกธเมฺมสุ วิรตฺตํ, ตตฺถ สพฺพโส สมุจฺฉินฺนราคนฺติ อโตฺถฯ **กุปฺปนีเยติ** ปฏิฆฏฺฐานีเย, สพฺพสฺมิมฺปิ อาฆาตวตฺถุสฺมึฯ **น กุปฺปตีติ** น ทุสฺสติ น วิการํ อาปชฺชติฯ **ยเสฺสวํ ภาวิตํ จิตฺตนฺติ** ยสฺส อริยปุคฺคลสฺส จิตฺตํ มโน เอวํ วุตฺตนเยน ตาทิภาเวน ภาวิตํ, **กุโต ตํ ทุกฺขเมสฺสตีติ** ตํ ปุคฺคลํ กุโต สตฺตโต สงฺขารโต วา ทุกฺขํ อุปคมิสฺสติ, น ตาทิสสฺส ทุกฺขํ อตฺถีติ อโตฺถฯ

๑๙๒. เอวํ อนิยมวเสน ปุจฺฉิตมตฺถํ นิตกเตฺถโร อตฺตูปนายิกํ กตฺวา วิสฺสเชฺชโนฺต **“มม เสลูปมํ จิตฺต”**นฺติอาทินา ทุติยคาถาย อญฺญํ พฺยากาสิฯ ตํ วุตฺตตฺถเมวฯ

นิตกเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. โสณโปฏิริยปุตฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา

น ตาว สุปิตุํ โหตีติ อายสฺมโต โสณสฺส โปฏิริยปุตฺตสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร สิขิสฺส ภควโต กาเล วนจโร หุตฺวา ชีวโนฺต เอกทิวสํ สตฺถารํ ทิสฺวา ปสนฺนจิโตฺต กุรญฺชิยผลํ สตฺถุโน อทาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท กปิลวตฺถุสฺมึ โปฏิริยสฺส นาม คามโภชกสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ, **โสโณติ**สฺส นามํ อโหสิฯ โส วยปฺปโตฺต ภทฺทิยสฺส สากิยราโญฺญ เสนาปติ อโหสิฯ อถ ภทฺทิยราเช เหฏฺฐา วุตฺตนเยน ปพฺพชิเต, เสนาปติ ‘‘ราชาปิ นาม ปพฺพชิ, กึ มยฺหํ ฆราวาเสนา’’ติ ปพฺพชิ? ปพฺพชิตฺวา ปน นิทฺทาราโม วิหรติ, น ภาวนมนุยุญฺชติฯ ตํ ภควา อนุปิยายํ อมฺพวเน วิหรโนฺต อตฺตโน โอภาสํ ผราเปตฺวา เตนสฺส สตึ ชเนตฺวา อิมาย คาถาย ตํ โอวทโนฺต –

๑๙๓. ‘‘น ตาว สุปิตุํ โหติ, รตฺติ นกฺขตฺตมาลินี;
ปฏิชคฺคิตุเมเวสา, รตฺติ โหติ วิชานตาฯ

๑๙๔. ‘‘หตฺถิกฺขนฺธาวปติตํ , กุญฺชโร เจ อนุกฺกเม;
สงฺคาเม เม มตํ เสเยฺย, ยเญฺจ ชีเว ปราชิโต’’ติฯ – คาถาทฺวยํ อภาสิ;

ตตฺถ **น ตาว สุปิตุํ โหติ, รตฺติ นกฺขตฺตมาลินีติ** อฏฺฐหิ อกฺขเณหิ วชฺชิตํ นวมํ ขณํ ลภิตฺวา ฐิตสฺส วิญฺญุชาติกสฺส ยาว น อรหตฺตํ หตฺถคตํ โหติ, ตาว อยํ นกฺขตฺตมาลินี รตฺติ สุปิตุํ นิทฺทายิตุํ น โหติ, สุปนสฺส กาโล น โหติฯ อปิจ โข **ปฏิชคฺคิตุเมเวสา, รตฺติ โหติ วิชานตาติ** เอสา รตฺติ นาม มนุสฺสานํ มิคปกฺขีนญฺจ นิทฺทูปคมเนน วิเสสโต นิสฺสทฺทเวลาภูตา ปฏิปตฺตึ อตฺตนิ สญฺชคฺคิตุํ ชาคริยานุโยคมนุยุญฺชิตุเมว วิชานตา วิญฺญุนา อิจฺฉิตา โหตีติฯ

ตํ สุตฺวา โสโณ สํวิคฺคตรมานโส หิโรตฺตปฺปํ ปจฺจุปฏฺฐเปตฺวา อโพฺภกาสิกงฺคํ อธิฏฺฐาย วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรโนฺต **“หตฺถิกฺขโนฺธว ปติต”**นฺติ ทุติยํ คาถมาหฯ ตตฺถ **อวปติตนฺติ** อวมุขํ ปติตํ อุทฺธํปาทํ อโธมุขํ ปติตํฯ **กุญฺชโร เจ อนุกฺกเมติ** กุญฺชโร อนุกฺกเมยฺย เจฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยทาหํ หตฺถิมารุหิตฺวา สงฺคามํ ปวิโฏฺฐ หตฺถิกฺขนฺธโต ปติโต, ตทาหํ **สงฺคาเม** เตน หตฺถินา มทฺทิโต มโต อโหสึ เจ, ตํ **เม** มรณํ **เสเยฺย, ยเญฺจ** อิทานิ กิเลเสหิ **ปราชิโต**

ชีเวยฺยํ, ตํ น เสโยฺยติฯ อิมํ คาถํ วทโนฺตเยว วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๒.๑-๖) –

"มิคลุโทฺท ปุเร อาสึ, วิปิเน วิจรํ อหํ;
อทฺทสํ วิรชํ พุทฺธํ, สพฺพธมฺมาน ปารคุํฯ

"กุรณฺชิยผลํ คยฺห, พุทฺธเสฏฺฐสฺสทาสหํ;
ปุญฺญเกฺขตฺตสฺส ตาทิโน, ปสโนฺน เสหิ ปาณิภิฯ

"เอกตึเส อิโต กเปฺป, ยํ ผลํ อททึ ตทา;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, ผลทานสฺสิทํ ผลํฯ

"กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน"นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา "สตฺถารา วุตฺตํ, อตฺตนา วุตฺต"นฺติ อุภยญฺหิ คาถํ "หตฺถิกฺขนฺธาวปติต"นฺติอาทินา ปจฺจุทาหาสิฯ เตน อิทเมว อญฺญาพฺยากรณํ อโหสีติฯ

โสณโปฏฺฐิริยปุตฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. นิสภเตฺถรคาถาวณฺณนา

ปญฺจ กามคุเณ หิตฺวาติ อายสฺมโต นิสภเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ สตฺถารํ ปิณฺฑาย จรนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนจิโตฺต กปิตฺถผลมทาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน สุคตีสุเยว สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท โกลิยชนปเท กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา **นิสโภ**ติ ลทฺธนาโม วยปฺปโตฺต สากิยโกลิยานํ สงฺคาเม พุทฺธานุภาวํ ทิสฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา ตทเหว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๒.๗-๑๑) –

"สุวณฺณวณฺณํ สมฺพุทฺธํ, อาหุตีนํ ปฏิคฺคหํ;
รถิยํ ปฏิปชฺชนฺตํ, กปิตฺถํ อททึ ผลํฯ

"เอกนวุติโต กเปฺป, ยํ ผลํ อททึ ตทา;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, ผลทานสฺสิทํ ผลํฯ

"กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน"นฺติฯ

โส อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อตฺตโน สหายภิกฺขู ปมาทวิหาเรน กาลํ วีตินาเมเนฺต ทิสฺวา เต โอวทโนฺต –

๑๙๕. "ปญฺจ กามคุเณ หิตฺวา, ปิยรูเป มโนรเม;
สทฺธาย ฆรา นิกฺขมฺม, ทุกฺขสฺสนฺตกโร ภเว"ติฯ –

ปฐมํ คาถํ อภาสิฯ

ตสฺสโตฺถ – พาลปุถุชฺชนสฺส ปิยายิตพฺพสภาวตาย **ปิยรูเป** มนุญฺญสภาวตาย **มโนรเม** รูปาทิเก **ปญฺจ กามคุเณ** กามโกฏฺฐาเส **หิตฺวา** ปหาย ปริจฺจชิตฺวา กมฺมผล**สทฺธาย** รตน

ตฺตย**สทฺธาย** จ วเสน **ฆรา** ฆรพนฺธนโต **นิกฺขมฺม** นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชฺชํ อุปคโต วิญฺญุชาติโก ปพฺพชิตกาลโต ปฏฺฐาย ฆเฏนฺโต วายมนฺโต วฑฺฒ**ทุกฺขสฺส อนฺตกโร ภเว** ภเวยฺยาติฯ เอวํ เต ภิกฺขู โอวทิตฺวา ''อยํ ปเร เอว สญฺญาเปนฺโต วิหรติ, ''สยํ ปน อการโก'ติ มา จินฺตยิตฺถา''ติ เตสํ อตฺตโน ปฏิปนฺนภาวํ ปกาเสนฺโต –

๑๙๖.''นาภินนฺทามิ มรณํ, นาภินนฺทามิ ชีวิตํ;
กาลญฺจ ปฏิกงฺขามิ, สมฺปชาโน ปติสฺสโต''ติฯ –

ทุติยคาถาย อญฺญํ พฺยากาสิฯ ตตฺถ **นาภินนฺทามิ มรณ**นฺติ มรณํ น อภิกงฺขามิฯ **นาภินนฺทามิ ชีวิต**นฺติ อิทํ ปน ตสฺส การณวจนํ, ยสฺมา นาภินนฺทามิ ชีวิตํ, ตสฺมา นาภินนฺทามิ มรณนฺติฯ โย หิ อายตึ ชาติชรามรณาย กิเลสาภิสงฺขาเร อาจิโนติ อุปจิโนติ, โส ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺตึ อภินนฺทนฺโต นานฺตรียกตาย อตฺตโน มรณมฺปิ อภินนฺทติ นาม การณสฺส อปฺปหีนตฺตา, ขีณาสโว ปน สพฺพโส อาจยคามิธมฺมํ ปหาย อปจยคามิธมฺเม ปติฏฺฐิโต ปริญฺญาตวตฺถุโก สพฺพโส ชีวิตํ อนภินนฺทนฺโต มรณมฺปิ อนภินนฺทติ นาม การณสฺส เอว สุปฺปหีนตฺตาฯ เตนาห – ''นาภินนฺทามิ มรณํ, นาภินนฺทามิ ชีวิต''นฺติฯ ยทิ เอวํ ขีณาสวสฺส ปรินิพฺพานาภิกงฺขา, ยาว ปรินิพฺพานา อวฏฺฐานญฺจ กถนฺติ อาห **''กาลญฺจ ปฏิกงฺขามิ, สมฺปชาโน ปติสฺสโต''**ติ, กิเลสปรินิพฺพาเนน สิเทฺธ สติปญฺญาเวปุลฺลปฺปตฺติยา สโต สมฺปชาโน เกวลํ ขนฺธปรินิพฺพานกาลํ ปฏิกงฺขามิ, ตํ อุทิกฺขมาโน อาคมยมาโน วิหรามิ, น ปน เม มรเณ ชีวิเต วา อภินนฺทนา อตฺถิ อรหตฺตมคฺเคเนว ตสฺส สมุคฺฆาฏิตตฺตาติฯ

นิสภเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. อุสภเตฺถรคาถาวณฺณนา

อมฺพปลฺลวสงฺกาสนฺติ อายสฺมโต อุสภเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ กโรนฺโต สิขิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ สตฺถารํ ปิณฺฑาย จรนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส โกสมฺพผลํ อทาสิฯ โส เตน ปุญฺญกมฺเมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท กปิลวตฺถุสฺมึ สากิยราชกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **อุสโภ**ติ ลทฺธนาโม วยปฺปโตฺต สตฺถุ ญาติสมาคเม พุทฺธานุภาวํ ทิสฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิฯ โส ปพฺพชิตกาลโต ปฏฺฐาย สมณธมฺมํ อกตฺวา ทิวา สงฺคณิการาโม สกลรตฺตึ นิทฺทายมาโน วีตินาเมติฯ โส เอกทิวสํ มุฏฺฐสฺสติ อสมฺปชาโน นิทฺทํ โอกฺกโนฺต สุปิเน เกสมสฺสุํ โอหาเรตฺวา อมฺพปลฺลววณฺณํ จีวรํ ปารุปิตฺวา หตฺถิคีวายํ นิสีทิตฺวา นครํ ปิณฺฑาย ปวิฏฺฐํ ตเตฺถว มนุสฺสา สมฺปเตฺต ทิสฺวา ลชฺชาย หตฺถิกฺขนฺธโต โอรุยฺห อตฺตานํ ทิสฺวา ปฏิพุโทฺธ, ''อีทิสํ นาม สุปินํ มุฏฺฐสฺสตินา อสมฺปชาเนน นิทฺทายมาเนน มยา ทิฏฺฐ''นฺติ อุปฺปนฺนสํเวโค วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๒.๑๒-๑๖) –

''กกุธํ วิลสนฺตํว, เทวเทวํ นราสภํ;
รถิยํ ปฏิปชฺชนฺตํ, โกสมฺพํ อททึ ตทาฯ

''เอกตึเส อิโต กเปฺป, ยํ ผลํ อททึ ตทา;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, ผลทานสฺสิทํ ผลํฯ

“กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน”นฺติฯ

อถ เถโร ยถาทิฏฺฐํ สุปินํ องฺกุสํ กตฺวา อรหตฺตสฺส อธิคตตฺตา ตเสฺสว สุปินสฺส กิตฺตนวเสน อญฺญํ พฺยากโรนฺโต –

๑๙๗. “อมฺพปลฺลวสงฺกาสํ, อํเส กตฺวาน จีวรํ;
นิสิโนฺน หตฺถิคีวายํ, คามํ ปิณฺฑาย ปาวิสึฯ

๑๙๘. “หตฺถิกฺขนฺธโต โอรุยฺห, สํเวคํ อลภึ ตทา;
โสหํ ทิโตฺต ตทา สโนฺต, ปโตฺต เม อาสวกฺขโย”ติฯ – คาถาทฺวยมาห;

ตตฺถ **อมฺพปลฺลวสงฺกาสํ, อํเส กตฺวาน จีวร**นฺติ อมฺพปลฺลวาการํ ปวาฬวณฺณํ จีวรํ ขเนฺธ กริตฺวา อุตฺตราสงฺคํ กริตฺวาฯ **คาม**นฺติ อตฺตโน ราชธานึ หตฺถิกฺขเนฺธ **นิสิโนฺน ปิณฺฑาย ปาวิสึ,** ปวิฏฺฐมโตฺตว มหาชเนน โอโลกิยมาโน **หตฺถิกฺขนฺธโต โอรุยฺห** ฐิโต ปฏิพุชฺฌึ, ปพุโทฺธว **สํเวคํ อลภึ ตทา** “มุฏฺฐสฺสติ อสมฺปชาโน หุตฺวา นิทฺทาโยกฺกมเนน เอตํ ชาต”นฺติฯ อปเร ปน “ราชาว หุตฺวา รตฺติภาเค เอวรูปํ สุปินํ ทิสฺวา วิภาตาย รตฺติยา หตฺถิกฺขนฺธํ อารุยฺห นครวีถิยํ จรโนฺต ตํ สุปินํ สริตฺวา หตฺถิกฺขนฺธโต โอรุยฺห สํเวคํ ลภิตฺวา สตฺตุ สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปตฺวา อุทานํ อุทาเนโนฺต อิมา คาถา อภาสี”ติ วทนฺติฯ **ทิโตฺต**ติ ตสฺมึ ราชกาเล ชาติมทโภคมทาทิปริทปฺปิโต สมาโน สํเวคมลภินฺติ โยชนาฯ

อุสภเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. กปฺปฏกุรเตฺถรคาถาวณฺณนา

อยมิติ กปฺปโฏติ อายสฺมโต กปฺปฏกุรเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติฯ อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ ภควนฺตํ วินตาย นาม นทิยา ตีเร อญฺญตรสฺมึ รุกฺขมูเล นิสินฺนํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส เกตกปุเปฺผหิ ปูชํ อกาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ ทุคฺคตกุเล นิพฺพตฺติตฺวา ยาว วยปฺปตฺติ, ตาว อญฺญํ อุปายํ อชานโนฺต กปฺปฏขณฺฑนิวาสโน สราวหโตฺถ ตตฺถ ตตฺถ กุรํ ปริเยสโนฺต วิจริ, เตน **กปฺปฏกุโร**เตฺวว ปญฺญายิตฺถฯ โส วยปฺปโตฺต ติณํ วิกฺกิณิตฺวา ชีวิกํ กเปฺปโนฺต เอกทิวสํ ติณลาวนตฺถํ อรญฺญํ คโต ตตฺถ อญฺญตรํ ขีณาสวเตฺถรํ ทิสฺวา ตํ อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา นิสีทิฯ ตสฺส เถโร ธมฺมํ กเถสิฯ โส ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ “กึ เม อิมาย กิจฺฉชีวิกายา”ติ ปพฺพชิตฺวา อตฺตโน นิวตฺถกปฺปฏโจฬํ เอกสฺมึ ฐาเน นิกฺขิปิฯ ยทา จสฺส อนภิรติ อุปฺปชฺชติ, ตทา ตํ กปฺปฏํ โอโลเกนฺตสฺส อนภิรติ วิคจฺฉติ, สํเวคํ ปฏิลภิฯ เอวํ กโรโนฺต สตฺตกฺขตฺตุํ อุปฺปพฺพชิฯ ตสฺส ตํ การณํ ภิกฺขู ภควโต อาโรเจสุํฯ อเถกทิวสํ กปฺปฏกุโร ภิกฺขุ ธมฺมสภายํ ปริสปริยเนฺต นิสิโนฺน นิทฺทายติ, ตํ ภควา โจเทโนฺต –

๑๙๙. “อยมิติ กปฺปโฏ กปฺปฏกุโร, อจฺฉาย อติภริตาย;
อมตฆฏิกายํ ธมฺมกฏมโตฺต, กตปทํ ฌานานิ โอเจตุํฯ

๒๐๐. “มา โข ตฺวํ กปฺปฏ ปจาเลสิ, มา ตฺวํ อุปกณฺณมฺหิ ตาเฬสฺสํ;
น หิ ตฺวํ กปฺปฏ มตฺตมญฺญาสิ, สงฺฆมชฺฌมฺหิ ปจลายมาโน”ติฯ –

คาถาทฺวยํ อภาสิฯ

ตตฺถ **อยมิติ กปฺปโฎ กปฺปฎกุโร**ติ กปฺปฎกุโร ภิกฺขุ ‘‘อยํ มม กปฺปโฎ, อิมํ ปริทหิตฺวา ยถา ตถา ชีวามี’’ติ เอวํ อุปฺปนฺนมิจฺฉาวิตกฺโก **อจฺฉาย อติภริตาย อมตฆฎิกายํ** มม อมตฆเฎ ตหํ ตหํ วสฺสเนฺต ‘‘อมตมธิคตํ อหมนุสาสามิ, อหํ ธมฺมํ เทเสมิ’’ (มหาว. ๑๒; ม. นิ. ๑.๒๘๖; ๒.๓๔๒)ฯ ‘‘อนฺธีภูตสฺมิํ โลกสฺมิํ, อาหญฺฉํ อมตทุนฺทุภิ’’นฺติอาทินา (มหาว. ๑๑; ม. นิ. ๑.๒๘๕; ๒.๓๔๑) โฆเสตฺวา มยา ธมฺมามเต ปวสฺสิยมาเน **กตปทํ ฌานานิ โอเจตุํ** โลกิยโลกุตฺตรชฺฌานานิ อุปเจตุํ ภาเวตุํ กตปทํ กฎมคฺควิหิตภาวนามคฺคํ อิทํ มม สาสนํ, ตถาปิ **ธมฺมกฎมโตฺต** มม สาสนธมฺมโต อุกฺกณฺฐจิโตฺต อปคตมานโส กปฺปฎกุโรติ ตํ โจเทตฺวา ปุนปิสฺส สโหฑฺฒํ โจรํ คณฺหโนฺต วิย ปมาทวิหารํ ทเสฺสโนฺต **‘‘มา โข ตฺวํ, กปฺปฎ, ปจาเลสี’’**ติ คาถมาหฯ

ตตฺถ **มา โข ตฺวํ, กปฺปฎ, ปจาเลสี**ติ ตฺวํ, กปฺปฎกุร, ‘‘มม ธมฺมํ สุณิสฺสามี’’ติ นิสีทิตฺวา มา โข ปจาเลสิ มา ปจลาหิ มา นิทฺทํ อุปคจฺฉิฯ **มา ตฺวํ อุปกณฺณมฺหิ ตาเฬสฺส**นฺติ ตํ นิทฺทายมานํ อุปกณฺณมฺหิ กณฺณสมีเป เทสนาหเตฺถน อหํ มา ปตาเฬสฺสํฯ ยถา อิโต ปรํ กิเลสปฺปหานาย อหํ ตํ น โอวเทยฺยํ, ตถา ปฎิปชฺชาหีติ อโตฺถฯ **น หิ ตฺวํ, กปฺปฎ, มตฺตมญฺญาสี**ติ ตฺวํ, กปฺปฎ, **สงฺฆมชฺฌมฺหิ ปจลายมาโน** มตฺตํ ปมาณํ น วา มญฺญสิ, ‘‘อยมติทุลฺลโภ ขโณ ปฎิลโทฺธ, โส มา อุปชฺฌคา’’ติ เอตฺตกมฺปิ น ชานาสิ, ปสฺส ยาว จ เต อปรทฺธนฺติ โจเทสิฯ

เอวํ ภควตา ทฺวีหิ คาถาหิ คาฬฺหํ ตํ นิคฺคยฺห โจทนาย กตาย อฎฺฐิเวธวิโทฺธ วิย จณฺฑคโช มคฺคํ โอตรโนฺต วิย จ สญฺชาตสํเวโค วิปสฺสนํ ปฎฺฐเปตฺวา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๒.๑๗-๒๒) –

‘‘วินตานทิยา ตีเร, วิหาสิ ปุริสุตฺตโม;
อทฺทสํ วิรชํ พุทฺธํ, เอกคฺคํ สุสมาหิตํฯ

‘‘มธุคนฺธสฺส ปุเปฺผน, เกตกสฺส อหํ ตทา;
ปสนฺนจิโตฺต สุมโน, พุทฺธเสฎฺฐมปูชยิํฯ

‘‘เอกนวุติโต กเปฺป, ยํ ปุปฺผมภิปูชยิํ;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา สตฺถารา วุตฺตคาถาทฺวยเมว อตฺตโน อรหตฺตาธิคมนสฺส องฺกุสภูตนฺติ ปจฺจุทาหาสิฯ เตนสฺส ตเทว อญฺญาพฺยากรณํ อโหสีติฯ

กปฺปฎกุรเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

จตุตฺถวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๕. ปญฺจมวโคฺค

๑. กุมารกสฺสปเตฺถรคาถาวณฺณนา

อโห พุทฺธา อโห ธมฺมาติ อายสฺมโต กุมารกสฺสปตฺเถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุทฺเธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปาปุณิฯ ‘‘กุลเคเห’’ติ ปน องฺคุตฺตรฏฺฐกถายํ (อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๒๑๗) วุตฺตํฯ โส สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ธมฺมํ สุณนฺโต สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุํ จิตฺตกถิกานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา สยมฺปิ ตํ ฐานนฺตรํ อากงฺขนฺโต ปณิธานํ กตฺวา ตทนุรูปานิ ปุญฺญานิ กโรนฺโต กสฺสปสฺส ภควโต กาเล สมณธมฺมํ กตฺวา สุคตีสุเยว สํสรนฺโต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท ราชคเห เสฏฺฐิธีตาย กุจฺฉิมฺหิ ปฏิสนฺธิํ คณฺหิฯ สา กิร กุมาริกากาเลเยว ปพฺพชิตุกามา หุตฺวา มาตาปิตโร ยาจิตฺวา ปพฺพชฺชํ อลภมานา กุลฆรํ คตาปิ คพฺภสณฺฐิตมฺปิ อชานนฺตี สามิกํ อาราเธตฺวา เตน อนุญฺญาตา ภิกฺขุนีสุ ปพฺพชิตาฯ ตสฺสา คพฺภินิภาวํ ทิสฺวา ภิกฺขุนิโย เทวทตฺตํ ปุจฺฉิํสุฯ โส ‘‘อสฺสมณี’’ติ อาหฯ ปุน ทสพลํ ปุจฺฉิํสุฯ สตฺถา อุปาลิเตฺถรํ ปฏิจฺฉาเปสิฯ เถโร สาวตฺถินครวาสีนิ กุลานิ วิสาขญฺจ อุปาสิกํ ปโกฺกสาเปตฺวา สราชิกาย ปริสาย วินิจฺฉินนฺโต ‘‘ปุเร ลทฺโธ คโพฺภ, ปพฺพชฺชา อโรคา’’ติ อาหฯ สตฺถา ‘‘สุวินิจฺฉิตํ อธิกรณ’’นฺติ เถรสฺส สาธุการํ อทาสิฯ

สา ภิกฺขุนี สุวณฺณพิมฺพสทิสํ ปุตฺตํ วิชายิฯ ตํ ราชา ปเสนทิโกสโล โปเสสิฯ ‘‘กสฺสโป’’ติ จสฺส นามํ อกํสุฯ อปรภาเค อลงฺกริตฺวา สตฺถุ สนฺติกํ เนตฺวา ปพฺพาเชสิฯ กุมารกาเล ปพฺพชิตตฺตา ภควตา ‘‘กสฺสปํ ปโกฺกสถ, อิทํ ผลํ วา ขาทนียํ วา กสฺสปสฺส เทถา’’ติ วุเตฺต ‘‘กตรกสฺสปสฺสา’’ติฯ ‘‘กุมารกสฺสปสฺสา’’ติฯ เอวํ คหิตนามตฺตา รโญฺญ โปสาวนิกปุตฺตตฺตา จ วุฑฺฒกาเลปิ **กุมารกสฺสโป**เตฺวว ปญฺญายิตฺถฯ

โส ปพฺพชิตกาลโต ปฏฺฐาย วิปสฺสนาย เจว กมฺมํ กโรติ, พุทฺธวจนญฺจ อุคฺคณฺหาติฯ อถ เตน สทฺธิํ ปพฺพตมตฺถเก สมณธมฺมํ กตฺวา อนาคามี หุตฺวา สุทฺธาวาเส นิพฺพโตฺต มหาพฺรหฺมา ‘‘วิปสฺสนาย มุขํ ทเสฺสตฺวา มคฺคผลปฺปตฺติยา อุปายํ กริสฺสามี’’ติ ปญฺจทส ปเญฺห อภิสงฺขริตฺวา อนฺธวเน วสนฺตสฺส เถรสฺส ‘‘อิเม ปเญฺห สตฺถารํ ปุเจฺฉยฺยาสี’’ติ อาจิกฺขิตฺวา คโตฯ โส เต ปเญฺห ภควนฺตํ ปุจฺฉิฯ ภควาปิสฺส พฺยากาสิฯ เถโร สตฺถารา กถิตนิยาเมเนว เต อุคฺคณฺหิตฺวา วิปสฺสนํ คพฺภํ คณฺหาเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๔.๑๕๐-๑๗๗) –

> ‘‘อิโต สตสหสฺสมฺหิ, กเปฺป อุปฺปชฺชิ นายโก;
> สพฺพโลกหิโต วีโร, ปทุมุตฺตรนามโกฯ
>
> ‘‘ตทาหํ พฺราหฺมโณ หุตฺวา, วิสฺสุโต เวทปารคู;
> ทิวาวิหารํ วิจรํ, อทฺทสํ โลกนายกํฯ
>
> ‘‘จตุสจฺจํ ปกาเสนฺตํ, โพธยนฺตํ สเทวกํ;
> วิจิตฺตกถิกานคฺคํ, วณฺณยนฺตํ มหาชเนฯ
>
> ‘‘ตทา มุทิตจิโตฺตหํ, นิมเนฺตตฺวา ตถาคตํ;
> นานารเตฺตหิ วเตฺถหิ, อลงฺกริตฺวาน มณฺฑปํฯ
>
> ‘‘นานารตนปโชฺชตํ, สสงฺฆํ โภชยิํ ตหิํ;
> โภชยิตฺวาน สตฺตาหํ, นานคฺครสโภชนํฯ

‘‘นานาจิเตฺตหิ ปุเปฺผหิ, ปูชยิตฺวา สสาวกํ;
นิปจฺจ ปาทมูลมฺหิ, ตํ ฐาน ปตฺถยึ อหํฯ

‘‘ตทา มุนิวโร อาห, กรุเณกรสาสโย;
ปสฺสเถตํ ทิชวรํ, ปทุมานนโลจนํฯ

‘‘ปีติปาโมชฺชพหุลํ , สมุคฺคตตนูรุหํ;
หาสมฺหิตวิสาลกฺขํ, มม สาสนลาลสํฯ

‘‘ปติตํ ปาทมูเล เม, เอกาวตฺถสุมานสํ;
เอส ปเตฺถติ ตํ ฐานํ, วิจิตฺตกถิกตฺตนํฯ

‘‘สตสหสฺสิโต กเปฺป, โอกฺกากกุลสมฺภโว;
โคตโม นาม โคเตฺตน, สตฺถา โลเก ภวิสฺสติฯ

‘‘ตสฺส ธเมฺมสุ ทายาโท, โอรโส ธมฺมนิมฺมิโต;
กุมารกสฺสโป นาม, เหสฺสติ สตฺถุ สาวโกฯ

‘‘วิจิตฺตปุปฺผทุสฺสานํ, รตนานญฺจ วาหสา;
วิจิตฺตกถิกานํ โส, อคฺคตํ ปาปุณิสฺสติฯ

‘‘เตน กเมฺมน สุกเตน, เจตนาปณิธีหิ จ;
ชหิตฺวา มานุสํ เทหํ, ตาวตึสมคจฺฉหํฯ

‘‘ปริพฺภมํ ภวาภเว, รงฺคมเชฺฌ ยถา นโฏ;
สาขมิคตฺรโช หุตฺวา, มิคิยา กุจฺฉิโมกฺกมึฯ

‘‘ตทา มยิ กุจฺฉิคเต, วชฺฌวาโร อุปฎฺฐิโต;
สาเขน จตฺตา เม มาตา, นิโคฺรธํ สรณํ คตาฯ

‘‘เตน สา มิคราเชน, มรณา ปริโมจิตา;
ปริจฺจชิตฺวา สปาณํ, มเมวํ โอวที ตทาฯ

‘‘นิโคฺรธเมว เสเวยฺย, น สาขมุปสํวเส;
นิโคฺรธสฺมึ มตํ เสโยฺย, ยเญฺจ สาขมฺหิ ชีวิตํฯ

‘‘เตนานุสิฎฺฐา มิคยูถเปน, อหญฺจ มาตา จ ตเถตเร จ;
อาคมฺม รมฺมํ ตุสิตาธิวาสํ, คตา ปวาสํ สฆรํ ยเถวฯ

‘‘ปุโน กสฺสปวีรสฺส, อตฺถเมนฺตมฺหิ สาสเน;
อารุยฺห เสลสิขรํ, ยุญฺชิตฺวา ชินสาสนํฯ

‘‘อิทานาหํ ราชคเห, ชาโต เสฎฺฐิกุเล อหุํ;
อาปนฺนสตฺตา เม มาตา, ปพฺพชิ อนคาริยํฯ

‘‘สคพฺภํ ตํ วิทิตฺวาน, เทวทตฺตมุปานยุํ;
โส อโวจ วินาเสถ, ปาปิกํ ภิกฺขุนึ อิมํฯ

‘‘อิทานิปิ มุนิเนฺทน, ชิเนน อนุกมฺปิตา;
สุขินี อชนี มยฺหํ, มาตา ภิกฺขุนุปสฺสเยฯ

‘‘ตํ วิทิตฺวา มหีปาโล, โกสโล มํ อโปสยิ;
กุมารปริหาเนน, นาเมนาหญฺจ กสฺสโปฯ

‘‘มหากสฺสปมาคมฺม, อหํ กุมารกสฺสโป;
วมฺมิกสทิสํ กายํ, สุตฺวา พุเทฺธน เทสิตํฯ

‘‘ตโต จิตฺตํ วิมุจฺจิ เม, อนุปาทาย สพฺพโส;
ปายาสึ ทมยิตฺวาหํ, เอตทคฺคมปาปุณึฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา จิตฺตกถิกภาเวน สตฺถารา เอตทเคฺค ฐปิโต อตฺตโน ปฏิปตฺตึ ปจฺจเวกฺขิตฺวา รตนตฺตยคุณวิภาวนมุเขน อญฺญํ พฺยากโรโนฺต –

๒๐๑. ‘‘อโห พุทฺธา อโห ธมฺมา, อโห โน สตฺถุ สมฺปทา;
ยตฺถ เอตาทิสํ ธมฺมํ, สาวโก สจฺฉิกาหิติฯ

๒๐๒. ‘‘อสเงฺขเยฺยสุ กเปฺปสุ, สกฺกายาธิคตา อหู;
เตสมยํ ปจฺฉิมโก, จริโมยํ สมุสฺสโย;
ชาติมรณสํสาโร, นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโว’’ติฯ – คาถาทฺวยํ อภาสิ;

ตตฺถ **อโห**ติ อจฺฉริยเตฺถ นิปาโตฯ **พุทฺธา**ติ สพฺพญฺญุพุทฺธา, คารววเสน พหุวจนํ, อโห อจฺฉริยา สมฺพุทฺธาติ อโตฺถฯ **ธมฺมา**ติ ปริยตฺติธเมฺมน สทฺธึ นว โลกุตฺตรธมฺมาฯ **อโห โน สตฺถุ สมฺปทา**ติ อมฺหากํ สตฺถุ ทสพลสฺส อโห สมฺปตฺติโยฯ **ยตฺถา**ติ ยสฺมึ สตฺถริ พฺรหฺมจริยวาเสนฯ **เอตาทิสํ ธมฺมํ, สาวโก สจฺฉิกาหิตี**ติ เอตาทิสํ เอวรูปํ สุวิสุทฺธชฺฌานาภิญฺญาปริวารํ อนวเสสกิเลสกฺขยาวหํ สนฺตํ ปณีตํ อนุตฺตรํ ธมฺมํ สาวโกปิ นาม สจฺฉิกริสฺสติ, ตสฺมา เอวํวิธคุณวิเสสาธิคมเหตุภูตา อโห อจฺฉริยา พุทฺธา ภควโนฺต, อจฺฉริยา ธมฺมคุณา, อจฺฉริยา อมฺหากํ สตฺถุ สมฺปตฺติโยติ รตนตฺตยสฺส คุณาธิมุตฺตึ ปเวเทสีติฯ ธมฺมสมฺปตฺติกิตฺตเนเนว หิ สงฺฆสุปฺปฏิปตฺติ กิตฺติตา โหตีติฯ

เอวํ สาธารณวเสน ทสฺสิตํ ธมฺมสฺส สจฺฉิกิริยํ อิทานิ อตฺตุปนายิกํ กตฺวา ทเสฺสโนฺต **‘‘อสเงฺขเยฺยสู’’**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **อสเงฺขเยฺยสู**ติ คณนปถํ วีติวเตฺตสุ มหากเปฺปสุฯ **สกฺกายา**ติ ปญฺจุปาทานกฺขนฺธาฯ เต หิ ปรมตฺถโต วิชฺชมานธมฺมสมูหตาย ‘‘สกฺกายา’’ติ วุจฺจนฺติฯ **อหู**ติ นิวตฺตนูปายสฺส อนธิคตตฺตา อนปคตา อเหสุํฯ **เตสมยํ ปจฺฉิมโก จริโมยํ สมุสฺสโย**ติ ยสฺมา อยํ สพฺพปจฺฉิมโก, ตโต เอว จริโม, ตสฺมา **ชาติมรณ**สหิโต ขนฺธาทิปฏิปาฏิสญฺญิโต **สํสาโร** อิทานิ อายตึ ปุนพฺภวาภาวโต **ปุนพฺภโว นตฺถิ,** อยมนฺติมา ชาตีติ อโตฺถฯ

กุมารกสฺสปเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ธมฺมปาลเตฺถรคาถาวณฺณนา

โย หเว ทหโร ภิกฺขูติ อายสฺมโต ธมฺมปาลเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต อตฺถทสฺสิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เกนจิเทว กรณีเยน วนนฺตํ อุปคโต สตฺถารํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ปิลกฺขผลมทาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท สตฺถริ ปรินิพฺพุเต อวนฺติรเฏฺฐ พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **ธมฺมปาโล**ติ ลทฺธนาโม วยปฺปโตฺต ตกฺกสิลํ คนฺตฺวา สิปฺปํ อุคฺคเหตฺวา ปฏินิวเตฺตโนฺต อนฺตรามเคฺค เอกสฺมิํ วิหาเร อญฺญตรํ เถรํ ทิสฺวา ตสฺส สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๓๙.๒๑-๒๕) –

> ‘‘วนนฺตเร พุทฺธํ ทิสฺวา, อตฺถทสฺสิํ มหายสํ;
> ปสนฺนจิโตฺต สุมโน, ปิลกฺขสฺสาททิํ ผลํฯ
>
> ‘‘อฏฺฐารเส กปฺปสเต, ยํ ผลมททิํ ตทา;
> ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, ผลทานสฺสิทํ ผลํฯ
>
> ‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

ฉฬภิโญฺญ ปน หุตฺวา สมาปตฺติสุเขน วีตินาเมโนฺต เอกทิวสํ ตสฺมิํ วิหาเร เทฺว สามเณเร รุกฺขเคฺค ปุปฺผานิ โอจินเนฺต อารูฬฺหสาขาย ภคฺคาย ปตเนฺต ทิสฺวา เถโร อิทฺธานุภาเวน หเตฺถน คเหตฺวา อโรเคเยว ภูมิยํ ฐเปตฺวา เตสํ สามเณรานํ ธมฺมํ เทเสโนฺต –

> ๒๐๓.‘‘โย หเว ทหโร ภิกฺขุ, ยุญฺชติ พุทฺธสาสเน;
> ชาคโร ส หิ สุเตฺตสุ, อโมฆํ ตสฺส ชีวิตํฯ
>
> ๒๐๔.‘‘ตสฺมา สทฺธญฺจ สีลญฺจ, ปสาทํ ธมฺมทสฺสนํ;
> อนุยุเญฺชถ เมธาวี, สรํ พุทฺธาน สาสน’’นฺติฯ – อิมา เทฺว คาถา อภาสิ;

ตตฺถ **โย**ติ อนิยมวจนํฯ **หเว**ติ ทฬฺหเตฺถ นิปาโตฯ **ทหโร**ติ ตรุโณฯ ภิกฺขตีติ **ภิกฺขุฯ** **ยุญฺชตี**ติ ฆฏติ วายมติฯ **ชาคโร**ติ ชาครณธมฺมสมนฺนาคโตฯ **สุเตฺตสู**ติ สุปเนฺตสุฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ **โย ภิกฺขุ ทหโร**ว สมาโน ตรุโณ ‘‘ตถาหํ ปจฺฉา วุฑฺฒกาเล ชานิสฺสามี’’ติ อจิเนฺตตฺวา พุทฺธานํ **สาสเน** อปฺปมาทปฏิปตฺติยํ **ยุญฺชติ** สมถวิปสฺสนาภาวนาย โยคํ กโรติ, โส **สุเตฺตสุ** อวิชฺชานิทฺทาย สุเตฺตสุ ปมเตฺตสุ สทฺธาทิชาครธมฺมสมนฺนาคเมน **ชาคโร,** ตโต เอว อตฺตหิตปรหิตปาริปูริยา **อโมฆํ** อวญฺฌํ **ตสฺส ชีวิตํ,** ยสฺมา จ เอตเทวํ, **ตสฺมา สทฺธญฺจ** ‘‘อตฺถิ กมฺมํ อตฺถิ กมฺมวิปาโก’’ติอาทินยปฺปวตฺตํ กมฺมผลสทฺธญฺจ, สทฺธูปนิพนฺธตฺตา สีลสฺส ตทุปนิสฺสยํ จตุปาริสุทฺธิ**สีลญฺจ** , ‘‘สมฺมาสมฺพุโทฺธ ภควา, สฺวากฺขาโต ธโมฺม, สุปฺปฏิปโนฺน สโงฺฆ’’ติ เอวํ ปวตฺตรตนตฺตย**ปฺปสาท**ญฺจ , วิปสฺสนาปญฺญาสหิตาย มคฺคปญฺญาย ปริญฺญาทิวเสน จตุสจฺจ**ธมฺมทสฺสน**ญฺจ **เมธาวี** ธโมฺมชปญฺญาย สมนฺนาคโต ภิกฺขุ **พุทฺธานํ สาสนํ** โอวาทํ อนุสิฏฺฐิํ อนุสฺสรโนฺต อาทิตฺตมฺปิ อตฺตโน สีสํ อชฺฌุเปกฺขิตฺวา **อนุยุเญฺชถ,** ตตฺถ อนุโยคํ อาตปฺปํ กเรยฺยาติ อโตฺถฯ

ธมฺมปาลเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. พฺรหฺมาลิเตฺถรคาถาวณฺณนา

กสฺสินฺทฺริยานิ สมถงฺคตานีติ อายสฺมโต พฺรหฺมาลิเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุทฺเธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ กุสลํ อุปจินนฺโต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ สตฺถารํ ปิณฺฑาย จรนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส วนฺทิตฺวา ปาทผลํ อทาสิฯ สตฺถา อนุโมทนํ วตฺวา ปกฺกามิฯ โส เตน ปุญฺญกมฺเมน เทวมนุสฺเสสุ สํสรนฺโต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท โกสลรฏฺเฐ พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **พฺรหฺมาลี**ติ ลทฺธนาโม วิญฺญุตํ ปโตฺต เหตุสมฺปตฺติยา โจทิยมาโน สํสาเร สญฺชาตสํเวโค ตาทิเสน กลฺยาณมิตฺตสนฺนิสฺสเยน พุทฺธสาสเน ปพฺพชิตฺวา ปติรูปกมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา อรญฺญ วิหรนฺโต ญาณสฺส ปริปากคตตฺตา นจิรเสฺสว วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๕๑.๖๓-๖๗) –

''สุวณฺณวณฺณํ สมฺพุทฺธํ, อาหุตีนํ ปฏิคฺคหํ;
รถิยํ ปฏิปชฺชนฺตํ, ปาทผลํ อทาสหํฯ

''เอกนวุติโต กเปฺป, ยํ ผลํ อททิํ ตทา;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, ผลทานสฺสิทํ ผลํฯ

''กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน''นฺติฯ

ฉฬภิโญฺญ ปน หุตฺวา มคฺคสุเขน ผลสุเขน วีตินาเมนฺโต เอกทิวสํ ปธานปริคฺคาหเกน เถเรน ตสฺมิํ อรญฺญายตเน ภิกฺขู อุทฺทิสฺส วุตฺตํ ปธานานุโยคํ ปริคฺคณฺหนฺโต –

๒๐๕. ''กสฺสินฺทฺริยานิ สมถงฺคตานิ, อสฺสา ยถา สารถินา สุทนฺตา;
ปหีนมานสฺส อนาสวสฺส, เทวาปิ กสฺส ปิหยนฺติ ตาทิโนฯ

๒๐๖. ''มยฺหินฺทฺริยานิ สมถงฺคตานิ, อสฺสา ยถา สารถินา สุทนฺตา;
ปหีนมานสฺส อนาสวสฺส, เทวาปิ มยฺหํ ปิหยนฺติ ตาทิโน''ติฯ –

คาถาทฺวยํ อภาสิฯ

ตสฺสโตฺถ – อิมสฺมิํ อรญฺญายตเน วสเนฺตสุ ภิกฺขูสุ **กสฺส** ภิกฺขุโน เถรสฺส วา นวสฺส วา มชฺฌิมสฺส วา เฉเกน **สารถินา สุทนฺตา อสฺสา** วิย มนจฺฉฏฺฐานิ **อินฺทฺริยานิ สมถํ** ทนฺตภาวํ นิพฺพิเสวนภาวํ **คตานิ**ฯ กสฺส นววิธมฺปิ มานํ ปหาย ฐิตตฺตา **ปหีนมานสฺส** จตุนฺนมฺปิ อาสวานํ อภาเวน **อนาสวสฺส** อิฏฺฐาทีสุ ตาทิลกฺขณปฺปตฺติยา **ตาทิโน เทวาปิ ปิหยนฺติ** มนุสฺสาปิ สมฺมาปฏิปตฺติทสฺสนาทินา จ อาทเรน ปเตฺถนฺตีติฯ

ตตฺถ จ คาถายํ ปุริมเฑฺฒน อนาคามิมคฺคาธิคโม ปุโฏฺฐ, อนาคามิโนปิ หิ อินฺทฺริยานิ ปหีนกามราคพฺยาปาทตาย สมถํ นิพฺพิเสวนตํ คตานิ โหนฺติฯ อิตเรน อรหตฺตมคฺคปฏิลาโภ, อรหา หิ ''ปหีนมาโน อนาสโว ตาที''ติ จ วุจฺจติฯ

อถายสฺมา พฺรหฺมาลิ ปธานปริคฺคาหเกน วุตฺตํ **''กสฺสินฺทฺริยานี''**ติ คาถํ ปจฺจนุภาสิฯ ตทตฺถํ อตฺตูปนายิกวเสน วิสฺสเชฺชนฺโต **''มยฺหินฺทฺริยานี''**ติอาทิกาย ทุติยคาถาย อญฺญํ พฺยากาสิ, ตตฺถ **มยฺหินฺทฺริยานี**ติ มม จกฺขาทีนิ อินฺทฺริยานิฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

พฺรหฺมาลิเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. โมฆราชเตฺถรคาถาวณฺณนา

ฉวิปาปก จิตฺตภทฺทกาติ อายสฺมโต โมฆราชเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุณโนฺต สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุํ ลูขจีวรธรานํ อคฺคฎฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา ตํ ฐานนฺตรํ อากงฺขโนฺต ปณิธานํ กตฺวา ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ กโรโนฺต อตฺถทสฺสิสฺส ภควโต กาเล พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา พฺราหฺมณานํ วิชฺชาสิเปฺปสุ นิปฺผตฺติํ คโต พฺราหฺมณมาณเว วิชฺชาสิปฺปานิ สิกฺขาเปโนฺต เอกทิวสํ อตฺถทสฺสิํ ภควนฺตํ ภิกฺขุสงฺฆปริวุตํ คจฺฉนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ปญฺจปติฎฺฐิเตน วนฺทิตฺวา สิรสิ อญฺชลิํ กตฺวา ‘‘ยาวตา รูปิโน สตฺตา’’ติ อาทินา ฉหิ คาถาหิ อภิตฺถวิตฺวา ภาชนํ ปูเรตฺวา มธุํ อุปนาเมสิฯ สตฺถา มธุํ ปฎิคฺคเหตฺวา อนุโมทนํ อกาสิฯ

โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต กสฺสปสฺส ภควโต กาเล กฎฺฐวาหนสฺส นาม รโญฺญ อมโจฺจ หุตฺวา เตน สตฺถุ อานยนตฺถํ ปุริสสหเสฺสน เปสิโต สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา ปฎิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา วีสติวสฺสสหสฺสานิ สมณธมฺมํ กตฺวา ตโต จุโต เอกํ พุทฺธนฺตรํ สุคตีสุเยว ปริวเตฺตโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **โมฆราชา**ติ ลทฺธนาโม พาวรีพฺราหฺมณสฺส สนฺติเก อุคฺคหิตสิโปฺป สํเวคชาโต ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา ตาปสสหสฺสปริวาโร อชิตาทีหิ สทฺธิํ สตฺถุ สนฺติกํ เปสิโต เตสํ ปนฺนรสโม หุตฺวา ปเญฺห ปุจฺฉิตฺวา ปญฺหวิสฺสชฺชนปริโยสาเน อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๔.๖๔-๘๓) –

‘‘อตฺถทสฺสี ตุ ภควา, สยมฺภู อปราชิโต;
ภิกฺขุสงฺฆปริพฺยูโฬฺห, รถิยํ ปฎิปชฺชถฯ

‘‘สิเสฺสหิ สมฺปริวุโต, ฆรมฺหา อภินิกฺขมิํ;
นิกฺขมิตฺวานหํ ตตฺถ, อทฺทสํ โลกนายกํฯ

‘‘อภิวาทิย สมฺพุทฺธํ, สิเร กตฺวาน อญฺชลิํ;
สกํ จิตฺตํ ปสาเทตฺวา, สนฺถวิํ โลกนายกํฯ

‘‘ยาวตา รูปิโน สตฺตา, อรูปี วา อสญฺญิโน;
สเพฺพ เต ตว ญาณมฺหิ, อโนฺต โหนฺติ สโมคธาฯ

‘‘สุขุมจฺฉิกชาเลน, อุทกํ โย ปริกฺขิเป;
เย เกจิ อุทเก ปาณา, อโนฺตชาเล ภวนฺติ เตฯ

‘‘เยสญฺจ เจตนา อตฺถิ, รูปิโน จ อรูปิโน;
สเพฺพ เต ตว ญาณมฺหิ, อโนฺต โหนฺติ สโมคธาฯ

‘‘สมุทฺธรสิมํ โลกํ, อนฺธการสมากุลํ;
ตว ธมฺมํ สุณิตฺวาน, กงฺขาโสตํ ตรนฺติ เตฯ

‘‘อวิชฺชานิวุเต โลเก, อนฺธกาเรน โอตฺถเฎ;
ตว ญาณมฺหิ โชตเนฺต, อนฺธการา ปธํสิตาฯ

‘‘ตุวํ จกฺขูสิ สเพฺพสํ, มหาตมปนูทโน;
ตว ธมฺมํ สุณิตฺวาน, นิพฺพายติ พหุชฺชโนฯ

‘‘ปุฏกํ ปูรยิตฺวาน, มธุขุทฺทมเนฬกํ;
อุโภ หเตฺถหิ ปคฺคยฺห, อุปเนสิํ มเหสิโนฯ

‘‘ปฏิคฺคณฺหิ มหาวีโร, สหเตฺถน มหา อิสิ;
ภุญฺชิตฺวา ตญฺจ สพฺพญฺญู, เวหาสํ นภมุคฺคมิฯ

‘‘อนฺตลิเกฺข ฐิโต สตฺถา, อตฺถทสฺสี นราสโภ;
มม จิตฺตํ ปสาเทโนฺต, อิมา คาถา อภาสถฯ

‘‘เยนิทํ ถวิตํ ญาณํ, พุทฺธเสฏฺโฐ จ โถมิโต;
เตน จิตฺตปฺปสาเทน, ทุคฺคติํ โส น คจฺฉติฯ

‘‘จตุทฺทสญฺจ ขตฺตุํ โส, เทวรชฺชํ กริสฺสติ;
ปถพฺยา รชฺชํ อฏฺฐสตํ, วสุธํ อาวสิสฺสติฯ

‘‘ปเญฺจว สตกฺขตฺตุญฺจ, จกฺกวตฺตี ภวิสฺสติ;
ปเทสรชฺชํ อสเงฺขยฺยํ, มหิยา การยิสฺสติฯ

‘‘อชฺฌายโก มนฺตธโร, ติณฺณํ เวทาน ปารคู;
โคตมสฺส ภควโต, สาสเน ปพฺพชิสฺสติฯ

‘‘คมฺภีรํ นิปุณํ อตฺถํ, ญาเณน วิจินิสฺสติ;
โมฆราชาติ นาเมน, เหสฺสติ สตฺถุ สาวโกฯ

‘‘ตีหิ วิชฺชาหิ สมฺปนฺนํ, กตกิจฺจมนาสวํ;
โคตโม สตฺถวาหโคฺค, เอตทเคฺค ฐเปสฺสติฯ

‘‘หิตฺวา มานุสกํ โยคํ, เฉตฺวาน ภวพนฺธนํ;
สพฺพาสเว ปริญฺญาย, วิหรามิ อนาสโวฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา สตฺถลูขํ สุตฺตลูขํ รชนลูขนฺติ วิเสเสน ติวิเธนปิ ลูเขน สมนฺนาคตํ ปํสุกูลํ ธาเรสิฯ เตน นํ สตฺถา ลูขจีวรธรานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสิฯ อปรภาเค ปุริมกมฺมปฺปจฺจยา ปริหารสฺส อกรณโต เถรสฺส สรีเร ททฺทุปีฬกาทีนิ อุปฺปชฺชิตฺวา วฑฺฒิํสุฯ โส ‘‘เสนาสนํ ทุสฺสตี’’ติ เหมเนฺตปิ มคธเกฺขเตฺตสุ ปลาลสนฺถารานิ อตฺถริตฺวา เสติฯ ตํ เอกทิวสํ อุปฏฺฐานํ อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ นิสินฺนํ สตฺถา ปฏิสนฺถารวเสน **‘‘ฉวิปาปกา’’**ติอาทินา ปฐมคาถาย ปุจฺฉิฯ

๒๐๗. ตตฺถ **ฉวิปาปกา**ติ ททฺทุกจฺฉุปีฬกาหิ ภินฺนจฺฉวิภาวโต หีนจฺฉวิก ทุฏฺฐจฺฉวิก ฯ **จิตฺตภทฺทกา**ติ อนวเสสกิเลสปฺปหาเนน พฺรหฺมวิหารเสวนาย จ ภทฺทจิตฺต สุนฺทรจิตฺตฯ **โมฆราชา**ติ ตสฺส อาลปนํฯ **สตตํ สมาหิโต**ติ อคฺคผลสมาธินา นิจฺจกาลํ อภิณฺหํ สมาหิต

มานโสฯ **เหมนฺติกสีตกาลรตฺติโย**ติ เหมนฺตสมเย สีตกาลรตฺติโยฯ อจฺจนฺตสํโยเค เจตํ อุปโยควจนํฯ ‘‘เหมนฺติกา สีตกาลรตฺติโย’’ติปิ ปาฬิฯ ตตฺถ **เหมนฺติกา**ติ เหมโนฺตคธา เหมนฺตปริยาปนฺนาติ อโตฺถฯ **ภิกฺขุ ตฺวํ สี**ติ ภิกฺขุ โก ตฺวํ อสิ, เอวํภูโต ปเรสุ ตว เสนาสนํ กตฺวา อเทเนฺตสุ สงฺฆิกญฺจ เสนาสนํ อปวิสโนฺตฯ **กถํ กริสฺสสี**ติ ยถาวุเตฺต สีตกาเล กถํ อตฺตภาวํ ปวเตฺตสีติ สตฺถา ปุจฺฉิฯ เอวํ ปน ปุโฎฺฐ เถโร สตฺถุ ตมตฺถํ กเถโนฺต –

๒๐๘.‘‘สมฺปนฺนสสฺสา มคธา, เกวลา อิติ เม สุตํ;
ปลาลจฺฉนฺนโก เสยฺยํ, ยถเญฺญ สุขชีวิโน’’ติฯ – คาถมาห;

ตตฺถ **สมฺปนฺนสสฺสา**ติ นิปฺผนฺนสสฺสาฯ **มคธา**ติ มคธรฎฺฐํ วทติฯ มคธา นาม ชานปทิโน ราชกุมารา, เตสํ นิวาโส เอโกปิ ชนปโท รุฬฺหีวเสน ‘‘มคธา’’เตฺวว พหุวจเนน วุจฺจติฯ **เกวลา**ติ อนวเสสาฯ **อิติ เม สุต**นฺติ เอวํ มยา สุตํฯ ตตฺถ โย อธิโฎฺฐ ปเทโส, ตสฺส วเสน สุตนฺติ วุตฺตํฯ เตน เอทิเส กาเล มคเธสุ ยตฺถ กตฺถจิ มยา วสิตุํ สกฺกาติ ทเสฺสติฯ **ปลาลจฺฉนฺนโก เสยฺยํ, ยถเญฺญ สุขชีวิโน**ติ ยถา อเญฺญ สุขชีวิโน ภิกฺขู เสนาสนสปฺปายํ ลทฺธา สุนฺทเรหิ อตฺถรณปาวุรเณหิ สุเขน สยนฺติ, เอวํ อหมฺปิ ปลาลสนฺถารเมว เหฎฺฐา สนฺถริตฺวา อุปริ ติริยญฺจ ปลาลจฺฉทเนเนว ฉาทิตสรีรตาย ปลาลจฺฉนฺนโก เสยฺยํ สยึ, เสยฺยํ กเปฺปสินฺติ อตฺตโน ยถาลาภสโนฺตสํ วิภาเวติฯ

โมฆราชเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๕. วิสาขปญฺจาลปุตฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา

น อุกฺขิเป โน จ ปริกฺขิเป ปเรติ อายสฺมโต วิสาขสฺส ปญฺจาลปุตฺตสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฎฺฎูปนิสฺสยํ ปุญฺญํ อุปจิโนเนฺต อิโต จุทฺทเส กเปฺป ปจฺจนฺตคาเม ทลิทฺทกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ ผลปริเยสนํ จรเนฺตหิ ตสฺมึ คาเม มนุเสฺสหิ สทฺธึ อรญฺญํ คโต ตตฺถ เอกํ ปเจฺจกพุทฺธํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส วลฺลิผลํ อทาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท มคธรเฎฺฐ มณฺฑลิกราชกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **วิสาโข**ติ ลทฺธนาโม ปญฺจาลราชธีตุยา ปุตฺตภาวโต ปจฺฉา **ปญฺจาลปุโตฺต**ติ ปญฺญายิตฺถฯ โส ปิตริ มเต รชฺชํ กาเรโนฺต สตฺถริ อตฺตโน คามสมีปคเต สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา ปฎิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา สตฺถารา สทฺธึ สาวตฺถึ คโต วิปสฺสนํ ปฎฺฐเปตฺวา นจิรเสฺสว ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๓๙.๓๑-๓๖) –

‘‘สเพฺพ ชนา สมาคมฺม, อคมิํสุ วนํ ตทา;
ผลมเนฺวสมานา เต, อลภิํสุ ผลํ ตทาฯ

‘‘ตตฺถทฺทสาสิํ สมฺพุทฺธํ, สยมฺภุํ อปราชิตํ;
ปสนฺนจิโตฺต สุมโน, วลฺลิผลมทาสหํฯ

‘‘จตุทฺทเส อิโต กเปฺป, ยํ ผลมททิํ ตทา;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, ผลทานสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

ฉฬภิโญฺญ ปน หุตฺวา เถโร ญาตีนํ อนุกมฺปาย ชาติภูมึ อคมาสิฯ ตตฺถ มนุสฺสา เถรํ อุปสงฺกมิตฺวา กาเลน กาลํ ธมฺมํ สุณนฺตา เอกทิวสํ ‘‘กติหิ นุ โข, ภนฺเต, องฺเคหิ สมนฺนาคโต ธมฺมกถิโก โหตี’’ติ ธมฺมกถิกลกฺขณํ ปุจฺฉึสุฯ เถโร เตสํ ธมฺมกถิกลกฺขณํ กเถนฺโต –

๒๐๙. ‘‘น อุกฺขิเป โน จ ปริกฺขิเป ปเร, น โอกฺขิเป ปารคตํ น เอรเย;
น จตฺตวณฺณํ ปริสาสุ พฺยาหเร, อนุทฺธโต สมฺมิตภาณิ สุพฺพโตฯ

๒๑๐. ‘‘สุสุขุมนิปุณตฺถทสฺสินา, มติกุสเลน นิวาตวุตฺตินา;
สํเสวิตพุทฺธสีลินา, นิพฺพานํ น หิ เตน ทุลฺลภ’’นฺติฯ –

คาถาทฺวยํ อภาสิฯ

ตตฺถ **น อุกฺขิเป**ติ อตฺตานํ น อุกฺขิเปยฺย, ชาติอาทีหิ พาหุสจฺจาทีหิ จ อตฺตุกฺกํสนํ น กเรยฺยฯ **โน จ ปริกฺขิเป ปเร**ติ ปเร ปรปุคฺคเล เตเหว ชาติอาทีหิ โน ปริกฺขิเป ปริจฺฉินฺทิตฺวา น ขิเปยฺย คุณปริธํสนวเสน วา น ขิเปยฺยฯ น โอกฺขิเป ปเร อิเจฺจวํ สมฺพนฺโธฯ ปเร โอชฺฌาปนวเสน **น โอกฺขิเป** เหฎฺฐโต กตฺวา ปเร น โอโลกาเปยฺย, น โอชฺฌาเปยฺยาติ อโตฺถฯ ‘‘น อุกฺขิเป’’ติ เกจิ ปฐนฺติ, โส เอวโตฺถฯ **ปารคต**นฺติ สํสารปารํ วิย วิชฺชาย ปารํ คตํ ขีณาสวํ เตวิชฺชํ ฉฬภิญฺญํ วา **น เอรเย** น ฆฎฺฎเย น อาสาเทยฺยฯ **น จตฺตวณฺณํ ปริสาสุ พฺยาหเร**ติ อตฺตโน วณฺณํ คุณํ ลาภสกฺการสิโลกํ นิกามยมาโน ขตฺติยปริสาทีสุ น ภาเสยฺยฯ **อนุทฺธโต**ติ อุทฺธจฺจรหิโตฯ อุทฺธตสฺส หิ วจนํ นาทิยนฺติฯ **สมฺมิตภาณี**ติ สมฺมเทว มิตภาณี, กาเลน สาปเทสํ ปริยนฺตวตึ อตฺถสญฺหิตเมว วาจํ ภาสนสีโลติ อโตฺถฯ อิโต อญฺญถา วทนฺตสฺส วจนํ อคหณียํ โหติฯ **สุพฺพโต**ติ สุนฺทรวโต สีลสมฺปนฺโนฯ ‘‘สิยา’’ติ กิริยาปทํ อาเนตฺวา โยเชตพฺพํฯ

เอวํ เถโร สเงฺขเปเนว ธมฺมกถิกลกฺขณํ วตฺวา เตสํ คุณานํ อตฺตนิ ลพฺภมานตํ อธิมุจฺจิตฺวา ภิโยฺยโสมตฺตาย อภิปฺปสนฺนํ มหาชนํ ญตฺวา ‘‘เอวํวิธสฺส ธมฺมกถิกสฺส วิมุตฺตายตนสนฺนิสฺสิตสฺส น นิพฺพานํ ทุลฺลภํ, อถ โข สุลภเมวา’’ติ ทเสฺสนฺโต **‘‘สุสุขุมนิปุณตฺถทสฺสินา’’**ติ ทุติยคาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ เหฎฺฐา วุโตฺตเยวฯ

วิสาขปญฺจาลปุตฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๖. จูฬกเตฺถรคาถาวณฺณนา

นทนฺติ โมรา สุสิขา สุเปขุณาติ อายสฺมโต จูฬกเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฎฺฎูปนิสฺสยํ กุสลํ อุปจินนฺโต อิโต เอกตึเส กเปฺป สิขิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ สตฺถารํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ฉตฺตปณฺณิผลํ อทาสิฯ โส เตน ปุญฺญกมฺเมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรนฺโต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท ราชคเห พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **จูฬโก**ติ ลทฺธนาโม วยปฺปโตฺต ธนปาลทมเน สตฺถริ ลทฺธปฺปสาโท ปพฺพชิตฺวา สมณธมฺมํ กโรนฺโต อินฺทสาลคุหายํ วสติ, โส เอกทิวสํ คุหาทฺวาเร นิสิโนฺน มคธเกฺขตฺตํ โอโลเกสิฯ ตสฺมึ ขเณ ปาวุสกาลเมโฆ คมฺภีรมธุรนิโคฺฆโส สตปฎลสหสฺสปฎโล อญฺชน สิขรสนฺนิกาโส นภํ ปูเรตฺวา ปวสฺสติ, มยูรสงฺฆา จ เมฆคชฺชิตํ สุตฺวา หฎฺฐตุฎฺฐา เกกาสทฺทํ มุญฺจิตฺวา ตตฺถ ตตฺถ ปเทเส นจฺจนฺตา วิจรนฺติฯ เถรสฺสปิ อาวาสคเพฺภ เมฆวาตผเสฺสหิ อปคตธมฺมตฺตา ปสฺสทฺธกรชกาเย กลฺลตํ ปเตฺต อุตุสปฺปายลาเภน

จิตฺตํ เอกคฺคํ อโหสิ, กมฺมฏฺฐานวีถึ โอตริ, โส ตํ ญตฺวา กาลสมฺปทาทิกิตฺตนมุเขน อตฺตานํ ภาวนาย อุสฺสาเหนฺโต –

๒๑๑. ‘‘นทนฺติ โมรา สุสิขา สุเปขุณา, สุนีลคีวา สุมุขา สุคชฺชิโน;
สุสทฺทลา จาปิ มหามหี อยํ, สุพฺยาปิตมฺพุ สุวลาหกํ นภํฯ

๒๑๒. ‘‘สุกลฺลรูโป สุมนสฺส ฌายตํ, สุนิกฺกโม สาธุ สุพุทฺธสาสเน;
สุสุกฺกสุกฺกํ นิปุณํ สุทุทฺทสํ, ผุสาหิ ตํ อุตฺตมมจฺจุตํ ปท’’นฺติฯ –

เทว คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ **นทนฺติ โมรา สุสิขา สุเปขุณา, สุนีลคีวา สุมุขา สุคชฺชิโน**ติ เอเต มตฺถเก อุฏฺฐิตาหิ สุนฺทราหิ สิขาหิ สมนฺนาคตตฺตา **สุสิขา,** นานาวเณฺณหิ อเนเกหิ โสภเนหิ ภทฺทกปิเญฺฉหิ สมนฺนาคตตฺตา **สุเปขุณา,** ราชีววณฺณสงฺกาสาย สุนฺทราย นีลวณฺณาย คีวาย สมนฺนาคตตฺตา **สุนีลคีวา,** สุนฺทรมุขตาย **สุมุขา,** มนุญฺญวาทิตาย **สุคชฺชิโน, โมรา** สิขณฺฑิโน ฉชฺชสํวาที เกกาสทฺทํ มุญฺจนฺตา **นทนฺติ** รวนฺติฯ **สุสทฺทลา จาปิ มหามหี อย**นฺติ อยญฺจ มหาปถวี สุสทฺทลา สุนฺทรหริตติณาฯ **สุพฺยาปิตมฺพู**ติ อภินววุฏฺฐิยา ตหํ ตหํ วิสฺสนฺทมานสลิลตาย สุฏฺฐุ พฺยาปิตชลา วิตตชลาฯ ‘‘สุสุกฺกตมฺพู’’ติปิ ปาโฐ, สุวิสุทฺธชลาติ อโตฺถฯ **สุวลาหกํ นภ**นฺติ อิทญฺจ นภํ อากาสํ นีลุปฺปลทลสนฺนิเภหิ สมนฺตโต ปูเรตฺวา ฐิเตหิ สุนฺทเรหิ วลาหเกหิ เมเฆหิ สุวลาหกํฯ

สุกลฺลรูโป สุมนสฺส ฌายตนฺติ อิทานิ อุตุสปฺปายลาเภน สุฏฺฐุ กลฺลรูโป กมฺมนิยสภาโว ตฺวํ, นีวรเณหิ อนชฺฌารูฬฺหจิตฺตตาย สุนฺทรมนสฺส โยคาวจรสฺส ยํ อารมฺมณูปนิชฺฌานวเสน ลกฺขณูปนิชฺฌานวเสน จ ฌายตํฯ **สุนิกฺกโม…เป.… อจฺจุตํ ปท**นฺติ เอวํ ฌายโนฺต จ **สาธุ สุพุทฺธสฺส** สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส **สาสเน** สุนฺทรนิกฺกโม หุตฺวา สุปริสุทฺธสีลตาย **สุสุกฺกํ,** วิสุทฺธสภาวตาย สพฺพสฺสปิ สํกิเลสสฺส โคจรภาวานุปคมนโต **สุกฺกํ,** นิปุณญาณโคจรตาย **นิปุณํ,** ปรมคมฺภีรตาย **สุทุทฺทสํ,** ปณีตภาเวน เสฏฺฐภาเวน จ **อุตฺตมํ,** นิจฺจสภาวตาย **อจฺจุตํ ปทํ ตํ** นิพฺพานํ **ผุสาหิ** อตฺตปจฺจกฺขกรเณน สมฺมาปฏิปตฺติยา สจฺฉิกโรหีติฯ

เอวํ เถโร อตฺตานํ โอวทโนฺตว อุตุสปฺปายลาเภน สมาหิตจิโตฺต วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๓๙.๓๗-๔๒) –

‘‘กณิการํว ชลิตํ, ปุณฺณมาเยว จนฺทิมํ;
ชลนฺตํ ทีปรุกฺขํว, อทฺทสํ โลกนายกํฯ

‘‘กทลิผลํ ปคฺคยฺห, อทาสึ สตฺถุโน อหํ;
ปสนฺนจิโตฺต สุมโน, วนฺทิตฺวาน อปกฺกมึฯ

‘‘เอกตึเส อิโต กเปฺป, ยํ ผลมททึ ตทา;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, ผลทานสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา เถโร อตฺตโน ปฏิปตฺตึ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปีติโสมนสฺสชาโต **‘‘นทนฺติ โมรา’’**ติอาทินา ตาเยว คาถา ปจฺจุทาหาสิฯ เตนสฺส อิทเมว อญฺญาพฺยากรณํ อโหสีติฯ

๗. อนูปมเตฺถรคาถาวณฺณนา

นนฺทมานาคตํ จิตฺตาติ อายสฺมโต อนูปมเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ ปุญฺญํ อุปจินโนฺต อิโต เอกตึเส กเปฺป กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ ปทุมํ นาม ปเจฺจกพุทฺธํ ปิณฺฑาย จรนฺตํ รถิยํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส อโงฺกลปุเปฺผหิ ปูเชสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท โกสลรเฏฺฐ อิพฺภกุเล นิพฺพตฺติตฺวา รูปสมฺปตฺติยา **อนูปโม**ติ ลทฺธนาโม วยปฺปโตฺต อุปนิสฺสยสมฺปนฺนตาย กาเม ปหาย ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรโนฺต อรเญฺญ วิหรติฯ ตสฺส จิตฺตํ พหิทฺธา รูปาทิอารมฺมเณสุ วิธาวติฯ กมฺมฏฺฐานํ ปริวฏฺฏติฯ เถโร วิธาวนฺตํ จิตฺตํ นิคฺคณฺหโนฺต –

๒๑๓.‘‘นนฺทมานาคตํ จิตฺตํ, สูลมาโรปมานกํ;
เตน เตเนว วชสิ, เยน สูลํ กลิงฺครํฯ

๒๑๔.‘‘ตาหํ จิตฺตกลึ พฺรูมิ, ตํ พฺรูมิ จิตฺตทุพฺภกํ;
สตฺถา เต ทุลฺลโภ ลโทฺธ, มานเตฺถ มํ นิโยชยี’’ติฯ –

อิมาหิ ทฺวีหิ คาถาหิ โอวทิฯ

ตตฺถ **นนฺทมานาคตํ จิตฺตา**ติ นนฺทมาน อภินนฺทมาน จิตฺต อภินนฺทมานํ อาคตํ อุปฺปนฺนํ ฯ **สูลมาโรปมานก**นฺติ ทุกฺขุปฺปตฺติฏฺฐานตาย สูลสทิสตฺตา สูลํ ตํ ตํ ภวํ กมฺมกิเลเสหิ เอตฺตกํ กาลํ อาโรปิยมานํฯ **เตน เตเนว วชสิ, เยน สูลํ กลิงฺคร**นฺติ ยตฺถ ยตฺถ สูลสงฺขาตา ภวา กลิงฺครสงฺขาตา อธิกุฏฺฏนกา กามคุณา จ เตน เตเนว, ปาปจิตฺต, วชสิ, ตํ ตเทว ฐานํ อุปคจฺฉสิ, อตฺตโน อนตฺถํ น สลฺลเกฺขสิฯ

ตาหํ จิตฺตกลึ พฺรูมีติ ตํ ตสฺมา ปมตฺตภาวโต จิตฺตกลึ จิตฺตกาลกณฺณึ อหํ กถยามิฯ ปุนปิ **ตํ พฺรูมิ** กเถมิ **จิตฺตทุพฺภกํ** จิตฺตสงฺขาตสฺส อตฺตโน พหูปการสฺส สนฺตานสฺส อนตฺถาวหนโต จิตฺตทุพฺภึฯ ‘‘จิตฺตทุพฺภคา’’ติปิ ปฐนฺติฯ จิตฺตสงฺขาตอลกฺขิกอปฺปปุญฺญาติ อโตฺถฯ กินฺติ พฺรูหีติ เจ? อาห **‘‘สตฺถา เต ทุลฺลโภ ลโทฺธ, มานเตฺถ มํ นิโยชยี’’**ติฯ กปฺปานํ อสเงฺขยฺยมฺปิ นาม พุทฺธสุโญฺญ โลโก โหติ, สตฺถริ อุปฺปเนฺนปิ มนุสฺสตฺตสทฺธาปฏิลาภาทโย ทุลฺลภา เอว, ลเทฺธสุ จ เตสุ สตฺถาปิ ทุลฺลโภเยว โหติฯ เอวํ ทุลฺลโภ สตฺถา อิทานิ ตยา ลโทฺธ, ตสฺมึ ลเทฺธ สมฺปติปิ อนเตฺถ อหิเต อายติญฺจ อนตฺถาวเห ทุกฺขาวเห อกุสเล มํ มา นิโยเชสีติฯ เอวํ เถโร อตฺตโน จิตฺตํ โอวทโนฺต เอว วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๓๗.๑๖-๑๙) –

‘‘ปทุโม นาม สมฺพุโทฺธ, จิตฺตกูเฏ วสี ตทา;
ทิสฺวาน ตํ อหํ พุทฺธํ, สยมฺภุํ อปราชิตํฯ

‘‘อโงฺกลํ ปุปฺผิตํ ทิสฺวา, โอจินิตฺวานหํ ตทา;
อุปคนฺตฺวาน สมฺพุทฺธํ, ปูชยึ ปทุมํ ชินํฯ

‘‘เอกตึเส อิโต กเปฺป, ยํ ปุปฺผมภิปูชยึ;

ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อนูปมเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. วชฺชิตเตฺถรคาถาวณฺณนา

สํสรํ ทีฆมทฺธานนฺติ อายสฺมโต วชฺชิตเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต อิโต ปญฺจสฏฺฐิเม กเปฺป เอกสฺมึ ปจฺจนฺตคาเม นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต วนจรโก หุตฺวา วิจรโนฺต เอกทิวสํ อุปสนฺตํ นาม ปเจฺจกพุทฺธํ ปพฺพตคุหายํ วิหรนฺตํ อทฺทสฯ โส ตสฺส อุปสมํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส จมฺปกปุเปฺผน ปูชํ อกาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท โกสลรเฏฺฐ อิพฺภกุเล นิพฺพโตฺต ชาตทิวสโต ปฏฺฐาย มาตุคามหตฺถํ คโต โรทติฯ พฺรหฺมโลกโต กิร จวิตฺวา อิธาคโต ยสฺมา มาตุคามสมฺผสฺสํ น สหติ, ตสฺมา มาตุคามสมฺผสฺสวชฺชนโต **วชฺชิโต**เตฺวว นามํ ชาตํฯ โส วยปฺปโตฺต สตฺถุ ยมกปาฏิหาริยํ ทิสฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา ตทเหว ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๓๗.๒๗-๓๐) –

‘‘อุปสโนฺต จ สมฺพุโทฺธ, วสตี ปพฺพตนฺตเร;
เอกจมฺปกมาทาย, อุปคจฺฉึ นรุตฺตมํฯ

‘‘ปสนฺนจิโตฺต สุมโน, ปเจฺจกมุนิมุตฺตมํ;
อุโภ หเตฺถหิ ปคฺคยฺห, ปูชยึ อปราชิตํฯ

‘‘ปญฺจสฏฺฐิมฺหิโต กเปฺป, ยํ ปุปฺผมภิปูชยึ;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

ฉฬภิโญฺญ ปน หุตฺวา อตฺตโน ปุเพฺพนิวาสํ อนุสฺสริตฺวา ธมฺมสํเวเคน –

๒๑๕. ‘‘สํสรํ ทีฆมทฺธานํ, คตีสุ ปริวตฺติสํ;
อปสฺสํ อริยสจฺจานิ, อนฺธภูโต ปุถุชฺชโนฯ

๒๑๖. ‘‘ตสฺส เม อปฺปมตฺตสฺส, สํสารา วินฬีกตา;
สพฺพา คตี สมุจฺฉินฺนา, นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโว’’ติฯ – เทฺว คาถา อภาสิ;

ตตฺถ **สํสร**นฺติ สํสรโนฺต, ตสฺมึ ตสฺมึ ภเว อาทานนิเกฺขปวเสน อปราปรํ สนฺธาวโนฺตฯ **ทีฆมทฺธาน**นฺติ จิรกาลํ อนาทิมติ สํสาเร อปริมาณกาลํฯ **คตีสู**ติ สุกตทุกฺกฏานํ กมฺมานํ วเสน สุคติทุคฺคตีสุฯ **ปริวตฺติส**นฺติ ฆฏียนฺตํ วิย ปริพฺภมโนฺต จวนุปปชฺชนวเสน อปราปรํ ปริวตฺตึฯ ตสฺส ปน ปริวตฺตนสฺส การณมาห **‘‘อปสฺสํ อริยสจฺจานิ, อนฺธภูโต ปุถุชฺชโน’’**ติฯ ทุกฺขาทีนิ จตฺตาริ อริยสจฺจานิ ญาณจกฺขุนา อปสฺสโนฺต อปฺปฏิวิชฺฌโนฺต, ตโต เอว อวิชฺชนฺธตาย อนฺธภูโต ปุถูนํ ชนนาทีหิ การเณหิ ปุถุชฺชโน โหโนฺต คตีสุ ปริวตฺติสนฺติ โยชนา, เตเนวาห ภควา –

‘‘จตุนฺนํ , ภิกฺขเว, อริยสจฺจานํ อนนุโพธา อปฺปฏิเวธา เอวมิทํ ทีฆมทฺธานํ สนฺธาวิตํ สํสริตํ มมญฺเจว ตุมฺหากญฺจา’’ติ (มหาว. ๒๘๗; ที. นิ. ๒.๑๕๕; สํ. นิ. ๕.๑๐๙๑; เนตฺติ. ๑๑๔)ฯ

ตสฺส มยฺหํ วุตฺตนเยน ปุพฺเพ ปุถุชฺชนสฺเสว สโต อิทานิ สตฺถารา ทินฺนนเยน **อปฺปมตฺตสฺส** อปฺปมาทปฏิปตฺติยา สมถวิปสฺสนาภาวนํ มตฺถกํ ปาเปตฺวา ฐิตสฺสฯ **สํสารา วินฬีกตา**ติ สํสรนฺติ สตฺตา เอเตหีติ ‘‘สํสารา’’ติ ลทฺธนามา กมฺมกิเลสา อคฺคมคฺเคน สมุจฺฉินฺนตฺตา วิคตนฬา นิมฺมูลา กตาฯ **สพฺพา คตี สมุจฺฉินฺนา**ติ เอวํ กมฺมกิเลสวฏฺฏานํ วินฬีกตตฺตา นิรยาทิกา สพฺพาปิ คติโย สมฺมเทว อุจฺฉินฺนา วิทฺธํสิตา, ตโต เอว **นตฺถิ ทานิ** อายตึ **ปุนพฺภโว**ติ อิทเมว จ เถรสฺส อญฺญาพฺยากรณํ อโหสีติฯ

วชฺชิตเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. สนฺธิตเตฺถรคาถาวณฺณนา

อสฺสเตฺถ หริโตภาเสติ อายสฺมโต สนฺธิตเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต อิโต เอกตึเส กเปฺป สิขิสฺส ภควโต กาเล เอโก โคปาลโก อโหสิฯ โส สตฺถริ ปรินิพฺพุเต อญฺญตรํ เถรํ อุปสงฺกมิตฺวา ตสฺส สนฺติเก พุทฺธคุณปฏิสํยุตฺตํ ธมฺมํ สุตฺวา ปสนฺนมานโส ‘‘กุหึ ภควา’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ปรินิพฺพุตภาวํ สุตฺวา ‘‘เอวํ มหานุภาวา พุทฺธาปิ นาม อนิจฺจตาวสํ คจฺฉนฺติ, อโห สงฺขารา อทฺธุวา’’ติ อนิจฺจสญฺญํ ปฏิลภิฯ ตํ เถโร โพธิปูชาย อุสฺสาเหสิฯ โส กาเลน กาลํ โพธิรุกฺขสมีปํ คนฺตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา พุทฺธคุเณ อนุสฺสรโนฺต โพธึ วนฺทติฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท โกสลรเฏฺฐ อิพฺภกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **สนฺธิโต**ติ ลทฺธนาโม วยปฺปโตฺต อนิจฺจตาปฏิสํยุตฺตํ ธมฺมกถํ สุตฺวา สํเวคชาโต ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา ญาณสฺส ปริปากํ คตตฺตา นจิรเสฺสว ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ โส อตฺตโน ปุพฺเพนิวาสํ อนุสฺสรโนฺต สิขิสฺส ภควโต กาเล โพธิวนฺทนํ พุทฺธานุสฺสตึ อนิจฺจสญฺญาปฏิลาภญฺจ อนุสฺสริตฺวา ตทุปนิสฺสเยน อตฺตโน วิเสสาธิคมํ ปกาเสโนฺต –

๒๑๗. ‘‘อสฺสเตฺถ หริโตภาเส, สํวิรูฬฺหมฺหิ ปาทเป;
เอกํ พุทฺธคตํ สญฺญํ, อลภิตฺถํ ปติสฺสโตฯ

๒๑๘. ‘‘เอกตึเส อิโต กเปฺป, ยํ สญฺญมลภึ ตทา;
ตสฺสา สญฺญาย วาหสา, ปโตฺต เม อาสวกฺขโย’’ติฯ –

เทฺว คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ **อสฺสเตฺถ**ติ อสฺสตฺถฏฺฐานีเย, ยฺวายํ เอตรหิ อมฺหากํ ภควโต โพธิรุโกฺข อสฺสโตฺถ, เอตสฺส ฐาเน ตทา สิขิสฺส ภควโต โพธิรุโกฺข ปุณฺฑรีโก ฐิโตติ โส อสฺสตฺถฏฺฐานียตาย ‘‘อสฺสเตฺถ’’ติ วุตฺตํฯ สตฺตานํ อสฺสาสชนนโต วาฯ อปเร ปน ‘‘อสฺสตฺถรุกฺขมูเล นิสีทิตฺวา ตทา พุทฺธานุสฺสติยา ภาวิตตฺตา เถโร ‘อสฺสเตฺถ’ติ อโวจา’’ติ วทนฺติฯ **หริโตภาเส**ติ หริเตหิ สารมณิวเณฺณหิ โอภาสมาเนฯ **สํวิรูฬฺหมฺหี**ติ สุฏฺฐุ วิรูเฬฺห สุปฺปติฏฺฐิเต, สุฆนนิจิตปตฺตปลาสปลฺลเวหิ วิรูฬฺหสญฺฉนฺนนฺติ จ วทนฺติฯ **ปาทเป**ติ รุเกฺขฯ **เอกํ พุทฺธคตํ สญฺญํ, อลภิตฺถํ ปติสฺสโต**ติ พุทฺธารมฺมณํ อารมฺมณสฺส เอกชาติยตฺตา เอกํ ‘‘อิติปิ โส ภควา’’ติอาทินยปฺปวตฺตํ พุทฺธานุสฺสติสหคตํ สญฺญํ พุทฺธคุณานํ ปติปติสรณโต ปติสฺสโต หุตฺวา อลภิํฯ

กทา ปน สา สญฺญา ลทฺธา, กีวตาย สิทฺธาติ อาห **''เอกตึเส อิโต กปฺป''**ติอาทิฯ อิโต ภทฺทกปฺปโต อุทฺธํ อาโรหนวเสน เอกตึเส กปฺปฯ **ยํ สญฺญ**นฺติ ยํ พุทฺธานุสฺสติสหคตํ สญฺญํ, ยํ วา พุทฺธานํ อนิจฺจตํ ทิสฺวา ตทนุสาเรน สพฺพาสงฺขาเรสุ ตทา อนิจฺจสญฺญํ อลภิํฯ **ตสฺสา สญฺญาย วาหสา**ติ ตสฺสา ยถาวุตฺตาย สญฺญาย การณภาเวน ตํ อุปนิสฺสยํ กตฺวาฯ **ปโตฺต เม อาสวกฺขโย**ติ อิทานิ มยา อาสวานํ ขโย นิโรโธ อธิคโตติ อิมาเยว จ อิมสฺส เถรสฺส อปทานคาถาปิฯ ยถาห (อป. เถร ๑.๒๒.๒๗-๓๐) –

> ''อสฺสเตฺถ หริโตภาเส…เป.… ปโตฺต เม อาสวกฺขโยฯ
> ''อิโต เตรสกปฺปมฺหิ, ธนิโฎฺฐ นาม ขตฺติโย;
> สตฺตรตนสมฺปโนฺน, จกฺกวตฺตี มหพฺพโลฯ
>
> ''กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน''นฺติฯ

สนฺธิตเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ปญฺจมวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

นิฎฺฐิตา จ ทุกนิปาตวณฺณนาฯ

๓. ติกนิปาโต

๑. องฺคณิกภารทฺวาชเตฺถรคาถาวณฺณนา

ติกนิปาเต **อโยนิ สุทฺธิมเนฺวส**นฺติ อายสฺมโต องฺคณิกภารทฺวาชเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ ปุญฺญํ อุปจินโนฺต อิโต เอกตึเส กเปฺป สิขิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ สตฺถารํ ปิณฺฑาย จรนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ปญฺจปติฏฺฐิเตน วนฺทิตฺวา อญฺชลึ ปคฺคณฺหิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท หิมวนฺตสมีเป อุกฺกเฏฺฐ นาม นคเร วิภวสมฺปนฺนสฺส พฺราหฺมณสฺส เคเห นิพฺพตฺติตฺวา **องฺคณิกภารทฺวาโช**ติ ลทฺธนาโม วยปฺปโตฺต วิชฺชาสิเปฺปสุ นิปฺผตฺตึ คโต เนกฺขมฺมชฺฌาสยตาย ปริพฺพาชกปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา อมรํ ตปํ จรโนฺต ตตฺถ ตตฺถ วิจรโนฺต สมฺมาสมฺพุทฺธํ ชนปทจาริกํ จรนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ตํ มิจฺฉาตปํ ปหาย สาสเน ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรโนฺต นจิรเสฺสว ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๒๓.๔๘-๕๑) –

> ‘‘อุสภํ ปวรํ วีรํ, เวสฺสภุํ วิชิตาวินํ;
> ปสนฺนจิโตฺต สุมโน, พุทฺธเสฏฺฐมวนฺทหํฯ
>
> ‘‘เอกตึเส อิโต กเปฺป, ยํ กมฺมมกริํ ตทา;
> ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, วนฺทนาย อิทํ ผลํฯ
>
> ‘‘จตุวีสติกปฺปมฺหิ, วิกตานนฺทนามโก;
> สตฺตรตนสมฺปโนฺน, จกฺกวตฺตี มหพฺพโลฯ
>
> ‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

ฉฬภิโญฺญ ปน หุตฺวา วิมุตฺติสุเขน วิหรโนฺต ญาตีนํ อนุกมฺปาย อตฺตโน ชาติภูมึ คนฺตฺวา พหู ญาตเก สรเณสุ จ สีเลสุ จ ปติฏฺฐาเปตฺวา ตโต นิวตฺติตฺวา กุรุรเฏฺฐ กุณฺฑิยสฺส นาม นิคมสฺส อวิทูเร อรเญฺญ วสโนฺต เกนจิเทว กรณีเยน อุคฺคารามํ คโต อุตฺตราปถโต อาคเตหิ สนฺทิเฏฺฐหิ พฺราหฺมเณหิ สมาคโต เตหิ, ‘‘โภ ภารทฺวาช, กึ ทิสฺวา พฺราหฺมณานํ สมยํ ปหาย อิมํ สมยํ คณฺหี’’ติ ปุจฺฉิโต เตสํ อิโต พุทฺธสาสนโต พหิทฺธา สุทฺธิ นตฺถีติ ทเสฺสโนฺต –

> **๒๑๙**. ‘‘อโยนิ สุทฺธิมเนฺวสํ, อคฺคึ ปริจริํ วเน;
> สุทฺธิมคฺคํ อชานโนฺต, อกาสึ อมรํ ตป’’นฺติฯ – ปฐมํ คาถมาห;

ตตฺถ **อโยนี**ติ อโยนิโส อนุปาเยนฯ **สุทฺธิ**นฺติ สํสารสุทฺธึ ภวนิสฺสรณํฯ **อเนฺวส**นฺติ คเวสโนฺตฯ **อคฺคึ ปริจริํ วเน**ติ ‘‘อยํ สุทฺธิมโคฺค’’ติ อธิปฺปาเยน อรญฺญายตเน อคฺคิหุตสาลายํ อคฺยาคารํ กตฺวา อาหุตึ ปคฺคณฺหโนฺต อคฺคิเทวํ ปริจริํ เวเท วุตฺตวิธินา ปูเชสึฯ **สุทฺธิมคฺคํ อชานโนฺต, อกาสึ อมรํ ตป**นฺติ สุทฺธิยา นิพฺพานสฺส มคฺคํ อชานโนฺต อคฺคิปริจรณํ วิย ปญฺจตปตปฺปนาทิอตฺตกิลมถานุโยคํ ‘‘สุทฺธิมโคฺค’’ติ มญฺญาย อกาสึ อจริํ ปฏิปชฺชึฯ

เอวํ เถโร อสฺสมโต อสฺสมํ คจฺฉโนฺต วิย เวเท วุตฺตวิธินา อคฺคิปริจรณาทินา อนุฏฺฐาย สุทฺธิยา อปฺปตฺตภาเวน พหิทฺธา สุทฺธิยา อภาวํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อิมสฺมึเยว สาสเน สุทฺธิ จ มยา อธิคตาติ ทเสฺสโนฺต –

๒๒๐.“ตํ สุเขน สุขํ ลทฺธํ, ปสฺส ธมฺมสุธมฺมตํ;
ติโสฺส วิชฺชา อนุปฺปตฺตา, กตํ พุทฺธสฺส สาสน”นฺติฯ – ทุติยคาถมาห;

ตตฺถ **ตนฺติ** ยสฺสตฺถาย สุทฺธึ อเนฺวสโนฺต ตสฺส มคฺคํ อชานโนฺต อคฺคึ ปริจรึ อมรํ ตปํ อจริํ, ตํ นิพฺพาน**สุขํ สุเขน** สมถวิปสฺสนาย สุขาย ปฏิปทาย อตฺตกิลมถานุโยคํ อนุปคมฺม มยา **ลทฺธํ** ปตฺตํ อธิคตํฯ **ปสฺส ธมฺมสุธมฺมต**นฺติ สตฺถุ สาสนธมฺมสฺส สุธมฺมตํ อวิปรีตนิยฺยานิกธมฺมสภาวํ ปสฺส ชานาหีติ ธมฺมาลปนวเสน วทติ, อตฺตานํ วา อาลปติฯ ตสฺส ลทฺธภาวํ ปน ทเสฺสโนฺต –

“ติโสฺส วิชฺชา อนุปฺปตฺตา, กตํ พุทฺธสฺส สาสน”นฺติฯ –

อาห , ตํ วุตฺตตฺถเมวฯ เอวํ สุทฺธิยา อธิคตตฺตา “อิโต ปฏฺฐายาหํ ปรมตฺถโต พฺราหฺมโณ”ติ ทเสฺสโนฺต –

๒๒๑.“พฺรหฺมพนฺธุ ปุเร อาสึ, อิทานิ โขมฺหิ พฺราหฺมโณ;
เตวิโชฺช นฺหาตโกจมฺหิ, โสตฺติโย จมฺหิ เวทคู”ติฯ – ตติยํ คาถมาห;

ตสฺสโตฺถ – อิโต ปุเพฺพ ชาติมเตฺตน พฺราหฺมณภาวโต พฺราหฺมณานํ สมญฺญาย **พฺรหฺมพนฺธุ** นาม **อาสึ**ฯ พาหิตปาปตฺตา ปน **อิทานิ โข** อรหตฺตาธิคเมน ปรมตฺถโต **พฺราหฺมโณ จ อมฺหิ**ฯ อิโต ปุเพฺพ ภวสญฺจยกรานํ ติสฺสนฺนํ เวทสงฺขาตานํ วิชฺชานํ อชฺฌยเนน สมญฺญามเตฺตน เตวิโชฺช นาม หุตฺวา อิทานิ ภวกฺขยกราย วิชฺชาย วเสน ติสฺสนฺนํ วิชฺชานํ อธิคตตฺตา ปรมตฺถโต **เตวิโชฺช จ อมฺหิ**ฯ ตถา อิโต ปุเพฺพ ภวสฺสาทคธิตาย นฺหาตกวตนิปฺผตฺติยา สมญฺญามเตฺตน นฺหาตโก นาม หุตฺวา อิทานิ อฏฺฐงฺคิกมคฺคชเลน สุวิกฺขาลิตกิเลสมลตาย ปรมตฺถโต **นฺหาตโก จมฺหิ**ฯ อิโต ปุเพฺพ อวิมุตฺตภวสฺสาทมนฺตชฺฌาเนน โวหารมตฺตโต โสตฺติโย นาม หุตฺวา อิทานิ สุวิมุตฺตภวสฺสาทธมฺมชฺฌาเนน ปรมตฺถโต **โสตฺติโย จมฺหิ**ฯ อิโต ปุเพฺพ อปฺปฏินิสฺสฏฺฐปาปธมฺมานํ เวทานํ คตมเตฺตน เวทคู นาม หุตฺวา อิทานิ เวทสงฺขาเตน มคฺคญาเณน สํสารมโหฆสฺส เวทสฺส จตุสจฺจสฺส จ ปารํ คตตฺตา อธิคตตฺตา ญาตตฺตา ปรมตฺถโต **เวทคู** ชาโตติฯ ตํ สุตฺวา พฺราหฺมณา สาสเน อุฬารํ ปสาทํ ปเวเทสุํฯ

องฺคณิกภารทฺวาชเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ปจฺจยเตฺถรคาถาวณฺณนา

ปญฺจาหาหํ ปพฺพชิโตติ อายสฺมโต ปจฺจยเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต อิโต เอกนวุเต กเปฺป วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ สตฺถารํ วินตาย นาม นทิยา ตีเร คจฺฉนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส มนุญฺญทสฺสนานิ มหนฺตานิ อุทุมฺพรผลานิ โอจินิตฺวา อุปนาเมสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน สุคตีสฺเยว สํสรโนฺต อิมสฺมึ ภทฺทกเปฺป กสฺสเป ภควติ โลเก อุปฺปชฺชิตฺวา ปวตฺตวรธมฺมจเกฺก เวเนยฺยชนานุคฺคหํ กโรเนฺต ตสฺส สาสเน ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา ภาวนมนุยุญฺชโนฺต เอกทิวสํ สํสารทุกฺขํ จิเนฺตตฺวา

อติวิย สญฺชาตสํเวโค วิหาเร นิสิโนฺน “อรหตฺตํ อปฺปตฺวา อิโต น นิกฺขมิสฺสามี”ติ จิตฺตํ อธิฏฺฐาย วายมโนฺต ญาณสฺส อปริปกฺกตฺตา วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตุํ นาสกฺขิฯ โส กาลงฺกตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท โรหิตนคเร ขตฺติยกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **ปจฺจโย**ติ

ลทฺธนาโม วยปฺปตฺโต ปิตุ อจฺจเยน รชฺเช ปติฏฺฐิโต เอกทิวสํ มหาราชพลิํ กาตุํ อารภิฯ ตตฺถ มหาชโน สนฺนิปติฯ ตสฺมิํ สมาคเม ตสฺส ปสาทญฺชนนตฺถํ สตฺถา มหาชนสฺส เปกฺขนฺตเสฺสว อากาเส เวสฺสวเณน นิมฺมิเต รตนมยกูฏาคาเร รตนมยสีหาสเน นิสีทิตฺวา ธมฺมํ เทเสสิฯ มหโต ชนกายสฺส ธมฺมาภิสมโย อโหสิฯ ตํ ธมฺมํ สุตฺวา ปจฺจยราชาปิ รชฺชํ ปหาย ปุริมเหตุสโญฺจทิโต ปพฺพชิฯ โส ยถา กสฺสปสฺส ภควโต กาเล ปฏิญฺญํ อกาสิ, เอวํ ปฏิญฺญํ กตฺวา วิหารํ ปวิสิตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒโนฺต ญาณสฺส ปริปากํ คตตฺตา ตาวเทว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๓๙.๑๕-๒๐) –

‘‘วินตานทิยา ตีเร, วิหาสิ ปุริสุตฺตโม;
อทฺทสํ วิรชํ พุทฺธํ, เอกคฺคํ สุสมาหิตํฯ

‘‘ตสฺมิํ ปสนฺนมานโส, กิเลสมลโธวเน;
อุทุมฺพรผลํ คยฺห, พุทฺธเสฏฺฐสฺสทาสหํฯ

‘‘เอกนวุติโต กเปฺป, ยํ ผลมททิํ ตทา;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, ผลทานสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘อิมมฺหิ ภทฺทเก กเปฺป, สํวิคฺคมานมานโส;
กสฺสปสฺส ภควโต, สาสเน ปพฺพชิํ อหํฯ

‘‘ตถา ปพฺพชิโต สโนฺต, ภาวนํ อนุยุญฺชิสํ;
น วิหารา นิกฺขมิสฺสํ, อิติ กตฺวาน มานสํฯ

‘‘อุตฺตมตฺถํ อสมฺปโตฺต, น จ ปโตฺตมฺหิ ตาวเท;
อิทานิ ปน ญาณสฺส, ปริปาเกน นิพฺพุโต;

ปโตฺตมฺหิ อจลํ ฐานํ, ผุสิตฺวา อจฺจุตํ ปทํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ
อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อตฺตโน ปฏิปตฺติกิตฺตนมุเขน อญฺญํ พฺยากโรโนฺต –

๒๒๒. ‘‘ปญฺจาหาหํ ปพฺพชิโต, เสโข อปฺปตฺตมานโส;
วิหารํ เม ปวิฏฺฐสฺส, เจตโส ปณิธี อหุฯ

๒๒๓. ‘‘นาสิสฺสํ น ปิวิสฺสามิ, วิหารโต น นิกฺขเม;
นปิ ปสฺสํ นิปาเตสฺสํ, ตณฺหาสเลฺล อนูหเตฯ

๒๒๔. ‘‘ตสฺส เมวํ วิหรโต, ปสฺส วีริยปรกฺกมํ;
ติโสฺส วิชฺชา อนุปฺปตฺตา, กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ –

อิมา ติโสฺส คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ **ปญฺจาหาหํ ปพฺพชิโต**ติ ปญฺจาโห อหํ, ปพฺพชิโต หุตฺวา ปญฺจาโห, ปพฺพชิตทิวสโต ปญฺจโม อโห นิฏฺฐิโตติ อโตฺถฯ **เสโข อปฺปตฺตมานโส**ติ อธิสีลสิกฺขาทีนํ สิกฺขนโต เสโขฯ อนวเสสโต มานํ สิยติ สมุจฺฉินฺทตีติ มานโส, อคฺคมโคฺค, ตํนิพฺพตฺติโต มานสโต อา

คตํ มานสํ, อรหตฺตํ, ตํ, โส วา อปฺปโตฺต เอเตนาติ อปฺปตฺตมานโสฯ **วิหารํ เม ปวิฏฺฐสฺส, เจตโส ปณิธี อหู**ติ เอวํ เสขสฺส เม วสนกวิหารํ โอวรกํ ปวิฏฺฐสฺส สโต เอวรูโป อิทานิ วุจฺจมานากาโร เจโตปณิธิ อโหสิ, เอวํ มยา จิตฺตํ ปณิหิตนฺติ อโตฺถฯ

นาสิสฺสนฺติอาทินา จิตฺตปณิธึ ทเสฺสติฯ ตตฺถ **นาสิสฺส**นฺติ ยํกิญฺจิ โภชนํ น ภุญฺชิสฺสํ น ภุญฺชิสฺสามิ **ตณฺหาสเลฺล** มม หทยคเต **อนูหเต** อนุทฺธเตติ เอวํ สพฺพปเทสุ โยเชตพฺพํฯ **น ปิวิสฺสามี**ติ ยํกิญฺจิ ปาตพฺพํ น ปิวิสฺสามิฯ **วิหารโต น นิกฺขเม**ติ อิมสฺมา อิทานิ มยา นิสินฺนคพฺภโต น นิกฺขเมยฺยํฯ **นปิ ปสฺสํ นิปาเตสฺส**นฺติ มม สรีรสฺส ทฺวีสุ ปเสฺสสุ เอกมฺปิ ปสฺสํ กายกิลมถวิโนทนตฺถํ น นิปาเตสฺสํ, เอกปเสฺสนปิ น นิปชฺชิสฺสามีติ อโตฺถฯ

ตสฺส เมวํ วิหรโตติ ตสฺส เม เอวํ จิตฺตํ ปณิธาย ทฬฺหวีริยาธิฏฺฐานํ กตฺวา วิปสฺสนานุโยควเสน วิหรโตฯ **ปสฺส วีริยปรกฺกม**นฺติ วิธินา อีรยิตพฺพโต ''วีริยํ'' ปรํ ฐานํ อกฺกมนโต ''ปรกฺกโม''ติ จ ลทฺธนามํ อุโสฺสฬฺหีภูตํ วายามํ ปสฺส ชานาหิฯ ยสฺส ปนานุภาเวน มยา **ติโสฺส วิชฺชา อนุปฺปตฺตา, กตํ พุทฺธสฺส สาสน**นฺติ วุตฺตตฺถเมวฯ

ปจฺจยเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. พากุลเตฺถรคาถาวณฺณนา

โย ปุเพฺพ กรณียานีติ อายสฺมโต พากุลเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ กิร อตีเต อิโต กปฺปสตสหสฺสาธิกสฺส อสเงฺขยฺยสฺส มตฺถเก อโนมทสฺสิสฺส ภควโต อุปฺปตฺติโต ปุเรตรเมว พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วยปฺปโตฺต ตโย เวเท อุคฺคเหตฺวา ตตฺถ สารํ อปสฺสโนฺต ''สมฺปรายิกตฺถํ คเวสิสฺสามี''ติ อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา ปพฺพตปาเท วิหรโนฺต ปญฺจาภิญฺญาอฏฺฐสมาปตฺติลาภี หุตฺวา วิหรโนฺต พุทฺธุปฺปาทํ สุตฺวา สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา สรเณสุ ปติฏฺฐิโต สตฺถุ อุทราพาเธ อุปฺปเนฺน อรญฺญโต เภสชฺชานิ อาหริตฺวา ตํ วูปสเมตฺวา ตตฺถ ปุญฺญํ อาโรคฺยตฺถาย ปริณาเมตฺวา ตโต จุโต พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺติตฺวา เอกํ อสเงฺขยฺยํ เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต ปทุมุตฺตรพุทฺธกาเล หํสวตีนคเร กุลเคเห นิพฺพโตฺต สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุํ อปฺปาพาธานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา สยํ ตํ ฐานนฺตรํ อากงฺขโนฺต ปณิธานํ กตฺวา ยาวชีวํ กุสลํ อุปจินิตฺวา สุคตีสุเยว สํสรโนฺต วิปสฺสิสฺส ภควโต นิพฺพตฺติโต ปุเรตรเมว พนฺธุมตีนคเร พฺราหฺมณกุเล นิพฺพโตฺต ปุริมนเยเนว อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา ฌานาภิญฺญาลาภี หุตฺวา ปพฺพตปาเท วสโนฺต พุทฺธุปฺปาทํ สุตฺวา สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา สรเณสุ ปติฏฺฐิโต ภิกฺขูนํ ติณปุปฺผกโรเค อุปฺปเนฺน ตํ วูปสเมตฺวา ตตฺถ ยาวตายุกํ ฐตฺวา ตโต จุโต พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺติตฺวา เอกนวุติกเปฺป เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต กสฺสปสฺส ภควโต กาเล พาราณสิยํ กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา ฆราวาสํ วสโนฺต เอกํ ชิณฺณํ วินสฺสมานํ มหาวิหารํ ทิสฺวา ตตฺถ อุโปสถาคาราทิกํ สพฺพํ อาวสถํ กาเรตฺวา ตตฺถ ภิกฺขุสงฺฆสฺส สพฺพํ เภสชฺชํ ปฏิยาเทตฺวา ยาวชีวํ กุสลํ กตฺวา เอกํ พุทฺธนฺตรํ เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อมฺหากํ ภควโต อุปฺปตฺติโต ปุเรตรเมว โกสมฺพิยํ เสฏฺฐิเคเห นิพฺพตฺติฯ โส อโรคภาวาย มหายมุนาย นฺหาปิยมาโน ธาติยา หตฺถโต มเจฺฉน คิลิโต มเจฺฉ เกวฏฺฏหตฺถคเต พาราณสิเสฏฺฐิภริยาย วิกฺกิณิตฺวา คหิเต ผาลิยมาเนปิ ปุญฺญพเลน อโรโคเยว หุตฺวา ตาย ปุโตฺตติ คเหตฺวา โปสิยมาโน ตํ ปวตฺตึ สุตฺวา ชนเกหิ มาตาปิตูหิ ''อยํ อมฺหากํ ปุโตฺต, เทถ โน ปุตฺต''นฺติ อนุโยเค กเต รญฺญา ''อุภเยสมฺปิ สาธารโณ โหตู''ติ ทฺวินฺนํ กุลานํ ทายาทภาเวน วินิจฺฉยํ กตฺวา ฐปิตตฺตา **พากุโล**ติ ลทฺธนาโม วยปฺปโตฺต หุตฺวา มหตึ สมฺปตฺตึ อนุภวโนฺต อาสีติโก หุตฺวา สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา

ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา สตฺตาหเมว ปุถุชฺชโน อโหสิ, อฏฺฐเม อรุเณ สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๔๐.๓๘๖-๔๑๑) –

‘‘หิมวนฺตสฺสาวิทูเร , โสภิโต นาม ปพฺพโต;
อสฺสโม สุกโต มยฺหํ, สกสิเสฺสหิ มาปิโตฯ

‘‘มณฺฑปา จ พหู ตตฺถ, ปุปฺผิตา สินฺธุวารกา;
กปิตฺถา จ พหู ตตฺถ, ปุปฺผิตา ชีวชีวกาฯ

‘‘นิคฺคุณฺฑิโย พหู ตตฺถ, พทรามลกานิ จ;
ผารุสกา อลาพู จ, ปุณฺฑรีกา จ ปุปฺผิตาฯ

‘‘อาฬกา เพลุวา ตตฺถ, กทลี มาตุลุงฺคกา;
มหานามา พหู ตตฺถ, อชฺชุนา จ ปิยงฺคุกาฯ

‘‘โกสมฺพา สฬลา นิมฺพา, นิโคฺรธา จ กปิตฺถนา;
เอทิโส อสฺสโม มยฺหํ, สสิโสฺสหํ ตหิํ วสิํฯ

‘‘อโนมทสฺสี ภควา, สยมฺภู โลกนายโก;
คเวสํ ปฏิสลฺลานํ, มมสฺสมมุปาคมิฯ

‘‘อุเปตมฺหิ มหาวีเร, อโนมทสฺสิมหายเส;
ขเณน โลกนาถสฺส, วาตาพาโธ สมุฏฺฐหิฯ

‘‘วิจรโนฺต อรญฺญมฺหิ, อทฺทสํ โลกนายกํ;
อุปคนฺตฺวาน สมฺพุทฺธํ, จกฺขุมนฺตํ มหายสํฯ

‘‘อิริยญฺจาปิ ทิสฺวาน, อุปลเกฺขสหํ ตทา;
อสํสยญฺหิ พุทฺธสฺส, พฺยาธิ โน อุทปชฺชถฯ

‘‘ขิปฺปํ อสฺสมมาคญฺฉิํ, มม สิสฺสาน สนฺติเก;
เภสชฺชํ กตฺตุกาโมหํ, สิเสฺส อามนฺตยิํ ตทาฯ

‘‘ปฏิสฺสุณิตฺวาน เม วากฺยํ, สิสฺสา สเพฺพ สคารวา;
เอกชฺฌํ สนฺนิปติํสุ, สตฺถุคารวตา มมฯ

‘‘ขิปฺปํ ปพฺพตมารุยฺห, สโพฺพสธมหาสหํ;
ปานียโยคํ กตฺวาน, พุทฺธเสฏฺฐสฺสทาสหํฯ

‘‘ปริภุเตฺต มหาวีเร, สพฺพญฺญุโลกนายเก;
ขิปฺปํ วาโต วูปสมิ, สุคตสฺส มเหสิโนฯ

‘‘ปสฺสทฺธํ ทรถํ ทิสฺวา, อโนมทสฺสี มหายโส;
สกาสเน นิสีทิตฺวา, อิมา คาถา อภาสถฯ

‘‘โย เม ปาทาสิ เภสชฺชํ, พฺยาธิญฺจ สมยี มม;
ตมหํ กิตฺตยิสฺสามิ, สุณาถ มม ภาสโตฯ

‘‘กปฺปสตสหสฺสานิ, เทวโลเก รมิสฺสติ;
วาทิเต ตูริเย ตตฺถ, โมทิสฺสติ สทา อยํฯ

‘‘มนุสฺสโลกมาคนฺตฺวา , สุกฺกมูเลน โจทิโต;
สหสฺสกฺขตฺตุํ ราชา จ, จกฺกวตฺตี ภวิสฺสติฯ

‘‘ปญฺจปญฺญาสกปฺปมฺหิ, อโนโม นาม ขตฺติโย;
จาตุรนฺโต วิชิตาวี, ชมฺพุมณฺฑสฺส อิสฺสโรฯ

‘‘สตฺตรตนสมฺปนฺโน, จกฺกวตฺตี มหพฺพโล;
ตาวตึเสปิ โขเภตฺวา, อิสฺสรํ การยิสฺสติฯ

‘‘เทวภูโต มนุสฺโส วา, อปฺปาพาโธ ภวิสฺสติ;
ปริคฺคหํ วิวชฺเชตฺวา, พฺยาธึ โลเก ตริสฺสติฯ

‘‘อปริเมยฺย อิโต กเปฺป, โอกฺกากกุลสมฺภโว;
โคตโม นาม โคเตฺตน, สตฺถา โลเก ภวิสฺสติฯ

‘‘ตสฺส ธเมฺมสุ ทายาโท, โอรโส ธมฺมนิมฺมิโต;
สพฺพาสเว ปริญฺญาย, นิพฺพายิสฺสตินาสโวฯ

‘‘กิเลเส ฌาปยิตฺวาน, ตณฺหาโสตํ ตริสฺสติ;
พากุโล นาม นาเมน, เหสฺสติ สตฺถุ สาวโกฯ

‘‘อิทํ สพฺพํ อภิญฺญาย, โคตโม สกฺยปุงฺคโว;
ภิกฺขุสเงฺฆ นิสีทิตฺวา, เอตทเคฺค ฐเปสฺสติฯ

‘‘อโนมทสฺสี ภควา, สยมฺภู โลกนายโก;
วิเวกานุวิโลเกโนฺต, มมสฺสมมุปาคมิฯ

‘‘อุปาคตํ มหาวีรํ, สพฺพญฺญุํ โลกนายกํ;
สโพฺพสเธน ตเปฺปสึ, ปสนฺโน เสหิ ปาณิภิฯ

‘‘ตสฺส เม สุกตํ กมฺมํ, สุเขเตฺต พีชสมฺปทา;
เขเปตุํ เนว สโกฺกมิ, ตทา หิ สุกตํ มมฯ

‘‘ลาภา มม สุลทฺธํ เม, โยหํ อทฺทกฺขิ นายกํ;
เตน กมฺมาวเสเสน, ปโตฺตมฺหิ อจลํ ปทํฯ

‘‘สพฺพเมตํ อภิญฺญาย, โคตโม สกฺยปุงฺคโว;
ภิกฺขุสเงฺฆ นิสีทิตฺวา, เอตทเคฺค ฐเปสิ มํฯ

‘‘อปริเมยฺย อิโต กเปฺป, ยํ กมฺมมกรึ ตทา;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, เภสชฺชสฺส อิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา เอกทิวสํ สตฺถารา อตฺตโน สาวเก ปฏิปาฏิยา ฐานนฺตเร ฐเปนฺเตน อปฺปาพาธานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐปิโต โส ปรินิพฺพานสมเย สงฺฆมชฺเฌ ภิกฺขูนํ โอวาทมุเขน อญฺญํ พฺยากโรนฺโต –

๒๒๕. ‘‘โย ปุเพฺพ กรณียานิ, ปจฺฉา โส กาตุมิจฺฉติ;
สุขา โส ธํสเต ฐานา, ปจฺฉา จ มนุตปฺปติฯ

๒๒๖. ‘‘ยญฺหิ กยิรา ตญฺหิ วเท, ยํ น กยิรา น ตํ วเท;
อกโรนฺตํ ภาสมานํ, ปริชานนฺติ ปณฺฑิตาฯ

๒๒๗. ‘‘สุสุขํ วต นิพฺพานํ, สมฺมาสมฺพุทฺธเทสิตํ;
อโสกํ วิรชํ เขมํ, ยตฺถ ทุกฺขํ นิรุชฺฌตี’’ติฯ – คาถาตฺตยมภาสิ;

ตตฺถ **โย ปุเพฺพ กรณียานิ, ปจฺฉา โส กาตุมิจฺฉตี**ติ โย ปุคฺคโล ปุเพฺพ ปุเรตรํ ชราโรคาทีหิ อนภิภูตกาเลเยว กาตพฺพานิ อตฺตโน หิตสุขาวหานิ กมฺมานิ ปมาทวเสน อกตฺวา ปจฺฉา โส กาตพฺพกาลํ อติกฺกมิตฺวา กาตุํ อิจฺฉติฯ **โส**ติ จ นิปาตมตฺตํฯ ตทา ปน ชราโรคาทีหิ อภิภูตตฺตา กาตุํ น สโกฺกติ, อสโกฺกนฺโต จ **สุขา โส ธํสเต ฐานา, ปจฺฉา จ มนุตปฺปตี**ติ โส ปุคฺคโล สุขา ฐานา สคฺคโต นิพฺพานโต จ ตทุปายสฺส อนุปฺปาทิตตฺตา ปริหายโนฺต ‘‘อกตํ เม กลฺยาณ’’นฺติอาทินา (ม. นิ. ๓.๒๔๘; เนตฺติ. ๑๒๐) ปจฺฉา จ อนุตปฺปติ วิปฺปฏิสารํ อาปชฺชติฯ **ม**-กาโร ปทสนฺธิกโรฯ อหํ ปน กรณียํ กตฺวา เอว ตุเมฺห เอวํ วทามีติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ยญฺหิ กยิรา’’**ติ ทุติยํ คาถมาหฯ

ตตฺถ **ปริชานนฺตี**ติ ‘‘เอตฺตโก อย’’นฺติ ปริจฺฉิชฺช ชานนฺติ น พหุํ มญฺญนฺตีติ อโตฺถฯ สมฺมาปฏิปตฺติวเสน หิ ยถาวาที ตถาการี เอว โสภติ, น ตโต อญฺญถาฯ กรณียปริยาเยน สาธารณโต วุตฺตมตฺถํ อิทานิ สรูปโต ทเสฺสตุํ **‘‘สุสุขํ วตา’’**ติอาทินา ตติยํ คาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ – สมฺมา สามํ สพฺพธมฺมานํ พุทฺธตฺตา **สมฺมาสมฺพุเทฺธน** ภควตา **เทสิตํ** สพฺพโส โสกเหตูนํ อภาวโต **อโสกํ** วิคตราคาทิรชตฺตา **วิรชํ** จตูหิ โยเคหิ อนุปทฺทุตตฺตา **เขมํ** นิพฺพานํ สุฎฺฐุ **สุขํ วต,** กสฺมา? **ยตฺถ** ยสฺมิํ นิพฺพาเน สกลํ **วฎฺฎทุกฺขํ นิรุชฺฌติ** อจฺจนฺตเมว วูปสมตีติฯ

พากุลเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๔. ธนิยเตฺถรคาถาวณฺณนา

สุขเญฺจ ชีวิตุํ อิเจฺฉติ อายสฺมโต ธนิยเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต สิขิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ สตฺถารํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส นฬมาลาย ปูชํ อกาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท ราชคเห กุมฺภการกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **ธนิโย**ติ ลทฺธนาโม วยปฺปโตฺต กุมฺภการกเมฺมน ชีวติฯ เตน จ สมเยน สตฺถา ธนิยสฺส กุมฺภการสฺส สาลายํ นิสีทิตฺวา ปุกฺกุสาติสฺส กุลปุตฺตสฺส **ฉธาตุวิภงฺคสุตฺตํ** (ม. นิ. ๓.๓๔๒ อาท

โย) เทเสสิ ฯ โส ตํ สุตฺวา กตกิจฺจ อโหสิ ฯ ธนิโย ตสฺส ปรินิพฺพุตภาวํ สุตฺวา ‘‘นิยฺยานิกํ วต พุทฺธสาสนํ, ยตฺถ เอกรตฺติปริจเยนาปิ วฏฺฏทุกฺขโต มุญฺจิตุํ สกฺกา’’ติ ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา กุฏิมณฺฑนานุยุตฺโต วิหรนฺโต กุฏิกรณํ ปฏิจฺจ ภควตา ครหิโต สงฺฆิเก เสนาสเน วสนฺโต วิปสฺสนํ วฑฺเฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิ ฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๔๘.๑-๗) –

‘‘สุวณฺณวณฺณํ สมฺพุทฺธํ, อาหุตีนํ ปฏิคฺคหํ;
วิปินคฺเคน คจฺฉนฺตํ, อทฺทสํ โลกนายกํ ฯ

‘‘นฬมาลํ คเหตฺวาน, นิกฺขมนฺโต จ ตาวเท;
ตตฺถทฺทสาสึ สมฺพุทฺธํ, โอฆติณฺณมนาสวํ ฯ

‘‘ปสนฺนจิตฺโต สุมโน, นฬมาลมปูชยึ;
ทกฺขิเณยฺยํ มหาวีรํ, สพฺพโลกานุกมฺปกํ ฯ

‘‘เอกตึเส อิโต กปฺเป, ยํ มาลมภิโรปยึ;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, พุทฺธปูชายิทํ ผลํ ฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติ ฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา เย ภิกฺขู ธุตงฺคสมาธาเนน อตฺตานํ อุกฺกํเสตฺวา สงฺฆภตฺตาทีนิ สาทิยนฺเต อญฺเญ ภิกฺขู อวชานนฺติ, เตสํ โอวาททานมุเขน อญฺญํ พฺยากโรนฺโต –

๒๒๘. ‘‘สุขญฺเจ ชีวิตุํ อิจฺเฉ, สามญฺญสฺมิํ อเปกฺขวา;
สงฺฆิกํ นาติมญฺเญยฺย, จีวรํ ปานโภชนํ ฯ

๒๒๙. สุขญฺเจ ชีวิตุํ อิจฺเฉ, สามญฺญสฺมิํ อเปกฺขวา;
อหิ มูสิกโสพฺภํว, เสเวถ สยนาสนํ ฯ

๒๓๐. สุขญฺเจ ชีวิตุํ อิจฺเฉ, สามญฺญสฺมิํ อเปกฺขวา;
อิตรีตเรน ตุสฺเสยฺย, เอกธมฺมญฺจ ภาวเย’’ติ ฯ – ติโสฺส คาถา อภาสิ;

ตตฺถ **สุขญฺเจ ชีวิตุํ อิจฺเฉ, สามญฺญสฺมิํ อเปกฺขวา**ติ สามญฺญสฺมิํ สมณภาเว อเปกฺขวา สิกฺขาย ติพฺพคารโว หุตฺวา สุขํ ชีวิตุํ อิจฺเฉยฺย เจ, อเนสนํ ปหาย สามญฺญสุเขน สเจ ชีวิตุกาโมติ อโตฺถ ฯ **สงฺฆิกํ นาติมญฺเญยฺย, จีวรํ ปานโภชน**นฺติ สงฺฆโต อาภตํ จีวรํ อาหารํ น อวมญฺเญยฺย, สงฺฆสฺส อุปฺปชฺชนกลาโภ นาม ปริสุทฺธุปฺปาโท โหตีติ ตํ ปริภุญฺชนฺตสฺส อาชีวปาริสุทฺธิสมฺภเวน สามญฺญสุขํ หตฺถคตเมวาติ อธิปฺปาโย ฯ **อหิ มูสิกโสพฺภํวา**ติ อหิ วิย มูสิกาย ขตพิลํ **เสเวถ** เสเวยฺย เสนาสนํ ฯ ยถา นาม สโปฺป สยมตฺตโน อาสยํ อกตฺวา มูสิกาย อญฺเญน วา กเต อาสเย วสิตฺวา เยน กามํ ปกฺกมติ, เอวเมวํ ภิกฺขุ สยํ เสนาสนกรณาสํกิเลสํ อนาปชฺชิตฺวา ยตฺถ กตฺถจิ วสิตฺวา ปกฺกเมยฺยาติ อโตฺถ ฯ

อิทานิ วุตฺต อวุตฺต จ ปจฺจเย ยถาลาภสนฺโตฺสเนว สามญฺญสุขํ โหติ, น อญฺญถาติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘อิตรีตเรน ตุสฺสยฺยา’’**ติ, เยน เกนจิ หีเนน วา ปณีเตน วา ยถาลเทฺธน ปจฺจเยน สโนฺตสํ อาปเชฺชยฺยาติ อโตฺถ ฯ **เอกธมฺม**นฺติ อปฺปมาทภาวํ, ตญฺหิ อนุยุญฺชนฺตสฺส อนวชฺชํ สพฺพํ โลกิยสุขํ โลกุตฺตรสุขญฺจ หตฺถคตเมว โหติ ฯ เตนาห ภควา – ‘‘อปฺปมโตฺต หิ ฌายโนฺต, ปโปฺปติ วิปุลํ สุข’’นฺติ (ม. นิ. ๒.๓๕๒; ธ. ป. ๒๗) ฯ

๕. มาตงฺคปุตฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา

อติสีตนฺติ อายสฺมโต มาตงฺคปุตฺตเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยํ กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล หิมวนฺตสมีเป มหโต ชาตสฺสรสฺส เหฏฺฐา มหติ นาคภวเน มหานุภาโว นาคราชา หุตฺวา นิพฺพโตฺต เอกทิวสํ นาคภวนโต นิกฺขมิตฺวา วิจรนฺตํ สตฺถารํ อากาเสน คจฺฉนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส อตฺตโน สีสมณินา ปูชํ อกาสิฯ โส เตน ปุญฺญกมฺเมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท โกสลรเฏฺฐ มาตงฺคสฺส นาม กุฏุมฺพิกสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพโตฺต **มาตงฺคปุโตฺต**เตฺวว ปญฺญายิตฺถฯ โส วิญฺญุตํ ปโตฺต อลสชาติโก หุตฺวา กิญฺจิ กมฺมํ อกโรโนฺต ญาตเกหิ อเญฺญหิ จ ครหิโต ''สุขชีวิโน อิเม สมณา สกฺยปุตฺติยา''ติ สุขชีวิตํ อากงฺขโนฺต ภิกฺขูหิ กตปริจโย หุตฺวา สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา อเญฺญ ภิกฺขู อิทฺธิมเนฺต ทิสฺวา อิทฺธิพลํ ปเตฺถตฺวา สตฺถุ สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา ภาวนํ อนุยุญฺชโนฺต ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๔๘.๘-๒๙) –

''ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน, สพฺพธมฺมาน ปารคู;
วิเวกกาโม สมฺพุโทฺธ, คจฺฉเต อนิลญฺชเสฯ

''อวิทูเร หิมวนฺตสฺส, มหาชาตสฺสโร อหุ;
ตตฺถ เม ภวนํ อาสิ, ปุญฺญกมฺมน สํยุตํฯ

''ภวนา อภินิกฺขมฺม, อทฺทสํ โลกนายกํ;
อินฺทีวรํว ชลิตํ, อาทิตฺตํว หุตาสนํฯ

''วิจินํ นทฺทสํ ปุปฺผํ, ปูชยิสฺสนฺติ นายกํ;
สกํ จิตฺตํ ปสาเทตฺวา, อวนฺทิํ สตฺถุโน อหํฯ

''มม สีเส มณิํ คยฺห, ปูชยิํ โลกนายกํ;
อิมาย มณิปูชาย, วิปาโก โหตุ ภทฺทโกฯ

''ปทุมุตฺตโร โลกวิทู, อาหุตีนํ ปฏิคฺคโห;
อนฺตลิเกฺข ฐิโต สตฺถา, อิมํ คาถํ อภาสถฯ

''โส เต อิชฺฌตุ สงฺกโปฺป, ลภสฺสุ วิปุลํ สุขํ;
อิมาย มณิปูชาย, อนุโภหิ มหายสํฯ

''อิทํ วตฺวาน ภควา, ชลชุตฺตมนามโก;
อคมาสิ พุทฺธเสเฏฺฐ, ยตฺถ จิตฺตํ ปณีหิตํฯ

''สฏฺฐิกปฺปานิ เทวิโนฺท, เทวรชฺชมการยิํ;
อเนกสตกฺขตฺตุญฺจ, จกฺกวตฺตี อโหสหํฯ

''ปุพฺพกมฺมํ สรนฺตสฺส, เทวภูตสฺส เม สโต;
มณิ นิพฺพตฺตเต มยฺหํ, อาโลกกรโณ มมํฯ

‘‘ฉฬาสีติสหสฺสานิ , นาริโย เม ปริคฺคหา;
วิจิตฺตวตฺถาภรณา, อามุกฺกมณิกุณฺฑลาฯ

‘‘อฬารปมฺหา หสุลา, สุสญฺญา ตนุมชฺฌิมา;
ปริวาเรนฺติ มํ นิจฺจํ, มณิปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘โสณฺณมยา มณิมยา, โลหิตงฺกมยา ตถา;
ภณฺฑา เม สุกตา โหนฺติ, ยทิจฺฉสิ ปิฬนฺธนาฯ

‘‘กูฏาคารา คหา รมฺมา, สยนญฺจ มหารหํ;
มม สงฺกปฺปมญฺญาย, นิพฺพตฺตนฺติ ยทิจฺฉกํฯ

‘‘ลาภา เตสํ สุลทฺธญฺจ, เย ลภนฺติ อุปสฺสุตึ;
ปุญฺญเกฺขตฺตํ มนุสฺสานํ, โอสธํ สพฺพปาณินํฯ

‘‘มยฺหมฺปิ สุกตํ กมฺมํ, โยหํ อทกฺขิ นายกํ;
วินิปาตา ปมุตฺโตมฺหิ, ปตฺโตมฺหิ อจลํ ปทํฯ

‘‘ยํ ยํ โยนูปปชฺชามิ, เทวตฺตํ อถ มานุสํ;
ทิวสญฺจว รตฺติญฺจ, อาโลโก โหติ เม สทาฯ

‘‘ตาเยว มณิปูชาย, อนุโภตฺวาน สมฺปทา;
ญาณาโลโก มยา ทิฏฺโฐ, ปตฺโตมฺหิ อจลํ ปทํฯ

‘‘สตสหสฺสิโต กปฺเป, ยํ มณึ อภิปูชยึ;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, มณิปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

ฉฬภิโญฺญ ปน หุตฺวา ปุคฺคลาธิฏฺฐานวเสน โกสชฺชํ ครหนฺโต อตฺตโน จ วีริยารมฺภํ กิตฺเตนฺโต –

๒๓๑. ‘‘อติสีตํ อติอุณฺหํ, อติสายมิทํ อหุ;
อิติ วิสฺสฏฺฐกมฺมนฺเต, ขณา อเจฺจนฺติ มาณเวฯ

๒๓๒. ‘‘โย จ สีตญฺจ อุณฺหญฺจ, ติณา ภิโยฺย น มญฺญติ;
กรํ ปุริสกิจฺจานิ, โส สุขา น วิหายติฯ

๒๓๓. ‘‘ทพฺพํ กุสํ โปฏกิลํ, อุสีรํ มุญฺชปพฺพชํ;
อุรสา ปนุทิสฺสามิ, วิเวกมนุพฺรูหย’’นฺติฯ – คาถาตฺตยมาห;

ตตฺถ **อติสีต**นฺติ หิมปาตวทฺทลาทินา อติวิย สีตํ, **อิทํ อหู**ติ อาเนตฺวา สมฺพนฺโธฯ **อติอุณฺห**นฺติ ธมฺมปริตาปาทินา อติวิย อุณฺหํ, อุภเยนปิ อุตุวเสน โกสชฺชวตฺถุมาหฯ **อติสาย**นฺติ ทิวสสฺส ปริณติยา อติสายํ, สายคฺคหเณเนว เจตฺถ ปาโตปิ สงฺคยฺหติ , ตทุภเยน กาลวเสน โกสชฺชวตฺถุมาหฯ **อิตี**ติ อิมินา ปกาเรนฯ เอเตน ‘‘อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุนา กมฺมํ กตฺตพฺพํ โหตี’’ติอาทินา (อ. นิ. ๘.๘๐; ที. นิ. ๓.๓๓๔) วุตฺตํ โกสชฺชวตฺถุํ สงฺคณฺหาติฯ **วิสฺสฏฺฐ**

กมฺมเนฺตติ ปริจฺจตฺตโยคกมฺมเนฺตฯ **ขณา**ติ พุทฺธุปฺปาทาทโย พฺรหฺมจริยวาสสฺส โอกาสาฯ **อเจฺจนฺตี**ติ อติกฺกมนฺติฯ **มาณเว**ติ สเตฺตฯ **ติณา ภิโยฺย น มญฺญตี**ติ ติณโต อุปริ น มญฺญติ, ติณํ วิย มญฺญติ, สีตุณฺหานิ อภิภวิตฺวา อตฺตนา กตฺตพฺพํ กโรติฯ **กรนฺ**ติ กโรโนฺตฯ **ปุริสกิจฺจานี**ติ วีรปุริเสน กตฺตพฺพานิ อตฺตหิตปรหิตานิฯ **สุขา**ติ สุขโต, นิพฺพานสุขโตติ อธิปฺปาโยฯ ตติยคาถาย อโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ

มาตงฺคปุตฺตเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ขุชฺชโสภิตเตฺถรคาถาวณฺณนา

เย จิตฺตกถี พหุสฺสุตาติ อายสฺมโต ขุชฺชโสภิตเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยํ กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ ภควนฺตํ มหตา ภิกฺขุสเงฺฆน สทฺธิํ คจฺฉนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ทสหิ คาถาหิ อภิตฺถวิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท ปาฏลิปุตฺตนคเร พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติ, ‘‘โสภิโต’’ติสฺส นามํ อโหสิฯ โถกํ ขุชฺชธาตุกตาย ปน **ขุชฺชโสภิโต**เตฺวว ปญฺญายิตฺถฯ โส วยปฺปโตฺต สตฺถริ ปรินิพฺพุเต อานนฺทเตฺถรสฺส สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๔๗.๔๙-๕๘) –

‘‘กกุธํ วิลสนฺตํว, เทวเทวํ นราสภํ;
รถิยํ ปฏิปชฺชนฺตํ, โก ทิสฺวา น ปสีทติฯ

‘‘ตมนฺธการํ นาเสตฺวา, สนฺตาเรตฺวา พหุํ ชนํ;
ญาณาโลเกน โชตนฺตํ, โก ทิสฺวา น ปสีทติฯ

‘‘วสีสตสหเสฺสหิ, นียนฺตํ โลกนายกํ;
อุทฺธรนฺตํ พหู สเตฺต, โก ทิสฺวา น ปสีทติฯ

‘‘อาหนนฺตํ ธมฺมเภริํ, มทฺทนฺตํ ติตฺถิเย คเณ;
สีหนาทํ วินทนฺตํ, โก ทิสฺวา น ปสีทติฯ

‘‘ยาวตา พฺรหฺมโลกโต, อาคนฺตฺวาน สพฺรหฺมกา;
ปุจฺฉนฺติ นิปุเณ ปเญฺห, โก ทิสฺวา น ปสีทติฯ

‘‘ยสฺสญฺชลิํ กริตฺวาน, อายาจนฺติ สเทวกา;
เตน ปุญฺญํ อนุโภนฺติ, โก ทิสฺวา น ปสีทติฯ

‘‘สเพฺพ ชนา สมาคนฺตฺวา, สมฺปวาเรนฺติ จกฺขุมํ;
น วิกมฺปติ อชฺฌิโฏฺฐ, โก ทิสฺวา น ปสีทติฯ

‘‘นครํ ปวิสโต ยสฺส, รวนฺติ เภริโย พหู;
วินทนฺติ คชา มตฺตา, โก ทิสฺวา น ปสีทติฯ

‘‘วีถิยา คจฺฉโต ยสฺส, สพฺพาภา โชตเต สทา;
อพฺภุนฺนตา สมา โหนฺติ, โก ทิสฺวา น ปสีทติฯ

‘‘พฺยาหรนฺตสฺส พุทฺธสฺส, จกฺกวาฬมฺปิ สุยฺยติ;
สเพฺพ สเตฺต วิญฺญาเปติ, โก ทิสฺวา น ปสีทติฯ

‘‘สตสหสฺสิโต กเปฺป, ยํ พุทฺธมภิกิตฺตยึ;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, กิตฺตนาย อิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

ฉฬภิโญฺญ ปน หุตฺวา ปฐมมหาสงฺคีติกาเล ราชคเห สตฺตปณฺณิคุหายํ สนฺนิปติเตน สเงฺฆน ‘‘อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ อามเนฺตหี’’ติ อาณโตฺต ปถวิยํ นิมุชฺชิตฺวา เถรสฺส ปุรโต อุฎฺฐหิตฺวา สงฺฆสฺส สาสนํ อาโรเจตฺวา สยํ ปุเรตรํ อากาเสน คนฺตฺวา สตฺตปณฺณิคุหาทฺวารํ สมฺปาปุณิฯ เตน จ สมเยน มารสฺส มารกายิกานญฺจ ปฎิเสธนตฺถํ เทวสเงฺฆน เปสิตา อญฺญตรา เทวตา สตฺตปณฺณิคุหาทฺวาเร ฐิตา โหติ, ตสฺสา ขุชฺชโสภิโต เถโร อตฺตโน อาคมนํ กเถโนฺต –

๒๓๔.‘‘เย จิตฺตกถี พหุสฺสุตา, สมณา ปาฎลิปุตฺตวาสิโน;
เตสญฺญตโรยมายุวา, ทฺวาเร ติฎฺฐติ ขุชฺชโสภิโต’’ติฯ – ปฐมํ คาถมาห;

ตตฺถ **จิตฺตกถี**ติ วิจิตฺตธมฺมกถิกา, สงฺขิปนํ, วิตฺถารณํ คมฺภีรกรณํ อุตฺตานีกรณํ กงฺขาวิโนทนํ ธมฺมปติฎฺฐาปนนฺติ เอวมาทีหิ นานานเยหิ ปเรสํ อชฺฌาสยานุรูปํ ธมฺมสฺส กถนสีลาติ อโตฺถฯ **พหุสฺสุตา**ติ ปริยตฺติปฎิเวธพาหุสจฺจปาริปูริยา พหุสฺสุตาฯ สพฺพโส สมิตปาปตาย **สมณาฯ ปาฎลิปุตฺตวาสิโน, เตสญฺญตโร**ติ ปาฎลิปุตฺตนครวาสิตาย ปาฎลิปุตฺตวาสิโน, เตสํ อญฺญตโร, **อยํ อายุวา** ทีฆายุ อายสฺมาฯ **ทฺวาเร ติฎฺฐตี**ติ สตฺตปณฺณิคุหาย ทฺวาเร ติฎฺฐติ, สงฺฆสฺส อนุมติยา ปวิสิตุนฺติ อโตฺถฯ ตํ สุตฺวา สา เทวตา เถรสฺส อาคมนํ สงฺฆสฺส นิเวเทนฺตี –

๒๓๕.‘‘เย จิตฺตกถี…เป…. ทฺวาเร ติฎฺฐติ มาลุเตริโต’’ติฯ – ทุติยํ คาถมาห;
ตตฺถ **มาลุเตริโต**ติ อิทฺธิจิตฺตชนิเตน วายุนา เอริโต, อิทฺธิพเลน อาคโตติ อโตฺถฯ

เอวํ ตาย เทวตาย นิเวทิเตน สเงฺฆน กโตกาโส เถโร สงฺฆสฺส สนฺติกํ คจฺฉโนฺต –

๒๓๖.‘‘สุยุเทฺธน สุยิเฎฺฐน, สงฺคามวิชเยน จ;
พฺรหฺมจริยานุจิเณฺณน, เอวายํ สุขเมธตี’’ติฯ –

อิมาย ตติยคาถาย อญฺญํ พฺยากาสิฯ

ตตฺถ **สุยุเทฺธนา**ติ ปุพฺพภาเค ตทงฺควิกฺขมฺภนปฺปหานวเสน กิเลเสหิ สุฎฺฐุ ยุชฺฌเนนฯ **สุยิเฎฺฐนา**ติ อนฺตรนฺตรา กลฺยาณมิเตฺตหิ ทินฺนสปฺปายธมฺมทาเนนฯ **สงฺคามวิชเยน จา**ติ สมุเจฺฉทปฺปหานวเสน สพฺพโส กิเลสาภิสงฺขารนิมฺมถเนน ลทฺธสงฺคามวิชเยน จฯ **พฺรหฺมจริยานุจิเณฺณนา**ติ อนุจิเณฺณน อคฺคมคฺคพฺรหฺมจริเยนฯ **เอวายํ สุขเมธตี**ติ เอวํ วุตฺตปฺปกาเรน อยํ ขุชฺชโสภิโต นิพฺพานสุขํ ผลสมาปตฺติสุขญฺจ เอธติ, อนุภวตีติ อโตฺถฯ

ขุชฺชโสภิตเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๗. วารณเตฺถรคาถาวณฺณนา

โยธ โกจิ มนุเสฺสสูติ อายสฺมโต วารณเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ กโรโนฺต อิโต ทฺวานวุเต กปฺเป ติสฺสสฺส ภควโต อุปฺปตฺติโต ปุเรตรเมว พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา พฺราหฺมณานํ วิชฺชาสิเปฺปสุ ปารคู หุตฺวา อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา จตุปณฺณาสสหสฺสานํ อเนฺตวาสิกานํ มเนฺต วาเจโนฺต วสติฯ เตน จ สมเยน ติสฺสสฺส ภควโต โพธิสตฺตภูตสฺส ตุสิตา กายา จวิตฺวา จริมภเว มาตุกุจฺฉึ โอกฺกมเนน มหาปถวิกโมฺป อโหสิฯ ตํ ทิสฺวา มหาชโน ภีโต สํวิโคฺค นํ อิสึ อุปสงฺกมิตฺวา ปถวิกมฺปนการณํ ปุจฺฉิฯ โส ''มหาโพธิสโตฺต มาตุกุจฺฉึ โอกฺกมิ, เตนายํ ปถวิกโมฺป, ตสฺมา มา ภายถ''ติ พุทฺธุปฺปาทสฺส ปุพฺพนิมิตฺตภาวํ กเถตฺวา สมสฺสาเสสิ, พุทฺธารมฺมณญฺจ ปีตึ ปฏิเวเทสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท โกสลรเฏฺฐ พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **วารโณ**ติ ลทฺธนาโม วยปฺปโตฺต อญฺญตรสฺส อารญฺญกสฺส เถรสฺส สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ลทฺธปฺปสาโท ปพฺพชิตฺวา สมณธมฺมํ กโรติฯ โส เอกทิวสํ พุทฺธุปฏฺฐานํ คจฺฉโนฺต อนฺตรามเคฺค อหินกุเล อญฺญมญฺญํ กลหํ กตฺวา กาลงฺกเต ทิสฺวา ''อิเม สตฺตา อญฺญมญฺญวิโรเธน ชีวิตกฺขยํ ปตฺตา''ติ สํวิคฺคมานโส หุตฺวา ภควโต สนฺติกํ คโต, ตสฺส ภควา จิตฺตาจารํ ญตฺวา ตทนุรูปเมว โอวาทํ เทโนฺต –

๒๓๗. ''โยธ โกจิ มนุเสฺสสุ, ปรปาณานิ หึสติ;
อสฺมา โลกา ปรมฺหา จ, อุภยา ธํสเต นโรฯ

๒๓๘. ''โย จ เมเตฺตน จิเตฺตน, สพฺพปาณานุกมฺปติ;
พหุญฺหิ โส ปสวติ, ปุญฺญํ ตาทิสโก นโรฯ

๒๓๙. ''สุภาสิตสฺส สิเกฺขถ, สมณูปาสนสฺส จ;
เอกาสนสฺส จ รโห, จิตฺตวูปสมสฺส จา''ติฯ – ติโสฺส คาถา อภาสิ;

ตตฺถ **โยธ โกจิ มนุเสฺสสู**ติ อิธ มนุเสฺสสุ โย โกจิ ขตฺติโย วา พฺราหฺมโณ วา เวโสฺส วา สุโทฺท วา คหโฏฺฐ วา ปพฺพชิโต วาฯ มนุสฺสคฺคหณเญฺจตฺถ อุกฺกฏฺฐสตฺตนิทสฺสนนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ปรปาณานิ หึสตี**ติ ปรสเตฺต มาเรติ วิพาธติ จฯ **อสฺมา โลกา**ติ อิธ โลกโตฯ **ปรมฺหา**ติ ปรโลกโตฯ **อุภยา ธํสเต**ติ อุภยโต ธํสติ, อุภยโลกปริยาปนฺนหิตสุขโต ปริหายตีติ อโตฺถฯ **นโร**ติ สโตฺตฯ

เอวํ ปรปีฬาลกฺขณํ ปาปธมฺมํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ปรปีฬานิวตฺติลกฺขณํ กุสลํ ธมฺมํ ทเสฺสโนฺต **''โย จ เมเตฺตนา''**ติอาทินา ทุติยํ คาถมาหฯ ตตฺถ **เมเตฺตน จิเตฺตนา**ติ เมตฺตาสมฺปยุเตฺตน จิเตฺตน อปฺปนาปเตฺตน อิตรีตเรน วาฯ **สพฺพปาณานุกมฺปตี**ติ สเพฺพ ปาเณ อตฺตโน โอรสปุเตฺต วิย เมตฺตายติฯ **พหุญฺหิ โส ปสวติ, ปุญฺญํ ตาทิสโก นโร**ติ โส ตถารูโป เมตฺตาวิหารี ปุคฺคโล พหุํ มหนฺตํ อนปฺปกํ กุสลํ ปสวติ ปฏิลภติ อธิคจฺฉติฯ

อิทานิ ตํ สสมฺภาเร สมถวิปสฺสนาธเมฺม นิโยเชโนฺต **''สุภาสิตสฺสา''**ติอาทินา ตติยํ คาถมาหฯ ตตฺถ **สุภาสิตสฺส สิเกฺขถา**ติ อปฺปิจฺฉกถาทิเภทํ สุภาสิตํ ปริยตฺติธมฺมํ สวนธารณปริปุจฺฉาทิวเสน สิเกฺขยฺยฯ **สมณูปาสนสฺส จา**ติ สมิตปาปานํ สมณานํ กลฺยาณมิตฺตานํ อุปาสกานํ กาเลน กาลํ อุปสงฺกมิตฺวา ปยิรุปาสนเญฺจว ปฏิปตฺติยา เตสํ สมีปจริยญฺจ สิเกฺขยฺยฯ **เอกาสนสฺส จ รโห จิตฺตวูปสมสฺส จา**ติ เอกสฺส อสหายสฺส กายวิเวกํ อนุพฺรูหนฺตสฺส รโห กมฺมฏฺฐานานุโยควเสน อาสนํ นิสชฺชํ สิเกฺขยฺยฯ เอวํ กมฺมฏฺฐานํ อนุยุญฺชโนฺต ภาวนญฺจ มตฺถกํ ปาเปโนฺต สมุเจฺฉทวเสน กิเลสานํ จิตฺตสฺส วูปสมญฺจ สิเกฺขยฺยฯ ยาหิ อธิสีลสิกฺขาทีหิ

กิเลสา อจฺจนฺตเมว วูปสนฺตา ปหีนา โหนฺติ, ตา มคฺคผลสิกฺขา สิกฺขนฺตสฺส อจฺจนฺตเมว จิตฺตํ วูปสนฺตํ นาม โหตีติฯ คาถาปริโยสาเน วิปสฺสนํ วฑฺเฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๔๗.๕๙-๗๒) –

‘‘อโชฺฌคาเหตฺวา หิมวํ, มเนฺต วาเจมหํ ตทา;
จตุปญฺญาสสหสฺสานิ, สิสฺสา มยฺหํ อุปฏฺฐหุํฯ

‘‘อธิตา เวทคู สเพฺพ, ฉฬเงฺค ปารมึ คตา;
สกวิชฺชาหุปตฺถทฺธา, หิมวเนฺต วสนฺติ เตฯ

‘‘จวิตฺวา ตุสิตา กายา, เทวปุโตฺต มหายโส;
อุปฺปชฺชิ มาตุกุจฺฉิสฺมึ, สมฺปชาโน ปติสฺสโตฯ

‘‘สมฺพุเทฺธ อุปฺปชฺชเนฺต, ทสสหสฺสิ กมฺปถ;
อนฺธา จกฺขุํ อลภิํสุ, อุปฺปชฺชนฺตมฺหิ นายเกฯ

‘‘สพฺพาการํ ปกมฺปิตฺถ, เกวลา วสุธา อยํ;
นิโคฺฆสสทฺทํ สุตฺวาน, อุพฺพิชฺชิํสุ มหาชนาฯ

‘‘สเพฺพ ชนา สมาคมฺม, อาคจฺฉุํ มม สนฺติกํ;
วสุธายํ ปกมฺปิตฺถ, กึ วิปาโก ภวิสฺสติฯ

‘‘อวจาสิํ ตทา เตสํ, มา เภถ นตฺถิ โว ภยํ;
วิสฏฺฐา โหถ สเพฺพปิ, อุปฺปาโทยํ สุวตฺถิโกฯ

‘‘อฎฺฐเหตูหิ สมฺผุสฺส, วสุธายํ ปกมฺปติ;
ตถา นิมิตฺตา ทิสฺสนฺติ, โอภาโส วิปุโล มหาฯ

‘‘อสํสยํ พุทฺธเสโฎฺฐ, อุปฺปชฺชิสฺสติ จกฺขุมา;
สญฺญาเปตฺวาน ชนตํ, ปญฺจสีเล กเถสหํฯ

‘‘สุตฺวาน ปญฺจสีลานิ, พุทฺธุปฺปาทญฺจ ทุลฺลภํ;
อุเพฺพคชาตา สุมนา, ตุฎฺฐหฎฺฐา อหํสุ เตฯ

‘‘เทฺวนวุเต อิโต กเปฺป, ยํ นิมิตฺตํ วิยากริํ;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, พฺยากรณสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

วารณเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๘. วสฺสิกเตฺถรคาถาวณฺณนา

เอโกปิ สโทฺธ เมธาวีติ อายสฺมโต วสฺสิกเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ กโรโนฺต อตฺถทสฺสิสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ สตฺถารํ ทิสฺวา ปสนฺนจิโตฺต ปิลกฺขผลานิ อทาสิฯ โส

เตน ปุญฺญกมฺเมน เทวมนุสฺเสสุ สํสรนฺโต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท โกสลรฏฺเฐ พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **วสฺสิโก**ติ ลทฺธนาโม วยปฺปตฺโต สตฺถุ ยมกปาฏิหาริยํ ทิสฺวา ปฏิลทฺธสทฺโธ ปพฺพชิตฺวา สมณธมฺมํ กโรนฺโต อาพาธิโก อโหสิฯ อถ นํ ญาตกา เวชฺชปริทิเฏฺฐน เภสชฺชวิธินา อุปฏฺฐหิตฺวา อโรคมกํสุฯ โส ตมฺหา อาพาธา วุฏฺฐิโต สํเวคชาโต ภาวนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา ฉฬภิญฺโญ อโหสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๔๗.๔๐-๔๔) –

> ‘‘วนนฺตเร พุทฺธํ ทิสฺวา, อตฺถทสฺสึ มหายสํ;
> ปสนฺนจิตฺโต สุมโน, ปิลกฺขสฺส ผลํ อทาฯ
>
> ‘‘อฏฺฐารเส กปฺปสเต, ยํ ผลํ อททึ ตทา;
> ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, ผลทานสฺสิทํ ผลํฯ
>
> ‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

ฉฬภิญฺโญ ปน หุตฺวา อากาเสน ญาตกานํ สนฺติเก คนฺตฺวา อากาเส ฐิโต ธมฺมํ เทเสตฺวา เต สรเณสุ สีเลสุ จ ปติฏฺฐาเปสิฯ เตสุ เกจิ กาลงฺกตา สรเณสุ สีเลสุ จ ปติฏฺฐิตตฺตา สเคฺค นิพฺพตฺตึสุฯ อถ นํ สตฺถา พุทฺธุปฏฺฐานํ อุปคตํ ‘‘กึ เต, วสฺสิก, ญาตีนํ อาโรคฺย’’นฺติ ปุจฺฉิฯ โส ญาตีนํ อตฺตนา กตํ อุปการํ สตฺถุ กเถนฺโต –

> **๒๔๐**. ‘‘เอโกปิ สทฺโธ เมธาวี, อสฺสทฺธานีธ ญาตินํ;
> ธมฺมฏฺโฐ สีลสมฺปนฺโน, โหติ อตฺถาย พนฺธุนํฯ
>
> **๒๔๑**. ‘‘นิคฺคยฺห อนุกมฺปาย, โจทิตา ญาตโย มยา;
> ญาติพนฺธวเปเมน, การํ กตฺวาน ภิกฺขุสุฯ
>
> **๒๔๒**. ‘‘เต อพฺภตีตา กาลงฺกตา, ปตฺตา เต ติทิวํ สุขํ;
> ภาตโร มยฺหํ มาตา จ, โมทนฺติ กามกามิโน’’ติฯ –

ติโสฺส คาถา อภาสิฯ

ตตฺถายํ ปฐมคาถาย อโตฺถ – โย กมฺมผลสทฺธาย จ รตนตฺตยสทฺธาย จ วเสน **สทฺโธ,** ตโต เอว กมฺมสฺสกตญาณาทิโยคโต **เมธาวี,** สตฺถุ โอวาทธมฺเม นวโลกุตฺตรธมฺเม จ ฐิตตฺตา **ธมฺมฏฺโฐ,** อาจารสีลสฺส มคฺคสีลสฺส ผลสีลสฺส จ วเสน **สีลสมฺปนฺโน,** โส **เอโกปิ** ยถาวุตฺตาย สทฺธาย อภาเวน **อสฺสทฺธานํ อิธ** อิมสฺมึ โลเก ‘‘อมฺหากํ อิเม’’ติ ญาตพฺพเฏฺฐน **ญาตีนํ,** ตถา เปมพนฺธเนน พนฺธนเฏฺฐน **‘‘พนฺธู’’**ติ จ ลทฺธนามานํ พนฺธวานํ **อตฺถาย** หิตาย **โหตี**ติฯ

เอวํ สาธารณโต วุตฺตมตฺถํ อตฺตูปนายิกํ กตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘นิคฺคยฺหา’’**ติอาทินา อิตรคาถา วุตฺตาฯ ตตฺถ **นิคฺคยฺห อนุกมฺปาย, โจทิตา ญาตโย มยา**ติ อิทานิปิ ทุคฺคตา กุสลํ อกตฺวา อายตึ ปริกฺกิเลสํ ปุน มานุภวิตฺถาติ นิคฺคเหตฺวา ญาตโย มยา โอวทิตาฯ **ญาติพนฺธวเปเมน** ‘‘อมฺหากํ อยํ พนฺธโว’’ติ เอวํ ปวเตฺตน เปเมน มม โอวาทํ อติกฺกมิตุํ อสโกฺกนฺตา **การํ กตฺวาน ภิกฺขูสุ** ปสนฺนจิตฺตา หุตฺวา จีวราทิปจฺจยทาเนน เจว อุปฏฺฐาเนน จ ภิกฺขูสุ สกฺการสมฺมานํ กตฺวา **เต อพฺภตีตา กาลงฺกตา** หุตฺวา อิมํ โลกํ อติกฺกนฺตาฯ ปุน **เต**ติ นิปาตมตฺตํฯ **ติทิวํ สุข**นฺติ เทวโลกปริยาปนฺนสุขํ, สุขํ วา อิฏฺฐํ ติทิวํ อธิคตาฯ ‘‘เก ปน เต’’ติ

อาหฯ ‘‘**ภาตโร มยฺหํ มาตา จ, โมทนฺติ กามกามิโน**’’ติฯ อตฺตนา ยถากามิตวตฺถุกาม สมงฺคิโน หุตฺวา อภิรมนฺตีติ อโตฺถฯ

วสฺสิกเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. ยโสชเตฺถรคาถาวณฺณนา

กาลปพฺพงฺคสงฺกาโสติ อายสฺมโต ยโสชเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล อารามโคปกกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ วิปสฺสิํ ภควนฺตํ อากาเสน คจฺฉนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ลพุชผลํ อทาสิฯ

โส เตน ปุญฺญกมฺมเน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถินครทฺวาเร เกวฏฺฏคาเม ปญฺจกุลสตเชฏฺฐกสฺส เกวฏฺฏสฺส ปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ, **ยโสโช**ติสฺส นามํ อกํสุฯ โส วยปฺปโตฺต อตฺตโน สหาเยหิ เกวฏฺฏปุเตฺตหิ สทฺธิํ มจฺฉคหณตฺถํ อจิรวติยํ นทิยํ ชาลํ ขิปิฯ ตเตฺถโก สุวณฺณวโณฺณ มหามโจฺฉ อโนฺตชาลํ ปาวิสิฯ ตํ เต รโญฺญ ปเสนทิสฺส ทเสฺสสุํฯ ราชา ‘‘อิมสฺส สุวณฺณวณฺณสฺส มจฺฉสฺส วณฺณการณํ ภควา ชานาตี’’ติ มจฺฉํ คาหาเปตฺวา ภควโต ทเสฺสสิฯ ภควา ‘‘อยํ กสฺสปสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สาสเน โอสกฺกมาเน ปพฺพชิตฺวา มิจฺฉา ปฏิปชฺชโนฺต สาสนํ โอสกฺกาเปตฺวา นิรเย นิพฺพโตฺต เอกํ พุทฺธนฺตรํ นิรเย ปจฺจิตฺวา ตโต จุโต อจิรวติยํ มโจฺฉ หุตฺวา นิพฺพโตฺต’’ติ วตฺวา ตสฺส ภคินีนญฺจ นิรเย นิพฺพตฺตภาวํ, ตสฺส ภาติกเตฺถรสฺส ปรินิพฺพุตภาวญฺจ เตเนว กถาเปตฺวา อิมิสฺสา อฏฺฐุปฺปตฺติยา **กปิลสุตฺตํ** เทเสสิฯ

สตฺถุ เทสนํ สุตฺวา ยโสโช สํเวคชาโต สทฺธิํ อตฺตโน สหาเยหิ ภควโต สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา ปติรูเป ฐาเน วสโนฺต เอกทิวสํ สปริโส ภควนฺตํ วนฺทิตุํ เชตวนํ อคมาสิฯ ตสฺส อาคมเน เสนาสนปญฺญาปนาทินา วิหาเร อุจฺจาสทฺทมหาสโทฺท อโหสิฯ ตํ สุตฺวา ‘‘ภควา สปริสํ ยโสชํ ปณาเมสี’’ติ (อุทา. ๒๓) สพฺพํ อุทาเน อาคตนเยน เวทิตพฺพํฯ ปณามิโต ปน อายสฺมา ยโสโช กสาภิหโต ภโทฺท อสฺสาชานีโย วิย สํวิคฺคมานโส สทฺธิํ ปริสาย วคฺคุมุทาย นทิยา ตีเร วสโนฺต ฆเฏโนฺต วายมโนฺต วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อโนฺตวเสฺสเยว ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๔๗.๓๒-๓๙) –

> ‘‘นคเร พนฺธุมติยา, อารามิโก อหํ ตทา;
> อทฺทสํ วิรชํ พุทฺธํ, คจฺฉนฺตํ อนิลญฺชเสฯ
>
> ‘‘ลพุชํ ผลมาทาย, พุทฺธเสฏฺฐสฺสทาสหํ;
> อากาเสว ฐิโต สโนฺต, ปฏิคฺคณฺหิ มหายโสฯ
>
> ‘‘วิตฺติสญฺชานโน มยฺหํ, ทิฏฺฐธมฺมสุขาวโห;
> ผลํ พุทฺธสฺส ทตฺวาน, วิปฺปสเนฺนน เจตสาฯ
>
> ‘‘อธิคญฺฉิํ ตทา ปีติํ, วิปุลํ สุขมุตฺตมํ;
> อุปฺปชฺชเตว รตนํ, นิพฺพตฺตสฺส ตหิํ ตหิํฯ
>
> ‘‘เอกนวุติโต กเปฺป, ยํ ผลํ อททิํ ตทา;

ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, ผลทานสฺสิทํ ผลํฯ

“กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

ฉฬภิญฺโญ ปน สมาโน สปริสํ อายสฺมนฺตํ ยโสชํ สตฺถา ปโกฺกสิตฺวา อาเนญฺชสมาปตฺตินา ปฏิสนฺถารมกาสิฯ โส สเพฺพปิ ธุตงฺคธเมฺม สมาทาย วตฺตติฯ เตนสฺส สรีรํ กิสํ อโหสิ ลูขํ ทุพฺพณฺณํ, ตํ ภควา ปรมปฺปิจฺฉตาย ปสํสโนฺต –

๒๔๓.“กาลปพฺพงฺคสงฺกาโส , กิโส ธมนิสนฺถโต;
มตฺตญฺญู อนฺนปานมฺหิ, อทีนมานโส นโร’’ติฯ – ปฐมํ คาถมาห;

ตตฺถ **กาลปพฺพงฺคสงฺกาโส**ติ มํสูปจยวิคเมน กิสทุสณฺฐิตสรีราวยวตาย ทนฺติล ตาปพฺพสทิสโงฺค, เตนาห **“กิโส ธมนิสนฺถโต’’**ติฯ **กิโส**ติ โมเนยฺยปฏิปทาปูรเณน กิสสรีโรฯ **ธมนิสนฺถโต**ติ ธมนีหิ สนฺถตคโตฺต อปฺปมํสโลหิตตาย ปากฏีหิ กณฺฑรสิราหิ วิตตสรีโรฯ **มตฺตญฺญู**ติ ปริเยสนปฏิคฺคหณปริโภควิสฺสชฺชเนสุ ปมาณญฺญูฯ **อทีนมานโส**ติ โกสชฺชาทีหิ อนภิภูตตฺตา อลีนจิโตฺต อกุสีตวุตฺติฯ **นโร**ติ ปุริโส, โปริสสฺส ธุรสฺส วหนโต โปริสลกฺขณสมฺปโนฺน ปุริสโธรโยฺหติ อธิปฺปาโยฯ

เอวํ เถโร สตฺถารา ปสโฏฺฐ ปสฏฺฐภาวานุรูปํ อตฺตโน อธิวาสนขนฺติวีริยารมฺภวิเวกาภิรติ กิตฺตนมุเขน ภิกฺขูนํ ธมฺมํ กเถโนฺต –

๒๔๔.“ผุโฏฺฐ ฑํเสหิ มกเสหิ, อรญฺญสฺมิํ พฺรหาวเน;
นาโค สงฺคามสีเสว, สโต ตตฺราธิวาสเยฯ

๒๔๕.“ยถา พฺรหฺมา ตถา เอโก, ยถา เทโว ตถา ทุเว;
ยถา คาโม ตถา ตโย, โกลาหลํ ตตฺุตฺตริ’’นฺติฯ –

อิมา เทฺว คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ **นาโค สงฺคามสีเสวา**ติ ยถา นาม อาชาเนโยฺย หตฺถินาโค ยุทฺธมณฺฑเล อสิสตฺติโตมราทิปฺปหาเร อธิวาเสตฺวา ปรเสนํ วิทฺธํเสติ, เอวํ ภิกฺขุ **อรญฺญสฺมิํ พฺรหาวเน** อรญฺญานิยํ ฑํสาทิปริสฺสเย **สโต** สมฺปชาโน อธิวาเสยฺย, อธิวาเสตฺวา จ ภาวนาพเลน มารพลํ วิธเมยฺยฯ

ยถา พฺรหฺมาติ ยถา พฺรหฺมา เอกโก จิตฺตปฺปโกปรหิโต ฌานสุเขน นิจฺจเมว สุขิโต วิหรติ **ตถา เอโก**ติ ภิกฺขุปิ เอโก อทุติโย วิเวกสุขมนุพฺรูเหโนฺต สุขํ วิหรติฯ เอกสฺส สามญฺญสุขํ ปณีตนฺติ หิ วุตฺตํฯ เอเตน เอกวิหารี ภิกฺขุ ‘‘พฺรหฺมสโม’’ติ โอวาทํ เทติฯ **ยถา เทโว ตถา ทุเว**ติ ยถา เทวานํ อนฺตรนฺตรา จิตฺตปฺปโกโปปิ สิยา, ตถา ทฺวินฺนํ ภิกฺขูนํ สหวาเส ฆฏฺฏนาปิ ภเวยฺยาติ สทุติยวาเสน ภิกฺขุ ‘‘เทวสโม’’ติ วุโตฺตฯ **ยถา คาโม ตถา ตโย**ติ อสฺมิเมว ปาเฐ ติณฺณํ ภิกฺขูนํ สหวาโส คามวาสสทิโส วิเวกวาโส น โหตีติ อธิปฺปาโย ฯ **โกลาหลํ ตตฺุตฺตริ**นฺติ ตโต ตยโต อุปริ จ พหูนํ สํวาโส โกลาหลํ อุจฺจาสทฺทมหาสทฺทมหาชนสนฺนิปาตสทิโส, ตสฺมา เอกวิหารินา ภวิตพฺพนฺติ อธิปฺปาโยติฯ

ยโสชเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. สาฎิมตฺติยเตฺถรคาถาวณฺณนา

อหุ ตุยฺหํ ปุเร สทฺธาติ อายสฺมโต สาฎิมตฺติยเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต สิทฺธตฺถสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต เอกทิวสํ สตฺถารํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ตาลวณฺฏํ อทาสิฯ โสเตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท มคธรเฎฺฐ พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **สาฎิมตฺติโย**ติ ลทฺธนาโม วยปฺปโตฺต เหตุสมฺปนฺนตาย อารญฺญกภิกฺขูนํ สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรโนฺต ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๓๘.๔๓-๔๗) –

> ‘‘สิทฺธตฺถสฺส ภควโต, ตาลวณฺฏมทาสหํ;
> สุมเนหิ ปฎิจฺฉนฺนํ, ธารยามิ มหารหํฯ
>
> ‘‘จตุนฺนวุติโต กเปฺป, ตาลวณฺฏมทาสหํ;
> ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, ตาลวณฺฏสฺสิทํ ผลํฯ
>
> ‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

ฉฬภิโญฺญ ปน หุตฺวา ภิกฺขู โอวทติ อนุสาสติ พหู จ สเตฺต ธมฺมํ กเถตฺวา สรเณสุ จ สีเลสุ จ ปติฎฺฐาเปสิฯ อญฺญตรญฺจ กุลํ อสฺสทฺธํ อปฺปสนฺนํ สทฺธํ ปสนฺนํ อกาสิฯ เตน ตสฺมิํ กุเล มนุสฺสา เถเร อภิปฺปสนฺนา อเหสุํฯ ตเตฺถกา ทาริกา อภิรูปา ทสฺสนียา เถรํ ปิณฺฑาย ปวิฎฺฐํ สกฺกจฺจํ โภชเนน ปริวิสติฯ อเถกทิวสํ มาโร ‘‘เอวํ อิมสฺส อยโส วฑฺฒิสฺสติ, อปฺปติโฎฺฐ ภวิสฺสตี’’ติ จิเนฺตตฺวา เถรสฺส รูเปน คนฺตฺวา ตํ ทาริกํ หเตฺถ อคฺคเหสิฯ ทาริกา ‘‘นายํ มนุสฺสสมฺผโสฺส’’ติ จ อญฺญาสิ, หตฺถญฺจ มุญฺจาเปสิฯ ตํ ทิสฺวา ฆรชโน เถเร อปฺปสาทํ ชเนสิฯ ปุนทิวเส เถโร ตํ การณํ อนาวเชฺชโนฺต ตํ ฆรํ อคมาสิฯ ตตฺถ มนุสฺสา อนาทรํ อกํสุฯ เถโร ตํ การณํ อาวเชฺชโนฺต มารสฺส กิริยํ ทิสฺวา ‘‘ตสฺส คีวายํ กุกฺกุรกุณปํ ปฎิมุญฺจตู’’ติ อธิฎฺฐหิตฺวา ตสฺส โมจนตฺถํ อุปคเตน มาเรน อตีตทิวเส กตกิริยํ กถาเปตฺวา ตํ ตเชฺชตฺวา วิสฺสเชฺชสิฯ ตํ ทิสฺวา ฆรสามิโก ‘‘ขมถ, ภเนฺต, อจฺจย’’นฺติ ขมาเปตฺวา ‘‘อชฺชตเคฺค อหเมว, ภเนฺต, ตุเมฺห อุปฎฺฐหามี’’ติ อาหฯ เถโร ตสฺส ธมฺมํ กเถโนฺต –

> **๒๔๖.** ‘‘อหุ ตุยฺหํ ปุเร สทฺธา, สา เต อชฺช น วิชฺชติ;
> ยํ ตุยฺหํ ตุยฺหเมเวตํ, นตฺถิ ทุจฺจริตํ มมฯ
>
> **๒๔๗.** ‘‘อนิจฺจา หิ จลา สทฺธา, เอวํ ทิฎฺฐา หิ สา มยา;
> รชฺชนฺติปิ วิรชฺชนฺติ, ตตฺถ กิํ ชิยฺยเต มุนิฯ
>
> **๒๔๘.** ‘‘ปจฺจติ มุนิโน ภตฺตํ, โถกํ โถกํ กุเล กุเล;
> ปิณฺฑิกาย จริสฺสามิ, อตฺถิ ชงฺฆพลํ มมา’’ติฯ –

ติโสฺส คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ **อหุ ตุยฺหํ ปุเร สทฺธา, สา เต อชฺช น วิชฺชตี**ติ, อุปาสก, อิโต ปุเพฺพ ตว มยิ ‘‘อโยฺย ธมฺมจารี สมจารี’’ติอาทินา สทฺธา อโหสิ, สา สทฺธา เต ตว อชฺช อิทานิ น อุปลพฺภติฯ ตสฺมา **ยํ ตุยฺหํ ตุยฺหเมเวต**นฺติ จตุปจฺจยทานํ, ตุยฺหเมว เอตํ โหตุ, น เตน มยฺหํ อโตฺถ, สมฺมา ปสนฺนจิเตฺตน หิ ทานํ นาม ทาตพฺพนฺติ อธิปฺปาโยฯ อถ วา **ยํ ตุยฺหํ ตุยฺหเมเวต**นฺติ ยํ

ตว มยิ อชฺช อคารวํ ปวตฺตํ, ตํ ตุยฺหเมว, ตสฺส ผลํ ตยา เอว ปจฺจนุภวิตพฺพํ, น มยาติ อโตฺถฯ **นตฺถิ ทุจฺจริตํ มมา**ติ มม ปน ทุจฺจริตํ นาม นตฺถิ มเคฺคเนว ทุจฺจริตเหตูนํ กิเลสานํ สมุจฺฉินฺนตฺตาฯ

อนิจฺจา หิ จลา สทฺธาติ ยสฺมา โปถุชฺชนิกา สทฺธา อนิจฺจา เอกนฺติกา น โหติ, ตโต เอว จลา อสฺสปิเฏฺฐ ฐปิตกุมฺภณฺฑํ วิย, ถุสราสิมฺหิ นิขาตขาณุกํ วิย จ อนวฏฺฐิตาฯ **เอวํ ทิฏฺฐา หิ สา มยา**ติ เอวํ ภูตา จ สา สทฺธา มยา ตยิ ทิฏฺฐา ปจฺจกฺขโต วิทิตาฯ **รชฺชนฺติปิ วิรชฺชนฺตี**ติ เอวํ ตสฺสา อนวฏฺฐิตตฺตา เอว อิเม สตฺตา กทาจิ กตฺถจิ มิตฺตสนฺถววเสน รชฺชนฺติ สิเนหมฺปิ กโรนฺติ, กทาจิ วิรชฺชนฺติ วิรตฺตจิตฺตา โหนฺติฯ **ตตฺถ กึ ชิยฺยเต มุนี**ติ ตสฺมึ ปุถุชฺชนานํ รชฺชเน วิรชฺชเน จ มุนิ ปพฺพชิโต กึ ชิยฺยติ, กา ตสฺส หานีติ อโตฺถฯ

‘‘สเจ มม ปจฺจเย น คณฺหถ, กถํ ตุเมฺห ยาเปถา’’ติ เอวํ มา จินฺตยีติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ปจฺจตี’’**ติ คาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ **มุนิโน** ปพฺพชิตสฺส **ภตฺตํ** นาม **กุเล กุเล** อนุฆรํ ทิวเส ทิวเส **โถกํ โถกํ** ปจฺจเต, น จ ตุยฺหํ เอว เคเหฯ **ปิณฺฑิกาย จริสฺสามิ, อตฺถิ ชงฺฆพลํ มมา**ติ อตฺถิ เม ชงฺฆพลํ, นาหํ โอภคฺคชโงฺฆ น ขโญฺช น จ ปาทโรคี, ตสฺมา ปิณฺฑิกาย มิสฺสกภิกฺขาย จริสฺสามิ, ‘‘ยถาปิ ภมโร ปุปฺผ’’นฺติอาทินา (ธ. ป. ๔๙; เนตฺติ. ๑๒๓) สตฺถารา วุตฺตนเยน ปิณฺฑาย จริตฺวา ยาเปสฺสามีติ ทเสฺสติฯ

สาฏิมตฺติยเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. อุปาลิเตฺถรคาถาวณฺณนา

สทฺธาย อภินิกฺขมฺมาติ อายสฺมโต อุปาลิเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล หํสวตีนคเร กุลฆเร นิพฺพโตฺต เอกทิวสํ สตฺถุ ธมฺมํ สุณโนฺต สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุํ วินยธรานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา อธิการกมฺมํ กตฺวา ตํ ฐานนฺตรํ ปเตฺถสิฯ โส ยาวชีวํ กุสลํ กตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท กปฺปกเคเห ปฏิสนฺธึ คณฺหิ, **อุปาลี**ติสฺส นามํ อกํสุฯ โส วยปฺปโตฺต อนุรุทฺธาทีนํ ฉนฺนํ ขตฺติยานํ ปสาทโก หุตฺวา ตถาคเต อนุปิยมฺพวเน วิหรเนฺต ปพฺพชนตฺถาย นิกฺขมเนฺตหิ ฉหิ ขตฺติเยหิ สทฺธึ นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิฯ ตสฺส ปพฺพชฺชาวิธานํ ปาฬิยํ อาคตเมว (จูฬว. ๓๓๐)ฯ

โส ปพฺพชิตฺวา อุปสมฺปโนฺน สตฺถุ สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา ‘‘มยฺหํ, ภเนฺต, อรญฺญวาสํ อนุชานาถา’’ติ อาหฯ ภิกฺขุ ตว อรเญฺญ วสนฺตสฺส เอกเมว ธุรํ วฑฺฒิสฺสติ, อมฺหากํ ปน สนฺติเก วสนฺตสฺส คนฺถธุรญฺจ วิปสฺสนาธุรญฺจ ปริปูเรสฺสตีติฯ เถโร สตฺถุ วจนํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรโนฺต นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๑.๔๔๑-๕๙๕) –

‘‘นคเร หํสวติยา, สุชาโต นาม พฺราหฺมโณ;
อสีติโกฏินิจโย, ปหูตธนธญฺญวาฯ

‘‘อชฺฌายโก มนฺตธโร, ติณฺณํ เวทาน ปารคู;
ลกฺขเณ อิติหาเส จ, สธเมฺม ปารมึ คโตฯ

‘‘ปริพฺพาชา เอกสิขา, โคตมา พุทฺธสาวกา;
จรกา ตาปสา เจว, จรนฺติ มหิยา ตทาฯ

‘‘เตปิ มํ ปริวาเรนฺติ, พฺราหฺมโณ วิสฺสุโต อิติ;
พหุชฺชโน มํ ปูเชติ, นาหํ ปูเชมิ กิญฺจนํฯ

‘‘ปูชารหํ น ปสฺสามิ, มานตฺถทฺโธ อหํ ตทา;
พุทฺโธติ วจนํ นตฺถิ, ตาว นุปฺปชฺชเต ชิโนฯ

‘‘อจฺจเยน อโหรตฺตํ, ปทุมุตฺตรนามโก;
สพฺพํ ตมํ วิโนเทตฺวา, โลเก อุปฺปชฺชิ จกฺขุมาฯ

‘‘วิตฺถาริเก พาหุชญฺญ, ปุถุภูเต จ สาสเน;
อุปาคมิ ตทา พุทฺโธ, นครํ หํสสวฺหยํฯ

‘‘ปิตุ อตฺถาย โส พุทฺโธ, ธมฺมํ เทเสสิ จกฺขุมา;
เตน กาเลน ปริสา, สมนฺตา โยชนํ ตทาฯ

‘‘สมฺมโต มนุชานํ โส, สุนนฺโท นาม ตาปโส;
ยาวตา พุทฺธปริสา, ปุเปฺผหจฺฉาทยี ตทาฯ

‘‘จตุสจฺจํ ปกาเสนฺเต, เสเฏฺฐ จ ปุปฺผมณฺฑเป;
โกฏิสตสหสฺสานํ, ธมฺมาภิสมโย อหุฯ

‘‘สตฺตรตฺตินฺทิวํ พุทฺโธ, วเสฺสตฺวา ธมฺมวุฏฺฐิโย;
อฏฺฐเม ทิวเส ปเตฺต, สุนนฺทํ กิตฺตยี ชิโนฯ

‘‘เทวโลเก มนุเสฺส วา, สํสรนฺโต อยํ ภเว;
สเพฺพสํ ปวโร หุตฺวา, ภเวสุ สํสริสฺสติฯ

‘‘กปฺปสตสหสฺสมฺหิ, โอกฺกากกุลสมฺภโว;
โคตโม นาม โคเตฺตน, สตฺถา โลเก ภวิสฺสติฯ

‘‘ตสฺส ธเมฺมสุ ทายาโท, โอรโส ธมฺมนิมฺมิโต;
มนฺตาณิปุโตฺต ปุโณฺณติ, เหสฺสติ สตฺถุ สาวโกฯ

‘‘เอวํ กิตฺตยิ สมฺพุทฺโธ, สุนนฺทํ ตาปสํ ตทา;
หาสยโนฺต ชนํ สพฺพํ, ทสฺสยโนฺต สกํ พลํฯ

‘‘กตญฺชลี นมสฺสนฺติ, สุนนฺทํ ตาปสํ ชนา;
พุเทฺธ การํ กริตฺวาน, โสเธสิ คติมตฺตโนฯ

‘‘ตตฺถ เม อหุ สงฺกโปฺป, สุตฺวาน มุนิโน วจํ;
อหมฺปิ การํ กสฺสามิ, ยถา ปสฺสามิ โคตมํฯ

‘‘เอวาหํ จินฺตยิตฺวาน, กิริยํ จินฺตยึ มม;
กฺยาหํ กมฺมํ อาจรามิ, ปุญฺญเกฺขเตฺต อนุตฺตเรฯ

‘‘อยญฺจ ปาฐิโก ภิกฺขุ, สพฺพปาฐิสฺส สาสเน;
วินเย อคฺคนิกฺขิโตฺต, ตํ ฐานํ ปตฺถเย อหํฯ

‘‘อิทํ เม อมิตํ โภคํ, อโกฺขภํ สาครูปมํ;
เตน โภเคน พุทฺธสฺส, อารามํ มาปเย อหํฯ

‘‘โสภนํ นาม อารามํ, นครสฺส ปุรตฺถโต;
กิณิตฺวา สตสหเสฺสน, สงฺฆารามํ อมาปยิํฯ

‘‘กูฏาคาเร จ ปาสาเท, มณฺฑเป หมฺมิเย คุหา;
จงฺกเม สุกเต กตฺวา, สงฺฆารามํ อมาปยิํฯ

‘‘ชนฺตาฆรํ อคฺคิสาลํ, อโถ อุทกมาฬกํ;
นฺหานฆรํ มาปยิตฺวา, ภิกฺขุสงฺฆสฺสทาสหํฯ

‘‘อาสนฺทิโย ปีฐเก จ, ปริโภเค จ ภาชเน;
อารามิกญฺจ เภสชฺชํ, สพฺพเมตํ อทาสหํฯ

‘‘อารกฺขํ ปฏฺฐเปตฺวาน, ปาการํ การยิํ ทฬฺหํ;
มา นํ โกจิ วิเหเฐสิ, สนฺตจิตฺตาน ตาทินํฯ

‘‘สตสหเสฺสนาวาสํ, สงฺฆาราเม อมาปยิํ;
เวปุลฺลํ ตํ มาปยิตฺวา, สมฺพุทฺธํ อุปนามยิํฯ

‘‘นิฏฺฐาปิโต มยาราโม, สมฺปฏิจฺฉ ตุวํ มุนิ;
นิยฺยาเทสฺสามิ ตํ วีร, อธิวาเสหิ จกฺขุมฯ

‘‘ปทุมุตฺตโร โลกวิทู, อาหุตีนํ ปฏิคฺคโห;
มม สงฺกปฺปมญฺญาย, อธิวาเสสิ นายโกฯ

‘‘อธิวาสนมญฺญาย, สพฺพญฺญุสฺส มเหสิโน;
โภชนํ ปฏิยาเทตฺวา, กาลมาโรจยิํ อหํฯ

‘‘อาโรจิตมฺหิ กาลมฺหิ, ปทุมุตฺตรนายโก;
ขีณาสวสหเสฺสหิ, อารามํ เม อุปาคมิฯ

‘‘นิสินฺนํ กาลมญฺญาย, อนฺนปาเนน ตปฺปยิํ;
ภุตฺตาวิํ กาลมญฺญาย, อิทํ วจนมพฺรวิํฯ

‘‘กีโต สตสหเสฺสน, ตตฺตเกเนว การิโต;
โสภโน นาม อาราโม, สมฺปฏิจฺฉ ตุวํ มุนิฯ

‘‘อิมินารามทาเนน , เจตนาปณิธีหิ จ;
ภเว นิพฺพตฺตมาโนหํ, ลภามิ มม ปตฺถิตํฯ

‘‘ปฏิคฺคเหตฺวา สมฺพุทฺธ, สงฺฆารามํ สุมาปิตํ;
ภิกฺขุสเงฺฆ นิสีทิตฺวา, อิทํ วจนมพฺรวิฯ

‘‘โย โส พุทฺธสฺส ปาทาสิ, สงฺฆารามํ สุมาปิตํ;
ตมหํ กิตฺตยิสฺสามิ, สุณาถ มม ภาสโตฯ

‘‘หตฺถี อสฺสา รถา ปตฺตี, เสนา จ จตุรงฺคินี;
ปริวาเรสฺสนฺติมํ นิจฺจํ, สงฺฆารามสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘สฏฺฐิ ตูรสหสฺสานิ, เภริโย สมลงฺกตา;
ปริวาเรสฺสนฺติมํ นิจฺจํ, สงฺฆารามสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘ฉฬาสีติสหสฺสานิ, นาริโย สมลงฺกตา;
วิจิตฺตวตฺถาภรณา, อามุตฺตมณิกุณฺฑลาฯ

‘‘อฬารปมฺหา หสุลา, สุสญฺญา ตนุมชฺฌิมา;
ปริวาเรสฺสนฺติมํ นิจฺจํ, สงฺฆารามสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘ติํสกปฺปสหสฺสานิ, เทวโลเก รมิสฺสติ;
สหสฺสกฺขตฺตุํ เทวินฺโท, เทวรชฺชํ กริสฺสติฯ

‘‘เทวราเชน ปตฺตพฺพํ, สพฺพํ ปฏิลภิสฺสติ;
อนูนโภโค หุตฺวาน, เทวรชฺชํ กริสฺสติฯ

‘‘สหสฺสกฺขตฺตุํ จกฺกวตฺตี, ราชา รเฏฺฐ ภวิสฺสติฯ
ปถพฺยา รชฺชํ วิปุลํ, คณนาโต อสงฺขิยํฯ

‘‘กปฺปสตสหสฺสมฺหิ, โอกฺกากกุลสมฺภโว;
โคตโม นาม โคเตฺตน, สตฺถา โลเก ภวิสฺสติฯ

‘‘ตสฺส ธเมฺมสุ ทายาโท, โอรโส ธมฺมนิมฺมิโต;
อุปาลิ นาม นาเมน, เหสฺสติ สตฺถุ สาวโกฯ

‘‘วินเย ปารมิํ ปตฺวา, ฐานาฐาเน จ โกวิโท;
ชินสาสนํ ธาเรนฺโต, วิหริสฺสตินาสโวฯ

‘‘สพฺพเมตํ อภิญฺญาย, โคตโม สกฺยปุงฺคโว;
ภิกฺขุสเงฺฆ นิสีทิตฺวา, เอตทเคฺค ฐเปสฺสติฯ

‘‘อปริเมยฺยุปาทาย, ปเตฺถมิ ตว สาสนํ;
โส เม อโตฺถ อนุปฺปโตฺต, สพฺพสํโยชนกฺขโยฯ

‘‘ยถา สูลาวุโต โปโส, ราชทเณฺฑน ตชฺชิโต;
สูเล สาตํ อวินฺทโนฺต, ปริมุตฺติํว อิจฺฉติฯ

‘‘ตเถวาหํ มหาวีร, ภวทเณฺฑน ตชฺชิโต;
กมฺมสูลาวุโต สนฺโต, ปิปาสาเวทนฏฺฏิโตฯ

‘‘ภเว สาตํ น วินฺทามิ, ฑยฺหนฺโต ตีหิ อคฺคิภิ;
ปริมุตฺติํ คเวสามิ, ยถาปิ ราชทณฺฑิโตฯ

‘‘ยถา วิสาโท ปุริโส, วิเสน ปริปีฬิโต;
อคทํ โส คเวเสยฺย, วิสฆาตายุปาลนํฯ

‘‘คเวสมาโน ปเสฺสยฺย, อคทํ วิสฆาตกํ;
ตํ ปิวิตฺวา สุขี อสฺส, วิสมฺหา ปริมุตฺติยาฯ

‘‘ตเถวาหํ มหาวีร, ยถา วิสหโต นโร;
สมฺปีฬิโต อวิชฺชาย, สทฺธมฺมาคทเมสหํฯ

‘‘ธมฺมาคทํ คเวสนฺโต, อทฺทกฺขิํ สกฺยสาสนํ;
อคฺคํ สโพฺพสธานํ ตํ, สพฺพสลฺลวิโนทนํฯ

‘‘ธโมฺมสธํ ปิวิตฺวาน, วิสํ สพฺพํ สมูหนิํ;
อชรามรํ สีติภาวํ, นิพฺพานํ ผสฺสยิํ อหํฯ

‘‘ยถา ภูตฏฺฏิโต โปโส, ภูตคฺคาเหน ปีฬิโต;
ภูตเวชฺชํ คเวเสยฺย, ภูตสฺมา ปริมุตฺติยาฯ

‘‘คเวสมาโน ปเสฺสยฺย, ภูตวิชฺชาสุ โกวิทํ;
ตสฺส โส วิหเน ภูตํ, สมูลญฺจ วินาสเยฯ

‘‘ตเถวาหํ มหาวีร, ตมคฺคาเหน ปีฬิโต;
ญาณาโลกํ คเวสามิ, ตมโต ปริมุตฺติยาฯ

‘‘อถทฺทสํ สกฺยมุนิํ, กิเลสตมโสธนํ;
โส เม ตมํ วิโนเทสิ, ภูตเวโชฺชว ภูตกํฯ

‘‘สํสารโสตํ สญฺฉินฺทิํ, ตณฺหาโสตํ นิวารยิํ;
ภวํ อุคฺฆาฏยิํ สพฺพํ, ภูตเวโชฺชว มูลโตฯ

‘‘ครุโฬ ยถา โอปตติ, ปนฺนคํ ภกฺขมตฺตโน;
สมนฺตา โยชนสตํ, วิโกฺขเภติ มหาสรํฯ

‘‘ปนฺนคํ โส คเหตฺวาน, อโธสีสํ วิเหฐยํ;
อาทาย โส ปกฺกมติ, เยนกามํ วิหงฺคโมฯ

‘‘ตเถวาหํ มหาวีร, ยถาปิ ครุโฬ พลี;
อสงฺขตํ คเวสนฺโต, โทเส วิกฺขาลยิํ อหํฯ

‘‘ทิโฏฺฐ อหํ ธมฺมวรํ, สนฺติปทมนุตฺตรํ;
อาทาย วิหราเมตํ, ครุโฬ ปนฺนคํ ยถาฯ

‘‘อาสาวตี นาม ลตา, ชาตา จิตฺตลตาวเน;
ตสฺสา วสฺสสหเสฺสน, เอกํ นิพฺพตฺตเต ผลํฯ

‘‘ตํ เทวา ปยิรุปาสนฺติ, ตาวทูรผเล สติ;
เทวานํ สา ปิยา เอวํ, อาสาวตี ลตุตฺตมาฯ

‘‘สตสหสฺสุปาทาย, ตาหํ ปริจเร มุนิ;
สายํ ปาตํ นมสฺสามิ, เทวา อาสาวตึ ยถาฯ

‘‘อวญฺฌา ปาริจริยา, อโมฆา จ นมสฺสนา;
ทูราคตมฺปิ มํ สนฺตํ, ขโณยํ น วิราธยิฯ

‘‘ปฏิสนฺธึ น ปสฺสามิ, วิจินโนฺต ภเว อหํ;
นิรูปธิ วิปฺปมุโตฺต, อุปสโนฺต จรามหํฯ

‘‘ยถาปิ ปทุมํ นาม, สูริยรํเสน ปุปฺผติ;
ตเถวาหํ มหาวีร, พุทฺธรํเสน ปุปฺผิโตฯ

‘‘ยถา พลากโยนิมฺหิ, น วิชฺชติ ปุโม สทา;
เมเฆสุ คชฺชมาเนสุ, คพฺภํ คณฺหนฺติ ตา สทาฯ

‘‘จิรมฺปิ คพฺภํ ธาเรนฺติ, ยาว เมโฆ น คชฺชติ;
ภารโต ปริมุจฺจนฺติ, ยทา เมโฆ ปวสฺสติฯ

‘‘ปทุมุตฺตรพุทฺธสฺส, ธมฺมเมเฆน คชฺชโต;
สเทฺทน ธมฺมเมฆสฺส, ธมฺมคพฺภํ อคณฺหหํฯ

‘‘สตสหสฺสุปาทาย, ปุญฺญคพฺภํ ธเรมหํ;
นปฺปมุจฺจามิ ภารโต, ธมฺมเมโฆ น คชฺชติฯ

‘‘ยทา ตุวํ สกฺยมุนิ, รเมฺม กปิลวตฺถเว;
คชฺชสิ ธมฺมเมเฆน, ภารโต ปริมุจฺจหํฯ

‘‘สุญฺญตํ อนิมิตฺตญฺจ, ตถาปฺปณิหิตมฺปิ จ;
จตุโร จ ผเล สเพฺพ, ธเมฺมวํ วิชนยึ อหํฯ

‘‘อปริเมยฺยุปาทาย, ปเตฺถมิ ตว สาสนํ;
โส เม อโตฺถ อนุปฺปโตฺต, สนฺติปทมนุตฺตรํฯ

‘‘วินเย ปารมึ ปโตฺต, ยถาปิ ปาฐิโก อิสิ;
น เม สมสโม อตฺถิ, ธาเรมิ สาสนํ อหํฯ

‘‘วินเย ขนฺธเก จาปิ, ติกเจฺฉเท จ ปญฺจเก;
เอตฺถ เม วิมติ นตฺถิ, อกฺขเร พฺยญฺชเนปิ วาฯ

‘‘นิคฺคเห ปฏิกมฺเม จ, ฐานาฐาเน จ โกวิโท;
โอสารเณ วุฏฺฐาปเน, สพฺพตฺถ ปารมึ คโตฯ

‘‘วินเย ขนฺธเก วาปิ, นิกฺขิปิตฺวา ปทํ อหํ;
อุภโต วินิเวเฐตฺวา, รสโต โอสเรยฺยหํฯ

‘‘นิรุตฺติยา สุกุสโล, อตฺถานตฺเถ จ โกวิโท;
อนญฺญาตํ มยา นตฺถิ, เอกโคฺค สตฺถุ สาสเนฯ

‘‘รูปทโกฺข อหํ อชฺช, สกฺยปุตฺตสฺส สาสเน;
กงฺขํ สพฺพํ วิโนเทมิ, ฉินฺทามิ สพฺพสํสยํฯ

‘‘ปทํ อนุปทญฺจาปิ, อกฺขรญฺจาปิ พฺยญฺชนํ;
นิทาเน ปริโยสาเน, สพฺพตฺถ โกวิโท อหํฯ

‘‘ยถาปิ ราชา พลวา, นิคฺคณฺหิตฺวา ปรนฺตเป;
วิชินิตฺวาน สงฺคามํ, นครํ ตตฺถ มาปเยฯ

‘‘ปาการํ ปริขญฺจาปิ, เอสิกํ ทฺวารโกฏฺฐกํ;
อฏฺฏาลเก จ วิวิเธ, การเย นคเร พหูฯ

‘‘สิงฺฆาฏกํ จจฺจรญฺจ, สุวิภตฺตนฺตราปณํ;
การเยยฺย สภํ ตตฺถ, อตฺถานตฺถวินิจฺฉยํฯ

‘‘นิคฺฆาตตฺถํ อมิตฺตานํ, ฉิทฺทาฉิทฺทญฺจ ชานิตุํ;
พลกายสฺส รกฺขาย, เสนาปจฺจํ ฐเปติ โสฯ

‘‘อารกฺขตฺถาย ภณฺฑสฺส, นิธานกุสลํ นรํ;
มา เม ภณฺฑํ วินสฺสีติ, ภณฺฑรกฺขํ ฐเปติ โสฯ

‘‘มมโตฺต โหติ โย รโญฺญ, วุทฺธึ ยสฺส จ อิจฺฉติ;
ตสฺสาธิกรณํ เทติ, มิตฺตสฺส ปฏิปชฺชิตุํฯ

‘‘อุปฺปาเตสุ นิมิเตฺตสุ, ลกฺขเณสุ จ โกวิทํ;
อชฺฌายกํ มนฺตธรํ, โปโรหิเจฺจ ฐเปติ โสฯ

‘‘เอเตหงฺคหิ สมฺปโนฺน, ขตฺติโยติ ปวุจฺจติ;
สทา รกฺขนฺติ ราชานํ, จกฺกวาโกว ทุกฺขิตํฯ

‘‘ตเถว ตฺวํ มหาวีร, หตามิโตฺตว ขตฺติโย;
สเทวกสฺส โลกสฺส, ธมฺมราชาติ วุจฺจติฯ

‘‘ติตฺถิเย นิหนิตฺวาน, มารญฺจาปิ สเสนกํ;
ตมนฺธการํ วิธมิตฺวา, ธมฺมนครํ อมาปยิฯ

‘‘สีลํ ปาการกํ ตตฺถ, ญาณํ เต ทฺวารโกฏฺฐกํ;
สทฺธา เต เอสิกา วีร, ทฺวารปาโล จ สํวโรฯ

‘‘สติปฏฺฐานมฏฺฏาลํ, ปญฺญา เต จจฺจรํ มุเน;
อิทฺธิปาทญฺจ สิงฺฆาฏํ, ธมฺมวีถิ สุมาปิตาฯ

‘‘สุตฺตนฺตํ อภิธมฺมญฺจ, วินยญฺจาปิ เกวลํ;
นวงฺคํ พุทฺธวจนํ, เอสา ธมฺมสภา ตวฯ

‘‘สุญฺญตํ อนิมิตฺตญฺจ, วิหารญฺจปฺปณีหิตํ;
อาเนญฺชญฺจ นิโรโธ จ, เอสา ธมฺมกุฏี ตวฯ

‘‘ปญฺญาย อโคฺค นิกฺขิโตฺต, ปฏิภาเน จ โกวิโท;
สาริปุโตฺตติ นาเมน, ธมฺมเสนาปตี ตวฯ

‘‘จุตูปปาตกุสโล , อิทฺธิยา ปารมิํ คโต;
โกลิโต นาม นาเมน, โปโรหิโจฺจ ตวํ มุเนฯ

‘‘โปราณกวํสธโร, อุคฺคเตโช ทุราสโท;
ธุตวาทีคุเณนโคฺค, อกฺขทโสฺส ตวํ มุเนฯ

‘‘พหุสฺสุโต ธมฺมธโร, สพฺพปาฐี จ สาสเน;
อานโนฺท นาม นาเมน, ธมฺมารโกฺข ตวํ มุเนฯ

‘‘เอเต สเพฺพ อติกฺกมฺม, ปเมสิ ภควา มมํ;
วินิจฺฉยํ เม ปาทาสิ, วินเย วิญฺญุเทสิตํฯ

‘‘โย โกจิ วินเย ปญฺหํ, ปุจฺฉติ พุทฺธสาวโก;
ตตฺถ เม จินฺตนา นตฺถิ, ตเญฺญวตฺถํ กเถมหํฯ

‘‘ยาวตา พุทฺธเขตฺตมฺหิ, ฐเปตฺวา ตํ มหามุนิ;
วินเย มาทิโส นตฺถิ, กุโต ภิโยฺย ภวิสฺสติฯ

‘‘ภิกฺขุสเงฺฆ นิสีทิตฺวา, เอวํ คชฺชติ โคตโม;
อุปาลิสฺส สโม นตฺถิ, วินเย ขนฺธเกสุ จฯ

‘‘ยาวตา พุทฺธภณิตํ, นวงฺคํ สตฺถุสาสนํ;
วินโยคธํ ตํ สพฺพํ, วินยมูลปสฺสิโนฯ

‘‘มม กมฺมํ สริตฺวาน, โคตโม สกฺยปุงฺคโว;
ภิกฺขุสเงฺฆ นิสีทิตฺวา, เอตทเคฺค ฐเปสิ มํฯ

‘‘สตสหสฺสุปาทาย, อิมํ ฐานํ อปตฺถยึ;
โส เม อโตฺถ อนุปฺปโตฺต, วินเย ปารมึ คโตฯ

‘‘สกฺยานํ นนฺทิชนโน, กปฺปโก อาสหํ ปุเร;
วิชหิตฺวาน ตํ ชาตึ, ปุโตฺต ชาโต มเหสิโนฯ

‘‘อิโต ทุติยเก กเปฺป, อญฺชโส นาม ขตฺติโย;
อนนฺตเตโช อมิตยโส, ภูมิปาโล มหทฺธโนฯ

‘‘ตสฺส รโญฺญ อหํ ปุโตฺต, จนฺทโน นาม ขตฺติโย;
ชาติมเทนุปตฺถโทฺธ, ยสโภคมเทน จฯ

‘‘นาคสตสหสฺสานิ, สพฺพาลงฺการภูสิตา;
ติธาปภินฺนา มาตงฺคา, ปริวาเรนฺติ มํ สทาฯ

‘‘สพเลหิ ปเรโตหํ, อุยฺยานํ คนฺตุกามโก;
อารุยฺห สิริกํ นาคํ, นครา นิกฺขมึ ตทาฯ

‘‘จรเณน จ สมฺปโนฺน, คุตฺตทฺวาโร สุสํวุโต;
เทวโล นาม สมฺพุโทฺธ, อาคจฺฉิ ปุรโต มมฯ

‘‘เปเสตฺวา สิริกํ นาคํ, พุทฺธํ อาสาทยึ ตทา;
ตโต สญฺชาตโกโป โส, นาโค นุทฺธรเต ปทํฯ

‘‘นาคํ รุณฺณมนํ ทิสฺวา, พุเทฺธ โกธํ อกาสหํ;
วิเหสยิตฺวา สมฺพุทฺธํ, อุยฺยานํ อคมาสหํฯ

‘‘สาตํ ตตฺถ น วินฺทามิ, สิโร ปชฺชลิโต ยถา;
ปริฬาเหน ฑยฺหามิ, มโจฺฉว พฬิสาทโกฯ

‘‘สสาครนฺตา ปถวี, อาทิตฺตา วิย โหติ เม;
ปิตุ สนฺติกุปาคมฺม, อิทํ วจนมพฺรวึฯ

‘‘อาสีวิสํว กุปิตํ, อคฺคิกฺขนฺธํว อาคตํ;
มตฺตํว กุญฺชรํ ทนฺตึ, ยํ สยมฺภุมสาทยึฯ

‘‘อาสาทิโต มยา พุโทฺธ, โฆโร อุคฺคตโป ชิโน;
ปุรา สเพฺพ วินสฺสาม, ขมาเปสฺสาม ตํ มุนึฯ

‘‘โน เจ ตํ นิชฺฌาเปสฺสาม, อตฺตทนฺตํ สมาหิตํ;
โอเรน สตฺตทิวสา, รฎฺฐํ เม วิธมิสฺสติฯ

‘‘สุเมขโล โกสิโย จ, สิคฺคโว จาปิ สตฺตโก;
อาสาทยิตฺวา อิสโย, ทุคฺคตา เต สรฎฺฐกาฯ

‘‘ยทา กุปฺปนฺติ อิสโย, สญฺญตา พฺรหฺมจาริโน;
สเทวกํ วินาเสนฺติ, สสาครํ สปพฺพตํฯ

‘‘ติโยชนสหสฺสมฺหิ, ปุริเส สนฺนิปาตยึ;
อจฺจยํ เทสนตฺถาย, สยมฺภุํ อุปสงฺกมึฯ

‘‘อลฺลวตฺถา อลฺลสิรา, สเพฺพว ปญฺชลีกตา;
พุทฺธสฺส ปาเท นิปติตฺวา, อิทํ วจนมพฺรวุํฯ

‘‘ขมสฺสุ ตฺวํ มหาวีร, อภิยาจติ ตํ ชโน;
ปริฬาหํ วิโนเทหิ, มา โน รฏฺฐํ วินาสยฯ

‘‘สเทวมานุสา สเพฺพ, สทานวา สรกฺขสา;
อโยมเยน กูเฏน, สิรํ ภิเนฺทยฺยุ เม สทาฯ

‘‘ทเก อคฺคิ น สณฺฐาติ, พีชํ เสเล น รูหติ;
อคเท กิมิ น สณฺฐาติ, โกโป พุเทฺธ น ชายติฯ

‘‘ยถา จ ภูมิ อจลา, อปฺปเมโยฺย จ สาคโร;
อนนฺตโก จ อากาโส, เอวํ พุทฺธา อโขภิยาฯ

‘‘สทา ขนฺตา มหาวีรา, ขมิตา จ ตปสฺสิโน;
ขนฺตานํ ขมิตานญฺจ, คมนํ ตํ น วิชฺชติฯ

‘‘อิทํ วตฺวาน สมฺพุโทฺธ, ปริฬาหํ วิโนทยํ;
มหาชนสฺส ปุรโต, นภํ อพฺภุคฺคมี ตทาฯ

‘‘เตน กเมฺมนหํ วีร, หีนตฺตํ อชฺฌุปาคโต;
สมติกฺกมฺม ตํ ชาตึ, ปาวิสึ อภยํ ปุรํฯ

‘‘ตทาปิ มํ มหาวีร, ฑยฺหมานํ สุสณฺฐิตํ;
ปริฬาหํ วิโนเทสิ, สยมฺภุญฺจ ขมาปยึฯ

‘‘อชฺชาปิ มํ มหาวีร, ฑยฺหมานํ ติหคฺคิภิ;
นิพฺพาเปสิ ตโย อคฺคี, สีติภาวญฺจ ปาปยึฯ

‘‘เยสํ โสตาวธานตฺถิ, สุณาถ มม ภาสโต;
อตฺถํ ตุยฺหํ ปวกฺขามิ, ยถา ทิฎฺฐํ ปทํ มมฯ

‘‘สยมฺภุํ ตํ วิมาเนตฺวา, สนฺตจิตฺตํ สมาหิตํ;
เตน กเมฺมนหํ อชฺช, ชาโตมฺหิ นีจโยนิยํฯ

‘‘มา โว ขณํ วิราเธถ, ขณาตีตา หิ โสจเร;
สทเตฺถ วายเมยฺยาถ, ขโณ โว ปฏิปาทิโตฯ

‘‘เอกจฺจานญฺจ วมนํ, เอกจฺจานํ วิเรจนํ;
วิสํ หลาหลํ เอเก, เอกจฺจานญฺจ โอสธํฯ

‘‘วมนํ ปฏิปนฺนานํ, ผลฏฺฐานํ วิเรจนํ;
โอสธํ ผลลาภีนํ, ปุญฺญเกฺขตฺตํ คเวสินํฯ

‘‘สาสเนน วิรุทฺธานํ, วิสํ หลาหลํ ยถา;
อาสีวิโส ทิฏฺฐวิโส, เอวํ ฌาเปติ ตํ นรํฯ

‘‘สกึ ปีตํ หลาหลํ, อุปรุนฺธติ ชีวิตํ;
สาสเนน วิรุชฺฌิตฺวา, กปฺปโกฏิมฺหิ ฑยฺหติฯ

‘‘ขนฺติยา อวิหิํสาย, เมตฺตจิตฺตวตาย จ;
สเทวกํ โส ตาเรติ, ตสฺมา เต อวิราธิยาฯ

‘‘ลาภาลาเภ น สชฺชนฺติ, สมฺมานนวิมานเน;
ปถวีสทิสา พุทฺธา, ตสฺมา เต น วิราธิยาฯ

‘‘เทวทเตฺต จ วธเก, โจเร องฺคุลิมาลเก;
ราหุเล ธนปาเล จ, สเพฺพสํ สมโก มุนิฯ

‘‘เอเตสํ ปฏิโฆ นตฺถิ, ราโคเมสํ น วิชฺชติ;
สเพฺพสํ สมโก พุโทฺธ, วธกโสฺสรสสฺส จฯ

‘‘ปเนฺถ ทิสฺวาน กาสาวํ, ฉฑฺฑิตํ มีฬฺหมกฺขิตํ;
สิรสฺมิํ อญฺชลิํ กตฺวา, วนฺทิตพฺพํ อิสิทฺธชํฯ

‘‘อพฺภตีตา จ เย พุทฺธา, วตฺตมานา อนาคตา;
ธเชนาเนน สุชฺฌนฺติ, ตสฺมา เอเต นมสฺสิยาฯ

‘‘สตฺถุกปฺปํ สุวินยํ, ธาเรมิ หทเยนหํ;
นมสฺสมาโน วินยํ, วิหริสฺสามิ สพฺพทาฯ

‘‘วินโย อาสโย มยฺหํ, วินโย ฐานจงฺกมํ;
กเปฺปมิ วินเย วาสํ, วินโย มม โคจโรฯ

‘‘วินเย ปารมิปฺปโตฺต, สมเถ จาปิ โกวิโท;
อุปาลิ ตํ มหาวีร, ปาเท วนฺทติ สตฺถุโนฯ

‘‘โส อหํ วิจริสฺสามิ, คามา คามํ ปุรา ปุรํ;
นมสฺสมาโน สมฺพุทฺธํ, ธมฺมสฺส จ สุธมฺมตํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

ตตฺถ หิ นํ สตฺถา สยเมว สกลํ วินยปิฏกํ อุคฺคณฺหาเปสิฯ โส อปรภาเค ภารุกจฺฉกวตฺถุํ (ปารา. ๗๘) อชฺชุกวตฺถุํ (ปารา. ๑๕๘) กุมารกสฺสปวตฺถุนฺติ อิมานิ ตีณิ วตฺถูนิ วินิจฺฉยิฯ สตฺ

ถา เอเกกสฺมึ วินิจฺฉิเต สาธุการํ ทตฺวา ตโยปิ วินิจฺฉเย อฏฺฐุปฺปตฺตึ กตฺวา เถรํ วินยธรานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสิฯ โส อปรภาเค เอกสฺมึ อุโปสถทิวเส ปาติโมกฺขุเทฺทสสมเย ภิกฺขู โอวทนฺโต –

๒๔๙. ‘‘สทฺธาย อภินิกฺขมฺม, นวปพฺพชิโต นโว;
มิเตฺต ภเชยฺย กลฺยาเณ, สุทฺธาชีเว อตนฺทิเตฯ

๒๕๐. ‘‘สทฺธาย อภินิกฺขมฺม, นวปพฺพชิโต นโว;
สงฺฆสฺมึ วิหรํ ภิกฺขุ, สิเกฺขถ วินยํ พุโธฯ

๒๕๑. ‘‘สทฺธาย อภินิกฺขมฺม, นวปพฺพชิโต นโว;
กปฺปากเปฺปสุ กุสโล, จเรยฺย อปุรกฺขโต’’ติฯ – ติโสฺส คาถา อภาสิ;

ตตฺถ **สทฺธายา**ติ สทฺธานิมิตฺตํ, น ชีวิกตฺถนฺติ อโตฺถฯ **สทฺธายา**ติ วา กมฺมผลานิ รตนตฺตยคุณญฺจ สทฺทหิตฺวาฯ **อภินิกฺขมฺมา**ติ ฆราวาสโต นิกฺขมิตฺวาฯ **นวปพฺพชิโต**ติ นโว หุตฺวา ปพฺพชิโต, ปฐมวเย เอว ปพฺพชิโตฯ **นโว**ติ สาสเน สิกฺขาย อภินโว ทหโรฯ **มิเตฺต ภเชยฺย กลฺยาเณ สุทฺธาชีเว อตนฺทิเต**ติ ‘‘ปิโย ครุ ภาวนีโย’’ติอาทินา (อ. นิ. ๗.๓๗) วุตฺตลกฺขเณ กลฺยาณมิเตฺต, มิจฺฉาชีววิวชฺชเนน สุทฺธาชีเว , อารทฺธวีริยตาย อตนฺทิเต ภเชยฺย อุปสงฺกเมยฺย, เตสํ โอวาทานุสาสนีปฏิคฺคหณวเสน เสเวยฺยฯ **สงฺฆสฺมึ วิหร**นฺติ สเงฺฆ ภิกฺขุสมูเห วตฺตปฏิวตฺตปูรณวเสน วิหรโนฺตฯ **สิเกฺขถ วินยํ พุโธ**ติ โพธญาณตาสุกุสโล หุตฺวา วินยปริยตฺตึ สิเกฺขยฺยฯ วินโย หิ สาสนสฺส อายุ, ตสฺมึ ฐิเต สาสนํ ฐิตํ โหติฯ ‘‘พุทฺธ’’ติ จ ปฐนฺติ, โส เอวโตฺถฯ **กปฺปากเปฺปสู**ติ กปฺปิยากปฺปิเยสุ กุสโล สุตฺตวเสน สุตฺตานุโลมวเสน จ นิปุโณ เฉโกฯ **อปุรกฺขโต**ติ น ปุรกฺขโต ตณฺหาทีหิ กุโตจิ ปุเรกฺขารํ อปจฺจาสีสโนฺต หุตฺวา วิหเรยฺยฯ

อุปาลิเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๒. อุตฺตรปาลเตฺถรคาถาวณฺณนา

ปณฺฑิตํ วต มํ สนฺตนฺติ อายสฺมโต อุตฺตรปาลเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจิโนฺต วิปสฺสิสฺส ภควโต คมนมเคฺค เสตุํ การาเปสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **อุตฺตรปาโล**ติ ลทฺธนาโม วยปฺปโตฺต ยมกปาฏิหาริยํ ทิสฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา สมณธมฺมํ กโรติฯ ตสฺส เอกทิวสํ อโยนิโสมนสิการวเสน อนุภูตารมฺมณํ อนุสฺสรนฺตสฺส กามราโค อุปฺปชฺชิฯ โส ตาวเทว สโหฑฺฒํ โจรํ คณฺหโนฺต วิย อตฺตโน จิตฺตํ นิคฺคเหตฺวา สํเวคชาโต ปฏิปกฺขมนสิกาเรน กิเลเส วิกฺขเมฺภตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรโนฺต ภาวนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๔๗.๑๖-๒๐) –

‘‘วิปสฺสิโน ภควโต, จงฺกมนฺตสฺส สมฺมุขา;
ปสนฺนจิโตฺต สุมโน, เสตุํ การาปยึ อหํฯ

‘‘เอกนวุติโต กเปฺป, ยํ เสตุํ การยึ อหํ;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, เสตุทานสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป…. กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ
อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อตฺตโน ปฏิปตฺตึ ปจฺจเวกฺขิตฺวา สีหนาทํ นทโนฺต –

๒๕๒.‘‘ปณฺฑิตํ วต มํ สนฺตํ, อลมตฺถวิจินฺตกํ;
ปญฺจ กามคุณา โลเก, สโมฺมหา ปาตยึสุ มํฯ

๒๕๓.‘‘ปกฺขนฺท มารวิสเย, ทฬฺหสลฺลสมปฺปิโต;
อสกฺขึ มจฺจุราชสฺส, อหํ ปาสา ปมุจฺจิตุํฯ

๒๕๔.‘‘สเพฺพ กามา ปหีนา เม, ภวา สเพฺพ ปทาลิตา;
วิกฺขีโณ ชาติสํสาโร, นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโว’’ติฯ –

ติโสฺส คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ **ปณฺฑิตํ วต มํ สนฺต**นฺติ สุตจินฺตามยาย ปญฺญาย วเสน ปญฺญาสมฺปนฺนมฺปิ นาม มํ สมานํฯ **อลมตฺถวิจินฺตก**นฺติ อตฺตโน จ ปเรสญฺจ อตฺถํ หิตํ วิจิเนฺตตุํ สมตฺถํ, อลํ วา ปริยตฺตํ อตฺถสฺส วิจินฺตกํ, กิเลสวิทฺธํสนสมตฺถํ อตฺถทสฺสินํ วา, สพฺพเมตํ อตฺตโน อนฺติมภวิกตาย เถโร วทติฯ **ปญฺจ กามคุณา**ติ รูปาทโย ปญฺจ กามโกฏฺฐาสาฯ **โลเก**ติ เตสํ ปวตฺติฏฺฐาน ทสฺสนํฯ **สโมฺมหา**ติ สโมฺมหนิมิตฺตํ อโยนิโสมนสิการเหตุฯ **สโมฺมหา**ติ วา สโมฺมหนา ส โมฺมหกราฯ **ปาตยิํสู**ติ ธีรภาวโต ปาเตสุํ, โลกโต วา อุตฺตริตุกามํ มํ โลเก ปาตยึสูติ อโตฺถฯ

ปกฺขนฺทติ อนุปวิโฏฺฐฯ **มารวิสเย**ติ กิเลสวิสเย กิเลสมารสฺส ปวตฺติฏฺฐาเน, ตสฺส วสํ คโตติ อธิปฺปาโยฯ เทวปุตฺตมารสฺส วา อิสฺสริยฏฺฐาเน ตํ อนุปวิสิตฺวา ฐิโตฯ **ทฬฺหสลฺล สมปฺปิโต**ติ ทฬฺหํ ถิรํ, ทเฬฺหน วา สเลฺลน สมปฺปิโต, ราคสเลฺลน หทยํ อาหจฺจ วิโทฺธฯ **อ สกฺขิํ มจฺจุราชสฺส, อหํ ปาสา ปมุจฺจิตุ**นฺติ อคฺคมคฺคสณฺฑาเสน ราคาทิสลฺลํ อนวเสสโต อุทฺธรเนฺตเยว ราคพนฺธนสงฺขาตา มจฺจุราชสฺส ปาสา อหํ ปริมุจฺจิตุํ อสกฺขิํ, ตโต อตฺตานํ ป โมเจสิํฯ

ตโต เอว จ **สเพฺพ กามา ปหีนา เม, ภวา สเพฺพ ปทาลิตา**ติ วตฺถารมฺมณาทิเภเทน อเนกเภทภินฺนา สเพฺพ กิเลสกามา อริยมเคฺคน สมุเจฺฉทวเสน มยา ปหีนาฯ กิเลสกาเมสุ หิ ปหีเนสุ วตฺถุกามาปิ ปหีนา เอว โหนฺติฯ ตถา กามภวกมฺมภวาทโย ภวา สเพฺพ มคฺคญาณาสิ นา ปทาลิตา วิทฺธํสิตาฯ กมฺมภเวสุ หิ ปทาลิเตสุ อุปปตฺติภวา ปทาลิตา เอว โหนฺติฯ เอวํ กมฺมภวานํ ปทาลิตตฺตา เอว **วิกฺขีโณ ชาติสํสาโร, นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโว**ติฯ ตสฺสโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ อิทเมว จ เถรสฺส อญฺญาพฺยากรณํ อโหสิฯ

อุตฺตรปาลเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๓. อภิภูตเตฺถรคาถาวณฺณนา

สุณาถ ญาตโย สเพฺพติ อายสฺมโต อภิภูตเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริม พุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินโนฺต เวสฺสภุสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต ตาทิเสน กลฺยาณมิตฺตสนฺนิสฺสเยน สาสเน อภิปฺปสโนฺน อโหสิฯ โส สตฺถริ ปรินิพฺพุเต ตสฺส ธาตุํ คเหตฺวา มหาชเน อุสฺสาหํ กโรเนฺต สยํ สพฺพปฐมํ คโนฺธทเกน จิตกํ นิพฺพาเปสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท เวฐปุรน

คเร ราชกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **อภิภูโต**ติ ลทฺธนาโม ปิตุ อจฺจเยน รชฺชํ กาเรติฯ ตสฺมิญฺจ สมเย ภควา ชนปทจาริกํ จรโนฺต อนุปุเพฺพน ตํ นครํ ปาปุณิฯ ตโต โส ราชา ‘‘ภควา กิร มม นครํ อนุปฺปโตฺต’’ติ สุตฺวา สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา ทุติยทิวเส มหาทานํ ปวเตฺตสิฯ ภควา ภุตฺตาวี ตสฺส รโญฺญ อชฺฌาสยานุรูปํ อนุโมทนํ กโรเนฺตเยว วิตฺถารโต ธมฺมํ เทเสสิฯ โส ธมฺมํ สุตฺวา ลทฺธปฺปสาโท รชฺชํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ สจฺฉากาสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๔๗.๑๑-๑๕) –

‘‘ทยฺหมาเน สรีรมฺหิ, เวสฺสภุสฺส มเหสิโน;
คโนฺธทกํ คเหตฺวาน, จิตํ นิพฺพาปยึ อหํฯ

‘‘เอกตึเส อิโต กเปฺป, จิตํ นิพฺพาปยึ อหํ;
ทุคฺคตึ นาภิชานามิ, คโนฺธทกสฺสิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ

อรหตฺตํ ปน ปตฺวา วิมุตฺติสุเขน วิหรเนฺต ตสฺมึ ตสฺส ญาตกา อมจฺจา ปาริสชฺชา นาคราชานปทาติ สเพฺพ สมาคนฺตฺวา, ‘‘ภเนฺต, กสฺมา ตฺวํ อเมฺห อนาเถ กตฺวา ปพฺพชิโต’’ติ ปริเทวึสุฯ เถโร เต ญาติปมุเข มนุเสฺส ปริเทวเนฺต ทิสฺวา เตสํ อตฺตโน ปพฺพชฺชการณวิภาวนมุเขน ธมฺมํ กเถโนฺต –

๒๕๕. ‘‘สุณาถ ญาตโย สเพฺพ, ยาวเนฺตตฺถ สมาคตา;
ธมฺมํ โว เทสยิสฺสามิ, ทุกฺขา ชาติ ปุนปฺปุนํฯ

๒๕๖. ‘‘อารมฺภถ นิกฺกมถ, ยุญฺชถ พุทฺธสาสเน;
ธุนาถ มจฺจุโน เสนํ, นฬาคารํว กุญฺชโรฯ

๒๕๗. ‘‘โย อิมสฺมึ ธมฺมวินเย, อปฺปมโตฺต วิหสฺสติ;
ปหาย ชาติสํสารํ, ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสตี’’ติฯ – ติโสฺส คาถา อภาสิ;

ตตฺถ **สุณาถา**ติ นิสาเมถ, อิทานิ มยา วุจฺจมานํ โอหิตโสตา โสตทฺวารานุสาเรน อุปธาเรถาติ อโตฺถฯ **ญาตโย**ติ ญาตี ปมุเข กตฺวา เตสํ สเพฺพสํ อาลปนํ, เตนาห **‘‘สเพฺพ ยาวเนฺตตฺถ สมาคตา’’**ติ, ยาวโนฺต ยตฺตกา เอตฺถ สมาคเม, เอติสฺสํ วา มม ปพฺพชฺชาย สมาคตาติ อโตฺถฯ

อิทานิ ยํ สนฺธาย ‘‘สุณาถา’’ติ สวนาณตฺติกวจนํ กตํ, ตํ **‘‘ธมฺมํ โว เทสยิสฺสามี’’**ติ ปฏิชานิตฺวา **‘‘ทุกฺขา ชาติ ปุนปฺปุน’’**นฺติอาทินา เทเสตุํ อารภิฯ ตตฺถ **ทุกฺขา ชาติ ปุนปฺปุน**นฺติ ชาติ นาเมสา คโพฺภกฺกนฺติมูลกาทิเภทสฺส ชราทิเภทสฺส จ อเนกวิหิตสฺส ทุกฺขสฺส อธิฎฺฐานภาวโต ทุกฺขาฯ สา ปุนปฺปุนํ ปวตฺตมานา อติวิย ทุกฺขาฯ

ตสฺสา ปน ชาติยา สมติกฺกมนตฺถํ อุสฺสาโห กรณีโยติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘อารมฺภถา**’’ติ อาทิฯ ตตฺถ **อารมฺภถา**ติ อารมฺภธาตุสงฺขาตํ วีริยํ กโรถฯ **นิกฺกมถา**ติ โกสชฺชปกฺขโต นิกฺขนฺตตฺตา นิกฺกมธาตุสงฺขาตํ ตทุตฺตริํ วีริยํ กโรถฯ **ยุญฺชถ พุทฺธสาสเน**ติ ยสฺมา สีลสํวโร อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารตา โภชเน มตฺตญฺญุตา สติสมฺปชญฺญนฺติ อิเมสุ ธเมฺมสุ ปติฎฺฐิตานํ ชาคริยานุโยควเสน อารมฺภนิกฺกมธาตุโย สมฺปชฺชนฺติ, ตสฺมา ตถาภูตา สมถวิปสฺสนาสงฺขาเต อธิสีลสิกฺขาทิสงฺขาเต วา ภควโต สาสเน ยุตฺตปฺปยุตฺตา โหถฯ **ธุนาถ มจฺจุโน เสนํ,**

นฬาคารํว กุญฺชโรติ เอวํ ปฏิปชฺชนฺตา จ เตธาตุอิสฺสรสฺส มจฺจุราชสฺส วสํ สเตฺต เนตีติ ตสฺส เสนาสงฺขาตํ อพลํ ทุพฺพลํ ยถา นาม ถามพลูปปนฺโน กุญฺชโร นฬาคารํ ขเณเนว วิทฺธํเสติ, เอวเมว กิเลสคณํ ธุนาถ วิธมถ วิทฺธํเสถาติ อโตฺถฯ

เอวํ ปน พุทฺธสาสเน อุสฺสาหํ กโรนฺตสฺส เอกํสิโก ชาติทุกฺขสฺส สมติกฺกโมติ ทเสฺสโนฺต **"โย อิมสฺมิ"**นฺติอาทินา ตติยํ คาถมาหฯ ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

อภิภูตเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๔. โคตมเตฺถรคาถาวณฺณนา

สํสรนฺติ อายสฺมโต โคตมเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยํ กิร ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ กโรโนฺต สิขิมฺหิ ภควติ ปรินิพฺพุเต ตสฺส จิตกํ เทวมนุเสฺสสุ ปูเชเนฺตสุ อฏฺฐหิ จมฺปกปุเปฺผหิ จิตกํ ปูเชสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท สกฺยราชกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **โคตโม**ติ โคตฺตวเสเนว อภิลกฺขิตนาโม วยปฺปโตฺต สตฺถุ ญาติสมาคเม ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรโนฺต ฉฬภิโญฺญ อโหสิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๔๗.๖-๑๐) –

''ฌายมานสฺส ภควโต, สิขิโน โลกพนฺธุโน;
อฏฺฐ จมฺปกปุปฺผานิ, จิตกํ อภิโรปยิํฯ

''เอกตึเส อิโต กเปฺป, ยํ ปุปฺผมภิโรปยิํ;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, จิตปูชายิทํ ผลํฯ

''กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน''นฺติฯ

ฉฬภิโญฺญ ปน หุตฺวา วิมุตฺติสุเขน วิหรโนฺต เอกทิวสํ ญาตเกหิ ''กสฺมา, ภเนฺต, อเมฺห ปหาย ปพฺพชิโต''ติ ปุโฏฺฐ สํสาเร อตฺตนา อนุภูตทุกฺขเญฺจว อิทานิ อธิคตํ นิพฺพานสุขญฺจ ปกาเสโนฺต –

๒๕๘. ''สํสรญฺหิ นิรยํ อคจฺฉิสฺสํ, เปตโลกมคมํ ปุนปฺปุนํ;
ทุกฺขมมฺหิปิ ติรจฺฉานโยนิยํ, เนกธา หิ วุสิตํ จิรํ มยาฯ

๒๕๙. ''มานุโสปิ จ ภโวภิราธิโต, สคฺคกายมคมํ สกิํ สกิํ;
รูปธาตุสุ อรูปธาตุสุ, เนวสญฺญิสุ อสญฺญิสุฎฺฐิตํฯ

๒๖๐. ''สมฺภวา สุวิทิตา อสารกา, สงฺขตา ปจลิตา สเทริตา;
ตํ วิทิตฺวา มหมตฺตสมฺภวํ, สนฺติเมว สติมา สมชฺฌค''นฺติฯ –

ตีหิ คาถาหิ เตสํ ธมฺมํ เทเสสิฯ

ตตฺถ **สํสร**นฺติ อนาทิมติ สํสาเร สํสรโนฺต กมฺมกิเลเสหิ ปญฺจสุ คตีสุ จวนุปฺปาตวเสน อปราปรํ สํสรโนฺตติ อโตฺถฯ **หี**ติ นิปาตมตฺตํฯ **นิรยํ อคจฺฉิสฺส**นฺติ สญฺชีวาทิกํ อฏฺฐวิธํ มหานิรยํ, กุกฺกุฬาทิกํ โสฬสวิธํ อุสฺสทนิรยญฺจ ปฏิสนฺธิวเสน อุปคจฺฉิํ ฯ **"ปุนปฺปุน"**นฺติ อิทํ อิธาปิ อาเนตพฺพํ ฯ **เปตโลก**นฺติ เปตฺติวิสยํ, ขุปฺปิปาสาทิเภทํ เปตตฺตภาวนฺติ อโตฺถฯ **อคม**นฺติ ปฏิสนฺธิวเสน อุปคจฺฉิํ อุปปชฺชิํฯ **ปุนปฺปุน**นฺติ อปราปรํฯ **ทุกฺขมมฺหิปี**ติ อญฺญมญฺญํ ติขิณกสาป

โตทาภิฆาตาทิทุเกฺขหิ ทุสฺสหายปีฯ ลิงฺควิปลฺลาเสน เหตํ วุตฺตํ ‘‘ทุกฺขมฺมฺหิปี’’ติฯ **ติรจฺฉานโยนิย**นฺติ มิคปกฺขิอาทิเภทาย ติรจฺฉานโยนิยํฯ **เนกธา หี**ติ โอฬฺฐโคณคทฺรภาทิวเสน เจว กากพลากกุลลาทิวเสน จ อเนกปฺปการํ อเนกวารญฺจ **จิรํ** ทีฆมทฺธานํ **มยา วุสิตํ** นิจฺจํ อุตฺรสฺตมานสตาทิวเสน ทุกฺขํ อนุภูตํฯ ติรจฺฉานโยนิยํ นิพฺพตฺตสโตฺต มหามูฬฺหตาย จิรตรํ ต เตฺถว อปราปรํ ปริวตฺตตีติ ทสฺสนตฺถํ อิธ ‘‘จิร’’นฺติ วุตฺตํฯ

มานุโสปิ จ ภโวภิราธิโตติ มนุสฺสตฺตภาโวปิ มยา ตาทิเสน กุสลกมฺมุนา สมวาเยน อภิราธิโต สาธิโต อธิคโตฯ กาณกจฺฉโปปมสุตฺตเมตฺถ (ม. นิ. ๓.๒๕๒; สํ. นิ. ๕.๑๑๑๗) อุทาหริตพฺพํฯ **สคฺคกายมคมํ สกิํ สกิ**นฺติ สคฺคคติสงฺขาตํ กามาวจรเทวกายํ สกิํ สกิํ กทาจิ กทาจิ อุปฺปชฺชนวเสน อคจฺฉิํฯ **รูปธาตุสู**ติ ปุถุชฺชนภวคฺคปริโยสาเนสุ รูปภเวสุ **อรูปธาตุสู**ติ อรูปภเวสุฯ **เนวสญฺญีสุ อสญฺญิสุฏฺฐิต**นฺติ รูปารูปธาตูสุ จ น เกวลํ สญฺญีสุ เอว, อถ โข เนวสญฺญีนาสญฺญีสุ อสญฺญีสุ จ อุปฺปชฺช ฐิตํ มยาติ อาเนตฺวา โยเชตพฺพํฯ เนวสญฺญิคฺคหเณน เหตฺถ เนวสญฺญีนาสญฺญีภโว คหิโตฯ ยทิปิเม เทฺว ภวา รูปารูปธาตุคฺคหเณเนว คยฺหนฺติ, เย ปน อิโต พาหิรกา ตตฺถ นิจฺจสญฺญิโน ภววิโมกฺขสญฺญิโน จ, เตสํ ตสฺสา สญฺญาย มิจฺฉาภาวทสฺสนตฺถํ วิสุํ คหิตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

เอวํ ทฺวีหิ คาถาหิ ภวมูลสฺส อนุปจฺฉินฺนตฺตา อนาทิมติ สํสาเร อตฺตโน วฏฺฏทุกฺขานุภวํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตทุปเจฺฉเทน วิวฏฺฏสุขานุภวํ ทเสฺสโนฺต **‘‘สมฺภวา’’**ติอาทินา ตติยํ คาถมาหฯ ตตฺถ **สมฺภวา**ติ ภวาฯ กามภวาทโย เอว หิ เหตุปจฺจยสมวาเยน ภวนฺตีติ อิธ สมฺภวาติ วุตฺตาฯ **สุวิทิตา**ติ วิปสฺสนาปญฺญาสหิตาย มคฺคปญฺญาย สุฏฺฐุ วิทิตาฯ **อสารกา**ติอาทิ เตสํ วิทิตาการทสฺสนํฯ ตตฺถ **อสารกา**ติ นิจฺจสาราทิสารรหิตาฯ **สงฺขตา**ติ สเมจฺจ สมฺภุยฺย ปจฺจเยหิ กตาฯ **ปจลิตา**ติ สงฺขตตฺตา เอว อุปฺปาทชราทีหิ ปการโต จลิตา อนวฏฺฐิตาฯ **สเทริตา**ติ สทา สพฺพกาลํ ภเงฺคน เอริตา, อิตฺตรา ภงฺคคามิโน ปภงฺคุโนติ อโตฺถฯ **ตํ วิทิตฺวา มหมตฺตสมฺภว**นฺติ ตํ ยถาวุตฺตํ สงฺขตสภาวํ อตฺตสมฺภวํ อตฺตนิ สมฺภูตํ อตฺตายตฺตํ อิสฺสราทิวเสน อปรายตฺตํ ปริญฺญาภิสมยวเสน อหํ วิทิตฺวา ตปฺปฏิปกฺขภูตํ **สนฺติเมว** นิพฺพานเมว มคฺคปญฺญาสติยา **สติมา** หุตฺวา **สมชฺฌคํ** อธิคจฺฉิํ อริยมคฺคภาวนาย อนุปฺปโตฺตติฯ เอวํ เถโร ญาตกานํ ธมฺมเทสนามุเขน อญฺญํ พฺยากาสิฯ

โคตมเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๕. หาริตเตฺถรคาถาวณฺณนา

โย ปุเพฺพ กรณียานีติ อายสฺมโต หาริตเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต สตฺถริ ปรินิพฺพุเต ตสฺส จิตกปูชาย กยิรมานาย คเนฺธน ปูชํ อกาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **หาริโต**ติ ลทฺธนาโม วยปฺปโตฺต ชาติมานํ นิสฺสาย อเญฺญ วสลวาเทน สมุทาจรติฯ โส ภิกฺขูนํ สนฺติกํ คนฺตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิโตปิ จิรปริจิตตฺตา วสลสมุทาจารํ น วิสฺสชฺชิฯ อเถกทิวสํ สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา สญฺชาตสํเวโค วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อตฺตโน จิตฺตปฺปวตฺติํ อุปปริกฺขโนฺต มานุทฺธจฺจวิคฺคหิตตํ ทิสฺวา ตํ ปหาย วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๔๖.๖๓-๖๗) –

‘‘จิตาสุ กุรุมานาสุ, นานาคเนฺธ สมาหเฏ;

ปสนฺนจิโตฺต สุมโน, คนฺธมุฏฺฐิมปูชยิํฯ

‘‘สตสหสฺสิโต กเปฺป, จิตกํ ยมปูชยิํ;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, จิตปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ
อรหา ปน หุตฺวา วิมุตฺติสุขํ อนุภวโนฺต **‘‘โย ปุเพฺพ กรณียานี’’**ติอาทินา ตีหิ คาถาหิ ภิกฺขูนํ โอวาททานมุเขน อญฺญํ พฺยากาสิฯ ตาสํ อโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ

หาริตเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๖. วิมลเตฺถรคาถาวณฺณนา

ปาปมิเตฺตติ อายสฺมโต วิมลเตฺถรสฺส คาถาฯ กา อุปฺปตฺติ? อยมฺปิ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว วิวฏฺฏูปนิสฺสยํ ปุญฺญํ อุปจินโนฺต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต สตฺถริ ปรินิพฺพุเต สาธุกีฬนทิวเสสุ วีถิวเตฺตสุ สตฺถุ สรีรํ คเหตฺวา อุปาสเกสุ ฌาปนฏฺฐานํ คจฺฉเนฺตสุ สตฺถุ คุเณ อาวชฺชิตฺวา ปสนฺนมานโส สุมนปุเปฺผหิ ปูชมกาสิฯ โส เตน ปุญฺญกเมฺมน เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท พาราณสิยํ พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติตฺวา **วิมโล**ติ ลทฺธนาโม วยปฺปโตฺต โสมมิตฺตเตฺถรํ นิสฺสาย สาสเน ปพฺพชิตฺวา เตเนว อุสฺสาหิโต วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๒.๔๖.๕๘-๖๒) –

‘‘นีหรเนฺต สรีรมฺหิ, วชฺชมานาสุ เภริสุ;
ปสนฺนจิโตฺต สุมโน, ปฏฺฏิปุปฺผมปูชยิํฯ

‘‘สตสหสฺสิโต กเปฺป, ยํ ปุปฺผมภิปูชยิํ;
ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, เทหปูชายิทํ ผลํฯ

‘‘กิเลสา ฌาปิตา มยฺหํ…เป.… กตํ พุทฺธสฺส สาสน’’นฺติฯ
อรหตฺตํ ปน ปตฺวา อตฺตโน สหายสฺส ภิกฺขุสฺส โอวาทํ เทโนฺต –

๒๖๔. ‘‘ปาปมิเตฺต วิวเชฺชตฺวา, ภเชยฺยุตฺตมปุคฺคลํ;
โอวาเท จสฺส ติเฏฺฐยฺย, ปเตฺถโนฺต อจลํ สุขํฯ

๒๖๕. ‘‘ปริตฺตํ ทารุมารุยฺห, ยถา สีเท มหณฺณเว;
เอวํ กุสีตมาคมฺม, สาธุชีวีปิ สีทติ;

ตสฺมา ตํ ปริวเชฺชยฺย, กุสีตํ หีนวีริยํฯ

๒๖๖. ‘‘ปวิวิเตฺตหิ อริเยหิ, ปหิตเตฺตหิ ฌายิภิ;
นิจฺจํ อารทฺธวีริเยหิ, ปณฺฑิเตหิ สหาวเส’’ติฯ –

ติโสฺส คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ **ปาปมิเตฺต**ติ อกลฺยาณมิเตฺต อสปฺปุริเส หีนวีริเยฯ **วิวเชฺชตฺวา**ติ ตํ อภชนวเสน ทูรโต วเชฺชตฺวาฯ **ภเชยฺยุตฺตมปุคฺคล**นฺติ สปฺปุริสํ ปณฺฑิตํ กลฺยาณมิตฺตํ โอวาทานุสาสนีคหณวเสน เสเวยฺยฯ **โอวาเท จสฺส ติเฏฺฐยฺยา**ติ อสฺส กลฺยาณมิตฺตสฺส โอวาเท อนุสิฏฺฐิยํ ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชนวเสน ติเฏฺฐยฺยฯ **ปเตฺถโนฺต**ติ อากงฺขโนฺตฯ **อจลํ สุข**นฺติ นิพฺพานสุขํ ผลสุขญฺจฯ ตมฺปิ หิ อกุปฺปภาวโต ''อจล''นฺติ วุจฺจติฯ เสสํ วุตฺตตฺถเมวฯ

วิมลเตฺถรคาถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ติกนิปาตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปฐโม ภาโค นิฏฺฐิโตฯ